

1000

$50

(Muratori L. A.)

BIBLIOTECA

DELL' ECCLESIASTICO

BIBLIOTECA

DELL' ECCLESIASTICO

DISPOSTA PER CURA

DELL' ABATE

FEDERICO MARIA ZINELLI.

CLASSE I, VOL. I. — Libri preparatorii della lettura, per formare un giusto criterio nelle materie ecclesiastiche.

LAMINDI PRITANII

DE

INGENIORUM MODERATIONE

IN RELIGIONIS NEGOTIO,

UBI

QUAE JURA, QUAE FRENA FUTURA SINT HOMINI CHRISTIANO
IN INQUIRENDA ET TRADENDA VERITATE, OSTENDITUR:
ET SANCTUS AUGUSTINUS VINDICATUR
A MULTIPLICI CENSURA JOANNIS PHEREPONI.

VENETIIS,
TYPIS CYMBULARII.

M DCCC XL.

VIRO ILLUSTRISSIMO D. D.

JOANNI PAULO BIGNON,

ABBATI SANCTI QUINTINI,

REGALIS ET COLLEGIATAE S. GERMANI ANTISSIODORENSIS DECANO,

COMITI CONSISTORIANO,

UTRIUSQUE ACADEMIAE INSCRIPTIONUM ET SCIENTIARUM

PRAESIDI, ETC.

PRAEFATIO.

Ante aliquot annos ad umbilicum mihi perductus est meus iste *de ingeniorum moderatione* liber. Cur is tamdiu apud me dormierit, et tam sero in lucem prodeat, non optimum horatianum consilium in causa fuit, sed exemplaris diu vagi, ac tandem deperditi, nonnullorumque aliorum eventuum series, in quibus explicandis non est cur ego lectores molesta et fortassis inutili narratione detineam. Illud quidem, et alta voce, mihi prodendum, nempe tua unius humanitate, Illustrissime et Clarissime Vir, denique factum, ne liber iste adhuc dormiat, atque delitescat. Felices temporibus nostris literae, quae Ludovicum Magnum Galliarum regem habuere patronum, ejusque liberalitatem adeo sensere, ejusque auspiciis tantum crevere, ut nulla umquam aetas oblitura sit magnanimam curam consiliumque optimi

regis. Sed non minus felices, quod Te idem princeps, eximius ingeniorum aestimator, constituerit regiae scientiarum et artium Academiae Praefectum, quo in munere nulli labori, nulli diligentiae pepercisti, ut in integrum regnum, immo extra ipsius regni fines propagaretur disciplinarum omnium utilitas, et curaretur incrementum. Propterea et me, licet longe positum, tua beneficia invenerunt, quorum postremum non est, mea haec, qualiacumque sint, e tenebris tandem erepta emergere in publicum diem. Nulli igitur aequius quam Tibi meum hujusmodi foetum dicatum velim, quo si non eruditionis, certe mei erga Te grati animi monumentum aliquod apud posteros extet. Sed priusquam Te ac lectores deducam in argumentum mihi susceptum, juvat nonnulla praefari, originem et scopum libri ipsius aperitura.

Jam fluxere aliquot anni, ex quo coepti sunt in officinis Batavis praelo iterum committi, vulgarique per totam fere Europam praeclarissimorum virorum libri, quorum exemplaria rarissima aut frustra conquirere, aut magno redimere necesse jam erat. Et magnopere quidem, fateor, mihi suum consilium ille probaverat, qui non eam tantum typographis Amstelodamensibus injecerat mentem, sed et suam conferebat operam, ut si non omnibus purgata mendis, elegantissime saltem omnia formis aeneis rursus describerentur. Nam cur hujusmodi beneficium, in aliquod bonarum artium commodum, et in eruditorum utilitatem cedens, non amem et laudem a Batavis profectum, laudaturus et amaturus in nostris?

Verum non hic stetit ejusmodi cura; quippe nonnullis optimis libris appositae quaedam laciniae fuere, seu notae censoriae, non parum quandoque fellis et veneni continentes, dum lucis praeferendae alienis tenebris, au terrorum tollendorum unica praetexitur causa. Qua in re cum modica interdum modestiae ratio fuerit habita, ipsaque religionis sacraria impetita fuerint; utique dicendum, pro beneficio levi scriptoribus nuper editis injuriam gravem esse illatam, et quod est ad catholicae saltem professionis viros, male de iis meritum fuisse censorem hujusmodi.

Omnium autem vice memorandae mihi sunt *Animadversiones*, quas ille sub ementito *Joannis Phereponi* nomine *in S. Augustini opera*, anno 1703, Antuerpiae, sive Amstelodami evulgavit. Quanta, et quam justa hucusque nomini, et ingenio et pietati sanctissimi hujus viri existimatio et veneratio accesserit, tot saeculorum auctoritate, et tot scriptorum non orthodoxae solum, sed et heterodoxae familiae consensu firmata, nemo est nescius. Augustini doctrinae assurgebant, assurgunt adhuc fere omnes, contendentibus hinc nobis, inde protestantibus, suffragio tanti magistri positas tueri sententias. Quando alicui placuit et satius visum est ab Augustini mente recedere, id certe ita factum, ut nequaquam ejus famae ac scientiae in reliquis sententiis officeretur. Qui vero exuto pudore omni dejicere Augustinum de acquisiti splendoris et dignitatis culmine conati sunt, nihil minus quam temerarii hucusque habiti. At nul-

la res Phereponum deterrere potuit, quominus Augustino diem diceret, atque in illum impune debaccharetur contumeliis et flagris. Non illius dicta quaedam, non aliquae tantum sententiae per ipsum improbatae, sed generale Augustini gloriae indictum est bellum, nihilque praetermissum, quo cum illius ingenium, si superis placet, sophisticum, et captiosum, et imbecillum, tum ejus animus a malis etiam artibus quodammodo non abhorrens, atque in religionis perniciem paene conjuratus incautis lectoribus exhiberetur.

Atque hinc proborum atque eruditorum querelae adversus Phereponum, sanctissimo episcopo adeo infensum, simulque flocci facientem in uno Augustini contemtu tot hominum judicia Augustino faventia. Et quamquam persuadere sibi aut aliis fortasse is possit, se veritatis unius amore, quae omnibus praeferenda est, in Augustinum irruisse; vix tamen erit, ut persuadeat, se non excessisse in eo agone modum ac moderationem honestae censurae. Et minime id mirum multis visum est. Nempe famam aucupanti nulla occurrit ratio facilior, quam censorem agere, et potissimum in scriptores diuturni temporis, ut ita dicam, auctoritate sacratos. Quod enim est ad criticos non paucos, ubi errores in magnis viris deprehendisse sibi visi sunt, tum sibi tacite gratulantur, quasi ingenio aut judicio praestantiori polleant ipsi, et aliqua saltem ex parte vincant tot ingeniorum victores. Vicissim vero, ut Tacitus ait, lib. V Ann., *Obtrectatio et livor pronis auribus excipiuntur*, et a

lectoribus plerisque amantur chartae dentatae, et summorum virorum ludibria. Nam interdum quidem censura aliena judicio nostro prodest, semper autem nostrae ambitioni blanditur, quippe depressis proceris arboribus, vel ipsa virgulta sibi crescere confestim videntur. Quid, si cum celebratissimi auctoris operibus censura ipsa conjungatur? Tum profecto certissimus ad famam captandam censori est gradus; velint enim, nolint, si libros illos comparare sibi eruditi in animum inducant, auctarium quoque emant oportet, et hominem noscant inclarescentem ex inimicitiis magnorum virorum.

Quod est ad me, ut primum in manus meas Phereponi opus pervenit, illudque legi; non potui, fateor, quin improbarem, simulque dolerem consilium ac laborem scriptoris adeo confidentis. Neque sane is ego sum, qui in *artem criticam* odio ullo ferar. Immo ipsam tamquam necessarium eruditi hominis ornamentum plurimi facio, ejusque scientiam, rectumque usum in aliis suspicere, mihi vero optare non desino. Loquor de arte illa, cujus ope ac regulis in re literaria vera a falsis, recta a pravis dijudicamus, et quae omnium fere artium atque scientiarum ita comes esse debet, ut sine illa ad perfectionem vix assurgere valeant; non quae cum satyra atque obtrectatione confusa, nostris temporibus molesto nomine traduci solet apud ignarum vulgus. Id etiam prae oculis mihi positum, religionis diversitatem causam esse non debere, ut nobis censura quaevis continuo displiceat. Solent autem nonnulli sine discrimine fa-

stidire ac improbare, quidquid ab alienae religionis homine scribitur, atque illis perinde est librum aversari, ac nomen auctoris acatholici novisse. At mihi impia quidem haereticorum dogmata perpetuo displiceant; sed numquam displiceat veritas vel in haereticorum ore. Numquid enim quaecumque ab heterodoxis dicuntur, ea omnia continuo pro falsis ac impiis habenda? Praeterea ne eo quidem nomine Pherepono succensendum, quod is male sanctum Augustinum habuerit, virum nempe illum, cujus fama neque laudibus crescere nostris, neque alieno livore imminui jam queat. Quamquam enim Augustinum supra quamplurimos ecclesiae catholicae Patres veneremur, supra illum tamen veritatem esse colendam constat. Nimirum sancti Patres, sigillatim sumti, potius testes quam magistri veritatis sunt appellandi; et siquidem magistros appellare placet, numquam tamen eos falli nescios reputabimus. Quare si stet a censore veritas, cur illi irascamur, nos, et Augustinum meliora docenti? Unum ergo fuit, quod Pheremponianum opus ingratum mihi fecit, nempe veritas, ut mihi videbatur, atque videtur, ab ipso interdum oppugnata, interdum etiam exagitata et onerata conviciis. Cum vero injuriae veritati uni illatae palam, ad omnes pertineant veritatis amantes; et obsistendum sit morbis pejora minantibus: hinc mihi natum consilium texendae apologiae, qua consulerem tum Augustini famae, tum veritati lacessitae.

Sed ne hic quidem consistendum mihi arbitratus,

in ampliorem agonem sensim pertractus sum, cujus rationes significatum nunc pergo. Uti nemo non videt, atque ab experientia edocemur, esse potest, immo saepe est, *criticae*, alioqui laudabilis atque utilissimae artis, perversus usus; et quemadmodum medicina, eloquentia, dialectica, atque aliae artes Dei immortalis munere hominibus datae, nocere interdum solent, non sua, sed abutentis culpa; ita hominum vitio veritati nonnumquam officit critica, quamquam in ipsius praecipue veritatis praesidium excogitata. Et sane dum literarum studiosus laxatis habenis ad inquisitionem veri se confert, nullumque ambitioso ingenio limitem praescribit: quid mirum, quod tot ac tam pertinaces haereses atque errores sobolescant, latiusque serpant in dies? Qua de re tandem dolendum magis est nobis, solicitique esse debemus, quam de Augustini fortuna. Neque contumeliose agam in tot populos ab ecclesia catholica eorum matre per teterrimum schisma hucusque divisos, si dixero, nullam aut antiquitus exoogitatam fuisse, aut excogitari nunc posse opinionem perversam atque impiam, cujus non sit, aut fuerit apud illos patronus aliquis, ac superbissimus praeco. Non id quidem, inquient ipsi, vertendum est vitio reipublicae. Verum, quando sentire quae velis de fidei dogmatis, et veritatem inquirere, nullis adhibitis salutaribus frenis, aut licet, aut impune apud eos licet, aut saltem ex eorumdem sententia licuit suarum sectarum conditoribus; et quum ex iis nunc nemo sibi minus, quam olim Luthero et Calvino, licere credat, ac velit: cur tantae licentiae,

tantorumque malorum non postulemus ipsam quoque protestantium rempublicam?

Integram tamen hanc pessimam gloriam non occuparunt acatholici. Numerare et nos possumus naufragia in pelago nostro. Ut enim quisque ingenii viribus supra vulgus pollere se sentit, tum cupidine laudis abreptus consentire opinionibus cum eruditorum vulgo vile ducit, moleste fert atque recusat, omnemque spem gloriae collocat in sola novitate doctrinae. Ac etiamsi id genus hominum eo usque non prolabatur plerumque, ut ab arce fidei et ecclesiae catholicae deficiat: plurimae tamen turbae eorum audaciam consequi solent, a quibus abstinere viro prudenti expediat, et probo sit necessarium. Quae quum ita sint, nullo negotio intelligimus, quale onus et cura amatoribus verae sapientie incumbat: nimirum non tam scientia quaerenda, quam scientiae modus ac terminus. Si enim hos negligimus, veram quidem scientiam semper investigabimus, raro inveniemus. Et quoniam in religionis negotio nostra potissimum versatur oratio, quippe in eo sita est christianae vitae summa, eoque tendere debet disciplinarum omnium postrema linea: hic insistendum est, hic erudiendus est animus, atque in primis intelligendum, quae sint inquirendae veritatis confinia, et quae adhibenda sit in tanta re *ingeniorum moderatio.* Quare impetrare tandem a me non potui, quin ad recolendas eas regulas me conferrem, quas a Pherepono contemtas potius quam ignoratas doleo, et quas perpetuo ante oculos sibi sistant ceteri eruditi

necesse est, si volunt in officio continere intemperantia ingenia, et ad veritatis sacraria tutissime, ac sine periculo famae aut animae, contendere. Has autem leges dari, et si dentur, omnino discendas ac servandas nemo neget. Qualem enim secundum exitum expectemus a studiis nostris, et ab anxia inquisitione veritatis, nisi ante omnia sit exploratum, quousque meditationis nostrae conatus progredi debeat, et ubi consistendum sit ingeniis plerumque ambitiosis? Tolle istas leges, aut flocci pende: senties *artem criticam* non minus perniciosam quam gladios, morborum quidem curatores in medici prudentis manu, at in furiosi hominis funerum auctores. Igitur hujusmodi consideratio in causa fuit, cur susceperim *de ingeniorum moderatione in religionis negotio* utilissimam, quantum mihi videtur, disputationem, quam utinam pro merito suo, et apposite ad nonnullorum indigentiam pertractare possem.

Sed ne tanto quidem spatio meus animus contentus esse aut potuit, aut debuit. Irascerentur mihi non pauci, quasi compedes novos excogitarem, novaque vincula ingeniis injicerem, quando jam tot injecta videntur, ut de veteribus potius minuendis, quam de novis adjiciendis cogitandum foret. Quorsum enim (insusurrarent mihi in aurem catholici quidam) tu inter nos commendare, diligenterque suadere *moderationem ingeniorum,* non solum legibus bene multis in ecclesia catholica constitutam, sed etiam (et fortasse ultra quam vellemus) diversis rigidisque poenis procuratam? Si quid apud nos peccatur, nihil

minus peccatur, quam sentiendi et scribendi licentia. Contra vero cum ingenia interdum erumpere prae metu non audeant, et ab amplificando regno eruditionis et veritatis nimium cohiberi videantur: cur non potius *de ingeniorum libertate* instituitur sermo? Cur memorantur frena, quibus calcaribus est opus? Atque haec quidem e catholicorum parte audire mihi videor. Tum longe gravioribus querelis ac dicteriis nobis insultaret protestantium chorus. Nam quid, rogo, illis tam familiare est, quam aut dolere, aut ridere catholicorum sortem in literis excolendis, et in sententiis de religione proferendis, plane, ut ii arbitrantur, abjectam atque infelicem? Nos e filiis evasisse vilia mancipia passim clamant; supremos vero ecclesiae pastores tyrannidem usurpasse in ingenia, in conscientias; neque ferendam inertiam nostram, uti neque eorum crudelitatem. Plura ante paucos annos efferebat in hanc rem Joannes Alphonsus Turretinus, academiae genevensis rector, oratione edita. Postquam multis ille contendit, ne umbram quidem apud nos non esse libertatis, haec addebat. *Et unde fieri existimatis, ut tot tantaequae Europae gentes, quibus tamen nec caelum inclemens, neque noverca est natura, nihil fere bonae frugis ad literarum augmentum proferant, nisi quod immane illud inquisitionis tribunal, vel inquisitionis aemulae leges, omnem plane vim, omnem industriae conatum frangant? Contra, unde fit, ut non alibi plura ingenii monumenta exstent, quam in borealibus quibusdam regionibus, nisi quod ibi majori tum corpora, tum ingenia liber-*

tate utantur? Etenim quis literas promoveat, quis veritati quaerendae incumbat, quis inventam publicare ausit, dum pro laudibus convicia, pro commendatione dedecus, pro mercede poenas ac supplicia suis laboribus parata videt, si vel tantillum a calcato tramite recedere sustinuerit? Et quis erit, qui suadeat (ut scite Darius apud Curtium, lib. 3) si suasisse periculum erit?

Ita ille, ita reliqui ejusdem gregis. Quorum quidem querelas, si in hoc opere dissimulare velimus, et eorum confirmabitur sinistra de nobis opinio, et ipsam veritatem ingenti beneficio fraudabimus. Sunt sua non *veritati* minus, quam *ingeniis* jura inter homines, quae bene nosse ac tueri ad neminem magis pertinet, quam ad catholicos viros. Jus autem inquirendi veri, et palam enuntiandi a natura nobis insitum, omniumque majorum exemplo atque auctoritate commendatum, latissime patet, neque a nobis sine injuria negligi potest. Quamvis enim, ab immoderata inquisitione veri, multa in ecclesiam Dei manarint incommoda, quibus praecipue occurrendum est hac nostra lucubratione; ea tamen vicissim, atque adeo evidentia bona sunt, quae quotidie importat moderata, vereque christiana inquirendi veri libertas, ut non segnius ad hanc laudandam, et populis suadendam, quam ad illam incusandam, atque e medio tollendam, sit incumbendum. Et mea quidem sententia, si bonarum literarum augmentum, si christianae philosophiae, atque ecclesiae dignitatem amamus, continuo intelligere possumus, quanti nostra

intersit; cum nos et reliquos omnes incitare ad cultum scientiamque cujuscumque honestae veritatis, tum etiam probe noscere, quousque, et quomodo. et quando, aut liceat, aut expediat, aut etiam necesse sit veritatem investigare, atque proferre. Quamobrem, quamquam facilius sit animo concipere utilitatem hujusce argumenti, quam rem ipsam deinde perficere: attamen dabo operam, ut quantum ego meditatione assequi potero, jura et fines inquirendi veri explicentur. Scilicet pro virili parte efficiam, ut honesta ineatur naturalis *ingeniorum libertatis* cum *christiana moderatione* concordia, ne, dum nimis priorem constringimus, animi generosi, et ad artes ac veritatem illustrandam proni languescant; aut dum alteram contemnimus, effraenata mentium libido susque deque vertat beatissimum *veritatis* regnum et *ecclesiam Dei vivi,* quae *columna est, et firmamentum veritatis.*

Augustino autem, qui primus meae menti obversabatur, meque in has cogitationes impulit, suus identidem ac praecipue in lib. III, locus erit, ubi illius defensionem suscipiam contra Phereponum; sed ita ut in me recipere nolim respondere singulis phereponianae censurae capitibus. Sunt ibi minuta quaedam, quae si refellere velim, sim temporis prodigus. Sunt etiam alia quaedam pauca, in quibus me non livoris quidem communione, sed amore veritatis, censori ipsi tacitus adjungam. Quotus enim quisque est, qui non aliquando fallatur, nisi divino peculiari afflatu mentem manumque scribentis regat veritatis

magister Deus? Erat Augustinus ad miraculum usque acutissimo ingenio instructus: at homo erat. Cum eximia literarum peritia conjunxerat ille praecipuum pietatis studium: at homo erat. Quare non est cur miremur, si aut interdum dormitanti, aut etiam vigilanti exciderit aliquid quod libentius excuses, quam probes. Verum quae in illo notanda videantur, ejusmodi non sunt, ut vel tantillum gloriam incomparabilis viri minuant; multoque minus catholicae veritati obsint. In reliquis autem majoris momenti quaestionibus, ubi ad dicendam causam, et ad ferulam subeundam Augustinum Phereponus trahit, vires mihi opto, et porro illas a Deo optimo maximo enixe peto, quibus cum Augustinum, tum ecclesiam ac veritatem a Pherepono vindicem. Qua in re illud mihi in votis est, ne qua in Phereponum ipsum ira, ne qua in Augustinum assentatio, me ab officio deducat honesti ac sinceri scriptoris. Quod si forte contingat, ut videar interdum asperius quam velim excepisse Phereponum, non hominis odio id factum fuerit, sed ardore protegendi veri, quod ab eo laesum non paucis in locis demonstraturum me esse confido. Nam etsi illius consilium in rigide insectando, contemnendoque Augustino minime probem, et ejus sententias, in quibus a catholica religione dissentit, vehementer exhorream; ejus tamen eruditionem et ingenium aliunde etiam mihi nota non aspernor, eaque, et ego, si res posceret, laudaturus essem candidissimo judicio.

Atque haec sunt, Bignoni praeclarissime, quae in

hunc librum jam tuum, quia tuo nomine inscriptum, praefari opportunum duxi. Nunc restat, ut ejus auctorem Tui obsequentissimum, Tibique fausta omnia e coelo precantem, perpetuò ames, ut facis, tuoque patrocinio dignari pergas. Vale.

Dabam Mutinae, IV. Kalend. Novembr. M. DCCXII.

LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

Veri et boni praestantissima natura. Nullum verum est, quod quaerere suapte natura non liceat, et discere non sit honestum. Quae sententia ab objectionibus liberatur, et Sancti Augustini auctoritate firmatur. Veritatum duplex genus: alterum scientiam, alterum persuasionem parit. Ordo quidam inter veritates. Quae potissimum ad religionem spectant, investigandae.

De vero ac veritate locuturis in hoc opere, nulla nobis erit quaestio de veritate illa, quae inter morum virtutes connumerata, justitiae in hominum commercio retinendae plurimum conducit: veracitatem peculiari et commodiori nomine appellamus; eaque sita est in concordia enuntiationis externae cum interno judicio nostro, nempe quum lingua menti respondet, et fallere nolumus alios, quamvis fortasse nos inscii vel judicando, vel loquendo fallamur. Aliorum sit de hujusmodi virtute disputare. Nos illius usum retinentes, de vero agimus, sive de veritate, quae rebus ipsis inest, et philosophiae, theologiae, eruditionis, aliarumque scientiarum et artium est scopus. Atque de isto vero, cujus ditio latissime patet, ita hic agendum est nobis, ut omissis supervacaneis utiliora solum ac necessaria tractentur. Erit igitur nobis ista divisio. Primo investigabimus, quae futura sint jura et frena quaerentibus verum; tum quae tradentibus, sive alios veritatem docentibus.

Quaerere autem verum alicujus rei, nihil aliud est ex eruditorum sententia, quam utrum, et qualis aliqua res sit, investi-

gare. Verum invenire, nihil itidem aliud est, quam utrum, et qualis sit aliqua res, deprehendere. Quorum quidem primum nobis ratione utentibus unice consentaneum est, alterum vero plane jucundum. Immo tota ratio beatae vitae ac felicitatis, ad quam a natura instituti, volentes nolentesque contendimus, et per solam christianam fidem demum pervenire possumus, in cognitione veri, atque amore boni consistit. Bonum enim et verum in Deo veluti in suo centro existunt, sive ut congruentius loquamur, Deus est ipsa veritas ac bonitas, quippe de se ipso ait: *ego sum via, veritas, et vita,* Joan., XIV, 6. Quum autem aeterna Dei clementia mundum condere voluerit, hominemque constituere tam admirabilis operae spectatorem, verum quoque et bonum effudit in cunctas creaturas, ut quidquid esset, verum esset; et quidquid verum esset, saltem quatenus est verum, bonum etiam esset. Deinde humanos animos stimulis ingenitis ad quaerendum verum ed bonum incitavit; ac proinde quemadmodum in illud motu perpetuo intellectus fertur, ita et in istud humana voluntas. Hinc Tullius, lib. I, Tuscul. Quaest., *Inest,* inquit, *mentibus nostris insatiabilis quaedam cupiditas veri videndi;* et lib. I, Offic., *In primis est hominis propria veri inquisitio atque investigatio.* Quod quum invenire nobis contingit secundum regulas a christiana fide praescriptas, tunc in terris felicitatem illam nobis inchoamus, quae summa, perfecta, atque aeternum duratura aliquando speratur in caelis.

Inquirendum igitur esse verum, et natura suadet, et ratio docet. Nullum autem verum esse arbitror in tanta varietate humanarum divinarumque rerum, quod generatim loquendo quaerere nobis non liceat, et invenire non sit honestum. Paradoxum id prima fronte nonnullis forte videatur animo volventibus, quae et quanta mala passim fluant e notitia quarumdam veritatum. Sed

non secus statuendum ostendit veritatis ipsius natura. Nam quodcumque verum est, si mente percipiatur, intelligentiam vel scientiam parit in nobis, animumque nostrum, luce sua modo parum, modo multum, sed semper aliquantulum, illustrat: quod certe homini semper est optimum. Et quis amabo neget, ignorantiam inter mala perniciosa referendam? At istud malum, cujus nemo est expers, ab una intelligentia ac scientia depellitur, hoc est a veri cognitione. Proinde necesse est, veritas ejusque possessio, bona sint maxime expetenda. Et sane quando nobis contingunt, ad sapientiam instruunt animum, propioresque nos faciunt (quantum licet post tantam primi parentis ruinam) illi beatissimae conditioni et mentis vivacitati, quam et nos consecuturi fuissemus, nisi unus ille peccasset. Quod etiam evidentius elucet ex eorum beatitate, quos caelo Deus donavit. Quidquid enim mortalium genus intellectu consequi frustra cupit, immortalibus iis spiritibus apertum est in Deo, beatamque illorum sortem mirum in modum auget ac perficit. Neque miserae, ut est apud nos, ignorantiae, ullus esse aut excogitari locus potest in tranquillissimo illo scientiae et veritatis regno.

Non defuturos tamen puto, qui hac in re haesitent nobisque occurrant his fortasse rationibus. Bona quoque sunt omnia, quae sunt; et boni amor non Deo solum naturalis, sed etiam homini ipsi est insitus, nostramque potissimum in aeterna vita felicitatem constituet: nihilominus multa sunt delectabilia atque utilia bona, quae amare homini in terris sit nefas, et fugere atque execrari honestissimum. Vicissim igitur veritates occurrere possunt, immo etiam occurrunt, rectis probeque instructis mentibus omnino evitandae, utpote quae nihil aliud, si percipiantur, adferre possint, quam perniciem animis ad sublimiora tendentibus. Et cui, quaeso, tam parum cordi sit pudor, ut honestum censeat,

tot vera facta, ac probra discere, quae umquam peregit ingeniosissima in vitiis hominum quorumdam luxuria? Male procul dubio secum ageret, qui facultate oblata noscendi, quaecumque in secessu Capreensi abs Tiberio Caesare perpetrata fuerunt, menti suae committere vellet, neque aversaretur noscere *sellariam sedem arcanarum libidinum*, ut Suetonii verbis utar, et *monstrosos concubitus a spintriis* excogitatos, et omne genus libidinis, in quod se effudit impurissimus ille princeps. Non esset hoc illustrare, sed foedare legentis intellectum, et quisque bonus nefandae hujus veritatis potius ignorantiam quam scientiam sibi optet. Ad haec, multa quidem mendacia, et fallaciae innumerae, sed aliquae tamen fortassis veritates in magica arte veneficiorum cantionumque magistra habentur. Eas vero discere, immo vel attingere, justissimis legibus vetantur homines: quod et de aliis hujusmodi rebus dicendum succurrit. Itaque nihil minus verum videatur, quam quod nulla sit veritas, ad cujus inquisitionem convertere animum, ad cujus inventionem laetari nobis non liceat.

Sed hic distinguamus oportet jura veri et boni, quantum spectat ad humanam naturam, et ad honestae felicitatis consecutionem. Veri commercium cum solo intellectu nostro esse potest; boni vero cum voluntate, ut cum peripateticis loquar. Ejus natura poscit, ut intelligatur; istius, ut ametur. Et quamquam intelligamus ipsum bonum, tunc etiam non aliud quam verum intelligimus, hoc est animo percipimus veritatem alicujus rei, prout vere est aut honesta, aut utilis, aut delectabilis. Rursus amamus verum, sed illud amamus sub specie boni, et prout bonum est. Quum igitur naturale sit homini verum intelligere, et bonum appetere, seu amare, nullum est verum, quod noscere; nullum est bonum, quod amare ex natura sua nobis non

liceat. Sed postquam in calamitatem maximam, quam nemo non sentit, conjecta est hominis natura, tum factum est, ut duo turbarent, perverterentque saepissime nobilem cursum intellectus et voluntatis nostrae. Ista duo sunt, falsum et malum, quorum uno intellectus, ut ita dicam, corrumpitur, ac laeditur; altero voluntas. E falso in intellectum error manat, quum nempe vera pro falsis, falsa pro veris accipimus, et credimus. E malo in voluntatem profluit peccatum, quum videlicet bonum tamquam malum fugimus, malum vero tanquam bonum amplectimur, et amamus. At sicuti affirmare cogimur, cum notitia veri nunquam mentis adesse errorem, ita nihil dubitandum est, quin et inde abesse possit voluntatis peccatum. Nam quando alicujus malae ac inhonestae rei veritatem discimus, non continuo malum eligimus, sive diligimus; sed illius rei veritatem, ejusque veritatis cognitionem amare in nobis possumus, simulque rei malitiam, deformitatem, ac vitiositatem voluntate aversari et odisse in aliis. Quare non ex natura sua verum nocere potest, sed ex pravitate tantum hominis bono abutentis; atque ea ratione, et nos concedimus, esse posse quasdam circumstantias, quibus positis nefas sit homini quasdam veritates perquirere, quum videlicet istae in pravum finem perquiruntur, aut verisimile periculum subest, ne infirmitatem animi discentis percepta veritas ad malum trahat, aut etiam sollicitet. Ita et bona sunt, quae positis quibusdam circumstantiis male ab homine eliguntur, et recte a ratione vetantur. At id non accidit, quod verum et bonum mala unquam sint ex natura sua, sed quod concupiscentia nostra iisdem abuti possit, aut abutatur contra ordinem a Deo constitutum, et a ratione, legibusque nobis significatum.

Nihil est ergo, quod libidinosae voluptatis flagitia in medium advocemus, ut ex eorum foedissimo aspectu veritatem interdum

sordere ostendamus. Certe ista curiose rimari aut periculum, aut crimen erit. At ne in istis quidem mala dicenda est spectata in se veritas, quae semper honesta, semperque utilis esse potest, sive sit, et cognoscatur in vitiis, ut ab iis fugiamus, sive in rectis operibus, ut ad ea imitanda festinemus. Quippe in his, uti et in cognitione cujusque alius rei nefariae flagitiosaeque, duo attendenda sunt, verum, et malum. Istud, quia voluntati perniciosum, perpetuo abhorrendum, nobisque evitandum: illud, quia erudiendo intellectum scientiam parit, numquam, si spectetur in se, improbandum. Quamquam igitur nemini auctor sim, ut sine discrimine et moderatione in cujuscumque veri inquisitionem incumbat, attamen affirmandum reor, quidquid mali nonnumquam importat cognita veritas, non veri naturae optimae tribuendum esse, sed corruptioni humanae naturae, quae sibi parum cavens medicinas in venena convertit. Idque exemplis etiam constat. Nam si libidinis, quam nobis opposuimus, arcana cognoscere nefas esset, ratioque interdiceret, pessime profecto de nobis mererentur, gravemque honestis legibus inferrent injuriam, qui disciplinam morum prosequuti, latinis literis tot experimenta luxuriae consignarunt, omniumque vitiorum, ut ita dicam, latebras excussere. Deinde sibi male prospicerent, quicumque catholico in clero aures quotidie commodant poenitenti populo sua crimina accusanti. Ingenti demum periculo obnoxium foret eorum munus, qui magicis artibus, aliisque criminibus evertendis praesunt: neque enim fieri potest, quin plurium scelerum veritatem discant, dum damnant. Sunt quidem, quibus non satis probatur institutum et zelus theologorum quorumdam proferentium in lucem tot probra luxuriae, quum in eorum libris non improbi minus ad malum, quam probi erudiantur ab bonum. Sed ad propositum nostrum scire hoc sufficit, alia utique esse

discendi veri, alia tradendi jura. At certe sacerdotes et magistratus in ecclesia Dei constitutos ad audiendas piorum christianorum confessiones, et ad eliminandas magicas artes, aliaque populorum flagitia, nemo sanae mentis insimulet eo nomine, quod veritates quasdam ediscant, quas ignorare praestet, quam scire. Discunt ii medicorum more vulnera et vitia, quae in aliis sanent, in se non admittant; et dum alienae prosunt voluntati, non metuunt suae.

Quae hactenus deduximus ad commendandam veritatis indolem, semper in se honestam, et nostro solum vitio interdum perniciosam, multorum auctoritate confirmari possunt. Unus tamen instar omnium erit mihi S. Augustinus. Quaerit ille, cap. 1, lib. I, De lib. arb., num quid mali esse possit disciplina, seu discere, quod discipulorum est, uti magistrorum doctrina, sive docere. *Quis audeat,* respondet Evodius, *dicere malam esse disciplinam? Mihi bonum videtur.* Cui Augustinus: *Bene sane, siquidem scientia per illam datur aut excitatur; nec quisquam nisi per disciplinam aliquid discit.* Ubi vero addidit, se arbitrari, nulla mala, immo nihil nisi bonum, per disciplinam percipi, frustra quaerendum ait, *a quo male facere discamus;* siquidem *non discuntur mala; aut si discuntur, vitanda, non facienda discuntur.* Quum tamen Evodius dubitare videretur, aliam esse disciplinam, per quam bene facere, aliam per quam male facere discamus: *Saltem,* inquit Augustinus, *intelligentiam nonnisi bonum putas. Istam plane,* reponit Evodius, *ita bonam puto, ut non videam, quid in homine possit esse praestantius, nec ullo modo dixerim aliquam intelligentiam malam esse posse.* Hinc Augustinus dicere pergit: *Si ergo omnis intelligentia bona est, nec quisquam qui non intelligit discit: omnis, qui discit, bene facit; omnis*

enim, qui discit, intelligit; et omnis, qui intelligit, bene facit. Dum autem intelligentiam quamlibet Augustinus laudat, utique intelligentiam, disciplinamque veri significat; neque enim falsum disci intelligive proprie dicitur. Itaque perspecta institutione naturae ambigendum non est, quin generaliter loquendo liceat homini verum quodvis indagare, sibique etiam de illius inventione gratulari, dummodo alte in animis nostris haereat semper effatum istud: *Bonum quidem esse omnia scire, sed non omnibus uti;* et veritatum earum non esse nobis curiose comparandam notitiam, quae illustrare quidem intellectum possint, sed voluntati perversae faces simul ministrare ad flagitia.

Nunc progrediamur. Amplissima boni et veri familia in quamplurimas classes dividitur. Nos, ceteris divisionibus dimissis, et de solo vero loquentes, veritatem nunc dividimus in duas acies. Siquidem altera est veritas, quae scitur; altera, quae creditur. Priorem in nos immittit accuratus usus externorum sensuum, ubi ad eorum fidem accedat examen, atque consensus rationis, aut quando illam ipsa ratio detegit, adhibitis in consilium et praesidium artibus, omnibusque logices, et scientiarum documentis. Alterius veritatis, quae creditur, compotes nos faciunt probabiles et verisimiles rationes, aliena auctoritas, seu famae traditio non temeraria, ad nos transiens per historias germanas, per majores et aequales nostros fide dignos, perque alia humani commercii subsidia. Ut autem posterioris hujus veritatis notitia solet appellari persuasio, cujus tamen interdum ejusmodi est vis ac pondus, ut firmitatem, assensumque in intellectu non minorem, quam altera obtineat et exigat; ita prioris veritatis cognitio strictiore vocabulo scientia nuncupatur. Nihil enim moramur, quid Arcesilas, quid Carneades, et Pyrrho cum toto scepticorum academicorumque grege obloquantur, qui quum cetero-

rum philosophorum cautissimi esse vellent, aut videri affectarent, omnium ineptissimi evaserunt, pejora deliria amplexi; nam sublata proterve omni scientia, ne hoc quidem, quod certe par erat, fateri cum Socrate amarunt, se hoc unum scire, quod nihil scirent. Horum sententiam et tempus exarmavit, et ratio recta dudum confecit, nostrisque praecipue temporibus ridendam exhibent tot artes, disciplinaeque late regnantes. Et sane, ut cum Lactantio loquar, lib. III, cap. 6, Div. inst., *Nos omnia scire non possumus, quod est Dei: at neque omnia nescire, quod pecudis. Est aliquid medium, quod est hominis, idest scientia cum ignoratione conjuncta et temperata.* Illud quidem, sed non sine dolore, fatendum est, in comparatione ignorantiae perquam curtam fuisse, semperque fore, hominibus supellectilem scientiae. Quemadmodum enim honesta bona, quae amanda sunt nobis, facile noscuntur, difficile amantur; ita et verum, quod noscendum sciendumque nobis esset, facile ab omnibus appetitur, ac amatur, at difficile invenitur, et noscitur. Nihilominus multas veritates hic intelligi et sciri, nemo nisi inverecundae frontis neget, nisi mentis infirmae non sentiat. Latius longiusque etiam patet earum veritatum campus, quas non scimus quidem, sed credimus, opinione scilicet, non scientia ducti. Medium vero inter persuasionem, et scientiam, tenere locum et cum utraque participare videtur fides, quae religionis verae firma persuasio est. Accedit ista ad prioris naturam, robore vero vel ipsam superat scientiam, quippe e caelo delapsa, divinaque auctoritate nixa, animos hominum beatissime allicit et vincit, ibique tali insidere vi solet, qualem nulla hominum violentia, nullus mortis terror vincere aut infirmare deinceps possit. Uti vero in dilectione bonorum, ita etiam inter tam diversas veritates hic ordo constitutus est, ut infimum pretium et locum obtineant, quae ad corpus

pertinent infra nos positum; medium, quae ad rationalem animam; supremum vero, quae ad beatam immortalitatem animae corporisque olim resurrecturi spectant. Et quum nihil sine ordine aut pulchrum, aut perfectum esse possit, tum praeceptis suis Deus conditor, tum ratio magistra, et natura nutrix interna pulsatione nos ad hunc ordinem in veritatis investigatione servandum quotidie impellunt atque hortantur. Nempe ante omnia, ut in evangelio praecipitur, *quaerendum est regnum Dei*, ad quod studium refertur in primis veritatum illarum inquisitio et cognitio, quibus ad regnandum cum Deo aptissimi efficimur. Deinde eruditio animi, scientiarum splendor, atque humana sapientia prae ceteris deligenda atque aestimanda sunt, ne qui ratione bestias superamus, miserabili ignorantia nos ad illarum conditionem demittamus. Postremo comparandae veritates, per quas corporeae vitae creari possit incolumitas, ornamentum, atque honesta voluptas. Sed quota pars hominum est, queis eximius iste ordo servetur? Eorum plerique toti sunt in inquirendis infimis veritatibus, nihilque solliciti de illustrando beneque informando per sapientiam animo, totam felicitatis rationem collocasse videntur in scientia et usu voluptatis corporeae, commodisque terrenae vitae. Alii vero ita se quibusdam scientiis, disciplinisque liberalibus tradunt, atque ita in iis habitant, ut, si non contemnere, at oblivisci certe videantur potissimum humanae vitae negotium. Si graecarum, romanarumve antiquitatum peritos, si humani juris, aut physicae, aut geometriae se scientissimos, si in mitioribus literis se ingeniosos, et in disputationibus acutos efficere et prodere possunt: tum sibi mirifice plaudunt, facileque seponunt omne studium veritatum illarum, quarum scientia, et meditatio probos in hac vita, beatissimos in altera homines facit. Ab utrisque igitur peccatur, non propterea quod

infimis aut mediis veritatibus dent operam (verum enim discere ex sua natura malum non esse jam constituimus), sed quod in summis quoque addiscendis, et contemplandis, parem, sive majorem non ponunt operam, ordinemque divinitus constitutum aut tanta socordia posthabent, aut tanta ambitione evertunt. Hinc Aug. in lib. De util. credendi, c. 11, *Intelligere*, inquit, *semper sine vitio est. Intelligere magna, et honesta, vel etiam divina, beatissimum est. Intelligere autem superflua, nihil nocet, sed fortasse discere nocuit, quum tempus necessariorum occuparent.*

In tanta ergo veritatum copia distinguendae praesertim sunt delectabiles a necessariis. Nam delectabilium quidem veritatum ignorantia laude saepe careat, numquam culpa censeatur; ignorare vero necessarias veritates, non tantum culpae datur, sed etiam in maximas miserias hominem devolvere solet. Quare a nemine prudente vituperabitur, qui canendi, pingendive, ciborumque apiciana industria parandorum scientiam negligat, tametsi multa inde corpori obvenire possit delectatio; contra vero desipere dicatur quodammodo, qui quid corpori noceat, quid valetudini sit necessarium, quaeve pericula immineant, plane ignoret, et discere nolit. Quis non sentit, quantopere corporis nostri curam nobis natura commendet. Ejus profecto societatem odisse, et sine gravi consilio, aut sine verae fidei virtutisque conservandae causa, nos ab ipso liberare, infirmi nimium et aberrantis animi est, legibusque adversatur a Deo, atque a natura positis. Simili ratione vitio nobis nequaquam vertatur, si a mathematicis disciplinis, si ab artibus liberalibus, si ab historiae profanae physicaeque studio abstineamus, quamvis ingenti cum delectatione hisce adminiculis excolatur animus, et amplificetur rationis regnum. Et contra nemo nos excusatos habeat, ubi igno-

remus, et cognoscere nolimus, quae officia, quae virtutes, qui mores exigantur a legibus, tum ad prudenter honesteque vivendum, tum ad continendam societatem humanam. Ex quo enim nos natura fecit, non bruta, sed ratione utentia animalia, neque solitarios esse voluit, sed propinquis, amicis, civibus, ceterisque mortalibus per domos, per urbes, per diversa jura et commercia conjunxit; tunc imposita nobis necessitas ea noscendi atque intelligendi, quae honestatem vitae alant, quae prudentiam adferant, quae nos in omni officiorum genere peritos expeditosque efficiant.

Nihil autem hominibus magis futurum est cordi, quam ea perspecta habere, quibus erudimur in veri Dei religione. Ad beatam aeternitatem nos perducere potest una religio, nimirum credere, quae de Deo credenda sunt, et Deum colere ac amare eo cultu et amore, quem ipse nobis praescripsit. Itaque quum religio vera, tum singulae istius religionis veritates prae omnibus inquirendae sunt nobis, inter quas tamen aliae necessariae, aliae utiles tantum et delectabiles. In comparatione istius veritatis quidquid splendoris, quidquid utilitatis in humanarum disciplinarum curriculo habetur, inane est, et flocci faciendum, ut non injuria insipientissimos omnium et infelicissimos appelles tot veteres philosophos ac sapientes, quos aeterna quidem fama nobis commendavit, ignorata autem sive contemta religio vera abjectissimos in oculis Dei constituit. Quod si tantum est religionis negotium, ut cetera prae illo negligenda, et posthabenda videantur, dubium non est, quin omnem ad illius veritatem assequendam convertere debeamus cogitationem et curam, atque adeo sit enitendum, ut ne quum totam literis et veritatis inquisitioni vitam dederimus, id unum adhuc nobis restet ediscendum, quod unice scire juvat, et probe tenere necesse est. Atque hoc quidem no-

bis de veritate scribere volentibus in primis ante oculos erit. Nam religionem veram, aut quod illam satis non inquirant, atque adeo ex inertia, ignorare solent homines innumeri; aut quod nimium inquirant, et ingenii ambitione in transversum agantur, perdere interdum possunt. Quid itaque juris habeat, et quos fines habitura hic sit humanorum ingeniorum meditatio, in posterum dissseretur; et si quid proditum fuerit, quo non solum ad necessarias religionis veritates credendas, sed etiam ad reliquas ejusdem utiles et delectabiles veritates erudite pertractandas, tutior ac planior via demonstretur: neque nos suscepti laboris, neque alios lectionis adhibitae fortasse poenitebit.

CAPUT II.

Ut religio vera noscatur, an a dubitatione sit instituendum iter. Dubitandi necessitas, ut error evitetur; et pericula, ne veritas amittatur. Prudens dubitatio commendata, temeraria vero repudianda.

Aperuimus amplissimum campum humanis ingeniis, quum nullum esse verum diximus, quod honestum ex sui natura non sit investigare et cognoscere; simulque posuimus, verum, quod ad religionem pertinet, non honeste solum posse quaeri, sed necessario quaerendum, sciendumque esse. Quod si quaerere veram religionem oportet, consequens est etiam, ut adhibere liceat ac oporteat rationem quaerendi omnium aptissimam, per quam quaesita inveniantur. Jamque nonnulli accedunt, quibus nulla fortasse opportunior occurrat ratio, quam á dubitatione instituere inquisitionis iter. Quo enim modo veram religionem quaerere, et assequi possint homines, nisi primum dubitare incipiant, utrum religioni verae nomen jam dederint, an in errore versentur,

et dubitando investigent, inter tam varias a populis usurpatas religiones quaenam sit falsa, quaenam sit vera religio? Et ista sane inquirendae veritatis ratio, qua mens humana omnibus antecceptis opinionibus valedicens, nulli rei, nisi perspicuis argumentis probatae assentitur, a Socrate manavit, et ab academicis, aliisque philosophis summopere laudata, proximeque praeterito seculo a Cartesio potissimum instaurata, ac temperata, nunc utramque recentium philosophorum paginam implet, quippe quae ad verum inveniendum, aut saltem ad errorem evitandum, non parum conducat. Ex horum ergo sententia cônsequi videretur, nefas non esse religionem suam in dubium revocatam expendere. At aliis secus videbitur; nam ubi de religione omnibus relinquatur dubitandi facultas, mirum est, quot religioni verae excidia creari possint, et quot erroribus janua aperiatur. Qui dubitare incipit, animoque statuit, nonnisi evidentibus et perspicuis rebus assensum dare, et ubique ne fallatur timet: aut aeternum de omnibus dubitaturus est, quod scepticorum filiis accidit; aut multum quidem falsi, sed una cum eo multum etiam veri exscindet ac repudiabit: quod ambitiosis ingeniis non sine ingenti infelicitate plerumque contingit. Praeterea quicumque in religione vera titubare coepit, et de sua fide incertus esse, jam infidelis est, et certo bono renuntiat, ut incertum exquirat. Quae quum ita sint, et quum unicuique persuasum sit, veram esse religionem suam, ceteras autem falsas; nemo proinde sibi licitum arbitrabitur, fidem suam in dubium revocare, bellumque erroribus indicere, quos tamen convellere non possit, si religioni sibi ducat, incipere de ipsa religione dubitare.

Itaque in ipso argumenti suscepti vestibulo jam nobis gravissima impedimenta occurrunt, a quibus nisi nos expediamus, omnis progrediendi spes sublata videatur. Id autem praestitum

facilius ibimus, postquam nonnulla praemiserimus utilissimae quaestioni dirimendae perquam necessaria. Primo igitur ex omnium consensu liquet, naturale ac universale hominibus desiderium esse, et jus evitandi erroris, aut expellendi, quum illum incaute induerint. Etenim errare, et falsum credere, ex ipsa naturae institutione contrarium est homini, cumque in maximas, atque etiam aeternas calamitates protrudere potest. Secundo dicimus, ex hoc jure alterum effluere, nempe licere cuicumque iis uti subsidiis, quae tum ratio, ac natura, tum honestae artes a sapientibus doctisque viris excultae tradiderunt, ut per illa vitari, deponive possit error. Immo scientiae artesque ipsae nihil aliud fere sunt, quam hujusmodi subsidia. Ipsae tamen artes ac scientiae aliis indigent peculiaribus subsidiis, quibus se suosque cultores arctius regant. Si secus fecerint, interdum erroris, non veritatis, magistrae evadunt, et infida ad verum dignoscendum, erroremque auferendum, subsidia fiunt. Criteria veritatis nuncupamus hujusmodi peculiaria subsidia, eorumque scientiam appellare criticam possumus, si hoc nomen latius, quam soleat, usurpare placet. Excurrunt autem criteria per quamlibet scientiam, et artem, eorumque ope quid certum, quid probabile, quid dubium, quid fictum ac falsum sit, ubique rimamur, et non raro cognoscimus. Nimirum iis praeeuntibus, solicitoque examine singula pensantibus, et secernentibus, saepe discimus, quos errores invexerit et invehat aut perversa ratiocinatio, aut vis praejudicatae opinionis, et imperium affectuum in nobis regnantium, aut nimium erga antiquitatem obsequium, nimiusve recentiorum temporum amor, aut immodica fides habita nostris sensibus, praeceptoribus, majoribus, historiis, aliisque humanae vitae fallacibus documentis. Dicam uno verbo: faciunt hujusmodi praesidia, ne temere credamus, ne falsa aut dubia pro veris aut certis, certa

et vera pro dubiis et falsis habeamus. Quocirca quum et ratio prodiderit, et sapientissimi viri passim commendent, ac adhibeant horum subsidiorum apparatum in insectatione erroris, et inquisitione veritatis: nequit dubitari, quin rectus illorum usus cum maxime honestus ac utilis, tum etiam interdum necessarius sit omnibus, errorem fugere, et verum assequi cupientibus.

Tertio, inutilia plane forent ista ad errorem evitandum ejiciendumque subsidia, si de rebus ac sententiis, in quibus verum exquirimus, dubitare prius nequaquam liceret. Immo nullus errandi finis, nulla veritatis hauriendae spes erit, ubi nefas sit in dubium vocare et expendere tot opiniones, rerumque notiones, per cogitationem, aut per sensus corporeos in phantasiam, animumque nostrum immissas; quarum tamen complures vel falsae, vel parum firmae deprehenderentur, quoties de iis dubitare, easque ad criteria opportuna exigere vellemus, atque possemus. Igitur ad ipsius naturae, errorem ubique refugientis, principia et jura pertinet, posse de propositis, aut animo jam perceptis sine praevia consideratione rebus, primum sibi dubitationem aliquam movere, tum laudata adhibere subsidia, ne fallamur, neve in antiquo errore diutius perstemus.

Quarto, praeter haec insita homini jura, insitae etiam sunt quaedam leges, quas nemo sciens sine culpa levi aut gravi, nemo inscius sine magna aut aliqua saltem infelicitate violare potest. Nam sicuti institutioni rectae rationis convenit, ut quisque contendat ab errore ac falsitate sibi cavere, ita et eidem rationi repugnat, ut homo veritati renuntiet, noceat, atque obsistat. Quapropter qui unice de fugiendo errore sollicitus est, tantumque hujusmodi studio insistit, ut veritati ipsi fidem adjungere neget, aut illam sibi insectandam sumat, ubique fallaciam sibi metuens: alia quidem via impingit, sed tamen impin-

git in errorem. Dubitare autem possumus, utri miseriores sint, an qui errorem contrahunt ob cautionis defectum, an qui veritatem repudiant ob ejusdem cautionis excessum. Id certe experientia constat, illis ignorantiam venia aliqua dignam, istis intolerandam superbiam hujusmodi mala plerumque creare.

Quinto, si igitur a recta ratione jubemur, veritatem non impugnare neque perdere, sed ejus praestantissimum recipere et custodire lumen, necesse quoque erit eam adhibere curam, iisque uti subsidiis, quae nos a laedendi et respuendi veri periculo avertant; et contra singulis, quantum per nos licet, renuntiare impedimentis, quae remorentur in regione veri progressum nostrum. Neque ista lex juribus dubitandi supra constitutis opponitur, sed cum iis consentit, modo intra aequos limites, ratione praeeunte, contineatur illorum usus. Tam enim peccant, aut miseri sunt, qui nimium dubitationi se tradunt, quam qui nimis facile credunt; utrique nimio aut erroris fugiendi desiderio, aut veritatis improbandae timore abrepti. Ipsamet subsidia, et criteria veri, per quae diximus errores ab humanis mentibus arceri, nisi utentibus adsit prudentia cum humilitate conjuncta, non minus ad errores evertendos, quam ad ipsum verum rejiciendum, inservire possunt. Quare opus est, ut dubitandi jura, in effrenem audaciam interdum assurgentia, perpetuo temperet alia comes dubitatio ac timor, ne scilicet una cum erroribus veritatem ipsam incaute exscindamus. Quae autem sint impedimenta, ne verum perspiciatur, quae subsidia, ut percipiatur, nos infra, quantum ad rem nostram pertinet, ostendere conabimur.

Interim ex his legibus sequitur, commendari a recta ratione prudentem dubitationem, improbari vero temerariam. Neque enim propterea quod nobis natura dubitandi jus dederit, ut falsum declinemus, verumque assequamur, ideo sine discrimine

cuicumque, et de quibuscumque rebus, dubitare fas est: Certis quibusdam terminis omnia naturae jura coercentur, ultra quos excedere peccare est in ipsum naturae conditorem. Sic humanorum affectuum innata jura suos habent fines, modumque suum. Nihil etiam efficacius natura nobis commendat, quam amorem usumque virtutum; sed ejusdem naturae documentis prohibemur laedere ordinem limitesque virtutibus positos. Una prudentia tum affectuum, tum virtutum omnium dux et moderatrix futura est. Ejusdem consilio et imperio indigent reliqua omnia, sed potissimum dubitationis jura, ut rectus, non pravus, fiat inter homines illius usus.

Quamquam vero nihil difficilius occurrat, quam constituere, quando, et cui, et quibus de rebus prudenter dubitare liceat (nam prudentia, ut ajunt philosophi, circa particularia, quae innumera sunt, versatur) attamen monere juvat, quasdam etiam universales haberi leges, quibus fere semper singularia reguntur. Has inter eminet illa: *De primis principiis per se notis, et de rebus certa experientia, aut omnium hominum omniumque temporum consensu probatis, aut evidentissimis, ne imprudenter dubitato.* Tum altera: *De veritate rerum, aut sententiarum, quas doctissimi viri tradunt ac probant, rudes atque omnino imperiti ne litem movento.* Certe quicumque vel acutissimi viri ne de primis principiis quidem se certos prodidere, saepe temeritatis, raro prudentiae famam sibi compararunt. Quis autem rationis compos prudenter dubitet, an vivat, an cogitet, an edat, an loquatur, et scribat, quum evidentissime haec singula sentiat? Quis dubitationem sibi prudens moveat, num aridum lignum combustibile flammis injectum comburi possit, num corpus grave, impedimentis sublatis, ex alto in imum sit ruiturum? Deinde quam prudenter ille agat, qui tot rebus,

quas aut scientiae atque artes liberales tradunt, aut historiae a doctis viris commendatae concorditer referunt, ipse omnium ignarus atque imperitus adjungere fidem neget, earumque veritatem pro libidine sua, et sine ulla ratione, revocare velit in dubium?

In primis vero animadvertendum est hic, duplicem esse dubitationem, alteram quidem multum, alteram parum consentaneam rationi. Utriusque differentia in fine, et causa dubitandi se prodit. Quidam enim de rebus vel evidentissimis dubitant, non quod sibi earum rerum veritas dubia sit atque suspecta, sed ut veritatem ipsam dubitando ac disputando in meliori collocent lumine, atque ut aliis, non sibi, dubitationem eximant. Nemo sane hujuscemodi dubitationis genus improbet, immo non laudet; non enim proprie id dubitare est, sed dubitantis dumtaxat personam induere. Quapropter praestantissimis viris numquam non licuit dubitantis specie inquirere, *utrum sit Deus, utrum vera sit christiana religio, et num certa, recteque plurium seculorum et hominum consensu stabilita sint tot prima principia.* Quod rudibus utique licet, illud est, ut a sapientioribus referant lumen, quo et ipsi alacriores fiant in credendis altissimis abditisque rebus. Contra vero rationi adversatur illorum confidentia, qui non alium dubitando sibi finem statuunt, quam acutissimi sui ingenii periculum facere: et tum sibi videntur cordati sapientesque viri, quum unius suae mentis vocem ac judicium audiunt, aliorum contemnunt; et ad destruendum quam aedificandum aptiores, aut nihil probant, aut id solum probant, quod animi sui appetitibus blanditur, et quod suae tantum meditationis aciei perspicuum firmissimumque apparuit.

CAPUT III.

Non omnibus dubitandum de veritate suae religionis. Ratio et auctoritas in religionis negotio, earumque pondus. Quae quaerenda sint, ut constet, an vera sit aliqua religio. Prudenter possunt immo debent de veritate suae religionis dubitare Ethnici, Judäei, Muhammedani. Justae apud eos dubitandi causae.

Facile nos in vastam planitiem argumentum perduceret, si animus foret singula nunc disserere ad dubitationis fines modumque spectantia. Sed per brevem hanc orationis excursionem praecipua fundamenta detexisse contenti, quibus innititur aequa dubitandi ratio, jam ad castra regrediamur. Nostra ante omnia refert, quae semita in itinere ad religionem veram servanda sit, diligenter inquirere. Atque in primis, quum errore capi ac detineri in re tanta homo possit, immo quum satis constet, innumerabilem hominum copiam errasse, ac errare in amplectenda religione, quam plerumque non ulla ratio primum persuadet, sed educatio, et parentum, populorúmque exempla tenellis mentibus inspirant: dubitari non potest, quin generatim loquendo, non honestum dumtaxat, sed et necessarium sit de suae religionis veritate sibi aliquam dubitationem movere. Et sane qui unquam fiat, ut muhammedanus, ut ethnicus, ut judaeus, aliaque hujusmodi sectarum genera, quas religioni falsae, aut a caelo improbatae addictas esse non tam credimus, quam dolemus, se revocare, aut per alios revocari possint a perversa opinione, inolitoque errore, si prudentis dubitationis jure uti unusquisque renuat, et piaculum arbitretur?

Prudentem autem dubitationem ideo commendamus et suademus, ne a legibus aequissimis discedatur, quibus constringuntur, ut diximus, ipsa dubitationis jura. Sed ita me Deus amet,

paucos invenias, qui eadem uti aut sciant, aut velint. Ut enim quisque religioni alicui ab ineunte aetate nomen dedit, reliquas contemnere, et fallacibus ac falsis accensere, earumque cultores imprudentes ducere; unam verò suam cum ratione et veritate consentire, seque nonnisi imprudenter facturum putare, si opinionem suam in periculum dubitando adducat. Restat igitur, ut ad inquirendum nostra festinet oratio, quinam in tanta religionum diversitate prudenter de sua dubitare debeant, et qui minime debeant. Hic rei maximae cardo vertitur; hic si sapere incipiamus, meliora quaeque speranda sunt nobis, tum ad firmandos homines in veritate stantes, tum ad excitandos in errore stertentes. Quum autem religionis nomen tot gentium sectarumque superstitioni tribuimus, hoc quidem καταχρηστικῶς, sive abusive, facimus; una quippe, non multiplex esse potest vera religio; sed non sine divinarum scripturarum exemplo facimus, apud quas falsa quoque numina sub Deorum appellatione saepe memorantur, intacta nihilominus semper unius Dei fulgentissima veritate.

Dicimus ergo, a dubitatione illi esse temperandum, qui suam religionem facile perspicit certissimis principiis, et fundamentis innixam. Duo autem sunt hujusmodi fundamenta, *ratio* et *auctoritas*. Rationis nomine hoc loco intelligimus vim et lumen intellectus ad dignoscendum verum et falsum, bonum et malum, simulque eam vim, per quam rationalis anima e certis sibique notis praemissis certum aliquid argumentando deducens, sibi illud aut aliis persuadet. Auctoritatis vocabulo vim illam significamus, quam habet ad aliquid persuadendum alterius narratio, verbis aut scriptis menti nostrae communicata. Quo firmiora sunt haec fundamenta, eo fortius veritas stat illis innixa, et clarius effulget, et facilius homini persuadetur. Utraque autem ad

persuadendam religionem veram collatis signis, quamquam diverso pondere, conspirant.

Vix autem negare possumus, quin humana ratio semina quaedam contineat veri et boni insita ab ipsa natura, nam et nullo docente pueri sua se sentire male facta pudore testantur, et dolent se fuisse deceptos. In primis autem hujusmodi semina deprehenduntur, dilucideque nobis apparent, quum attenta meditatio excutit penetralia rationis, et quum optimorum librorum, eorumve hominum consuetudine utimur, qui istas veri bonique ideas, jam sibi perspectas, aut in nobis excitant latentes, aut, si ita dicere amamus, in nos immittunt peregrinas et novas. Excitatis in homine istis boni et veri seminibus ac ideis, progredi multum potest, quamvis pluribus morbis laborans, humana ratio ad naturam qualitátesque non visibilium tantummodo, sed et invisibilium rerum intelligendam. Cujus progressus tot sunt exempla, quot veterum philosophorum meditamenta sunt literis consignata. Nimirum solo rationis lumine ducti illi in plurima penetrarunt, quae certissima esse lux melior subinde nobis patefecit.

Quantum etiam ponderis habeat auctoritas in usu vitae atque in aliquibus disciplinis, et in historia potissimum, nemo non sentit. Si nihil aliud credere, quam quod ratio in se invenit, animum induceremus, magna non solum humanae scientiae sive eruditionis portio periret, sed etiam infinita homini, atque hominum regimini impenderent incommoda. Aliorum ergo narrationibus, et fidei, fidem habeamus oportet, nisi inter somnia computare velimus, quidquid habent libri et fama de praeteritis saeculis, immo et de praesenti aevo: quod profecto non faciat, nisi verus somniator et amens. Duplex autem auctoritatis est genus. Altera a Deo est, altera ab hominibus; illa numquam,

ista saepe ac saepius fallax. Inter prima rationis evidentissima praecepta illud omnium consensu praecipue probatur: *certum esse, verum et inconcussum, quidquid revelat, ac narrat prima veritas, Deus.* Etenim, ut ajebat Salvianus, lib. III, *Dei sermo ipse sibi testis est, quia necesse est, quidquid incorrupta veritas loquitur, incorruptum sit testimonium veritatis.* Ut autem hominum est falli et fallere, decipi et decipere, ita eorum auctoritati non continuo fidendum. Sola ratio, sive prudentia, advocatis experientiae, et critices, et aliarum artium in suam opem documentis, feliciter ostendere potest ac solet quando neganda, quando habenda sit fides hominum dictis. Ad ipsam quoque rationem pertinet expendere, an fallantur, aut fallant homines, quum voce aut scriptis aliquid referunt ac nuntiant tamquam a Deo revelatum et proditum; tunc enim non in Deum, qui aeternum est verax, sed in hominem, qui facile vel propter ignorantiam, vel propter improbitatem, est fallax, prudens dubitatio nostra atque suspicio convertitur. Quamobrem sapientissime Johannes Apostolus in epist. I, 4, suis discipulis injungebat, ne cuicumque crederent divina dogmata se afferre dicenti. *Nolite,* inquit, *omni spiritui credere; sed probate spiritus, si ex Deo sint; quoniam multi pseudoprophetae exierunt in mundum.* Praeterea quum falli ac fallere possint homines in intelligenda, exponenda, interpretanda auctoritate, quam alioqui divinam merito credant: hinc est, quod iterum consulenda est ratio, ut percipiatur, an hic homines errent. Statuendus itaque videtur hic ordo. Primo quaerendum, an rectae rationi adversetur religio, quam quisque amplexus est. Si adversatur, plane de ipsius veritate non solum dubitandum est, sed in ipsam protinus dicenda sententia. Si nequaquam repugnat, quaerendum secundo est, num a Deo processerit, an vero ab hominibus tan-

tum, hoc est utrum divina, an humana auctoritate inducta sit illa religio. Si homines solos auctores habuit, de ipsius veritate dubitandum est; sin Deum, nulla dubitatio occurrere potest, quin vera sit; siquidem divina auctoritas supra ipsam rationem valet, atque ab omni fallaciae suspicione immunis est. Adhuc tamen inquirendum restat, et tertio dubitandum, an quae Deum tradidisse credimus, recte a nobis intelligantur et exponantur: quod ubi praestiterimus, vel ratione duce, vel regulis tutioribus, si quae sunt, a Deo praescriptis, tum prudentis erit conquiescere, ne inconsulta dubitatione nobis majoris periculi simus auctores.

His praemissis, dicimus, ethnicos tum veteres, tum recentiores potuisse ac posse prudenter, immo etiam debuisse et debere de veritate suae religionis movere sibi dubitationem. Vix enim secum sincero animo reputare possunt, quibus principiis nitatur inspirata sibi a teneris unguiculis opinio, quin illam evidenter nutare statim deprehendant. Non prima rationis edicta, non divina auctoritas, quae unice firma ac certa est, iis occurrere, mentemque ab ulteriori haesitatione et inquisitione retrahere possunt; sed hinc recta ratio pluribus modis laesam se exhibet, et inde sola fallax hominum auctoritas se prodit, cui non cito, neque inconsulte, habendam esse fidem, ratio ipsa efficacissime clamat. Et quid, quaeso, rationi evidentius adversatur, quam plures credere Deos, atque inter se discordes; quam debitum uni Deo cultum, in homines, in sidera, in elementa, atque in vilia aut naturae, aut hominum opera transferre; quam ineluctabili fato humanas voluntates subjectas opinari; quam rationali animae, ut quidam censuerunt, ac censent, nullam ultra corporis mortem tribuere vitam; quam ignorantiam, libidinem, impotentiam, atque alios aut defectus, aut ipsis hominibus indigna facinora in Deo excogitare? Haec atque alia complura in

oculos meditantium facile incurrunt, ne de reliquis in disciplina morum vitiis loquamur, quibus ethnicorum religio aut consentit, aut etiam laudem et praemia pollicetur. Accedit, quod eorum opinionem non divina auctoritas, seu prima veritas Deus, invexit, sed aut poetae argutis mendaciis ludentes, aut incerta, inconstans et fallax hominum, immo et anicularum, rudisque popelli traditio, cui certe sine ratione, sine praevio examine adjungere fidem, desipientiam potius, quam insipientiam appelles. Jure itaque dubitare possunt ac debent gentes de suae religionis veritate: quòd si praestent, eamque cum christiana demum componant, nisi rationis et prudentiae legibus renuntietur, intelligent, hanc unam esse veram ac perfectam; reliquas vero idolorum cultui addictas, in crassissimis atque intolerandis erroribus versari. Vel ante Christum natum id perspexere non pauci philosophi, solum rationis lumen sectati. At numquam id melius patuit, quam ubi christianae doctrinae majestas et veritas longe lateque effulgens totum terrarum orbem permeavit, ejusque cultores, per tormenta, per ignes invicti, fortitudine sua suaserunt, quod ratio sola persuadere poterat. Tunc enim non vi tormentorum adhibita, non armorum terrore ac metu compulsi ethnici, sed vi veritatis devicti, sese Christo adjunxere, atque ii ipsi potissimum populi, qui ingenio et literarum cultura ceteris praecellebant.

Quod est ad judaeos, nihil in eorum religione occurrit, quod recta ratio improbet. Traditam vero eorum legem ab ipso Deo fuisse, tot ac tanta argumenta ostendunt, consentientibus hinc muhammedanis, inde christianis ipsis, ut imprudenter sane illud in controversiam adducas. Quae sint hujusmodi argumenta, a luculentis aliorum libris praestat petere, quam hic leviter attingere. Verum ne his quidem contenta esse jure potest hebraeo-

rum natio. Ulterius etiam progrediendum, prudentia et ratio monent. Scilicet illi dubitandum est, num recte intelligat, atque interpretetur divinarum scripturarum oracula; in hoc enim contingere potest, ut imbecilla ratio fallatur. Eo autem magis judaeo suboriri haec suspicio debet, quod audiat, tot nobilissimas nationes, ingenio, judicio, et literarum omnium scientia illustres, doctioresque sine comparatione, quam judaica gens, et aeque saltem ac judaei de religionis verae negotio solicitas, neque minorem quam judaei venerationem ac honorem habentes divinis judaeorum libris, concordi voce clamare, certumque habere, nostris temporibus in interpretandis atque assequendis eorum librorum sensibus quemlibet judaeum turpissime caecutire. Quid, quod nihil in sacris literis tam aperte repetitur, quam venturum Messiam, idque fatentur judaei? Nonne prudentia poscit, ut serio inquirant, an forte venerit, qui a tot populis non ex fama temeraria, sed ingenti rationum ac miraculorum pondere, jam venisse perhibetur? Justam dubitandi causam augere debet praesentis sortis et conditionis consideratio. Omnium abjectissima gens, prophetis, sacerdotibus, templo destituta, neque a paucis annis, sed ferme a septemdecim saeculis, invisa hominibus ac Deo, vix alia de causa ad tantam infelicitatem excogitari potest adducta, nisi quod Messia contemto et legibus perperam intellectis, desierit esse Dei viventis populus. Fac autem, sincero docilique animo judaeus de suae legis intellectu dubitet, et christianae religionis originem, documenta, rationesque sedulo expendat: si adhuc priori in sententia perstet, neque videat tot prophetarum oracula in Christo ejusque religione evidentissime completa, miserae caecitatis aut pervicaciae notam apud cordatos prudentesque viros haudquaquam effugiet.

De Muhammedi sectatoribus multa dicenda forent. Sed rem

paucis expediemus. Difficile a muhammedanis impetrare possis, ut dubitent, an aliquid in suis legibus occurrat rectae rationi contrarium. Neque nos molesti percontatores esse nunc volumus. At quum auctoritatem divinam suae religioni ubique praetendant, praecipueque huic argumento inhaereant: prima prudentiae et rectae rationis principia prorsus exigunt, ut non temere credant cuicumque se esse Messiam dicenti, et delapsa e caelo dogmata, sive scripta jactanti. Ne ipsi quidem negent, ab impostoribus cavendum esse; et saltem nullus inter eos habeatur, modo sit prudentiae legibus imbutus, qui ad novam ab homine promulgatam religionem continuo se conferat, tametsi nihil rectae rationi iste legislator repugnet, immo pietatem multam redoleat, et quarto quoque verbo exclamet, se nuntium veritatis e caelo demissum, nisi etiam dogmata, fidemque suam probet veris miraculis, sanctissimis moribus, oraculis praecedentibus, optima doctrina, aliisque divinae legationis testibus signis. Gravior quoque subest dubitandi causa de Muhammedo. Ex ejus enim apertissima confessione cum veteris, tum novi testamenti scripturae divinitus traditae fuerunt, religionemque veram attulerant Moyses et Christus, atque istius lex et doctrina sub finem usque saeculi aerae christianae sexti (quo tempore ipse Muhammedus vivere coepit) germana veritatis magistra fuit. Qua igitur prudentia fidem habeas statim et sine dubitatione homini abroganti, immo postea damnanti religionem sua confessione prius optimam atque a Deo traditam, nisi evidenter se id facere ex ipsius Dei imperio probet, signisque certissimis se verum esse prophetam caelique nuntium ostendat? Certe non est, cur diuturnius regnum sibi polliceantur alcorani ipsius dogmata, ubi tam facile credere liceat novam e caelo religionem se advehere solum testanti.

Quod si convenit in Muhammedi fidem suspicio, et ratione monente in examen est advocanda auctoritas, quam ille divinam dictitabat: nullo tunc negotio, quantum quidem arbitror, de sua opinione deijcietur muhammedanus, et singulari cum utilitate sua vincetur, dum vinci velit. Tum, inquam, facile patebit, nullum ab impostore Muhammedo certum signum divinae suae legationis productum, nullum ab ipso miraculum fuisse patratum, quo novae doctrinae fides conciliaretur; obstat enim nonnullorum famae ac traditioni de miraculis per Muhammedum factis evidens alcorani, seu ipsius pseudoprophetae, et sapientiorum Moslemorum contraria confessio. Lectis autem sacris judaeorum et christianorum scripturis, palam continuo fiet, nihil minus esse verum, quam quod affirmabat Muhammedus, se nempe, suamque doctrinam in iis libris saepissime fuisse praedicta, seque nil aliud in alcorano docere, quam quod Moyses et Christus tradiderant. Itidem intelligent, fieri omnino non potuisse (quod commentus est ille impostor) ut a judaeis et christianis divinae literae per totum terrarum orbem vulgatae, et in plures linguas translatae ex industria et ex concordi at secretissima tot populorum conspiratione corruptae et depravatae fuerint, ne ea loca apparerent, quibus praenuntiabatur illius adventus atque doctrina, et quae tamen ipse ignorasse convincitur, dum ea non recitat, recitaturus certe in suae causae beneficium, si illa novisset. Constabit etiam, quantum infra sanctitatem et perfectionem christianae legis sit alcorani doctrina, et disciplina moralis, quum illa spiritum ubique, et ista ubique carnem sapiat; illa pacem, ista bellum suadeat; illa ad veram animorum beatitatem, haec ad corporeas vilesque delicias totam ferme referat doctrinam suam. Quare nulla excogitari potest ratio, cur Deus immutatam voluerit, uti Muhammedus contendit, perfectam Christi

religionem in minus perfectam, immo in admodum imperfectam, et vitiis non paucis scatentem, tum in disciplina morum, tum in dogmatibus tradendis a divina sacrarum scripturarum revelatione penitus alienis; quae non ratione, sed gladio nititur; quae vi armorum, non suasione veritatis invecta et propagata est, atque etiam per vim amplificanda traditur, interdicta omni disputatione de religionis negotio, ne qua sit via detegendae fraudis, ne qua spes deponendi erroris. Tandem luce meridiana clarius apparebit, non alia de causa Muhammedum tanta fuisse commentum, nisi ut suae libidini atque ambitioni consuleret; librumque illum, quem ex praeconcepta opinione muhammedani divinissimum censent, innumeris iisque putidis fabulis, mendaciis, et superstitione ita abundare, ut neque Deum auctorem habuisse, neque ullam hominum fidem mereri facile cognoscatur, dummodo adhibeatur in consilium ratio recta, aut cum alcorani tenebris conferatur lux evangelii.

CAPUT IV.

An christiano homini dubitandum de suae religionis veritate. Aequum id videtur, sed gravibus periculis obnoxium. Dubitatio et hic licita, et quando, et quomodo, ne fidei donum perdatur. Ratio et auctoritas statuunt veritatem christianae religionis. Cur christianorum vulgus acquiescere prudenter possit in religione sua, sitque ab onere dubitandi exemptum. In ecclesiae catholicae pastoribus potissimum scientia religionis expetita.

Ad christianos demum accedamus, scrutaturi, an et ipsi prudenter de veritate suae religionis dubitare possint, immo etiam debeant. Equidem praesentio, quorumdam animos adeo delicatos esse, ut horrorem concipiant vel ex hoc solum, quod dubitem, an de re tam nobis certa sit dubitandum. Sed quaeso ne

patiantur se inanibus umbris et solis nominibus terreri. Omnes imprudentem dubitationem refugiamus, omnes prudentem amplectimur; nam ut a prima sibi nolle cavere, temerarii est, atque irreligiosi, ita alteram quocumque pacto rejicere atque improbare est insipientis. Quodcumque autem de proposita quaestione statuatur, negari non potest, quin multis incommodis obnoxium appareat. Si enim christiano viro fas esse dicamus in dubitationem adducere suae religionis veritatem: quomodo stabit illius fides? Frustra illum tam eximio dono dignatus fuerit Deus, ut sine ulla dubitatione veram crederet esse christianam religionem. Et certe jam fidem perdidisse videtur, qui dubitare coepit, num falsa credat an vera; atque idcirco, ut in c. 1, *de haereticis* habetur, *dubius in fide, infidelis est*. Periculosae insuper plenus opus est aleae de re tanta dubitare. Quamquam enim nulla sit religio, quae rectae rationi praestantia, et sanctitate, et veritate se tantum commendet, quantum christiana religio: infirmitate tamen humanae mentis contingere potest, ut qui de illa dubitare coepit, dubitare in posterum non desinat, aut etiam judicio deceptus et cupiditate in transversum actus, ad alterius religionis castra deficiat: quod quidem aliud non est, quam de certo bono in certum malum inconsulta curiositate velle se praecipitem dare.

Contra vero, si de suae religionis veritate nequaquam esse christiano homini ambigendum pronuntiemus, quam aequo jure actum erit cum ethnicis, judaeis, et muhammedanis.? Exigent et illi a nobis, quod nos merito ab ipsis exegimus. Si recusabimus eo nomine, quod veritatem a nobis, ab illis errorem stare, certo cognoscimus: iisdem verbis se a nobis expedient, quoties iis esse de sua religione dubitandum indicimus. Aut etiam reponent: certi equidem esse potestis, omnes vos christiani, de

fide illa, hoc est persuasione, qua veram esse religionem vestram creditis; at certi esse non potestis omnes, religionem istam vere esse, qualem vos creditis, nisi prius illam cum reliquis religionibus composueritis, vobisque constet, eam a ratione minime abhorrere, atque insuper auctoritate divina fuisse constitutam. Et cur tantum vobis a dubitatione timetis, si tam firma est ac aperta religionis vestrae veritas? Illi paveant, qui in errore versantur, eoque stultitiae devenerunt, ut grave ducant, se ab erroris servitute liberari, et ad regnum veritatis perduci.

Ut isti controversiae fiat satis, simulque investigandi veri iura serventur, atque avertantur perdendi pericula, memoria repetendum est, quod praecedenti capite disseruimus; nempe rudes atque ignaros dubitare non debere de veritate rerum, quas doctissimi et sapientissimi viri semper tradiderunt ac tradunt. Secundo posse quemlibet honesto fine sibi dubitationem creare vel de evidentissimis rebus, non quod earum veritatem suspectam habuit, sed ut earum causas et rationes et veritatem clarius perspiciat. Hoc autem non doctis solum et ingeniosis hominibus, sed et imperitis ac rudibus facere licet, modo primi ingenium contineant intra limites concordi prudentum consilio statutos, reliqui vero ad fideles sapientesque magistros dubitationem suam conferant, seque illis erudiendos tradant. Licitum, inquam, est aliquo modo dubitare, seu perscrutari, quam firme rationis atque auctoritatis principiis innitatur sua lex, dummodo id homines praestent, intellectus sui illustrandi gratia, atque dum id praestant, a se certitudinem illam nondum rejiciant, quam de legis ipsius veritate ante conceperant, et dummodo instrumenta ad recte judicandum necessaria in id opus adhibeant. Ita fiet, ut nobilissimum fidei donum, quo a Deo per sacrum baptisma donantur christiani, vel in ipsa dubitationis specie servetur intactum, et christianae

religionis veritas magis eluceat, et fortius confirmetur in hominum mentibus.

Neque dicant ethnici, aut judaei, aut muhammedani, levia nos a nostris petere, postquam gravia ab ipsis petierimus. Volumus aequis rationibus cum illis agere: non alium in finem, non aliis conditionibus eos de sua religione dubitare volumus, quam dubitaturi sint christiani. Nam vel ex hujusmodi cauta dubitandi forma, certum nobis est, consecuturos esse contrarios quidem, sed optimos effectus utrinque, quando sinceris animis examen habeatur, et media stet ratio liberum prolatura judicium. Scilicet christianus quilibet tunc arctius in sua religione firmabitur, atque ad eam contra inimicos tuendam aptior validiorque efficietur; quod sane omnibus christianis suadet sanctus Petrus in epist. I. III, ita scribens: *Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea, quae in vobis est, spe.* Reliqui vero hucusque a Christo alieni, aut mentem victam ad evangelii leges convertent, aut tacite ostendent, se ab una pervicacia, seu terrena cupiditate, aliisve parum honestis causis, detineri, ne sanctae christianorum religioni suum dent nomen, et animum.

Atque hoc profecto est peculiare istius legis decus ac praerogativa, ut ipsa sit, non dicam credibilis supra ceteras, sed una sit evidenter credibilis et consentanea aequitati naturae atque rationis. Quamobrem inquirantur, ut lubet, ejus fundamenta ac principia. Nullum plane ibi dogma occurrat, quod rectae rationis suffragio non comprobetur, atque laudetur. Nonnulla quidem mysteria ibi traduntur de natura ac voluntate divina, quae aut captum humani intellectus excedunt, aut perfecte intelligi, dilucideque exponi non possunt. Verum haec ipsa non contra rationem, sed supra rationem esse, omnes intelligent. Neque mirum, quod finita potentia in infiniti Dei capienda atque explicanda natura ali-

quantum deficiat. Illud praeterea omnino exploratum est, nos ista credere, eo quod ab ipso Deo de se testimonium ferente revelata sunt, et novimus a Deo revelata fuisse; et quandoquidem rationi minime ista repugnant, propterea quoque a ratione recta incunctanter probantur.

Quod est ad auctoritatem divinam, tantus signorum rationumque concentus in christianam religionem confluit, ut illam nisi impudenter negare nequeas a Deo constitutam. Etenim eius fundator Christus compluribus prophetarum oraculis praedictus antea fuerat, eaque prostant in libris, quos judaei, inimica christianorum natio, a tot saeculis venerantur. Accedunt plane caelestis vita, ac mores Christi, et manifesta atque innumerabilia miracula, quibus tum ille, tum ejus sectatores virtute ab ipso accepta istius religionis veritatem confirmarunt. Ad haec puritas et sanctitas dogmatum, legumque ad mores spectantium rectitudo, quibus nulla alia religio, aeque ac christiana, homines ad cuncta virtutum officia impellit, atque a terrenis ad caelestia et spiritualia perducit, docetque non solum credere digna de Deo, sed etiam digne colere Deum optimum maximum. Praeterea non ad instituentium commodum, aut emolumentum et gloriam proposita fuit; non vi propagata per totum ferme terrarum orbem; sed ab idiotis viris primum depraedicata, tum immenso rationum pondere, tormentorumque incredibili tolerantia a doctissimis viris, fortissimisque martyribus propugnata fuit: quibus tametsi ardua quaedam rationi humanae proponentibus, et voluntati non sensuum oblectamenta, voluptatesque, sed legem crucis, excidiumque cupiditatum indicentibus, nihilominus tandem cessit non paucorum judaeorum pertinacia, et immanis aliorum populorum numerus. Haec atque alia complura signa, seu motiva credibilitatis, ut vocant, latissime ab iis pertractata, qui de chistianae

religionis veritate agunt, nisi illam a Deo esse, illique prudenter esse credendum, evidenter probant, fortiterque persuadent: quid aliud expectes? Certe nulla alia religio tanto signorum consensu Deum sibi vindicet auctorem: et siquidem habenda est aliqua religio (uti procul dubio habenda est) certe christianam, cujus *testimonia credibilia facta sunt nimis*, longe esse reliquis praeferendam, qui non videt, nihil videt.

Quum vero a tot saeculis floruerint, ac floreant apud nos accurata omnium doctrinarum, et praecipue divini cultus, veraeque religionis studia, et quum quidquid unquam theologia et recta ratio docuit cum ad veteris novique testamenti interpretationem, et confirmationem, tum ad morum disciplinam, atque intellectus voluntatisque humanae perfectum regimen, totum id non minori pietate quam eruditione ac ingenio ab eximiis christianis pertractatum, literisque etiam consignatum fuerit, et etiamnum ex instituto pertractetur, ac disputetur in eorum scholis atque ecclesiis: hinc est, quod rudis christianorum vulgus eximatur a praecepto, quod prudentia unicuique injungit altius inquirendae veritatis in potissimo religionis negotio, hoc est perpendendi prima illius fundamenta et principia. Imprudenter sane et crudeliter exigas, ut quilibet e populo theologiae, linguis variis, atque aliis compluribus disciplinis det operam, quae necessariae sunt ad explicandas divini instrumenti scripturas, et ad instituendum exquisitum de religione examen. Fecerunt id studiosissime et quotidie faciunt innumerabiles ecclesiae pastores, atque doctores. Igitur dum tot, ac tales antesignanos (ut alia omittam nobis, non aliis faventia) christiana plebs sequitur, imprudens sit, qui illam imprudentiae accuset.

Sed non idcirco omnes christianos ab hujusmodi onere eximimus. Arbitramur enim, sacros ecclesiarum ministros et omnes

quibus erudienda creditur plebs Christi, debere diligenter inquirere et noscere christianae legis fundamenta ac principia, neque hujus tantum veritatem, sed et reliquarum falsitatem habere perspectam. Tum etiam magis id necessarium ducimus quum christianus populus in gentilium, aliarumque sectarum vicinia constitutus est, et aut occasio fert, aut caritas suadet, pugnandum saepenumero esse non minus contra superstitionem, quam pro religione legitima. Quando enim, ut diximus, populo christiano fas est conquiescere in sapientia, fide, pietate tot majorum suorum, doctrinam a Deo revelatam, rationisque suffragio probatam tradentium, si forte populo eidem dubitationes injiciantur, sive occurrant, aut si ab hostibus impugnetur christianae legis veritas: quis haereditatem sanctam in tuto collocabit? Est id pastorum procul dubio, quibus cura gregis demandata fuit. At quei periculum a grege avertent, ubi prae ignorantia ne se quidem expedire possint ab instantibus lupis? Quocirca quum non in alium finem magistri et duces dati sint populo Dei, nisi ut illum doctrina sana imbuant, et in veritate confirment, et ab erroribus arceant: vires etiam sibi parent necesse est, quibus muneri institutoque suo respondeant. Manifestum autem est in hanc rem apostoli praeceptum. *Oportet enim,* inquit ad Tit., c. 1, *ut episcopus potens sit exhortari in doctrina sana, et eos, qui contradicunt, arguere.* In II vero ad Tim., c. 4, *Praedica,* inquit, *verbum, insta opportune, importune, argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina etc.* In eamdem sententiam loquuntur sancti patres, et concilia. Quam certe legem si ad omnes cujuscumque gradus pastores in christiana republica extendemus, nimis severi non erimus. Singulorum enim est gregem pascere ac tueri. Quod quidem praestari etiam posse per subsidiarios et mercenarios non negaverim. Sed tum demum lau-

dabiliter praestabitur, quum pastores deligendis optimis mercenariis sint apti, ac intenti; et ipsi quoque ad curam gregis conferant diligentiam suam, doctrinam, sapientiam, atque pietatem, ne si solo pastoris nomine et honore contenti sint, ex ignorantia et desidia mentem frustrentur summi omnium pastoris Christi.

CAPUT V.

An ad ineundam religionem veram auctoritas praecedere rationem debeat. Manichaeorum jactantia exploditur. Sancto Augustino sententia hac de re absurda a Pherepono afficta. Rationes extrinsecae, seu motiva credibilitatis adhibenda ante fidem, nec exigendae rationes dogmatum demonstrativae. Usus catholicae ecclesiae hic laudatus, a qua nemo sine ratione credere jubetur. Scire, et credere quantum differant. Miracula, extrinsecae rationes. Alia Pheréponi somnia putantis, catholicos olim sine rationibus exegisse fidem.

Ex hactenus dictis consequitur, rationem atque auctoritatem consulendas esse, easque confluere, ut quisque prudenter aut susceptam servet, aut amplectatur religionem veram. Quód quum plerique non animadvertant, aut negligant, et ab una hominum fallaci auctoritate se duci sinant; hinc fit, ut tot provinciae in antiquis erroribus perstent, et ad verum Dei cultum nunquam convertantur. Omnium autem maxime christiana religio auctoritate et ratione se niti profitetur; ceteris vero aut unum ex istis fundamentis, aut utraque deesse invictis argumentis contendit. Apostoli, eorumque successores, et sancti patres, et reliqui christianae reipublicae doctores, legem hanc non aliis artibus in toto fere terrarum orbe propagarunt, quam ostendendo divinitus revelatam, et rationi conformem, idque rationibus probando, quibus humana prudentia prorsus acquiescat, nisi carnem audire malit, quam spiritum. Proinde prima fronte videatur non injusta censura a Johanne Pherepono argui sanctus Augustinus, quippe

qui in libro *de utilitate credendi* persuadere nititur, christianam religionem sine ratione prius veram esse credendam, ut illius veritas ratione postea percipiatur. *Vera religio*, inquit ibi Augustinus cap. 9, *nisi credantur ea, quae quisque postea, si se bene gesserit, dignusque fuerit, assequatur atque percipiat, omnino sine quodam gravi auctoritatis imperio iniri recte nullo pacto potest.* Augustini sententiam Phereponus in animadversione ad eumdem librum pag. 596, his verbis insectatur: *Quo argumento probare poterat, prius esse quaedam sine ratione (nam hoc debet intelligi) credenda, quae postea perciperentur? Quis mendaciorum et fabularum propola non potuit similia exigere: et postea dicere si quis commenta ejus rejecisset, eum fuisse indignum, qui ea adsequeretur? Annon judaei et ethnici christianis contra se ratiocinantibus, talia reponere poterant, esse credendum, non ratiocinandum?* Tum ostendere pergit, non injuria petere posse homines ad Christi fidem convertendos, ut hujus fidei veritas rationibus ante vera probetur, quam vera credatur. Aliter praepostere agi; nullamque superstitionem esse, ad quam pertrahi non possint homines, si obtineat opinio Augustini.

Verum enim vero Phereponus ineptam Augustino sententiam affinxit, eique contigit, quod reliquis, qui quum in hoste quaerant quod criminentur, errores et culpas deprehendunt, quas tamen non hostis saepe admisit, sed censoris livor incaute somniavit, atque creavit. Nos aequiore animo Augustini mentem investigantes palam faciemus, nihil aequius ab Augustino suaderi atque exigi potuisse, quam quod ipse a manichaeis exigebat; et simul quodnam sit rationis pondus, et quei ratio procedere debeat in religionis negotio, ostendemus. Uti diximus, religio vera ab auctoritate, sive revelatione divina, descendere de-

bet. Quum Deus nolit singulos per se alloqui homines, eisque religionem veram mirandum in modum communicare: necesse est, ut isti ad rationis consilium, et ad auctoritatem quoque humanam confugiant, per quae subsidia de divinae revelationis veritate certi efficiantur. Ipsa humana auctoritas, quamquam multum polleat, ad rationis tribunal et examen trahenda est, nosque e rationis consensu, sive dissensu, illius vim, aut infirmitatem dignoscimus. Rursus ratio duplici via nos ad cognoscendam veritatem divinae revelationis perducere potest; vel per demonstrationem, et argumenta intrinseca, vel per credulitatem, et persuasionem prudentem, hoc est per extrinseca argumenta.

Manichaei magnificis verbis homines ad religionem invitabant, polliciti se omnia illius mysteria et dogmata demonstraturos esse evidenter cum veritate concordia, priusquam ab aliquo fidem exigerent. Scilicet, si pollicitationem sequebatur effectus, poterant homines primo per rationem, sive per intrinsecas rationes, intelligere, veram esse illam religionem, quam subinde per fidem credituri erant, ita ut fidei fundamentum foret ipsa ratio. Contra catholici contendebant, prius esse credendum per fidem, ut postea per rationem, et per intrinseca argumenta, intelligi ardua quaedam religionis mysteria et dogmata possent. Quam quidem rationem pertrahendae gentis ad veram sapientiam ambitiosissime deridebant haereticorum omnium stultissimi manichaei, non aliter ad tantam rem procedendum rati, quam nihil credendo, nisi rationi prius intrinsece constaret veritas per explicationem omnimodam, atque evidentem demonstrationem omnium dogmatum, atque mysteriorum.

Totus est Augustinus, ut ostendat, quam injusta flagitarent manichaei, quam justa catholici. Primo, quia ne ipsi quidem haeretici promissa praestabant. *Plus enim,* ut ait, cap. 1, lib.

de util. cred., *in refellendis aliis diserti et copiosi erant, quam in suis probandis firmi et certi.* Et cap. 6 affirmat, eorum auditores *falsa pollicitatione rationis inaudita millia fabularum credere et colere fuisse coactos.* Ipsos item magistros ineptissimos fuisse in reddenda ratione, suisque doctrinis confirmandis, tradit lib. contra epist. manichaei cap. 5, et cap. 14. Immo id ostendit in reliquis suis adversus eos haereticos lucubrationibus. Secundo, quia et ipsi manichaei ante omnia hortabantur auditores suos, ut Christo crederent, atque in hoc sequerentur auctoritatem ecclesiae catholicae. Quo facto, pollicebantur se exposit0uros, verumque esse demonstraturos, quicquid dixerat Christus, et in scripturis habebatur manichaeo calculo probatis. Tertio, quum divina quaedam mysteria et dogmata vim et captum intellectus humani excedant, et sint non quidem contra rationem, sed supra rationem: ideo catholici ajebant, per fidem sternendam esse viam rationi, ut haec in alta atque obscura, impetrato per fidei obedientiam caelesti auxilio, postea penetraret. Quarto, ostendebant catholici, etiamsi mysteria divina, et sacrae scripturae, humanis viribus intelligi possent, paucorum tamen hominum esse rationes intrinsecas capere, quibus mens ad certam cognitionem rerum omnium divinarum perducatur. Num ergo ceteris hominibus, qui tam felici ingenio, tam vivido intellectu, praediti non sunt, idcirco neganda aut differenda religio, neque per fidem ad verum credendum sunt ii pertrahendi? Si hoc statuamus, tunc rudes et crassa minerva afflati, arbitrantes non sine rationibus et demonstrationibus esse credendum, numquam ad veram religionem pervenient, quia numquam obscura et ardua quaedam religionis arcana satis sint intellecturi. Tamdem, ut alia praeteream Augustini argumenta, Christus ipse non alia ratione homines ad se pertraxit, nihil

prius, nihil fortius exigens, quam ut sibi crederent, quum tamen illi nondum essent idonei ad divina percipienda secreta. Neque secus ad nostra usque tempora actum fuit in ecclesia catholica; et porro secus agere periculosum est, aut certe exiguum afferret fructum. *Haec est*, inquit Aug. cap. 10, de util. cred., *providentia vera religionis. Hoc jussum divinitus. Hoc a beatis majoribus traditum. Hoc ad nos usque servatum. Hoc perturbare velle atque pervertere, nihil est aliud, quam ad veram religionem sacrilegam viam quaerere. Quod qui faciunt, nec si eis concedatur, quod volunt, possunt quo intendunt pervenire. Cujusmodi enim libet excellant ingenio, nisi Deus adsit, humi repunt. Tunc autem adest, si societatis humanae in Deum tendentibus cura sit. Quo gradu nihil firmius in caelum reperiri potest.*

Sed hactenus deducta dubitationi lectoribus eximendae satis non sunt. Nondum argumenta Phereponi dejecta, nondum ejus error detectus. Quum audiunt lectores, veterem christianorum rempublicam, et Augustinum poscere, ut ad veram religionem accedentes primum sine ratione credant, facturi sibi gradum etiam ad intelligenda religionis mysteria, non continuo opinentur, iis imperatam esse fidem sine ulla omnino ratione. Exigebatur, ut veram crederent Christi legem; sed simul credendi rationes exponebantur, quibus ducti homines prudentissime veram crederent. Rationes autem istae erant, quae nunc in scholis signa, seu motiva credibilitatis, appellantur, extrinsecae quidem rationes, sed proposito fortissime probando omnium consensu idoneae. Nos aliqua ex his argumentis supra attigimus. Proponebantur infideli una cum divinis utriusque testamenti libris mysteria et dogmata Christi, atque etiam explicabantur. At parcebatur intrinsecis rationibus, quae difficiles plerumque sunt, ac intelligi

nequeunt, nisi post longum studium, et peculiari auxilio Dei; quod per fidem divinitus infusam, et per baptismatis gratiam sperare deinde fas est. *Ego*, ait Augustinus cap. 14, *credere ante rationem, quum percipiendae rationi non sis idoneus, et ipsa fide animum excolere excipiendis seminibus veritatis, non solum saluberrimum judico, sed tale omnino, sine quo aegris animis salus redire non possit.* Sacerdotibus Christi fidem praedicantibus inter infideles, non theologiae baccalaureos, ut barbaro utar vocabulo, sed christianos facere animus erat. Praeviis igitur argumentis efficacibus credibilitatis movebantur infideles ad credendum, veram esse Christi religionem. Quo fundamento posito, cognitaque veritate revelationis divinae, quidquid postea ab ista caelesti religione propositum erat atque explicatum, etsi non intelligeretur, etsi intrinsecae causae, et rationes non afferrentur, aut satis non caperentur, verum credebatur, et credendum erat, quippe a Deo mentiendi impotente in ea vera religione traditum. Ita extrinsecae rationes animum instruebant ad fidem; misericordia autem Dei animum ita instructum ad baptismum, et ad caeleste fidei salutaris donum perducere solebat. Animus tandem divina gratia imbutus, ad obscura et abdita mysteria et dogmata intelligenda, quantum creatae menti licet, efficiebatur aptissimus.

Quod itaque in catholicis criminabantur manichaei, nihil aliud erat, quam istud praecipere fidem sine praevia demonstratione, sine rationibus intrinsecis, evidentique dogmatum omnium atque mysteriorum probatione. Id importune a manichaeis exigi, quin etiam parum pie, atque imprudenter exigi, Augustino praeeunte, didicimus. Satius enim erat, ac tutius et expeditius, ad religionem adducere homines per motiva credibilitatis, hoc est, per extrinsecas rationes. Ad haec animum Phereponus non ad-

vertens, ubi audiit, manichaeos rationem petere ante fidem, Augustinum vero in contraria esse sententia, tum censuit sine ullis rationibus praeviis impositum ab ecclesia catholica credendi jugum futuris fidelibus. At amabo, quid aliud Augustinus in manichaeis damnat, quam quod ante fidem *rationem se de obscurissimis rebus polliceantur reddituros*, uti cap. 9 ait? Secundo, quod *credendum negent, nisi indubitata ratio reddita fuerit etc. Et nisi apertissimam rationem stultis de Deo protulerint, nihil credendum esse contendant?* Nihil ergo aliud probare Augustinus contendit, quam prudenter credi posse ac debere, vel antequam ratione et certa cognitione divina quaedam secreta et ardua quaedam ac obscura mysteria intelligantur. Nonne ad rite prudenterque veram religionem ineundam, satis est, si externis argumentis, quae multa atque efficacissima habet sola Christi religio, ad credendum ducaris? Ubi enim tibi constitit, veram esse aliquam religionem, tibi etiam constat, nonnisi vera in ea contineri, tametsi per demonstrationem veritas singulorum tibi nondum perspecta fuerit. Augustinus ipse, quibus rationibus permotus fuerit, et quibus reliqui permoverentur ad amplectendam Christi legem, prodit in ipso libro de utilitate credendi cap. 14 dum significat, se Christi moram in terris credidisse *populorum atque gentium confirmatae opinioni, ac famae admodum celeberrimae. Famae*, inquam, *celebritate, consentione, vetustate roboratae.* Deinde cap. 16, partim admirandis christianis religionis prodigiis, quae nemo nisi impudens neget, partim credentium multitudine, quae Augustini tempore se latissime per ingentia terrarum spatia effundebat, moveri nos ad credendum ait. *Homini non valenti verum intueri, ut ad id fiat idoneus, purgarique se sinat, auctoritas praesto est quam partim miraculis, partim multitudine valere nemo*

ambigit. Sequenti autem capite pleraque credibilitatis motiva enumerat, quibus infideles adducti prudenter credere jubebantur nostrisque etiam jubentur temporibus. *Hoc factum est,* inquit, *divina providentia per prophetarum vaticinia; per humanitatem doctrinamque Christi; per apostolorum itinera; per martyrum contumelias, cruces, sanguinem, mortes; per sanctorum praedicabilem vitam; atque in his universis, digna rebus tantis, atque virtutibus, pro tempore opportunitate miracula.* En argumenta, en rationes, quae ab infidelibus fidem impetrabant, priusquam certa et interna demonstratione, sive cognitione, intelligerentur omnia divinae legis documenta atque mysteria. Hinc Augustinus dicere pergit: *Quum igitur tantum auxilium Dei, tantum profectum, fructumque videamus, dubitabimus nos ejus ecclesiae condere gremio, quae usque ad confessionem generis humani ab apostolica sede per successiones episcoporum, frustra haereticis circumlatrantibus, et partim plebis ipsius judicio, partim conciliorum gravitate, partim etiam miraculorum majestate damnatis, culmen auctoritatis obtinuit?* Alia hujusmodi argumenta extrinseca, quae Augustinum in ecclesiae catholicae gremio tenerent, luculentius ab ipso recensentur in lib. contra epist. manichaei, cap. 4.

Nunc ergo accedat Phereponus et dicat pag. 596 Animadv.: *Quis mendaciorum et fabularum propola non potuit similia exigere? Annon judaei et ethnici christianis contra se ratiocinantibus, talia reponere poterant: esse credendum non ratiocinandum?* At quis mendaciorum propola, quis ethnicus, aut judaeus, tot ac tanta motiva credibilitatis afferre poterat, aut possit, quibus probet suam religionem divinitus institutam, aut a Deo semper in pristinis legibus et ritibus conservatam,

quot et quanta producere potuit, et potest Christi religio? Non ergo sibi timere debebat Augustinus, imo catholica ecclesia, si credendum prius esse monebat, quam intime evidenter omnia intelligerentur; nam reliquae religiones tanta vi, tanto numero et concentu argumentorum carent, quibus fidem exigant ante rationem. Propterea extra oleas Phereponus fertur, quum in reliquis animadversionibus suis Augustino minatur et flagra intentat, quasi hic nulla ratione prolata, Christo, ejusque religioni et sacerdotibus, credendum esse moneat. *Qui credit* (sunt Pheróponi verba, pag. 597) *veram aliquam esse religionem, seu Deum coli velle ab hominibus, sine ulla omnino ratione, aut insanit, aut ita hebes est, ut ab insanis non multum distet. Qui fidem habuit tibi sine ratione, idem etiam sine ratione, cum videbitur, tibi fidem detrahet, adsentieturque aeque facile Arianis, si rerum potiantur, aut etiam quod deterius est, muhammedanis, quod revera fecerunt Afri post Augustini tempora.* Non vacat inquirere cur in muhammedanam superstitionem concesserit una cum Asia et Graecia ipsa quoque Africa. Hoc unum dicam, temere pronuntiari, Afros sine ratione olim credidisse Christo et ejus religionem sine ratione didicisse et per aliquot etiam saecula sine ratione servasse. Neque in animo est perpendere, quot exceptionibus subsit et quot explicationibus indigeat regula illa; *Qui tibi fidem sine ratione habet, facile etiam sine ratione tibi fidem detrahet.* Siquidem et judaeorum et moslemorum filii sine ratione plerumque credunt parentibus et majoribus suis, religionem propriam tradentibus; neque tamen facile de sua se fide atque opinione dejici patiuntur. Quod si id illis contingit, quanto magis id christianis continget et porro contingere debeat? Qui enim vel sine ratione Christo credit, et per baptismatis lavacrum religioni verae conjungitur,

dum id ex animo faciat, et non ficte credat ea caelesti virtute profecto donatur, quae illum vel sine ratione in fide constantissimum continere possit.

Haec, inquam, missa faciamus, et certa sit undequaque Pheréponi sententia, immo non aliud sit quam quod habetur cap. 19 Ecclesiast. *Qui cito credit, levis corde est.* At quid rei haec habent cum ecclesiae catholicae disciplina, quae a Christo ad nostram usque aetatem sanctissimam religionem propagavit, tot rationibus, causisque propositis, cur sacerdotibus suis et Christo credendum foret? Bardos plane stupidosque necesse est, faciat existimetque Phereponus tot populos ingenii fama alioqui celebres, qui sese ad Christum hucusque adjunxerunt, si aliter eos censet christianae religioni consensisse, neque iis, antequam crederent, fortissime persuasum putat, jure fuisse credendum. At, inquit Phereponus, non rationi, sed sacerdotibus fidem exigentibus credendum esse Augustinus monet. Id juris si sibi arrogent sacerdotes ethnici, et eadem, quae Augustinus habet de utilitate credendi, christiano occinant, quid responsi dabimus? Intoleranda ab iis peti, christianus exclamabit. *Ne ergo,* subdit censor, *bona ratiocinatio habeatur in Africa christiana, quae paralogismus fuisset ad ortum Euphratis.* Si sine ullis omnino rationibus christiani antistites sibi adhibendam fidem dixissent: ferri utcumque posset ista Phereponi percontatio. Verum, ut vidimus, aliter sese res habuit. Praeter animum non fictum adferebant christiani sacerdotes rationum pondus, quibus evidenter credibilem esse religionem suam probarent, vel non intellectis evidenter singulis ejus dogmatibus atque mysteriis. Manichaei vero ita obfirmatis animis pugnabant, ut neque sacerdotibus catholicis, quamlibet sincere agentibus, neque extrinsecis argumentis, quamlibet fortissimis, eorum ex parte productis,

adjungere fidem vellent, et adjungendam praefracte negarent, nisi certa cognitione atque intrinsecis rationibus prius intelligerent, et vera esse evidenter cognoscerent omnia divinae legis mysteria atque documenta. Itaque sponte evanescit inter christianos atque ethnicos sacerdotes instituta comparatio.

Quum vero Augustinus cap. 12, lib. de util. cred. quaesisset, *Quomodo, si quod nescitur, credendum non est, serviant parentibus liberi, eosque mutua pietate diligant, quos parentes suos esse non credant?* Phereponus insurgit, et haec plane dissimilia esse pronuntiat. *Nam parentes*, ita scribit, *et alii scire possunt, et revera sciunt, quinam sint sui, et certorum hominum liberi; nec ulla utilitate ducuntur, saltem plerumque, ad supponendos sibi alienos liberos. Sed sacerdotes, qui volunt sibi credi de religione, ejus veritatis non sunt magis conscii quam alii homines, si rationibus sunt destituti; et plerumque non sine magna utilitate sua suum gregem augebant.* At hoc ipsum exemplum dilucide ostendit, quod hactenus de quaestione ista non perspexit Phereponus, qui tametsi criticae artis magister, moneri se patiatur, ut quando ad aliorum censuram fertur, diligentius eorum opera legat, mentemque scrutetur. Tria esse dixerat Augustinus cap. 2, *Intelligere, credere, opinari. Intelligere* idem esse ac *scire*, seu *aliquid mentis certa ratione tenere* statuit. Tum haec addit: *Quod intelligimus, debemus rationi; quod credimus, auctoritati; quod opinamur, errori.* Ut autem ostendat, falli manichaeos, qui dicunt, *nihil esse credendum, nisi quod scimus*, liberorum exemplum adducit, qui procul dubio mentis certa ratione et per demonstrationem scire ac intelligere nequeunt, suos esse parentes, quos ut tales diligunt et colunt, et tamen pie prudenterque tales esse credunt, quia auctoritate, hoc est, argumen-

tis et rationibus extrinsecis ad ita credendum atque agendum moventur. *Credimus*, inquit, *et sine ulla dubitatione credimus, quod scire non posse confitemur.*

Quid nunc rei tam certae objicit Phereponus? *Parentes*, ait, *et alii scire possunt, et revera sciunt, quinam sint sui liberi.* At ut praeteream, ne ipsos quidem parentes id *scire* interdum posse per *scientiam certamque mentis cognitionem*, quo sensu Augustinus hic *scire* accipit: numquid liberi per rationes intrinsecas, et per scientiam noscunt parentes suos? Non hercle. *Non enim ratione* (ut ipsis Augustini verbis utar) *ullo pacto sciri potest, sed interposita matris auctoritate de patre creditur; de ipsa vero matre plerumque nec matri, sed obstetricibus, nutricibus, famulis. Nam cui furari filius potest, aliusque supponi, nonne potest decepta decipere?* Sed inquit Phereponus, hoc exemplo probare vult Augustinus, credendum quoque esse christiano sacerdoti sine ratione, quum tamen haec sint plane dissimilia. At quandonam somniavit quisquam, liberos sine ulla omnino ratione credere, hunc aut illum esse parentem suum? Illud ergo exemplum in eum tantummodo finem Augustinus adfert, *ut ostendatur, nihil omnino humanae societatis incolume remanere, si nihil credere statuerimus, quod non possumus tenere perceptum*, hoc est cujus certa non habeatur scientia. Nimirum inter Augustinum et manichaeos vertebatur ista quaestio, utrum scilicet credi quaedam prudenter possent atque deberent per sola credibilitatis argumenta, an vero necesse foret earum rerum scientiam prius habere, ut prudenter deinde crederentur. Nemo neget, quin liberi verisimillimis rationibus ducti prudenter credant, et credere debeant parentes suos. Nemo etiam negare audeat, quin infideles, auditis dumtaxat motivis, ut ajunt, credibilitatis, credere prudenter possint ac de-

beant sacerdoti christiano, quamvis internas quorundam divinorum dogmatum rationes nequaquam proponenti. Dissimilia autem sunt hujusmodi exempla, sed contraria atque alia ratione, quam Phereponus censet. Liberi enim facile in credendis parentibus suis, ut liquet, falli possunt; infidelis vero in credendo sacerdoti tot credibilitatis argumenta adferenti, si rationem consulat, sentit se falli non posse, etiamsi sacerdos ille ad utilitatem quoque propriam eo in negotio respiceret: quod tamen quam modeste, quam vere, a Pherepono christianis sacerdotibus affingatur, ipse viderit. Tanta quippe est eorum argumentorum vis, quibus credenda ostenditur christiana religio, ut eam non solum prudenter, et sine difficultate credere quisque possit, sed etiam difficillimum sit homini iis auditis temperare a credendo. At Phereponus sibi temere persuadet, sine ullis omnino rationibus olim sacerdotes fidem praecepisse, dum nequaquam intelligit, quid *scire* hoc loco sit Augustino. Poterat tamen ipse ex iis, quae retulimus, abunde perspicere, et partim etiam perspexit in eodem cap. 14. Sed qui extra orbitam cucurrerat, se in viam revocare non valuit.

Disciplinam ecclesiasticam de exigenda fide ante rationes intrinsecas exemplo Christi confirmabat Augustinus, inquiens eum nihil prius, neque fortius, quam credi sibi voluisse. *Fide,* ait, *ille stultos ducebat; vos ratione ducitis. Laudabat credentes ille; vos objurgatis etc.* Hic Phereponus suas obtrudit notas, ostensurus egregia morum praecepta et miracula duas graves fuisse rationes, quibus divinus ille magister sibi conciliabat fidem quamvis judaei non intelligerent quaecumque dicebat. At rogo quid novi adfert eruditus censor? Nonne et Augustinus ibidem haec habet: *Quid enim aliud agunt tanta et tam multa miracula, ipso etiam dicente, illa fieri non ob aliud, nisi ut si-*

bi crederent? Quare ergo non intellexit aliquando Phereponus satis esse posse ad prudenter credendum religioni christianae argumenta credibilitatis, eaque argumenta antiquis christianis in credendo, et in praedicando infidelibus evangelio familiaria fuisse? Ipse Christus causas et rationes intrinsecas altissimorum quorundam dogmatum non attulit; et tamen ut sibi crederetur, instabat. Sola miracula, quae nemo alius fecerat, pro ratione erant, eorumque gratia prudenter assentiri Christo poterant, immo debebant judaei. Miracula autem non intrinsecas esse, sed extrinsecas rationes, ad probandam doctrinae veritatem, manifeste constat. Praeterea Phereponus hinc discere debuit, excipiendum cum risu fuisse exemplum Christi a catholicis adhibitum, si isti non solum sine intrinsecis, sed etiam sine extrinsecis rationibus postulassent, ut sibi crederetur, quando ipse Dei Filius non aliter fidem praeceperit, quam praemissis ingentibus prodigiis, hoc est gravissimis rationibus extrinsecis, quibus tuto deducerentur judaei ad credenda illa etiam, quae satis non intelligerent. Videat igitur censor, quam recte in haec verba concludat: *Itaque non potuit Augustinus exemplo Christi uti, ut probaret ecclesiam catholicam jure sibi sine ratione credi postulare.*

Itidem ex aliis quoque Augustini libris, quae catholicorum atque ipsius Augustini mens et consuetudo foret, colligere Phereponus poterat, nisi figmentum suum nimis amasset, ex quo exercendi ingenii censorii tam bella occasio suboriebatur. Inquit autem Augustinus in lib. de vera religione, cap. 34: *Ipsa quoque animae medicina, quae divina providentia et ineffabili beneficentia geritur, gradatim distincteque pulcherrima est. Distribuitur enim in auctoritatem atque rationem. Auctoritas* (videlicet argumenta credibilitatis) *fidem flagitat, et rationi*

praeparat hominem. Ratio ad intellectum cognitionemque perducit. Quamquam neque auctoritatem ratio penitus deserit, quum consideratur, cui sit credendum; et certe summa est ipsius jam cognitae atque perspicuae veritatis auctoritas. In epist. 120, cap. 1, alias 222, apertius exprimit, quae sententia foret ecclesiae catholicae. *Absit* (sunt ejus verba) *ut ideo credamus, ne rationem accipiamus, sive quaeramus; quum etiam credere non possemus, nisi rationales animas haberemus. Ut ergo in quibusdam rebus ad doctrinam salutarem pertinentibus, quas ratione nondum percipere valemus, sed aliquando valebimus, fides praecedet rationem, qua cor mundetur, ut magnae rationis capiat et perferat lucem: hoc utique rationis est.* Quae verba Phereponus veritatem prorsus consentientem habere et ipse adnotavit atque affirmavit; quamvis postea fateatur, se non intelligere, quomodo haec in concordiam redigi possint cum iis, quae alibi de auctoritate ab Augustino traduntur. At nihil homini facilius erat, quando ad ejus libros accessisset amantis potius quam inimici animo, et non insectandi, sed illustrandi tanti viri causa in eum commentarios sibi conscribendos suscepisset.

Ceterum lepidus mihi videtur Phereponus, quum veras divinare vult causas, cur Augustini tempore fides, ut ille somniat, sine ratione exigeretur. Prima est, quod christiani *non satis erant in philosophia criticaque exercitati, ut scripturam contra objectiones manichaeorum, aliorumque defendere commode possent. Altera, quod revera sibi conscii essent, non pauca a se dici plane contraria rectae rationi; qualia erant tam multa, quae de gratia et praedestinatione, aliisque dogmatibus iis adnexis, quasi capita fidei credenda ab Augustino proponebantur. Denique is sermo fuit partium jam*

vires suas sentientium, et multitudine sua fretarum; quam saepe jactat hic Augustinus, contempta paucitate aliter sentientium. En quot criminum postulet ecclesiam catholicam suis hisce divinationibus Phereponus noster. Sed ad primam causam quod attinet ab eo excogitatam, negamus, ita critices et philosophiae scientia destitutos fuisse veteres christianos, et potissimum Augustini tempore, ut commode interpretari tuerique non possent scripturas sacras. Prostant eorum libri, quibus vindicarunt ab ethnicorum, manichaeorum, aliorumque hostium censuris veritatem, et sanctitatem divinorum codicum. Multi e manichaeis, plures ex aliis sectis, innumeri e paganorum superstitione ad veram Christi religionem perducti (nisi omnes illos inter pecora stipitesque referre volumus) argumento sunt, non infeliciter neque segniter versatos esse veteres ecclesiae catholicae praesules et pastores in sacris voluminibus protegendis et recte explicandis. Secundo dicimus, peculiarem illam criticam et philosophiam quam expetit Phereponus, ne necessaria quidem olim fuisse, nec que adhuc esse, ut quis jure ad christianam et catholicam religionem advocetur, atque impellatur. Satis superque sunt argumenta, quibus prudenter credibilis, immo evidenter credibilis, ostenditur Christi religio. Non aliis usus est ipsemet Christus; non aliis fere semper in praedicatione evangelii usi sunt ejus apostoli, atque apostolorum successores, ceterique ecclesiae catholicae doctores. Non aliis utendum contendit Origenes lib. I contra Celsum, hominem nempe, qui Pherepono in hujusmodi accusatione praeiverat. Curae tot agricolarum, quamquam philosophiae et criticae, si Phereponum auscultamus, imperitorum, quanta messis responderit, ac respondeat, nulla non loquitur historia. An multos ad Christum adducere possit, atque adducat praescripta a Pherepono via, tantumque ab eo commendata ars critica,

videant alii. Illud quidem affirmari posse reor, si homines induxissent, aut inducant in animum, tum solum credendum esse Christo quum sublatae evidenter fuerint omnes in divinis scripturis dogmatibusque occurentes difficultates, eos aut serius quam par est, aut numquam futuros fuisse, et fore christianos. Rationi feroci, atque admodum curiosae, sive etiam infirmae, numquam satis est; neque est ulla gens tam discordiarum ferax, quam quae enixam dat operam criticae, et de omnibus dubitat, nihilque credendum ducit, nisi quod est evidenter probatum. Unusquisque in suo sensu abundat, unusquisque supra alium se sapere arbitratur, et uni sibi credere novit. Quamobrem tutior, et laudabilior semper fuerit ratio praedicandi et persuadendi evangelii, quam Christus, quam nostri majores hucusque servarunt, et quam fortasse non impugnasset ipse Pheroponus, si Augustini consilium sententiamque hac de re (quod facile fuit) melius percepisset. Sed alibi de critices usu, abusu, et necessitate, et de scientia patrum quaedam commentabimur.

Quod est ad alteram causam, nempe ideo a rationibus reddendis se abstinuisse veteres christianos, et catholicos, *quod revera sibi conscii essent, non pauca a se dici contraria rectae rationi:* a veritate omnino abhorret. Nonnulla quidem diximus in catholica religione tradi quae supra humanam rationem sunt, qualia sunt a Christo revelata de Dei natura. At aliqua ibidem tradi, quae sint, si superis placet, plane contra rectam rationem et id non ignorari a nobis, nullus unquam catholicus, nisi errans, sibi persuasit; nullus nisi stultus, somniavit. Et queis, rogo, auctoribus tam deformem sententiam ecclesiae catholicae imponit Phereponus? Haereticos forsitan cum antiquos tum recentes, quibuscum et ipse sentit et facit, sui dicti daturus est testes. Verum quonam ex canone critico didicit ille, credendum esse ho-

stibus nostris affirmantibus, quod nos constantissime negamus? Quandoquidem tamen Augustinus ipse accersitur in hanc eamdem causam, ostendat quaeso Pherepouus, eum sibi conscium fuisse, adversari rectae rationi quae *de gratia et praedestinatione* a se proponebantur. Mihi nullam dubium est, quin Augustinus hac de re interrogatus non solum se tam absurdae opinionis conscium negasset, sed etiam invictis rationibus ostendisset, sententiam suam cum recta ratione penitus consentire, aut saltem ab illa non abhorrere. Pro ipso luculenter respondere adhuc possunt editi ejus libri, in quibus unice probat, nullam aliam, quam suam, et ecclesiae catholicae, de gratia et praedestinatione sententiam habere consensum scripturae atque rationis. Si ille (fingamus rem a vero longe alienam) in ea fuit opinione, quam Calvini sectatores eidem tribuunt, non inficiamur, quin contra ipsum recta ratio pugnaret. Sed, hoc etiam posito, certissimum est, non advertisse Augustinum, quantopere hujusmodi sententia adverseretur rectae rationi. Nam et ipsi calviniani, qui revera in hisce quaestionibus contraria rationi docent, induci non possunt ut credant, se rationi contraria tradere, atque in tam misero errore versari. Deinde prodit ipse liber de utilitate credendi qualia Augustinus sentiret, *credere*, inquit is cap. 11, *tunc est culpandum, quum vel de Deo indignum aliquid creditur vel de homine facile creditur.* Utique fatemur, nihil indignius excogitari de Deo posse, quam quod Augustino Calvinus adscribit: nempe a Deo creari homines, qui antecedenti necessitate non secus ac fato compellantur ad bonum et malum, et subinde ab ipso Deo propter delicta puniantur, quae illi non coacti quidem patrarunt, sed electione et resistendi facultate sine sua culpa destituti evitare nullo pacto potuerunt. Talia Deum prorsus dedecent, nimiumque rationi adversantur. Si verum foret, eam

fuisse Augustini sententiam in gratiae et praedestinationis negotio quam tradidisse ab haereticis recentioribus ducitur, et conscius ille sibi fuisset, in quot a ratione absona atque indigna Deo, se sua opinio conjiceret: adeone mentis inops fuisset, ut tunc esse culpandum hominem diceret *quum de Deo indignum aliquid creditur?* Sed Augustinus a Calvino perverse explicatus, neque indigna Deo tradidit, multoque minus sibi conscius fuit, se aliquid credere contrarium rectae rationi.

Denique idem ille est Augustinus, qui ep. 143, olim 7, haec scribit non ignorata Pherepono, immo aurea jure ac merito ab ipso appellata. *Si ratio contra divinarum scripturarum auctoritatem redditur, quamlibet acuta sit, fallit verisimilitudine, nam vera esse non potest. Rursus si manifestissimae certaeque rationi velut scripturarum sanctarum objicitur auctoritas, non intelligit, qui hoc facit; et non scripturarum illarum sensum ad quem penetrare non potuit, sed suum potius objicit veritati; nec quod in eis, sed quod in seipso velut pro eis invenit, opponit.* Idem etiam lib. IV de Trin., cap. 6, praeclarissime inquit: *Contra rationem nemo sobrius, contra scripturas nemo christianus, contra ecclesiam nemo pacificus senserit.* Similia habet aliis in locis. Nunc ergo a Pherepono petimus, qua fronte affirmare possit, revera sibi conscium fuisse Augustinum a se tradi contraria rectae rationi in quaestionibus *de praedestinatione et gratia,* nisi censeat Augustinum, virum ingenio et memoria ad invidiam praestantissimum, supine admodum delirasse, aut virum summe pium impostorem fuisse mendacissimum, qui aut ignorare, quae in animo certa et statuta habebat, aut quaedam intimo corde crederet, contraria vero alios decepturus depraedicaret? Haec, inquam, nisi devorare velit Pheréponus, fateri tandem cogatur, Augustinum, qui

contra rectam rationem sentiendum esse negat, sibi conscium non fuisse, a se proponi quaedam, quae ipsam rectam rationem inimicam haberent; sive, si ita Pherepono placet, errasse quidem Augustinum contra ipsam rationem, sed ipsum se errare non cognovisse.

Facile vero nobis foret ostendere ne errasse quidem Augustinum, neque a ratione absona prodidisse in controversiis de praedestinatione et gratia. Sed occupata jam fuit ista provincia a doctissimis inter catholicos viris, quorum etiam cura atque eruditione palam factum est, quantum Augustini dogmata a calvinianis distent. Illud in praesentia adnotasse sufficiat, ab Augustino adhuc presbytero conscriptum fuisse librum de *utilitate credendi*. Eo autem tempore, quum inter ipsum et pelagianos quippe nondum ab ovo eductos, nullae quaestiones de gratia intercessissent: inepte dicitur Augustinus aliena a recta ratione in gratiae et predestinationis argumento proposuisse. Immo tantum abest, ut id contigerit, ut nihil prius neque antiquius tum Augustino esset, quam liberum hominis arbitrium a manichaeis defendere, quod postea in reliquis contra Pelagium scriptis ab ipso laesum nonnulli perperam opinantur. Testis etiam est ipsemet Augustinus se tum temporis incaute adhaesisse opinioni de initiis fidei merito hominis, non gratiae Dei tribuendis, quam postea adoptarunt semipelagiani. Quamobrem quum liquido constet, eo saltem tempore quo librum illum scribebat Augustinus, ab ipso proposita non fuisse aliena a recta ratione in argumento divinae gratiae: constabit etiam, nihil magis abs re produci a Pherepono potuisse quam quod catholici ideo fidem ante rationem exigerent, quia conscii sibi erant, tradi a se quaedam plane contraria rectae rationi. Idem quod de dogmatibus ad gratiam spectantibus dictum est, dici et de aliis potest,

quae in catholica religione rationi rectae repugnare Pherepontus credit, et quae libenter ut opinor, hic quoque memorasset, nisi fortasse conterraneis suis non omnes illius sententias, non ejus ubique licentiam, aequo animo ferentibus, parcere consultius duxisset.

Tertia causa, quare postulabant catholici, ut rationi anteverteret fides, Pherepono divinante, ea fuit, quod ii suas jam vires sentirent suaque multitudine freti aliter sentientium paucitatem contemnerent. *Ejusmodi partes, inquit is, ac ingenia pati non possunt sibi obloqui pauciores, sed volunt fidem loquentibus continuo haberi.* Nescio, an heic dordracenam synodum tacite carpat ingeniosus censor. Hoc quidem novi, ipsum, quamquam minime falsa de catholicis hic narret multitudinem suam manichaeorum gregi objicientibus, non minus tamen quam antea in nos contumeliose agere. Amplissima quippe catholicorum respublica sibi fidem ab ethnicis habendam esse contendebat, non quod tantummodo loqueretur, sed quod, ut vidimus, evidenter credibilia vel sine rationibus intrinsecis, loqueretur. Numquam huc respicere Phereponus didicit. Ubi autem in haereticos disputatur, multitudo quoque ipsa validum praebuit semper argumentum dignoscendae religionis verae. Quum enim quaeritur, quae inter tot sectas, quarum unaquaeque sibi veram Christi religionem tribuit, orthodoxa sit, et germana religio : praeter alia *credibilitatis argumenta*, quae unis catholicis favent, illud quoque favet, quod isti re et nomine catholici sint, semperque fuerint ab apostolorum aetate. Hoc est, quod per universum terrarum orbem diffusa sit, et adhuc ex divino munere latissime pateat una catholicorum religio : quod hucusque haeresi nulli contigit, neque continget ante ultimi judicii diem, et quando etiam contingere posset (quod non concedo) ni-

hil religionis, quae hucusque catholica fuit, veritati officeret, ut nemo non intelligit. Haec etiam tessera ad reliquas accedit, quibus in unum collectis vera Christi ecclesia a falsis atque haereticis distinguitur; eamque sapientissime in sacris symbolis in oecumenicis conciliis in patrum scriptis constitutam habemus, et ab haereticorum oppugnatoribus efficacissime semper adhibitam scimus. Sed commodius hac de re in sequentibus capitibus habebitur sermo.

Praesenti finem faciemus, simul ac monuerimus lectorem, non hic tantum, sed et aliis in locis Phereponum Augustino loquenti de *utilitate credendi* bellum indixisse. Attamen quum tam imparatus ad accusandum venerit, ut quod maxime opus erat, ne statum quidem quaestionis intellexerit; nullo negotio patebit, quàm imbellia sint in ista contentione illius tela et quam incaute pugnet, si memoria repetantur, quae hactenus conscripsimus. Quapropter nulla mihi amplius cura refellendi ejus animadversiones in cap. 7 libri de quantitate animae, et in cap. 2, lib. I, de moribus ecclesiae catholicae, et in cap. 2, lib. I, de libero arbitrio. Unum tamen omittendum non est, quod ille habet in hunc postremum locum. Culpat nimirum, aut potius deridet Augustinum, quod ex Isaiae, cap. 7, haec verba citarit: *Nisi credideritis, non intelligetis*, iisque probare contendat, prius esse credendum, quam intelligendum. At ista prophetae verba nihil ad rem facere novus censor exclamat, quippe ab Hieronymo aliisque recte translata, diversum reddunt sensum, nempe *Nisi credideritis, non permanebitis*, ita ut prophetici sermonis series ab Augustini mente longissime abscedat. Pro sententia prophetae, inquit Phereponus, *laudat bonus vir figmentum graecorum interpretum, etc. Credidit enim hunc esse sensum scripturae, antequam sciret, an LXX*

interpretibus per omnia fidere liceret, aut hunc locum bene esse ab iis versum constaret. Lectorem nolo diu detinere disputando an sustineri aliqua ratione possit LXX Interpretum versio, cujus sensum in his verbis usurparunt alii doctissimi patres et Hieronymus ipse non improbat. Quaecumque sit germana eorum verborum sententia, certum est Augustinum rem veram, ut vidimus, per ea probare voluisse. Verum autem dogma, etsi inutilia ad illud confirmandum congerantur, verum certumque esse non desinit. Imo regula est, quando ex diversis interpretationibus diversi sacrae scripturae sensus emanant, iis licere nobis uti, non ad fundandum quidem, sed ad illustrandum aliquod dogma; nihil enim periculi subest, ut ille sensus, quamquam alioqui non prosit, dogmati noceat, quod veritati congruere ex aliis scripturarum locis evidentioribus ostendi potest. Augustinum autem non expectasse, ut a Pherepono de diversa illius versione certior fieret, constat e lib. II, cap. 12, de doctrina christiana, quem ab ipso conscriptum novimus duos annos post libros de libero arbitrio.

CAPUT VI.

Infirmitas humanae mentis, atque rationis, et errandi in homine facilitas. Ejus causae, fuga disciplinae, socordia in inquisitione veri; corpus male compactum, et pessime affectum; penuria atque abusus subsidiorum ad inveniendam veritatem; memoriae exilitas; phantasiae impotentia, et praecipue dum affectus in animo regnant; voluntatis perversa indoles; mentis ipsius angustia, ignorantia, oblivio, et prava electio principiorum, quibus ad recte judicandum uti necesse est.

Hactenus dictum est, quousque in inquisitione veri, quantum ad religionem ineundam spectat, humano ingenio sit procedendum, hominique prudenter agenti sufficere, imo necessarium esse diximus ut argumentis credibilitatis contentus fidem suam religioni verae prius accommodet, quam omnia illius dogmata atque mysteria per evidentem rationis intuitum perspicere atque intelligere velit. Sed non desunt, qui manichaeorum pervicaciam imitentur adhuc, suaeque mentis ambitione fascinati rerum omnium veritatem assequi se posse suis viribus temere confidant, et rationis humanae vires ultra aequum exaggerent. Ut perniciosa haec opinio funditus concutiatur, invadendum nunc est in arcem errorum omnium, hoc est aperienda sunt homini, quam brevissime poterimus, tum infirmitas, tum stultitia creatarum mentium. Hinc leges, hinc praecepta moderandi ingenii petamus oportet. Nos noscere ante omnia nosmetipsos, ab ipsis quoque saeculi sapientibus jubemur. Neque sane ullus ad veri Dei cognitionem, atque amorem sperandus est progressus nisi prius praecesserit imbecillitatis nostrae cognitio, et nisi humilitas ab ipso Deo in nos descendens nos ad ipsum convertat, animumque superbientem castigans, efficiant idoneum ad majora e caelo dona aut excipienda aut impetranda.

Quum dicimus, infirmam esse atque imbecillem hominis men-

tem atque rationem, significare volumus, hominem licet ratione praeditum, suis tamen viribus difficile ad verum inveniendum, recteque judicandum, pervenire, facile vero in errorem rapi, atque in errore jacere. Duplici e causa manare videtur hujusmodi infirmitas atque impotentia. Prima est, quod homo veritatem quaerere non vult, et adhibere subsidia ad veritatem inveniendam idonea. Altera, quod etiamsi verum quaerat, invenire saepe non potest ex ipsius difficultate veritatis, aut ex inepto rationis usu. Has causas singillatim explicabimus, ut sua humanae rationi vulnera evidentius constent, et ingenia nostra tandem pudeant suae ambitionis, atque proterviae.

Sentiunt omnes, nemo negat, rationale animal ab utero matris crassissimam secum afferre ignorantiam omnium rerum. Mox ista ignorantia paulatim depelli solet, ubi sensibus, et meditatione pollere, iisque uti homo coepit. Ideae rerum an nobis ingenitae sint, adveniantne peregrinae in mentem nostram, philosophi disputant; nos in medio relinquimus. Illud constat, necessarium esse meditationis et sensuum usum, quo aut in animo domesticae excitentur, aut in animum novae importentur rerum ideae. Hinc Seneca, in ep. 95, *Omnium*, inquit, *honestarum rerum semina animi nostri gerunt, quae admonitione excitantur, non aliter quam scintilla flatu levi adjuta ignem suum explicat.* Meditari autem dicimus, quum anima vegeto corpore, et ut ita dicam, ipsa vigilans aciem suam in res, et earum essentiam, causas, effectus, et qualitates acute intendit. Usus sensuum, experientia, parentum et aequalium consuetudo, atque alia humanae vitae instrumenta, rudem intellectum, velit nolit, sensim informant, et aliquam veri notitiam in ejus penetralia inferunt. Sed quota pars haec veri immensi dici potest? Quot etiam erroribus et falsis opinionibus permixta non est, atque in-

fecta? Sola plerumque rerum vulgarium, et sensibus obviarum notitia hinc fluit; immo sola ipsarum superficies cognoscitur. Quare nisi ulterius homo procedat, et quaerere velit immanem reliquarum veritatum copiam, atque intime perpendere, quae jam didicit: interdum bipes a quadrupede nisi ex habitu corporis externo, dissimilis non videatur. Quidam igitur socordia atque odio laboris, et affectibus pravis impediti; quidam nimio ardore incitati erga humanae vitae negotia, et vilia quaeque commoda, quibus unice inhiant; alii, quod invenire scientiam desperent; alii, quod se opinentur scire quod nesciunt (et si quae sunt aliae causae), verum quaerere nolunt, negliguntque subsidia homini ad inveniendum verum necessaria atque opportuna. Quot autem erroribus id hominum genus serviat, et pateat, nemo nescit. Infantes plane apparent, quum de rebus agitur, quae vulgarem humani commercii usum aliquantulum excedunt, eorumque mens in angusto sensibilium quarumdam rerum gyro constricta, latius explicare volatum non solet, erratura, si faciat. Vigente igitur in istis primaeva adhuc ignorantia, quam expellere fortasse potuerunt, et certe noluerunt: nil mirum, si imbecillima est eorum ratio; si stultis falsisque opinionibus se abripi quotidie sinunt, si vetera deliria numquam abjiciunt, et se impares sentiunt ad abdita rerum noscenda, ad arduas et invias quaestiones dirimendas, ad rite meditandum, falsumque in casibus innumeris a vero distinguendum.

Longe gravior altera infelicitas est, quod nempe homines, etiamsi verum, et scientiam, et semitas ad utrumque perducentes quaerant, reperire tamen saepe nequeunt. Hujusmodi impotentiae triplex in medium adferri causa potest, corpus videlicet, instrumenta sciendi, et animae ipsius facultates internae. Et quod est ad corpus, praeter organa mala animorum indoli responden-

tia, quae nullo neque studio, neque voto emendare valemus in nobis, innumeri morbi bellum corpori quotidie indicunt, atque ideo conflictantur cum animo ipso. Sui carceris dolores atque incommoda non sentire animus nequit, ac proinde nemo non sentire cogitur, quantum imbecillitatis e corpore imbecilli, infirmo, et male affecto inseratur in mentem, quantumque tenebrarum tenebrosa haec massa corporis lucidissimae rationi creet. Certe hac de causa hominum plerique in pristina ignorantia perdurant, et ad nobiliores disciplinas, quamquam velint, conscendere nequeunt; neque fas est obtusis crassisque ingeniis et nulla memoriae tenacitate praeditis se immiscere parum obviis atque reconditis veritatibus, suumque interponere judicium in arduis non vulgarium rerum quaestionibus.

Ad impotentiam humanae rationis veniamus, quae nobis obvenit ex inopia et fallacia instrumentorum, per quae verum colligitur, falsum evitatur. Et hic suos patitur manes mortalium conditio. Multis desunt ejusmodi adminicula, atque instrumenta sciendi. Quot adhuc populi sunt, quibus liberales disciplinae tradantur, quibus sint praesto doctores? Utique pauci. Apud complures ne minima quidem earum artium vestigia offenduntur, per quas ad verum conscenditur, et eruditus atque excultus animus cavere sibi aliquo pacto ab immensa errorum colluvione potest. Respice Africam, Asiam, Americam, et quaecumque sunt in ipsamet Europa nimium Hyperboreo septem subjecta Trioni. Immo hanc ipsam omnium beatissimam terrarum Europam intuere. Quotae hominum parti tam bene vult natura, ut doctoribus affluant, et disciplinis? Quotae, etiamsi adsint, iis operam navare solent, aut cupiunt? Quibus profecto perinde est carere optimis artibus, earumque magistris, ac ab iis addiscendis propter impedimenta et negotia vitae perpetuo removeri. Nemini

autem dubium est, quin tanta barbaries, tanta doctrinae, linguarumque inopia, naturalem inscitiam foveat, innumerisque etiam erroribus januam aperiat.

Deinde ipsa haec sciendi adminicula, saepe veritatis, at non raro etiam erroris instrumenta fiunt. Ut est hominum genus prae improbitate ad mentiendum ac ad fallendos alios proclive, prae mentis vero infirmitate falli ac decipi facillime potest: ita necesse est, ex aliorum hominum consuetudine, ipsorumque doctorum commercio ad errandum pertrahamur. Hinc parentes, hinc nutrices, inde majores, et inde aequales, nos ab ipsa ineunte aetate fabulis imbuere, perversisque judiciis teneram occupare mentem, quam deinde, novis illatis errorum tenebris, ita docti eruditique suis interdum scriptis ac voce deformant, ut longe priore ignorantia deteriorem rerum scientiam sive intelligentiam habeamus.

Attamen gravioribus etiam causis humanae mentes a vero percipiendo avertuntur, aut impediuntur. Quod facile patet, ubi consideremus interiores animorum recessus, atque impedimenta veri, quae ipsi animo sunt aut propiora aut etiam intrinseca. Prima errorum causa tribui potest hominum phantasiae, et memoriae. Nam simul ac aliqua rerum vivacissima imago in phantasiam irruit, atque in ea fortiter inscribitur, tum difficile anima sese abstinere potest ab ea imagine contemplanda, quam sibi vel nolenti passim ingerit atque objicit potentissima illa facultas. Dum autem tanta vi ante oculos animae internos obversantur hujusmodi alte impressa phantasmata, ita liberos animae motus usurpant ac impediunt, ut ipsa impar eo tempore fiat contemplandis recipiendisve aliis phantasmatibus, quorum tamen ad recte judicandum necessaria meditatio foret. Ad haec anima occupata a nimium praesente aut urgente imagine aliqua, satis auscul-

tare neque solet, neque interdum valet rationes aliarum rerum, et placido consilio verum a falso dirimere, bonum et non malum, eligere. Atque adeo quo fortior est phantasiae vis, quo frequentius, aut ferocius in ipsam imago aliqua illabitur, eo debilior efficitur animae virtus in inquisitione atque inventione veri. Ita fit, ut quae facultas a natura instituta fuit in auxilium dominaturae rationis, eamdem rationem non raro servam efficiat, atque impotenter in homine regnet.

Sed phantasia ac memoria tum maxime rationis consilio nocent quum una cum animi perturbationibus, sive affectibus, in nos penetrant imagines rerum tam sensibilium quam intelligibilium. Non solent istae in penetralia hominis ingenti cum impetu deferri, ibique alte infigi, atque internum animae intuitum in se pertinaciter convertere, quotiescumque, ea quae a sensibus nuntiantur, aut ab intellectu excogitantur sive percipiuntur nullum aut etiam levem creant in anima affectum, sive perturbationem. Multa quotidie aspicimus, multa audimus, quae perinde quasi assiduitate viluerint, ad phantasiam quidem perveniunt ibique habitant, sed sine ullo, aut summum sine aliquo gravi animae ipsius motu. Contra quae excogitata, seu sensibus accepta, amorem, odium, metum, spem, stuporem, dolorem, aliasque hujusmodi affectiones in animo excitant, concitatius phantasiam aggrediuntur profundiusque in ipsa consignantur. Hinc fit, ut quoties phantasmata ita conformata mens contemplatur (quod saepe ultro facit immo saepe facere paene cogitur), toties animae objicitur non solum ipsum phantasma, sed ipsa etiam conjunctae affectionis notio. Numquam fere alicujus hostis imago exhibetur animae, quin et odii vestigia renoventur in anima. Numquam latronum avarus meminit, quin timeat. Numquam amantis animo obversatur conquisitae pulchritudinis species,

quin amoris etiam flammae excitentur. Porro si animi affectus cohibere atque ad normam rectae rationis redigere, arduum opus est; si nihil verius est, quam paucorum esse insidias omnes, cuniculos, et abdita machinamenta suorum affectuum detegere, atque eludere; si certum est, importune a conjuncta phantasia animam vel recusantem rapi ad intuendas et contemplandas imagines rerum, quas alicujus ferventis affectus notio continuo sequitur; quis non intelligat cum phantasiam ac memoriam, tum animi perturbationes non solum ad veritatem percipiendam saepe impedimenta esse, verum etiam complurium errorum fontes esse dicendas? Quod malum quum frequens sit in humanae vitae negotiis, frequentissimum tamen est in literarum studiis et in eruditorum republica. Nam, ut alia omittam, ubi alicujus phantasiam occupavit imago puta Platonis, aut Epicuri, aut Aristotelis, eorumque opiniones et sententiae ad animae nostrae notitiam pervenere, si admiratio, si amor, si reverentia imaginem hujusmodi consectata sunt, ita exinde pulsatur atque agitatur animus ab ista imagine et ab istis affectibus, ut sola Platonis, Epicuri atque Aristotelis dicta magni aestimet, reliquorum contemnat. Contrarium accidit, si pro amore odium, pro admiratione contemtus erga scriptorem aliquamve sententiam concipiantur. Tamdiu autem erroribus obnoxia est anima, quamdiu in phantasia ac memoria impotenter dominantur adeo vivida phantasmata, et pergunt sine freno interius regnare priores affectus, quos sola recta ratio diligenter excutiens, eorumque pensitans justam injustamve originem, in ordinem cogere et moderari potest.

Voluntatis etiam perversitate fit, ut saepe ac saepius erretur. Omnium hominum est, se velle esse beatos. Ex hoc naturali appetitu varia affectuum familia voluntatis nascitur. Nihil enim

aliud sunt animi affectiones, quam voluntatis motus, vel in bonum acquirendum, aut acquisitum, vel pro bono acquisito, vel propter bonum deperditum, aut nondum acquisitum. Amamus, dum uniri bono, aut in ejus unione permanere volumus. Dum bonum quaerimus, desideramus. Dum non longe a consequendo sumus, speramus. Consecuti, gaudemus. Soliciti ne omittamus, metuimus. In rapientem aut rapere volentem, odio et ira movemur. Propter amissum bonum, dolemus. Idem de reliquis affectibus dicendum. Ceterum si erga unum verum bonum perpetuo moveretur voluntas, semperque prudentiam adhiberet suorum motuum ducem, nihil voluntati succensere, nihil inde sibi timere intellectus posset. At quum corrupta hominum voluntas plerumque feratur in apparentia bona, quae mala profecto sunt, quotiescumque animum a vero bono avocant, et arcent; hinc ipsemet intellectus in servitutem, miserrimamque conditionem devolvitur et erroribus innumeris subest. Ruit voluntas in corporeas voluptates, in divitias, in fluxos honores, terrenae hominis parti, cui arctissimo vinculo et amore conjuncta est, beatitatem, ut sibi persuadet, paritura. Illam occupat aut gloriae appetitus, ejusque soboles novitatis ardor, aut dominandi libido aut aliae cupiditates hujusmodi quae uno concupiscentiae nomine designantur in sacris scripturis. Ita imperio delirantis et in varios affectus dissipatae voluntatis abreptus intellectus, delirare et ipse cogitur. Neque enim, dum tam male se habet voluntas, et dum corpori nimium servit, menti vacat veritatem perscrutari, atque errores detegere; quippe quae tum unice studet rationibus, quibus voluntati comparentur illa apparentia bona. Et siquidem vacat, in irritum saepe cedit mentis conatus non sinente male sano affectu, ut sincere mens judicet, et aperte aut subdole agente voluntate, ut suae cupiditati faveat et consentiat intellectus infirmus.

Tandem ad rite ac tuto judicandum duo impedimenta supersunt. Primum in eo situm est, quod creatae mortalium mentes, quamquam latissime excurrere posse sibi videantur, admodum tamen angustis concludantur limitibus et spatiis, si cum angelicis mentibus conferantur, ne Deum huc advocem, cujus comparationem humanae mentes nullo pacto sustinere possunt. Sunt quamplurima, ad quae circumscripta vis intellectus nostri, donec in isto mortali corpore versatur penetrare nequit, quantacumque demum adhibeatur meditationis intentio et ingenii solertia. Multa ex his habet physica, plura habet astronomia, medicina, ut de aliis artibus taceam. Eo redit mentis conatus, ut probabilia tantum et verisimilia de his percipiat atque excogitet non autem certa atque intrinsecus evidentia humanae rationi. In eumdem censum fere veniunt, quaecumque credi, non cognosci, dicuntur, qualia sunt tam multa, quae solam historiam et famam habent testem. Quum creatae hominum mentes omnibus temporibus, omnibusque locis non adfuerint, neque adesse potuerint, aut possint, quod solius est Dei, si tamen cupido subit ea noscendi, quae praeteritis temporibus et non praesentibus locis, non necessario contigerunt, atque fuerunt, aut etiam non necessario sunt, atque contingunt: frustra cogitationis aciem illuc intendimus, quo per sensus nostros pervenire non licuit, sive non licet. Quamobrem in iis percipiendis dubiae et fallaci aliorum hominum librorumque fidei, necesse est intellectus omnino fidat. Quamvis autem saepe ista quoque ratione veritas attingatur, non ea tamen certitudine et securitate pedem figere ratio solet, ut omnis prorsus tollatur errandi suspicio. Idem incommodum manifestius recurrit, quoties internas aliorum hominum cogitationes perscrutari lubet, et arcana cordium noscere cupimus. Ab externis quidem signis interna conjicias; sed se

novisse, quid in animis alienis interius agatur, quis certo plerumque sciat?

Verum quae sit angustia humanae mentis, numquam melius intelligas, quam ubi devenitur ad alicujus rei contemplationem, quae aut infinita sit, aut aliquid infiniti praeseferat. Tum videas vacillare aciem intellectus, tum occurrere tenebras, et ingens chaos, tum deficientes oculos mentis fateri impotentiam temeritatemque suam. Frustra velit finita potentia rem infinitam metiri, atque complecti. Terrarum orbis mensuram ineas vel uno cubito, atque ulna quantum satis est repetita, quia suos terra habet fines. At quum ad infinitum accedimus, quaecumque mensura finita ad illud adhibeatur, nihil proficit, neque tantum umquam dimetiendo progrediamur, quin semper longe major, immo ut melius dicam, quin infinita pars adhuc dimetienda supersit. In physicis ac geometricis id genus quaedam occurrunt, quorum quidem ideam aliquam ratiocinando nobis comparamus sed quae numquam rerum interminatae amplitudini respondere possit. Aliis tamen omissis, unum est revera omni ex parte infinitum, Deus optimus maximus et quidquid in Deo est videlicet illius potentia, sapientia, providentia, bonitas, justitia et reliquae dotes, sive ut appellari solent, attributa infiniti numinis. Nihil simplici hac veritatate certius, nihil evidentius habet pars hominum sanior. Atqui si divinam naturam, si divinas dotes intime perspicere, suoque pede metiri velit humana ratio duplex illam exitus manet. Aut enim imbecillitate sua confestim deprehensa, venerabunda et immenso lumine victa subsistet, aut in mille absurdas opiniones, ineptiasque temerario cursu rapietur.

Alterum impedimentum, a quo sese expedire mens in judicando difficile potest ac solet, proficiscitur ex ignorantia, oblivione, aut prava electione principiorum, quibus uti in judican-

do necessum est. Sunt quaedam rerum ideae, quaedam rationis principia, quaedam primae veritates, vel a natura, vel a divinis humanisve legibus vel a mutuo hominum consensu tanta vi constitutae, ut iis nemo plerumque assensum obsequiumve neget, aut negare possit, ac velit. Secundum ista principia, rerumque ideas ac veritates ab hominibus judicatur. Nihil autem aliud est judicare, quam ad haec principia, ad has veritates, ac ideas universales, veluti ad regulam certamque adamussim exigere singularia, et particularia quaeque. Si proportio, aequalitas, similitudo comperitur inter has regulas, atque inter collatas seu comparatas cum his regulis res particulares: tum dicimus istas bene se habere, et veritati, aut rectitudini consentire. Sin secus, falsas aut perversas pronuntiamus. *Omnis homo est animal.* En principium, en regula. Varios homines ad hanc regulam admovemus, et aequamus, puta Petrum et Johannem, statimque dignoscimus istos, qui sunt homines, recte vereque animalia dici. Quod si alicujus primi principii, seu ideae rectitudo et veritas in dubium vocatur, exploranda est ista adhibitis aliis certioribus magisque generalibus principiis et ideis, e quorum collatione istorum minus generalium, minusque certorum principiorum veritas aut etiam falsitas deinde colliguntur.

Facile sibi multorum hominum superbia blandiatur existimantium, perspecta sibi esse quaelibet principia, quaslibet primas veritates atque ideas rerum, nihilque obstare, quominus tuto pede ad judicandum properent. Qui tamen tantum sibi tribuunt, primum illud certissimum principium ignorare videntur, quod non a sacris tantum divinitusque traditis libris, sed ab ipsis inter ethnicos philosophis, atque a ratione edocti sumus: plura nempe semper esse, quae homini cuicumque nesciantur, quam quae sciantur. Id quod homini meditanti, et quotidie aliquid

discere cupienti, seque cum aliis viris eruditionem claris componenti, experientia ipsa suadere luculentius potest. Periculum igitur non raro subest, ne hominem alicujus principii, alicujus primae veritatis, atque ideae, hoc est alicujus regulae ignoratio in judicia perversa deducat. Hac certe de causa saltem rude vulgus saepe ac saepius in judicando delirat. Demus tamen liberaliter, acutos eruditosque viros nihil eorum ignorare, quae futura sunt fundamenta rectis judiciis. Ipsi omnia axiomata, principia, certasque regulas didicerint, quibus judicatur: non idcirco tamen illorum mens omnem semper sustulit errandi causam. Nam quandoque non omnium, quum fert occasio, recordamur; quandoque unum principium pro altero male eligimus, et regulam non suam aptamus propositae rei. Et profecto quum de re quapiam rite judicare volumus, opus est ex omni latere, intus, et exterius, rem propositam excutere, in ejus causas, effectus, qualitates, relationes, aliasque diversas rerum modificationes et formas intendere aciem intellectus, tum circumspicere, ad quam regulam, ad quod rationis principium (quae millia occurrere possunt, et millia consulere oportet) ea res tum sit exigenda, atque applicanda. Atqui non raro accidit, ut neque singulas rerum circumstantias, modificationes, relationes, et causas perspiciamus; neque phantasia, memoria, et voluntas, seu deficientes, seu ad agendum tardae, intellectui tum reposcenti offerant quaecumque principia et axiomata necessaria ad illam occasionem forent. Quod si offerunt, mens infirma et incauta, non raro alterum pro altero eligit, secundum quod judicans, cavere sibi ab errore non potest. Unaquaeque res quid simile habet cum multis principiis, atque ideis; sed occasionibus datis cum uno tantum omnimodam integramque similitudinem, proportionem, et aequalitatem habet. Quare si pro isto rationis principio, cujus

mensura unice adhibenda nunc est, alterum ex iis adsciscas minime ad istam rem opportunis, similitudine recti et veri deceptus, pravum falsumque judicium pronuntiabis. Judicio, inquam, deficies, non quod male sibi constet principium illud, sed quod ea in re illud, aut unum illud duntaxat principium, ante oculos habuisti, inconsultis aliis rationis rectae documentis tunc longe aptioribus.

Monet me rei dignitas, ut uno aut altero exemplo hic utar. Politicarum legum, ratione minime dissentiente, axioma est, *Poena capitis plectendum esse hominis injustum interfectorem.* Cum hocce generali praecepto componens judex alicujus sicarii facinus, integram sibi videtur deprehendere similitudinem, ac proportionem inter istud principium, seu inter hanc legem et rem propositam; quamobrem in interfectorem ultimo supplicio animadvertit. Nihilo tamen secius errat judex, si istius vitam servari tunc exigat publicum bonum, aut ejus mortem ingentia reipublicae damna sint consecutura. Tunc altera lex, sive alterum principium priore opportunius respiciendum est, nempe: *Ob privatum delictum homini non esse tunc mortem afferendam, quum illum vivere plurimum reipublicae interest.* Itidem, *reverentiam esse debitam locis Deo sacris*, axioma est inter catholicos probatissimum, et religioni omnino conforme. Hoc respicientes non solum episcopi, sed et ipsi reges, statuerunt in iis locis immunitatem hominibus levium quorumdam criminum reis; quam deinde in provinciis nonnullis extenderunt ad omnia propemodum scelera, arbitrati se rem gratam Deo praestituros, si quisbuslibet locis Deo sacratis hoc etiam privilegium accederet. Verum aliis visum, tantam asylorum amplitudinem non esse ferendam; ad aliud quippe axioma rem retulerunt, nempe: *Deo magis gratam esse debere scelerum poenam*

publicaeque tranquillitatis ac justitiae conservationem, quam immunitatem templorum; immo in ipsorum templorum dedecus recidere, quod scelerum omnium receptacula, et latronum speluncae fiant, impediantque innocentium securitatem, et inanem efficiant justitiam, quam Deus principibus praecipit. Quamobrem ad hanc potius regulam quam ad superiorem, referendam esse ecclesiastici asyli disciplinam contendunt. Haec autem consideratio cum in politicis, tum in moralibus, et physicis, et theologicis rebus dijudicandis locum habet, atque adeo in reliquis humanae vitae consiliis et scientiarum meditationibus, in quibus ratio tamquam magistra et moderatrix adhibenda est. Non enim tantummodo fallimur, quum falsis dubiisque principiis, quae tamen vera et certa nobis esse videntur, singularia componimus, et a regula vitiosa rectam petimus rei alicujus dimensionem; sed etiam quum certum et verum principium, sed inopportunum, et abs re, tamquam opportunum usurpamus, de singulari quapiam re judicaturi.

CAPUT VII.

Rationis humanae imbecillitas experientia teste. Ad ipsius medicinam, ut religio vera noscatur, necessaria est humilitas, et exposcendae a Deo vires atque sapientia. Quid scientia, quid persuasio, sive credulitas prudens. Prima principia, quibus ratio et prudentia reguntur in inquisitione religionis verae, qualis est unica Christi religio, ratione et auctoritate in ipsius probationem confluentibus.

Quanta a recte judicando arcere possint humanam rationem, ex istis, ni fallor, constare potest, quae innuimus potius, quam explicuimus. Postremae dementiae fuerit, nolle in homine aut agnoscere aut fateri multas errandi causas; ambitionis, nullam umquam in se velle credere aut suspicari. Accedat et ipsa expe-

rientia. Nulli provinciae religio umquam defuit, aut deest, sed compluribus aut defuit, aut deest religio vera. Excogitari autem non potest delirium ullum, quod populus aliquis non adoptàverit, atque in suam religionem invexerit. A recensendis tot monstris abstineo. At unde tanta errorum silva excrevit, totumque fere mundum pervasit? Quae causae tam miserandi excidii, nisi quas hactenus oratione nostra complexi sumus?

Et ne quis arbitretur uni hominum socordiae, atque ignorantiae, non autem infirmitati mentis humanae tribuendas esse tot populorum tenebras ac deliramenta, perinde quasi in investiganda veritate ii nullam umquam collocaverint curam, ingenitasque rationis vires aut stulte non senserint, aut ignominiose neglexerint: praeterita tempora expendantur. Suos olim brachmanes et gymnosophistas Indi habuere, suos magos Persae, suos druidas Galli, literis artibusque nobilioribus excultos; Aegyptii, Chaldaei, ac praecipue Phoenices scientiarum gloria floruerunt. Quantum autem in disciplinis olim Sinenses processerint, nostra etiam tempora testantur. Ne exceptis quidem Scythis, qui admirabilem virum Anacharsim dedere nobis, pauci aut nulli populi in vastissimo Asiae sinu possunt numerari, apud quos antiquitus non habitaverint scientiae. Immo ex iis ipsis barbaris, ut late ostendit Clemens Alexandrinus lib. I stromatum in Europam fluxit quidquid scientiarum in graecis et latinis postea demiratus est orbis. Jam quid in literis praestiterint graeci et latini veteres, paucis ignotum. Divina ingenia, praestantissimos philosophos, omnium disciplinarum ad miraculum peritos, eo numero, eo pondere antiqua aetas tulit, ut parem proventum nesciverit reliqua posteritas ad finem usque saeculi a Christo nato decimi quinti. Diceres, tum proditum, quid natura possit, et quousque humana ingenia contendere valeant.

Non igitur stipites, non infantes, non homines rationis nescios, aut incuriosos ante Christum reperimus, sed viros omni scientiarum laude insignes, atque admirabiles, et una saltem in re nobis praeferendos, quod ii scientias et artes potius fecerint, quam acceperint, nostramque aetatem suo ingenio etiamnum illustrent, non futuram adeo in literis eminentem, nisi eorum lux praecessisset. Sed ut talium ingeniorum felicitas nota est nobis, ita et eorum infelicitas in assequenda omnium nobilissima veritate. Religionis veritatem intelligo, tametsi aeque constet, ex antiquorum perpetuis in re literaria dissidiis, multam veritatis partem eos fugisse cum in physicis, tum in moralibus, astronomicis, geographicis, historicis, aliisque ejusmodi studiis. Enixe quidem perscrutati sunt divinam naturam, providentiam, ac potentiam, et investigarunt, quei colendus foret Deus, et quae ipsi debeat mortalium natura, quidque homo homini debeat. Sed bone Deus! in quot absurdas atque impias opiniones prolapsi non sunt? Numquam magis revelata est humanae rationis imbecillitas. Nam aut indigna Deo senserunt, aut indigna homine, et omnium una religio fuit idolorum cultus. Qui sibi omnium acutissimi videbantur, ii aut ipsum Deum sustulere, aut animae immortalitatem, in teterrimum propterea scelus miseriamque devoluti. Alii vero suae religionis falsitatem recte argumentando noverunt. Sed nota Ciceronis vox est: *Utinam tam facile vera invenire possem, quam falsa convincere.* Quare ne sic quidem factum est, ut assequuti sint religionem veram. *Impugnatae sunt,* ajebat Lactantius lib. II, cap. 3, divin. institutionum, *a prudentioribus falsae religiones, quia sentiebant esse falsas; sed non est inducta vera, quia qualis, aut ubi esset, ignorabant. Itaque sic habuerunt, tamquam nulla esset omnino, qui veram non poterant invenire; eodem modo inciderunt in errorem multo*

majorem, quam illi qui falsa tenebant. Veterum autem philosophorum errores, atque insipientiam, ita Apostolus delineabat cap. 1, 21, ad Romanos scribens: *Quum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum; dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, etc.* Similia scribit ad Eph., cap. 4, 17.

Sed quorsum haec disputatio, et cur tot rationibus et exemplis confirmare pergimus humanarum mentium calamitatem in investigatione veri? Ecquid amplius restat, nisi ut cum academicis et scepticis amicitia inita, nihil esse certi, nihil veri sub sole credamus? Absit a nobis tantae insaniae periculum; siquidem non insani minus ii sunt ac deplorandi, qui omnia vi suae rationis assequi posse sibi videntur, quam qui nihil. Eo argumenta nostra attentum lectorem non deducunt, neque porro deducere possunt. Non extinctum, sed infirmum esse in homine rationis vigorem, et verum difficile posse ac solere inveniri diximus; non autem ejus inveniendi spem omnem sustulimus. Illud enim, quod nostri intellectus aciem et capacitatem superat, dum animam mortale corpus alligat, et premit, si intelligere plane velimus, aut apte intelligi posse opinemur, risum veris sapientibus moveamus. Itaque non ingenium, non rationem excludimus a perquirenda religione vera, sed eorum suademus moderationem omnibus utique in tanto negotio, si quidquam sapiunt, apprime necessariam. In quo autem sita sit haec moderatio, deinceps explicabitur.

Primo noscenda est homini suae mentis rationisque imbecillitas, quo nihil facilius, dum secum in animo verset, qualia et

quanta cognitionem veritatis impediant, et in errorem adducant. Sibi ante oculos sistat exempla tot excellentium virorum, quorum ingenio et eruditioni imparem se forsitan sentiat, aut saltem, nisi ambitiosissime secum agat, se non reputet superiorem. Quum istis non contigerit, ut acie sui intellectus religionem veram aut detexerint, aut satis intellexerint, aut intellectam susceperint, imo etiam pateat, in errores multos opinionesque ridendas ipsos concessisse: quid e viribus propriis sperandum sit tandem agnoscat. Praeterea auctor eidem futura est ipsamet ratio, ne nimium sibi arroget, ne nimium fidat. Nam quei tantum sibi polliceatur ac tribuat, ut arbitretur, se optimo ingenio atque admirabili judicio pollere, quibus nihil pervium non sit? se nullis detineri falsis praejudiciis? sibi omnia disciplinarum subsidia, atque instrumenta sciendi adesse, seque iis rite semper uti? nihil menti suae atque judicio officere inordinatos corporis motus et voluntatem suam, quae ab universis pravis cupiditatibus, atque ab impotentia et fraude quorumcumque affectuum libera sit oportet, ut recte judicetur? sibi denique perspecta esse, neque solum perspecta, sed et praesentia quaelibet principia, primasque veritates atque ideas omnes, quibus judicia recta niti necesse est, atque ex his principiis quod opportunum et congruum pro rei propositae dimensione sit, non vero alterum, atque inopportunum, fuisse in judicando semper electum? Qui tam magnifice de semetipso sentiat, ne ipse quidem in interno suae mentis tribunali, ubi sincere secum ineat rationes, se ab arrogantiae ac temeritatis culpa absolvat.

Secundo, post superbiam in se deprehensam, atque profligatam, ratio poscit, ut humilitas et animi depressio subsequatur; hanc autem consoletur auxilii, si quod est, desiderium et spes. Et quoniam a nobis utpote infirmis hanc opem sperare non li-

cet, neque tuto semper ab aliis mortalibus, qui falli aut fallere possunt: reliquum est ut ad Deum omnium parentem, omnisque boni auctorem, sese convertat mens humilis et sapientiam atque intelligentiam ab ipso deposcat. Id quod Jacobus apostolus praedicabat in epistola sua cap. 1, 5, his verbis: *Si quis autem vestrum indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter, et non improperat, et dabitur ei.* His positis principiis, ad religionem investigandam se alacrius conferat humana ratio, ubicumque spes est eam inveniri posse. Saepe etiam non quaerentibus offeret divina clementia per pios libros, aut praecones veritatis suae. Negari autem non potest, quin facilis et tutus ad religionem veram aditus foret, si illam Deus ipse homini immediate revelaret. Quid enim amplius titubet humana ratio sub tanto praeceptore, hoc est ipsa prima veritate docente? Sed temere postules, multo etiam magis temere speres, Deum usitatis naturae legibus a se stabilitis tui causa renuntiaturum, quo te ipse per aliquod prodigium ad veritatem adducat. Illud potius sperandum, clementissimum numen alicui ex hominibus vere piis, suisque prophetis, tradidisse, quae de se ipso credenda sint, et qui cultus sit sibi ipsi adhibendus. *Scit enim Dominus cogitationes hominum, quoniam vanae sunt,* ut ait sanctus David in ps. 93, 11. Quum in eum praecipue finem homines creasse censendus sit, ut ab his amaretur, et glorificaretur, merito quoque existimare juvat, aliquam ab ipso revelatam fuisse religionem, per quam docerentur homines verum amorem veramque gloriam suo reddere creatori. Id praestare illius sapientiam et clementiam decuit, id subsidii habere nostrae imbecillitati necessarium fuit. Neque in loco tam abdito veritatem suae religionis constrinxisse credendus est Deus, ut nullus ad ipsam humanae umquam rationi sit aditus. Sed potius ita constituisse

censendus, ut si recte uti velimus illius auxilio, et naturalibus rationis humanae viribus, ad eamdem veritatem pervenire tuto liceat. Ille ad se advocat homines ratione praeditos, et per gratiam quidem suam, sed non sine ratione vult ad se venire. Sint licet oppido tenues humanae mentis vires, dum adsit divinus favor, multum valent, atque per eas cognosci revelatio religionis verae et a falsis atque confictis distingui potest. Igitur inter nimiam abjectionem sui, nimiamque ambitionem ingenia continenda sunt; utrinque enim periculum subest, ut aut nulli aut falsae revelationi adhibeatur fides. Quae autem hic sint rationis humanae vires, et qui rectus earum usus, nos ipsa ratio docebit.

Nos verum duobus modis attingi diximus, vel scientia, vel persuasione, sive credulitate prudenti. Primum contingit, quum per demonstrationem et syllogismos ex certis praemissis constantes, aliquid, quod necessario sit, aut fuerit, aut esse debeat, sive debuerit, intelligimus. Id per rationem intrinsecam nos scire tum dicimur. Alterum fit, quum aliis hominibus aliquid non necessarium, sed contingens narrantibus, fidem habemus, et verum ab ipsis narrari credimus, quum ipsamet ratio per argumenta non quidem demonstrativa, sed verisimillima, atque evidentia extrinsece nobis persuadet, eos neque falli in ea narratione posse, neque fallere velle. Id nos per prudentiam credere tum dicimur. Sunt autem regulae quaedam, per quas ad sciendum, aut prudenter credendum in hac vita perduci possumus ac solemus. Permulta ex his aut naturae lumine, aut consensu hominum tum doctorum, tum indoctorum per omnes terras ita sunt pervulgata ac probata, ut nemo sanae mentis aut ignoret, aut neget, aut auditis consentire nolit. Nam, ut Tullius ait lib. I de natura Deorum, *de quo omnium natura consentit, id verum esse necesse est.*

Nemo exempli causa non cognoscat, aut si forte nondum animadvertit, edoctus non statim intelligat, quam vera sint et necessaria principia ista, videlicet: *Debere esse primam aliquam omnium rerum et causarum causam; hanc esse ab homine colendam atque amandam; homines ex se ipsis et sine Dei amicitia, esse non posse beatos; lumini naturae adversari plures esse Deos; nefas esse indigna ac nefanda tribuere Deo; et creaturas ipsius Dei loco habere; et arbitrari fato ac praecedenti necessitate hominum voluntates trahi ad bonum et malum.* Contra vero nemo non fateatur, *honestum esse et bonum nemini contumeliam inferre, suum cuique tribuere, alteri non facere quod sibi quisque nolit fieri;* aliaque sexcenta ejusmodi. Suis itidem legibus prudentia regitur, quas unusquisque probat, quales sunt: *Credendum est vere contigisse, aut fuisse, aut esse aliquid, quum id ab hominibus narratur, qui recti judices ea in re esse potuerunt, et quos nulla verisimilis ratio aut errasse aut imponere voluisse persuadet,* cujusmodi est aliquam urbem, aut montem aut fluvium esse, vel fuisse, aliquod praelium commissum, apparuisse aliquem cometam, et olim regem aut alium virum vixisse et quaedam egisse. Item negandum non est, quin sit alicui auctori liber tribuendus, cujus nomen praefert adhuc, et cujus foetum ab origine sua constat fuisse habitum, fidem hujus rei facientibus aliis aequalibus scriptoribus, aut nemine contradicente, aut nulla alia ratione verisimili in contrarium pugnante. Praeterea sine rationibus admodum urgentibus adjungenda cito non est fides aliquid narranti, quod usitatas naturae leges superet, atque in commodum narrantis aperte vergat. Nunquam vero fides adjungenda est novum aliquid tanquam a Deo sibi revelatum adferenti et caelestem legationem jactanti si ab ho-

nestate ac pietate abhorreant illius dogmata, ac mores et quando etiam non abhorreant nisi ipse evidentibus signis doctrinae suae veritatem firmet. Haec aliaque hujusmodi principia, quicumque ratione utitur improbare nolit, ac nequeat.

Dum ergo religionis veritatem quaerit humana mens, aut eidem proponitur amplectenda religio, duo occurrunt, nempe an revera a Deo revelata fuerit illa religio, tum quid illa revelatio contineat exhibeatque sciendum, sive credendum. Ad cognoscendum autem, revelata ne fuerit, necne, religio proposita, vel sola prudentia Deo adstante perducit, et perducere potest. Nam omnibus hominibus, dummodo non pueris, neque fatuis, prudentia sufficit communes illas regulas et leges, quarum subsidio unicuique intelligere fas est, num sit credenda, an rejicienda illa revelatio; et rursus adeo evidentia et multa sunt argumenta, quibus una religio christiana ad judaicae complementum a Deo revelata probatur, et reliquae confictae ab hominibus, sive depravatae ostenduntur, ut nemo futurus sit, qui a credendo abstineat. Subsequitur eorum inquisitio, quae in christiana religione Deus revelaverit. Multa hic sunt humanae rationis viribus pervia. Sunt alia, quae non rudibus tantum, sed etiam acutis ingeniis impervia videntur, cujusmodi sunt, Deum unum esse et trinum, Verbum divinum humanam carnem induisse, homines in postremo judicio iterum suo corpori esse restituendos, atque id genus alia. Igitur hic modum habere debet inquisitio, suaeque infirmitatis monenda est humana ratio. Quae per syllogismos certos vera intelligi possunt, intelligantur; quae vero non possunt, credantur. Hic est rectus humanarum virium usus, in quo nescias, utrum plus obsequii Deo revelanti praebeas, an prudentius imbecillitati tuae consulas. Secus facere, ambitiosi, temerarii, atque insani ingenii fuerit. Etenim constat, divina es-

se supra humanae rationis captum; ideoque mortalium menti cum veneratione haec esse accipienda, non autem ambitiose nostro subjicienda judicio. Praeterea quid absurdius excogitari potest, quam nihil aliud credere velle de natura et voluntate divina, quam quod tu intelligere possis? Debuit ne igitur infinitus Deus talis esse tantummodo, qualis finitae menti videri potest, eaque dumtaxat velle, quorum tibi perspicuae forent causae, effectus, et ordo? Non effugiat miserae amentiae notam idiota, si falsa affirmare velit, aut vera credere nolit, quae philosophis, atque acutis viris certissima apparent, non alia ductus ratione, quam quod ea capere ipse non valeat. Multo autem major illorum est dementia qui a Deo veritatis fonte revelata, vera et certa reputare nolit, quod sui intellectus acumen excedant.

At isti continuo inquient, sibi nullam de veritate Dei revelantis occurrere dubitationem; solum se suspicari, num fallantur aut fallant, qui Deum haec revelasse tradunt. Non facile credendum esse hominibus ex opinione quoque nostra. Auctoritati autem divinae humanam quidem rationem submittere fasces debere, vel sine ratione accepta; sed quum sine rationibus vult auctoritas humana fidem facere divinae revelationis, auscultandam statim non esse, quippe non raro fallacem. Si ergo istis credimus, etiamsi quaedam a Deo revelarentur, quae intelligere humana ratio non valeret, adhuc tamen ab ipsis vera crederentur, dummodo certi sibi forent, eadem a Deo revelata fuisse. Nos autem diximus, adeo evidenter probari per homines *credibilitatis motiva* adferentes, christianam religionem a Deo revelatam fuisse, ut homini prudenti integrum non sit eidem negare assensum. Quid ergo amplius expectant, ut vera itidem credant, quae per tam evidenter credibilem religionem proponuntur certissime tradita a Deo? Quod si nonnulla occurrunt in reve-

latione christianae legis, quae menti humanae impervia videantur: haec tamen ea sunt, ut non sine ratione sint credibilia. Ratio enim docet, vera esse quaecumque a Deo revelantur; nihilque ideo esse falsum, quod captum superet humani intellectus, et divina esse supra rationem humanam; eaque solum reputanda esse sine dubitatione falsissima, quae sunt aperte contraria rectae rationi. Dogmata autem religionis verae, qualem nos dicimus esse unam catholicam, nihil habere, quod rationi rectae adversetur, jam luculentissime demonstratum est a viris doctissimis, et sentiet ac fatebitur quilibet aequus judex vel christianorum sacris nondum initiatus. Siquidem patet, contradictoria, sive contraria non esse, quae de Unitate, ac Trinitate in Deo praedicantur, quum illud essentiam, et substantiam, istud personas respiciat; et hoc ipsum personarum nomen neutiquam accipiatur, quemadmodum in humanis, sed inventum sit atque usurpatum in divinis, loquendi et disputandi necessitate de ineffabilibus rebus. Cetera dogmata, si recte conferantur cum omnipotentia, justitia, clementia, providentia aliisque summi Dei infinitis attributis, quamquam excedere vim intellectus creati atque finiti interdum sentiantur, manifeste tamen cognoscuntur non adversantia rectae rationi. Atque hactenus vidimus quae ingenii moderatio hominem deceat nondum veram religionem assequutum. Nunc restat videndum, quei itidem se regere debeant hominum ingenia, ubi jam christianae religioni dedere nomen. Quippe non minus periculosa est, immo etiam magis periculosa est nonnunquam ingeniorum libido in homine veram religionem amplexo, quam amplexuro. Saltem nihil differt medio in mari naufragium facere, et medio in portu, quando naufragum certa mors utrobique maneat.

CAPUT VIII.

Quei noscenda vera Christi religio inter tot ejus sectas. Scriptura sacra primum veritatis promptuarium. Sed viribus nostris difficile intelligenda vera doctrina. Aliquem veritatis visibilem interpretem suae religioni Deus dederit oportet. Ecclesia vera, verax, et ab errore immunis; atque haec una est catholicorum ecclesia.

Duplex eorum genus est, qui christianam religionem a Deo fuisse revelatam sentiunt et credunt. In alteros a teneris annis beata haec et sanctissima persuasio irrepsit. Alteros jam adultos praeveniens gratia Dei pertraxit per argumenta credibilitatis ad perspiciendam cum falsitatem reliquarum religionum, tum veritatem unius christianae legis. Sed ne sic quidem istorum ingenia conquiescere aut possunt, aut solent, quoties occurrit haec ipsamet religio in tot sectas divisa, et prope comminuta, quarum quaelibet sibi veram Christi haereditatem tribuit, ceteris improbatis, et falsi postulatis. Hinc est catholica, quae in singulis orbis partibus, et praesertim in Europa, ecclesias ostendit. Illinc praeter schismaticos graecos habet Oriens nestorianos, eutichianos, monothelitas, aliosque complures vel antiquos, vel recentes haereticos. Numerat Occidens Lutheri, Calvini, Socini, Anabaptistarum, Bohemorum, Anglorum filios et sectatores, et mille alias vel sine nomine christianorum sectas, quibus et ipsa Africa in Abissinorum imperio abundat. Apud singulas hasce gentes evangelium regnat, et Christi nomen cum veneratione sonat; ceterum in doctrina Christi explicanda mirum est, quanta opiniorum varietate et dissensione inter se digladientur. Quid hic faciat? quo se vertat humana ratio de invenienda veritate, vitandoque errore solicita? Nam quum jam posuerimus, a Deo profectam esse religionem istam, Deus autem discordia, et contraria revelare

nequiverit: siculi fieri non potest, ut omnes istae opiniones sint falsae, ita certum est, nisi unam esse posse veram. Sive igitur quis alicui christianorum sectae sese adjungere velit, sive jam sese adjunxerit, necesse est anceps animi diu pendeat, donec intelligat, quae sit lucis et veritatis, quae tenebrarum et erroris regio. Hic autem suus quoque rationi esse debet locus, dummodo et hic suae memor imbecillitatis intumescere nolit, seque regi patiatur quibusdam salutaribus regulis, quae tutissime ad veritatem perducunt. Age vero, quaenam sint istae regulae dispiciamus.

E tam variis christianorum sectis nulla ferme est, quae divinas utriusque foederis scripturas non amplectatur. Eas esse primum veritatis canonem, ibique contineri fundamenta et praecipua saltem ac necessaria revelatae religionis dogmata, quidque credendum, quidve agendum, ut quis vere Christi sectator dicatur, et sit, una omnium vox est. Quare hinc iter instituendum videtur; nam quei melius speres, te assurrecturum ad veritatem, et in errores non declinaturum, si scripturis sacris, hoc est divina voce et lumine regaris? Et profecto maximum sacrae literae sunt rationis humanae subsidium simul et frenum. Per illas intellectus mirum in modum proficere potest, dum certa illic se habere intelligit, et credere revelatis illic jubetur, et vanas cogitationes substernere certissimae Dei revelantis veritati. Proinde suboritur prima haec regula: *Firmissime credenda sunt quaecumque vere et evidenter sacris iis in libris habentur, et nihil credendum, quod iis vere et evidenter adversetur.*

Progreditur itaque ratio, et quid reipsa divinis in literis tradatur, et quid iisdem repugnet, inquirit. Sed hic titubare incipit infirma potentia, rhodum et saltum videns. Nisi homo caeca temeritate

agatur, et monita prudentiae flocci pendat, hic subsistat necesse est. Nam primo quei certo sciat quae sint scripturae divinitus traditae, quum de legitima quarumdam origine dubitari et disputari intelligat? Quei deinde sibi polliceatur se in legitimos omnes sacrorum librorum sensus ingressurum, quando linguas perfecte non calleat, quibus in origine sua descriptum fuit ex imperio divino testamentum utrumque? quando nulla adsit versio, cui tuto fidendum cognoscat? quando tot obscura, et in speciem contraria occurrant, in quibus aut facile falli potest, aut judicium saltem suspendere cogitur? Testis autem sanctus Petrus in epist. 2, in interpretandis Pauli epistolis multos errasse, eo quod in iis *sunt quaedam difficilia intellectu quae indocti et instabiles depravant, sicut et ceteras scripturas ad suam ipsorum perditionem.* Et in haec quidem et alia impedimenta evidenter impingat omnium rudium atque indoctorum hominum ratio. Quod est ad perspicaces eruditosque viros, ne ii quidem multum hic habent quod suis e viribus sperent, quamvis orientalium linguarum peritia, et critices aliarumque artium et scientiarum subsidiis instructi. Si enim vere docti sunt et humiles, nusquam evidentius quam illic perspiciant, quae sit humani intellectus aegritudo, et ardua quaestionum copia atque sublimitas. Sin ambitiosi accedunt, nullus controversiarum et difficultatum est modus; unusquisque enim facile in suo sensu abundat, et opinionibus anteceptis in transversum rapitur, et aut novitati aut suis cupiditatibus studet, sive etiam totam operam in suo coetu potius quam in ipsa veritate tuenda incautus impendit. Neque mentiri nos sinit experientia ipsa. Meridiano sole clarius est, ab ipsis religionis christianae incunabulis ad nostra usque tempora viros eruditione et ingenii acumine praestantissimos in interpretandis sacris literis, atque in statuendis

earum ope gravissimis christianae fidei dogmatibus, toto inter se caelo dissensisse, et adhuc dissentire, nullamque esse tam impiam haereticorum sententiam quam non ipsi sibi videantur e divinis literis depromere, atque inde confirmare. Quare idem periculi sibi imminere sentiant reliqua ingenia, licet pari literarum cognitione exculta et acumine simili praedita. Quis igitur nisi superbus aut imperitus illud non videat: *Difficillimum, nempe, esse humanae rationi viribus assequi propriis quaecumque dogmata vere habeantur in scripturis divinitus traditis, quaeve ipsis repugnent?* Atque haec altera esto regula, quam ratio considerans necesse est non solum ut ne nimium sibi fidat, sed ut etiam aliam, si qua est, commodiorem tutioremque eligat viam ad intelligentiam divinorum voluminum.

Hanc autem viam in terris haberi tum divinae clementiae consentaneum, tum humanae imbecillitati necessarium est. Si enim tantopere atque a tot saeculis, tot acutissimi ac solertissimi viri dissentiunt in constituendo non solum quae sit vera sacrorum librorum doctrina, sed etiam qui libri sint in canonem agiographorum referendi: quid rudibus et infirmis facias, quibus non idem est mentis vigor et eruditionis copia? Quid isti sperent, immo quid sperent omnes, ubi expendere prius velint tot ardua loca, unumque cum altero conferre et interpretes diversos perscrutari; ad quae praestanda non solum temporis multum, sed immanis subsidiorum apparatus exigitur, iisque etiam praestitis ipsimet eruditi aut dubitare, aut in oppositas abire sententias hucusque perrexerunt? Igitur aut sero, aut nunquam, aut semper cum dubitatione aliqua sibi persuadebunt homines, germana scripturarum sacrarum dogmata, iisque contrarios errores se recte intellexisse. Misera plane veritas christianae religionis, ubi cognosci non possit inter tot et tam varias christianorum sectas

nisi per hoc arduum, incertum atque etiam quandoque periculosum scripturarum examen. Fierine vero potest, ut quum omnes homines salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire velit, omnibusque evangelium praedicari mandaverit Deus, ita ab eo constituta fuerit religio christiana, ut quae vera sit inter tot falsas illius sectas dignosci facilius non queat?

Restat igitur, ut optimus et clementissimus Deus commodiore ac breviore via consuluerit hac in re mortalium generi. Ea autem via esse alia non potest, quam quae superius homini praescripta est, ut facile ac tuto christianae religionis veritatem a non christianarum falsitate distinguat. *Extrinseca argumenta credibilitatis* hic etiam praesto sunt, ut evidenter comperiatur, quae vera et germana sit inter tot christianorum sectas haereditas, et ecclesia Christi. Et sicuti cognita sanctitate religionis christianae, haec una prudenter amplectenda est, ceterae ejurandae; idque credi prudentissime potest, et necesse est credere quod ab ipsa proponitur, etiamsi aut intrinsecae rationes non adferantur, aut superare captum humanae mentis credenda deprehendantur: ita ubi evidenter patuit, quae sit vera Christi ecclesia, in hujus unius sinum, ceteris christianorum falsis ecclesiis repudiatis, prudenter confugere possumus ac porro debemus, et quaecumque ab ipsa traduntur, quanquam ab haereticis in controversiam vocata, firmissime credere. Duo itaque cognoscenda sunt humanae rationi (et haec facile cognosci posse pronuntiamus) ut rite prudenterque suum cursum in hoc negotio peragat. Alterum est quae sit haec vera Christi ecclesia; alterum cur istius ecclesiae dogmatibus acquiescere prudenter possimus, ac debeamus, vel nondum excussis tot obscuris divinorum codicum locis, et nondum perpensis tot quaestionibus inter christianorum sectas vigentibus. A postremo incipiamus.

Vera a Christo constituta ecclesia idem nobis sonat ac hominum congregatio, ejusdem christianae fidei, ejusdem verae doctrinae professione, eorumdem sacramentorum communione, et vinculo caritatis sub uno capite Christo unita, in qua legitimus sit ordo, ac regimen pastorum. Ecclesiam istam usque ad finem saeculi duraturam nullus christianorum negat, et sacri libri, unaque cum eis ipsa ratio evidenter persuadent. Veritas autem ne ab ipso quidem Deo mutari destruive potest. Quare quae ipse Deus verissima revelavit, aeterna sint oportet. Itidem quae ipsemet eventura esse pollicitus est, eadem necessario fient; non enim est fallax Deus, neque ex impotentia a praestandis promissis unquam impediri potest. At ille religionem suam, atque ecclesiam, et verissima dogmata per Moysen, per prophetas, et postremo per Christum revelavit. Hanc etiam religionem, et ecclesiam suam promisit perpetuo regnaturam in terris, quippe institutam, ut ejus ductu homines verum salutare cognoscant et credant, et recta peragere discant. Neque mortalium scelera eo usque crevere unquàm, aut crescere pössunt, ut aut divinam transcendant clementiam, aut ejus voluntatem et promissa fraudent, sanctam illius religionem et ecclesiam evertendo penitus, et abjiciendo. *Super hanc petram,* inquit Christus, Matth., XVI, 18, *aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevalebunt adversus eam.* Et Matth., ult.: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi.* Si igitur aeternum duratura est ecclesia, quae sanctissimae istius religionis sit custos, necesse est etiam, ut ibi aeternum veritas duret, et vera non falsa dogmata tradantur. Nam si ecclesia errorem in dogmate rebusque fidei credat, erroremque alios doceat, jam vera Christi veracis desinat esse ecclesia: quod tamen fieri non posse nobis constat.

Deinde si semel errorem in doctrinam ecclesia invehere, invectumve probare possit, non erit cui in posterum tuto fidat populus indoctus, immo et ipsa doctorum respublica. Nemo veram se tradere inquiat religionem, suum coetum vere ortodoxum appellet, quando dubium suboriri perpetuo potest, an is coetus errori obnoxius errorem hauserit, errorem doceat. Nemo sibi arroget germanam scripturarum sanctarum interpretationem, nemo sibi persuadeat, se divina verba recte intelligere, ubi ecclesia ipsa (cui spiritum suum Jo., XVI, 16, Christus tradidit) deficere, erroresque adoptare possit. Quod si ad humanam rationem spectare ais postremo cognoscere, an ecclesia errarit, et num recte, an secus, interpretata sit scripturas a Deo nobis datas: utique ad infirmissimum, ut vidimus, aut saltem non satis fidum tribunal me rapis. Praeterea si rationem a se stare unusquisque contendat, quis litigandi finis erit? Certe hanc sibi militare quaelibet christianorum secta arbitratur. Restat igitur, ut alia tutiori via hominum necessitati Deus consuluerit, certumque aliud visibile tribunal constituerit, a quo fideliter divinarum scripturarum mysteria explicentur, fideique christianae atque orthodoxae veritas perpetuo custodiatur. Hoc autem tribunal nullum aliud esse potest, quam ecclesia ipsa perpetuo duratura, *in qua*, ut ait s. Paulus, *posuit Deus doctores, pastores, prophetas, et apostolos ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei, et agnitionis Filii Dei, in virum perfectum, et mensuram aetatis plenitudinis Christi.* Immo evidentissime significat idem Apostolus, I ad Tim., 3, ecclesiae verae nos edocenti acquiescendum esse, quum ipsa sit *columna et firmamentum veritatis.*

Itaque prima et certa non errandi ratio sita est in veracita-

te revelantis Dei, sacrorumque librorum aeterna veritate. Deinde accedit praesidium aliud visibile a Deo positum, quo certi fiamus, utrum quae nobis credenda proponuntur, a Deo revelata vere fuerint, et an recta sit divini verbi interpretatio: et hoc in veracitate ac stabilitate proponentis ecclesiae situm est. His autem positis fundamentis, unum postremo humanae rationi invevestigandum superest, nempe quaenam sit haec vera Christi ecclesia. At homini ingenuo, et veritatis unius amanti non est id cognitu difficile. Sunt enim quaedam notae ac signa, quibus ecclesia vera a falsis ac fallacibus ita distinguitur, ut non ingenio magno sit opus ad eadem perspicienda, atque ad ecclesiam veram ex iis dignoscendam. Unitas doctrinae, fidei, caritatis, et mysteriorum, sanctitas et efficacia dogmatum, probitas morum, gloria miraculorum, antiquitas, amplitudo, origo ab apostolis, et continuata successio episcoporum in ecclesiis, ac praecipue in apostolica sede omnium magistra, aliaque hujusmodi, quae cum apud veteres patres, tum apud recentiores theologos congeruntur, ea sunt, quae nos de vera Christi ecclesia certissimos faciunt. Et quum aut horum nihil, aut nonnulla quidem, sed non singula et omnia in nullo christianorum ordine coeant, et verificentur, praeterquam in catholica romana ecclesia, facile etiam intelligimus hanc unam, et nullam aliam praeter hanc esse germanam Christi ecclesiam. Quod si haec vera Christi ecclesia est, ergo verum fuit semper quod illa docuit, verum est et erit quod illa docet ac docebit, neque titubare, neque contraire, nisi temeritate intolerabili potest hominum ratio, sed jure conquiescere debet, quum ecclesia ista munere divino verax, visibilis, aeternumque duratura, quid sit in sanctissima religione credendum proponit.

CAPUT IX.

Ecclesiae Catholicae perperam negata ab haereticis immunitas ab errore. Protestantium methodus in inquisitione verae doctrinae quam temeraria, et quot haeresum origo. Catholicorum methodus quam laudanda. Non ingenio privati cujusque hominis dimittenda sacrarum literarum interpretatio in dogmate. Vox ecclesiae verae hic audienda, Deo id praecipiente.

Equidem puto, non posse non probari ab hominibus ingenio pollentibus et aequitatis ac veritatis cultoribus traditum hactenus rationis iter in inquisitione verae religionis. Sed quid non expectes ab immoderatis ingeniis, ubi plus sapere velint quam oporteat sapere, ubi plus sibi tribuant quam hominis infirmitatem deceat, ubi turbidis ac effrenatis animi affectibus se rapi sinant? Primo nonnulli visi sibi sunt in ecclesiae dogmatibus errores deprehendere. Processerunt itaque ad negandam ecclesiae immunitatem ab erroribus. Deinde quum ea dogmata, quae ipsorum ingenio a veritate abhorrere videbantur, in ecclesia romana catholica eorum matre aut traderentur, aut tradi putarentur; reliquum fuit, ut ecclesiam istam a religionis verae custodia ac professione excidisse censerent. Denique unam statuerunt *veritatis christianae regulam divinas scripturas*, in quibus contineri omnia manifeste ajunt christiano populo credenda; nihilque porro credendum, quod istarum suffragio manifeste non probetur. Libentissime exceperunt has voces complura alia ingenia partim novitatis cupida, partim spe veritatis tutius assequendae excitata; quodque facile fieri solet, ignaris quoque populis persuaserunt. Et altas adeo radices in eorum animis egit ista persuasio cum lacte hausta, ut aequas amplius audiendae veritati non praebeant aures, sed ex istis praejudicatis opinionibus singula dimetiantur.

Non hic repetenda, quae a doctissimis inter catholicos, iisque plurimis viris hucusque scripta, apertissime produnt, quam male consuta sit, et quam facile evanescat hujusmodi fabula. Neque enim ullius erroris insimulari potest ecclesia, uti patet ex istorum libris: et ne cogitandum quidem est, eam in errores prolapsam, nisi Christum falsa promisisse, ejusque apostolos falsa tradidisse concedamus, quod sane dementis est vel suspicari inter christianos. Tum ex iis dogmatibus, quae ecclesiae catholicae a protestantibus tribuuntur, nonnulla eidem falso tribuuntur, reliqua vero ab errore longe absunt. Nostrum est tantummodo investigare, num tutum ad veritatem iter arripuerint protestantium ingenia; non arripuisse autem cum certum est catholicis omnibus, tum reliquis certum esse deberet, si in considerationem veritatis oculos sinceros solicitosque intenderent.

Haec est protestantium methodus. Ex unis divinis utriusque testamenti libris veritas speranda est, et christianae religionis dogmata haurienda. Tunc ecclesiae decretis standum non est, quum ea minime consentiunt cum divinis literis. Ita illi. At quisnam certo perspicere possit, quis sit germanus divinorum verborum sensus? quisnam certo decernere, quando ecclesia cum scripturis consentiat, aut ab iis (si superis placet) etiam dissentiat? Una humana ratio, necesse est respondeant. Nonnulli quidem inter eos, calvinistae scilicet et quakeri, caelestem quemdam afflatum excogitarunt, quo ducti singuli christiani germanam percipiant scripturarum mentem. At postremam hanc insanam opinionem jamdiu exsibilarunt prudentes rerum judices. Inde enim prodiit non una aliorum fanaticorum familia. Caelestem autem hunc afflatum temere confingi patet in tanta sectarum diversitate in tanto opinionum bello, quod certe abesset, si in singulos homines ista vis intelligendae divinae scri-

plurae e caelo descenderet. Et quis inter errorem veritatemque dijudicet, quando unusquisque suas a Deo cogitationes accepisse se dicat? Deum potius ipsum irrisioni exponamus, ubi contraria ab ipso suggeri arbitremur. Igitur eo confugere coacti sunt inter protestantes minus incauti, ut humanae rationi supremum sive postremum tribuant decernendi jus in controversiis, et quaestionibus christianae religionis. Ne vero ultra humanae rationis vires excedere videretur hujusmodi facultas, adeo manifesta esse ac per se dilucida divinorum librorum verba et sensa sibi persuaserunt, ut caecutire nisi volens ibi non possit ratio.

Sed duo sunt, quae hanc methodum mirae temeritatis, et imprudentiae arguant. Nempe hinc humanae rationis explorata infirmitas, inde minime aperta omnium oculis sacrorum voluminum sensa et verba. Et quod est ad hominis rationem, jam supra vidimus quam debilis sit illius vigor, quam periculosa sit illius fides, nisi caelesti lumine, praecipuisque a Deo viribus juvetur. Et quod est ad sacras scripturas, nemo est, qui non sentiat plura ibi esse et ardua et obscura et in speciem contraria, quae justissimas haerendi causas vel acutissimis viris ingerant, et quorum sensum ac mentem difficillimum sit decernere. Et sane evidenti consilio suae bonitatis videtur voluisse Deus illorum ipsemet confutare opinionem, qui tantam scripturis sacris lucem, et sensuum claritatem, rationi vero tantas vires inesse jactitant. Eos enim permisit inter se omnino discordes esse, et perpetuis certare litibus et odiis in statuendis tot religionis christianae dogmatibus. Eorum quilibet utriusque foederis libros intonat, rationem quoque sibi esse magistram nemo ex iis non credit. Nihilominus aliter hic, aliter ille sentit, immo contraria sentiunt ac docent aut de attributis, et dotibus Dei, aut de ipso Deo uno ac trino, aut de Filii ac Spiritus sancti divinitate, aut

de gratia et libero arbitrio, de necessitate baptismi, de sacramento altaris, aliisque id genus. Praeterea mirum est quam saepe una eademque secta sententiam mutaverit, et diversa de uno eodemque dogmate tradiderit. Itaque temere vividum rationis lumen, et aperta scripturarum sensa jactantur, adeo ut non indocta solum plebs, sed ne ipsi quidem doctissimi viri habere pro certo possint se ad veritatem perventuros, hac adhibita methodo, quae ad errorem aeque perducit.

Contra catholicorum methodus pedem certo figit, et homines cum doctos, tum indoctos errare non sinit. Nam ubi ex aperto scripturarum testimonio evidenter cognoveris, ecclesiam a Christo fundatam fuisse, et nunquam inferorum machinas contra eam esse vim habituras, ipsamque esse *columnam et firmamentum veritatis*, et sanctum Spiritum eidem perpetuo affuturum: si Christo fidem habere est animus, continuo hinc sequi intelligis, te eo tutius ad veritatem accessurum, quo arctius hujus ecclesiae sententias amplectaris. Neque ulla rationi rectae infertur injuria, omnium enim potentissima est ratio ista, videlicet: *Eidem tuto ac sine dubitatione credendum esse, qui neque falli possit, neque fallere velit, cujusmodi esse constat veram Christi ecclesiam, quum de christianae veritatis doctrina fidem facit.* Quare nihil est, quod nos veluti mancipia arbitrentur, usumque rationis abjecisse dictitent protestantes. Nam praeter innumeras rationes praecipuas, quibus vel seposita auctoritate ecclesiae, singula catholicorum dogmata confirmantur, utpote quae sacrarum scripturarum, aut antiquissimae traditionis testimonio fulciuntur, nos ipsa ratio docet, nunquam magis pollere mentem nostram, et ratione uti in judicando vero, quam quando se judiciis ecclesiae accommodat, quae a Deo habet, ne unquam in dogmate fallatur, aut fallat. Catholici itaque non

secus ac protestantes, divinis scripturis et rationibus in fidei doctrina stabilienda, sive credenda utuntur. Sed haec inter utrosque differentia intercedit. Protestantes divini verbi sensum et religionis dogmata metiuntur e privato cujusque ingenio, uti ratio in consilium adhibita unicuique persuaserit. Scilicet in re tanti momenti judicem et consiliarium sibi adsciscunt infidelem, atque infirmum, uti quotidiana experientia docet, satisque testantur ferventes adhuc inter ipsosmet controversiae. Catholici vero cum ingenium suum, tum ecclesiae vocem auscultant in exquirendo et statuendo literarum sacrarum sensu. Ingenium autem suum, si forte ab ecclesiae voce dissentiat, silere malunt, quam loqui. Consilio utique saluberrimo, quippe non fallacem consiliarium, sed certissimum judicem a Christo ad dirimendas fidei controversias constitutum sibi petunt. Nemo prudens inter protestantes spiritum Dei sibi certo adesse jactet, per quem ab errore se prorsus immunem polliceatur. Et ne ullus quidem inter privatos catholicos tantum sibi e caelo munus tribuat. Verum ubi nos ecclesiam audimus et sequimur, cui spiritum suum spiritum veritatis, ut Johannes apostolus testatur cap. XIV, 10, usque ad consummationem saeculi nunquam defuturum, Christus spopondit; quis non videat, nos tutissimam non errandi viam inire? Itidem unusquisque intelligat, ceteros ab ecclesia Dei discordes ex eorum sententia incertos saltem in fidei controversiis esse debere; ex nostra vero sententia, ubi a nobis dissentiunt, eos certissime errare.

Sed quum hac ex parte se victos sentiunt protestantes, alio se convertunt, redeuntque ad ingenium suum. Quod animo olim perceperunt, catholicam videlicet ecclesiam eorum parentem pravis abundare opinionibus, et sacrilegiis operam dare, id ante illorum oculos iterum iterumque recurrit. Hinc ex effectibus ar-

gumentantur ad causam, contendentes, quandoquidem ecclesia erravit, nullam eidem ab errore immunitatem a Deo concessam. Equidem hic appellare juvat eorum fidem, et rogare, ut depositis praejudiciis et affectibus anteceptis rationem diligentius auscultent, quam judicem sacrarum scripturarum ipsi statuerunt, et nos non solum non abhorremus, sed hic ultro et enixe causam dicere volumus. Quid est, quod eos certos facit de catholicae ecclesiae erroribus? Scriptura divina, inquient. At scripturam ipsam catholici proferunt, et non tantum eamdem a se stare credunt, et demonstrant, sed unam obstare pertinaciam censent, ne id protestantes quoque videant. Utra ex his partibus rectius interpretetur divinos codices, incertum sit. Quis litem dirimet, quis feret sententiam? Recta, inquient, ratio, adhibito disciplinarum omnium, et criticae, linguarumque praesidio. At catholicis quoque scientiarum, criticae, linguarumque praesidium adest; adest et enixum veritatis ac aeternae vitae desiderium; et rectam in iis rationem desiderari, nullus inter protestantes, ut credere juvat, sibi persuadebit. Quem ergo ulterius judicem appellabimus, quaestionem adhuc vigentem postremo voto decisurum? Nullum alium puto, quam Deum, cujus tamen sententiam nobis, nisi post exactos mortalis hujus vitae dies, audire licebit. Interim vero, quum saltem incertum protestantibus aequis remanere debeat, num catholica ecclesia errorem fuerit amplexa, quei ex his incertis criminibus evertere volunt certam de minime fallaci ecclesia sententiam in scripturis sacris evidenter fundatam, et rectae rationis suffragio fortissime comprobatam? Cur certa iis quoque esse non incipit ista sententia, quando ne certam crederent, una obstabat antecepta persuasio, ecclesiam nempe in quosdam errores jam fuisse prolapsam? Ratio profecto monet, propter id, quod incertum dubiumque est,

ea non esse rejicienda, quae certa sunt. Rursus ipsamet ratio catholicos bono esse animo jubet, et veritatis possessores decernit. Evidentissime quippe promissum in scripturis sacris legunt, ecclesiam Dei nunquam a veritate defecturam, semperque veritatis futuram esse magistram; deinde evidenter cognoscunt, ecclesiam nihil tradere, quod scripturis a Deo traditis repugnet aut per ipsas dilucide non probetur. Quare sentiunt se falli non posse, dum auctoritate ecclesiae catholicae nituntur, quae auctoritas praesidium simul est, et frenum rationis. Praesidium ut rationi media pateat via, in qua verum sedet; frenum, ne ad extrema ratio declinet.

Porro ex effectibus diximus intelligi, quanti sit aestimanda protestantium methodus, et num Deo probari possit, qui unam semper et concordem vult esse religionem suam; et num rationi arrideat tantopere ab erroribus abhorrenti. Lutherus (ut veteres omittam haereticos) irarum plenus in ecclesiam catholicam parentem suam, adulterii arcessitam, insurrexit. Quae ingenio suo, aut, si mavis, rationis suae visa sunt divinis conformia scripturis, probavit; quae deformia, rejecit, damnavit. Non exemplo suo tantum, sed grandi etiam voce docuit, contemnendam esse ecclesiae vocem, uniceque respiciendam esse scripturam. Quod necessario consequebatur, fortasse tacuit; videlicet, pro ecclesiae voce rationis vocem auscultandam esse, et rationem divini verbi judicem adsciscendam; quasi ratione ecclesia ipsa non uteretur. Fallacissima haec methodus continuo zuinglios, oecolampadios carolstadios, anabaptistas, et innumeros alios religionis doctores peperit, quibus nihil antiquius fuit, si ipsis fides, quam divinis haerere libris, hoc est scripturas sacras ex ingenio suo, suaeque privatae rationis consilio interpretari, et catholicam interim ecclesiam collatis viribus oppugnare. Verum hinc mille monstra senten-

tiarum, mille sectarii prodiere contrariis opinionibus non minus inter se, quam contra catholicam ecclesiam pugnantes. Tulit eadem aetas Calvinum, alteram Europae facem, et Anglos invasit male sanus idem ardor, qui reliquum septentrionem in tot opiniones discerpserat. Successere sociniani, tum eorum, paene dixi, gregales arminiani, syncretistae, quakeri, aliique fanatici, independentes, praeadamitae, et ut brevius dicam, non facile numeranda aliarum sectarum frusta. Singulos ex istis contraria ac diversa tradentibus interroga. In eorum, dicant, castris divina scriptura, veritas, et ratio militant; in reliquorum error et falsitas. Et tamen ne uni quidem e tot christianorum sectis a catholica religione avulsis adsunt credibilitatis argumenta, qualia sunt antiquitas, unitas doctrinae, episcoporum successio ab apostolis, miraculorum virtus, atque alia hujusmodi.

Quae igitur incommoda e protestantium methodo fluant, nullo negotio colligas. Primo, ne doctis quidem et acutis hominibus facile erit in tanta opinionum diversitate cognoscere, quae ad veritatem certo accedat, quum utrinque scriptura sacra, et rationum pondus jactetur, et aeque una pars ac altera se praevalere lumine rationis, seu rationum vigore, enixe contendat et credat: secundo, multo minus id populis imperitis licebit tum quod eorum non sit, recte de tantis litibus inter protestantes agitatis judicare, tum quod nulla suppetant potentissima credibilitatis argumenta, quae in hanc potius, quam in alteram partem, inclinent indoctorum mentem. Tertio, novi in dies emergent sectarum auctores, novae sententiae, nova deliria, dum quisque sibi sumit divinos codices pro suo interpretari ingenio, nullumque frenum suae rationi statuit. Neque temeritatis argui a ceteris haereticorum sectis quisquam poterit, quippe non aliter hic se regat, ac se rexerit Lutheri, Calvini, aliorumque protestantium

chorus, et ipse sibi idemmet jus, eamdemque tribuat libertatem, quam sibi sumendam reliqui novatores putarunt. Ita fiet, ut nulla sit insania, nulla perversa opinio, quam veluti Christi doctrinam invehere non audeant ac possint hominum ingenia. Continget etiam, ut nulla supersit ratio avocandae ab errore, et convincendae hujusmodi gentis, ubi ingenio, quod est difficillimum, haec cedere aliis nolit. Et jam vidit christianus orbis, in quas opiniones teterrimas depraedicatum hoc rationis lumen trahere facile possit. In religione christiana dogma nullum est, quod ab aliquo homine, aut aliqua secta negatum, impugnatumque non fuerit. In atheismum aut scepticismum tandem ista opinandi licentia commodissime defert. Denique lutheranis calvinistas evertere nondum licuit, remonstrantes nihili duxere minas, et synodos calvinianas; et inter tot sectas internecinum odium, aut aeque abominandum syncretismum vigere adhuc cernimus.

Hic rogandi sinceri veritatis investigatores et recti amantes, quid eorum ratio suggerat, quum haec et alia plura, quae hanc in rem adferri possunt, serio et affectibus tacentibus expendunt. Omnibus utique illa respondere deberet, fieri non posse, ut per hanc periculosam methodum ad veritatem sine dubitatione perveniatur. Fieri itidem non posse, ut Christus, qui veritatem suae doctrinae non solum apud homines aeternum durare, sed etiam in omnem terram effundi, et facile ab hominibus cognosci posse voluit, hanc unam tradiderit adeo fallacem regulam, qua vera scripturarum suarum mens innotescere possit. Nisi aliter ille consuluisset religioni suae, ac infirmae rationi, qualis in hac misera natura deprehenditur, voti sui (dicere bona fide liceat) nunquam factus fuisset, fieretque compos. Immo hinc consequitur, religionem christianam, ejusque auctorem Deum, deridendum infidelibus exhiberi ab iis, qui nullum aliud praeter

rationem humanam institutum a Deo tribunal arbitrantur, cujus sit finem imponere controversiis quotidie in sacrarum literarum interpretatione exsurgentibus, et cujus sit tum certo proponere, quae aut credenda aut neganda sint, tum frenum temerariis ingeniis injicere. Tandem nullam a Lutheri, puta, et Calvini sectatoribus adferri posse rationem contra ipsis aeque ac nobis detestandum Socinum, quae in ipsorum caput non recidat; et tunc ipsos vinci ab ecclesia catholica, meritoque damnari, quum Socinum ipsi vincere et damnare contendunt. Et certe socinianae pestis, aliorumque hujusmodi monstrorum ortum permisisse Deus videtur, ut lutherani et calvinistae hinc etiam discant, quam temere ab ecclesia catholica ipsi prius defecerint, quando ipsissima eorum methodus Socinum, Spinosam, et mille alias haereticorum sectas peperit, et armavit, novasque in dies singulos parere et armare potest, exarmare autem aut expugnare non potest.

CAPUT X.

Auctoritas ecclesiae catholicae in fidei doctrina a Pherepomi objectionibus vindicata. Ei non sine ratione credimus. Fallaci auctoritati protestantes addicti, et incerta apud eos veritatis consequutio. Antiquitas doctrinae in Christi schola, et credentium multitudo robusta veritatis argumenta. Novitas et paucitas, erroris indicium extra catholicam ecclesiam. Pherepomi in hanc rem animadversiones confutatae.

Invictae sunt omnes haereticorum sectae, ubi una in alteram insurgit, sed facile vincendae ab ecclesia catholica, quoties ipsae tum suam, tum catholicorum methodum, ambarumque longe diversa confectaria placidissimis mentibus simul conferant. Quum ergo demonstratum fuerit, quam sit fallax, periculosa, et a mente Dei aliena illorum methodus, qui in una vi rationis seu ingenii sui statuunt veram divinarum literarum et christianae doctrinae

interpretationem: reliquum est, ut nulli privato homini infallibilitatem tribuamus; sed ecclesiae verae, hoc est universali, in qua Spiritum sanctum veracem sacrorum codicum interpretem semper adfuturum Christus pollicitus est. Necessariam autem esse, atque a Deo propterea catholicae ecclesiae datam istam auctoritatem, ratio cognoscit, ut tot absurda evitentur hactenus commemorata. Immo, ut vidimus, sacrae id testantur scripturae manifestis verbis, et sancti patres, et antiquissima traditio, et usus tot saeculorum apertissime probant.

Statuta autem hujusmodi auctoritate, cum docti, tum indocti praetermisso etiam examine controversiarum, conquiescere merito possunt, utpote certi se ab errore absuturos, quoties id credunt, quod ecclesia catholica spiritu Dei erudita credendum proponit. Atque hoc ipsum illud est, quod s. Augustinus cap. 7, de quant. animae ajebat, nempe: *Auctoritati credere magnum compendium esse, et nullum laborem, et animis tardioribus ac imperitioribus utilissimum esse excellentissimae auctoritati credere et secundum hoc agere vitam.* Quae tamen verba ita Phereponus in animadversionibus vellicabat: *Sed prius ipsa illa auctoritas expendenda est, quam ei fidem habeamus; ita ut ei per omnia credamus, quia nobis indubitatis argumentis constat, eam nec falli, nec fallere. Alioqui stultum esset ei credulitatem suam addicere, a qua verum dici nulla ratione constaret. Sin minus, barbari omnes populi, qui sacerdotibus, aut maioribus suis tam multa temere credunt, recte facere dicendi essent. Compendiaria via etiam progrediuntur, sed ut ad omnis generis errores perveniant, ex quibus nunquam se expediunt.* Haec quidem bene habent, modo is persuadere nolit, catholicam ecclesiam falli ac fallere posse, et Augustinum in ea fuisse opinione, ut catholicorum

sacerdotum auctoritati sine consilio, sine ulla ratione, fidem adjungendam esse censeret. Augustini hac de re sententia aliis in locis, ut vidimus, expressa est. Sed quae hic censor dicere pergit, non sunt facile dimittenda. *Itaque,* ait, *omnes cavere oportet, quibus cordi est christiana religio, ne idem ei fundamentum ponant, quo maximi et turpissimi quique errores nituntur.*

Si catholicae ecclesiae sententiam et usum hic ille carpit, sicuti suspicari cogimur, nae Phereponus male collocavit optimum documentum. Nam, ut hactenus ostendimus, ideo catholici ecclesiae auctoritati credunt, quia indubitatis argumentis ducti eam vident neque falli, neque fallere posse; et cuicumque poscenti auctoritatis hujus rationes parati sunt illas dare, priusquam exigant, ut catholicae doctrinae fides habeatur. Tantum autem abest, ut posito hujusmodi fundamento catholicis errandi periculum immineat, ut sine isto fundamento nemo de veritate sit certus, nemo errandi periculum effugiat. Quod si Pherepono animus forte fuit his verbis erudire suam gentem, laudandus est profecto illius zelus, commendanda prudentia. Ejusmodi enim consilio nemo plus indiget, quam Lutheri Calvinique familia. Ex his plerique omnes, etiamsi reliquorum hominum, suorumque etiam pastorum auctoritati in religionis negotio prorsus renuntiandum, et uni scripturae credendum verbis affirment: re tamen et usu nihil magis sequuntur, quam sui institutoris, suorumve pastorum auctoritatem, sive confidentiam. Siquidem quis e minuto rudique popello, quis (ne graviora dicam) ex semieruditis, id studii, id linguarum orientalium, id critices et eruditionis secum attulit, ac affert, quod apprime necessarium est, ut exhauriantur controversiae omnes inter ipsos et catholicos, et rursus inter ipsos aliosque haereticos vigentes? Si non attulerunt (quod arbitror

sincerus quisque fatebitur), ergo certa minime est eorum ratio, se veritatem ebibisse, erroresque vitasse. Et quidem quando apud ipsos valere non debet auctoritas, ratio poscit, ut unusquisque singula dogmata in quaestionem adducta perpendat, et rationes utrinque allatas sedulo examinet: ad quod praestandum incredibile dictu est, quot praesidia, quot anni, et quanta vis mentis exigatur. Catholicos a tanto labore eximit facile cognita suae ecclesiae veritas ac veracitas, cum qua sciunt se errare non posse. Quum igitur e christianis non catholicis plerique auctoritatis contemptores, et rationis unius praecones, in religionis tamen negotio se inconsulto duci sinant auctoritate suorum pastorum divinas scripturas pro suo ingenio interpretantium: prudenter iis auctor est Pherepnus, ne tali fundamento fidant, quod ex eorum sententia dubium est, ac errori aeque inservit, immo ex nostra quoque sententia fallacissimum est, nisi quum ecclesiae catholicae auctoritati creditur, cui divinum Spiritum adesse, semperque adfuturum ostendimus.

Et sane Pherepono liceat hisce consiliis erudire populos sui similes, hoc est ecclesiae catholicae rebelles, liceatque illi remonstrantes ab auctoritate dordracenae calvinianae synodi eximere. Praedicet ille rationis jura, et pericula explicet iis imminentia, qui auctoritati fallaci suam addicunt credulitatem. Sed vicissim patiatur, ut sibimet ipsi rationem tantopere commendanti, paucis mutatis sua verba reddantur. Ita ratio, ejusque vigor prius expendendus est, quam ei fidem habeamus in rebus fidei, ut ei per omnia deinde credamus, quia nobis indubitatis argumentis constat, rationem nostram falli non posse. Alioqui stultum esset, eam arbitrari certam veritatis magistram, quam talem esse minime constaret, et quam saepe falli, et in errores turpissimos labi exploratum foret. Atqui christianae omnes sectae a catho-

lica religione abhorrentes, rationem suam privatam constituunt sacrarum literarum certissimam interpretem, eaque via tuto se progredi singulae opinantur, sed ut ad omnis generis errores perveniant, ex quibus nunquam se expediunt; ergo cavere omnes oportet, quibus cordi est christiana religio, ne privatum consilium rationis, hoc est, idem religioni fundamentum ponant, quo maximi et turpissimi quique errores, et tot haereticorum deliria nituntur, et ne abjiciant catholicam petram, in cujus unius stabilitate humana ratio fixa sperare potest, se a lapsu immunem semper esse futuram. Quod est ad catholicos, ii luculentissime suis in libris ostenderunt, et ostendere iterum possunt, ad auctoritatem minime fallacem ecclesiae catholicae nihil pertinere Phereponi censuram. Neque enim nos auctoritati sine ratione credimus, neque rationem excludimus, sed cum auctoritate conjunctam volumus: quae concordia tum demum rationem robustissimam facit, tutoque ad veritatem perducit. Verum quod est ad protestantes, tunc ostendet Phereponus, eosdem nequaquam abuti rationis lumine, quum palam fecerit, tot tamque varias ac oppositas haereticorum sectas, tot errores, tot monstra opinionum, ex ista rationis humanae superbia, tanquam ex equo trojano, nequaquam prodiisse.

Multo autem magis catholicorum ratio in cognitione veritatis, quam amplexa est, confirmabitur, ubi tot notas contempletur, quae nos docent, omnium haereticorum nunc vigentium sectas carere nomine verae ac veracis ecclesiae. Nempe non originis solum, sed etiam doctrinae novitatem, turbas, et humanas artes, per quas invecta plerumque fuerit haec nova doctrina: nulla miracula, nulla signa earum auctoribus fuisse, quamquam necessaria, ut veritatem suae novitiae doctrinae testarentur e coelo venire, ostenderentque catholicam ecclesiam ejusque auctoritatem

esse repudiandam. Iis auctoribus (quippe neque a Deo, neque a legitimis pastoribus ad praedicandum missis) defuisse legitimam vocationem, legitimamque docendi auctoritatem, quam tamen apostoli, recta politia, et ratio in ecclesia Dei aperte exigunt, ne cuicumque liceat errores sub specie veritatis disseminare et identidem novas condere religiones, easque incautis eo obtrudere titulo, quod vetus religio e suo jure et veritate exciderit. Denique nihil simile habere cum vera Christi religione inconstantiam doctrinae, quam inter protestantes facile est deprehendere. Juvat etiam addere, quod catholicis solatio sit, et reliquis incitamento, ut unam amplectantur catholicam religionem. Quocumque odio in istam ecclesiam rapiantur praecipui ex recentioribus haereticis, fateri tamen non dubitarunt, neque dubitant, quin istius quoque sectatores, modo ad evangelii normam et mandata suos mores componant, aeternam salutem adipisci possint. Id in libris lutheranorum, calvinianorum, syncretistarum, et socinianorum legere est. Quum ergo ex consensu vel inimicorum certum sit, veritatem et salutem in ecclesia catholica haberi posse: contra vero, quum e catholicorum sententia, cui apostolorum, sanctorumque patrum, et totius antiquitatis voces consentiunt, certum sit, inter haereticos, sive Luthero, sive Calvino, sive Socino, sive aliis addictos, aeternam salutem obtineri non posse: ratio manifestissima suadet, auctoritati ecclesiae catholicae standum, et non immorandum in haereticorum coetu, sed in illius sinum esse volandum, a cujus unius communione speranda est communi suffragio salus. Tanti namque momenti salus aeterna est, ut certo periculo (si vera est catholicorum sententia) exponenda non sit in haereticorum castris, quando periculum omne in catholica schola vitare fas est.

Sed nos ad Phereponum regredientes exquiramus, quid sibi

alio in loco is velit. Sanctus Augustinus in lib. de util. credendi cap. 16, haec de Christo pronuntiaverat: *Ergo ille afferens medicinam, quae curruptissimos mores sanatura esset, miraculis conciliavit* (sibi) *auctoritatem, auctoritate meruit fidem* (his verbis liberaliter adsentitur Phereponus, at non sequentibus), *fide contraxit multitudinem, multitudine obtinuit vetustatem, vetustate roboravit religionem.* Inquit enim censor: *Quamvis Christus fide sibi facta apud multitudinem, ecclesiam suam condiderit, atque conditam auxerit: attamen eo non spectavit, ut aliquando religionem vetustate roboraret, quasi vetustas argumentum quandoque futurum esset veritatis. Non adsentimus iis, qui Christi dogmata sequuntur, quia antiqua est illorum fides, sed quia consentanea est veritati caelesti cui fidem Christus miraculis suis fecit.* Strenue suam causam hic agit Phereponus, argumentum a vetustate petitum expendens, utpote qui toties objici sibi non tantum a catholicis, sed et ab ipsi Calvini asseclis, sententiarum arminianarum novitatem meminit. Et revera vetustatem opinionum, ut ut veneratione fere semper digna sit, non esse tamen certum argumentum veritatis, nihil verius est in opinionibus ad physicam, ad astronomiam, et nonnullas alias artes spectantibus. Sed miror logicum, criticumque virum aut animadvertere nolle, aut nolle fateri, quantum ponderis sit vetustati in theologicis, atque historicis rebus. Primi generis sententias nulla antiquitas opinantium veras esse persuadere potest; nulli quippe ex antiquis magister aliquis fuit falli nescius, qui eos de veritate hujusmodi opinionum certissimos efficeret. Ingenium suum cuique pro magistro erat. Quum autem antiquis philosophis interdum ingenio recentiores non cedant, immo isti illis nonnunquam antecellere possint, majore nempe studio, pluribusque quam

antea adminiculis suffulti: quis non videt, aeque in recentiorum, quam in veterum placitis veritatem haberi posse, nihilque esse quod supra nos majores nostri sibi tribuere possint in hujusmodi veritatum inquisitione, nisi quod ante nos inquisierint, nobisque faciliorem straverint viam ad veritatem ipsam inveniendam?

At longe aliter se habent secundi generis sententiae. Si sit quaestio, utri ex duobus historicis in re quapiam discordibus adhibenda sit fides, et par sit utriusque fidelitas, judicium, ac eruditio, et utrinque verisimilia narrentur: nemo inter criticos futurus est, qui non judicet, antiquiori potius quam recenti credendum, multoque magis antiquissimo in comparatione admodum novitii scriptoris. Accidit id quoque in theologicis rebus. Disputatur inter christianos, quaenam sit vera Christi ecclesia, et veraue, an falsa sint dogmata quaedam. Litem dirimere non licet, affirmantibus singulis, suam doctrinam ideo veram esse, quod consentanea sit veritati caelesti, cui fidem Christus miraculis suis fecit. Potentissima ratio monet, secundum illos judicandum esse, qui vetustatem sententiae, et ecclesiae suae, ad apostolos usque et ad Christum perducunt; reliquos vero longe a veritate recedere, quibus cum ecclesiae, tum dogmatum novitas exprobrari potest. Quis enim melius, quam antiqui, et apostolorum aequales, sive discipuli audire, aut rescire potuerunt, quae Christi mens et doctrina fuerit, quidve credendum, agendumve ipse proposuerit, quum haec ea sint, quae non ex ingenio hominum, sed ex revelatione Dei et Christi pendeant?

Eoque magis valere id omnes intelligent, quum de aliquo dogmate, sive scripturarum sensu, lis est inter quosdam recentiores quindecim aut sexdecim saeculis ab apostolorum temporibus dissitos, et alios uno, duobus, aut tribus saeculis ab iisdem tempo-

ribus remotos; et potissimum si ecclesia tota, et sanctorum patrum consensus, et immemorabilis traditio militet contra paucitatem, et novitatem recentiorum. Enim vero hic non agitur de constituenda religione secundum arbitrium nostrum, aut de intelligendis, atque explicandis Christi dogmatibus, et literis sacris, prout ingenio nostro magis arridet: quod ne ipsum quidem Phereponum velle arbitror, quamquam ipsa ejus dicta et facta nihil aliud velle praeseferant. Sed agitur de retinenda religione, quam Christus certissimus veritatis magister revelavit, et de intelligendis atque explicandis codicibus sacris, quemadmodum a Christo, ejusque apostolis intellecti sunt, atque explicati. Nemo autem credendus est hic magis scire, quam qui aut apostolos praedicantes, aut apostolorum successores audire, et quae falsa, quae vera forent, probe callere potuerunt, atque debuerunt. Contra nemo in hujusmodi controversiis minus audiendus est, quam qui tot saeculis ab apostolorum aetate remoti unum suum ingenium judicem faciunt in tanti momenti rebus, et sibi nuperis potius credi postulant, quam antiquis, quibuscum ecclesia catholica consentit, semperque consensit. Quapropter nihil certe ideo verum est, quia antiquum: sed in controversiis inter christianos agitatis robustum veritatis argumentum, sive ut melius dicam, indicium, antiquitas est. Et si alia accedant veritatis indicia, qualia habet una catholica ecclesia, certos homines efficere potest, ac debet de veritate doctrinae. Indicium contra atque argumentum falsitatis est novitas; atque ab ista cavere quam maxime oportere, et hinc etiam discerni haereses et pseudoprophetas apostoli monuerunt. Haec autem adeo certa sunt, ut quicumque pejora etiam et falsissima dogmata duobus proxime praeteritis saeculis commentus fuit, non nova se tradere, sed antiqua, et apostolis, eorumque successoribus probata, persuadere necessum

duxerit. Qua in re quantum eos fallat sua eruditio atque conatus, apertissime patet ex catholicorum libris. Itaque non est, cur Phereponus in theologicis inanem putet esse vim, et auctoritatem antiquitatis, non secus ac si de philosophicis ageretur. Telum hoc omnium consensu acutissimum est, sed tantummodo in catholicorum manibus vim suam exercet. Multo minus fuit, cur Phereponus Augustino non adsentiretur, pronuntianti, Christum vetustate roborasse religionem. Tuebatur Augustinus adversus haereticos veritatem ejusdem doctrinae ejusdemque ecclesiae, quam et nos commendamus, et pro viribus tuemur, hoc est, agebat contra illorum christianorum genus, qui novitatem cum originis, tum doctrinae, et ecclesiae praeferentes, ab antiquitate catholicam ecclesiam atque doctrinam roborante, vincuntur. Propterea de Christo, inquit: *Vetustate roboravit religionem, quam non solum haereticorum ineptissima novitas fraudibus agens, sed nec gentium quidem veternosus error violenter adversans, aliqua ex parte convelleret.*

Agnoscit hoc Phereponus, et tamen dicere pergit: *Sed Augustino commodum erat talibus argumentis uti in haereticos ac schismaticos, quibus passim novitatem, et paucitatem exprobrat, quas olim christianis exprobraverant ethnici.* Utrum a vetustate petitum argumentum vim habeat in haereticos, ac novatores, jam vidimus. At nescio cur hic producendos sibi putet ethnicos, eorumque exemplum Augustino objiciat. Si par fuisset gentilium, et christianorum causa, hoc est, si rationibus utrinque pugnatum aeque fuisset, et christianis nullum succurrisset evidens veritatis argumentum, excusatione dignum fuisset hominum judicium, si christianae religioni ethnicam praetulisset, quam nimirum neque ulla gravior adversae partis ratio vinceret, et contra vetustas ac amplitudo evidentius commendarent,

quam Christi fidem. Sed hinc miraculorum splendor, prophetarum oracula evidentissime completa, et sanctitas legis christianae, inde vero vel ipsi ethnico vulgo facile noscenda, atque eruditis fere omnibus certe nota religionis idololatricae impietas ac insania, tantum roboris addebant rationibus christianorum, tantum detrahebant religioni gentilium, ut ipsa novitas et paucitas christianae gentis minime obstare deberet, quin doctus quisque et indoctus ad castra christianorum transiret. Quod autem est ad catholicos, et haereticos inter se pugnantes, utraque pars rationes, et scripturas pro sua sententia adserebat. Rationibus certe catholici praestabant. Verum id negantibus adversariis, par videri multis potuisset causa, et anceps istius contentionis exitus, nisi catholicorum rationes evidenter juvisset sententiarum vetustas et ecclesiae amplitudo. Jure ergo ad catholicos inclinare debuit victoria; nam ii mentem Christi, verumque sensum scripturarum melius ac certius novisse credendi erant, qui propius ad ipsum, ejusque apostolos, antiquitate accedebant. Quamquam quid Phereponus ait de novitate christianae religionis prae vetustate ethnicae superstitionis? Ne hoc quidem habebant gentiles, quo se christianis in ea controversia praeferrent, immo hic etiam evidentissime vincebantur. Et profecto ignorare non potuit ipsemet Phereponus, quod cuivis eruditorum patet: nempe christianam religionem eamdem cum judaica esse, et propterea ad Adamum usque contingere, et religionibus reliquis antiquitate praeire. Quid in hanc rem scripserint Clemens Alexandrinus, Eusebius Caesariensis, ipse Augustinus, aliique sancti patres, et recentiores non pauci, prae omnium manibus est, et sat erit meminisse. Parum igitur opportune, parumque erudite Phereponus huc adfert ethnicorum exemplum, ut jura vetustatis, hoc est, catholicorum arma retundat.

Ceterum non hic tantum, sed et alibi Augustinum Pherepomus irridet objicientem paucitati haereticorum catholicae ecclesiae amplitudinem. Non esse hoc veritatis argumentum ille monet; alioqui ethnicorum multitudine considerata, christiana religio falsi convincetur. Et sane fatendum est, ab ethnicorum multitudine victos olim fuisse christianos, et adhuc vinci. At nos in ethnicos aliis evidentibus argumentis pugnamus, facimusque, ut frustra suam nobis amplitudinem objiciant. Quum vero controversia est inter catholicos et haereticos, dicimus validissimum semper fuisse, ac fore indicium veritatis, credentium multitudinem cum aliis indiciis et argumentis conjunctam. Ab ipso religionis sanctissimae exordio ad nostra usque tempora insurrexere *lupi rapaces, et viri loquentes perversa,* ut Apostolus praedixerat. Schismata etiam, et haereses invaluere. Quaesitum est, utrum a catholicis, an ab adversariis vera Christi ecclesia, et doctrina staret. Ea autem perpetuo sententia sedit, non alibi stare, quam apud illos, qui ecclesiae et doctrinae antiquitatem, atque constantiam multitudine quoque, successione, et concordia credentium probarent: quod de solis catholicis dici olim potuit, et dici adhuc potest. Propterea in concilio Nicaeno statutum est, ut ea haberetur ecclesia Dei vera, cui praeter alia signa nomen *catholicae, seu universalis,* re conveniret. Quae appellatio non tunc nata, sed ecclesiae verae jam indita est vel ab ipsis apostolorum successoribus, quum τῆς ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας, *sanctae catholicae ecclesiae* mentionem fecerint Smyrnaei in epistola de martyrio beati Polycarpi, et Ignatius martyr in epistola ad Smyrnaeos. Sed quid haec ad veritatem? iterum inquiat aliquis.

Primo, sunt nonnulla cum veteris, tum novi testamenti oracula, quibus palam fit, Christi religionem praedicandam esse *in*

omnes gentes, incipiendo ab Hierosolyma, et in omnem terram exivisse apostolorum sonum, et in fines orbis terrae verba eorum. Haec autem non de falsa, sed de vera Christi religione praedicta sunt, et prophetiam comprobavit effectus. Legitimum igitur verae ecclesiae et orthodoxae doctrinae indicium esse debuit amplitudo catholicae ecclesiae cum ejus antiquitate, concordia opinionum, et successione episcoporum conjuncta. Hujusmodi praerogativam ipsi verae ecclesiae, veraeque doctrinae, et nequaquam ecclesiis malignantium, et erroribus haereticorum pollicitus est Christus. Secundo, quum longe lateque propagata fuerit germana Christi religio, atque in singulis terrae partibus, dissitisque provinciis fundatae fuerint innumerae ecclesiae, quae ex apostolorum praecepto noverant nihil in Christi doctrina innovandum, et quod traditum fuerat tenacissime servandum: ista amplitudo non custodiendae solum, sed etiam indicandae verae doctrinae aptissima fuit. Etenim fieri quidem potuit, ut una, aut plures etiam ecclesiae errarent, violarentque illata novitate documenta Christi; fieri autem non potuit, quin proximae, atque innumerae aliae ecclesiae piaculum istud animadverterent; quo deprehenso excogitari non potest, omnes christianorum ecclesias, et praefertim episcopos sui muneris, veraeque religionis oblitos, silere omnes et connivere voluisse. Et certe nunquam siluisse in hujusmodi casibus ex historiis ecclesiasticis exploratissimum est. Quare postulat ratio, ut tantae credentium continuatae multitudini, et tot ecclesiis sacri depositi custodibus et antiquis et concordibus potius adhibeatur fides, quam uni novatori, aut paucis ejus asseclis heri et in angulo natis, et ex ingenio suo caelestem doctrinam interpretantibus, et nulla signa adferentibus, quibus probent, aut sese a Deo missos, aut ecclesiam a recta opinione descivisse, aut novitiam

sectam suam paucitate quidem cedere, doctrinae vero sanitate catholicis antestare. En ergo quid faciat ad veritatis demonstrationem multitudo catholicorum, et amplitudo catholicae ecclesiae, quum inter illam, et haereticorum sectas, de veritate controversia agitatur.

CAPUT XI.

Socinianorum pestifera haeresis. Deo nos quaedam edocenti credendum, quamvis credenda superent captum humani intellectus. Ingenii temeritas quam hic impia. Loca theologica, unde veritas doctrinae christianae petenda. Traditionis auctoritas, ac necessitas in ecclesia Dei. Quibus principiis nitatur. Laus theologiae dogmaticae, et Petavii V. C. quem Phereponus pluris facere debuit.

Amplissimum inquirendae veritatis jus, et mentis humanae libido, jam accepit confinia. Primum et summum ingeniorum frenum divina scriptura est. Alterum deinde catholicae, seu verae ecclesiae vox et auctoritas. Hic ergo innitendum, si certi esse volumus de fide nostra, et in religione fortes, ac invicti stare. Si enim ecclesiam veram, si minime fallacem habemus, et probamus, omnes haereticorum pestes debellabimus. Sin minus, nobis perpetuum cum iisdem bellum erit, et nulla unquam utrinque victoria. Hos autem fines antiqui haeretici, et proxime praeteritis saeculis novatores supergressi sunt. Quare aditus est factus ad tot schismata, aut vulnera ecclesiae, uno potissimum Luthero claustra frangente. Neque mirum quod pejora quotidie videat haereticorum tellus, quodque ad impiissima tandem spinosistarum deliramenta deventum fuerit. Cujuscumque rationi infirmae ac judicio temerario apud illos derelicta est veritatis causa, et a duobus saeculis gloriosum sibi quisque ducit nova procudere, et ducem, non sectatorem esse. Inter eos autem, qui

christiani adhuc appellari gaudent, nemo infelicius, nemo foedius, nemo audacius impegit, quam sociniani. Deum isti, ejusque religionem humanae penitus subdidere rationi, ut nihil amplius apud eos credatur, credendumve putetur, quod humanae rationis captum superet. Hoc enim qualecumque est, ipsi rectae rationi adversari ajunt, quasi hanc illaesam ceteri christianorum non amarent. An ambitioso huic hominum gregi sit accensendus Phereponus noster, uti suspicantur et putant non pauci, ipse videat. Illud exploratum est, nihil in ejus libris sonare frequentius, quam ipsamet immodica rationis encomia. Huic non raro conqueritur catholicos, et ceteros christianos valedicere, eamque opprimere, ut divina revelatio extollatur. In sententiam vero socinianorum sensim concedere calvinianos, dolemus quidem, sed nequaquam miramur. Etenim fatendum est Socini scholam, licet omnino detestandam, arctius et ingeniosius iisdem ipsis insistere et superaedificare principiis, quae reliqui haeretici, et Calvinus potissimum statuerunt, tanquam fundamenta suarum sectarum, suaeque ab ecclesia catholica defectionis. Et quum calvinianis, ceterisque haereticis in oppugnando socinianismo arma valida prorsus desint, unice a catholicorum armamentario petenda; quumque nulla fortasse haeresis dulcius quam ista blandiatur ambitioni rationis humanae, quid mirum, si despecto Calvino tandem Socinus suscipitur?

Contra vero qui ex protestantibus aeque ac nos sociniana commenta execrantur, mirum est, si in eorum damnatione suam quoque non legunt. Mirum, si denique non intelligunt, quam necessaria sit, et quam aequitati et Christi verbis consona catholicae ecclesiae stabilitas, infallibilitas, et auctoritas, et quam improbanda Lutheri et Calvini conspiratio fuerit, quibus non alia umbratica causa fuit deficiendi a catholicis, quam quae Socinum,

Arminium, et tot alias sectarum sectas a Calvino, et Luthero distraxit. Quod est ad socinianos, ubi temeraria ipsorum methodus eligenda foret, brevi nullam religionem haberemus. Nam quae monstra ingenio humano non placeant? Quae revelata veritas nobis non displiceat, si quidquid inconstantibus, variis et oppositis hominum ingeniis placet, aut displicet, verum falsumve dicendum est? Et quis tandem certo statuat, ubi hominum ratio erret, ubi sapiat, et quae sit recta, quae perversa literarum sacrarum interpretatio? Cur non poterunt novae quotidie procudi sectae, quarum quaelibet sibi rationem vindicet? Cur non explodi quaedam e scripturis canonicis? Deinde nihil intolerabilius est quam nihil aliud velle Deo credere, quam quod ipsi intelligere possimus, rationique, seu ingenio nostro, accommodatum sentiamus. Repetere autem hic juvat, sub rectae rationis nomine obtrudi saepe ab haereticis vim, et captum, et ideas peculiares ingenii sui. At religio vera ab hominis ingenio pendere non debet. Non enim ipsi eam fecimus, sed Deus eam fecit, Deus eam revelavit. Liceat in physicis sibi effingere systema aliquod. In religione idem velle praestare, summae temeritatis est, immo insaniae.

Itaque ea in primis desinit esse recta ratio quae in religionis negotio atque in divinorum dogmatum interpretatione, nullis ingenium frenis teneri patitur, et quae non intelligit, multa in Deo, et apud Deum esse, multa ab ipso potuisse et posse fieri, multa ipsum potuisse et posse velle, quae captum exsuperent humani intellectus corporeis tenebris obsiti. Hinc celeberrimus et acutissimus philosophus Cartesius id apprime statuebat, *Deum ejusque opera non esse humano pede metienda.* Fallebantur qui antipodas olim negarunt, quod animo concipere non possent, homines pedibus suis in nostros obversis ambulantes. Stul-

tus foret a nativitate caecus, qui ideo colores rerum et magnetem esse negaret, quod eorum naturam et aspectum mente assequi non posset. Pariterque sit demens, qui in hominis, aut mundi opificio quaedam inveniens, quae rationi suae aut superflua, aut incommoda, aut melius efformanda videantur, intelligere nesciat, et negare velit tantarum rerum effectricem divinam sapientiam et moderatricem providentiam. Omnium porro dementissimus sit, qui Deo aliquid de se, vel de sua voluntate, ac potentia revelanti, adjungere fidem nolit, eo quia revelata vulgaribus humani intellectus ideis non satis respondeant. Ista demissis oculis adoranda sunt, non impia temeritate abjicienda. Etenim Deus revelavit, Deus fecit, Deus veracissimus omnipotentissimus, cujus judicia, cujus mysteria, cujus facta, etiam si incomprehensibilia interdum sint nobis, minus tamen vera, minusve sapienter facta non sunt. Hinc Augustinus lib. IX, cap. 1 de Trinitate, ajebat : *De credendis nulla infidelitate dubitemus: de intelligendis nulla temeritate affirmemus. In illis auctoritas tenenda est, in his veritas exquirenda.* Egregie quoque scribebat Cassianus lib. IV, cap. 6 de Incarn.: *Rationem dicti quaeris? Non reddo. Interim Deus hoc dixit. De hoc loquutus est mihi. Verbum illius summa ratio est. Removeo argumenta, removeo disputationem. Sola mihi ad credulitatem sufficit persona dicentis. Non licet mihi de fide dicti ambigere, non licet deliberare. Quid mihi quaerere, quomodo verum sit, quod Deus dixit, quum dubitare non debeam, quin verum sit, quod Deus dixit?* In eamdem sententiam loquuntur alii patres scriptoresque christiani cum antiquissimi, tum recentes. Et sane christianorum fides secundum Apostolum nihil aliud est, quam *sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium ; et videmus nunc per*

speculum in aenigmate, et per fidem ambulamus non per speciem; neque fidei nostrae natura sine obscuritate constare potest. Quare, ut cum eodem apostolo loquamur, dejicienda est omnis altitudo extollens se adversus scientiam Dei, et in captivitatem redigendi sunt omnes intellectus in obsequium Christi. Jure autem stultos vocat idem Apostolus, I ad Cor., 1, judaeos et graecos, quorum sapientiae et rationi minime consonare videbatur humilitas et mors Christi. *Placuit Deo* (sunt ejus verba) *per stultitiam praedicationis salvos facere credentes. Quoniam et judaei signa petunt, et graeci sapientiam quaerunt. Nos autem praedicamus Christum crucifixum, judaeis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam.* Tum pergit sapientiam hujus mundi irridere, in cujus conspectu stultitia videbatur, quidquid apud Deum sapientia est.

Quapropter illorum deploranda est audacia, quia eam reprobandi alicujus christiani sive catholici dogmatis causam adferunt, quod rationis, hoc est ingenii sui peculiaribus ideis non placeat. Eoque magis deploranda est, quod isti, ut trahant in sententiam suam divinas sententias, scripturarum canonicarum verba eludere, invertere, subvertere cogantur, reclamante eorumdem verborum perspicuitate, et tot saeculorum consensu, et tot christianorum ratione; necesse enim est quando eorum ingenium et hypothesis conformari nescit sacris literis, sacras literas aliquo pacto accomodari ad illorum hypothesim, atque ingenium. Haec noverunt, qui in eorum scriptis versati sunt, simulque noverunt, antiquissimam catholicae ecclesiae sententiam et consuetudinem Socino adversari, uti ex auctoribus vetustissimis patet, atque in primis ex antiquo scriptore expositionis fidei, quae Justino martyri tribuitur, ubi inquit, divinarum rerum notitiam summo studio indagandam esse; *quum autem eam prae im-*

becillitate minus assequi poterimus, venerari eam nos oportere, ut comprehensione majorem, ne evacuetur fides nostra. Quod si eo redit quaestio, ut perspiciatur, revelatane fuerint, an secus, ecclesiae catholicae dogmata, alioqui credenda etiamsi humanae rationis captum excedant : tu responde, id certo atque indubitanter perspici non posse per unum ingenium nostrum, ut vidimus; et reliquum propterea esse, ut ecclesiae traditio et auctoritas in consilium adhibeantur, quibus tandem acquiescendum non solum prudentia, sed etiam necessitas monet.

Nunc autem progrediendum est, adhuc enim christianae veritatis investigatori quaerere fas, immo necessum est, quae et qualia sint ecclesiae verae dogmata et unde certo sint ediscenda. Qua in re multos ex antiquis atque etiam recentibus haereticis sua fefellit opinio. Minime dubitabant ii quin ecclesiae traditio et auctoritas suspicienda foret, eique in controversiis concedendum. Sed ipsam traditionem sibi militare arbitrati, confidenter promebant, pertinaciter tuebantur doctrinam, quae tamen ipsius ecclesiae traditioni adversabatur. Inter ipsos catholicos praeteritis temporibus fuere nonnulli (et utinam adhuc nemo esset, aut nemo in posterum esset futurus) qui sententias quasdam absurdas venditarunt, quod eas putarent cum ecclesiae verae sententia consentire, aut saltem ab ipsa non esse alienas. Igitur tum ut veritas certo contingatur tum ut errores evitentur noscenda sunt loca, unde catholica dogmata haurire liceat, et quibus probare aut confirmare, adversaque refellere possimus; noscendi sunt quoque alii fines, ultra quos ingenio humano vagari aut nefas, aut periculosum est. Praeter divinas scripturas, et traditionem, concilia sacra et praesertim oecumenica, romanorum pontificum epistolae et decreta, sanctorum patrum libri, probatae veterum historiae, theologorum, aliorumque orthodo-

xorum scripta sunt ii fontes et loca, unde ecclesiae catholicae doctrina est haurienda. Et istis quoque addere juvat rationem humanam et auctoritatem philosophorum, modo nemo sibi persuadeat, sine ratione consulenda esse et sine ratione vim habere inter catholicos priora loca. Verum tot fontes promiscue non sunt accipiendi; non enim par iis auctoritas est, neque eadem habenda est fides. Primo quod attinet ad sacra catholicorum concilia, ex institutione divina certam orthodoxae doctrinae fidem faciunt; generalia quidem, modo legitima sint; provincialia vero et episcopalia, modo ab universa ecclesia probatae fuerint eorum de fide definitiones. Secundo certi quoque judices catholicae doctrinae sunt romani pontifices. Tertio nulli revera ex iis quos sanctos patres appellamus, ex institutione divina auctoritas est certo statuendae atque instar judicis proponendae catholicae doctrinae. Communis autem patrum consensus in exponendis sacrae scripturae dogmatibus certissimum nobis veritatis argumentum praestat, eo quod ecclesiae universae quae errare a Deo non sinitur, sententiam nobis exhibeat. Reliqui itidem fontes probabilia quidem praestabunt, sed non firma et inconcussa argumenta.

Atque haec certa sunt apud catholicos. Protestantes vero, eorumque filii magnam in his litigandi segetem inveniunt. Revelatam quidem et scriptam in sacris literis doctrinam se suscipere dicunt, at improbant traditiones, sive doctrinas a Christo atque apostolis, ut nos contendimus, sine scripto per praedicationem traditas. Ecclesiam, romanos pontifices, sanctos patres errori obnoxios et infidos veritatis testes appellant. Sed quid in tanto dissidio decernendum sit, facile aequi judices animadvertent. Duae de traditionibus institui possunt quaestiones. Prima est, utrum apostoli aliquid ad religionem christianam perti-

nens viva tantum voce et sine scriptis tradiderint; an vero omnia scriptis mandarint quaecumque viva voce, exemplo, aut alia ratione praedicarunt. Altera est, utrum sententiae illae, quae a catholicis sub traditionis nomine censentur ab apostolis emanasse, eamdem vim atque auctoritatem habeant, si re ipsa traditae sunt, quae apostolorum scriptis debetur. Posterior quaestio non a christiani modo, sed etiam a cujuscumque hominis ingenio penitus aliena est, et incredibilem contendendi pruriginem sapit. Cur enim iisdem apostolis Christi nomine scribentibus credamus, loquentibus non credamus? Deinde quae ab apostolis scripto mandata sunt, eadem antea ab ipsis viva tantum voce tradita fuisse constat, et pari obsequio a fidelibus accepta.

Priorem controversiam nihilo plausibilius pertractant haeretici. Nemo est, qui nesciat illustrem locum secundae epistolae ad Thessal. 2, 14, ubi Paulus ait: *Tenete traditiones, quas accepistis per sermonem, seu per epistolam nostram.* Celebris itidem est alter ex epistola 2 ad Tim., 2, 2, desumptus, ubi haec leguntur: *Quae audisti a me per multos testes, haec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere.* Hinc saltem evidenter colligitur, eadem veneratione apostolorum doctrinam ab ecclesia Dei suscipiendam, colendam, et servandam esse, sive scriptis sive verbis tantum eam tradiderint. Verum etsi eadem evidentia non colligeretur, quae apostolus voce tantum praedicarat, scriptis postmodum vel ab ipso vel ab aliis apostolis, non fuisse consignata; siquidem saltem constat, post Pauli obitum Johannem apostolum suos confecisse, aut evulgasse libros: attamen solo ecclesiae testimonio id exploratum fieri potest, et per ejus sententiam hujusmodi controversia dirimi. Nonne ex ecclesiae unico testimonio ac traditione

certissime noverunt ipsi quoque haeretici, quae scripta ab apostolis vel profecta, vel probata sint, et quinam legitimi, quinam adulterini sint foetus apostolis adscripti? Cur ergo ecclesiae de apostolorum scriptis testanti credamus, de reliquis eorum documentis testanti non credamus? Ad haec inter ipsos haereticos plerique sententias nonnullas, aut ritus aliquot probant, atque tuentur quos tamen sola ecclesiae catholicae traditio commendat. Istorum igitur confessione traditionibus ecclesiasticis veneratio, non contemptus, debetur; et ubi pateat alia dogmata aliosve ritus ex vetustissima traditione descendere, et in ecclesia Dei communi christianorum consensu celebrata ac servata fuisse, pervicax et injustus fuerit, qui non alia de causa repudiet, quam quod in apostolorum scriptis nulla de iis mentio occurrat.

Jam vero quantum scripturae divinae suffragio probetur, quamque religioni orthodoxae necessaria sit ecclesiae auctoritas, pluribus persequuti sumus. At hinc etiam traditionis necessitas dignoscitur. Ubi sacras literas ecclesia interpretatur, ubi dogmata explicat, et excitatas in christiana doctrina lites suo decreto componit: quid aliud illa praestat, quam interpretari, et exponere quaecumque per traditionem antea sibi innotuerant? aut ex iis consequentia et necessario connexa colligere, aut repugnantia aperire? Neque ecclesia, neque sacra concilia quidquam novi statuunt, aut condunt in suis de dogmate canonibus. Quod accepit a majoribus ecclesia, scilicet quod ab apostolis eorumque successoribus ad nos usque permeavit, eorumque traditioni consentaneum est, hoc dumtaxat in suis sententiis ecclesia profert, ac profitetur. Quapropter quum de Paschatis celebrandi tempore disputatum est, Nicaeni patres scripsere, ut habet sanctus Athanas. de synodis Arimini et Seleuciae, tom. I, fere initio epist. *Visum est nobis, et Spiritui sancto.* Quum vero a-

ctum de fidei doctrina, pronuntiarunt in hunc modum: *Credit ecclesia catholica:* ut pateret, non sua ab eis decreta, sed apostolorum documenta promulgata fuisse. Proinde semper fuit ecclesiae consuetudo, ut subortis in doctrina Christi quaestionibus, scripturas sacras, veterumque christianorum, et sanctorum praesulum ac patrum concordem traditionem consuleret. Haec ad manum statim erat opponenda novitati dogmatum, quam inferre conabantur haeretici. Rationibus isti contendebant, et loca etiam proferebant e sacris codicibus in speciem suae novitati faventia. At ecclesia catholica primo rationibus in sui tutelam agebat, tum suae sententiae et victoriae robur in eo collocabat, quod antiquissimam traditionem a se stare evidentissime sentiebat, sibique perspectum erat, qui semper antea fuisset sensus verus scripturarum sanctarum ad illam controversiam pertinens. Innititur autem hujusmodi consuetudo inconcussis quibusdam principiis, quae multis probare facillimum foret, sed indicare tantum contenti erimus.

Primum est, Christum apostolos viva voce docuisse, aut iis revelasse quaecumque necessaria atque utilia in sancta religione credenda forent, et agenda ad salutem; tum apostolos ad eadem ubique viva voce praedicanda missos esse a Christo, et nonnullos ex iis atque ex discipulis vitam Christi et alia permulta scriptis consignasse. Quumque apostoli ex Christi praecepto haec aliis traderent, ipsos liquido, ac dilucide, et sine ambiguitate proposuisse doctrinam Christi; ita ut exempli causa, quum Verbum ipsi appellabant Deum, quum Spiritum sanctum nominabant, quum a Christo ajebant pronuntiata super pane quaedam verba, auditores intelligerent, probeque perspicerent, quid iis nominibus, illoque dogmate significaretur.

Secundum est, hanc doctrinam non paucis tantum hominibus,

sed toti terrarum orbi, atque innumeris ecclesiis per apostolos et discipulos Christi, eorumque successores innotuisse, et fideles in omni verbo, et omni scientia salutari divites fuisse factos, ut Paulus testatur, et ecclesias potissimum apostolicas, scilicet ab ipsis apostolis fundatas, et diu praesentia apostolorum cultas et instructas, hujusmodi documenta uberius clariusque, quam reliquae hausisse.

Tertium est, apostolos nihil saepius et enixius commendasse atque inculcasse, quam ut fideles quod ab initio acceperant, constanter tenerent, et nemini vel homini vel angelo fidem haberent, contraria aut alia ab iis nuntianti, quae jam ipsi nuntiarant.

Quartum est, Christi fideles, et ecclesias omnes, et praecipue ecclesiarum pastores, perspectum in primis habuisse, nihil per ipsos posse aut debere adjici, aut detrahi doctrinae ab apostolis traditae; id qui auderet, summi sceleris reum esse habendum, et gravissimis ecclesiasticis poenis mulctandum, nisi rite admonitus resipisceret, quum hoc sit Christum aut apostolos ignorantiae aut invidentiae accusare, qui homines aliquid ad salutem necessarium, aut utile minime docuerit.

Quintum est, episcopos et ecclesiarum pastores id sibi muneris injunctum cognovisse, ut hujusmodi mutationibus, atque erroribus obsisterent, vel damnando, vel confutando, persecutiones pro veritate tolerando, vel etiam fugiendo errorum auctores et patronos, neque dissimulare in his casibus licuisse aut pacis causa, aut propter metum, aut propter debitum superioribus obsequium.

Sextum est, revera nullam in doctrina Christi novitatem et mutationem unquam disseminari coeptam fuisse, quin se aut romani pontifices, aliique episcopi, aut scriptores ecclesiastici, aut sancti patres, aut etiam populus fidelis et denique si necessitas

postulabat, ecclesia universa opposuerit novatoribus et contemptoribus antiquae traditionis. Omnes vero synodos et episcopos romanosque praesertim pontifices et sanctos patres, inter quos chorum ducunt sancti Ignatius, Polycarpus et Irenaeus a primis christianae fidei saeculis ad nostra usque tempora, nihil magis depraedicasse, quam traditioni majorum receptae antiquae et concordi esse standum, omnesque haereses ab ipsis eo praecipue titulo fuisse damnatas, quod novitatem saperent, et hujusmodi traditioni repugnarent. Atque ideo sicuti a similitudine veri apertissime abhorret, tot ac tantos viros, tot ac tantas ecclesias novitati et mutationi in doctrina Christi infensissimas, aliud tradidisse ac proposuisse, quam quod antiqua traditio habebat, ita certum est, nullum ex haereticis defendere sententiam suam potuisse antiquitate traditionis. Addam etiam, paucos ex antiquis haereticis fuisse, qui traditionis vim atque auctoritatem non fuerint confessi. Potius ipsam a se stare clamitabant. Et si quis flocci faciebat ipsam traditionem, ille, primis etiam ecclesiae saeculis, temeritatis ac insaniae notam subiit. Juvat hic referre, quae sanctus Irenaeus habet lib. III, cap. 2, de Gnosticis. *Unusquisque ipsorum omnimodo perversus, semetipsum, regulam veritatis depravans, praedicare non confunditur. Quum autem ad eam iterum traditionem, quae per successiones presbyterorum in ecclesiis custoditur, provocamus eos, adversantur traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis existentes superiores, sinceram invenisse veritatem.*

En fundamenta, quibus innixa est ecclesiae consuetudo in haereticorum placitis hucusque damnandis. Satis ipsi semper fuit perspicere, immo hoc praecipue attendebatur, num proposita nuper dogmata dissentirent a traditione constanti majorum, et ab antiquissimo ecclesiae universae consensu. Dissentientibus

nota statim inusta atque inurenda fuit ex Apostoli praecepto, qui nos monuit, ut a novitate opinionum caveremus, et quod traditum est diligenter servemus. Vel nullis aliis redditis damnatoriae sententiae rationibus, ea erat potentissima et invictissima ratio, quod hujusmodi recens doctrina, sive novitia scripturarum interpretatio deprehendebatur contraria interpretationi, sive dogmati in tota ecclesia Dei ab antiquissimis temporibus concorditer vigenti ac propterea ex apostolorum traditione descendenti. Praeterquam quod falli in dogmate universa Christi ecclesia secundum ejus promissa non potest, errandi etiam suspicionem auferebat ista facile cognita saeculorum praecedentium, et totius antiquitatis sententia in propositis quaestionibus. Non enim nostrum est, Christi doctrinam pro arbitratu nostro effingere, reformare atque invertere, ut privatis et incertis intellectus nostri ideis accommodetur; sed cum veneratione recipienda est, qualis a Christo apostolis revelata et ad nos derivata fuit per unanimem tot saeculorum traditionem, per tot ecclesiarum, conciliorum, episcoporum, ac patrum testimonia. Hos omnes incredibile est, simul conspirasse aut ignorantia, aut pravis artibus, aut formidine, aut silentio, ut sanctam religionem perderent, sive illam corrumpendo per novitatem, sive corruptam tolerando. Sequitur ergo, apud omnes tum criticos tum cordatos homines, traditionis fontes, hoc est catholicorum concilia, romanorum pontificum decreta, sanctorumque patrum concordia scripta in iis, quae ad doctrinam fidei et morum spectant, certissimum praebere veritatis argumentum. Nihil autem fere a temerariis aut ignaris allatum est proxime praeteritis duobus saeculis, aut afferri jam potest, quod longe antea improbatum non fuerit ab ecclesia, a conciliis, a patribus, aut quod improbandum esse non pateat, quoties novitate sua repugnare constet antiquae catholico-

rum traditioni, et dogmatibus constitutis, et scripturis a catholica ecclesia hucusque aliter explicatis.

Moneret me locus, ut in illius theologiae laudes excurrerem, quae dogmatica apud nos appellatur; sed facile intelligatur ejus pretium. Munus nempe illius est, catholicae ecclesiae dogmata colligere ex conciliorum patrumque monumentis, et prodere quae universae ecclesiae probentur, quaeve improbentur. Ubi id pateat, rationi, seu ingeniis humanis nefas est, hujusmodi sententias tanquam errori adhuc obnoxias ad suam trutinam cogere. Quicumque christianus esse amat, positisque hactenus principiis mentem adhibuit, hoc fateatur oportet. Quamobrem, quid ferat catholici hominis indoles, parum se intelligere Pherepomus prodidit, quum in quodam suo libro Dionysium Petavium incomparabilem virum, et de dogmatica theologia supra omnes optime meritum, appellat accuratissimum quidem veterum opinionum collectorem, sed mancum atque infirmum, quando agitur de obscuris illis theologiae et philosophiae quaestionibus, in quibus jus dicere debet ratio, et perspicuitas exigitur. Hoc est, si Pherepono credimus, Petavius egregius fuit historicus, non egregius theologus. Sed quantum celebris ille vir ingenio, et judicio, non minus ac eruditione polleret, nemo est inter vere eruditos qui nesciat. Quantum etiam ratione valuerit, neminem luculentiorem testem dabo, quam ipsamet illius opera. Fac etiam, in dogmatica theologia a rationum usu Petavius temperasset, seu ut melius dicam, nullum argumentum, rationem nullam contulisset ad confirmanda ecclesiae dogmata; nihilominus integra ipsi staret gloria. Nervos omnes rationis intendere debet dogmaticus theologus, ut detegat, quaenam fuerint et sint catholicorum dogmata, et quid vere sentiat, et senserit in iis ecclesia. Hic illi praecipuus scopus. Detexisse solum, et evidenter indicasse ecclesiae verae et

universae sententiam, hoc ipsum est invenisse certissimum dogma Christi saluberrimamque veritatem. Altera deinde se offert provincia, quam scholasticae potissimum, atque etiam polemicae theologiae cultores sibi vindicant, nempe fidei dogmata rationibus etiam, atque argumentis a ratione quoque naturali, et a philosophia petitis probare, et adversus infideles aut haereticos tueri. Qua in opera ineptire interdum solent homines incauti. Siquidem rationi et dialecticae suae nimium fidentes, aut de rebus altissimis, et de divinis mysteriis intellectus nostri aciem vincentibus, rationes et explicationes adferre contendunt, quae sibi quidem videntur excelsae materiae pares, re autem vera nullius sunt ponderis; aut certa ipsa dogmata credere dediscunt, quod ista privatae ac temerariae rationi suae non satis congruere videantur. At dogmaticus theologus, rite suo munere functus, tantum ab ineptiendo abest, quantum ecclesia vera in suis dogmatibus a periculo errandi abest, quum vel sine philosophicis atque intimis argumentationibus, sive rationibus, certa sit illius doctrina, quippe a certo magistro Deo revelata, et per fidos canales ad nos usque deducta.

CAPUT XII.

Ingeniorum libertas quam ab hominibus expetita. Doctrina ad christianum pertinens triplex. Semper considerandum, revelatane, an secus, a Deo fuerit. Dogmatis existentia, significatio, et rationes distinguendae. Quid in his liceat, aut non liceat hominum ingeniis.

Atque hactenus de frenis salutaribus, et de necessaria ingeniorum moderatione in religionis negotio actum est. Alia in hanc rem dicenda supersunt. Verum de laudabili quoque ingeniorum libertate aliquid prius innuendum duco. Quod argu-

mentum quum utile non minus sit, quam superius, illo tamen dulcius fortasse videatur legentibus. Quippe superba hominis mens, atque natura cum in agendo tum in sentiendo alienum imperium detrectat, suum tantummodo amat. Ac proinde nullum libentius, quam eorum cantum audimus, qui in libertatem agendi atque opinandi, quod volumus, mentem nostram se vindicaturos esse pollicentur: quod non semel suis in libris facere Pherepo-num post tot alios sui similes video. At sicuti homini ratione praedito ipsa recta ratio effrenem in agendo libertatem negat; ita et hominem christianum ipsa Christi religio non patitur immodica opinionum libertate ferri, quocumque placet. Nos itaque humano ingenio eam libertatem proponemus, quae hominem deceat rationis rectae, fideique christianae legibus addictum, ita ut neque sentiat se coerceri finibus iniquis, et nimiis compedibus, neque ultra metas a ratione et fide sanctissima positas evagari sinatur. Nimia opinandi licentia haereses parit, fidem et rationem temere laedit. Rursus nimia ingeniorum servitus in superstitionem deducit, malum profecto teterrimum, et aeque ac haereses religioni verae formidandum. Ab utraque cavendum esse ratio, et catholica ecclesia monet. Jamque vidimus periculum primum tolli, ubi in credenda divina revelatione cum ecclesia consentiamus. Operae pretium est, investigare quoque deinceps, quei evitetur et alterum.

Prius ergo noscendum est, quotuplex sit doctrina, quae ad hominem pertinet, et pertinere potest, quatenus est christianus. Dicimus autem triplicem esse. Prima complectitur quaecumque documenta revelata a Deo fuere, sive ad disciplinam, sive ad dogma referantur, sive necessaria, sive utilia, sive praecepta sint, sive consilia, ut homo religionem veram intelligat, et quae in ipsa credenda sunt credat, Deum diligat, eique serviat, et bea-

tam demum immortalitatem ab ipso obtineat. Secunda continet quaecumque non revelata a Deo, hoc est quae historiam ecclesiasticam respiciunt, et admodum conferunt eruditioni tum ecclesiae, tum ejus filiorum, qua sunt christiani. Tertia demum complectitur quaslibet profanas artes ac scientias, puta physicam, mathematicam, historias profanas, et reliqua documenta opportuna ac utilia homini terrenam sive corporis, sive animi, et rationis beatitatem quaerenti. Postrema quidem ista doctrina nihil rei cum religionis et hominis christiani negotio habere videtur. Sed quum a praestantissimo ejusdem religionis, ejusdemque christiani hominis fine avertere nos, aut ad illum manu etiam ducere possit: necessum est ipsam quoque in hujusmodi causa subire judicium nostrum.

In hanc autem triplicem doctrinam ea semper consideratio cadere potest, nempe sitne a Deo revelata, necne; et num ad ecclesiae catholicae auctoritatem pertineat, an secus, illam sancire tanquam a Deo revelatam, aut rationi rectae, et aequo congruam. Quippe ex ista consideratione altera cognitio effluit, scilicet quibus in rebus, et quanto aut honesta servitus, et moderatio, aut honesta libertas christianis ingeniis conveniat. Ubi divina revelatio occurrit, ubi ecclesia jus decernendi habuit, atque decrevit; tunc recta ratio monet, repudiandas esse ingenii nostri fallaces argutias, et audienda esse Dei et ecclesiae fidissima edicta. Quum vero divina revelatio desideratur, et aut ecclesiae nullum sententiae ferendae jus fuit, aut nulla adhuc inde manavit sententia, liberum erit ingenio nostro iis in rebus sentire, quod veritati propius videbitur.

Hisce positis, primam doctrinae speciem contemplemur, idest dogma, ac disciplinam. Illud nobis exhibet, quae credenda sunt vel de natura, ac voluntate divina, vel de Incarnatione Verbi,

vel de aliis mysteriis, et documentis christianae religionis, et quae agenda sunt homini christiano, hoc est morum, et officiorum leges ad salutem consequendam vel necessarias, vel utiles. Disciplina autem tradit cum ritus ad sacramenta, ad cultum externum Dei, et ad reliqua christianorum mysteria conficienda, tum leges, quibus ecclesiae ejusque ministrorum, ac membrorum hierarchia et regimen constat, quae tamen et ipsa interdum referri aliqua ex parte possunt ad dogma, ut alio in loco videbimus. In dogmate potissimum sita est christiani hominis eruditio. Quid enim aliud a nobis religio expetit, quam ut credamus quae credenda sunt, et ad evangelii normam ducamus vitam inculpatam, Deique, et virtutum amore ferventem? Igitur est inspiciendum, istane praecepta morum, resque credendae, ad nos a Deo revelante veniant, an vero a rectae rationis lumine, sive potius a privatorum ingeniorum argumentationibus. Si Deum ista auctorem habent, si rectam rationem, eadem vera et recta esse continuo intelligimus, ac proinde ingenio nostro tunc est subsidendum, neque temere tantis auctoribus repugnandum, tametsi aliquid a Deo proponatur, quod satis intelligere, et capere nequaquam possimus. Sin a privatis ingeniis dogmata prodeunt, hisce tum solum consentiendum erit, quum ad rationis et logicae leges ea exegerimus, et ab iis errorem evidenter abesse constiterit. Nam quid aliud habet ingenium alienum, ut nostrum in suam sententiam jure trahat, nisi rationes? Si infirmas hasce deprehendimus, si nostras plus valere sentimus, cur illi homini potius quam nobis adjungenda est fides? Quum vero quaenam dogmata Deus revera per filium suum, per prophetas, per apostolos revelarit, tum solum certo constare possit, ut vidimus, quum ad ista accesserit ecclesiae verae testimonium, illa propterea nobis ob oculos semper versabitur regula, nempe: *Au-*

ctoritatem ingenii nostri cedere debere, ubi auctoritas ecclesiae intercedit, et contra vigere posse, ubi non intercedit. Multa enim sunt, quorum sanciendorum jus ecclesia non habet; multa quoque sunt, quae illius auctoritati subsunt, neque tamen hucusque sancita reperiuntur. In utrisque magna est ingeniis libertas, et injuste plerumque agat, qui eam aut illubenter in aliis ferat, aut etiam adimere velit.

Quo tutius autem et ex ordine procedamus, tria prius consideranda sunt, quod attinet ad dogma: videlicet, existentia dogmatis, modus explicandi dogmatis, sive interpretatio, et significatio doctrinae, et rationes, quibus ipsum dogma si rectum est, probatur, aut improbatur, si pravum. Haec inter se plane differunt, neque instar unius habenda. Sunt autem dogmata complura, quae quod est ad existentiam, firmata jam sunt auctoritate, et decreto catholicae ecclesiae. Rursus eadem dogmata variis explicari possunt modis. Quum vero fieri possit, ut hujusmodi explicationes nondum receperit, rejeceritve ecclesia, idcirco non idem erit eisdem interpretationibus robur, et eadem vis veritatis, ac est existentiae dogmatum jam stabilitae. Tandem ipsa dogmata, quorum certa est existentia, et omnium consensu explorata significatio, sive explicatio, multis rationibus comprobari possunt. Attamen inconcussae, ac certae fortasse non erunt singulae istae rationes, quippe singulae aperto ecclesiae suffragio nequaquam innitentur. Ergo secundum istam considerationem triplex suboriri quaestio poterit, nempe an dogma existat, quid per illud dogma seu per illius dogmatis verba Deus et ecclesia significare velint, et quomodo hujusmodi dogma probandum sit.

Cognoscere existentiam dogmatis tum dicimur, quum certi sumus Deum per os Christi, prophetarum, et apostolorum, ecclesia definiente, illud revelasse et constituisse dogma. Ipsum

Deum sacrae scripturae depraedicant omnipotentem, omniscium, aeternum. Ex eisdem edocemur, in fine saeculi judicandum a Christo universum genus humanum, justos in regno Dei aeterna felicitate donandos, improbos in igne aeterno cum diabolis immani infelicitate plectendos. Hujusmodi dogmata in christiana religione existere, nullus christianorum ignorat, aut negat. Ad haec, nomine existentiae complectimur tum dogmatum substantiam, tum eorum consectaria, et annexa, nam et singula ista saepe tanquam dogmata considerantur, et de ipsis institui quaestio potest, an existant, hoc est an revelata necne fuerint, sive constituta per ecclesiam. Multae autem inter catholicos et haereticos intercedunt controversiae, his negantibus, illis affirmantibus dogmata quaedam a Deo revelata fuisse, aut ex jam constitutis dogmatibus quaedam consequi, aut non consequi, necessario et ipsa credenda. Sed in hujusmodi quaestionibus pendere animi diu vel opinari illorum ingeniis nefas est, quibus firmissimum illud principium alta mente fixum sedet, videlicet: *Ecclesiam in divinis scripturis interpretandis, et in ipsis dogmatibus definiendis, ab errore immunem semper fuisse, semperque futuram.* Etenim cum nullo negotio postea constet, ecclesiam catholicam de iis jam tulisse sententiam, et ipsam revera ita sentire compertum sit omnibus: statim etiam catholico ingenio occurrit, quae tum sit amplectenda opinio, et quibus in locis veritas certissime habitet.

Sunt autem inter catholicos et protestantes, immo inter ipsos quoque catholicos, aliae de rebus theologicis disputationes, et in neutram partem hucusque declinavit ecclesiae sententia. Libri theologorum, qui scholastici nuncupantur, abundant hisce quaestionibus. Utrinque pugnatur, utrinque scripturarum loca, rationesque proferuntur; interdum etiam aliqua, aut utraque pars

sibi auctoritatem patrum, et ecclesiae vindicare contendit. Sed incertum adhuc, utri opinioni literae divinae, aut firma ratio, aut ecclesia sine dubitatione faveant atque consentiant. Quid juris hic habeat ingenium nemo non intelligit. Fas ipsi est hujusmodi varias disputantium opiniones, rationesque excutere easque confutare, aut iis demum suffragium suum adjungere, quae ad veritatem propius accedere sibi videantur, et in alias abire sententias, quae sibi magis arrideant. Talia quippe in dogmatum censum minime veniunt, et opinionum nomen iis potius congruit. Sed quamquam liberum sit ingeniis (modo periculum absit, ne dogmata certa laedantur) vires hic suas exerere, atque exerçere; attamen in hisce non tam vituperationem effugiet quam commendatione majori dignus erit, qui tum ad normam logicarum legum, criticaeque melioris, tum etiam ad sacrarum scripturarum et ecclesiae mentem, ingeniosius et acutius sua inventa componet. Atque haec est generalis regula, sive libertas. Qua nihilominus quum ingenia non pauca abutantur et abuti adhuc possint, ideo infra subjiciendae erunt necessariae quaedam leges et exceptiones ut in temerariis et supra modum curiosis mentibus nimia licentia coerceatur.

Ad haec, ubi dogmata existentia deprehendantur, diximus institui posse quaestionem de illorum germano sensu, sive de mente Dei et ecclesiae in iis dogmatibus proponendis. Multa sunt adeo manifestis verbis concepta, adeoque rationis lumini, et reliquis ecclesiae documentis consentanea, ut nemo inter christianos de illorum sensu et modo explicandi audeat disceptare. Sunt alia, quorum significatio in controversiam adducitur, adducive merito potest. Quod tum fit, quum ista dogmata sub obscuris, aut aequivocis verbis proposita sunt, aut cum certissimis aliis et evidentibus religionis catholicae dogmatibus non satis com-

mode congruere posse videntur. Ipsae sacrae literae, ipsa conciliorum decreta, ipsa sanctorum patrum dicta, diversis obnoxia sunt interpretationibus. Proinde ex isto fonte emerserunt pleraeque haereses, plerique haeretici. Dum enim quisque divinam scripturam, et concilia, et patres explicare vult atque interpretari secundum privatas ingenii sui vires atque ideas: humana ambitio et imbecillitas in varias distracta est opiniones, atque in errores perniciosissimos delapsa. Quidam Christum in sacris literis minorem Patre appellatum animadvertentes, ipsum aut hominem dumtaxat esse affirmarunt, aut ipsum negavere ejusdem naturae et substantiae cum Patre. Alii, quid verba significarent in postrema coena a Christo pronuntiata super pane investigantes, quod ingenio suo magis accommodatum videbatur, intellexere. Aliis ea sententia sedit, confusas esse in Christo divinam humanamque naturam. Neque noverant ex universae ecclesiae decreto, ambas hasce naturas in uno Christo unitas.

At in complurium dogmatum sensu inquirendo, modoque explicandi, non est quod nunc diu multumve fatigentur ingenia. Hoc onere nos ecclesia saepe levavit, quippe quae non sua solum decreta et verba, sed divinorum etiam librorum sensum germanum lucidissime identidem explicavit. Id quum facile colligi possit, facile etiam caveantur errores. Quamobrem ingeniis nostris hic ea tum restat libertas, ut quae scripturarum loca et verba, aut conciliorum patrumque opiniones in ancipiti adhuc esse videntur, expendamus et interpretemur, prout melius suadebit recta ratio et ecclesiae, ac earumdem scripturarum mens ex aliis clarissimis dogmatibus et traditione patrum cognoscenda. Praeter hanc libertatem alia etiam patet. Quaedam enim dogmata habentur, de quorum quidem sensu atque explicatione nulla occurrere inter catholicos controversia potest, sed nondum

constat modus, quo fiant, aut facta sint, quae in iis dogmatibus proponuntur. Nos docet fides, inferno igne torqueri damnatos. Quei autem id fiat, nos illa non docet. Nulla in hisce casibus lege universali prohibemur sententiam nostram dicere, et verisimilia afferre; et in explicandis his modis, alter ab altero, et sine ecclesiae injuria, dissidere potest. Ista tamen libertas nonnullis et ipsa indiget exceptionibus et frenis de quibus infra sermo erit.

Tertio considerandae sunt rationes per quas dogmata catholicorum firmantur; infidelium et haereticorum improbantur. Istae desumuntur vel e divinis literis vel e traditione et auctoritate ecclesiae. Ex ipsa quoque recta ratione et ex philosophiae penetralibus argumenta deducuntur. In tanta rationum copia certissimae quaedam et invictae se offerent, iisque nullum dogma caret. Fieri tamen potest, ut aliquae etiam infirmae sint ac inutiles, quaedam etiam falsae, quamquam verissimum alioqui sit ipsum dogma. Quapropter late patet ex hac parte ingeniorum libertas. Non enim tantum fas est meliora novaque proferre argumenta, sed aliena quoque elumbia repudiare et evertere licet. Veritas ut stet, mendacio non indiget. Immo ipsa refugit adeo nutantibus fulcris innixa apparere, suo pondere jam stabilis, et aliis indubitatis principiis adhaerens. Hinc inter scholae theologos nemo sibi religioni vertit rationibus novis cum in errores haereticorum, tum pro veris fidei dogmatibus decertare, et ipsis etiam aliorum catholicorum rationibus indicere bellum, si illae minus opportunae, aut indignae deprehendantur, quibus tutela veritatis commissa fuerit. Gregorius de Valentia theologus celebris argumenta nonnulla, quibus sanctus Thomas est usus ad existentiam Dei probandam, invalida esse ostendit; idemque alii quoque graves et pii theologi fecerunt. Et hic tamen suá sunt

immoderatis ingeniis pericula. Sunt et rationes quaedam, quas evidenter voto suo jam supra censuram nostram ecclesia collocavit. Propterea infra dabimus operam, ut propositis quibusdam legibus generalis ista libertas intra honestos fines contineatur.

CAPUT XIII.

Pericula imminentia scribentibus de auctoritate. Insipiens zelus quid pariat, et quam laudanda hic sit prudens moderatio. Ecclesia nunquam fallax in dogmatibus sanciendis, duplici conditione posita. Dogmatum, quae alia in mera contemplatione versantur, alia actionem quoque exigunt, quae possint, aut non possint, quae etiam debeant, aut non debeant statui. Quid de quaestione, utrum angeli corporei, an incorporei sint, credendum, et an eam concilia sustulerint. Inter rationes dogmatum quaedam semper ad fidem spectant, sed non omnes. Quid hic liceat ingeniis.

Nusquam firmiorem esse, magisque venerandam ecclesiae auctoritatem, quam in dogmatibus sanciendis, diximus. Ita se rem habere, ea omnia suadent et persuadent, quibus ecclesiam a veritate deviare in salutis doctrina nunquam posse supra ostendimus. Id religionis aeternum servandae necessitas postulat, id humanae rationis imbecillitas exigit, id Christus pollicitus est, id ubique, et semper, et concorditer credidit ecclesia Dei, statuerunt concilia, tradiderunt patres. Et ista auctoritas ad tria illa, quae in dogmate hactenus consideravimus, sese extendit, sed suis limitibus constringitur haec ipsa facultas, magnaque circumspectione hic opus est, uti jam explicatum pergo. Quod priusquam aggredior, quaedam praefari juvat locum habitura tum hic, tum in ceteris de auctoritate ecclesiae et ingeniorum libertate dicendis. Auctoritatem esse rem omnium delicatissimam, satis compertum est. Hinc illud fere semper accidit incommodi, ut qui ipsam per-

tractare volunt, non solum obtrectationibus contraria sentientium, sed etiam suspicionibus et odiis eorum sint obnoxii, de quorum auctoritate est sermo. Innatum quippe est cunctis prope hominibus dominationis et praecellentiae desiderium, eoque concitatius in illud mens nostra fertur, quo manifestius sentimus aut credimus, istius auctoritatis tutelam et amplificationem pertinere ad reipublicae bonum. Nulla autem auctoritas hominibus a Deo data, ecclesiasticae aequanda est. Reliquae humanarum rerum perfecto regimini conducunt, finemque sibi statutum habent nobilem quidem, sed brevem, qualis est terrena mortalium felicitas. At ecclesiae auctoritas nobilissimam ac aeternam rem curat. Non enim solum ad beatam in terris vitam homines perducit, sed ad aeternam quoque in coelis beatitatem. Quocirca jure tolerari non solet quicumque vel tantillum videatur imminuere de tam necessaria utilique auctoritate, quam tollere, aut non satis venerari, idem certe est, ac haeresibus et erroribus innumeris claustra reserare.

Verum nimia religione hujusmodi auctoritas nonnunquam respicitur. Quae causa est, ut immoderate a quibusdam extollatur, et quod gravius est immoderate iis succenseatur qui cum moderatione de ipsa loquuntur. Nimiam religionem appello zelum sine ratione exuberantem, zelum, ut Apostolus ait, non secundum scientiam, zelum superstitioni affinem. Enim vero non alio nomine designandus est eorum inconsultus ardor, qui nullis paene finibus ecclesiae auctoritatem teneri opinantur, et ubi aliquid in conciliis, in breviariis, in romanorum pontificum diplomatibus, in sanctorum patrum libris descriptum comperiunt, pro ipso, tanquam pro aris et focis, pugnant, et pugnandum contendunt. Nempe id hominum genus sine ullo discrimine illa omnia non secus ac fidei capita habenda esse censet; ecclesiam

quippe errare nusquam, et nunquam posse; et si quis contraria opinione ducatur, hunc procul dubio cum haereticis facere, gravibusque poenis, et omnium odio mulctandum putat.

Fateor, laudanda est horum proba voluntas, sed non est dissimulanda aliqua in iis interdum scientiae et prudentiae inopia. Videlicet nimium suspiciosi et morosi sunt, et illic interdum timore trepidant, ubi non est timor. Atque utinam tantum ecclesiae sanctae prodessent quantum nocere possunt hujusmodi clamoribus, minis atque tragediis. Nam quum multa occurrant in ecclesiastica eruditione aut verisimilia tantum, aut dubia, aut contraria, aut omnium vel catholicorum consensu falsa; si unaquaeque veluti certa et vera indiscriminatim accipienda sunt, apud haereticos et infideles immo et apud catholicos periclitabitur dignitas, sanctitas et veritas praestantissimae religionis. Deinde ad tyrannidem accedet qui minime credenda credi jubeat, aut se prodet erroris magistrum, qui in censum veritatis fabulas quasque referat. At ab utriusque incommodi vel minima suspicione abesse debet, et certe abest ecclesia Dei. Pios hosce assentatores ipsa tandem refugit; recteque intelligens quousque sua auctoritas pertingere debeat, ut deinceps constabit, non plus juris sibi tribui amat, quam quod Christus, publicae utilitatis ratio, et omnium prudentum vota hucusque tribuerunt.

Cordati itaque viri, et praecipui catholicorum praesules, et quicumque veram theologiam et eruditionem ecclesiasticam non a limine tantum salutarunt, ii omnes neque ecclesiae auctoritati quicquam detractum, neque ultra aequitatis leges ei quicquam adjectum volunt. Utrinque excedere facillimum est et utrumque vitium est. Et quamquam opinione vulgi ii solum peccare videantur, soleantque ignominiosis nominibus traduci, qui ecclesiae jura elevant ac pessumdant, et pii contra censeantur, qui

in amplificanda vel supra modum ejusdem ecclesiae auctoritate nervos omnes intendunt; aeque tamen sapientum catholicorum opinione peccant et obsunt, qui nihil antiquius habent quam ubique irasci, et eadem abuti auctoritate in cujusque suae privatae opinionis, affectionisque praesidium. Pietatem sapit horum facinus, sed perniciosam pietatem; etenim ii nullo negotio vincendam adversariis exhibent aliqua ex parte catholicorum causam. Quis non videat, si in uno, quod vere ad ecclesiae judicium pertineat, deprehendantur ecclesiastici judices aberrasse, necesse quoque esse, ut in reliquis omnibus errori obnoxiam confiteamur ecclesiam? Summopere ergo conducit cum ipsi ecclesiae, tum theologis omnibus, exquirere, perspectumque animo habere, quinam auctoritati ecclesiasticae limites praescripti sint, ne dum incerta et indebita jura sacris pastoribus concedimus, certa et debita in periculum adducamus. Atque uti est modesti et non vulgaris animi, hominisque supra affectus suos regnantis, nil sibi arrogare, quam quod in publicae rei commodum, et justitiae et veritatis tutelam redundet: ita pii simul et prudentis theologi est, nihil ecclesiae tribuere, quod tributum in ipsius matris nostrae contumeliam, publicumque incommodum recidat. Ut eidem bene serviatur, et consulatur, non solus zelus, non sola pietas consulenda est, sed scientia quoque, et logica perfecta, et critica, et eruditio antiquitatis, et omnium maxime prudentia. Quod si dubium quandoque post accuratam disputationem jus ecclesiae restet, tum certe commendabilius fuerit id ipsius auctoritati pie concedere, quam pertinaciter negare. His autem praemissis, quibus si non meliores, certe infirmiores indigent, ne me adversus temeraria ingenia dimicantem ejusdem criminis reum temere suspicentur, fidentius nunc in argumentum invado.

Quando quaeritur, quousque pateat ecclesiae catholicae au-

ctoritas in dogmatibus sanciendis, generalis regula futura est nobis: *Ecclesiam sine erroris suspicione decernere posse quaecumque dogmata scitu necessaria sint aut utilia fidelibus, quoties ista per rectam interpretationem, aut per rectam argumentationem deduci possint tanquam praeexistentia in revelatis per scripturas sanctas, aut per concordem et antiquam traditionem ad nos transmissa.* Duae autem conditiones exigi mihi videntur, ut ecclesia Dei statuere dogmata sine erroris periculo possit, nempe: fidelium necessitas ac utilitas, et divinorum verborum, sive scripto, sive per traditionem ad nos manantium, fundamentum. Harum altera causam decidendi respicit, altera causam non errandi. Utraque vero in judiciis ecclesiae prae oculis semper esse debet ac solet. Et ad postremam quod attinet, celebris est sententia Vincentii Lirinensis, ita de ecclesia scribentis: *Non nova fidei dogmata statuit, sed vetera eruit.* Doctrina enim a Christo tradita perfecta atque integra fuit, et sine impietate ad illam aliquod adjicere non possumus, ne veluti mancam et imperfectam temere aut incaute accusemus. *Scio*, mulier illa Samaritana ajebat, *quia Messias venit. Quum ergo venerit ille, nobis annuntiabit omnia.* Et ipse Christus omnia, quae audivit a Patre, nota fecit nobis, jussitque apostolos docere gentes omnia, quaecumque ipse mandaverat. Nova itaque dogmata non procuduntur in ecclesia, sed vetera repetuntur, obscura explicantur, defenduntur que eadem, quae Christus tradidit; et nihil propterea ab ecclesia statui certissime potest divina fide credendum, nisi quod Christi verbis, sive scriptis, sive non scriptis, nitatur, et inde per rectam interpretationem et argumentationem deducere liceat. Spiritus vero sanctus secundum promissa Christi semper adfuit, atque adfuturus est judiciis ecclesiae, non ut novae revelationes fiant, aut

nova revelentur per ipsius ecclesiae vocem dogmata, sed ut dum sacrae literae et antiqua traditio diligenter consuluntur, tunc interpretatio recta, rectaque argumentatio ab ecclesia instituantur, nullusque error in easdem subrepat.

Singillatim nunc inspiciamus, quae appellentur necessaria et utilia fidelibus, et ubinam certo interpretari atque argumentari ecclesiae liceat. Alia sunt omnino, alia sunt ex parte fidelibus necessaria. Prima appellamus, quae qui jam adultus et mentis compos ignorat a regno Dei arcebitur. Fidelibus ex parte necessaria nuncupamus, quae ignorare quidem liceat sed aut negare, aut in eis errare, nefas sit. Utilia, quae homini christiano conducunt, ut facilius coelum consequatur, infernasque poenas evitet. In duo autem genera dividuntur dogmata. Alia in mera contemplatione versantur, et fidem tantummodo postulant. Alia praeter contemplationem et fidem, actionem quoque respiciunt, qualia sunt quae de moribus in religione traduntur. Et quidem populis expectantibus beatam spem, et adventum gloriae magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, nihil magis necessarium est atque utile, quam scire, quae in moribus actionibusque humanis Deo placeant, atque displiceant, ut abnegantes impietatem et saecularia desideria sobrie et juste et pie in hoc saeculo vivant. Quum autem in sacris literis apertissime descripta sint praecepta vitae et potissima saltem morum documenta, e quibus tanquam ex fontibus facile reliqua omnia singularia deduci possunt; hinc ecclesiae facillimum et necessarium saepe est, certo decernere, quae liceant, quaeve non liceant, et illius sententiae nolle acquiescere grave crimen fuerit, gravius adversari. Eo etiam pertinent Christi verba Matth., XXIII, 2: *Super cathedram Moysis sederunt Scribae et Pharisaei. Omnia ergo quaecumque dixerint vobis servate et facite.* Proinde nihil

apud catholicos certius est, quam ea sine dubio licere aut minime licere, quae suffragio suo comprobavit, aut improbavit ecclesia.

Quod est ad dogmata in sola contemplatione sita, quaedam sunt omnino necessaria scitu. Nisi quis sciat et credat, Deum esse, et remuneratorem esse, de ejus aeterna salute actum est, ut Apostolus monet. Unitatem quoque Dei et Trinitatem personarum in unitate naturae, Verbi Incarnationem, Christi mortem pro redemptione generis humani, ac resurrectionem, christiano ignorare nefas. Alia sunt, quae non opus quidem est omnibus scire ad salutem, sed omnibus incumbit credere, quum illis annuntiantur. Etenim ista etiamsi ignorare interdum sinamur, nunquam tamen, si percipiantur, inficiari, aut in iis errare, liberum atque impune est nobis. Et propterea ipsa quoque fidelibus quodammodo necessaria fiunt. Quippe si haec, ubi animo percepta sunt, negentur, aut errando corrumpantur, tum homines a virtute avertuntur, ad vitia solicitantur, aut aliquid indignum de Deo, oppositumve ejus revelationi sentitur. Exempli causa, plurima habet calviniana haeresis, quibus positis homo, si probe argumentetur, ad vitia deflectere velit, virtutibusque valedicere; et nihilominus aeternam vitam sibi eripiendam ideo ille homo non credet. Tale est arbitrari, justificationem et gratiam sanctificantem per nullum peccatum amitti posse, ita ut nemo in gratiam a Deo receptus, exinde, quamquam graviter peccans, e gratia excidat. Justum quemvis firmiter credere debere, sibi regnum Dei ne a peccatis quidem gravibus eripiendum, et contra justis impossibile esse divina mandata implere. Bona fidelium opera peccata esse apud Deum, et alia hujusmodi. Aliena pariter a dignitate ac natura Dei sensere cum antiqui, tum recentes quidam haeretici, quum ab ipso dixerunt praedestinari

ad culpam non electos ad gloriam, aut aliis sententiis temere incauteve ipsum constituerunt auctorem peccati.

Itidem innumera sunt, quae ex officina mentis humanae, quamvis lumine evangelii illustrata, hucusque prodierunt, et prodire quotidie possunt, revelationi divinae contraria. Paucos quidem invenire est inter christianos, qui postquam sacras literas divinitus conscriptas arbitrati sunt, aliquid subinde falsi in iis contineri affirment, aut suspicentur. At non facile eorum numerus ineatur, qui pro non revelatis a Deo quaedam habuerunt ac habent, quae tamen revelata fuere, aut contra inter revelata retulerunt, quae revelatione carebant. Id singulas haereses perlustranti continuo pateat. Quoties igitur accidit, ut ejusmodi excitentur quaestiones, dubium nullum erit, quin utile sit unicuique christiano, et ipsi christianorum reipublicae necessarium, earum definitionem ab ecclesia audire, ne quis errando aut virtutibus, aut naturae divinae, aut divinae revelationi adversetur. Atque hic interpretationis et argumentationis jura exercere tuto potest ac debet ecclesia, *ne simus parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinae*, ut ait Apostolus ad Eph., IV, 14. Primum jus exercet ipsa, quum explicat, quid revera traditio ferat in doctrina Christi, et quid significent scripturarum verba aequivoca aut obscura. Alterum, quum dogmata probat aut improbat, quae e sacris literis aliisve certissimis dogmatibus consectaria sunt, aut esse censentur. Verum Deum, simulque verum et perfectum hominem esse Christum, scripturis cum traditione apertissime consentientibus, ecclesia orthodoxa nunquam non credidit. Hinc rite deduxit ipsum non in speciem tantum, sed vere humanam carnem induisse, et quatenus homo est, ex corpore animaque humana constare, et in ipso duas esse naturas minime confusas, duasque item voluntates. Ista dogmata per re-

etam argumentationem, e scripturis (ubi abdita atque involuta erant) derivata, et constanti ecclesiarum traditione firmata, Marcionis, Apollinaris, Eutichetis, et Monothelitarum commentis opposita, errorem in hac parte omnem sustulerunt, certoque veritatem statuerunt. Eadem ratione explosa est novatorum opinio negantium debitam, aut licitam Christi adorationem in Sacramento altaris. Ibidem Christum verum Deum peculiari modo praesentem esse ecclesia catholica credit. Hoc posito, necessario sequitur adorandum ibi esse Christum. Nihilque a ratione magis absonum videtur, quam idololatriae crimen inferre catholicis adorantibus id, quod non adorare sit crimen.

Ex his autem, quae hactenus commemorata sunt, nonnulla deducuntur perquam necessaria documenta. Et primo, quum oporteat ecclesiae catholicae judicia, ut certissimum veritatis argumentum praestent, revelatione divina semper inniti, consequens est, ubi impleri ista conditio non possit, illic minime habere locum datam a Deo ecclesiae auctoritatem. Secundo, non omnia, quae ab ecclesia, conciliis et patribus constituta aut probata, sive etiam improbata et rejecta videntur, eodem obsequii venerationisque genere suscipienda esse. Quae enim per interpretationem ac argumentationem in sacris literis et apostolica traditione haberi ecclesia palam edixit, ea divinam fidem a nobis postulant, fideique dogmata jure nuncupantur. At quae nullo alio fundamento consistunt, quam humanis rationibus, humanisve experimentis, humanam quidem exigere interdum fidem possunt, at nunquam divinam, neque fidei dogmatibus accensenda veniunt. Quare si quis ejuscemodi postremis rebus adjungere fidem nolit, stultus quidem interdum, interdum temerarius reputabitur, addam etiam in eum quandoque haeresis suspicio conveniet, et quandoque gravi castigatione coercendus erit, sed nunquam hae-

reticus merito dicetur, neque iisdem prorsus ac haeretici damnabitur poenis. Verum de his suo loco tractandum fusius erit.

Tertio, sunt et aliae quaestiones ad dogma spectantes, quas absque errandi periculo dirimere ecclesia potest, sed tamen ab iis dirimendis temperare prudenter debet. Non modica istarum copia, et praecipue apud scholasticos, occurrit, et enormem adhuc in numerum excrescere posset. Dirimere autem ecclesiae fas esse diximus, quia controversiae hujusmodi aliquatenus contingunt revelationem divinam, et ex ista earum decisio peti deducique potest. Non solet ipsa dirimere, quia sive in unum, sive in alterum sensum, tametsi contrarium, inclinet christianorum sententia, nihil officitur scientiae morum a Christo traditae, nemo a virtutibus idcirco revocatur, aut ad vitia tacite allicitur, et praecipuis, expressis, ac receptis scripturarum traditionisque documentis, atque principiis, nulla vis infertur, nullaque ex parte repugnatur. Utique si ecclesia in animum induceret quibuscumque natis ac nascituris quaestionibus finem irrevocabili suo decreto imponere, et sibi supervacaneam incredibilemque crearet molestiam, et exiguum ingeniis immoderate curiosis beneficium deferret. Ecquando enim tantum opus illa absolveret? et quorsum tantos labores devorare, et in immensum proferre decreta fidei? Ambitionis, paene dixerim, aut saltem intemperantiae hoc esset, non necessitatis. Neque sic deterreret ab excitandis novis quaestionibus gentem litibus et disputationibus unice addictam, iisque aeternum pascendam. Ad haec non pauca sunt tam levis momenti in disputationem adducta; aliaque etiam tam difficile referri possunt aut ad apertam scripturarum mentem, aut ad traditionis antiquitatem, ut praestet verisimilia relinquere, quam vera aut falsa decernere. Sed illud in primis attendendum est, uti dicebamus, nimirum an disputantium sententiae aut palam,

et aperto bello, aut tacite ac per latus, in perniciem vergant alicujus jam statuti dogmatis, et expressae in utroque testamento veritatis, quae ad hominum salutem, fidemque saluberrimam spectet. Ubi vero, et quando, et quae censuram aut suffragium sine mora postulent, quaeve permittere, aut negligere, aut damnare, christianae reipublicae intersit, ad ecclesiae, maximorumque pontificum prudentiam pertinet dignoscere.

Quarto, in iis etiam, quae per ecclesiam statui certissime possunt, non solum, ut diximus, multa occurrunt nondum ab ipsa in censum dogmatum ad fidem attinentium relata, sed aliqua etiam occurrere possunt, quae quamquam in conciliis et patrum scriptis inveniantur, postremo tamen calculo probata aut rejecta fuisse continuo censenda non sunt. Id autem evenit, quum concilia et patres non ex professo hujusmodi sententias pertractant, sed obiter aliudque deliberando commemorant. Ex aliis traditionis monumentis constare aliquando poterit, certissima esse, quae in aliqua synodo, et apud nonnullos patres in transitu referuntur; eaque tunc, etsi praeter propositum dicta, vim dogmatis aut obtinebunt, aut retinebunt. Verum quae non aliunde firma ac rata apparent, non propterea quod ab ore aliud agentis exciderint, e vestigio naturam dogmatis induunt. Immo gravissimis ex adverso militantibus rationibus diversae opinioni adhaerere flagitium non erit. Nemo inter catholicos negat, quin ad decernendas fidei quaestiones, et efformanda fidei dogmata, ipsis quoque conciliis necesse sit scripturas, et traditionem diligenter consulere, at quei liqueat, hujus conditionis rationem fuisse habitam, quando patres obiter, atque alio intenti hujusmodi sententias ingerunt?

In VII synodo oecumenica act. V, Tarasius Constantinopolitanus unus e concilii praesidibus, Johannis Thessalonicen-

sis verba referens, affirmat, angelos corpora quaedam levia aerea, vel ignea, sibi adjuncta habere. Ab hujusmodi opinione dissentire nequaquam videtur synodus universa et in eam, ne quid dissimulem, non pauci ex antiquis patribus inclinarunt. Porro Innocentius III, in concilio Lateranensi angelos creaturas *spirituales* appellat, easque a corporeis manifeste distinguit. Visum est et aliis patribus, angelos plane esse materiae expertes. At expedita est hujusmodi antilogiae conciliandae ratio. Neutra sententia a neutro concilio definita revera fuit, aut catholicae fidei dogmatibus adscripta; obiter enim utrobique proposita est, quum de alia doctrina deliberatio foret. Nimirum Nicaena synodus id solum tunc intendebat, ut angelos, sanctorumque animas pingi posse statueret. Animus autem non erat etiam statuere utrum e corpore angeli revera constent. Itidem in concilio Lateranensi id unum agebatur, ut manichaeorum haeresis renata proscriberetur, cujus erat illud impium placitum, non omnia Deo auctore fuisse creata. Contrarium dogma recte sanciunt patres professionem fidei probantes ab Innocentio III P. M. conscriptam. Utrum vero angeli omnino materiae sint expertes, nulla tum quaestio vertebatur, nullumque statuendae hujus rei propositum patribus fuit. Utraque igitur sententia, non dogmatis christiani, sed opinionis nomine in utraque synodo locum habuit.

Attamen unum hic praetereundum non videtur. Si qua in conciliis oecumenicis vel obiter proferuntur, neque ibidem repudiantur, quamquam non inde statim sequatur, iis documentis dogmatum firmitatem accedere, semper tamen sequitur, aut illa esse praeter fidem, aut non esse contra fidem. Scilicet aut ad eam doctrinae partem referenda sunt, quam ecclesia per sententiam certissimam sancire non potest, cujusmodi sunt nonnulla jam commemorata et plura inferius indicanda; aut si ad illam

doctrinae partem spectant, quae judicio nunquam fallaci constitui possunt ab ecclesia, tunc synodi silentium argumento est, hujusmodi opiniones fidei dogmatibus non repugnare. Eas ex professo et aperte non approbando, ecclesia decretis fidei nondum intulit; et rursus non refellendo, tacite docuit, eas ab ipsa doctrina fidei minime abhorrere. Dissimulare enim conciliis licet, quae ad fidem non pertinent, at fidei repugnantia dissimulare non licet. Neque ecclesiam fugere potest, quid doctrinae ab apostolis et patribus traditae adversetur, et ab ecclesiae munere abhorret sincere hanc doctrinam, se audiente, et dissimulante, violari. *Error enim* (ut habetur 83 Dist., c. Error) *cui non resistitur, approbatur;* nisi forte ejusmodi dissimulatio inde oriatur, quod ad maturius examen controversia ipsa reservetur.

Quapropter proposita de angelis controversia aut in censum (ut nonnullis placet) illius doctrinae venit, quae neque ex scripturis, neque ex traditione componi potest, et proinde sentire fas est de illa, quod veri videtur similius; aut, si ad ecclesiae judicium spectat, neutrius concilii judicio sublata est. Silentio tamen suo effecere concilia illa, ut neutra opinio dicenda sit fidei doctrinae contraria. At quomodo, inquiat aliquis, verum simul sit angelos e materia corporea constare, et non constare? Respondendum, certe videri eos omnino spirituales esse. Quum vero tenuissima corpora interdum induant, ut angelicum munus eorum gratia exerceant, quibus se conspiciendos praebent; ideo corporei per accidens, ut dicitur, appellari, pingique possunt. Incertum autem est, an istam aetheream vestem illico deponant an retineant, qua in quaestione prudentis est continere judicium. Denique praestat horum conciliorum verbis non admodum inniti. In synodo Nicaena Tarasius ex Johannis Thessalonicensis oratione id unum arripuit (cui et reliqui patres adsentiuntur)

nempe circumscriptos esse angelos ad differentiam Dei incircumscripti, ipsosque humana specie fuisse conspectos atque ideo fas esse illos pingere. Tacuit de eorum corporibus. Immo ipsos act. IV, incorporeos appellaverat. In Lateranensi concilio quum ab Innocentio III, angeli dicuntur *spirituales* ea vox omnem corporis societatem nequaquam excludit. Angelos incorporeos et spirituales alii ex patribus dixerunt, quod e crassa materia non constarent. Nihilominus iidem patres constare ipsos censebant e subtilissima atque aeterea materia. Sed de his jam satis.

Nunc de rationibus, quibus dogmata probantur, agamus, ad earum quippe leges expendenda etiam venit proposita de angelis controversia. Certe non alia de causa statuisse videntur Nicaeni concilii patres licere angelos pictura exprimere, quam quod Johannis Thessalonicensis rationes gravissimae apparuerant. Et quidem si in dogmatibus sanciendis nulli errori obnoxia est ecclesia catholica, necesse est eam quoque praerogativam retineat in dogmatum rationibus inveniendis atque edicendis. Nonne dogmatum fundamenta sunt rationes? Istis nutantibus, quomodo imposita moles non dehiscat, atque labatur? Igitur argumenta rationesque adhibitae a conciliis et patribus ad dogmata comprobanda, erroresve rejiciendos, pari veneratione et fide, perinde ac ipsa dogmata, suscipiendae erunt.

Verum hic majori quam in reliquis cautela est opus. Etenim in conciliorum patrumque lectione plane sit hospes oportet, aut logicae, criticaeque oppido imperitus, qui eodem pede omnes ab iis adhibitas rationes dimetiatur et dimetiendas arbitretur. Quare primo dicimus nullum hucusque ab ecclesia constitutum fuisse dogma, quod ratione quapiam invicta non nitatur, et propterea aliquam semper esse rationem dogmatum, quae et ipsa ad fidem non secus ac dogma pertineat. Secundo addimus, non

solum apud sanctos patres, et in scholis theologorum, sed etiam in conciliorum actis quasdam occurrere posse dogmatum rationes, quibus obsequium quidem fere semper a modestis hominibus debeatur, sed nunquam divina fides. Primam conclusionem negabunt fortassis heterodoxi. At quae jus ecclesiae probant, illiusque infallibilitatem in statuendis dogmatibus, ea quoque manifestissime produnt, nunquam sine aliqua ratione ad fidem spectante, et ex sacrarum literarum, traditionisque documentis minime fallacibus deducta, ecclesiam devenire ad sententiam ferendam. Istae autem appellari possunt fundamentales, et potissimae dogmatum rationes.

Altera conclusio, nempe ejusdem non esse ponderis omnes rationes ad probanda dogmata adhibita, prima facie fortasse non arrideat imperitis jurium ecclesiasticorum aestimatoribus. Inter peritos autem vereque doctos theologos, non solum neminem contradictorem habeat, sed omnes habeat laudatores. Qui secus arbitretur, práeter experientiam sibi adversantem, rationes parum sibi faventes inveniet. Enimvero quid evidentius est, quam veritates, cujuscumque generis sint, sive theologicae, sive philosophicae, sive morales, probari posse per argumenta, ut ajunt, demonstrativa, pariterque per argumenta tantummodo probabilia et verisimilia? Proinde quamquam plurima certa sunt vel ex revelatione divina, vel ex lumine rationis, tamen ista non refugiunt societatem rationum probabilium et verisimilium. Harum quidem ope non indiget veritas, ut sibi constet, sed earum fere semper subsidium amat, ut facilius persuadeatur. Deum esse, mundum ab ipso conditum, animas rationales non interire cum corpore, atque ultra corporis mortem esse animarum poenas ac praemia, per lumen rationis certissime cognoscimus, et revelatione divina praeeunte, firmissime etiam credimus. Nihil vero

prohibet, quin adeo perspicuas veritates probabilibus quoque rationibus illustremus, ornemus, ac persuadeamus.

Id autem cum interdum in conciliis, tum saepe apud sanctos patres locum habuit, et quotidie a praeclarissimis theologis, atque scriptoribus usurpatur in pertractandis reliquis christianae doctrinae capitibus. At argumenta verisimilia, rationesque dumtaxat probabiles, divinam a populis fidem exigere non possunt, quippe non evidenti veritate nixa. Immo quum quidquid verisimile tantum est, si intime et severiori trutina expendatur, falsum quoque deprehendi possit; quid mirum, si quandoque rationes parum, immo nihil probantes, occurrant apud rerum divinarum interpretes, et apud praestantissima ecclesiae lumina? Neque idcirco de firmitate dogmatum quidquam deperit, neque minori quam antea mentis obsequio credenda sunt ac suscipienda ecclesiae decreta. Satis est eorum stabilitati fundamentalium rationum virtus. Quibus quum nullum, ut diximus, dogma careat, necesse est etiam populos christianos ab iis victos adstipulari dogmati proposito.

At quei distinguantur a fundamentalibus istae subsidiariae rationes? Fateor, non id perinde facile omnibus erit, ac est piis simul et judiciosis hominibus. Et tamen plurimi interest, unumquemque theologum in iis discernendis ab errando cavere. Etenim cogitandum non est, eum tantummodo nocere ecclesiae, qui audeat in dubium vocare aut rejicere fundamentales rationes. Error etiam est excusatione quidem dignus, sed tamen error, atque incommoda non pauca gignens, argumenta solum probabilia majori quam par est virtute donare, eaque non secus ac fidei firmissima capita, sine dubitatione credenda proponere. Id ab ecclesiae ipsius consilio abhorret, quae ideo verisimilibus interdum utitur, ut vera facilius persuadeat, ac roboret, non ut

dubia ex his incertis certissima statuat. Sed adhuc interrogamur quei a subsidiariis et probabilibus rationibus rationes distinguantur fundamentales. Ego non alia hic utendum regula censeo, quam quae discernere nos docet ab incertis certissima dogmata. Illae igitur rationes ad fidem spectabunt et fundamentales appellabuntur, quas aut sancti patres ubique et semper et unanimiter pro certis atque evidentibus accepere, aut generalia concilia, romanive pontifices in suis fidei formulis decretis et judiciis ab universa ecclesia probatis, concordi studio probarunt et tanquam fundamenta dogmatum posuere. Quare si quis ex sanctissimis patribus, si quis etiam ex episcopis in actis conciliorum generalium suopte ingenio rationes adferat, atque ad eas non accedat ecclesiae totius, hoc est totius oecumenicae synodi, aut romani pontificis, aliorumve patrum consensus; tum cohibere judicium nostrum licebit, neque iis adjungere statim fidem nostram cogemur: incertum est enim, an per unum episcopum, aut scriptorem Deus loquatur.

Deinde animadvertendum est, fundamentales dogmatum rationes esse debere verba ipsa scripturarum sacrarum, aut ipsius traditionis indubia monumenta. Humanae, et philosophicae rationes ecclesiasticis sententiis ponderis quidem aliquid adferre possunt, at minime primum ac praecipuum fundamentum, nisi et istae divinis libris et traditione innitantur. Immo ipsa scripturarum loca, quibus tum concilia, tum patres, ceterique theologi utuntur in dogmatum comprobationem, pro fundamentalibus semper, certissimisque rationibus minime omnia sunt accipienda. Allegorica quaedam occurrere possunt, quaedam etiam ex communi eruditorum voto obscurissima. Prudenter adjunguntur et ista clarissimis aliis divinorum librorum, et traditionis legitimae testimoniis, non futura quidem dogmatibus constituendis funda-

mento, sed constitutis futura ornamento, atque praesidio. Quod ad traditionem attinet, modo rite ex antiquitate concordi sit deducta, et secundum regulas a theologis praescriptas adhibita, solidissimum semper ecclesiasticis decretis fundamentum praebet. Ipsamet sacrarum literarum loca traditionis consensione indigent, ut iis tuto incumbat ecclesiae judicium. Catholicorum nempe respublica probe novit, ea se teneri lege, ut nulla constitui debeant, aut possint dogmata, quorum veritas ex traditione, atque ex divinis scripturarum oraculis praestantibus veras fundamentales rationes, non effluat. Et quum sine istis nullum reapse dogma ecclesia unquam sanciverit, et sanciat, etiamsi regia, ut ita dicam, auctoritate interdum loquuta fuerit, aut loquatur, hoc est, etiamsi dogmata, rationibus minime propositis, credenda proponat: compertum tamen est, semper ipsius decretis traditionem et scripturas sacras causam et rationem dedisse, iisque positis, non est cur alias exigamus rationes.

Celebre est in hanc rem Stephani romani pontificis exemplum. Fervebat africanam inter ceterasque orbis ecclesias controversia de haereticorum baptismo. Cyprianus vir alioqui sanctissimus pro iterando sacramento pugnabat, ejusque novae opinioni, ut cum Vincentio Lirinensi, cap. 19. loquar, *tanta vis ingenii adfuit, tanta eloquentiae flumina, tantus assertorum numerus, tanta verisimilitudo, tanta divinae legis oracula, sed plane novo ac malo more intellecta, ut illa conspiratio nullo modo destrui posse videretur.* Attamen traditionem a se stantem contra Stephanus proferebat; atque his armis fretus, tota demum consentiente et plaudente ecclesia, causam obtinuit. Longo post intervallo fortissimus catholicorum pugil Augustinus Stephani sententiam ea rationum argumentorumque vi tutatus est contra donatistas, ut nunc vel rudibus appareat, longe Cy-

prianum a veritate tunc abiisse. De rationibus igitur humano ingenio excogitatis, id tandem statuendum esse videtur, eas videlicet, quantumlibet acutissimas, quamtumlibet ingeniosissimas, nihil valere, et aliquo semper vitio laborare, quoties militant adversùs dogmata traditione, divinisque scripturis ab ecclesia Dei firmata. Quum vero pro istis faciunt, non uno eodem pede omnes esse dimetiendas. Certissimae quaedam, quaedam probabiles tantum, verisimilesque erunt, quaedam etiam nullius ponderis deprehendentur. Quocirca et judicio in iis seligendis locus erit, et in quibusdam rejiciendis libertas.

CAPUT XIV.

Jus Ecclesiae in dogmatibus stabiliendis a Phereponi objectionibus liberatum. Falsum est, ipsum a sancto Augustino negari. Multitudo in conciliis catholicorum quae commoda pariat. Factionis nomen inique adscriptum legitimis conciliis catholicae ecclesiae. Non crimen, sed laus ac necessitas ibi est judicare ex anticipatis opinionibus, hoc est, secundum traditionem. Vindicatum a nonnullorum dicteriis concilium Tridentinum.

Quae sint ecclesiae catholicae, ingeniorumque jura in doctrinae salutaris negotio, sensim cognovimus. At ii, quibus jugum excutere placüit, et unius scripturae sacrae vocem, quemadmodum sibi fingunt, sed uti res docet, unius ingenii sui vocem auscultare constitutum est, ii, inquam, nullum non movent lapidem, ut caelo auctore stabilitam auctoritatem ecclesiae dejiciant, qua dejecta, proculdubio ingeniorum crescit auctoritas. Phereponus igitur et ipse in hoc idem argumentum saepe et lubentissime invasit. Nunc opus est expendere quid ille tandem huc adferat novi. In animadversione ad Augustini lib. II, cap. 3 de Bapt., adversus donatistas, haec habentur illius verba: *Ad investigationem veri, in re praesertim*

obscura, undecumque ea obscuritas oriatur, multitudinem nihil facere, sed tantum peritiam eorum, qui congregantur et candorem. Tum dicere pergit, omnes omnino, exempli causa, Africae episcopos utpote imperitissimos hebraici graecique sermonis, fuisse ineptiores ad judicium ferendum de sensu loci veteris aut novi testamenti, quam vir unus utriusque linguae peritus, cujusmodi sanctus Hieronymus fuit. Proinde concilia, sive plenaria sint, ut Augustinus ait, sive minus plena, ad spem inveniendae veritatis perinde nobis esse futura. Nec imperitae multitudini pro imperio aliquid definienti et anathemata minitanti, nullasque rationes, aut eas pravas, suae definitionis adferenti, magis credendum, quam pauculis aut uni. *Immo vero,* inquit, *uni viro docto argumenta firma proferenti continuo adsentiar, quum ea intellexero, nec adversarios ejus unquam numerabo. Numerus enim nihil ad veritatem facit, et saepe etiam quo plures congregantur ad eam definiendam, eo plures imperiti, eo plures factiosi colliguntur, qui neque sciunt quid sit verum, neque quaerunt, sed tantum quid sibi expediat, aut expedire videatur.* Et quandoquidem ex his, immo et ex Augustini auctoritate conficere sibi videtur, concilia errori obnoxia esse, subinde infert, eorum decretis non esse sine praevio examine credendum. Addit etiam, conventus ecclesiasticos ad civilium normam esse formatos. Sed jure in istis pauciora debere cedere pluribus suffragiis; in iis vero nequaquam debere. *Ubi enim coelestis veritas agitur, quam nemo nisi studio et attentione adhibitis novit, quae nulli mutationi obnoxia est, cujus nemo est dominus et cujus definiendae majorem a Deo potestatem plures non acceperunt, quam pauciores; non sunt numeranda suffragia, sed singulis expendendae suffragiorum rationes.* Ita ille.

Sententia itaque Phereponi duo potissimum complectitur, nimirum ecclesiam et concilia nihil amplius habere juris in doctrina Christi stabilienda ac proponenda, quam privatum quemlibet hominem, cui rationes invictas adferenti credendum sit, abrogandam vero fidem, si sine rationibus aut cum pravis rationibus loquatur. Deinde revera non esse conciliis hucusque peractis obtemperandum, quippe ex gente saepe imperita, factiosa semper conflatis, et in statuenda Christi doctrina affectuum potius consilia quam veritatem spectantibus. Qua in re ipsum cum aliis haereticis et socinianis potissimum consentire video, qui conciliis nullis, nulli ecclesiae visibili in rebus fidei auctoritatem esse docent: atque adeo tacite dordracenam ille synodum carpit, ubi majores suos calvinianorum factione oppressos Arminiani quotidie conqueruntur. Sed Pherepontus contra calviniana conciliabula his argumentis optime utitur; contra ecclesiae catholicae concilia nihilum proficit et splendide fallitur.

Antequam tamen id ostendo, considerare juvat, an Augustinum recte in sententiam suam Pherepontus induxerit. Scribit sanctus Doctor lib. II, cap. 3 de bapt., contra donatistas, singulorum episcoporum literas a peritioribus licere reprehendi, si quid forte in iis a veritate deviatum fuerit. Tum addit: *Ipsa concilia, quae per singulas regiones vel provincias fiunt, plenariorum conciliorum auctoritati, quae fiunt ex universo orbe christiano, sine ullis ambagibus cedere, ipsaque plenaria saepe priora posterioribus emendari.* Si quisquam contendat, hic Augustinum significare velle, generalia concilia, quamquam legitime habita, in dogmatibus exponendis ab erroris periculo exemta non fuisse: eum ad Phereponi scholam continuo traham, ut criticam artem edoctus subinde haec Augustini verba sagacius expendat. Nullus autem dubito, quin ipsi aliqua hic

interpolationis suspicio statim suboriatur. Ita scribit Augustinus: *Quis nesciat, ipsa plenaria* (concilia) *saepe priora posterioribus emendari?* Hic interrogandi modus tantae confidentiae plenus, rem significat vulgo notam, immo jam experientia claram atque testatam. Si quid innuere voluisset Augustinus, quod nunquam factum fuisset, et fieri tantummodo in posterum posset, nequaquam dixisset: *Quis nesciat ipsa concilia emendari*, multoque minus *quis nesciat saepe emendari?* At si rem, ut certe verba sonant, jam usu tritam significat: quandonam, quaeso, plenaria concilia, eaque legitima, in fidei dogmatibus a posterioribus emendata fuere? Nicaenum I, Constantinopolitanum I, duo nempe tantum plenaria, seu generalia concilia ad Augustini usque aevum habita fuerant. Sardicense quoque iis addere per nos liceat (quamquam Augustino non satis notum), et Arelatense primum ipsi notissimum, atque celebratissimum. Verum summa inter hasce synodos in rebus fidei atque in dogmatibus concordia, nulla emendatio, nulla priorum correctio. Proferat, si quisquam potest, hasce dogmatum antilogias, hasce emendationes. Ne ipse quidem Augustinus iis conciliis propior quam nos, proferre potuisset. Restat igitur, ut aliqua lacinia iis Augustini verbis assuta fuerit, locumque istum depravatum habeamus, aut aliter illius mentem esse explicandam fateamur. Et sane quantum conjectura assequi licet, recensentur hic ab Augustino cum legitimis spuria quoque concilia, qualia fuere nonnulla ab arianis habita, et quae a posterioribus emendata fuisse nemo negat. Deinde potiori jure dico (et dissimulata quaecumque interpolationis suspicione, ita dicendum contendo) Augustinum hic agere, non de fidei doctrina, sed de judiciis ad personas et dissidia privata spectantibus, et de compluribus disciplinae capitibus, aliisque factis, in quibus, ut infra patebit, catholici consen-

tiunt, emendari saepenumero posse ipsasmet universales atque legitimas synodos, earumque decreta mutari. Isti conjecturae quam maximum robur accedit ex sequentibus Augustini verbis. Ait enim, tum ipsa *plenaria emendari, quum aliquo experimento rerum aperitur, quod clausum erat:* quod sane de factis, non de dogmatibus verificari potest. Huc autem pertinent varia Augustini ejusdem loca, quibus prodit, quanta oecumenicis conciliis et totius orthodoxae ecclesiae consensioni veneratio debeatur. Ab istis quicumque dissentiunt in doctrina fidei, ipsius judicio, immo omnium, qui ante, et post ipsum in Christi schola excelluere, haeretici sunt; tales nequaquam futuri, nisi ab omni erroris periculo in sanciendis dogmatibus abesse ecclesiam una cum aliis patribus consentiens arbitratus et ipse fuisset. Consulantur lib. I, cap. 18, de bapt. et lib. II, cap. 1, 4 et 9, et lib. IV, cap. 6, itemque lib. III, cap. 14, contra Maximinum, ut alia omittam. Quibus consideratis, facile quisque videat prioribus Augustini verbis male Phereponum institisse, aut iis saltem insistendum non esse, ut legitima ecclesiae catholicae concilia in rebus fidei errori ostendantur obnoxia. Si quid aliud inde probare Pherepono est animus, quod est ad hanc particulam, concordiam non difficile inibimus.

Ceterum ad confutationem Pherepomianae sententiae adeo conciliorum generalium auctoritatem deprimentis, multa non sunt opus. Eadem ratio, eadem potentissima causa, quae scripturis divinis habendam fidem persuadet, eadem ecclesiae credendum monet. Deo credimus, quia ipse ex natura sua falli ac fallere non potest; ecclesiae, quia illam Deus non errandi praerogativa donavit. Fucum vero nobis facere nititur Phereponus, quum ait, *ad investigationem veri multitudinem nihil facere sed tantum peritiam,* et uni perito potius, quam imperitis innumeris cre-

dendum, quippe numerus nihil ad veritatem facit, sed quidem rationum pondus. Optimam ille sententiam alieno accommodat loco. Utique magnum pondus rebus in concilio definitis praebet omnium, aut multorum patrum consensus, ac praecipue patriarcharum, metropolitarum, atque episcoporum. At probata inter catholicos concilia non eo tantum nomine fidem merentur, et veritatem assequuta creduntur, quod multorum suffragiis res illic peractae sint, sed quod episcopi literas divinas et germanam traditionem ea, qua par est, diligentia, fide, ac sinceritate consuluerint, examinarint, et secundum eas sententiam ediderint. Sexcentis episcopis Ariminense concilium, trecentis Mediolanense, Seleuciense, aliaque concilia ingenti praesulum copia constitere, quae tamen inter conciliabula fide atque obseqnio indigna referuntur. Praeterea non minor auctoritas Constantinopolitano primo, et secundo in iis quae ad fidem spectant, aut Ephesino primo, aut Tridentino, quam Nicaeno primo, et secundo, et Chalcedonensi, quanquam illa prae istis conflata fuerint ex longe minore episcoporum numero. Immo, ne irrita sit spes nobis a Christo facta in medio duorum aut trium, qui in suo nomine congregati fuerint, semper esse futurum, eadem est vis atque auctoritas, quod ad dogmata spectat, provincialibus conciliis, aut exiguo episcoporum coetui, ac generalibus conciliis, dummodo ad ea palam accedat reliquarum ecclesiarum suffragium. Quae omnia manifeste indicant, ecclesiam catholicam non tantum numerare vota, sed etiam rationes expendere episcoporum. Quod si pluris aestimantur ii conventus ecclesiastici, qui pluribus quam qui paucioribus episcopis constant, et demum generalia concilia provincialibus praeponuntur, id ad traditionem commodius tutiusque colligendam ad rationes concordi ac majore studio pensandas, ad unionem animorum et doctrinae facilius ostenden-

dam ac retinendam conducit, non autem ut sola multitudo sit primum aut maximum veritatis assequendae argumentum.

At Pherepomus verbis nostris adhibere fidem tam facile, ut suspicor, nolit, quippe qui ait, saepe in ecclesiasticis tum catholicorum, tum aliorum christianorum conventibus, imperitiam, et pravos affectus omnia moderari. Ab indoctis autem et factiosis hominibus quid veri sperandum est, in rebus praesertim obscuris, et supra vulgarem scientiam positis? Et de factionibus quidem vetus est querela in haereticorum castris. Sed omnium maxime hisce proximis saeculis illam protestantes ad ravim usque repetierunt, quo legitimam concilii Tridentini auctoritatem declinarent. Illic et ipsi non tantum rationes suae defectionis exponere et disputationes inire, quod liberum iis erat, sed etiam judicem agere volebant, et jura partiri cum ecclesiae verae pastoribus, iniquum reputantes se a catholicis tantum, hoc est ab adversariorum, ut ipsi ajebant, factione judicari. Verum hanc futilem querelam et minime aequam petitionem jamdudum explosere catholici, tanquam hominum tricas potius quam veritatem quaerentium, et judices legitimos nefario consilio aversantium. Ad ecclesiam veram spectat jus dirimendi controversias in religione excitatas. Hanc nisi quis audiat, ex Christi praecepto futurus est nobis velut ethnicus et publicanus. At quemadmodum in veteri testamento pontifices et sacerdotes, et non singuli de populo, synedria peragebant, litesque in lege Dei explicanda exortas componebant; ita et in novo testamento *episcopos Spiritus sanctus posuit regere ecclesiam Dei,* primumque inter eos dignitatis et auctoritatis gradum romano antistiti contulit. Istos *pastorum* etiam nomine donarunt apostoli, eorumque munus, ut habetur Hierem. III, situm est in ovibus scientia et doctrina pascendis. Quid est igitur, quod contra totius antiqui-

tatis usum, contra apostolorum verba, mentemque Christi, nunc oves judicium legitimorum pastorum aut detrectent, aut usurpare sibi velint et ex aequo cum istis facere? Et profecto si honesta protestantium et Phereponi petitio est, nulla unquam haeresis damnabitur, nullus haereticus ad meliorem frugem sese recipiet. Nam quid experientia manifestius est, quam homines perinde in erroribus ac in veritate tuenda pertinacissimos esse, et a veritate devios nullis saepe rationibus flecti posse? Certe constat, in tot publicis privatisve disputationibus inter catholicos et protestantes acri animorum contentione hucusque habitis, aut utramque partem paeana cecinisse aut neutram alteri herbam porrexisse. Quare videant perduelles ecclesiae filii, quo jure litem intendant legitimae catholicorum praesulum auctoritati.

Et hinc etiam perspicimus, odiosum factionis nomen iniquissime catholicis conciliis ac judicibus impositum in Lutheri, Calvini, caeterorumque novatorum schola. Etenim, postquam statueris, uti statuendum est, ecclesiam veram, ejusque episcopos, et potissimum Petri successorem, judices in religionis controversiis esse a Christo institutos; simulque ecclesiam universam, et synodos ab ecclesia probatas falli in judicando non posse: consequens etiam est, non factiosos homines, sed legitimos judices esse appellandos ecclesiae catholicae episcopos. Quum vero dordracenum et reliqua id genus conciliabula, hisce carent fundamentis (neque enim immunitatem ab errore secundum suae sectae principia ullae protestantium ecclesiae arrogare sibi possant, nullaque protestantium pars majorem a Christo tributam sibi quam alteri auctoritatem ostendere potest), factionis nomen quibusque illorum sectis et pseudosynodis justissime convenit. Sed pravae artes, inquiat aliquis Phereponus, et turbidi affectus atque anteceptae opiniones in coetibus tam catholicorum quam

protestantium dominantur, et contempta ratione, ac veritate conculcata, jus illic pro arbitrio dicunt. Ultro concedimus et nos, atque affirmamus, posse catholicos episcopos in conciliis suum oblivisci munus, et affectibus in transversum agi. Fatemur etiam Christi opem, et Spiritus sancti gratiam, quam catholici conciliis tribuunt, ut doctrinam Christi in suis definitionibus intactam servent, esse (ut scholarum verbo utar) hypotheticam, hoc est e quibusdam conditionibus ac legibus pendere. Hae autem leges et conditiones in eo sitae sunt, ut summi pontifices et episcopi nulla vi, nullo metu, nullis illecebris, nulla factione studiove partium corrupti, traditionem ecclesiarum, quas repraesentant, fortiter tueantur, neque ab ea volentes prudentesque recedant, eamque illa sinceritate, qua par est, et fide et diligentia ex divinis libris et probatis traditionis ecclesiasticae monumentis hauriant. Hujusmodi conditionibus, suoque muneri posse deesse episcopos et concilia nemo negat, et reipsa interdum defuisse ex Ariminensi, Mediolanensi et Ephesina II, aliisque pseudosynodis constat.

Haec, inquam, apud nos certa sunt. Sed aeque certum est immobilitatem ecclesiae in doctrina Christi non hypotheticam, sed penitus absolutam esse, id est ex nullis conditionibus legibusve pendere, atque adeo ipsam ecclesiam nunquam opiniones adoptaturam verae fidei ac traditioni contrarias, et nullis diaboli artibus, nulla suorum praesulum incuria ac pravitate ipsam a germanis Christi dogmatibus credendis et confitendis posse ullo unquam tempore deduci. Quapropter quandocumque rite peracta sunt concilia oecumenica, tum nulla dubitatio futura est, quin ibi Christus et veritas adfuerint et Spiritus sanctus ita humanam infirmitatem et caecos, si qui erant, affectus episcoporum ibi compresserit, ut unius verae doctrinae habita

fuerit ratio. Non sinisset divinum ecclesiae caput, ut sua sponsa exitialibus erroribus consentiret, quam puram, immobilem, et veritatis columnam ad consummationem usque saeculi esse voluit.

Inepte insuper crimini vertatur conciliis, quod ex anticipatis opinionibus omnia aut pleraque illic peragantur. Nihil enim apud christianos magis inculcatum est, quam esse antiquae traditioni constanter inhaerendum, et qui secus fecerit, apostolorum praecepta violare. Neque alia ratione concilia initio legitima atque orthodoxa in turpia conciliabula evasere, quam quod aliter quam ex anticipata majorum sententia fidem declararint, atque sustinuerint contra haereticos nova serentes. Quod si concilia quaedam a catholicis recepta, suspicione improbarum artium asperguntur a nonnullis, quis sanus unius aut alterius affirmationem praeponat innumeris aliis contra affirmantibus, et aeque rerum consciis? Talia praeterea aut a tacitis aut ab apertis hostibus catholicae ecclesiae conficta et somniata, sparguntur in vulgus, caeco consilio, audacia ingenti. Deinde considerandum est nullum fere constitutum fuisse concilium, licet orthodoxum, in quo, ut in reliquis hominum conventibus, aliqua opinionum et affectuum diversitas non habuerit locum. In conficiendis formulis decretorum, in ritibus et factis, aliisque rebus ad disciplinam pertinentibus, atque in ipso ordine sedendi, judicandi et disputandi, aliter hic, aliter ille sentit et cupit. Vix autem fieri potest, ut in tanta judicum et theologorum copia nemo sit, qui moleste non ferat aliena potius quam sua probari consilia. Hinc unius aut alterius querelae, hinc taedia, hinc malesani clamores, quibus et reliqua concilia non caruere, neque in posterum carebunt. Verum talibus in rebus dissidere posse patres citra fidei jacturam et intacta sanctitate concilii, quis non videt?

Nihil, inquam, officit istud arci religionis, hoc est doctrinae, dogmatibusque fidei. Concordes exempli causa in ipsius fidei professione fuisse Tridentinos patres, et contra ipsam nihil peccatum, et ab ipsa praedicanda atque tuenda neminem absterritum, et neminem ad ipsam corrumpendam illectum fuisse, catholici quilibet affirmant, credunt, et certum habent. Si secus contigisset, si malis artibus actum fuisset, revelandi onus incubuisset quibuscumque Tridentini concilii patribus ac theologis. Nam illud in primis apud catholicos liquet, et episcopis potissimum exploratum est, sine teterrimo crimine violari non posse doctrinam Christi, et si quis sibi conscius christianos populos in errorem vel praedicando, vel consentiendo, vel connivendo, induxerit, hunc sine publica confessione sui criminis decedentem vix aut nequidquam a Deo veniam sperare posse. Quis autem sibi persuadeat, tot episcopos, ac theologos in Tridentina synodo conspirasse adversus doctrinam Christi, et neminem, quod sui muneris erat, ausum resistere corruptoribus, et nullum inter ipsos episcopos tantae fraudi, tantoque sceleri personam tandem detraxisse, et palam confessum, se minis aut artibus iniquis adactum ad veritatem religionis insigni proditione labefactandam? De tot honestis, et probis, et doctis hominibus ex universa ecclesia in unum collectis, id ne excogitari quidem potest. Neque Deus, ecclesiae suae stabilis aeternum futurae custos, tantum flagitium latere permisisset, neque unquam permisit, ut ex historiis ecclesiasticis patet, utpote qui populo vere christiano in necessariis non deest. Quare minime dubitandum, quin Tridentinis patribus necessaria adfuerit libertas sentiendi et judicandi, quaecumque catholicae fidei magis consona tunc videbantur.

Sin autem consulto non errarunt legitima atque probata concilia, eo minus incaute falli potuere. Episcopi enim et ecclesiae

verae addicti, et Christi nomine in unum congregati, dummodo debitam fidelitatem adhibeant atque industriam in haurienda e scripturis aliisque christianae traditionis monumentis, germana ecclesiae doctrina, ab omni erroris periculo, divino Spiritu opem ferente absunt, ut jam vidimus, atque ut constans dogma est in ecclesia Dei. Quandoquidem tamen industria conjunctam postulat peritiam et scientiam, hanc autem peritiam Phereponus ait defuisse ac deesse quibusdam conciliis, et ipsismet praestantissimis ecclesiae patribus, et nominatim Augustino; hanc utilissimam quaestionem infra discutiemus. Palam autem fiet, quaenam scientia ac peritia in christianis ecclesiae judicibus exigatur, et quam praeter aequum et bonum agat Phereponus, qui ipsam patribus antiquis, et Augustino, et conciliis, abjudicat. Nunc incoepto itineri insistendum est rursus, et quoniam de dogmatibus fidei satis ad institutum nostrum hactenus egimus, ad disciplinam ecclesiasticam tandem est transeundum.

CAPUT XV.

Disciplina ecclesiastica quid complectatur. Quei differat a dogmate. Quae in disciplina mutare, aut non mutare, sequi aut non sequi liceat. Consonare in dogmatibus omnino necessarium. Varietas in disciplinae rebus modo laudanda, modo toleranda. Constantia catholicorum in haeresi iconoclastica damnanda commendatur, a calviniano quodam injuste subsannata. Quid ecclesia egerit, eique sit agendum in dissidiis de disciplina. Contra Phereponum ostenditur auctoritas ecclesiae in praecipiendis nonnullis ad disciplinam spectantibus sub poena peccati.

Diximus ecclesiasticam disciplinam varia complecti. Ad illam spectat quidquid aut a Christo, aut ab apostolis, aut ab universa ecclesia, sive ab ecclesiis privatis, institutum fuit, ad externum Dei, servorumque ejus cultum, ad ritus sacramentorum,

aliorumque mysteriorum, ad ministros ecclesiae, et ad quaedam pietatis, aliarumque virtutum opera externa. Et propterea disciplinae nomine quam latissime sumto designamus scientiam illorum rituum earumque legum, ex quibus constat cum regimen membrorum ecclesiae, tum exercitium externum religionis atque virtutum. Differt autem disciplina a dogmate, quod istud praescribat quaecumque credenda, aut non credenda sunt fide supranaturali, et quidquid homini christiano facere immutabiliter praecipitur, vel prohibetur; disciplina vero tradit ritus et leges adhibendas, ut ecclesia militans decenti ordine regatur, et ut palam, operibusque externis rite peragatur, quod per dogma internus homo jam didicit.

Et plurimi quidem interest bene perspectum habere, quid secernat disciplinam a dogmatibus, quia maxime necessarium est cognoscere, quid mutabile, quidque immutabile sit in ecclesia Dei. Nam eorum, quae ad disciplinam referuntur, multa mutari ex sui natura possunt; quae vero ad dogma, eadem semper esse oportet, ac semel fuere. Ad haec interdum dogma ac disciplina simul conjuncta incedunt. Quum de aliquo novae legis Sacramento agimus, puta de Baptismo, dicimusque ipsum conferre gratiam, delere peccatum originis, ejusque vim et effectum a ministrantis merito nequaquam pendere, et alia id genus, dogmata haec esse nemo non intelligit. Quum vero dicimus, ad baptismum adhiberi aspersionem, aut mersionem trinam, salem, et unum duosve sponsores e sacro fonte initiatum suscipientes, tum aliqua significari cognoscimus ad disciplinam pertinentia. Quare una eademque res et ad dogma, et ad disciplinam sub diversa facie ac ratione referenda est. Sunt autem quaedam a Christo, ejusque apostolis praescripta, quae in disciplinae censum veniunt, sed quandoquidem ista immutabilia sunt inter christianos, in dogma-

tum quoque jura per analogiam transierunt: quod in sacramentis praesertim animadvertendum occurrit. Alia quoque sunt, quae ab apostolorum successoribus instituta fuere, et illius naturae fere omnia sunt, ut aliter institui possent, et recta nihilominus et aeque laudabilia forent, si alia ratione ac forma indicta fuissent. Alios, inquam, ritus, alia tempora jejuniorum, alias precum formulas, criminum poenas, atque id genus quam plurima, eorum loco, quae jam constituta habemus, poterat ecclesia constituere.

En igitur quid inter disciplinam et dogmata intersit. Dogmata ab ipso Deo omnia, et singula procedunt. Eadem omnia Deus jam ecclesiae revelavit, istique libro jam pridem concluso nihil novi de suo ingenio addere ecclesia potest, neque novam dogmatis alicujus inauditi revelationem a Deo sperare. Et porro nihil nobis deest ad plenam salutaris veritatis cognitionem. Quo argumento profligatae olim fuere novae Montani, Manetis, Muhammedi, aliorumque revelationes. Aliqua autem disciplinae praecepta nunquam immutanda Christus ipse reliquit. Aliqua etiam ecclesiae suae jus dedit adjiciendi, eaque rursus mutandi pro locorum, pro temporum, pro hominum indole, ac necessitate, quemadmodum prudentiae, pietatis, et optimi regiminis ratio identidem postularet. Sancti etiam Spiritus suffragium hisce ecclesiae decretis minime deesse, quum quidpiam statuitur aut immutatur, quod in mysteriorum decorem, populique christiani utilitatem cedere possit, ex Hierosolymitano apostolorum concilio didicimus.

Quid itaque ingeniis nostris agendum est in ista parte ecclesiasticae doctrinae? Primo, honestum atque utile fuerit investigare, unde veniant ritus et leges, quae disciplinam respiciunt. Si sacrarum literarum, aut traditionis, aut ecclesiae, aut praesulum legitimorum auctoritate nequaquam innitantur, ea repudiare li-

cet. Secundo, privatis hominibus nefas est, ea abdicare, aut immulare, aut vituperare, quae communi episcoporum consensu stabilita fuere. Pessum enim iret ordo in christiana republica a Christo, ab apostolis, a majoribus sanctissime constitutus, et usurparentur ab ovibus non sine gravi scelere jura pastorum. Tertio, tunc etiam disciplinae praeceptis et ritibus legitime introductis obedientiam negare licebit, quum aut consuetudo pastoribus tacite probata, aut novae leges eosdem abrogarint. Quarto, multae sunt disciplinae leges, multique ritus, quos illa ratio, et antiquitas, et origo ab apostolis usque arcessita commendat, is patrum, totiusque ecclesiae consensus tuetur, ut vix ulla suboriri possit legitima causa, cur immutandi sint aut antiquandi. Et quaenam, rogo, honestá unquam causa excogitari potest, propter quam tot vetustissimos ritus ad Eucharistiam, aliaque mysteria conficienda institutos, aut hierarchiae ecclesiasticae partem e majoribus nostris sapientissime definitam abolere conducat, aut quaelibet monasticae vitae genera atque instituta funditus exterminare? Fecerunt id quidem posteriorum temporum novatores, sed post conculcata dogmata, post attritam, quantum sibi placuit, ecclesiae verae faciem atque auctoritatem. Ceterum, dum stet ecclesia catholica (aeternum autem stabit) in his aliisque disciplinae capitibus poterunt quidem esse abusus, quos evellere juvabit, non erit causa, cur res ipsae penitus et ubique sint evertendae. Quod si causa cessabit, quae ecclesiae antiquae, ipsisque etiam apostolis occasionem praebuit, ut ritum quempiam instituerent et mores alios interdicerent, recentiori ecclesiae licebit diversa statuere, et priora abrogare. Certe sibi religioni ecclesia minime duxit, sanguinis et suffocati usum concedere, quem tamen apostoli prohibuerant, locis et temporibus servientes, neque enim nos recentiorum graecorum rigidam adhuc in hujusmodi ritu pra-

xim moramur. Alia omitto exempla. Nimirum ad ipsam ecclesiam jus spectat agnoscendi, ac decernendi, utrum ad tempus an perpetua sit apostolica institutio.

Ceterum alia causa est, cur omnium maxime ingeniis nostris obversari semper debeat ea differentia, quae inter fidei dogmata et disciplinae documenta intercedit. Etenim in disciplina aliter una ecclesia, aliter altera sentire, atque agere interdum poterit, et contrariis etiam legibus regi, neque tamen culpanda ista varietas, immo interdum laudanda erit, et certe non exscindendus propterea nexus christianae pacis atque unionis. Contra in dogmate necesse est singulas ecclesias, omnesque christianos idem sentire. Nemini hic licet, pacis et caritatis intuitu, cum eo communionem sacrorum, unionemque habere, qui ab ecclesiae catholicae sententia discedat, usque adeo ut supremos ecclesiae magistratus infimi possint ac debeant propter eam causam damnare atque deserere. *Non possunt enim,* inquit sanctus Ambrosius, *esse inter eos jura pacis, inter quos est bellum fidei.* Et sane unica, non multiplex, esse debet religio vera. *Unus Dominus,* inquit Apost. ad Ephes., IV, 5, *una fides, unum Baptisma, unus Deus et pater omnium.* Deformis nempe ac ridenda foret religionis christianae facies, ubi sentire in substantialibus, quae vellemus, et revelationem divinam oppositis pugnantibusque opinionibus exponere singulis liceret. Uni dumtaxat sententiae favere veritas potest. Necesse est oppositae sint falsae. At si coeant simul, pacemque observent tum catholicorum, tum innumerabilium haereticorum scholae, quis non videat, jam de veritate actum esse, quae in tanta errorum colluvie ipsam veritatem simulantium non solum facile vitietur, sed nunquam certo deprehendatur? Et quare Apost. ad Tit., III, 10, *Haereticum hominem post unam et secundam correptionem devitandum esse jubet?*

Cur II, ad Tim., II, 17, fugiendos sermones ait *Hymenaei et Phileti, qui a veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse jam factam, et subverterunt quorumdam fidem*? Cur in I, ad Cor., I, tam enixe obsecrat *per nomen Domini nostri Jesu Christi, ut idipsum dicamus omnes et non sint in nobis schismata*? Hinc apostoli ipsi, eorumque successores episcopi, nullam unquam animadverterunt emergentem opinionem novam divinis scripturis, et traditioni Christi aperte repugnantem, cui sese acriter non opposuerint, quam non proscripserint, diris non devoverint, ejus auctore damnato, et ab ecclesia abscisso, nisi ab errore resipisceret. Alia paene innumera incommoda ex hujusmodi syncretismo consequerentur, eaque adeo mentem perculere semper vel ipsorum protestantium, et quamquam nihil vehementius ab iis optaretur, quam componere sua dissidia, et aliquod inire inter se foedus, quo fortius ecclesiae verae obsisterent, Lutheri tamen sequaces induci nunquam potuerint, ut a calvinianis non semel oblatam pacem et concordiam, discordibus adhuc sententiis, amplecterentur.

Contra diversitas, et varietas in disciplina interdum laudanda, interdum toleranda est. In mysteriis peragendis, in externis operibus pietatis, quod uni ecclesiae, uni regioni, ac provinciae, sint quidam ritus, alteri vero alii, dummodo sanctitas, et gravitas, et prudentia in utriusque partis ritibus legatur, tantum abest ut deformitatem in religione pariat, ut potius ejus pulchritudinem spectabiliorem efficiat. Neque diversis modis se coli a gente sua indignatur Deus, quando interna caritas ardens, et pura fides, et dogmatum concordia externi cultus honestati respondeat, atque is cultus revelationi ac traditioni minime repugnet. Hinc olim orientis ecclesiae ab occidentalibus, et occidentales ipsae inter se differebant, et etiamnum differunt in ritibus, quibus conficitur in-

cruentum sacrificium, in ministrandis reliquis sacramentis, in indicendis aut jejunii temporibus, aut poenitentiae gradibus, aut diebus festis, atque in aliis sacrorum caeremoniis. Elegantissima est in hanc rem Augustini epistola 86, num. 36, contra Urbicum quemdam, quem male habebat, quod jejunium sabbati Romae observatum aliae pleraeque ecclesiae minime amplecterentur. Deinde quanquam aliqua disciplinae praecepta eximia quapiam ratione vel auctoritate olim niterentur, aut in provincialibus, immo in ipsis generalibus conciliis firmata fuissent, omniumque ecclesiarum, aut saltem plerarumque consensu recepta, attamen saepe caritatis et unitatis amore, tolerata est eorum canonum inobservantia. Siquidem una ex praecipuis catholicae ecclesiae legibus ea est, ut quam maxime fieri potest, retineatur animorum pax, et ecclesiarum concordia, licitumque esse eamdem procurare, aut retinere, quamdiu ab ipsa quaerenda nos non avertant, aut ad ipsam infringendam nos non impellant virulenti errores fidei doctrinae oppositi. Et sane omnis fere disciplinae ecclesiasticae suppellex, si demas revelata, ac praescripta a Christo, e legibus et rebus constat ex sui natura haudquaquam necessariis. Praeterea humanae infirmitati saepe indulgendum, non raro etiam suboriuntur rationes, quae diversam disciplinam poscunt, aut severitatem legum saltem silere, ut ita dicam, jubent, et quando nulla alia succurrat, certe necessitas avertendi, aut sanandi schismatis, vitandique gravis alius in ecclesia incommodi, opportuna et potentissima causa semper visa est disciplinae mitigandae, aut etiam solvendae. Qua in re etsi crimine plerumque non careant, qui conculcatis legibus justissima de causa constitutis, eo ecclesiam adigunt, ut de suo jure cedat; ipsa tamen ecclesia cedens, non solum omni culpa semper careat, sed prudentiae quoque laude persaepe abundet.

Altero ecclesiae saeculo Asiae minoris episcopi suam de tempore celebrandi Paschatis disciplinam, uti a Johanne apostolo acceptam, obfirmatis animis propugnabant. In diversa sententia erant reliqui episcopi, et romanus potissimum, suamque et isti tuebantur disciplinam, traditione ab apostolorum principibus deducta. Eam ob causam minime scindendam pacem sanctus Irenaeus, aliaeque ecclesiae censuerunt, non repugnantibus ipsis demum summis pontificibus, quamquam Victor severius aliquando agendum existimasset. Duos in una sede episcopos contra disciplinae leges interdum etiam ecclesia permisit; et celebris est catholicorum praesulum caritas in Africa, qui ut donatistarum pertinaciam evincerent, ejusmodi conditionem obtulere, ratamque habuere. Idem pacis amor, aliaeque rationes ad prudentiae normam exactae, in causa fuere, cur primatum Constantinopolitani episcopi post romanum ecclesia toleraret, et novi episcopatus instituerentur, et ab una ecclesia episcopi ad alteram transferrentur, etiamsi disciplina secus exigeret. Ex iisdem fontibus ea ratio fluit, quare nonnullis ecclesiis liberum fuerit, atque etiamnum sit, nolle interdum amplecti novos quosdam canones ad disciplinam pertinentes licet in ipsis conciliis generalibus promulgatos. Dum in dogmate consensus habeatur, concordia in reliquis rebus expetenda quidem, sed interdum non extorquenda. Idem videre est in nonnullis disciplinae decretis a Florentino concilio, et postremo Lateranensi confectis quibus Galli obsequium adhuc negant. Immo ipsamet Tridentina synodus non ita omnibus probavit aliquot suas de disciplina sanctiones, ut ecclesiae Gallica et Belgica ad eas recipiendas hucusque perductae fuerint. Interim quae in moribus, ritibus, legibusque disciplinae varietas, atque etiam discordia, inter hasce ecclesias versatur, concordiam non tollit aut minuit in praecipuo

fidei negotio. Nulla, inquam, est ecclesia, cui cum romano pontifice et ecclesia catholica sit sacramentorum communio, cui quoque non sit in dogmate consensio. Atque hoc est, quod in citata epistola 36, olim 86, ad Casulanum commendabat Augustinus. *Sit una fides, ajebat ille, universae, quae ubique dilatatur, ecclesiae, tanquam intus in membris, etiamsi ipsa fidei unitas quibusdam diversis observationibus celebretur, quibus nullo modo quod in fide verum est impeditur.*

Ex his autem, quae hactenus disseruimus, habemus quid respondeamus declamatori cuidam calviniano, irridenti catholicorum ingenium, quod tot aerumnas olim ac mortes sub imperatoribus iconoclastis perpeti maluerint, quam abjurare sacrarum imaginum cultum. Nempe is animadverterat, non diffiteri catholicos, quin imagines ex iis sint rebus, quae in ecclesia Dei cum indifferentes nuncupari, tum etiam removeri, salva religione, possunt. Itaque rationem, aut saltem prudentiam desideravit ille in tanto catholicorum numero, quibus pro imaginum tutela perire contigit; nam et unionis amor, et obsequium principibus debitum, a tot turbis concitandis, a tot tormentis devorandis abstinendum esse clamabant in re, quam repudiare nullum crimen catholicis futurum fuisset, et omnem irae aut etiam crudelitatis causam ab imperatoribus potuisset auferre. Sed qui ista objicit cum dogmate disciplinam confundit. Licitum esse venerari imagines sacras, simulque earum cultum, si ad normam christianae doctrinae exerceatur, ab idolorum adoratione distare nimis, dogma est ratione et traditione confirmatum. Habere autem, aut non habere easdem imagines, easque collocare in templis, a disciplina pendet. At iconomachi non id solum contendebant, ut e templis deturbarentur imagines, earumque usus omnino aboleretur, quod tolerare profecto propter bonum pacis

disciplina poterat, sed in ipsum dogma iconoclastica rabies ferebatur. Imaginum usum, omnemque earum cultum superstitiosum, impium, Deoque invisum ducebant: quo ex errore subinde manavit illud in ipsas imagines atque earum cultores furiosissimum bellum. Non igitur mentis inopes ea tempestate fuere catholici, neque sine consilio et ratione profusus est sanguis. Nimirum pro dogmate vita dabatur, ipsaque fortiter danda fuit, quando nulla alia suppetebat ratio, qua se incolumes, et doctrinam christianae fidei sartam tectam servarent. Eadem causa reliquos martyres fecit, eadem rursus factura est, quoties in discrimen adducitur dogmatum persuasio, quorum uni renuntiasse, totam fidem prodidisse est. Suos etiam martyres habere interdum disciplinae custodia potest, iisque Christi elogium conveniat: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam*, sed hos justa potius, quam necessaria causa, illos justa aeque et necessaria ad perferendam mortem impellit.

Diximus ecclesiam tolerare potuisse, ut imaginum usus proscriberetur, si de sola disciplina controversia fuisset. Idque accurate animadvertendum est, quo possimus, quum necessitas postulabit, et prudentia suadebit, animosius consulere dissidiis et scissuris christianae plebis. Tantopere enim amanda est pax et unitas inter membra ecclesiae, ut pro ea servanda, sive restituenda, fas sit ipsius disciplinae leges interdum abrumpere, et rituum quorundam abrogationem concedere. Quamobrem si nostrorum temporum novatores in dogmata catholicae ecclesiae consentire tandem velint, et ad matrem redire, extra cujus sinum spes omnis aeternae salutis sublata est, nihil fortasse obstabit quominus concordia statuatur. Multam illi spondere sibi debent indulgentiam ab ecclesia catholica in iis, quae ad disciplinam pertinent. Dummodo, inquam, in doctrina consentiatur, et reti-

neantur instituta quaedam disciplinae a Christo ipso manantia: in reliquis, ecclesia veniam faciente, prout suae prudentiae et caritati opportunum et necessarium videbitur, tolerabitur disciplinae diversitas. *Regula quidem fidei,* inquit Tertullianus in lib. de velandis virginibus, *una omnino est, sola immobilis et irreformabilis, etc. Hac lege fidei manente, cetera jam disciplinae et conversationis admittunt novitatem correctionis, operante scilicet, et proficiente usque in finem gratia Dei.* Quam in rem vide et epistolam I Leonis IX romani pontificis. Et certe simul ac in catholicorum sententiam concessere graeci recentiores, redintegrata fuit in Florentino concilio pristina occidentalis et orientalis ecclesiae unio, neque graecis sacerdotibus (ut alia omittam) negata est retinendae uxoris facultas, neque interdicta iis populis communio Eucharistiae sub utraque specie. Quid etiam non egit Basileensis synodus, ut Bohemici schismatis pertinaciam vinceret? Bohemi enixe poscebant divini calicis usum. Luce digna sunt, et lucem per me aliquando videbunt, quae Aeneas Silvius in oratione publice habita disseruit, hoc argumentum pertractans. Et voti quidem compotes facti fuere Bohemi, quamquam ne sic quidem eorum vulneribus inducta cicatrix. Similia quoque praestiturum fuisse Tridentinum concilium jure conjicimus, sed ea conditione adhibita quam Basileense proposuerat, ut nempe sacerdotes ita communicantibus inculcarent: *Debere eos firmiter credere, quod non sub specie panis caro tantum, nec sub specie vini sanguis tantum, sed sub qualibet specie est integer Christus totus.* Quae cautio adhibenda in aliis ejusmodi casibus.

Mirum etiam in modum nosse conducit quid inter dogma disciplinamque intersit, ne fratres gravioribus interdum notis aut poenis oneremus, quam aequitas et disciplina ipsa ferat. Hae-

resis culpa in eos rite cadit, qui pertinaciter negant affirmantve dogma aliquod contra sibi notam ecclesiae catholicae mentem. Disciplinae vero leges violare et sacros piosque ritus ab ecclesia receptos contemnere, grave saepe flagitium, nunquam tamen haereseos crimen proprie appelletur. Certe non video, quei haereticus esse, dicive possit, nisi qui divinae revelationi per scripturas aut legitimam traditionem propositae adversetur intellectu animoque refractario. Verum pleraque inventa, leges et ritus disciplinae ecclesiasticae nequaquam proficiscuntur a revelatione divina. Fieri etiam potest, ut ipsamet disciplinae pars, quae a Christo non solum descendit, sed et ab ipso praecipitur, et potissimum consistit in sacramentorum institutione et usu, violetur, intacta nihilo secius dogmatum fide, uti accidet, si quis ipsis sacramentis abutatur, quae tamen a Christo vere instituta et sancta credat. Quemadmodum enim a christiana fide non excidit alterum occidens, aut libidini aut intemperantiae serviens, quum et ipse intelligat, sibi non licere, quae tamen perpetrare voluit: ita et peccare quispiam potest in ipsamet instituta Christi, et nihilominus retinere catholici dogmatis fidem. Quod igitur e violata ecclesiastica disciplina consequi jure potest, illud est, ut interdum reus suspicionem quoque moveat dogmatis violati, atque haereticae opinionis, eique suspicioni tale quandoque pondus erit, ut aegre purgari possit. Nam qui sacras imagines non insanus, neque ebrius, contumeliis et flagris afficiat, Eucharistiae sacramento in publicum prodeunti adorationis signa neget, nunquam sacrificio intersit, quum possit, aut nunquam ad ipsum sacramentum communicaturus accedat, atque alia hujusmodi faciat: in eam facile opinionem nos rapit, ut videatur alicui ex istis dogmatibus, et auctoritati ecclesiae non adjungere fidem. Propterea ab ordinariis, aut in locis, ubi viget inquisitionis tribunal,

a publicis fidei quaesitoribus dies non injuria dicitur ejusmodi hominibus, interrogandi causa, quid de fide sentiant, et ut ecclesiae, quae merito magis virulentum vulnus suspicata est, satisfiat.

Posceret locus, ut insuper explicarem, quomodo et quales disciplinae leges christianum populum ligent. Aliae enim, sed perquam paucae, quibuscumque fidelibus legitime non impeditis, aliae tantummodo amplexis ex arbitrato suo quoddam peculiare vitae genus, aut opus aliquod suscepturis, sub poena peccati praecipiuntur. Aliae vero solum commendantur aut singulis, aut certis quibusdam christianis, neque imperantur, quippe quae e consilio majorum, non ex praecepto, descendunt. Per quasdam a vitiis et peccatis arcemur, per alias ad virtutem, et ad perfectius vitae institutum, et pietatis exercitationem, solicitamur. Sunt et quae a singulis episcopis constitui possunt, aut proscribi, sive immutari. Rursus aliae, quarum sanctio ad majores ecclesias, aut ad generalia concilia aut ad romanam sedem dumtaxat pertinet. Ad haec disserendum foret, qui et quando populorum et episcoporum consensus exigatur, ut vim habeat, gentemque obliget lex aliqua ad disciplinam spectans, at ab uno episcopo, aut a concilio quopiam, aut a romano pontifice promulgata, et quando liceat, aut non liceat istum negare consensum. Ea enim, ut vidimus, semper apostolicae sedi, conciliisve ipsis generalibus mens est, ut schismata ac turbae, quantum fieri potest, declinentur. Et nova disciplinae decreta obligare nequaquam solent ecclesias, non sine ratione ab iis recipiendis alienas, aut provincias aliis legibus et moribus jam pridem addictas, et novarum legum impatientes. Neque regum, principumque jura, regnorumque consuetudines, modo legi divinae, et religioni minime contrariae sint, abrogare velle episcopi censendi sunt. Atque hic praesertim habenda ratio illius partis disciplinae, quae homines removet a

vitiis, scandala avertit, aliaque opera in animorum ac religionis perniciem tendentia vetat. Hujusmodi statuta vel a nolentibus ecclesiis et populis obsequium exigunt, quando ab idoneis auctoribus, principibusque ecclesiae indicuntur; siquidem nulla plerumque legitima causa adferri potest, quare ab omnibus amplectenda non sint. Illa autem pars disciplinae, quae servatur in politicis legibus, et prospicit rerum temporalium regimini ac distributioni, saepe ut valeat, consensu indiget principum, populorum, aliorumque episcoporum. Sed si complecti singula atque enucleare instituam, longius quam velim excurrat oratio. Quare juvabit ultimo loco ea dumtaxat referre, quae Phereponus non tam contra Augustinum, quam contra catholicam ecclesiam in hujusmodi argumento habet, communia tamen et reliquis nostrorum temporum novatoribus.

Dixerat Augustinus in ep. 36, olim 86, ad Casulanum, de jejunio sabbati agens: *In his rebus, de quibus nihil certi statuit scriptura divina, mos populi Dei, vel instituta majorum pro lege tenenda sunt.* Et haec sane patrum et catholicorum omnium sententia fuit a vetustissimis temporibus ad nostram usque aetatem. Sed Phereponus ita commentatur: *Recte: si modo leges illae non imponantur, quasi necessariae ad salutem; quod si fiat, merito oppugnantur, quia solius est Christi jus claudendi coeli, ita ut nemo aperiat, et aperiendi, ita ut nemo claudat. Cujus legibus si aliae quasi necessariae addantur, tum novum evangelium conflatur, quod ab omnibus discipulis suis rejici et Christus et apostoli voluerunt.* Laudantur hic a Pherepono, ut statim patet, verba Apocal. cap. III, 7. *Haec dicit sanctus et verus, qui habet clavem David, qui aperit, et nemo claudit, claudit, et nemo aperit.* Alludere etiam potest ad Isaiae XXII, et ad Job. XII. Quae qui-

dem scripturae verba nihil obstare auctoritati catholicae ecclesiae, intellexisset ipse Phereponus, si ea recte exposuisset, et cum aliis contulisset scripturae sacrae documentis. Certe apud nos nihil magis ratum est, atque testatum, quam solius Christi merito coelum electis patere, eisque claudi, qui meritorum Christi sua culpa nequaquam participes fiunt. *Non enim,* ut ait Petrus, Act. IV, 12, *est in alio aliquo salus; nec enim aliud nomen est sub coelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri.* Et ipsi Christo data est omnis potestas in coelo et in terra, ita ut nemo praedestinetur in adoptionem filiorum Dei, nisi per Jesum Christum (quemadmodum testatur idem apostolus), et nemo nisi per ejus gratiam salvus fiat. Quod si de potestate legum inter homines ferendarum agitur, quibus qui obtemperet, aeterno regno sit dignus, qui secus, inde excludatur; ne unus quidem inficiatur, quin absoluta quoque potestas constituendi quidquid sibi libuerit, et summa in ecclesiam, coelorumque regnum, auctoritas mediatori Dei et hominum Christo collata fuerit, capiti aeterno ecclesiae, et legislatori supremo.

Verum non ita in se Christus conclusit auctoritatem hujusmodi atque potestatem, ut nulli alii communicaverit, ut integram solus (quae sententia Pherepon est) sibimet ipsi reservarit. Petro, et ecclesiae, et apostolis ceteris, eorumque successoribus episcopis, suae potestatis atque auctoritatis partem Christus commisit: quod qui ignorat, aut christianus non est, aut nunquam legit divinae scripturae libros. *Quodcumque ligaveris super terram erit ligatum et in coelis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in coelis:* ita Christus ad Petrum ajebat Matth., XVI, 19. Et ne quis unquam ea ratione leges et imperium Petri effugeret, quod soli Christo sint coeli claves, ipse divinus praeceptor prius dixerat: *Et tibi dabo claves re-*

gni coelorum. Ampla quoque auctoritas apostolis reliquis confertur Matth., XVIII, 18, ut alia loca praetermittam. Quibus ex rebus videat Phereponus, quam idoneo argumento contra leges catholicae ecclesiae ab Augustino laudatas ipse pugnet. Et sane concideret tota disciplinae ratio, totumque regimen ecclesiasticum, si quibuscumque ecclesiae praeceptis negare obedientiam liceret, iisque tantummodo parendum foret, quae a Christi unius ore descendisse constaret. Deinde si non est ecclesiae, sacrorumque pastorum manu claudere coelum, cur Apostolus ad Hebr., XIII, tantopere commendat, ut obediamus praepositis nostris, et subjaceamus illis, *ipsi enim pervigilant tamquam pro animabus nostris rationem reddituri?* Ergo in divinam indignationem incurrant necesse est, qui ecclesiasticis legibus obedire detrectant, sibique coeli fores occludunt, quippe Christo ipsi adversantes, dum ministris ab ipso constitutis, et imperandi potestate ab ipso donatis nequaquam obtemperant.

Neque vero injustitiam in legibus a tota ecclesia probatis excogitare possumus, quum nihil legi divinae ac naturali repugnans facere ab episcopis jubeamur. Nunquid enim ecclesia et episcopi pharisaeorum more, *alligant onera gravia et importabilia, et imponunt in humeros hominum, digito autem suo nolunt ea movere?* Et hoc quidem falsissimum est, ecclesiastica quippe praecepta, omnibus imposita (qualia fere sunt, quae respiciunt jejuniorum, festorum, et confitendi peccata, et Eucharistiae suscipiendae tempus) pauca numero sunt, et pondere levia, et quum justae subsunt causae, ad opus non obligant. Cetera vero praecepta quibusdam tantummodo operibus, et vitae institutis illigata sunt, a quibus quum abstinere nobis liceat, ab eorum etiam oneribus cavere liberum cuicumque est. Igitur haec pauca etiam et levia praecepta omnibus imposita, ea solum ratione suspicari

possumus injusta, quia naturalem hominum libertatem in agendo imminuunt, et jure aeternae gloriae inobedientes privant. Verum inepte hoc dicatur, simul ac pateat, hac libertate naturali spoliari nos justissime potuisse ac posse a Christo, et ab iis qui auctoritatem potestatemque sibi a Christo creditam exercent, si tamen spoliari libertate ille dici potest, qui libertate ipsa jubetur uti ad fugiendam gehennam, et ad comparandam sibi per opera salutaria aeternam in coelis vitam. Non enim ita liberi sumus, ut desinamus esse servi justitiae, (quemadmodum ait Apostolus ad Rom., VI) et subiecti legibus, ac pastoribus nostris. Neque porro jus ullum ad gloriam esse potest homini, qui obsequi neget Christi ministris, non injusta, non gravia, ejusdem nomine ac auctoritate praecipientibus, prout poscit necessitas ac utilitas gregis cum ut mala opera avertantur, tum ut bona peragantur.

Possunt, fateor, iniquae leges et ab ipsis prodire pastoribus. Suos quippe habet limites eorum auctoritas, neque importabilia onera sunt imponenda, neque sine utilitate, aut necessitate gregis, aut sine traditionis et majorum exemplo, aut interdum sine aliarum ecclesiarum consensu, novae disciplinae leges omnibus indicendae sunt, neque gravis peccati poena non observantibus injungenda. At dubitare de justitia legum ecclesiasticarum tum certe nullo pacto sinimur, quum per ipsas aliquid facere aut non facere peculiariter jubemur, quod generalibus legibus a Deo constitutis prius praescriptum fuit. In suis nempe edictis nihil aliud ecclesia tunc praestat, quam certum constituere tempus, quo facienda sint quae generali edicto aut Deus, aut recta ratio antea facienda constituerant. Jejunia, poenitentiam, dies festos, aliaque ejusmodi in utroque testamento, Eucharistiae perceptionem, aliaque in novo commendari et praecipi legimus. Hinc apostoli, et

ecclesia tempus decrevere, quo peragenda haec forent, institutis sacris Deo diebus, indicta quadragesima, aliisque jejuniorum temporibus, et compulsis per edicta sua segnibus et oblitis sui hominibus ad Eucharistiam percipiendam, et ad purgandos animos per confessionem criminum. Hunc autem usum ecclesiasticae auctoritatis, atque haec omnia per ipsam ecclesiam constituta, consensus universae antiquitatis, ac traditio legitima divinae mentis interpres, et omnium patrum chorus, et ecclesiae omnes concordi studio probant, atque amplectuntur. Quid est ergo, quod nostris temporibus nonnulli declamare audeant in quaedam ecclesiasticae disciplinae praecepta? Quasi Christus conceptis verbis edixisset, ne pastoribus a se datis pareremus, nisi quum ea mere praecipiunt, quae in evangelio expressa jam habentur, et quasi ejus lex foret ecclesiae legibus vel quum utilia aut necessaria ad animarum salutem praecipiuntur, non esse morem gerendum, et quasi apostoli, et apostolorum auditores, et proximi successores, nihil faciendum aut non faciendum scripsissent, et porro nihil ipsi faciendum decrevissent, nisi quod aperte ac nominatim a Christo constitutum antea fuerit. Qui tam temere de juribus et regimine ecclesiae judicant, necesse est, ut tria etiam priora ecclesiae saecula evangelio antichristiano usa fuisse, et a fide vera defecisse pronuntient, quum leges fere omnes, quas adhuc observandas sub poena peccati contendimus, aliasque etiam modo obsoletas, tunc in usu fuisse, et magna cum religione observatas legamus. Quod si Phereponus moderationem tantum exposcit in hujusmodi legibus indicendis, catholicos quoque (quod supra innuebam) concordes habebit, quippe, ut cum Thoma Aquinate loquar, 1, 2, qu. 107, art. 4, in hisce legibus etiam Augustinus, epist. 119, cap. 19, ait esse *moderationem attendendam, ne conversatio fidelium onerosa reddatur*, dicit enim ad inqui-

sitiones Januarii de quibusdam: *Religionem nostram etc. servilibus premunt oneribus adeo, ut tolerabilior sit conditio judaeorum, qui legalibus sarcinis, non humanis praesumtionibus, subjiciuntur.*

CAPUT XVI.

De historia religionis agitur. Ejus duplex genus, historia divina, et historia ecclesiastica. Illa divinam fidem a christianis exigit. Quid juris illic sit hominum ingenio. Ecclesiasticae historiae documentis non debetur supranaturalis fides. Rationes istius sententiae. Ecclesia non immunis a periculo errandi in judicandis personis, auctoribus librorum decernendis, in sanctorum gestis narrandis, et in aliis id genus factis.

A dogmate ac disciplina, quorum jura quanta potui brevitate expedivi, ad res historicas me confero. Non modicam partem ex his religio ipsa sibi adoptat, nam neque ipsa dogmata, ipsamque disciplinam, ut ita loquar, aliunde scimus, quam ex historia, quae scilicet nobis narrat quaecumque Deus revelavit, quaeve sacramenta atque mysteria Christus instituit. Tum ipsa complectitur res gestas, et vitam Christi, ejusque discipulorum acta, ingentemque illam rerum hominumque seriem, quibus a sui exordio ad nostram usque aetatem cum judaica, tum christiana ecclesia abundarunt, quantum pertinet ad religionem veram. De ceteris enim rebus gestis profanam historiam constantibus nullus nunc nobis est sermo. Quid autem juris hic habeant ingenia nostra, investigandum est.

Duplicem in classem historia religionis dividitur. Exhibet prima classis quaecumque Christus per se, vel Spiritus sanctus per ora prophetarum et apostolorum narravere, aut scribenda mandavere, facta ab ipso Deo, et a Filio ejus unigenito, et ab

hujus discipulis et a populo veraci religioni addicto. Atque ista appellari potest historia divina, aut historia revelationis divinae. Altera classis versatur in referendis iis, quae post Christum et apostolos in ecclesia contingere ad nostram usque aetatem, concilia, haereses, patrum scripta, episcoporum edicta, sanctorum hominum gesta, atque innumera alia, religionis faciem, usum, abusum, eventus, et regimen exprimentia, non tamen a Deo revelata, neque Spiritus sancti jussu et afflatu literis aut memoriae consignata. Historiam ecclesiasticam peculiari appellatione istam nuncupare liceat.

Ad historiam divinam quod attinet, diu fatigandum non est ut intelligant ingenia nostra, quomodo erga ipsam gerere sese debeant. Ejusmodi facta parem cum dogmatibus fidem et venerationem a nobis exigunt, quum non illa minus quam ista ad mortalium genus erudiendum nuntiata fuerint a Deo, sive a scriptoribus divinitus inspiratis, et ex Dei munere falli nesciis. Hic autem locum habet, non secus ac in dogmatibus, traditio ecclesiastica, quae si legitime deducta sit ab antiquitate, ab universitate et consensu majorum, hoc est, si a Christi et apostolorum ore emanasse cognoscatur, hisce factis eamdem fidem conciliat, quam apostolorum scriptis conciliavit. Unde enim nisi ex traditione, perspectum habemus, tot divinarum scripturarum libros esse Spiritu sancto jubente conscriptos et germanos esse prophetarum atque apostolorum foetus? Deinde nihil manifestius est, quam apostolos multa de se et de Christo in suis scriptis praetermisisse, quae tamen suis auditoribus voce identidem significare potuerunt. Quae ergo de iis rebus apostoli, aut auctores ab apostolis probati, tradiderunt, divina auctoritate niti certum est, quum ut illa docerent, Spiritum sanctum ipsis adfuturum Christus ipse promiserit, et verbis divinis non minor vis

insit, non minor veneratio debeatur scriptis, quam ore tantummodo traditis. Collocandi sunt in eodem gradu judaeorum libri, quorum auctoritatem Christus et apostoli confirmarunt.

Subsidat igitur necesse est ingeniorum nostrorum ambitio, ubi sese nobis offerunt ejusmodi facta. De illis suspicari quidquam falsi ipsum Deum mendacii accusare fuerit. Attamen et hic est aliquid juris ingeniis nostris. Duo nimirum, aut cum laude, aut sine culpa, hic in quaestionem vocari interdum possunt. Primum est, utrum quaedam in scripturis sacris enarrentur, tanquam vere contigerint, an tanquam parabolae, atque allegoriae. Is enim etiam mos fuit sacris auctoribus, atque ipsi hominum magistro Jesu, ut aliquam veritatem sive historicam, sive moralem, sub allegorico velo, et sub parabolis, poeticisque figuris ingeniosa gravitate referrent, quo illa documenta et dulcius haurirentur et firmius ab auditoribus retinerentur. Qua in re sese consuetudini et ingenio orientalium populorum accomodarunt, quibus majori, quam apud alios populos, in pretio fuere, immo sunt adhuc talia eruditionis condimenta. Ita dubitare quis potest absque Dei revelantis injuria, vixerintne reipsa Lazarus mendicus et Filius prodigus in divinis libris memorati, an potius eorum vita et acta sint parabolis sacris tantummodo accensenda. Nam quod est ad Job, certa fide tenendum est ipsum verum, non imaginarium hominem fuisse.

Alterum est, licere inquirere modum, quo aliqua in utroque testamento acciderint, et facta fuerint, quod salva historiae fide praestari potest. Atque hinc magna quaestionum seges interpretibus sacris enata, dum quisque modum istum congruentiorem menti divinae scripturae excogitat. Sed utrobique cavendum, ne longius quam par est, excurrat ingeniorum libido. Traditio consulenda est, et sanctorum patrum terenda vestigia, et commu-

nis ecclesiae expositio ante oculos perpetuo habenda, sicuti sapientissime statutum est in Tridentina synodo, et majores nostri ab ipsis ecclesiae primordiis commendavere. Ea de causa male accepti sunt non quicumque novas in expositione divinarum literarum opiniones adferunt, aut literalem sensum allegorico praeferunt, sed qui jam receptas in ecclesia Dei interpretationes tanquam certas et unice veras contrariis et enormibus sententiis propositis improbavere. An ab hujusmodi semita aberrarint, qui Tobiae gesta in dramata, ac in allegorias amandarunt, quaeri posset. Certe non bene inter nostros audiere, quondam Thomas de Vio cardinalis Cajetanus, vir nihilominus aeterna laude dignus, et alii quidam, quod nimia libertate in Genesi explicanda usi sunt, et a veteribus paulo nimium discessere. In his omnibus non scientia tantum et eruditione et ingenio opus est, sed etiam prudentia. Prudentiae autem leges vix longo sermone expediri queunt, aut saltem hic non debent, quum ad alia sit festinandum.

Historia ecclesiastica, quae alteram classem rerum ac factorum complectitur, quorum memoriam ab apostolorum voce aut scriptis non accepimus, alio sidere, aliis legibus regitur. Et ne diu evagemur, illud continuo statuendum est: *Nullum esse factum, quod verum certumque divina et supranaturali, ut ajunt, fide credendum sit, nisi quod a Christo revelatum fuerit, et Spiritu sancto jubente a prophetis et apostolis conscriptum, aut viva voce traditum posteris, et non fallaci, sed ecclesiae verae testimonio uti tale nobis propositum.* Hujusmodi sententiae veritatem partim ex iis, quae hactenus dicta sunt, partim ex aliis argumentis apertissime elicimus.

Sicuti sanctus Thomas et reliqua theologorum cohors affirmat, articuli fidei temporis successione, quod est ad substantiam

crescere non possunt, sed solum quod est ad explicationem. Nimirum quod olim Deus per Filium suum, prophetas et apostolos revelavit, id unam christianam fidem constituit. Nihil addi, nihil inde detrahi potest. Explicare dumtaxat sine erroris periculo, quae Deus revelavit, ecclesiae licet, immo ad eam pertinet: quae certe explicatio non nova dogmata invehit, sed vetera majori luce donat, aut a perversis et novitiis interpretationibus vindicat. Lectores diu detineam, si quae apostolorum et patrum loca certissimae huic sententiae fundamentum praebuerunt, recensere velim. Illud tantum dicam, communi omnium consensu tradi: doctrinam Christi omnino perfectam, nulliusque additamenti, aut imminutionis indigam, et nefas esse quidquam pro fidei dogmate habere, quod non ab ipso Deo sive per sacras scripturas, sive per traditionem, quasi per manus ad nos usque transierit. Novas revelationes expectandas, aut suscipiendas non esse, et quamvis vel ab apostolo, vel etiam angelo quidquam novi, veluti revelatum nuper et veluti christianum dogma fide supranaturali credendum, proponatur, sine haesitatione illud repudiandum esse. Novitatem inter signa erroris habendam, et ideo haereticos damnandos, quod nova dogmata, novas revelationes in antiquam Christi doctrinam intrudere velint. Quocirca qui sibi facultatem arrogant proponendi nova de fide Christi dogmata, exiguntque a fidelibus illum assensum, qui certis Dei revelationibus unice debetur, id sibi licere putant, quod romani pontifices, concilia generalia, et apostoli ipsi nequaquam licere conceptis verbis fatentur. In hanc rem legendi prae caeteris Tertullianus et Vincentius Lirinensis, et Caelestini ac Leonis romanorum pontificum epistolae, ut alios pontifices maximos, concilia, ac patres omittam.

Quae quum ita sint, quis non intelligat, nulla haberi posse

facta, praeterquam enarrata in sacris scripturis, aut per legitimam traditionem vulgata, quibus adhibenda sit supranaturalis fides? Si, inquam, ista facta ad Christi revelationem, aut ad apostolorum traditionem per germana antiquitatis monumenta referri nequeant, et post aevum apostolorum contigerint, certa quidem esse hominibus, et fide dignissima possunt, at nequaquam efflagitare a christiano populo divinam fidem. Nam quei dicatur Christus ea revelasse, apostoli ea tradidisse, quae nondum acciderant, et occulta penitus ecclesiae fuere ad eum usque diem, quo in rerum universitatem emersere? Praedicendo tantum poterat hujusmodi facta Christus revelare apostolis. Sed ubinam istarum praedictionum vel unum vestigium in sacris libris, in traditione legitima?

Ab hisce propterea factis non revelatis dogmata fidei revelata longe differunt. Scilicet dogmata ex natura sua jam revelata a Deo fuerant, et jam dudum aut expressa, aut non admodum obscure significata ecclesiae. Fortasse a multis ignorabatur, aut minime animadvertebatur, aut nequaquam credebatur ejusmodi revelatio, at revelatio nihilominus firma per se constabat, tametsi varie de ipsa homines nonnulli sentirent. Quando ergo ecclesiae placuit de illa revelatione certos facere fideles, nihil illa novi, quoad doctrinam ipsam, proposuit, sed dumtaxat quoad homines quosdam ea de re antea aut incertos, aut ignaros. Ita Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere, animas sanctorum, statim ut e corpore exierint, Dei visione donari, omniumque animas non ex traduce esse, sed singulas in singulis corporibus creari, olim Deus revelavit. Diu a nonnullis de istorum revelatione dubitatum ac disputatum est, et licuit disputare, quum nondum ecclesia veritatis custos ac interpres quaestionem omnem sua sententia sustulisset. Ecclesiae autem sententia id tantum-

modo statuit, quod certissime a divino Spiritu prophetis et apostolis revelatum jampridem fuisse sibi constabat, tum divinis scripturis, tum traditione consulta. Verum eo pertinere nemo dicat facta, de quibus cum certum est, nihil ab apostolis scripto aut viva voce traditum, tum certissimum est, ipsa post Christum et apostolos accidisse. Aut novam hic excogitare, aut falsam obtrudere revelationem Dei, necessum esset, quod et a religionis verae, et ab ecclesiae veracis natura atque instituto nimis abhorret. Non igitur ista tanquam antiquitus a Deo revelata, ecclesia definire potest, non igitur supranaturali fide credenda sunt certa.

Alterum argumentum nobis experientia suppeditabit. Omni periculo errandi ecclesia caret, et nunquam reipsa erravit, quum de dogmatibus aut factis definiendis agitur, quae sibi divinitus revelata innotuere. In iis autem factis, quae apostolorum aetatem subsequuta sunt, aut per traditionem a Christo atque apostolis nuntiata fuisse non constat, ecclesia, et summi pontifices falli possunt, et reipsa quandoque errarunt. Consequens ergo est, ecclesiae et successoribus Petri, non eam quoque a Christo adjunctam fuisse praerogativam, ut ejusmodi facta decernere possent, non secus ac fidei dogmata, certissimo calculo. Quocirca solemnis apostolicae sedis regula est, patrum ac theologorum consensu firmata: omnia, quae in conciliis etiam generalibus geruntur, exceptis fidei causis, retractari posse. Et huc referenda sunt sancti Augustini verba lib. II, cap. 3 de bapt. contra donatistas a nobis superius expensa, quibus innuitur, ipsa generalium synodorum decreta saepe a sequentibus emendari, dum aut experientia, aut novis documentis aliquid innotescit, quod antea latuerat. Deinde licet hujus generis sententiae ac judicia mutationi obnoxia sint, atque emendationi, id tamen vitio, aut

dedecori verti non posse ecclesiae, sive religioni, quum ea tantum firma ac immobilia fore Christus pollicitus fuerit, quae ad doctrinam, et ad facta a se, vel suo jussu, revelata spectant. Stetit hucusque in ecclesia, et nunquam vacillabit hujusmodi doctrina, et factorum revelatio. Si in aliis a veritate declinabitur erit hoc hominum infirmitati tribuendum, non Christo, qui sua promissa aeternum et fideliter implet.

Age ergo, nonnulla in hanc rem proferamus exempla, quum et plura, et illustria, et obvia sint passim. Primo in judicandis personis ita se apostolica sedes, et concilia, et catholici semper gessere, ut judicia sua non arbitrarentur, aut esse vellent paria auctoritati, atque immobilitati divini verbi. Nam et ea ad incudem rursus revocari, atque emendari siverunt, et melioribus documentis allatis in diversas a prioribus abiere sententias. Paulus Samosatenus in primo Antiocheno concilio absolutus, in altero damnatus est. Arius ipse, et Ariani post eorum damnationem a Nicaeno concilio promulgatam, innocentes quodammodo declarati sunt, et in communionem restituti, id tolerante ecclesia. Innocentiam Athanasii, et Marcelli Ancyrani, Julius romanus pontifex, et Sardicense concilium statuerant, eorum tamen causas iterum expendi, patres, summique etiam pontifices passi sunt. Marcellum reum esse atque haereticum illustres viri postea contenderunt, et in primis Basilius Magnus. Neque minus celebris fuit Caeciliani Carthaginiensis episcopi causa. Lis eidem contra accusatores donatistas adjudicata fuerat in Romano concilio, praesidente Melchiade. Obtinuerunt victae partis querimoniae, et accusationes, ut in amplissimo Arelatensi concilio rursus audirentur, et quamquam pari successu pro Caeciliano pronuntiatum et ibi fuerit, adhuc tamen non recusarunt Africani patres, ut eadem causa denuo Carthagine pertractaretur, damnaturi vel post

mortem Caecilianum, si crimina opposita vera deprehenderentur. Cur non et memorem Zosimi romani pontificis acta, qui a Pelagio haeresiarca circumventus, in ipsius auxilium, et pro illius innocentia, ad Africanos episcopos rescripsit? Theodoretum, Ibam, Theodorum Mopsuestenum, Gothescalchum, aliosque celebres viros in quibusdam conciliis damnatos, in aliis absolutos legimus, ut jam patere possit, concilia et ecclesiam in hujusmodi factis definiendis neque imperare velle, neque exigere posse certissimum a nobis fidei divinae assensum.

Secundo, immunia ab errore non sunt concilia, licet oecumenica, in auctoribus librorum dignoscendis sive decernendis. Certe per multa saecula ne dubitatum quidem est, quin Dionysio Areopagitae apostolorum aequali tribuendi essent libri, qui sub ejus nomine circumferuntur. Nostra tamen ac patrum aetate usus critices restauratus, si non omnibus literarum professoribus saltem omnibus viris emunctae naris persuasit, eos quidem libros plurimi faciendos, sed tantam antiquitatem non redolere, quanta hucusque vulgo tributa ipsis fuit. Illustriores etiam majorique in pretio apud latinos fuere plurimae Clementis, aliorumque romanorum pontificum ad Siricium usque epistolae. Sed ita rudium saeculorum persuasio proxime praeteritis temporibus profligata fuit, ut Isidorus mercator, sive peccator, nulli amplius imponat, et nemo sit cordatus, cui scripta illa supposititia non videantur. Idem dicendum de quamplurimis aliis libris, aut suppositis, aut incaute tributis Ignatio, Athanasio, Augustino, Hieronymo, aliisque patribus; et tamen hujusmodi libros non provincialia tantum, sed ipsa quoque oecumenica concilia, et septimum praesertim habitum Nicaeae, pontifices maximi, et innumeri scriptores tanquam legitima eorum patrum monumenta olim adhibuere.

Tertio, in sanctorum hominum gestis, reliquiis, atque mira-

culis recensendis, sive proponendis, plus quam humanam fidem catholica ecclesia exposcere non potest. Quae enim monstra, quaeso, non irrepsere in veterum historias? Quae conficta non fuere aut ab improbis, aut a piis impostoribus, ut sanctis martyribus, confessoribus, aliisque religionis christianae illustribus athletis major veneratio et fama apud posteros quaereretur? Inauditi etiam antea caelites ecclesiasticis diptychis inscripti fuere. Simeonis Metaphrastis spissum opus legere juvat, fabulis uberrime refertum. Neque iis carent Gregorii Turonensis, Gregorii Magni, Vincentii Bellovacensis, Antonini, aliorumque agiographorum volumina. Nam quo magis ignorantia et literarum oblivio obtinere inter christianos coepit, aut eo securior facta est impostorum audacia, aut minus cauta aliorum credulitas. A quorum erroribus, quum satis sibi non caverint piissimi alioquin et celebres viri, factum est, ut in ipsa templa, in ipsas ad populum conciones, in precum libros, in romanorum pontificum epistolas, penetrarint nonnunquam hujusmodi commenta. Et quidem a doctis viris et a Baronio praecipue, multum operae collocatum est in purgandis historiis, martyrologiis, et breviariis ab ista faece. Sed quae in immensum excreverat, nondum prorsus expugnari se passa est, et modo temeritas absit, modestusque critices usus in consilium advocetur, nostris futurisque ingeniis erit hic, in quo se utiliter adhuc exerceant.

Denique in ceteris capitibus historiae ecclesiasticae a Spiritu sancto non revelatae, se ab erroris periculo divinitus immunem ecclesia catholica nondum censuit. Diutissime illa opinio inter christianos invaluit, non sine divino prodigio a LXX interpretibus sacras scripturas in graecam linguam fuisse conversas. Unus subinde Hieronymus omnium fere antiquorum patrum hac de re sententiam ita infirmavit, ut ab illa jam plerique prorsus

discesserint, aut saltem de hujusmodi facto dubitandum consentiant. Ad haec celeberrima olim fuere, et absque haesitatione ubique excipiebantur, quae de S. Jacobi in Hispaniam adventu, de sancti Dionysii Areopagitae episcopatu in Galliis, de gestis Martialis Lemovicensis, aliorumque apostolorum et martyrum, qui primi varias gentes Christi doctrina imbuerant, confidentissime narrabantur. Nemo dubitabat de splendidis tot ecclesiarum, aut religiosorum ordinum originibus; de lepra, baptismo, et donatione Constantini, de icunculis beato Lucae adscriptis, de tot sanctae Ursulae in martyrio sociabus, de Veronica, de Marcellini romani pontificis lapsu, et Sinuessano concilio, aliisque id genus innumeris. At ista nunc falsi coarguuntur a doctissimis viris, aut saltem non ea esse exploratum est, quibus tam facile sit fides adjungenda, quum historici praestantiores, et veneranda antiquitas, et temporum series iisdem sive aperte sive tacite adversentur.

Restat igitur, ut ex istis tum rationibus, tum exemplis colligamus, immutabiles non esse, neque esse divina fide certissimas de factis non revelatis in ecclesiastica historia sententias. Neque hisce factis eam, qua suapte natura carent, divinam auctoritatem, et inconcussam certitudinem communicare possunt vel romani antistites per sua diplomata, atque edicta, vel synodi oecumenicae per sua decreta vel quisquam alius, quamvis doctrina, veracitate, ac pietate conspicuus. Quocirca non haereticis illico accensendus, non infamia, non poenis justissime ab ecclesia in illos constitutis, qui fidei dogmata negant, aut a fide vera deficiunt, quisquam erit mulctandus, quod hujusmodi narrationibus eamdem ipsam fidem praebere nescit, sive etiam recuset, quam praebet, et omnes novimus esse praebendam narrationibus coelo auctore traditis.

CAPUT XVII.

Ut aliquod factum fide supranaturali credendum statuatur, quae conditiones requirantur. Revelationes quarumdam sanctarum mulierum ad fidem non spectant. Neque canonizatio sanctorum. Traditio necessaria, ut aliquod factum tamquam pertinens ad fidem decernatur. An immaculatam Deiparae conceptionem statuere possit ecclesia.

Ut autem quae sint ecclesiae, quae ingeniorum jura, quum de factis historicis agitur, manifestius innotescat, dicendum nobis videtur, duas conditiones plane exigi ad certam eorum definitionem. Sine istis neque a nobis efflagitare ecclesia poterit, neque nos adhibere supranaturalem fidem debebimus. Altera est, ut quae definienda sunt ab ecclesia, sive jam definita videntur, Christus revelare potuerit, sive ut melius dicam, voluerit, aut ab apostolis, dum in vivis erant, tanquam a Christo et Spiritu sancto accepta, potuerint tradi et nuntiari populis, ejusdem Spiritus sancti jussu. Altera est, ut liqueat, quae ita a Christo revelari, et ab apostolis tradi potuere, reipsa revelata, aut ab apostolis tradita fuisse; quod liquere non potest, nisi eorum legitima traditio habeatur in ecclesia Dei. Utraque conditio necessaria est. Nam si aliquod factum a Deo non revelatum adjungere liceret fidei dogmatibus, jam christianae religionis doctrina novum quotidie incrementum acciperet et novi in dies fidei articuli creari possent: quod certe inter catholicae ecclesiae homines nemo licere arbitratur, et a verae ecclesiae dogmate abhorrere omnes fatentur. Deinde, etiamsi a Christo atque ab apostolis revelari facta potuerint, non continuo revelata fuisse constat. Ac proinde si desideretur eorum traditio in patrum monumentis, si ipsa traditio antiquitatis suffragio non comprobetur, immo si improbetur, aut si tempus certum assignari possit, quo ejusmodi facta antea inaudita coepta sint venditari : quis ad au-

ctores apostolos talia referat? quis ipsis eamdem ac evangeliis fidem habeat, habendamve putet? De Christi atque apostolorum gestis praeter ea, quae in canonicis scripturis continentur, et ex antiquissima ac germana traditione accepimus, quamplurima alia olim ferebantur. Evangelia quoque alia, et alii apostolorum actus emersere antiquitus. Quibus tamen, quippe constanti ac legitima traditione carentibus, aut ademit, aut nunquam addidit fidem ecclesia vera.

Quae quum ita sint, primo intelligimus quascumque revelationes de Servatoris nostri, aut Deiparae Virginis, aut apostolorum gestis, aut etiam de quibusdam dogmatibus accidisse legimus, postquam vivere desierunt apostoli, nunquam in censum divinae doctrinae referendas esse. Nonnullas quidem revelationes, et prophetias fidelibus interdum a Deo concedi potuisse post apostolos, et adhuc posse, apud nos doctrina fidei est, eoque referri possunt verba Joelis, II, 28, a sancto Petro laudata in Actis Apostolorum, II, 17. *Post haec effundam spiritum meum super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae, senes vestri somnia somniabunt, et juvenes vestri visiones videbunt.* Multas etiam ex his revelationibus, visionibus ac prophetiis, exacto jam apostolorum aevo, contigisse narrant sancti ac probatissimi patres, easque experientia non inanes non confictas subinde testata fuit. Verum eas ad facta dumtaxat peculiaria, et singulorum fidelium utilitatem ac solatium, non autem ad generalem ecclesiam, neque ad certam dogmatum fidem pertinere constat. Verae esse possunt, certae penitus, et ecclesiae Dei necessariae esse non possunt. Idcirco etsi revelationes quarumdam sanctarum mulierum, Birgittae, Catharinae Bononiensis et Catharinae Senensis, Angelae Fulginatis, Hildegardis, Gertrudis, et aliarum, aut laudaverit, aut toleraverit eccle-

sia: nemo tamen theologiae melioris conscius hucusque fuit, qui certitudinem fidei catholicae ipsis additam fuisse autumarit, immo non affirmarit concilia et ecclesiam universam auctoritate carere similia decernendi tanquam indubitata et certissima dogmata christiano populo credenda. Neque alia de causa damnati olim Cataphryges et Montanistae, quam quod novas de tribus quadragesimis celebrandis, de secundis nuptiis abdicandis, de pace majorum criminum reis deneganda, aliisque de rebus revelationes instar necessarii dogmatis proponerent. Quare deinceps Cataphrygum nomine a sanctis patribus ii notati fuere, qui novas, non de aliquo peculiari facto (hoc enim caelitus contingere posse, et quandoque contigisse, exploratum habemus) sed de aliquo dogmate revelationes inducerent. Quae vero visiones ac revelationes de Christi ac Deiparae gestis, dum in vivis essent, circumferuntur, ideo toleratae, quod nihil sacris scripturis ac traditioni antiquissimae contrarium per eas adferebatur. Ceterum ab iis in sacram doctrinam invehendis, atque adhibendis, perpetuo abstinuere sapientissimi pontifices, ac sancti patres, atque scriptores eximii, qui etiam revelationes veras a falsis difficile distingui posse ajunt, et longe ab ea opinione fuerunt, ut id genus facta sine dubitatione accipienda crederent. Eam in rem omnium praecipue legendus magnus universitatis Parisiensis cancellarius Johannes Gerson.

Secundo, ad ecclesiam, ad generalia concilia, ad apostolicam sedem pertinet, in sanctorum canonem referre homines consummatae sanctitatis gloria, dum viverent, illustres et post mortem miraculis claros. Disciplinae leges eorum cultum ita indicere possunt, et ad universam ecclesiam extendere, ut non solum pium ac laudabile sit hujusmodi sanctos invocare, et sibi adsciscere patronos apud Deum, sed etiam impietatem sapiat eorum

cultum improbare, atque contemnere. Quare a suspicione haeresis ille non absit, atque intolerandam et poenis dignam temeritatem ac imprudentiam prae se ferat, qui rite caelitum catalogo adscriptos explodat, et in iis, ut ajunt, canonizandis ecclesiam reipsa, et romanum pontificem errasse dicat. Suspicionem haeresis memoravi, non autem haeresim formalem; quippe non video quei conciliari possit cum certissimis regulis hactenus traditis eorum sententia, qui firmissimo assensu, divinaque fide credendum censent, ecclesiam, aut romanos pontifices talia decernentes falli nunquam posse. Videant ipsi, an non inde sequatur novas revelationes, nova de factis dogmata in ecclesiam induci, quod abhorrere a catholica doctrina et ipsi non negant. Nam quae argumenta pro sua opinione producunt, aut nihil, aut nimium in ista quaestione probare facile cognitu est. Sunt verba Christi (ajunt nonnulli) apud sanctum Johannem XVI. *Quum venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.* Verum non omnem procul dubio veritatem a divino Spiritu nobis revelandam, ex omnium interpretatione perspectum est; sed omnem tantummodo veritatem, quae ad salutem hominum, et ad verae fidei atque ecclesiae catholicae integritatem conservationemque necessaria sit. Quomodo vero dicamus, necessarium hominibus fidei et ecclesiae esse cultum novi alicujus sancti, fidem de illius beatitate coelesti? Utile est, non necessarium, ista habere, ista scire. Innumerae aliae veritates sunt, quas novisse in utilitatem christianorum cederet, et illas tamen certo decernere, nunquam sibi tribuit, aut tribuere potest ecclesia. Neque vero, etiamsi in re tanti ponderis ab errandi periculo immunes non credantur synodi universales, et romani pontifices, ejusmodi inde consequuntur incommoda, ut oporteat inauditam antiquitus opinionem amplecti.

Attamen inquiunt aliqui, ludibrio exponeretur ecclesia sancta Dei, atque a spiritibus tartareis irrideretur, si quos perpetuo in inferis cruciandos, tanquam sanctos in terris colendos proponeret. Ad haec absurdus error foret, eorum poscere patrocinium in coelis, qui Deum iratum experirentur in inferis. Quae tamen omnia illud solum suadent, romanos pontifices, et ecclesiam, nulli diligentiae parcere debere, quo fiat, ut beatorum albo tantummodo inscribantur homines absoluta pietate et sanctitate et miraculorum gratia vere conspicui, dimissis reliquis dubiae sanctitatis. Ceterum si in his contingeret error, (quem certe, modo rite peracta sit canonizatio, contigisse nemo unquam ostendet, et contingere posse difficillimum putamus) nihil probri in ecclesiam, aut in romanum pontificem recideret, quum sacrorum pastorum coelestis praerogativa sita sit in immunitate non ab omnibus erroribus, sed ab erroribus in doctrina Christi, et in factis per apostolorum calamum aut vocem traditis. Ecclesiam in aliis falli posse jam vidimus sine dedecore suo, sine fidei detrimento. Quis autem nescit, tot sanctorum reliquias publico donari cultu, et romanorum pontificum, aliorumque episcoporum, et interdum etiam antiquitatis diuturnae auctoritate probari, quas tamen qui certo fidei divinae assensu credendas esse affirmet germana eorumdem sanctorum lipsana, plane a veritate absit. Praeterea neque privatae ecclesiae, neque ecclesia universa in tot sanctis recipiendis, quorum nomina nunc in martyrologiis occurrunt, eam adhibuere diligentiam, quae nunc Romae adhibetur, ut de eorum sanctitate constet. Et tamen hi palam coluntur, neque inde suspicamur grave malum in ecclesiam effluere. Exempli causa licuit Ravennatibus, Mediolanensibus, Parisiensibus, Lugdunensibus suos colere aut episcopos, aut cives sanctos, quum tamen ecclesia universa, aut roma-

nus pontifex nondum de certa eorum beatitudine judicasset. Nunc etiam cuicumque licet numerum ingentem sanctorum colere in romano martyrologio descriptorum, quamquam non praecesserit canonizatio solemnis. Sanctam quoque feminam Veronicam, virginum sanctae Ursulae sociarum undecim millia, aliosque hujusmodi sanctos ecclesia olim toleravit, et adhuc tolerat, tametsi an unquam fuerint, nunc doctissimi viri non injuria dubitent, et de aliis nonnullis dubitare licitum putent. Similiter neque ad fidem spectat, in singulis Hostiis, quas adorandas populo sacerdotes exhibent, contineri verum Christi Corpus, et Sanguinem. Errores igitur, et incommoda ex his potuerunt, et possunt adhuc accidere. At non ea sunt, ut eorum causa foedari, aut deficere religio vera, aut rugas inde contrahere possit. Isti sunt, ut scholarum vocabulo utar, errores materiales, cavendi quantum fieri potest, sed nullum animabus periculum, nullam verae ecclesiae infamiam creantes. Orationes autem nostrae, cultusque noster, vel quum rogamus, atque veneramur quempiam, quem caelitem putamus, semper ad ipsum Deum feruntur, in quo rogando, atque colendo fieri non potest ut fides aberret. Quamobrem, si et in sanctorum canonizationem ejusmodi materiales errores illaberentur, nihil mirum foret. Sed tamen ritus iste ab apostolica sede eo nunc peragitur accurato diligentique studio, ut pie credendum sit, nullum ea in re errori locum fuisse, aut deinceps futurum. Non necessario igitur, sed tamen *pie credendum est*, ut inquit sanctus Thomas, Quodlibet, lib. IX, art. 16, *quod nec etiam in iis judicium ecclesiae errare possit.* Haec nobis aequissima, haec pia videtur sententia, et in hac ipsemet Sixtus IV, fuisse videtur, dum catalogo sanctorum adscripsit beatum Bonaventuram, inquit enim in bulla: *Confidentes, quod in hac canonizatione non permittat nos Deus errare.* Altera sen-

tentia quibus firmis rationibus, quibus scripturae et patrum suffragiis fulciatur, nondum invenimus, et potissimum quod exstet in antiquo caeremoniali romano lib. I, sect. 6, cap. 2, formula canonizationis, in qua protestabatur olim summus pontifex, se *per actum canonizationis non intendere aliquid facere quod sit contra fidem, aut ecclesiam catholicam, sive honorem Dei.*

Tertio verum quidem est, certo et minime fallaci ecclesiae decreto sanciri posse nonnulla, quae ante apostolorum mortem evenere, quum ista revelari a Christo, aut Spiritus sancti jussu ab apostolis tradi potuerint. Sed tum sine errore id fieri continget, si de factis agatur, quae ad historiam Christi et religionis intime spectent, et ad ecclesiae aedificationem conducant. Non enim veri videtur simile, Christum ejusque discipulos inutilia revelasse, seu tradidisse posteris, et Spiritum sanctum suae sponsae adfuturum, ne in hisce supervacaneis erret. Deinde necessum est, ut ejusmodi factis constans, antiqua et legitima traditio adstipuletur. Id quoque exigitur in dogmatibus sanciendis, quanquam ista unum ex altero saepe necessario pendeant; quanto ergo magis id exigatur in factis, quae contingere vel non contingere aeque potuerunt, et revera contigisse non aliunde haberi, quam ex historia ac traditione potest? Illa porro legitima satis, et germana antiquissimae rei traditio minime appellanda est, quum post saecula multa a Christo nato res quaepiam narrari coepta est, tota antiquitate silente, patribusque, et historicis omnibus ante illud tempus nullam ejus rei mentionem, vel quum possent, ac deberent, facientibus. Augebit etiam falsi suspicionem, si primus ejus narrationis auctor aut graeculus fuerit, aut alius quisquam rudium temporum historicus, aut ineptus aliquis scriptor, a quo hominum genere, utpote omni critices praesidio saepe destituto, tam facile plerumque fabulae et nugae, quam ipsa vera adoptantur.

Quare etiamsi non pauca vulgo ferantur de apostolorum peregrinationibus, et obitu, de parentibus Deiparae, de Marthae ac Mariae Magdalenae post Salvatoris mortem gestis, de multis pertinentibus ad tres Magos ad adorandum Christum infantem olim profectos, et alia hujusmodi, quae apostolorum traditione contineri poterant: quandoquidem tamen antiqua et probata non adferuntur hujus traditionis monimenta, immo in ipsorum narratione fabularum vestigia sublucent: idonea ecclesiae fundamenta non suppetunt, ut ista sine erroris periculo vera statuere possit. Multa etiam sunt, quae definire non debeat. Atque hic forte peti potest, an jus sit ecclesiae decernendi tanquam fidei dogma, beatissimam Christi Matrem sine macula originali fuisse conceptam. Tale jus ipsi esse absque haesitatione affirmandum est, si aut per legitimam argumentationem ea virginis praerogativa e divinis scripturis deduci, aut ex probatissima, et constanti, et antiqua traditione patrum comprobari possit; neque enim quisquam in theologia peritus firmissimum decretum inniti posse arbitretur privatis quibusdam revelationibus, aut apocryphis patrum scriptis, aut iis tantummodo argumentis, quae a congruitate appellantur. Ita rectissime ab ecclesia contra Helvidium et Jovinianum quarto vulgaris aerae saeculo constitutum est, pertinere ad fidei catholicae dogmata perpetuam ejusdem Deiparae virginitatem, quam etsi divinae scripturae aperte non affirmarent, vetustissima tamen totius ecclesiae traditio ab apostolis usque derivata certam faciebat. Ubi par traditionis apostolicae auctoritas adsit, et non potius stent contra plurimi patrum, dubium nullum est, quin decreto divinitus certo stabiliri possit immaculata Virginis conceptio, uti etiam quae nondum satis certa de ipsius morte sive assumtione in coelum feruntur, quum utraque interim sit quidem pietatis, sed non necessitatis, credere vera.

Sed jam dicat aliquis: si certa non sunt ecclesiae de tot factis judicia, et error intercedere potest, ergo liberum nobis erit iis, dum talia proponunt, vel addere, vel demere fidem, credere, et non credere, et omnia quae a Deo revelata fuisse non constat, in dubium revocare. Id si facere impune et jure possumus, quae historiae ecclesiasticae pars a temerariis ingeniis jam sibi non timeat? Immo quid non timeat ipsa religio? Nam facta quaedam ostendere est, quae quamquam a Deo revelata fuisse non appareat, attamen certa credenda sunt, atque creduntur, quorum unum praecipue est, *verum esse Petri successorem Clementem XI*, qui tanta cum sui gloria, et christiani gregis utilitate in romana cathedra nunc sedet. Id si negare fas est, quei etiam fas non erit negare, et tamquam dubia rejicere, quae ab ipso pontifice in fidei et morum doctrina sanciuntur? Fac etiam certo non constare, quaenam generalia concilia legitima sint, eorum de fide constitutiones illico nutent oportebit, neque credendae erunt erroris prorsus expertes. Alia deinde incommoda consequentur, quae totam christianae religionis certitudinem, et ecclesiae regimen brevi susque deque vertant. Et haec quidem maximi momenti obstacula sunt, in quibus removendis operae pretium est diligentem ponere curam. Ita siquidem omnium sententiarum, sed earum in primis, quae ad religionem spectant, temperanda est tractatio, ut extrema utrinque posita sedulo evitentur. Hanc autem gravissimam simul et difficillimam quaestionem capiti sequenti reservatam volumus.

CAPUT XVIII.

Immediate ne, an potius mediate ad fidem referendum sit credere, hunc vel illum esse romanum pontificem. Etiamsi ponas, hoc, et alia hujusmodi facta non esse credenda fide supranaturali, haec tamen fides debetur decretis conciliorum, et apostolicae sedis in materia fidei et morum ab ecclesia receptis. Evidentia naturalis et moralis in his casibus sufficit, et nos credere, ac obtemperare cogit. Quam temerarium, et poena dignum revocare in dubium ejus effata.

A non paucis annis recentiorum theologorum ingenia exercet ea quaestio, num ad fidem spectet haec propositio: *Hic aut ille est verus romanus pontifex.* De illa altum silentium apud patres, et antiquiores theologos. Sunt qui immediate, sunt etiam qui tantummodo mediate fidei divinae assensu credendam censeant. Neutram sententiam hucusque ecclesia, aut apostolica sedes suo calculo firmavit. Quare fas erit nobis quaestionem adhuc incertam versare, quod tamen praestabimus ea animi reverentia, quae tam arduis et delicatis rebus debetur, ita ut apostolicae sedi non haec tantum, sed omnia nostra humili obsequio subjiciamus, nullam aliam tueri sententiam parati, quam quae illi placuerit, et ideo ausi argumentum istud pertractare liberiori stylo, quod Roma nondum suam hic aperuerit mentem, et alioquin eam pontificibus maximis esse mentem sciamus, ut in omnibus veritas vincat.

Dicimus igitur, multis recentiorum videri immediate pertinere ad fidem effatum istud: *Hic aut ille homo* (verbi gratia Clemens XI) *verus est pontifex romanus.* Eaque solet adferri potissima ratio, videlicet enuntiationem particularem contineri in universali, et quum universalem Deus revelarit, particularem quoque a Deo revelatam fuisse. Ut enim omnes in Adam peccavisse fides nos docet, atque in hoc effato revelatum quoque e-

xempli causa fuit, *Salomonem peccasse in Adam*, ita et in isto universali effato toti ecclesiae revelato: *Omnis homo rite electus ab ecclesia in successorem Petri est verus pontifex romanus*, censendum est revelatum et illud particulare: *Hic aut ille est verus pontifex romanus*. Qua in re nemo non videt, quantae curae sit omnibus ut hinc nova aliqua Dei revelatio excludatur, bene siquidem perspecta quilibet catholicorum habet intoleranda incommoda, quae sequerentur, si quidquam ad vetus doctrinae depositum adjungi aliquando posse credatur, quod non revelarit Deus, antequam utriusque foederis libri concluderentur morte apostolorum.

Huic tamen sententiae impedire quaedam possunt, ne assentiamur. Nam primo constare evidentius deberet, ad fidem spectare, hoc est a Deo revelatum fuisse integrum universale effatum: *Omnis homo rite electus ab ecclesia in successorem Petri est verus pontifex romanus*. Quale certe hic legitur, extra controversiam esse non potest. Ecquando enim aut in scripturis sacris, aut per traditionem revelatum est ab ecclesia eligi, aut eligendos esse Petri successores? Immo electores, et plerosque istius electionis ritus, ipsi romani pontifices pro sua prudentia ac arbitrio, et pro temporum opportunitate statuerunt suo jure sua auctoritate usi. Hisce ritibus non servatis, et desideratis conditionibus quibusdam a jure positivo praescriptis, electio interdum inanis evadit.

Secundò, constare evidentius deberet, quomodo in illo universali effato, quod revelasse Deus dicitur: *Omnis homo rite electus in Petri successorem, est verus pontifex romanus*, possit quoque dici revelatum particulare illud: *Hic aut ille est verus pontifex romanus*. Nam quum ista conclusio deduci firmissime nequeat, nisi ex alio etiam effato, quo plenus conficia-

tur syllogismus, nempe si dicatur: *Sed hic aut ille rite fuit electus*, quam propositionem ad fidem pertinere nemo dicit; quomodo quod inde consequitur pertinebit ad fidem? Certe revelatum non fuit, hunc aut illum fuisse prius baptismo sacro regeneratum, sacrisque ordinibus rite initiatum, et sine vi, sine pretio, sine iniqua electorum conspiratione electum.

Tertio, ostendendum foret apertius, quomodo nova aliqua dogmatum revelatio non admittatur, si credenda est tamquam a Deo revelata ista propositio: *Hic est aut ille verus pontifex*. Etenim duplex tantum revelatio excogitari potest, altera, quae respicit aeternas veritates et facta Dei et hominum jam consummata, priusquam apostoli decederent, altera respiciens facta quaedam in ecclesia Dei consummanda, quae sine dubio praedici a Spiritu sancto potuere. Ad priorem revelationis speciem nullatenus referatur illud effatum. Si ad alteram, oportet ut Spiritus sanctus praedixerit, et revelaverit, hunc virum potius quam alterum a sacris electoribus, rite et sine errore, sine vitio aliquo esse eligendum, et tunc ex revelatione constabit, hunc, et non alium virum, esse verum pontificem romanum. Quum autem constet, Spiritum sanctum neque revelasse olim prophetice, neque nunc revelatione peculiari aperire, hunc potius quam alium in successorem Petri fuisse electum, aut eligendum, idcirco neque immediate revelata videtur enuntiatio illa (*Hic homo est verus pontifex romanus*), neque ut certa per fidei divinae assensum immediate credenda. Ad haec si ideo ad fidem immediate spectat istud effatum quia revelatum fuit in universali effato; in immensum abibit eorum numerus, quae in posterum immediate pertinere ad fidem credenda erunt. Cur enim non revelatum quoque dicendum erit, hunc illumve sanctum virum canoni beatorum adscriptum, revera in coelis regnare? cur non et archie-

piscopum Parisiensem esse verum episcopum? cur non et singulas Hostias populorum adorationi propositas continere verum Christi corpus? cur non et huic vel illi regi legitime electo parendum a subjectis populis? Et innumera alia. Certe hujusmodi effata aliquo universali effato, quod Deus revelavit, et facto moraliter evidenti innituntur, sicuti nullo negotio quisque intelligat. Certe et ex his multa credenda sunt populis, ne debita officia negent, et ne graviter peccent. Attamen quis haec et alia ejusmodi immediate per fidem credenda pronuntiet, quamvis universali effato, quo innituntur, sit immediate supranaturalis assensus adjungendus? Haec igitur quum necessario consequantur et pendeant a facto, cujus veritatem a coelo nequaquam edocemur, ne ipsa quidem tam certa reputanda videntur, quam certa nobis futura sunt evangelica dogmata.

Praeterea celebre est facinus Stephani VI romani pontificis, qui Formosum legitimum romanae ecclesiae praesulem, ab universa ecclesia susceptum, (ejus cadavere ignominia et flagris affecto) e catalogo romanorum antistitum expunxit, iterumque ordinibus sacris ut initiarentur ab eodem initiati praecepit, eaque omnia solemnibus romanae synodi votis firmavit. Nemo autem est, qui hic non legat, falsi arcessitam, et inanem pronuntiatam a Stephano propositionem illam: *Formosus est, aut fuit verus romanus pontifex.* Ergo Stephanus aut a fide excidit, et haeresim e cathedra proposuit, aut ad fidem immediate illa enuntiatio non pertinebat. Primum nemo veritatis amans, et pontificiae dignitatis studiosus dixerit, etenim Stephanus nefario quidem et inaudito sacrilegio Petri sedem deturpavit, sed *in quaestione facti, non juris, et malo exemplo, non falsa doctrina* erravit, sicuti ait magnus cardinalis Bellarminus. Restat igitur, ut a fidei dogmatibus illud effatum excludatur, et

excludendum quoque sit in posterum. Utcumque tamen capiatur Stephani exemplum, illud certum est, ab aliis romanis pontificibus, et ab ipsa ecclesia neminem hucusque tanquam haereticum fuisse damnatum hac una de causa, quod credere nollet, aut negare auderet verum romanum pontificem hominem quempiam in successorem Petri electum. Id cernere est in tot schismatum historia, quibus afflicta fuit ecclesia et cathedra romana. Quae autem, quaeso, esse causa potuit, cur nunquam ad fidem pertinere hujusmodi crimen, sive errorem, nemo statuerit, et nemo haereticis idcirco ob hoc unum fuerit accensitus, quum tamen ea controversia tot motus animorum exciverit, et toties versata sit in ore et judiciis tum universae ecclesiae, tum romanorum pontificum, et qui negat aliquem rite electum in successorem Petri, ipsum quoque neget esse verum romanum pontificem? Non alia utique videtur ratio fuisse, quam quod ista quaestio ad factum pertinere crederetur, non autem ad dogma, et immediate ad fidem referri non posse.

Si dicas, ab hac censura ideo solum temperatum, quod rite electus nondum ab ecclesia universa ut talis receptus fuisset, nobis persuadere non facile id possis, qui novimus tot aliis diris exceptos, tot poenis damnatos a pontificibus maximis canonice electis, negantes impugnantesve legitimam eorum electionem. Ut autem aliis et rationibus et exemplis hac in re parcam, sufficere videtur Pauli IV, pontificis maximi sententia. *Si ullo unquam tempore apparuerit* (edicit ille bulla XIX, in Bullar. Rom. et haec priora verba accurate notanda) *aliquem ante ejus in romanum pontificem assumptionem a fide catholica deviasse aut in aliquam haeresim incidisse etc. promotio seu assumptio de eo etiam in concordia et de unanimi omnium cardinalium assensu facta, nulla, irrita et inanis existat,*

nec per ipsius romani pontificis inthronizationem aut adorationem, seu ei praestitam ab omnibus obedientiam, et cujusvis temporis in praemissis cursum convaluisse dici, aut convalescere possit. Igitur fieri potest, ut quispiam non esse verus pontifex aliquando appareat, licet Petri sedem impleverit, sibique omnes habuerit obedientes, dum olim haeresi addictus fuisse deprehendatur. Igitur supranaturalis fidei assensus exigi non potest, quo aliquis credatur verus romanus pontifex, etiamsi ab ecclesia universa receptus fuerit, quando ecclesiam ipsam ab omni errore immunem in hoc negotio nequaquam arbitratur ipsemet Paulus IV. Atque in ista eadem sententia fuere antiquiores theologi, quamquam obiter in ea versati. Progrediamur.

Sed quei certa per fidem credenda erunt romanorum pontificum decreta ad dogma pertinentiá? quei non liceat eorum sententias contemnere, eorum electionem pro lubitu revocare in dubium? quei evitari poterunt sexcenta alia incommoda, si certum aliquem hominem verum Petri successorem credere nunquam jubeamur? Et haec quidem, fateor, in causa fuere, cur proxime praeterito saeculo scholastici quidam theologi efflagitare coeperint immediatum divinae fidei assensum in ista quaestione, repudiata opinione minus recentium. Nisi ita crederetur, visa est ipsis nutare ecclesia, et doctrina catholica, quod tamen antiquiores non extimescebant. Verum nihil fortasse hinc sibi atque ecclesiae timere debuerunt ingenia pusilla, nihilque hinc sibi ingenia temeraria blandiri. Quanquam enim immediate ad fidem ista referenda non sint, ea tamen credenda esse dicimus vera ac certa, et stare nihilominus potest dogmatum et decretorum robur, et nihil in legitimos pontifices audere licet.

Quod ut liqueat, statuimus primo tanquam evidens, Deum revelasse olim, praeter facta et dogmata quaedam particularia, uni-

versales etiam quasdam regulas atque sententias, quibus ecclesia, et singuli homines in posterum regerentur, tum ut credenda crederent, tum ut facienda facerent, et non facienda vitarent. Universales autem illae regulae atque sententiae a Deo revelatae, ut usu valeant, applicandae sunt factis quibusdam particularibus non revelatis, idque fit aut a romanis pontificibus, aut a conciliis, aut ab hominibus singulis. Applicationem faciendam tum novimus, quum evidentia aut naturalis, aut moralis nos movet; istaque evidentia sufficiens causa est, ut merito aliquid agamus sive credamus; immo ita credere, aut agere saepe cogit, ut secus facientes non terrenis tantummodo poenis, sed etiam aeternis sint castigandi. Fides docet ac jubet, colendos esse parentes ac reges legitimos, at simul non docet, hunc vel illum hominem esse certum parentem, et legitimum regem nostrum. Attamen quia ex evidentia morali cognoscimus, qui sint isti parentes, et reges, hujusmodi particulari facto applicare cogimur universale fidei decretum, et hunc illumve hominem colere. Non colentes cum in terris, tum post mortem, justa poena manebit. Ad fidem ergo immediate pertinere non potest haec enuntiatio: *Iste, vel ille mihi colendus est ut pater, ut rex.* Sed num obsequium iis negare idcirco liceat? Apage. Evidentia moralis ita me de peculiari hoc facto certiorem facit, ut sine gravi culpa atque ignominia debitam illi subtrahere reverentiam non possim, etiamsi revelatio divina de hujusmodi facto desideretur.

Ita et episcopis nostris, et praecipue successoribus Petri, secundum divina mandata a christiano grege parendum est; iisque et potissimum congregatis in aliquo legitimo universali concilio, aut romano pontifici aliquod decernenti dogma, credendum est, divinaeque fidei assensus huic dogmati accommodandus, prout sanctissimae legis instituta praecipiunt. Nam etsi revelatum a

Deo mihi non fuerit, hunc vel illum esse legitime electum, verumque esse pastorem, aut omnes in hoc illove concilio congregatos, veros esse pastores: negare tamen non possum, praeeunte evidentia morali, et fidem de ista evidentia nobis faciente suo assensu ipsamet ecclesia, et populi multitudine, quin ii sint legitimi pastores ecclesiae catholicae, et quin mihi aliquid credendum in religionis doctrina proponant. Noluit Deus tot particularia facta praedicere, aut identidem sua revelatione aperire. Rationi, et conscientiae nostrae usum dimisit universalium ab ipso revelatorum, quae, quum evidentia poscit, applicaremus particularibus factis. Itaque ista facta conscientiae nostrae satis per evidentiam nota certaque fiunt, ut nulla sit excusatio peccati, si propterea obsequi et credere nolimus pastoribus nostris. Alioqui, si divinam revelationem ubique necessariam putamus, et quum desideratur, fas est negare fidem salutari doctrinae, obedientiam praeceptis, obsequium majoribus: jam non ecclesia solum, sed universae mundi respublicae evertentur; immo nihil credere cogemur, et pejores quam academici et sceptici erimus. Nihil enim est, quod ab aliquo facto minime revelato aliqua ex parte non pendeat, eique conjunctum non sit, idque etiam in religionis catholicae oeconomia animadverti potest. At propterea a credendo, atque agendo non excusantur homines.

Exempli causa neque revelatio, neque ecclesia certos nos faciunt, tot sacrarum scripturarum editiones typis procuratas per episcopos singulares, aut doctores orthodoxos, purum putum continere verbum Dei, et omnibus carere mendis: quae tamen menda efficere dubium, et immutare etiam divinorum librorum sensum possunt. Num idcirco nobis licebit fidem negare documentis inibi propositis? Nequaquam. Documenta ipsa divinae scripturae immediate nobis non solent proponi a Deo, aut a conciliis

universalibus, hoc est aut a veritate ipsa, aut a veritatis custodibus falli nesciis, quos nunquam auribus nostris audivimus, sed quidem a singulis episcopis, parochis, aliisque hominibus errori obnoxiis. Num satis id fuerit, ut assensum fidei supranaturalis quisquam neget doctrinae per hoc hominum genus propositae, quum ipsam doctrinam immediate audire non possimus a Deo aut a conciliis pastorum non errandi praerogativa donatis? Minime sane. Neque certum est divina certitudine, hunc illumve librum esse foetus sive sanctorum patrum, sive episcoporum, non confictos, non interpolatos; idque ecclesia ipsa ita statuere nequit, ut ad fidem pertineat. Quum tamen ex his fontibus traditionem christianae doctrinae educi contingat, quis factum hoc uti minime certum causari audeat, ne traditioni ipsi, quae inde derivatur, toto intellectus obsequio adsentiatur? Certe qui rem accurate examinet, inveniat, non traditionem tantum, ejusque monumenta, sed codices etiam divinae scripturae, quos nunc habemus certissimique sumus germanos esse prophetarum et apostolorum libros, a serie factorum quorumdam pendere, quae nobis per divinam fidem certa non sunt. Praeterea nunquam ad fidem spectare poterit, episcopos, e quibus generale concilium conflatum fuit, sacro baptismate, sacris ordinibus rite fuisse initiatos, et corde haeresim non confovisse. Quis nihilominus eum ferat, qui Nicaeni aut Tridentini concilii decretis morem gerere, et supranaturalem fidem eorum canonibus accommodare nolit adeo levi in medium excusatione prolata? Alia id genus persequi non lubet.

Si ergo ista facta non revelata minime impediunt, aut impedire possunt, quominus christianae doctrinae conciliis, et traditioni firmissimum fidei assensum demus: cur necesse putabimus ad fidem referre enuntiationem illam, *hic aut ille est verus ro-*

manus pontifex, quasi liceat obedientiam romanis pontificibus, et obsequium negare definitionibus de dogmate ab ecclesia universa receptis, si ad fidem immediate non spectet ejusmodi effatum? At, inquiant ii qui aliter sentiunt, quomodo divinitus certissima sint, ut fere omnium catholicorum sententia habet, decreta romani pontificis, nisi divinitus quoque pro certissimo credendum sit, hunc illumve esse verum romanum pontificem? Quomodo (nos quoque reponere possumus) per divinam fidem credendum est, hunc aut illum esse verum pontificem maximum, nisi per eamdem fidem credatur, hunc aut illum fuisse rite electum in successorem Petri, et baptismate, et sacris ordinibus rite olim donatum, et nunquam cum haereticis sensisse, aut etiam post maximum munus adeptum in haeresim non declinasse, quod fieri posse similiter plerique affirmant? Sed his praetermissis, hoc sibi responsum habeant. Necesse est dogmata fidei certissima credere, atque obtemperare maximis pontificibus, quamquam eodem assensu non sit necesse eos credere veros pontifices maximos, et certa credere tot alia facta, de quibus nuper egimus. Ut enim dogmata per fidem amplectamur, certaque credamus, sufficit, ut facta illa, et legitima electio romani pontificis, nobis per moralem evidentiam innotescant. Conficitur autem argumentum istud. *Quidquid a Deo revelatum est, verum certumque est, et quidquid per evidentiam nobis constat, ab ecclesia, aut a romano pontifice receptum aut statutum fuisse tamquam revelatum a Deo, certum quoque nobis per fidem divinam futurum est. Sed per evidentiam nobis constat, ecclesiam, aut romanum pontificem, hoc vel illud dogma recepisse, sive statuisse tamquam revelatum a Deo: ergo id certum nobis esse debet per divinam fidem.* Et revera quum jubeamur a Deo credere christianam doctrinam, quae ab ipso revelata, et ab eccle-

sia, aut a romanis pontificibus asserta fuit: cur post tantam assertionis hujusmodi evidentiam ea dogmata credere nolimus? cur adhuc dubitare velimus? cur salutem nostram in periculum adducere non credendo? Sibi neget, si potest, conscientia nostra, ecclesiam, aut romanum pontificem ista recepisse, aut decrevisse. Neget hunc esse verum pontificem romanum rite electum, rite ablutum baptismatis lavacro, nunquam haeresi addictum; hos vel illos libros esse germanos sanctorum patrum foetus; hoc illudve concilium ex catholicis episcopis legitime coactum. Haec adeo evidenter constant, (quamvis per revelationem divinam non constent) ut jure nemo negare velit ac possit. Et qui ista negare, aut in dubium revocare licitum sibi putat, non est cur negare etiam non possit ac velit pleraque alia certissima et evidentia in hoc hominum rerumque temporario statu: quod tamen quantum a recta ratione, legibusque divinis atque humanis abhorreat, non est meum ostendere hominibus ratione utentibus. Regitur hominum vita variis evidentiae generibus. Qui eis adversatur, aut demens est, aut temerarius, et poena dignus, si in re caecutiat, quae in publicum malum, aut in religionis, suaeve privatae salutis perniciem vergat. Hinc abjiciendae cavillationes, et diverticula dolo malo, et sine ratione quaesita. Credendum, faciendum, fugiendum est, quod Deus per ecclesiam nec credere, facere, ac fugere docet, si nobis cordi est aeterna vita et conscientiae quies.

Evidentia autem, ut dixi, alia est naturalis, alia moralis. Utrique interdum id roboris est, ut si aliquod effatum negemus, quod non ex revelatione divina, sed ex evidentia solum constet, negemus simul aliquod effatum et dogma a Deo revelatum. Posteaquam, exempli gratia, evidentia naturalis me certum fecit, hunc aut illum esse hominem, si inficiari velim, ipsum illum

peccasse in Adam, non possum, quin simul negem effatum ad fidem pertinens, hoc est omnes homines in Adam peccasse. Aut ergo me delirum, aut impium prodam, si hoc affirmare, illud negare pergam. Hoc patere potest in aliis sexcentis exemplis, tum quod est ad licite agendum, tum quod est ad necessario credendum. Igitur qui has evidentes enuntiationes negare audeat, etiam si non immediate, mediate tamen fidei dogmata laedit, ac illud praesertim, quod Christus peculiari providentia suam regit ecclesiam, eique non deest in necessariis.

Quod saltem esse extra omnem dubitationis aleam mecum omnes censeant illud est: Si quis romanum pontificem pacifice electum, pacifice regnantem, et ab universa ecclesia receptum, non credat verum romanum pontificem eique idcirco obsequi et obtemperare nolit justa praecipienti, hac una excusatione fretus, quod non sit certum, ut ajunt, de fide, illum esse verum romanae ecclesiae antistitem; homo tam temerarius, utpote gravi crimine obstrictus, merito coercendus erit severissimis poenis, et communione ecclesiastica privandus. Eadem dicas de legitime habito concilio. Etenim quamvis fidei assensu immediate credere legitimum hoc esse concilium, nullo ecclesiae decreto cogamur, cogimur tamen propter manifestas fidei regulas concilio generali ab ecclesia recepto morem gerere, et fide divina credere dogmata ab eo definita quum evidentia simul ita agendum praescribat, et satis conscientiam nostram ab errore tueatur et ad credendum impellat. Hinc justis castigationibus repressi olim theologastri quidam fuere, qui quum ab apostolica sede damnatum iri praesentirent nonnullas suas absonas a doctrina Christi sententias, sperarunt aut romano pontifici terrorem se incussuros, aut frustraturos damnationem, si hanc thesim evulgarent ac propugnarent. *Non est certum de fide hunc numero*

papam esse verum pontificem romanum. Ridendum plane, et perquam temerarium consilium quo schismati praeludatur et omnia ecclesiae tribunalia eludantur, quasi aliunde evidenter non constet, qui sint veri pontifices romani, et quasi fatendum ipsis quoque non fuisset hanc unam sufficere evidentiam, ut romani pontificis et conciliorum decretis atque auctoritati parere deberent, si catholici esse ac dici vellent.

Alia sunt facta, quae in ecclesia Dei constituta fuere tamquam certa et constitui adhuc possunt, quibus etsi adjungendus non est supranaturalis fidei assensus (non enim illa referre inter dogmata licet) nefas tamen sit non amplecti et non credere vera; et qui credere sive amplecti recuset, haeretici cordis suspicionem non levem contra se excitabit aut saltem severitate legum ad meliorem sententiam pertrahendus erit. Hujusmodi sunt ea omnia, ex quibus dogmatum unitas et conservatio pendere videtur. Exempli causa, nunquam ecclesia constituere poterit, tamquam fidei dogma, hos illosve libros Hieronymo, Augustino, Chrysostomo, aliisque patribus esse adscribendos. Id nos tamen novimus et credimus evidentia edocti, quae et Aristoteli, et Ciceroni, et Virgilio, aliisque, libros tribuendos esse edicit. Sublata hac evidentia nefas non est de germanis hujusmodi librorum auctoribus dubitare. At qui contra evidentiam fidemque antiquitatis libros a patribus conscriptos suscipere et deosculari nollet, compellendus foret poenis etiam gravibus ad opinionem hanc exuendam. Ii siquidem libri divinae atque ecclesiasticae traditionis promptuaria sunt, eorumque veritas et conservatio mirum in modum conducit evangelicae doctrinae conservandae atque explicandae.

Similiter nunquam certissimum de fide, ut ajunt, erit privato cuicumque homini, se absque omni prorsus erroris periculo

intelligere verba librosque conciliorum et sanctorum patrum. Attamen, ubi is evidenter cognoscat, se eorum sensa intellexisse, quousque aliter ab ecclesia non edoceatur, certam credere debebit doctrinam, quam in iis verbis et libris communi et constanti calculo assertam contineri cognovit. Tandem inter fidei dogmata nunquam referre licebit, hunc illumve hominem haereticum esse aut fuisse, puta Arium, Lutherum, Calvinum. Nemo tamen inter catholicos ita insanit, ut id genus homines, libris suis et ecclesiae totius consensione damnatos, negare velit, aut credere nolit a fide vera devios, quod sibi per divinam revelationem non constet, eos catholicae doctrinae revera fuisse adversatos. Id aliunde apertissime constat, hoc est ex ipsa rerum evidentia. Hujusmodi autem facta ad judicium spectant ecclesiae, maximorumque pontificum, et aliorum etiam episcoporum, nullumque dubium est, quin iis judicantibus reverentia maxima debeatur. Reverentia, inquam, maxima, et assensus humilis, non autem divina fides. Nam et ista judicia nihil aliud respiciunt quam facta a Deo minime revelata; quare neque per se immutabilia sunt, neque ab omni prorsus erroris periculo immunia.

CAPUT XIX.

In judiciis ecclesiasticis tria consideranda, nempe doctrina, persona, seu intentio docentis, et voces, seu phrases, quibus doctrina exprimitur. In doctrina damnanda sive probanda, est ab errore immunis ecclesia; non autem in judiciis de persona. An judicia ecclesiastica de vocibus et sensibus supranaturalem fidem postulent. Tum solum postulare videntur, quum ad fidei doctrinam aut statuendam aut defendendam necessarius est in ecclesia Spiritus Sancti afflatus, et quum de traditione colligenda ex patribus, et de sensibus canonum, et de versionibus sacrae scripturae agitur.

Ne tamen in judiciis ecclesiasticis, de quibus nuper facta est mentio, suscipiendis atque pensandis fallamur, utilissimum puto animadvertere, distinguenda ibi semper tria esse, nempe *doctrinam, personam docentis, et voces seu verba, quibus doctrina exprimitur.* Sub nomine doctrinae venit id, quod significatur quibusdam vocibus, verbis ac phrasibus, istaque doctrina judicari potest sana aut perversa ab ecclesiasticis judicibus. Quod quum ecclesia facit, certum est errorem intercedere non posse, tum quia fieri non potest, ut ecclesia Dei in dogmate fallatur, et Christi promissa irrita efficiat, tum quia sententiam de re profert, quam a Deo ipso didicit, sive in sacris literis, sive per antiquissimam traditionem. Ideo immutabilia sunt ex institutione Christi, et ex natura, quod est ad hanc partem, ecclesiae judicia, meritoque a catholico grege supranaturalis fidei assensum exigunt.

Persona docentis tum judicari dicitur, quum judicium fertur de mente animove illius, qui doctrinam quampiam tradidit. Sacrorum judicum et hic habent locum jura, non ita tamen ut eorum sententia (quod est ad hanc partem) nulli mutationi, nulli errori obnoxia sit. Humano more, humanis legibus atque successu ista peraguntur. Ut enim vetus habet regula, *ecclesia non*

judicat de internis. E solis autem externis quantum fieri potest, interna judicantur. Fieri igitur potest, ut qui prava scripsit aut pronuntiavit, recte animo senserit; nam et qui recte sentiunt, non recte semper loquuntur, aut disputant, et cor interdum aliud credit, quum os ex simulatione aliud pronuntiat; sicuti et qui a veritate aberrant, saepe errorem suum verborum ambiguitate obtegere solent. Praeterea multi ex infirmitate intellectus in errores labuntur, non ex pertinacia voluntatis, et cum eodem errore suo conjunctam habent debitam erga ecclesiae judicia reverentiam, prompti abjurare quidquid noverint ab ecclesia damnatum, et amplecti quidquid illa constituat. Hi sane inter certissimos haereticos non sunt computandi, quamquam eos uti haereticos ecclesia de externis judicans rite damnaverit. Quae autem plena firmitas esse in hoc genere potest ecclesiasticis judiciis, dum occultam feriunt mutabilemque hominum voluntatem ac mentem, et dum interdum e vivis sublatos, anathemate et diris feriunt, nullam suae mentis rationem reddituros? Neque vero quidquam probri aut periculi in ecclesiam venit, si hic erretur. Ad doctrinam Christi, in qua certe statuenda errare nequit ecclesia, non spectant hujusmodi facta, hoc est, hunc aut illum auctorem privatum ejus erroris esse reum, de quo accusatur, aut recte scripsisse quum secus animo sentiret. Sive hoc ille senserit, quod illi ecclesia tribuit, sive non senserit, stat semper catholica doctrina, erroresque in illo homine confixi nunquam desinunt esse errores, quamquam ab iis fortasse abfuerit ille, quem ecclesia damnavit.

Nil igitur mirum, si uti quibusdam exemplis supra ostendimus, hujusmodi judicia iterum institui, et retractari, et mutari ecclesia patiatur. Immo cuicumque modeste curanti, ut auctorem quempiam damnatum ab erroribus purget, succensere

ecclesia minime consuevit, quum suae esse pietatis ducat, omnibus filiis suis quocumque tempore locum vindicandae innocentiae relinquere, dummodo scandala evitentur, et qui patroni munere funguntur, non sententias auctoribus tributas, et ab ecclesia proscriptas tueri, sed auctores tantummodo ab erroribus, quibus inquinati credebantur, liberare contendant. Sic Origenem, Theodoretum, Abailardum, Gothescalchum, abbatem Joachimum, aliosque, in ipsis etiam generalibus conciliis damnatos, sacrilegium non fuit pro viribus tueri. Atque utinam nullum vere haereticum unquam habuissemus. Quosdam contra aut absolutos, aut innocentes proclamatos, re melius comperta, novis percutere censuris in more fuit. Illustria sunt, et huc revocari jure possunt Innocentii III verba in cap. a nobis de sententia Excommunic. *Judicium Dei veritati, quae non fallit, nec fallitur, semper innititur, judicium autem ecclesiae nonnunquam opinionem sequitur,* (in definitionibus nempe factorum, nam quae ad dogma et fidem spectant, veritate divina jam revelata innituntur) *quam et fallere saepe contingit et falli. Propter quod contingit interdum, ut qui ligatus est apud Deum, apud ecclesiam sit solutus, et qui liber est apud Deum, ecclesiastica sit sententia innodatus.* Attamen quamdiu error manifeste in sententiis judicum non appareat, et quamdiu non constet, judices fuisse deceptos; ratio poscit, ut inviolata sint et veneranda vel hujusmodi judicia. Quisquis levi de causa et futili aliqua suspicione ductus ea amplecti nolit, ecclesiae, romanorumque pontificum auctoritati sanctissimae obsistit, et gravi ac justa castigatione plectendum se praebet. Sunt et ex his definitionibus, quae inmutabiles, certaeque evaserunt, non quidem proprie ex ecclesiae auctoritate, sed ob nimiam rerum evidentiam, publicamque haereticorum pertinaciam, qualem qui in Johanne Hus,

Hieronymo Pragensi, Luthero, Calvino, aliisque ejusmodi ecclesiae catholicae hostibus non videt, mente oculisque caecutiat necesse est.

Ad voces venio, verba, phrases, formasque dicendi, quibus uti solent homines ad explicandam doctrinam suam, eamque transferendam de sua in aliorum mentem. Et istas omnino necessarium videtur a doctrina distinguere; nam aut pravo consilio, aut ex ignorantia possunt homines sub orthodoxis loquutionibus perversas celare sententias, et rursus orthodoxas haereticis vocibus convestire. Cognoscere autem, et judicare, quid sonent voces, phrases, formaeque dicendi, est cognoscere, quis earum sit significatus, et sensus: qui itidem sensus, quum sententiam doctrinamve continere et significare possit aut orthodoxam aut haereticam, pius propterea et sanus, aut impius et pravus sit, appareatque ipse quoque necesse est, nihil considerata scriptoris mente. Quaerimus igitur, an ecclesia decernens, qualis sit, et utrum catholicus, an haereticus alicujus libri non divini, sive alicujus dicti, ac propositionis sensus, falli unquam possit, et sitne illius judicio hic adjungenda supranaturalis fides.

Et quidem gravissimae rationes occurrunt, quae hic etiam divinae Christi sponsae immunitatem ab errore erroris ve periculo tribuendam esse admoneant. Illud enim primo constat, ecclesiae pastores, non ex arbitratu cerebroque suo, neque divinando (quod in physicis ac profanis historiis fieri interdum solet), sed ex traditione majorum de scripturarum sensu judicare debere, et Christi doctrinam exponere, atque adeo controversias in dogmate esse dirimendas secundum ea, quae jam a pontificibus maximis, conciliis, et sanctis patribus hucusque accepimus. Quae res quamquam confirmatione non egeat, nobis tamen est Vincentii Lirinensis viri gravissimi auctoritate confirmanda: *Ca-*

tholicorum hoc proprium, inquit ille, *deposita sanctorum patrum et commissa servare, damnareque profanas novitates. Ita enim in concilio Ephesino omnium patrum una fuit vox, ut quod erat antiquitus traditum, teneretur, quod adinventum nuper, exploderetur.* Superius vero Apostoli vocem interpretans, dixerat: *Depositum, id est, quod tibi creditum est, non quod a te inventum, quod accepisti, non quod excogitasti, rem non ingenii, sed doctrinae, non privatae usurpationis, sed traditionis publicae, rem ad te perductam, non a te perlatam, in qua non auctor esse debes, sed custos, non institutor, sed sectator, non ducens, sed sequens, etc.* Unde autem colligi potest vetus ista neque novitia divinarum scripturarum interpretatio, et christianae doctrinae explicatio, nisi e conciliorum romanorum pontificum, sanctorumque patrum monumentis ac libris? Et rursus quei sine errore colligi poterunt hujusmodi interpretationes? quei novis canonibus prisca stabiliri doctrina, si falli ecclesia potest in assequendo sensu canonum antiquorum, librorumque a patribus lucubratorum? quei certa erit doctrina si sensum verborum sub quibus doctrina latet, sine errandi periculo ecclesia nequit educere? Immo necesse videtur non solum librorum et canonum sensum, sed mentem quoque et internum sanctorum patrum consilium in iis vocibus ac phrasibus usurpandis ecclesia cognoscat atque intelligat. Nam etsi ab errore abessent ecclesiastici judices in intelligendo sensu verborum, adhuc dubitandum restaret, num revera id sancti patres exprimere voluerint, quod eorum voces ac verba sonant, quum fieri possit, ut quae homines animo sentiunt, et per verba apta prodidisse sibi videntur, aliter sonent, ac ipsi velint, aut aliter a lectoribus intelligantur. Ad haec, nisi certissimum sit ecclesiae judicium, dum de verborum sensu judicat, quomodo profa-

nas vocum novitates tuto declinabit? Neque firmo decreto comprobare ipsa potuisset vulgatam, seu latinam, exempli gratia, sacrarum scripturarum translationem, et palam edicere nihil inibi contineri, quod verbo Dei adversetur, nihil quod graeco aut hebraeo archetypo non respondeat. Alia incommoda omitto, aut nunquam, aut vix evitanda, ubi dicamus, intercedere posse errorem in ecclesiasticis judiciis de sensu librorum, vocum, et phrasium.

Verum suis quoque iisque molestissimis difficultatibus ejusmodi sententia laborat, affirmans, nulli errori obnoxiam ecclesiam de alienorum librorum sensibus judicantem. Nam hujusmodi judicia feruntur in facta quaedam non revelata, in quibus nulla ab errore immunitas ecclesiae Dei promissa fuit. Et ipsam quidem ecclesiam novimus divinarum scripturarum interpretem falli nesciam a Deo constitutam, reliquorum autem librorum interpretem pariter certissimam non novimus. Neque porro ipsamet consuevit divinum assensum hujusmodi judiciis vindicare. Quamquam Honorii I, romani pontificis literae in oecumenica synodo VI, tanquam haereticis sententiis scatentes proscriptae fuerint, non defuere tamen catholici subinde viri, qui literas illas ab hujusmodi nota liberare et orthodoxas ostendere non dubitarunt. Ista de causa nemo hucusque succensuit, aut diem dixit praestantissimis scriptoribus Baronio et Bellarmino Honorii patronis. Nostris autem temporibus quanquam tot animorum seditiones excitarit quinque propositionum damnatio *in sensu a Jansenio intento*, et postrema hanc in rem habeamus Clementis XI, pontificis maximi oracula, nondum tamen sancitum aperte fuit, spectare ad fidem (quod est ad Jansenii sensum) romanae sedis seu ecclesiae totius alioqui venerandam sententiam.

Equidem in hoc arduo negotio, uti et in aliis ejusmodi, illud

in primis cavendum reor, ne miracula sine necessitate multiplicentur, hoc est, ut tum solum in ecclesia mirabilem divinumque afflatum, et supranaturalem opem admittamus, quum vera necessitas id poscit ad tutelam catholicae doctrinae, et ad avertendam religionis perniciem in proponendis dogmatibus, et profligandis erroribus. Si ea necessitas absit, non video, cur sponte velimus excogitare miracula in iis casibus, in quibus se extraordinario auxilio adfuturum esse non est pollicitus divinus Spiritus. Deinde cavendum, ne defensione nostra ecclesiae ex se fortissimae noceamus: quod tum fieri posset, si illa ei privilegia tamquam necessaria tribueremus, quae postea casus aliquis ei defuisse ostenderet: qua opinione nostra ecclesiam ipsam ludibrio ac telis inimicorum improvide atque incaute exponeremus. Quamobrem videndum est, an revera necessum sit, ut ecclesia Dei, sicuti in dogmatibus proponendis, et in sacris scripturis interpretandis, ita et in librorum non agiographorum sensu assequendo sit ab omni errandi periculo divinitus secura. Quid in hac re mihi probabile videatur afferam, humillimum semper erga sententiam meliorem obsequium praefatus.

Et primo, ecclesiam interpretantem verba et sensum canonum, librorumque a sanctis patribus conscriptorum, ut sanam inde Christi doctrinam hauriat, distinguere juvat ab eadem ecclesia interpretante sensa et verba privatorum hominum, ut ea vel absolvat, vel damnet. Secundo, duae conditiones considerandae sunt in oeconomia christianae doctrinae, quarum altera ad ecclesiae proceres pertinet, altera ad Christi fideles; utraque necessaria, illa, ut pastores recte proponant, ista, ut populi recte credant, et credere debeant dogmata proposita. Prima conditio est, ut tunc solum se servandos ab omni erroris periculo immunes ecclesiae pastores in proponenda coelesti doctrina sperare et

credere possint, quum debitam fidem et diligentiam ipsi adhibebunt in colligenda ipsa doctrina e sacris scripturis, conciliis, patribus, aliisque traditionis ecclesiasticae monumentis. Quae concilia huic muneri ac debito defuere, quamquam initio congregata fuerint optimis auspiciis, conciliabula evasere, ut de synodis Ariminensi, Ephesina Latrocinii, aliisque exploratum habemus. Quapropter tum episcopi in conciliis, tum pontifices maximi judicaturi, quum lis est de dogmate, non pro suo quique ingenio, suisve affectibus, sententiam ferre debent, sed qualem traditio diligenter explorata suppeditat. Tum vero diligenter explorata traditio dicitur, quum ex patrum, theologorum, et conciliorum documentis, episcopi evidenter intelligunt, num doctrina quaepiam tradita an potius improbata a majoribus nostris fuerit. Qua in re evidentia moralis et requiritur et sufficit, qualem prudentes viri in aliis humanae vitae gravissimis negotiis sequuntur, ut aliquid prudentissime credant, aut non credant. Ubi praecessit isthaec evidentia, neque vis, aut pravi affectus intercessere, ad sententiam ecclesiasticam certus est gressus, eaque doctrina, quae tum proponitur, divino assensu a singulis Christi fidelibus credenda est vera, atque germana coeli doctrina. Impleta enim conditione, quae ex parte pastorum exigebatur, sua quoque promissa Christus implet, et adminiculo est Petri successoribus, conciliisque generalibus, ne a salutari veritate aberrent.

Altera conditio Christi fideles respiciens ea est ut unusquisque, statim ac sibi perspicuum atque evidens fit, ejusmodi definitionem a legitime habitis conciliis, summisve pontificibus e cathedra pronuntiantibus, vel olim, vel recenter prodiisse, iis fidem adjungere debeat supranaturalem. Evidentia moralis et hic locum habet, credendique necessitatem imponit. Nam quoties aliquid a Deo revelatum fuit, idque per ecclesiam minime fallacem

constat revera fuisse a Deo revelatum, cur diutius suspendere velimus fidem nostram? Perspectum habemus, credenda esse quaecumque dogmata habet vera Christi religio. Si cordi nobis est aeterna salus, et grave scelus effugere animus est, iis habenda est plena fides, simul ac evidenter innotescit, eadem pro dogmatibus ab ecclesia proponi, tergiversatione omni, cavillationibusque submotis. Eodem modo, uti diximus, etiamsi ex revelatione divina notum nobis non sit romanos pontifices aut singulos conciliorum patres legitime electos, baptismate sacro ablutos, ab omni haeresi alienos fuisse; aut privatos homines, parochos et episcopos, a quibus ἀμέσως ea dogmata plebi christianae tradi solent, aut falli aut fallere non potuisse, atque alia id genus: ab iis tamen dogmatibus credendis abstinere non licet, ubi moraliter evidens sit a legitimis pastoribus legitime propositam fuisse Christi doctrinam. In reliquis humanis negotiis et credimus et agimus, et nisi agamus, merito interdum punimur, sola evidentia morali praeeunte, mentemque nostram movente; cur in omnium maximo negotio aeternum increduli esse, et moras ad credendum nectere velimus? Num omnia suo ore singulis nobis e coelo revelare debet Deus? num omnem quaestionem per miracula evidentia dirimere? Praecepit ille, ut ecclesiam audiremus, et qui apostolos eorumque successores episcopos audit, Christum audit, ut ipsemet ait Lucae, X, 16. Igitur ubi conscientiae nostrae patuit, quid de christiano dogmate legitima romanorum pontificum, et conciliorum et patrum auctoritas decrevit, id fortiter credendum, et nolle credere, aut insani, aut haeretici hominis erit.

His positis, si petatur an ecclesia falli possit in intelligendis sensibus et verbis sacrorum canonum, et sanctorum patrum, respondemus, ipsam falli non posse, postquam in iis expendendis

curam debitam, et sinceritatem adhibuit, et evidentiam moralem secuta est. Quam tamen immunitatem ab omni errore tum solum tribuimus, quum de colligenda traditione coelestium dogmatum agitur, non autem in aliis rebus et factis neutiquam revelatis. Id e Christi promissis necessario fluit. Nam si Christus ecclesiam suam a salutari veritate dogmatum nunquam recessuram pollicitus est, uti aperte scimus pollicitum fuisse; et insuper si dogmatum et scripturarum vera interpretatio, atque definitio haurienda est e sanctorum patrum, conciliorumque praecedentium documentis, uti hauriendam esse constat: necesse est ut ecclesiastici judices hujusmodi monumenta eorumque sensus intelligere sine errore possint, quoties conditionibus sibi impositis rite defuncti fuere. Nam quei doctrinam sanam ac veritatem in ecclesia sua Christus servet, et quo pacto pastores tuto ipsam constituant, et ab haereticis deliramentis tueantur, si errandi periculum subsit, vel post diligens patrum examen, et evidentiam compertam, et proscriptos saeculi affectus?

Peculiare igitur sancti Spiritus auxilium necessario adesse dicimus ecclesiae, dum ejus pastores monumenta traditionis fideliter et sedulo consulunt. At illud adesse, aut necessarium esse nequaquam dicere audemus in singulorum patrum libris et sensibus examinandis, atque interpretandis, vel quum traditio inde hauritur. Spiritus sancti ope, inquam, indigent et donantur ecclesiae magistri, quum collective e sanctorum patrum libris dogmata petunt; non autem id certum, quum singillatim de unoquoque patre judicant, ejusque sensa exponunt. Paradoxum id videatur, nam postquam dedimus conciliis et ecclesiae, tanquam necessariam immunitatem ab errore in interpretandis omnibus aut plerisque patribus collective sumptis, si rursus in intelligendis singulis falli ii possunt, errori quoque obnoxia sit eorum

auctoritas oportet in interpretandis omnibus, aut plerisque patribus ; universalia enim e singularibus constant, et singularium infirmitas in universalia quoque transit.

Attamen mirari desinent quicumque secum animo volvant certissimum illud catholicae ecclesiae effatum, nempe singulos sanctos patres, et singulos privatos praesules in doctrina Christi explicanda et tradenda, firmum veritatis argumentum praestare non posse ; et contra, omnes, aut plerosque in aliquo dogmate et in sacrarum literarum expositione concordes, quod est ad fidem et mores, solidissimum atque divinitus certum suppeditare veritatis argumentum. Nempe singuli, quamquam summa veneratione digni, errare tamen potuerunt, quum peculiari Spiritus sancti inspiratione quisque singillatim sumptus caruerit in suis conscribendis libris, et quibusdam phrasibus ac verbis adhibendis. At omnes simul sumti errare nequaquam potuerunt, ecclesiam quippe ipsi illi simul sumpti referunt, quam nunquam in errores lapsuram pollicitus est Christus. Deinde non quod aliquis vir sanctus hoc illudve senserit, ejus sententia sufficit ad stabiliendum aliquod Christi dogma, neque uno illius dicto niti conciliorum judicia debent ; sed opus est statuere et credere, quod omnes, aut plerique patres et rationes et alia traditionis legitimae documenta ad ita credendum impellunt. Quapropter, quamvis in quibusdam oecumenicis conciliis, et plerumque a dogmatibus et polemicis theologis loca sanctorum patrum afferuntur in confirmationem sacrorum dogmatum, et ecclesiasticarum sanctionum, eorum tamen singillatim sumptorum sensus ad fidem non pertinet, neque divino assensu credendum est singula ea verba et phrases eum continere sensum, quem episcopi et theologi intelligunt. Sed interdum ea, qua par est reverentia, aliter aliqua interpretari licet, intacta semper veritate doctrinae.

Id inter theologos eruditione non minus, quam sinceritate conspicuos fieri sinit ecclesia. Et in oecumenica synodo VII, ut alias synodos praetermittam, occurrere ex his nonnulla possunt, uti, exempli gratia, minus apte adhibitus est ad firmandum imaginum cultum s. Basilii locus, ubi ille de Filio Deo loquitur, perfecta et integra Dei Patris imagine. Nam quod de rationibus jam diximus, de effatis quoque sanctorum patrum dicendum est, quibus dogmata stabiliuntur atque probantur. Plurimas tum rationes, tum sacrarum literarum et patrum sententias concilia et romani pontifices semper habent, et congerunt, quum dogma quodpiam rite decernunt. Sunt autem inter istas multae invictae et ab impiis tantum aut dementibus in controversiam adducendae, sunt et aliae probabiles tantum et verisimiles, quae tamen invicem robur sibi dant et accipiunt, et aliae quoque interdum possunt animadverti, quae nihil ad rem propositam faciant.

Ista vero omnia simul conjuncta eam dogmatis ac traditionis moralem evidentiam praestant, quae necessaria est ut ecclesiastici judices prudenter et tuto de doctrina credenda sententiam ferant. Qua in re patet nihil novi a Deo tunc revelari, nullumque novum factum divinitus statui, sed divinam opem tantummodo adesse, ut quod jam ante revelatum fuerat, tunc a judicibus sine errore deprehendatur, atque ut ab examine religiose ac sapienter instituto, et ab evidentia morali, omnis umbra humanae fallaciae avertatur, etiamsi ad fidem singula ea facta, singulae patrum interpretationes minime spectent. Et profecto Dei providentiae ejusque promissis, pro ecclesiae catholicae et doctrinae verae incolumitate jam factis tribuendum necessario est hujusmodi patrocinium, non autem in omnibus etiam singularibus. Eodem etiam modo ad peculiarem Dei providentiam pertinet, ne omnia sacrarum scripturarum exemplaria, aut omnes sancto-

rum patrum libri in mundo pereant, ne omnes episcopi in synodis, ne omnes sancti patres in dogmatibus exponendis errent; non autem pertinet, ut singula etiam scripturarum, ac patrum exemplaria serventur, atque ut singuli episcopi, singuli sancti patres nunquam in doctrina fidei hallucinentur.

Ex alia autem regula, quam antea statuimus, certum est, unumquemque fidelium, simul ac evidenter cognovit, dogma aliquod ab omnibus, aut plerisque patribus tradi, consentire statim, illudque amplecti debere, etiamsi nulla ecclesiae definitio praecesserit. Si contra conscientiam et intelligentiam suam hic ille agat, et contraria tueri velit ac venditare incipiat, facile se praebebit aut puniendum aut coercendum tanquam temerarium. Et nullum quidem solemniter constitutum est ecclesiae catholicae dogma, quod evidenter antea non apparuerit in patrum scriptis, atque in aliis traditionis ecclesiasticae praecedentibus monumentis memoriae mandatum. Id cernere est in conciliis Ephesino, Chalcedonensi, Constantinopolitano II, III et IV, in Lateranensi sub Martino, in Florentino et ceteris fere omnibus, ubi e traditione patrum omnia sanciuntur. Id in epistolis maximorum pontificum, Caelestini, Leonis, Gelasii, Hormisdae, Vigilii, Gregorii, Agathonis, et aliorum deinceps. Pelagianam pestem Julianus tuebatur quibusdam pessime intellectis patrum locis. At Augustinus a se stare, hoc est, cum ecclesia catholica sentire antiquos patres in lib. I et II contra ipsum Julianum accuratissime demonstrat, et Irenaeum, Cyprianum, Reticium, Olympium, Hilarium, Ambrosium, Gregorium Nazianzenum, Basilium, Chrysostomum, Hieronymum suae sententiae faventes adfert. Saeculis autem proxime praeteritis, quibus Socinus, ejusque gregales, mysteria vel omnium augustissima in dubium revocarunt, Arminianis subinde a tanta temeritate parum ablu-

dentibus, lis intentata est Nicaeno concilio, illiusque decretis de vera divinitate Verbi credenda, quasi haec vetustioribus patribus (si Superis placet) aut ignota, aut etiam improbata fuerit. Verum ab hujusmodi calumniis ita nunc liberata est Nicaeni concilii fides cura hominum eruditorum, ac praecipue Georgii Bulli, cui licet a catholicorum communione alieno multum tamen laudis debetur, ut jam nemo non videat trium priorum saeculorum patres atque scriptores cum Nicaenae synodi patribus in ea sententia aperte consensisse. Hanc itaque evidentiam cum omnibus receptis ecclesiae catholicae dogmatibus atque definitionibus perpetuo conjunctam, hanc, inquam, patrum traditionem atque concordiam facile unusquisque per se deprehendat si fideliter ac accurate veterum monumenta perpendat, idque satis esse potest, ut sine alio ecclesiae decreto iis dogmatibus christiani adjungere aut tuto possint aut debeant fidem. Sed istam traditionem evidentiorem, et divinitus certam ecclesia deinde facit dum dogmata ipsa statuit. Neque dubitare amplius licet, quin patrum chorum ecclesia probe intellexerit, et sine errore sensa illorum interpretata fuerit, quando certum est, illi divinum Spiritum non deesse, dum traditio sincere colligitur, et doctrina a majoribus tradita definitur.

Ad judicia ergo de sensu canonum quod attinet, si agatur de generalibus conciliis, aut etiam de particularibus ab ecclesia tota probatis, videre nescio, quei admittenda non sit (vel quando singularium canonum interpretationes fiant) in legitimis ecclesiasticae doctrinae judicibus eo ab errore immunitas, quae illis certe est dum sensus singulares bibliorum, et collective sanctorum patrum sensus exponunt in fidei et morum doctrina. Quum singularia haec monumenta certissimas contineant evangelicae veritatis sanctiones, necesse est, ut ad earum sensus in-

telligendos opem conferat Deus, ne promissa Christi frustrentur et ne in necessariis ecclesia deficiat. Reliquorum conciliorum canones singulares, quos ecclesia rite nondum probavit, etsi auctoritate et pondere praestare soleant singulorum patrum scriptis, attamen non alia lege eorum sensa intelliguntur, atque explicantur, quam qua singulorum patrum libri. Utrobique similes rationes, atque argumenta militant.

In intelligendis et comprobandis versionibus sacrarum scripturarum necesse itidem est, ab errandi periculo libera sit ecclesia. Ideoque vulgatam latinam, quam Tridentina synodus authenticam renuntiavit non venerari, non divinae veritatis fidam interpretem censere, piaculum foret, non quod singulorum verborum ac phrasium usus in ea versione probanda divinitus ecclesiae revelatus fuerit; sed quod eam versionem post tot saeculorum et ecclesiarum et eruditorum consensum atque consilium evidenter oecumenica synodus deprehenderit iis abundare dotibus, quae ipsam persuadeant et reliquis latinis versionibus praestare, et fideliter reddere divinum verbum, erudiendis in doctrina sana fidelibus necessarium. Decreto post tantam evidentiam prudenter concepto quin adfuerit ope sua divinum numen, dubitare nos vetat non una consideratio. Et necesse sane est, ut latinae ecclesiae sit aliqua versio, unde pastores et populi petere veram sacrarum literarum doctrinam possint. Nam graece et hebraice plerique nesciunt, et porro scire nequeunt. Quaenam ergo erit unquam haec authentica, et fida, et sine fraude ac depravatione facta versio, si eam ne post accuratissimum quidem examen ecclesia sine periculo errandi statuere potest? Praeterea divini verbi interpres legitima a Deo constituta fuit ecclesia et tot hucusque ex ipsa habemus decreta vulgatae versionis sensibus innixa, ad erudiendos in vera fide catholicos. Porro ista eccle-

siae auctoritas, atque ejus decreta suspicione erroris laborabunt, quando certum non sit, eam a Deo regi, ita ut in assequendis versionis alicujus sensibus minime decipiatur. Divina autem providentia quum sapientissima et potentissima sit, ubi finem aliquem voluit, opus est, ut media quoque necessaria ad eum finem consequendum suppeditarit. Parco aliis intolerandis incommodis quae sequerentur, si versionum, ac praesertim vulgatae, sensus certo intelligere non posse ecclesia dicatur.

Ceterum, uti dicebamus, non ita statuendum est, ut singula vulgatae versionis verba, immo omnia ejusdem puncta, et commata, existimanda sint divino calculo confirmata, quod generali constitutione ipsam versionem synodus Tridentina probarit: quam nonnullorum opinionem piam potius, quam prudentem et veram putamus. Nam nulla vitia in ea versione deprehendi posse, nihilque illic haberi, quod aut graecis aut hebraicis codicibus penitus non respondeat, qui affirmare velit, aut in hujusmodi eruditione plane sit hospes oportet, aut nimio zelo rapiatur. Hos errores, si ita appellare placet, haec menda, et hasce qualescumque discordias a graecis aut hebraicis libris, immo inter ipsa exemplaria latina, saepe notarunt viri literarum scientia praestantes, theologi, et catholici, et in ipsa arce religionis Roma, neque ignorarunt ipsi Tridentini patres. Itaque authentica in iis solum proclamata vulgata versio, quae ad fidei et morum doctrinam faciunt, in quibus dignoscendis et constituendis inconcussa sunt legitima judicia ecclesiae, et apostolicae sedis. Reliqua dissimulata sunt, et eruditorum arenae relicta, utpote non necessaria; neque enim in sensibus, rebusque minime necessariis statuendis divinam opem sibi tribuit ecclesia. Proinde ea tantum mens Tridentinis patribus fuisse videtur, ut vulgata versio sine erroribus et fidelis esse credatur in doctrina ad fidem

et mores pertinente; et sapientissime decretum est, eam in disputationibus, et concionibus publicis et sacris mysteriis adhibendam esse, tutoque adhiberi posse, reliquis versionibus posthabitis, in quibus tales praerogativas non agnoscit ecclesia. Verum ne alias quidem improbavit versiones, quae bona fide concinnatae fuerint, et quantum fieri potest, veritatem originalis textus et traditionem doctrinae verae exprimant; multoque minus hebraicos codices, et LXX interpretum versionem explosit. In hanc rem praeter Sixtum Senensem, Andream Vegam, Melchiorem Canum, Genebrardum, Marianam, Serarium, Bonfrerium et alios, consulendus est doctissimus cardinalis Pallavicinus libro VI, cap. 17, Hist. Conc. Trid.

CAPUT XX.

Ecclesiastica judicia de privatorum hominum libris, verbis, et sensibus, ad fidem pertinere minime videntur. Et tamen doctrina in iis aut probata, aut damnata, fide supranaturali credenda. Ipsa illa judicia quandonam certa quoque credenda sint, quamquam non assensu divinae fidei. Quid hic disciplina praecipiat. In Jansenii causa quid praestandum.

Atque hactenus de ecclesia interpretante verba, phrases, et sensum tum canonum, tum librorum, quos conscripsere sancti patres, quum de traditione colligenda, et salutaribus dogmatibus sanciendis agitur. Restat ut de sensibus librorum aut doctorum agatur, quorum auctores fuerint privati homines aut haeretici, aut alii ab ecclesia proscribendi. In his utique judiciis quantalibet evidentia, et cura peractis, quantumlibet suspiciendis ac venerandis, eamdem ipsam peculiarem divini Spiritus opem adesse non arbitror, quam in sanciendis dogmatibus ecclesiae tribuendam esse credo. Potissima hujus asserti ratio est, quia non

omnibus suae sponsae judiciis se praesto futurum Christus pollicitus est, sed iis tantummodo quibus constituenda est, explicanda ac proponenda salutaris doctrinae veritas et eliminandi errores. Hujusmodi vero judicia de privatorum hominum verbis ac phrasibus non doctrinam respiciunt, sive sanam, sive haereticam, sed solos verborum sensus suapte natura mutabiles, aut intelligibiles secundum arbitrium, atque opinionem mortalium. Mutabiles quidem sunt, et aequivoci interdum, tum in patrum, tum in conciliorum monumentis verborum sensus. At quum necesse sit, illinc petere traditionem, veramque doctrinam, necesse quoque est, ut Deus ecclesiae adsit sensus illos interpretanti, eamque ab errore tueatur, quando ipsam constituit columnam et custodem veritatis. A verbis autem, et phrasibus scriptoris alicujus, hominisve privati, neque cognitio, neque conservatio catholicorum dogmatum pendet. Jam aliunde sancita sunt, aut sanciri debent dogmata, et secundum illa expendendi sunt eorum librorum sensus, non autem secundum sensus eorum librorum sunt expendenda dogmata. Hoc est, quia ope divina certo ecclesia cognoscit, quid canonum et patrum verba sonent, doctrinam fidei ad eorum sensuum normam constituit. At contra ideo de librorum privatorum sensibus ecclesia judicat, quia ipsos jam constitutae doctrinae aut adversantes aut consonos animadvertit. Igitur etiamsi ecclesia in hujusmodi librorum sensibus intelligendis falleretur (quod tamen accidisse, nisi evidenter contrarium pateat, nunquam a piis fidelibus putandum est), non ideo periclitaretur doctrinae veritas, non ideo ecclesiae praerogativa in dogmatibus statuendis quidquam laederetur.

Ubi ergo constat (constare autem facile potest) quam doctrinam probare aut damnare velit ecclesia, dum effatum quodpiam privati alicujus hominis probat, aut damnat: necesse est,

ut integro animi et cordis assensu eam cum ecclesia amplectamur aut abominemur doctrinam. Nulla deinde est necessitas, ut eodem etiam assensu fidei credamus effati illius verba revera sonare et significare id, quod ecclesia probat, aut damnat, nosque cum illa probamus sive damnamus. Certe non apparet, cur dicendum sit spectare ad fidem peculiare hoc factum. Non illud olim revelavit Deus, ne nunc quidem ecclesiasticis judicibus opus est ut revelet, aut saltem ut extraordinarium conferat auxilium, ne in assequendo eorum verborum sensu erretur, quando sive ea auctoris verba id significent, sive non significent, ratum certumque stat de doctrina ecclesiasticum judicium, et christiano gregi evidenter constare potest, de qua doctrina judicium tunc fuerit pronuntiatum. Id ex obvio verborum sensu facile agnoscitur. Si dubius et aequivocus est ille sensus, ipsum per alia verba explicare et determinare solent ecclesiastici judices, uti pluribus exemplis confirmari potest, donec fidelibus evidenter innotescat, quam doctrinam aut configere, aut commendare tum velit ecclesia. Ita in Jansenii negotio dum romana cathedra, aut ecclesia congregata explicet (si opus est, communi tamen sententia non est opus) atque statuat, quem sensum, et quam doctrinam ipsa damnavit, damnatamque velit in V propositionibus Jansenio tributis: dogma fidei tunc in tuto erit, atque errori praecludentur viae; neque ulla necessitas amplius erit credendi supranaturali assensu, eamdem illam damnatam doctrinam in Jansenii verbis atque intentione fuisse, quum id scire, aut credere, nescire, aut negare, merum tantummodo factum respiciat, a quo doctrina fidei nequaquam pendet.

Sed alia quoque suppetit ratio, quare ad fidem pertinere non possint ecclesiastica de privatorum hominum libris, verbis, ac sensibus judicia. Hominum verba aequivoca, ut diximus, ple-

rumque sunt tum ex institutione populorum, tum ex usu scriptorum, metaphoris aliisque tropis utentium. Non unus itaque, sed diversus plerumque iis sensus subest. Neque impedire ecclesia potest, quominus aliena dicta aequivocationibus scateant, et aequivocos sensus pariant. Neque hoc impedire miraculorum ope Deus voluit, aut vult, quum satis ipsi sit facere, ne in interpretandis explicandisque divinis libris, et colligenda traditione, et proponenda vera doctrina, errare possint legitimi ecclesiae catholicae judices. Hinc est, quod ecclesia ita statuere non potest, unumquempiam sensum verbis alicujus libri, sive propositionis inesse, ut alius sensus subesse non potuerit, ac possit; quamquam simul ac statuit, quodnam dogma sub iis verbis ac sensibus claudi ipsa arbitretur, ipsumque damnat, dubitandum amplius non sit, quin recte et sine errore damnatum illud dogma fuerit. Experientia ipsa his suffragatur. Certe ecclesia enuntiationes easdem secundum varios sensus acceptas, nunc adprobavit, nunc improbavit, et eadem omnino verba modo aversata est, modo amplexa, prout ipsi visa sunt signare aut pravam, aut rectam doctrinam. Ita celebris illa thesis: *Christus est unus e Trinitate*, sive *unus de Trinitate passus est*, ab Hormisda romano pontifice, aliisque catholicis rejecta primo fuit, quod ejus sensus ad Eutychianam haeresim accedere crederetur, et ab ipsa significari, divinam naturam humanis doloribus ac infirmitatibus fuisse obnoxiam. At subinde eamdem thesim uti catholicam recepere Joannes II, et Vigilius romani pontifices, atque oecumenica synodus V, quum nempe in catholico sensu accepta fuit et credita veram ecclesiae catholicae sententiam sonare, atque exprimere. In synodo Antiochena vocem *Homousion* episcopi complures proscripsere, in sensu Pauli Samosateni acceptam; Nicaeni vero patres in sensu catholico consecrarunt. Ita et tem-

pus fuit, quo variae circa Incarnationem sententiae secundum varias illarum intelligentias male aut bene sonabant. Quum Pelagii literae, ac Coelestii libellus de gratia Dei coram Zosimo et romana synodo lectus fuisset, *libellus ille catholicus dictus est,* uti scribit s. Augustinus, lib. II, ad Bonifacium papam, cap. 7, ita ut Zosimus, pro fama utriusque haeretici solicitus, non sine aliqua indignatione ipsos purgarit apud Africanos patres, inquiens ep. 4, *Est-ne ullus locus, in quo Dei gratia, vel adjutorium praetermissum sit?* Verum Pelagius nomine gratiae non peculiare Dei donum animae infusum, sed legem, doctrinam, exempla Christi, aliaque externa adminicula intelligebat. De hoc sensu monitus Zosimus ab Africanis patribus, adprobatos ante libros eorumque auctores anathemate feriit, ab ecclesia ejecit. Multus sim, si alia in hanc rem exempla congerere velim, quibus videas, in assequendis privatorum librorum, verborumque sensibus tam certa non esse ecclesiae judicia, ut divinam fidem exigant, quum tamen eisdem semper sit divinitus certissimum de doctrina judicium.

At inquiat aliquis: ergo, si erroribus obnoxia est ecclesia in damnandis privatorum librorum sensibus, nullam hujusmodi judiciis fidem habere debebimus. Ergo liberum erit unicuique, aliter eosdem libros, et privatorum hominum dicta ac verba, non secundum ecclesiae interpretationem, sed pro intelligentia sua, explicare, adeo ut superflua quoque dici possint hujusmodi decreta. Ergo frustra tot ictibus apostolica sedes percusserit reluctantes adhuc Jansenianorum reliquias, immo parum aeque praeceperit, ut V, Jansenii propositiones in sensu ab eodem Jansenio intento proscriptae, non ore solum, sed corde etiam a fidelibus ejurentur. Ita argutentur quidam, splendida in speciem, sed fallaci plane ac temeraria consecutione. Dicimus igitur, non exi-

gi certe, ut divinae fidei assensu credamus, hominem quempiam ab ecclesia, sive ab apostolica sede, tamquam haereticum damnatum, reipsa talem quoque esse in conspectu Domini Dei, cujus unius est hominum corda scrutari, aut revera alicujus libri sive auctoris verba id sonare, quod damnatum ab ecclesia fuit, eumque habere sensum, quem ecclesia ipsis tribuere videtur. Fieri potest, ut ex aliis monumentis post judicium primum detectis, et ex diligentiori locorum, verborumque collatione ille qui antea prave sentire putabatur, in recta sententia fuisse postea deprehendatur, ejusque verba commodius et accuratius explicata, ab impietate liberentur. Quod quoties secundum germanas criticae regulas, et sincero patrocinio praestetur neque ab ecclesia, neque ab eruditis moleste ferendum est. Major enim cura veritatis et christianae caritatis habenda, quam proprii judicii, quando ejus naturae judicium non est, ut necessario veritas cum ipso conjuncta incedat: quod in ecclesiasticis de doctrina, seu dogmate, judiciis rite peractis semper fieri, est apud nos exploratum. Ex adverso etiam contingere potest, ut re melius explorata atque discussa, qui auctor, qui liber ante ab ecclesia aut probatus aut absolutus fuerat, male sensisse, et haeretica dogmata continere postea noscatur, et aequissime tandem damnetur. Ex hac regula Ibae epistolam, atque Theodoreti capitula, quae in concilio Chalcedonensi censuram patrum effugerant, eorum auctoribus catholicae communioni redditis, deinde oecumenica synodus V, execrata est, impiisque sententiis atque erroribus scatere deprehensa justissimo anathemate perculit. Rursus Honorium romanum pontificem oecumenica synodus VI, haereticis accensuit, ejusque epistola ad Sergium tanquam impia proscripta. At veritati et aequitati suus perpetuo futurus est locus. Utique post tantum antiquitatis consensum ego negare non ausim

(parcant Baronius et alii) quin anathema dictum Honorio fuerit, sed cum Baronio, Bellarmino, et aliis contendere et nos possumus, Honorium male revera non sensisse de Christi voluntatibus, neque haereticum plane fuisse. Restat adhuc illius epistola. Nihil ibi doctissimis viris occurrit, quod considerata temporum et rerum conditione, verum referat monothelismum, hominemque faciat impia tradentem. Quare damnatam in Honorio doctrinam nos quidem execramur, at concilii sententiam de persona et scriptis Honorii certe suscipiendam, sed non omnino certam censemus, quod et quamplurimi ante nos censuere, scriptisque prodidere, plaudentibus eruditis et ecclesia, atque apostolica sede post tot annos nequaquam improbante illorum consilium. Video in magnis ambagibus versari, qui epistolam illam merito fuisse damnatam evincere conantur, et Baronium atque Bellarminum cum sua sententia componere volunt.

Ceterum quotiescumque ecclesia aliquem aut auctorem aut librum post plenam causae cognitionem damnavit, et illius mentem, istius sensum, quantum fieri potest in humanis accuratissime investigavit, et conceptis verbis de adhibita diligentia, et de sensu proscripto monuit fideles, confirmata sententia priore, et improbato illius auctoris sive libri patrocinio, tantum roboris ecclesiasticis judiciis accedit, ut iis non acquiescere, et adhuc adversari, non temeritas tantum, sed scelus sit, idque non leve. Veneranda semper sunt apostolicae sedis et ecclesiae vel de his rebus judicia. At tamen tolerare interdum ecclesia solet ac potest, ut damnatis auctoribus, librisque proscriptis modesta et humilis defensio praestetur. Melius ipsa amat suos habere innocentes, quam reos. Et quamquam prius rite judicaverit secundum allegata et probata, nihilominus aequi deinde bonique facit hujusmodi etiam patrocinia, utpote quae interdum veritati

prospicere, semper caritate abundare possunt. Verum postquam ecclesia nulli diligentiae pepercit, et patronos nihil solidi afferentes, immo cavillationibus tantum causam agentes, silere jussit novis decretis, humillime parendum est. Et non divina quidem, sed pia fides, et non oris tantum, sed et animi reverentia est his adhibenda judiciis.

Ad leges disciplinae, quae interdum tutelam suscipi reorum sinit, pertinet etiam nostrae sententiae aequitas. Tum ecclesiae interest aperire, tum fidelium cognoscere qui sint haeretici, hoc est homines catholicae fidei vel voce vel scriptis adversi, et qui sint libri sensibus perversis, et errorem spirantibus contaminati, ut vera Christi doctrina incolumis in congregatione fidelium servetur, et omnis errandi causa auferatur. Utramque pestem vitandam esse scimus e Christi ejusque apostolorum imperio, ne ut ait Apostolus, II ad Tim., III, 13: *Mali homines et seductores et errantes in errorem nos mittant.* Porro ex institutione divina pastorum est, scilicet episcoporum, ac potissimum apostolicae sedis, lupos hujusmodi detegere et venenata pascua removere. Ipsorum est judicare, quid ovibus fugiendum sit, quidve sequendum. Igitur sine crimine, sine temeritate negari obsequium, et pia fides non potest hujusmodi judiciis, ubi diligentissimo examine legitimi judices causam versavere, ubi statutum est nullius ponderis esse adhibitas in patrocinium personarum atque librorum rationes. Cur enim temerarium non sit, privatam suam opinionem solemni ecclesiae et apostolicae sedis, hoc est, judicum a Deo constitutorum, sententiae praeponere in re tanti momenti? Nisi his decretis humiliter et ex animi sententia obtemperandum, atque acquiescendum est, sique retractari ista judicia possunt, quamquam adeo exquisite peracta; quandonam constabit, qui sint haeretici nobis ejurandi, quae sint

verba male sonantia, qui sensus impiam doctrinam referentes? Quotidie non acquiescendi, non obtemperandi causas nectemus atque interea haeretici frustra damnati bacchari pergent, eorumque libri sensibus perversis infecti doctrinam perversam animis pervicacibus aut incautis legentium instillare non cessabunt. Quem quaeso judicaturum de sensibus verborum, de mente scriptorum amplius appellabimus, quando ecclesiam, concilia, et Christi vicarios auscultare nolimus, a quibus tam solemni judicio haec etiam causae pars et controversia diremta est? Utique non sunt e coelo expectandi angeli, ut his quaestionibus finem faciant. Nunquamne parendum est?

At, inquiunt, nos doctrinam ab apostolica sede, et ab ecclesia damnatam damnamus, non enim illic errori obnoxia est ecclesia Christi sponsa. Hanc autem doctrinam verbis et phrasibus illius libri contineri, eamque illius hominis menti revera insedisse, neque divinitus cognoscit ecclesia, neque jure nos ad credendum cogere potest. Silentium prae reverentia adhibebimus. Majora praestare necesse non est. Nam quei certos nos ecclesia de re illa faciat quam ipsa certo non cognoscit et in qua judicanda errare potest? Verum argutiis talibus ecclesiae mandata eludere nefas est, et qui iis utitur, fidei quidem leges se habere perspectas prodit, disciplinae autem prorsus ignorat. Nimirum disciplina praecipit, ut his etiam judiciis rite peractis animum pie fideliterque submittamus. Cordi nobis futura est prae omnibus catholica doctrina, ergo abominandi, qui illam corrumpunt voce, scriptis, ergo damnanda scripta et sensa, quibus ex ecclesiae sententia continetur male sana doctrina. Cujusnam vero est, nisi episcoporum et praecipue romani pontificis, juridice decernere, qui sint isti auctores nobis execrandi, quive libri, verba et phrases veneno infecta? Recta igitur ratio docet, hos

prae aliis auctores, librosque esse a nobis damnandos, quos ecclesia per juridicam et solemnem sententiam damnavit et damnandos mandavit. Itaque huic damnationi quisque fidelis corde et ore subjicere se debet, et inanem ne erret in obsequendo timorem deponere. Ferendi ergo non sunt ii Jansenii episcopi olim Iprensis asseclae, qui post celebre ac repetitum ab apostolica sede, et ab ecclesia universa receptum Jansenianae causae judicium cedere nolunt et obsequi, et quorum nonnulli sub specie tuendi Jansenii et vindicandi a nota haereseos impacta, non quidem ejus personae, ut constat hujus controversiae peritis, sed ipsius doctrinae, errores damnatos defendere et tradere non dubitarunt, summis pontificibus, episcopis, omnique ecclesiastica ac saeculari auctoritate contemtis. Sibi igitur irascantur si disciplinae severitatem in se experiuntur, qui disciplinae legibus adeo temere adversantur. Fieri non potest, ut gravem haeretici cordis suspicionem non ingerant, dum tanto molimine deploratam Jansenii causam tuentur. Nam quod est ad novissimum Clementis XI, pontificis maximi decretum, nihil aequius efformari potuit, quam quum statuitur, *non ore solum, sed et corde rejici ac damnari ab omnibus Christi fidelibus debere damnatum in V propositionibus Janseniani libri sensum, quem illarum verba prae se ferunt, nec alia mente, animo, aut credulitate formulae Jansenianae condemnationis subscribi licite posse.* Jure (uti diximus) exigere a fidelibus ecclesia potest, ut libros, hominesve a se damnatos damnent. Quis autem mentis compos, et verae theologiae gnarus sibi persuadeat licere aliquid ore damnare, illudque ipsum interea corde amplecti? Ista linguae et animi dissensio ullisne potest ratiunculis dealbari, atque excusari?

Quod autem apostolica sedes in Jansenii causa nunc exigit, non nudius tertius exigi coeptum est, sed ab ipsis ecclesiae incu-

nabulis invaluit. Ubi quempiam haeresis ecclesia damnavit, tum continuo praeceptum est, ut illum omnes pro haeretico haberent, atque ut saltem ecclesiae ministri ipsum disertis verbis execrarentur. Formulae etiam, sive fidei professiones fuere constitutae, quibus scribendum erat, uti post Jansenianam controversiam actum pariter fuit. Qui hosce haereticos, eorumque scripta ejurare noluerunt, tum de haeresi suspecti, tum haeretici (si evidentia maxima suberat) et ipsi proclamati sunt. Unius Theodoreti exemplum memorasse sufficiat. In Chalcedonensi concilio Act. 8 tergiversabatur ille, nolebatque Nestorio statim anathema dicere. Post varias interpellationes minitati sunt patres se pro haeretico ipsum habituros, nisi in haereticum Nestorium anathema aperte pronuntiaret. Tum ille amplius non cunctatus paruit, et orthodoxe sentire ex hac professione creditus fuit. Ceterum sequenti saeculo iterum in scenam Theodoretus rediit una cum Iba Edesseno, ac Theodoro Mopsuesteno in celebri trium capitulorum causa. Scripta istorum tanquam a recta fide abhorrentia damnavit synodus V oecumenica, reluctantibus plerisque Africae et Istriae episcopis, Chalcedonensis concilii incolumitati tunc immerito paventibus, qui et inde perniciosum schisma conflarunt, quum alioquin omnes in doctrina fidei consentirent. Sed ejus concilii judicium, cui primum reluctatus fuerat Vigilius, ratum tandem ipse habuit, aliique deinceps romani pontifices, ac successu temporis immutabile stetit. Tum vero inexcusabiles habiti, qui eidem judicio subscribere noluerunt et poenis ac censuris compulsi sunt ad subscribendum. Quamvis enim, uti vidimus, ad fidei dogmata non pertineat personarum, librorumque damnatio attamen ad disciplinae leges spectat facere et exigere, ut et hujusmodi judiciis reverenti et humili animo assentiantur fideles, eosque, nisi obsequantur, temeritatis, scandalique crimine merito

posse damnari, quum disciplinae contemptum, et perversae doctrinae suspicionem a se depellere isti non possint, si libros et auctores solemniter iterumque damnatos damnare recusent. Ad ejusdem disciplinae auctoritatem referendum est, compellere posse fideles ad pie credendum et fideliter obsequendum in tot aliis factis a Deo quidem minime revelatis, sed moraliter evidentibus, et ut talibus ab ecclesia rite judicatis, e quibus doctrinae catholicae stabilitas, et morum regimen quodammodo pendet. Talia habeto, qui sint legitimi successores Petri, legitimi episcopi, ac reges, quae sint oecumenica aut probata concilia, quae decreta indubia romanorum pontificum, quae germana patrum scripta, et quid interdum revera sentiat aliquis ex patribus, et quis coelitum albo sit adscriptus et alia ejusmodi, in quibus modo majorem, modo minorem reverentiam postulare poterit ecclesia pro majore aut minore rerum certitudine atque evidentia, pro graviori aut leviori necessitate ad servandam unitatem atque doctrinam, et ad avertendos errores. Uno verbo, hujusmodi factis, a Deo quidem non revelatis, sed tamen cum dogmate connexis, si evidentiam praeferant, demens sit et nonnunquam reputetur haereticus, qui credere et obtemperare nolit: sin ambigua et dubia apparent, adhuc praestat ecclesiae sententiam ferenti, utpote judici divinitus ad nos regendos constituto, quam infirmo nostro ingenio, piam adjungere fidem, ne ob timorem incerti et minime periculosi erroris in crimen certum incurramus, quale profecto est in tanto discrimine aut corrumpendae doctrinae, aut scindendae unitatis obedientiam praepositis nostris rationem pro nobis Deo reddituris, pervicaciter denegare. Atque hactenus de judiciis ecclesiae in factis ad historiam ecclesiasticam pertinentibus, atque a Deo minime revelatis.

CAPUT XIX.

In profanis artibus, scientiis, ac historiis magna ingeniorum libertas. Sed et haec ab ecclesia tunc coercenda, quum per eas sententias aliqua ex parte laeditur fidei doctrina, aut sacrosanctae literae erroris sive mendacii suspicione asperguntur. Sublato hujusmodi periculo, liberum est in his sentire, quae velis. Regulae nonnullae in hanc rem. Sacrarum literarum scopus. Quandonam sit, aut non sit evidens scripturae mens in rebus ad salutem minime spectantibus.

Nunc mihi dicendum restat quei regenda sint hominum ingenia, quaeve tum illorum tum ecclesiae sint jura in profanis artibus, scientiis atque historiis pertractandis. Lex illa omnium prima: *Licere ingeniis nostris hic sentire quod et magis lubeat et verum aut veri videatur similius.* Si mathematicas artes excipias, et praecipuam partem philosophiae morum, reliquae artes ex opinione hominum non parum pendent, tenebris innumeris involutae, in quibus certum difficile offendas, hallucineris facile, id quod potissimum in physicis, medicis, astrologicis, geographicis, chronologicis, historicis rebus animadvertere est. Caliginem istam superare ingenia nituntur. Si res bene cedat, secundos eorum conatus humana tantum gloria manet, non autem coeleste praemium. Sin aliter accidat, nihil est quod sibi timeant e divina justitia, non enim in postremo orbis judicio cuiquam vitio vertetur, quod aut has artes ignorarit, aut in earum cognitione aberraverit. Huc spectant Ephremii Antiocheni verba apud Phot. Cod. 228. H μὲν γὰρ περὶ πίϛεως ἔρευνα etc. *Inquisitio illa, quae de rebus fidei suscipitur, si aberret a veritate ingens animae naufragium affert. Quare vel minimam quae quidem eo pertineat, excutere syllabam oportet. At vero disputatio illa, quae de quaestionibus habetur ad fidem minime spectantibus, recte quidem res habeat, si optatum*

finem veritatis assequatur. Sin autem ab eo excidat, id quidem non bene successerit, non tamen in exitium animae vergit. Unum igitur hinc redundare potest incommodum, terrena videlicet gloria carere, si haec nescias, aut sese hominum cachinnis et contumeliis exponere, si in his turpiter erres.

Quum autem has eruditionis partes non minus ecclesiae, sanctis patribus et christiani gregis pastoribus, quam cuicumque homini privato, obscuras et ambiguas reliquerit Deus, et quum eorum tenuissimam portionem ipsemet revelarit, neque porro necessarium foret, ut ea revelarentur, non enim ad beatam in coelis immortalitatem suapte natura animam perducunt, quod res mundi uno potius quam altero modo esse aut non esse, accidisse aut non accidisse putentur: quis non intelligat, hujusmodi opiniones extra ditionem ecclesiae plerumque esse, ingentemque ingeniis patere libertatem, ut hic sese pro viribus opinando, concertando, somniando etiam ac delirando exerceant? Nova hoc in regno excogitare licet, vetera aspernari, susque deque etiam vertere. Et quoties de meris profanis rebus, sive cognitionibus agitur a religionis negotio omnino disjunctis, non alio loco habendi vel ipsi sancti patres, quam quo singuli privati auctores. Veneranda profecto semper est conciliorum, sanctorumque patrum auctoritas, sed quae in dogmatibus est certissima magistra veritatis, talem se praestare nequit in his etiam, quae sunt ultra fines sanctissimae religionis, doctrinaeque christianae. Quare nescio quo plausu excipiendi sint illi, qui in physicis, in historiis profanis et hujusmodi argumentis Augustinum, Thomam, Bonaventuram, aliosque sanctitate simul et eruditione celebres viros producunt, rati se istorum auctoritate firmissimum suis sententiis comparasse praesidium, et ad ista certe magna nomina incutiendum esse mirum suis adversariis timorem. At sancti

patres in hisce artibus humanis ac scientiis non Christum, sed Platonem, sed Aristotelem, sed Avicennam, homines videlicet impios aut caecos habuere magistros, aut suum intellectum fallacem, aut alios homines erroribus obnoxios sequuti sunt. Quid ergo hic certi a sanctis patribus polliceri tibi possis? Tantum sane eorum dicta valebunt apud cordatos viros, quantum rationibus, et robustissimis neque fallacibus argumentis nitentur. Praeterea non hoc suae ecclesiae, non conciliis, non patribus dedit Christus, ut populum fidelem astronomum facerent, physicesve, chronologiae, historiae profanae, rerumque similium sine ullo errore peritum. In Crucifixi schola satis est docere, satis ediscere, quae vere de religione credenda, quae pie facienda ut ametur Deus, coelorumque regnum vi beatissima tandem rapiatur. Sed haec manifestiora sunt, quam ut pluribus argumentis indigeant.

Ipsae tamen profanae artes et scientiae quibusdam evidentibus christianae doctrinae, sacrarumque literarum monumentis possunt interdum opponi. Igitur altera lex erit: *Nefas ingeniis nostris esse, in cunctis artibus, sive disciplinis, aliter sentire quam veritatis oracula clamant*, et ecclesiae pastoribus jus esse a Deo datum hic quoque coercendi temerarias hominum mentes. Non hic de iis profanae scholae opinionibus loquimur, quae recta feriunt Christi et ecclesiae scholam, nam hae statim damnandae cognoscuntur, quales de moribus, virtutibus et vitiis, de natura divina, de providentia, creatione mundi, anima rationali aliisque rebus bene multae occurrunt in Platonis, Aristotelis, Zenonis, Democriti et Epicuri sectis. Loquimur de iis opinionibus sive effatis, quae suapte natura nihil pertinere ad fidem, nihil officere, nihil adversari videntur salutari doctrinae christianae religionis. Etiamsi aperta facie ista non militent, mi-

litare tamen clanculum, atque indirecte, possunt contra certissimam aliquam religionis veritatem. Est dogma fidei, prophetis ac apostolis divinum adfuisse spiritum, ne quid falsi memoriae mandaretur in sacris scripturis. Multa autem in utriusque testamenti libris habentur quae referri possunt ad physicam, ad astronomiam, ad historiam profanam, ad chronologiam. Turpiter erret, qui in ejus generis notionibus revera hallucinatos prophetas arbitretur et documentis eorum habere fidem nolit, aut falsi litem intendat; causatus tantummodo non eam Deo fuisse mentem ut nos eruditione profana imbueret, atque inutilem rerum scientiam per suas scripturas revelaret. Certe non ista ad salutem necessaria et in se considerata, minime pertinent ad fidem. Sed quia a scriptoribus falli nesciis, et divino Spiritu afflatis, consignata literis fuere, atque errorem in prophetis sive fallaciam suspicari nefas est; idcirco hujusmodi etiam documenta certissima credenda sunt et revelationis causa procul dubio spectant ad fidem. Neque sane ferendi Arminius et Episcopius remonstrantium primipili, affirmare ausi, scriptores sacros in rebus levibus et nihil ad salutem pertinentibus, memoria, aut ignorantia labi potuisse et revera fuisse lapsos. Absit, ut hac temeraria medicina apparentibus quibusdam sacrorum librorum contradictionibus atque difficultatibus consulamus, quando tot aliae rationes aeque commodae et innocuae occurrunt, quibus divinarum literarum veritas et auctoritas a suspicione falsi et erroris liberetur. Idem dicendum de aliis physicis atque historicis opinionibus, quae si verae credantur consequenter infirmant et falsitatis arguunt divina quaedam mysteria et dogmata in ecclesia Dei firmissime stabilita. In his igitur dubitandum non est, quin ingeniis nostris ecclesia imponere frenum possit, ac debeat, neque enim committendum est, ut Spiritu sancto inspirati homines lapsi puten-

tur vel in levibus rebus, quum non quae sua erant, sed ea dumtaxat, quae Deus omniscius revelaverat, memoriae mandarint, et populo credenda exhibuerint.

Atque hae quidem regulae generales et leges praecipuae ad judicandum de hisce quaestionibus. Sed judicio subacto et circumspecta aequitate opus plane est in earum usu. Nam una ex propositis legibus illam ingeniis licentiam tribuit, quae in ecclesiae et veritatis perniciem declinare interdum possit, altera opinandi libertatem ita adimere nonnunquam potest, ut ingeniorum jura laedantur. Et profecto cum praeteritis temporibus, tum nostris potissimum, non defuere, nec desunt homines, quibus familiare est profanas disciplinas, atque sententias saeculi, quasi verbis divinis infestas atque contrarias, insectari, et proscindere, internecino odio, perpetuis clamoribus. Si quid novi physica aut astrorum scientia, aut ars medica, aut eruditio profana adfert, istud hominum genus mille pericula continuo timet sanctissimae religioni, et certis fidei decretis. Solliciti ergo nullum non movent lapidem, quo auctores novarum opinionum, licet nihil rei cum sancta religione habentium, infament, eorumque libros dilacerent, proscribant et supremis ecclesiae tribunalibus configendos exhibeant. Et eorum zelus utique laudandus, modo tamen sit secundum scientiam, et cautis gressibus procedat. Deplorandum enim est, si errores, ubi non erant, somniet, si illic pericula confingat, unde nihil mali effluere potest, et injustos neque necessarios compedes injicere velit naturali humanarum mentium libertati. Et revera non animadvertunt interdum docti pariter piique viri, se unius Aristotelis causam agere, quum religionis causam tueri videntur. Peripatetica philosophia capti atque distenti, quidquid ab ista abhorret, continuo falsum ducunt. Tantum nempe amoris ac venerationis huic uni scriptori, aliisque

antiquis auctoribus, praejudicata opinio comparavit, ut eorum adversarios et contraria quaeque non odisse eorum amasii nequeant, usque adeo ut quando nulla alia ratio succurrit nova inventa dejiciendi, facile et crebro ad auctoritatem principum, academiarum et religionis confugiatur, quasi de regnis, de veritate, de fide actum sit, si nova haec recipiantur in scholis. At ista sinceriori judicio, et sine affectibus pertractare, atque insectari, aut defendere debet unus amor veritatis. Unum hunc igitur nos consulentes, necessarium putamus quaedam hic statuere, quibus ingenia nostra insistere jubentur, si rite fungi suo jure ac munere velint, neque in religionis sacraria quicquam peccare.

Et primo dicimus, tum posse ac debere ecclesiam sententiam ferre, certumque illius fore judicium de quaestionibus physicis, medicis, astronomicis, geographicis, historicis, aliisque hujusmodi, quum constabit, uno potius quam altero modo opinari, contrarium esse evidenti scripturarum sanctarum, et dogmatum veritati. Secundo, evidens erit, et constabit sacrarum literarum, christianaeque doctrinae sententia, quando prophetarum, apostolorum, et ecclesiae verba ac documenta nullam aliam interpretationem commodam sustinent, quam quae iis opinionibus omnino repugnat. Tunc enim variae ab hominibus excogitatae opiniones, quamvis ad salutem non necessariae, et ex sui institutione indifferentes aut credantur, aut non credantur, erroris, impietatis, et falsitatis justa de causa damnabuntur. Tertio, si commode cum hisce hominum privatorum opinionibus conciliari poterunt divinae literae, neque vis in scripturarum explicatione sacris verbis inferatur, tunc neque impia, neque falsa appellare licebit hujusmodi, ut ita dicam, indifferentia scientiarum et artium placita. Quarto, erit ea interdum in hujusmodi sententiis indifferentibus rationum et experimentorum gravitas atque evi-

dentia, ut non laudabile solum, sed et necessarium futurum sit, cum istis conciliare sacrorum librorum sententias; quod commode saepe fieri poterit, si rectae critices usus adminiculum pie et sedulo quaerentibus ferat.

Quae sint autem harum legum fundamenta breviter exponemus. Veritas una est. Innumerabiles ejus particulae non pugnant invicem, non discordant, sed amice conspirant; quod de erroribus non accidit quorum alter alterum insequitur nonnunquam, ac destruit, omni spe foederis utrinque sublata. Fac aliquid sit verum in theologia, et in sacris literis, necesse est ut idem quoque affirmetur in physica, et in profanis historiis. Rursus si quidquam verum certumque sit in philosophia et in historiis non sacris, aliter sensisse nequit divina scriptura, et christianorum theologia. Unicum tamen haec inter discrimen. Semper ratio, semper philosophia, aliarumque artium documenta cedere fidei, sacrisque literis debent, aliquid evidenter tradentibus; non autem sacrae literae ac theologia aliquid evidenter narrantes, submittendae sunt rationi ac philosophiae, quamquam et istae evidentiam jactent a suis partibus quam maximam. Et aequissime id ab ipsa ratione exigitur, cum sacris enim literis, et cum fide, ac revelatione divina, perpetuo et necessario conjuncta est veritas. Aliquid revelante ac tradente Deo omniscio, et veracissimo, illic errorem aut mendacium excogitare, omnium perniciosissimum delirium est. Contra cum ratione humana, cum philosophia, historia profana, aliisque artibus necessario veritas non habitat, et saepe error locum habet. Igitur falsum sit necesse est, quod a perspicua fidei eruditione dissentit, neque enim alia esse potest theologorum veritas, alia philosophorum, alia Dei, alia hominum; ac proinde cedat oportet ratio fidei, non fides rationi, sicuti aequum est, ut homines Deo, non Deus homini-

bus cedat. Et gravissime profecto ac sanctissime pronuntiatum anathema in Lateranensi concilio sub Leone X, sess. 8, contra quosdam peripateticos philosophos, inter quos fuisse fertur Petrus Pomponatius, quod secundum philosophicam doctrinam mortales esse hominum animos dicerent, licet secundum christianam fidem immortales eos affirmarent. Rationem damnationis invictissimam his verbis conclusere patres. *Quum verum vero minime contradicat, omnem assertionem veritati illuminatae fidei contrariam, omnino falsam definimus.*

At saepe etiam in humanis scientiis et artibus, immo in toto rationis humanae regno, tanta esse potest veritatis evidentia et perspicuitas, ut secundum ipsam rationem, secundum istas artes, non solum liceat, sed necessarium plane sit explicare non aeque perspicuam scripturarum sanctarum mentem, ac verba. Id accidit, quum talem sensum divinae literae prae se ferunt, qui si verus et germanus censeatur, intoleranda post se absurda et incommoda trahat. Hoc est, ubi sententiam aliquam tribuas aliquibus verbis divinae scripturae, contradictiones nunquam sedandae emergent inter haec et alia aut scripturae loca, aut fidei dogmata, atque de Numine, ejusque natura, ac voluntate, indignum aliquid sentietur, et rectae rationis principia, et virtutum ac morum clarissima praecepta, et receptissima apud omnes christianos artium placita evertentur. Tunc ergo res monet, prioribus illis scripturae verbis, utpote minus quam haec alia documenta perspicuis, non eum qui putabatur tribuendum esse sensum. Tunc non obvia ac literalis sententia, sed figurata accipienda fortassis erit, neque proprius, sed translatus sensus, eisque verbis aliquid aliud significare voluisse divinus Spiritus censendus erit, quod quale sit, facile ex aliorum locorum collatione liquebit. Hinc illud celebre et summopere laudandum Augusti-

ni axioma in ep. 143, olim 7. *Si ratio contra divinarum scripturarum auctoritatem redditur, quamlibet acuta sit, fallit verisimilitudine, vera esse non potest. Rursus si manifestissimae certaeque rationi velut scripturarum sanctarum objicitur auctoritas, non intelligit qui hoc facit, et non scripturarum illarum sensum, ad quem penetrare non potuit, sed suum potius objicit veritati, nec quod in eis, sed quod in se ipso velut pro eis invenit, opponit.* Unde autem Anthropomorphitarum haeresis erupit, nisi e perversa eorum locorum interpretatione, in quibus sacrae literae Deo oculos, manus, pedes aliaque membra, et corpus et affectus hominum tribuere videntur? *Oculi Domini super justos, et aures ejus in preces eorum. Manus Domini fecit haec. Et quum audissent Adam et Heva vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad auram.* Et alia id genus innumera. Haec, ut litera sonat, accipienda non esse, sed sine dubio censenda tropice et figurate dicta, quo per sensibiles imagines invisibilia intelligantur, quis quaeso nos docuit, nisi evidentissima lux rationis, ac theologiae naturalis, quae Deum plane incorporeum et spiritalem esse statuit? Ne contradicam ideae perfectissimae, quam et natura et scientiae mihi de vero et summo Deo indiderunt, a literali proprio sensu eorum verborum discedere cogor; et loca illa conciliare cum hujus ideae veritate manifestissima. Quando autem mysticus aut figuratus sensus literali proprio sit praeponendus, et ab isto recedere non solum deceat, sed oporteat, doctissimi viri luculentissime tradidere. Sed unius ecclesiae est decernere sine errore, quae interpretatio consonet aut repugnet veritati, in sacris literis, atque in singulis earum verbis certissime regnanti.

Si quidquam igitur literalis proprius sensus scripturarum ha-

beat, quod cum artium, et scientiarum et historiae evidentibus principiis et documentis pugnet et commodam non recuset interpretationem, ista profecto adhibenda erit, aut saltem illam adhibere nemo sibi religioni ducat. Tantoque magis id praestare licebit quanto certius est, majorem sine comparatione libertatem hic esse humanis ingeniis, et nullam necessitatem credendi, sive discendi. Certum enim est, in istis rebus Deum exquisite erudire noluisse hominum genus, quum sacrarum literarum verus sit scopus atque consilium nos ad amorem Dei et proximi tantummodo informare, in quo universa lex posita est, et prophetarum doctrina. Quod quum fieri nequeat, nisi etiam cognoscatur verus Deus et verus Dei et hominum mediator Christus Jesus, et nisi recta morum praecepta habeantur perspecta : haec etiam in scripturis sacris revelare et inculcare hominibus Deo placuit. Reliqua ad humanas artes pertinentia, quae illic narrantur, eatenus spectanda sunt, quatenus ad illam scripturarum sanctarum mentem referuntur. Eo saltem fine consideranda non sunt, ut physicam, geographiam, chronologiam, terrenarum rerum historiam, astronomiam, medicinam, militarem artem, et alia id genus, non secus ac ipsa dogmata, discamus.

Quocirca quam diligenter apostoli et ecclesiae patres mandant, ut ad illustrandam, confirmandam, propugnandam Dei, Christique, et verae pietatis cognitionem, scripturarum scientia adhibeatur, tam caute etiam vetant, ne in alias inutiles et curiositati potius quam eruditioni salutari inservientes quaestiones nimium divertant christianorum ingenia, neve ad eas dirimendas in medium afferantur oracula divina, quasi divini consilii fuerit, et nostra et creatoris nostri intersit, nos in his inanibus argumentis doctos esse, aut ignaros, et sapere, sive desipere altiora, diviniora, et nostram salutem aeternam, non nostram tempora-

lem eruditionem, sacri illi codices respiciunt. Audiatur hic gentium doctor. In ep. I ad Tim., cap. I, illa prohibet, quae quaestiones praestant magis quam aedificationem Dei, quae est ex fide. *Finis autem praecepti est caritas de corde puro, et conscientia bona et fide non ficta.* Et cap. V, 3. *Si quis aliter docet et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, et ei, quae secundum pietatem est, doctrinae, superbus est, nihil sciens, sed languens circa quaestiones et pugnas verborum, ex quibus oriuntur invidiae, contentiones, etc.* Postquam in epistola ad Titum multa de clementia Dei, de mediatore, aliisque divinis beneficiis proloquutus est: *Haec,* inquit, *sunt bona et utilia hominibus. Stultas autem quaestiones, et genealogias, et contentiones, et pugnas legis devita, sunt enim inutiles et vanae.* Ubinam ergo sunt, qui in divinis scripturis quaerunt naturalium rerum, astrorum, temporum, et locorum scientiam? Earum auctoritatem, nisi manifestissima sit, in his nimium inculcare, neque temeritate, neque periculo interdum caret; certe ab ipsarum consilio abhorret.

Propterea idem Apostolus cap. I, 9, epistolae ad Titum postulat christianum episcopum ita scripturarum scientia instructum, *ut potens sit exhortari in doctrina sana et eos qui contradicunt arguere.* In doctrina, inquam, sana et pietatis, et fidei, non in physica, aut chronologia, aut rebus profanis. Neque alio nomine se doctorem, servum Dei et apostolum Jesu Christi in exordio hujus ipsius epistolae profitetur, quam *secundum fidem electorum Dei, et agnitionem veritatis, quae secundum pietatem est.* Quid autem refert ad pietatem scire, cujus figurae, verbi gratia, terra sit, quei supra coelos sint aquae, an coeli ex quinta substantia sint, et an ex se corruptioni obnoxii, num ignis inter elementa computandus, quis Estheris

conjux, videlicet utrum Xerses, an Artaxerses fuerit, et alia ejusmodi? Haec idcirco prae oculis habens sanctus Basilius in Examer. Hom. 9, Moysen laudat, quod ea praetermiserit, quae philosophorum animos inani studio torquent. Scripturam autem ait suo honore, sua gloria spoliari per eos, qui ejus dicta ad inutiles quaestiones inflectunt. Similia habet sanctus Hieronymus in cap. 3, epist. ad Titum, eique concinunt quicumque pietate et judicio in explicandis sacris literis excelluere. Quibus ex rebus sequitur prudentissime agere ecclesiam, quae ab hujusmodi quaestionibus dirimendis, et opinionibus probandis sive improbandis abstinet. Eas ipsa aut non curat, aut etiam contemnit, et siquidem vellet interdum se istis immiscere controversiis, necessaria ad rectum certumque judicium ferendum praesidia ipsam deficere interdum possent. Nimirum traditio sacra, antiqua et continuata nonnunquam deesset, sine qua testatur ecclesia se firmas proferre hic non posse sententias. Nam cur Deus incorruptam per tot saecula hisce de rebus scientiam et traditionem in ecclesia sua servet, quando earum ignorantia nullum suis fidelibus, nullum suae religioni periculum creat, atque ipse earum scientiam neque a nobis expetit, neque nobis revera reliquit, immo contra ab earum inquisitione per suos apostolos nos non semel deterruit?

Restat igitur, ut una de causa nonnunquam ecclesia compescere et damnare possit has etiam indifferentes hominum opiniones, quum videlicet agitur de liberandis ab erroris aut mendacii suspicione utriusque foederis libris. Tum certe ad ecclesiam spectat, falsa proclamare et irrevocabili ictu prosternere, quae aliter vera esse nequeunt, nisi falsi arguatur sacratissimum illud veritatis penus. Huc autem pertinent, quae sanctus Thomas habet 2, 2, q. II, art. 2, ubi ait, quaedam spectare ad fidem

posse dupliciter, *uno módo directe et principaliter, sicut articuli fideì, alio modo indirecte et secundario, sicut ea, ex quibus sequitur corruptio unius articuli.* Sed omnino appareat neque appareat tantum, sed revera adsit oportet necessitas damnandi hujusmodi opiniones indirecte oppositas sacrarum scripturarum veritati. Evidenter, inquam, constare prius debet, non alium sensum commode, et legitime, et secundum criticae regulas, tribui posse literarum sacrarum verbis, quam qui adversetur physicis istis, geographicis, historicis, et aliis ejusdem naturae sententiis. Nam si per germanam aliquam, et non violentam interpretationem alius sensus a literali et obvio, convenire possit scripturae divinae verbis, et componi cum artium et scientiarum effatis prophetarum dicta valeant : non est cur ab ea interpretatione adhibenda nos jure ac merito impedire quisquam velit. Tunc in tuto sunt omnia. Tunc divinorum codicum dignitati consultum satis est, et ingeniorum juribus et legibus optimi judicii, verique scripturarum interpretis. Neque temeritas amplius est, neque crimen perniciosum, id affirmare, quod a sacris auctoribus negari non constat, aut id negare, quod ab iisdem affirmari manifeste non liquet. Sufficit autem in his rebus uti diximus a divinis iis scriptoribus arcere aut mentiendi voluntatem, aut memoriae lapsus, aut rerum, quas narrant, ignorationem quamcumque ; non enim ista excogitare aut suspicari vel leviter licet in hominibus, quorum calamum regebat divinus veritatis magister. Hoc periculo declinato, quae ad veritatem propius accedere, aut veri videbuntur similiora, sentire fas erit in quaestionibus videlicet, quae sive in unam sive in alteram partem versentur, ad aeternam hominum vitam, eruditionemque salutarem nihil faciunt.

Interdum autem tantam esse posse diximus divinae mentis

evidentiam in verbis sacrorum codicum, ut abjicienda sit quaecumque alia diversa opinio rerum vel indifferentium. Atque id potissimum elucet in historicis documentis, quorum sensum obvium saepissime accipiendum esse, manifesta ratio docet, atque adeo omnis inde excluditur figuratae dictionis suspicio. Quod Jacob ex utero materno prodiens, plantam fratris teneret, aut non teneret manu, nihil ad hominum salutem, et necessariam eruditionem spectabat; nullum enim continet aut innuit fidei dogma, sive praeceptum vitae. Sed quando hujus rei mentionem nobis relinquere ad aliquam semper utilitatem nostram divino consilio placuit, et Jacobum apprehensa fratris planta, in lucem revera egressum fuisse, Genes., XXV, 25, ita narratur, ut non nisi violenta interpretatio adhiberi possit scripturae verbis: ejus rei historia habenda est sine ulla dubitatione a Deo revelata, atque certissima. Similiter nullus esse potest dubitandi locus quin sub Augusto Caesare facta fuerit descriptio illa, quam Lucas in evangelio memorat II, 2, et quin Syriae aliquo modo praefuerit Cyrinus, sive Quirinus. Itidem certum nobis ac ratum est, Tobiae canem suo domino praecurrisse, et quasi nuntius ad ejus parentes adveniret, blandimento caudae suum expressisse gaudium, Tob., XI, 9. Atque alia id genus certissima sunto; nam si aliter explices, quam litera sonat, manifestam vim infers narrationi divinae. Propter eamdem rationem, quum ex evidenti scripturarum testimonio et perpetua ecclesiae traditione constet, Deum omnipotentissimum posse ex nihilo aliquid facere, et posse alicujus rei substantiam in alteram convertere, ita ut prioris substantiae accidentia, sive species, non destruantur, fiatque in hominum sensibus eadem sensatio, quam substantia sublata sive commutata prius producebat, et posse facere, ut humanum corpus induta incorruptione glorificatum in coe-

lis, angustissimo spatio contineatur, et per corpora spississima liberum habeat aditum, quum inquam, haec evidenter certissima sint nobis per revelationem: statim consequitur, a veritate abhorrere, quidquid acuti, quidquid speciosi physica excogitare et afferre contra possit.

Rursus eas rationes, eamque evidentiam secum ducere interdum physica, historia profana, atque aliae artes possunt, ut prae illis non aeque evidentia, immo dubia sint scripturae sacrae verba. Quod si contingat (saepe autem contingit) tum certe non licet solum, sed oportet, sacras literas non repugnantes interpretatione aliqua explicare, quod semper commode fiet, consultis prius non temerariae criticae regulis. Sive metaphora quaepiam, sive synecdoche, sive metonymia, sive alius quispiam tropus et figura in divinis verbis apparebit, quo non obvius, sed alius verissimus sensus illic significetur cum profanis opinionibus concors, ut nihil dicam de orientalium populorum dialectis in queis manifestum nimis est diversos plane a nostris saepe exhiberi dicendi modos. Unde autem novimus tot scripturae sensus aliter quam litera sonat significare, nisi quia rerum experientia, et humanae artes ita accipiendos monent? Anima rationali carere bruta, anima quacumque carere simplicia corpora, jam notum est nobis. Ergo ubicumque iis animam, aut etiam animam rationalem, tribuere scriptura videtur, illic tropum et figuram aliquam haberi statim intelligimus, aut animae vocabulum aliter apud hebraeos accipiendum, quam apud latinos. Eodem modo, hominem, cujus *cor et ossa tamquam cremium aruerint, quique ut foenum percussus fuerit,* vivere diutius non posse, tam certum est quam quod certissimum. Ergo Davidis verba haec narrantis in psalmo Cl, 4, 5, de se ipso, aut de paupere quopiam adhuc vivente, non ad literam, sed figurate

exponenda sunt. Idemque de versiculo sequente dicendum, ubi sanctus rex ait: *A voce gemitus mei adhaesit os meum carni meae.* Quodnam enim est angustiae et miseriae signum, ossa habere carni suae adhaerentia? Nonne et hoc in recte se habentibus conspicitur? Et nihilominus haec David memorat infelicem alicujus statum descripturus. Ergo dicendum, carnem hic pro cute hominis accipiendam esse; cutis enim est pars quasi homogenea carnis. Ossa autem cuti adhaesisse dicuntur, ut macies hominis extrema significetur, qua dicendi formula et ipsum vulgus nunc utitur et comicus olim dixit: *Ossa atque cutis sum miser.* Accedit etiam locus Jobi XIX, 20. *Pelli meae consumtis carnibus, adhaesit os meum.* Seu, ut habent hebraici codices: *Pelli meae, et carni meae adhaesit os meum.*

Tandem loca scripturarum quamplurima occurrunt de rebus ad salutem non necessariis, quae dubium sensum, dubiam significationem praeseferunt, variasque facile admittunt, easque verisimiles interpretationes. In his non immoderata quidem, sed magna tamen ingeniis licentia conceditur interpretandi, et disputandi, modo omnis ingeniorum linea illo tendat, ut inter ceteras, quae verisimillima sententia videtur, scripturis sacris tribuatur. Experimenta rerum, linguarum peritia, historia profana, omnesque artes, et humanae scientiae hic in consilium adhibentur; et quo graviores rationes et probabiliora argumenta unam potius quam alteram sententiam commendant, eo tutius et laudabilius in eam ingenia concedunt. Hinc tot in sacris scripturis exponendis quaestiones. Hinc tot unius loci interpretationes, totque novi eruditorum conatus, ut dilucidius, verisimilius, et aptius quam antea explicentur scripturarum loca. Neque hujusmodi interpretationes, quia novae, unquam improbari possunt, sed quia insulsae, ineptae, et a ratione absonae, et ab aliis

scripturae locis fortasse discordes. Nam in iis quidem, quae ad praecepta vitae, et ad fidei dogmata pertinent, jure interdicta est illa opinionum novitas, quae sanctorum patrum consensui repugnet. At in istis indifferentibus rebus opinari, et nova proferre, nequaquam prohibemur; sive enim hic uno potius quam altero modo sentias, nihil hoc fidei, nihil hoc dogmatibus, et scientiae morum officit, ubi a singulis interpretibus in tanta interpretationum varietate satis consulatur dignitati et veritati sacrorum codicum. Sic eruditis hucusque licuit disputare, num Quirinus memoratus, ut vidimus, in evangelio Lucae, ordinarius Syriae praeses fuerit, an extra ordinem, census causa illuc missus; aut an descriptio universi orbis romani ante indicta et completa fuerit, quam idem Quirinus Syriae praeesset. Id ex innumeris aliis exemplis liquere potest. Neque vero urgere quemquam possumus disputantem de his rebus scitu non necessariis, ut opinionem suam mutet, multoque minus ipsum tanquam haeresis, et perversae doctrinae reum insectari, dum tamen hic rite et commode interpretari, suaeque opinioni minime contraria scripturarum loca, si qua opponuntur, ostendere valeat. Ille tantum haereticus est, qui pertinaci animo dogma aliquod ab ecclesia receptum, a scripturis sacris, aut a traditione commendatum, contemnit, rejicit, negat; aut scripturae loca ad fidei et morum doctrinam spectantia contra mentem ecclesiae, et consensum patrum pervicaciter interpretatur. In reliquis ipsos patres quidem venerari, at religiose et κατὰ πόδα sequi non cogimur, alioqui tot haberemus haereticos, aut saltem temerarios, quot habemus scripturarum interpretes.

CAPUT XXII.

An scripturis sanctis repugnet astronomorum sententia de telluris motu diurno. Sacrae literae phrasibus vulgi ac figuris usae, ut verum quodpiam significarent. Exempla in eam rem. Quid totus orbis in scripturis, extremitates coelorum, solem incalescere, aliaque ad coelos, stellas, ac solem spectantia. Quando proprium literalem sensum in scripturis sacris retinere cogamur, et quando sit locus aliis interpretationibus.

Exigere itaque juvat, quum res poscit, ad hosce canones inventa nonnulla, opinionesque varias philosophorum, physicorum, historicorum, et quidquid in mathematicis, astronomicis, et geographicis studiis aut novi aut antiqui traditur. Fac autem, exempli gratia, in astronomia nobis occurrat quorumdam systema de diurno circa solem immobilem telluris motu, cui complura loca e divinis scripturis petita opponi videntur. Tum prudentis theologi erit investigare, an ita perspicua sint atque evidentia sacrarum literarum loca, ut omnino peccetur contra melioris criticae, ipsiusque rationis leges et contra germanae interpretationis regulas, si illa trahere velimus ad opinionem eorum astronomorum. Multa autem ab ejus sententiae tutoribus pro se adferri possunt. Quamquam enim neque in physica, neque in astronomia quidquam certi habeamus de telluris motu, attamen eam sententiam nondum ecclesia, aut apostolica sedes damnavit, neque pro haereticis reapse habet tot eruditos viros aut clam, aut aperte eam amplexos, sive olim, sive duobus proxime praeteritis saeculis. Copernicana quippe hypothesis, ut obiter id dicam, non plane nova est, uti ex Aristotele, Cicerone et Plutarcho apparet, eamque octoginta annis ante Copernicum asseruerat celeberrimus vir Nicolaus Cusanus cardinalis in libro de docta ignorantia; sed illam Copernicus in multis perfecit, ejusque vestigia sequuti videntur calendarii Juliani in correctione

Gregoriana emendatores. Contra vero his scripturae sanctae locis immobilitas telluris et solis mobilitas suadentur. Geneseos, XIX. *Sol egressus est super terram.* Et cap. XXXII. *Ortusque est ei statim sol.* Ecclesiastis verba sunt cap. I. *Generatio praeterit, et generatio advenit, terra autem in aeternum stat. Oritur sol et occidit, et ad locum suum revertitur, ibique renascens gyrat per meridiem, et flectitur ad aquilonem.* Ad imperium autem Josue praecipientis, ne sol ac luna moverentur, *steterunt sol et luna, donec ulcisceretur se gens de inimicis suis. Stetit itaque sol in medio coeli, et non festinavit occumbere spatio unius diei.* Ita Josue, X, 12, 13. Alia loca praetermitto jam nota, jam usu doctorum hominum trita, quibus terrae quies, et motus solis aperte memorari videntur in sacris codicibus. At quod est ad ea scripturae verba, quae tellurem immobilem significare videntur, fatendum est parvo negotio conciliari posse cum astronomorum sententia; etenim ibi potius affirmatur, tellurem permanere semperque esse, neque a suis cardinibus unquam dimoveri: quae sane consistentia, perduratio, ac firmitas localem motum in ea excogitatum nequaquam excludit. Ita quoque firmamentum coeli appellantur, aethera etiam seu coelos divina sapientia firmavit sursum, ut habetur Prov., VIII, 28. Et tamen a coelorum firmitate motus nequaquam abhorret, ut in Ptolemaei systemate traditur.

Longe clariora sunt pro solis mobilitate sacrorum librorum documenta. Verum animadverti debet, solere divinas scripturas ad opinionem vulgi sese interdum accommodare et retinere comunem loquendi consuetudinem, ut ad rudis populi sensum et captum sese attemperent. Facilius enim ignarum vulgus ea concipit et percipit, quae usitatis dicendi formulis proponuntur, quam quae inusitatis, licet accuratioribus. Quod potissimum e-

lucet in iis tradendis, quae ad salutarem fidei et morum veritatem non pertinent; nam, uti diximus, Deo per suas scripturas loquenti non is scopus fuit, ut inanem erga res scitu non necessarias, erga mundi elementa et corpora, hominum curiositatem pasceret, sed ut vere utilia ad aeternam beatitatem consequendam traderet. Neque in doctis humanae sapientiae verbis ipse loquitur, sed sese demittit ad earum locutionum usum, quae quamquam minus accuratae et ad humanae sapientiae trutinam impropriae dignoscuntur, rudi tamen populo veritatem quampiam utilem ac salutarem commodius exponunt. Quod si Deo corpus et membra et animi perturbationes et operationes humanas tribuere non dubitarunt divinitus inspirati viri, quo significarent veros divinae operationis effectus: quanto aequius hujusmodi minus accurato loquendi genere uti potuerunt, dum de physicis et humanis rebus quidpiam enarrabant? Est hoc figurate loqui, est hoc in usu apud omnes populos, immo et apud ipsos doctos, et praecipue poetas atque orientales; neque enim veritas inde laeditur, sed per eas etiam figuras eleganter traditur quod vere tradere in animo fuit. Eruditorum autem hominum est in his non necessariis rebus, ecclesiasticorum vero judicum in rebus ad fidem et eruditionem christianam spectantibus decernere, quid proprie, et quid figurate sit accipiendum.

Fuisse divinis scriptoribus eum morem, ut secundum vulgi sententiam interdum loquerentur, luculentissimis exemplis demonstrari potest. Quum dicimus *Terrarum orbem,* multoque magis quum *Universi* titulum addimus, nemo est qui nesciat, significari populos omnes et universas provincias ac terras, quae terraquei globi spatio quaquaversum continentur. Sed alia interdum fuit, et adhuc est vulgi opinio, dicendique consuetudo. Nimirum totius orbis vocabulo significantur provinciae et po-

puli antea cogniti, et magna terrae pars, aut vastissimum quoddam imperium, quale olim Assyriis et Alexandro Magno et romanae reipublicae contigit. Inquit autem sanctus Lucas, II, 1. *Exiit edictum a Caesare Augusto, ut describeretur universus orbis, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.* En ut vulgari opinione dicendique forma utitur sanctus evangelista. Magnifice de suo imperio sentiebant romani. Nihil minus, quam totum terrarum orbem sua ditione se tenere aut arbitrabantur, aut dictitabant. In hanc rem celeberrima praesertim sunt Petronii verba in specimine belli civilis.

Orbem jam totum victor romanus habebat
Qua mare, qua terrae, qua sidus currit utrumque.

Et Hegesippus lib. II, Antiqu. cap. 9. *Orbis terrarum, qui romano imperio clauditur ac definitur.* Attamen nemo in historia aliquantulum versatus est, qui nesciat longe abfuisse romanos ab imperio totius orbis, cujus amplam quidem partem armis victricibus occuparant, sed revera opinione minorem, si cum tot aliis provinciis adhuc indomitis conferebatur. Quum igitur in quibusdam scripturae locis mentio fit de terra, de toto orbe, περὶ τῆς οἰκουμένης, non continuo accipienda sunt ea vocabula de omnibus telluris gentibus atque provinciis. Interdum per illa significatur Judaea tota cum judaeorum tribubus late diffusis, interdum romanum imperium, interdum etiam ea terrae pars, quae antiquis iis temporibus cognita erat, hominumque judaeorum commercio patebat. Quam interpretationem admittit locus ille Pauli ad Rom., X, 18, ubi ad evangelii praedicationem accommodat psalmi XVIII, versiculum quintum: *Sed dico, numquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum.* Non enim verisimile est,

tum temporis in extremas usque Scythiae seu Tartariae inhospitae provincias, et in vastissimas Americae regiones, atque in tot alias barbaras gentes sub utroque polo sitas, evangelium et apostolos penetrasse; quum novissime tantum, hoc est tribus proxime praeteritis saeculis, magna earum regionum pars innotuerit, et amplissima adhuc regna tum circa arcticum, tum circa antarcticum polum, diligentiam et navigationem hucusque fugerint recentium europaeorum, qui tamen sine comparatione anteferendi sunt veteribus nautis, et antiquis lustratoribus orbis. Et certum quidem videtur, ante saeculorum consummationem nullo termino constringendam esse ecclesiae catholicae fideique verae ditionem, omnesque prorsus gentes in haereditatem Christi cessuras. Verum Tertulliani, Hieronymi, Augustini, aliorumque patrum aevo id nondum contigerat, quamquam ex ipsorum sententia ecclesia catholica *mundum repleret, totum terrarum orbem incenderet, in toto orbe divideretur, impleret universam terram, toto orbe diffusa esset.* Maximam totius orbis portionem ea nomina sonabant, illamque praecipue, in quam aditus erat judaeis, romanis, et graecis. Haec vulgo erat terra nota, haec patribus erat totus terrarum orbis. Divinae vero scripturae illam vulgi opinionem, et loquendi consuetudinem usurparunt, revera significaturae eam terrae partem, quam vulgus noverat; non enim divinum consilium eo etiam pertinebat, ut fideles hinc discerent, alias easque amplissimas terrae partes haberi ultra cognitum orbem. Id quoque animadvertas, ubi Daniel praedicit, Alexandrum universae terrae imperaturum. Lege etiam cap. II, 5, Act. Apost., *Erant,* inquit sanctus Lucas, *in Hierusalem habitantes judaei, viri religiosi ex omni natione, quae sub coelo est.* Ita vulgo videntur cogitationes et velle ac nolle in *corde* nasci, quum tamen certum sit, tum mentis,

tum voluntatis sedem veram esse cerebrum et caput hominis. Innumera sunt loca divinorum scriptorum ad istam vulgi opinionem composita.

Ad hunc eumdem morem facit alius Actorum locus XXVII, 27. *Circa medium noctis suspicabantur nautae apparere sibi aliquam regionem.* Graeci codices, non *apparere* sed *appropinquare* habent, quum utantur verbo προσάγειν. Ubi videmus cum vulgo loqui sanctum Lucam, ipsumque externam speciem oculorum sequutum; nam navigantibus litora moveri, et loca remotiora accedere aut recedere videntur.

Provehimur portu, terraeque, urbesque recedunt,

est versus perquam notus Virgilii 3, Aen., cui similes bene multos facile attexas. Quum autem Apostolus in I ad Cor., cap. I, 21, ait: *Placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes:* cur eo vocabulo praédicationem veritatis et evangelii designat, nisi quia sapientibus hujus mundi, et humanae rationi stultitia videbatur christiana fides atque doctrina? Idem Apostolus in II ad Cor., cap. IV, 4, *Deum hujus saeculi* diabolum appellat, non quia talis ille sit, sed quia pro Deo ab idololatris habetur, et colitur, et ipse Deum sese venditat, uti innuitur Matth., IV, 9, et Luc., IV, 6, 7. Ab aliis ejusmodi exemplis abstineo, iis lubentius usurus, quae ad propositum argumentum propius accedunt.

Nusquam certe manifestius oculorum judicia, et vulgi opiniones consectatur divina scriptura, quam quum de coelis, corporibusque coelestibus loquitur. Isaias XIII, 4, 5, *Dominus exercituum,* inquit, *praecepit militiae belli, venientibus de terra procul, a summitate coeli.* Hebraei codices habent: *Venientes de terra procul, ab extremo coeli.* Gentes de longin-

qua terra, et *ab extremitatibus coelorum* venturae, nihil aliud significant, quam populos ab extremis terrae partibus ac finibus in Babyloniorum imperium ruituros. Desumta autem ex opinione populari ea phrasis fuit. Vulgo enim videtur coelum esse, non sphaericum, sed hemisphaericum, et in extremis terrae deficere, atque illic terminari. Eadem phrasis occurrit Deuter., IV, 32, et XXX, 4, et lib. II Esdrae, I, 9, et Matth., XXIV, 31. Eo pertinet, quod in iisdem sacris libris *Montes* appellantur *fundamenta coelorum.* Ita II Reg., XXII, 8, de Deo canit sanctus rex David: *Commota est, et contremuit terra, fundamenta montium concussa sunt, et conquassata. Pro fundamento montium* legitur in hebraeis codicibus *fundamenta coelorum contremuerunt,* מוסדות השמים ירגזו, *Mosedoth hasciamaim irgazu.* Nimirum, si fidem oculorum, et judicium vulgi consulamus, coelum e longinquo videtur in montes desinere, eos contingere ipsisque quasi fundamentis inniti. Columnae itidem coeli appellantur montes, Job., XXVI, 11, quia montes tanquam columnae, ut oculo apparet, coelum innixum sustinere videntur. Familiaris fuit omnium populorum poetis haec eadem dicendi forma, et inde Atlas, Olympus, aliique montes coelum sustinere dicti, quasi ipsis incumberet coelum. Neque aliunde *finitoris* seu *horizontis* nomen venit, nisi quia coelum suo hemisphaerio contingere illam regionem videtur, quam terminat.

Non minus apertam in eo figuratae dictionis genere phrasim invenio Exod., XVI, 21. *Colligebant autem mane singuli* (manna), *quantum sufficere poterat ad vescendum, quumque incaluisset sol, liquefiebat.* Quid est, quod sol incalescere dicatur? Num identidem frigescit, num de suo ardore atque calore sol interdum quidquam remittit, ut subinde recuperet? Ne-

quaquam profecto. Cum vulgo loquuntur sacrae literae Matutino tempore, quum adhuc nocturnum frigus aerem occupet, solisque radii nondum suam vim repetitis ictibus in oppositum atmosphaerae crassiorem aerem exercuerint, solis calor remissus debilisque omnino videtur. Ipsum itaque planetam sensim incalescere arbitrantur mortales quo altius ab horizonte procedit, quasi in ipso, et non potius in aere, seu in hominibus ad solem expositis cresceret aut decresceret calor. Occurrit eadem phrasis I Reg., XI, 9, ac utrobique in hebraicis libris adhibetur verbum חמם *chamam* quod proprie significat *calere, incalescere*, et passive accipitur. His adde Isaiam dicentem cap. XIII, 10. *Obtenebratum fuisse solem in ortu suo.* En res tantummodo apparens in divinis literis delineata. Quum nubibus obducitur coelum, aut inter solem ac terram luna interponitur, sol ipse obtenebrari videtur. Videtur, inquam, oculis mortalium, non enim ipsius globum revera tenebrae capiunt, neque ejus lumen deliquium patitur. Hinc Ezechiel, XXXII, 7, sensum Isaiae aliter expressit, inquiens: *Solem nube tegam.* Quando vero in sacris scripturis stellae de coelo aut casurae, aut decidisse dicuntur, tunc ad ea, quae apparent, alludere videntur prophetae: quippe non in terram cadere plures stellae possunt, quum earum singulae terram sua magnitudine superent. Fortasse etiam in epistola sancti Judae, cap. I, 13, quae ibi *Stellae erraticae* appellantur, revera stellae non sunt sed meteora et aeris inflammationes in longum ductae, cadentibus stellis persimiles, quae vulgo stellae creduntur.

Quid? quod in iisdem etiam scripturarum locis, quae pro solis diurno motu contra opinionem astronomorum proferuntur, sacri auctores popularibus locutionibus uti maluere, quam exquisitis et ad verae astronomiae phisicaeque amussim exactis. In

ps. XVIII, 6, de Dei gloria, quae in sole praesertim apparet loquens propheta: *In sole*, inquit, *posuit tabernaculum suum. Et ipse* (hoc est sol) *tanquam sponsus procedens de thalamo suo, exultavit ut gigas ad currendam viam. A summo coelo egressio ejus. Et occursus ejus usque ad summum ejus. Nec est qui se abscondat a calore ejus.* Hic sol exoriens comparatur sponso procedenti de thalamo suo, quibus verbis ad populi opinionem alluditur, putantis, solem quiescere atque dormire, quamdiu a nostro hemispherio abest, et cum aurora e cubiculo quasi post somnum egredi, atque interruptum cursum resumere. Sequentia verba parum apte exponit celebris quidam inter astronomos, Almagesti novi scriptor; ait enim, illic *astronomico more initium finemque diei a summo, et in summo coeli, idest a meridiani culmine ac summa altitudine solis peti. Summum coeli*, quod hic memoratur, unde sol egreditur, et aliud *summum*, quo pervenit, nihil aliud sunt quam extremae coeli partes, quae supra horizontem nostris oculis sese offerunt, scilicet oriens et occidens. Supra vidimus, in Isaiae cap. XIII, a vulgata memorari *summitatem coeli.* Itidem *a summo coelo usque ad summum ejus*, legitur Deuter., IV, 32 et XXX, 4, ejusdem libri. *Pro summo coeli* vulgata legit hic *cardines coeli.* Haec autem omnia idem significant, videlicet *extrema coeli* (quae etiam vox occurrit II Esdrae, I, 9, apud vulgatum interpretem), et in hebraicis ubique exprimuntur per vocabulum קָצֶה *Katseh*, significans *finem, extremum, extremitatem* alicujus rei. Itaque in supra laudatis verbis psalmi XVIII, quae hebraice ita sonant: *Ab extremo coelorum egressio ejus, et revolutio ejus super extrema eorum*, divina scriptura loquitur secundum opinionem vulgi. Rotunditatem coeli minime aspiciens, neque concipiens vulgus, duas ipsius *extre-*

mitates sibi fingit, oculis etiam hanc opinionem confirmantibus: alteram nempe unde sol oritur, alteram quo se quasi fessum a cursu vespere adveniente recipit. In eadem quoque opinione vulgi fuisse traduntur nonnulli e patribus, coelum arbitrati hemisphaericum. Reliqua verba ubi dicitur, *nihil sese abscondere a calore solis*, hoc est, ejus fervorem omnia contingere, et in omnia penetrare, ad aliquam etiam vulgi opinionem fortasse respiciunt; sed iis immorari nolumus.

Potius afferam, quae in supra laudato Ecclesiastis loco de sole narrantur in hebraicis codicibus. Ibi enim scriptum est ואל מקומו שואף *veel mekomo scioeph*, hoc est *et ad locum suum anhelus it* seu *anhelat.* Ubi videmus scripturam sacram figurate loqui, non proprie, quasi sol vivat, moveatur et e cursu anhelans ad locum quempiam properet sibi constitutum tanquam ad metam. Eadem de causa ad illa verba *oritur sol, et occidit,* Lyranus adnotat: *ut apparet ad sensum.* Celeberrimum autem ad preces Josue factum in sole prodigium aliqua pariter nobis exhibet, quae Spiritus sanctus non qualia revera sunt, sed qualia oculis nostris apparent, in ea narratione usurpavit. Cap. X, 12, Josue referuntur ejusdem ducis verba: *Sol contra Gabaon ne movearis et luna contra vallem Ajalon.* Seu, ut alii vertunt, *super Gabaon et super vallem Ajalon,* seu secundum hebraeos, *in Gabaon et in valle Ajalon.* Quum tellus in comparatione solis sit exigua moles, et Gabaon, ac vallis Ajalon in eodem terreo globo sint minutissimum punctum; quomodo soli praecipitur, ne moveatur, sive ut sileat (ita codices hebraei), ac stet supra Gabaon, et supra vallem Ajalon? Numquid huic puncto respondere potest immanis solis globus, qui ab egregiis astronomis decies centies millies superare magnitudinem terrae universae creditur? Ad vulgare igitur oculorum

judicium alludere videtur Josue; nostris enim oculis sol apparet tanquam discus duobus palmis dimetiendus, et super exiguum unum coeli spatium moveri. Infra additur: *Stetit itaque sol in medio coeli.* At coelestes orbes, si exacte loqui velimus, carent medio, atque extremitatibus; nam in corpore sphaerico, in semita aut linea circulari quae extremitas, quod medium revera excogitari potest? Ergo istud etiam interpretari juvat ad sensum vulgi. Nempe oculis ille medius esse videtur coelorum locus, qui ab oriente atque occidente aequaliter distat. Concluditur tandem narratio his verbis: *Non fuit antea nec postea tam longa dies.* Ridendum se praeberet, qui ad literam haec verba accipiens, contenderet, nullam in toto terrarum orbe longiorem illa diem fuisse. Peragrantibus regiones sub utroque polo sitas exploratum est, solem diutius lucere, ibique longiores sine comparatione contingere dies. Verum scriptura ad intellectum et scientiam judaici populi sese accomodabat. Rudi illi populo solis effectus sub regionibus polaribus ignoti erant, neque porro divinus Spiritus revelare volebat, ad utilia nimirum intentus, et a pascenda inani hominum curiositate alienus.

Quae quum ita sint, et tot exemplis jam pateat, non raro scripturam sacram, et praesertim dum de corporibus coelestibus agit, humano more et ex vulgi usu solere loqui, uti etiam sanctus Augustinus lib. I, cap. 39 Quaest. super Gen. et ceteri patres animadverterunt: illud consequitur neque temere, neque imperite agere qui loca ejusdem scripturae, mobilitatem solis prae se ferentia, figurate accipiunt, explicantque per metonymiam, ita ut scriptura, non quae sint, sed quae appareant, illic enuntiet, et vera facta referat per improprias vulgi phrases. Et non violentam, neque insolitam, neque absurdam interpretationem illic adhiberi tot rationes suadent quot exempla produximus.

Quod si per ejusmodi aequam interpretationem error omnis, et mendacii suspicio a sacris literis excluditur atque arcetur, divinaeque historiae dignitas et fides in tuto posita est: equidem non video, cur iis incertis et commode exponendis documentis urgere velimus astronomorum opinionem, eoque minus ipsam impietatis arcessere. Non est illa quidem certa, non demonstrativis rationibus probata, et per Tychonicum systema suppleri forsitan potest; sed verisimilis tantum est, motibusque coelestibus explicandis et superfluis compluribus removendis omnium consensu per quam idonea. At ne certissima quidem, neque evidentia, esse videntur scripturarum interpretamenta, quae adversus ipsam pugnare dicuntur, ut illorum patentissima veritas nutantem istius verisimilitudinem suo pondere aperte prosternat. Nam quod in hanc rem aliqui ajunt, *omnem sacrae scripturae propositionem accipiendam esse in sensu literali et proprio, quotiescumque in tali sensu non est repugnantia cum aliis propositionibus ejusdem scripturae aeque, aut magis certis, aut cum definitione summi pontificis, aut cum propositione aliqua naturali lumine certa et evidenti;* hoc, inquam, tam latum ac generale axioma nescio quam opportune inculcetur. Certe quantum fieri potest, retinere et consectari debemus literalem proprium scripturae sensum. Verum prope innumera ibi sunt de rebus ad salutem non necessariis seu dicta, seu phrases, seu verba, quibus neque fidei, neque ecclesiae placita, neque naturalis luminis lux palam repugnat, et tamen in sensu literali ac proprio a sanctis patribus aliisque catholicis interpretibus non accipiuntur. Ut aliter ista explicentur, atque accipiantur quam prima facie accipienda videantur, sufficit ut id probabilior aliqua ac verisimilior ratio suadeat petita e liberalibus disciplinis e profanis historiis e populorum moribus, aliisque etiam minus cer-

tis fontibus, et sit non violenta, sed naturalis, atque in aliis similibus locis usitata et probata interpretandi ratio.

Sed, ut clarius loquamur, meminisse debent viri theologi, literalem scripturae sensum, quatenus a mystico distinguitur, vel proprium esse vel figuratum. Est autem Augustini et complurium sententia, interdum plures literales sensus uni scripturae loco seu testimonio congruere, quum contra alii arbitrentur, unum solum convenire posse. Utrique recte sentire, eorumque opiniones facile conciliari posse videntur. Unicum tantummodo sensum literalem (non excluso mystico) aut propriis aut figuratis verbis expressum, in quolibet sacrarum literarum testimonio divinus Spiritus revera voluisse concludere censendus est. At quum scripturae verba, quod est ad sensum literalem, sint obscura interdum, variisque interpretationibus obnoxia, incertumque non raro sit, utrum proprie an figurate sint accipienda: diversas propterea literales interpretationes ad eumdem locum adhibere licet. Harum quaelibet, modo contorta non sit ac violenta, modo non aliis scripturae, traditionis, et rationis luminibus adversetur, convenire et laudari ac tolerari potest. Quamdiu non constet, quae sit eo loco mens divini Spiritus, neque evidenter appareat unicus ille sensus quem Deus significare voluit; quid vetat pluribus modis eamdem explicare loquutionem, dum id religiose fiat? Loca autem illa scripturarum, quae ad fidei ac morum doctrinam spectant, uno dumtaxat modo esse explicanda, neque plures pati posse literales sensus dicimus, quia germanum eorum sensum a Deo unice expetitum jam ecclesia ab ipso Deo didicit, et per traditionem, atque unanimem patrum consensum ad nos usque transmisit. Quare in iis locis interpretandis ab ecclesia, a traditione, a patribus recedere nefas est. Verum in aliis scripturae locis, quibus doctrina salutis minime continetur, ubi sen-

sus non aliunde jam certus sit, immo ubi iste sit obscurus et diversam literalem interpretationem commode patiatur; locum utique habet Augustini aliorumque sententia, plures videlicet sensus literales convenire uni loco posse ac tolerari debere. Hic valent sanioris criticae leges. Quamvis obvius sensus minime tum incurrat in fidei et caritatis dogmata, neque rectam rationem pulset: si tamen non bene consentire deprehendatur cum experientiae, physicae, geographiae, astronomiae, historiae, logicae aliarumque disciplinarum verisimilibus sententiis, et contra conciliari cum istis non absurde, non violenter possit, vel figuram aliquam illic ostendendo, vel praetermissa supplendo, vel obscura explicando: probabiles fiunt, verisimiles atque tolerabiles alii etiam sensus literales.

Retinere igitur proprium literalem sensum scripturae non cogimur, eique licet praeferre figuratum literalem, sive quum verisimilis ratio hunc potius quam illum eligendum suadet, simulque in aliis ejusdem generis locis ita explicari scriptura amat, sive quum hujusmodi explicatio a patribus non impugnatur, non dissentit ab aliis scripturae clarioribus locis, non ab articulis fidei, non a recta ratione. Hoc enim est, non in allegorias historicum literalem sensum deflectere, sed eum historicum ac literalem sensum scripturis tribuere, qui rei et narrationi et consuetudini prophetarum aptius conveniat. Unicum exemplum dabo. De Hierosolymae excidio haec praedicebat divinus magister Lucae XIX, 44. *Et non relinquent in te lapidem super lapidem.* Uti nemo non intelligit, obvius literalis ac proprius horum verborum sensus est, ita minutatim urbis illius moenia, ac domos disjicienda ac subvertenda fore, ut unus lapis relinquendus non sit cum altero coagmentatus. Nihil prohibet, quin ita revera evenisse dicamus in celebri expeditione et victoria Titi.

Adversus alia scripturae loca, adversus traditionem patrum, aut romanorum pontificum, conciliorumve decreta non pugnat hic sensus. Neque naturali lumini adversatur; poterant enim romani id nullo negotio praestare, si animus fuisset. Historia etiam et patres ita vastatam Hierosolymam ajunt et solo aequatam, ut ne ullum quidem signum habitatae urbis relictum fuerit. Praedixerat etiam Christus nullum Hierosolymitani templi *lapidem super lapidem relinquendum, qui non destruatur*, Matth. XXIV, 2, et Marci XIII, 2. Plene prophetiam hanc impletam fuisse historia fidem facit. Ingentes immensae illius molis lapides victor exercitus omnino contrivit, atque dissolvit, ferrum ac plumbum, quo connexi fuerant, rapturus. Et ne vestigia quidem celeberrimi templi reliqua fuere, ipsius enim fundamenta (quamquam id minime veri videatur simile) Turnus Rufus aratro evertit, adeo ut nihil integrum remanserit, nullusque lapis lapidi impositus. Parem igitur eversionem toti quoque civitati contigisse, non solum non abhorret a vero, sed veri omnino simile videtur; et si audire velimus legem a quibusdam, uti supra diximus nobis praescriptam, necesse erit id sine dubitatione credere factum.

Ex alia tamen parte vix credi potest, tantum otii fuisse romanis, ut tam minute amplissimam urbem, ejusque omnia fundamenta conscinderent. Ad haec auctor Josephus est lib. VII, cap. 18, de Bell. Jud. a vastitate urbis immunes fuisse turres, quae praeter alias eminebant, partemque muri ad occidentem non fuisse dejectam. Quocirca, relicto obvio proprioque sensu, alter sensus aeque literalis et historicus, sed priore verisimilior, tribui potest iis Servatoris nostri verbis. Is nempe vulgarem consuetudinem loquendi imitatus, *nullum lapidem super lapidem relinquendum* hyperbolice praedixit, quo significaret, urbem

fundilus diruendam, ejusque eversionem ingentem, insuetam, et horrendam supra modum esse futuram: quam sane praedictionem nemo dubitat quin plene eventus compleril. Igitur videndum est, quare non et astronomis liceat diversum ab obvio sensum quibusdam scripturae locis tribuere, quum praecipue similis interpretatio in aliis scripturae locis simillimis non solum non vituperetur, sed etiam laudetur; et verisimiliores rationes, ut vulgo astronomi fatentur, Copernicanae, quam vulgari sententiae, faveant; et hae rationes verisimiliores praeferendam etiam, aut saltem ferendam esse suadeant adhibitam ab ipsis interpretationem scripturae. Hoc, inquam, videndum; quum ceteroqui pateat, literalem sensum in iis scripturae locis intactum custodiri, et aeque per eam explicationem statui miraculum, quod Josue contigit. Sed quomodocumque tandem ista quaestio versetur, illud certum est, in his ad doctrinam fidei nequaquam spectantibus rebus, nihil aliud ecclesiam ab interprete exigere, nisi ut a sacris scripturis omnis suspicio falsitatis ac erroris avertatur, idque praestetur per commodas ac verisimiles interpretationes, et verisimilior interpretatio minus verisimili anteponatur, quamquam ne ipsae quidem minus verisimiles idcirco sint repudiandae. Haec autem omnia praestitisse Copernicani sibi videntur. Quod an vere contigerit, prudentum eruditorum erit judicare, donec ecclesia hanc rite controversiam decernat, si tamen id facere, aut utile sit, aut necessarium sanctissimae religioni.

Neque est, cur aliquis dicat: diurnus telluris motus minime demonstrative ostenditur verus. Ergo rejiciendus. Ergo vetus et communis sententia de solis motu retinenda. Nam non ideo omnes scripturae interpretationes rejiciendae, quia demonstratione caret ratio ita interpretandi. Alioqui de commentariis sanctorum patrum, aliorumque interpretum, actum esset, eamdem

interdum sententiam varie atque opposite in hujusmodi locis exponentium. Deinde prudenter quidem, et religiose Ptolemaei, seu Tychonis sententia retineatur, sed ita ut ad fidem pertinere nondum dicatur, neque haeresis postuletur contraria sententia. Copernicani enim systematis rationes, etsi nequaquam demonstrativae sint, eae tamen sunt, quae dubium faciunt scripturae sensum in locis supra laudatis, ipsumque verisimili ac probabili interpretatione a se non dissentire ostendunt. Quid si aliquando haec demonstratio a solertibus astronomis et philosophis adinveniretur? Nonne tum certum foret, interpretationem propositam non solum tolerabilem et aequam, sed etiam necessariam esse? At quis non videat, periculosissimum, atque a religionis ecclesiaeque institutione alienum esse, velle id nunc pertinere ad fidem, quod cras pertinere non possit? Fides atque stabilitas credendorum in ecclesia Christi, absit ut ab humanis experimentis pendeat. Alibi autem vidimus, concilia ipsa generalia ex Augustini sententia certissime definire non posse, quae e novis experimentis aliter se habere deprehendi possunt. At inquias: nulla unquam opinioni Copernicanae demonstratio invenietur. Consentiam, si vis, et ego; verum prae difficultate rei semper fortasse desiderabitur hujusmodi demonstratio, non quod aperta revelatio divina jam spem omnem illius inveniendae sustulerit. Ne Ptolemaici quidem, aut Tychonici systematis demonstratio hucusque inventa, immo haec majoribus quam Copernicanum difficultatibus laborare videntur. Interim ergo prudentis est suspendere judicium, neque tam acriter urgere divinas literas, ut oppositam sententiam haeresis et impietatis insimules. Id enim est contra ecclesiae ipsius mentem, cujus in hisce quaestionibus moderationem omnia monumenta antiquitatis testantur, et nos dilucidius expositari sumus.

CAPUT XXIII.

Traditio, et evidentia exiguntur, ut in his ad salutem minime spectantibus documentis statuatur, aliquid certo esse credendum. Concilii Tridentini laudandum de ratione interpretandi praeceptum. Evidentia in his non raro desiderata. Quid de antipodum existentia olim creditum, et quam prudenter ab ea quaestione dirimenda abstinuerit ecclesia. Scripturae non detorquendae ad profanorum dogmatum tutelam. Petavii et sancti Thomae sententia de stylo Mosis.

Uti satis significasse mihi videor, ab ecclesiae foro atque censura eximere sese non possunt quaestiones opinionesque eruditorum hominum hac una de causa, quod nihil in fidei et caritatis doctrinam directe et suapte natura influant, sive uno, sive altero potius modo definiantur, quotiescumque per eas christianae doctrinae divinitus certae pars aliqua laeditur, aut per latus confoditur, et erroris sive mendacii suspicione, nedum nota patenti, aspergitur divina scriptura: tunc enim in eas gladium aequissime et sanctissime arripit ecclesia, easque prosternit, atque e fidelium scholis et cordibus eliminat. Duplici autem modo suum hoc jus ecclesia exercere potest, aut ipsas opiniones revera damnando, tamquam fidei et sacrarum literarum doctrinae contrarias, aut solum vetando, ne publice tradantur, neve per libros disseminentur in vulgus, prudentissime prospiciens incautis, ignaris, et novitatum amatoribus, quorum saluti aeternae aut jam coepit, aut in posterum potest nocere ejusmodi quaestionum atque opinionum agitatio. Verum ista medicina raro, illa etiam rarius ecclesia utitur, et neutra sane, nisi praecesserit accuratissima causae rerumque cognitio. Et primo sententias quasdam ad salutis fideique eruditionem per se non pertinentes damnatura, rem tantam peragere se non posse, neque debere, probe intelligit, nisi explorata traditio, et evidentia rei prius moneant, ejusmodi sen-

tentias sacrarum literarum, fideique firmissimis documentis opponi. Nam si in indicandis rebus fidei, quae proprie sui sunt juris, et quas theologorum est scire, haec eadem fundamenta exiguntur in ecclesiasticis praesulibus: quanto magis eadem exigenda sunt, quum de aliis rebus judicandum est, quas ad religionem non tam proprie pertinere diximus, immo nos ignorare sine crimine possumus?

Saepe autem traditio desideretur, saepe etiam evidentia. Nam raro contingat, ut de inanibus saecularis eruditionis quaestionibus traditio vera attribui possit ecclesiae Dei. Hujusmodi quaestiones vel tamquam inutiles neglexerunt, vel tamquam perniciosas, humanaeque curiositatis nutritias fugerunt sancti patres. Quod si eas pertractarunt, aut obiter, aut etiam ex professo, nihilominus tanti eorum dicta valere noluit ecclesia, ut ipsorum auctoritati fasces necessario submitterent omnia posterorum ingenia, et legitima inde traditionis ecclesiasticae forma petenda foret. Hanc patribus venerationem profecto debemus, quum de Christi, et ecclesiae, et morum doctrina loquuntur, eamque doctrinam in sacris literis unanimi consensu exponunt. In reliquis profanae literaturae partibus, immo in ipsis scripturis interpretandis, ubicumque non agitur de salutari illa fidei, et caritatis doctrina, nunquam ita premimur auctoritate, aut sanctitate, aut eruditione majorum, ut si quid melius, verius, aut saltem verisimilius ac probabilius nobis occurrat, proferre, atque etiam adoptare non liceat, dum scripturae sanctae veracitas, dignitasque ubique intacta servetur. Hac libertate hucusque sunt usi, atque adhuc utuntur recentiores scripturarum interpretes, omnesque eruditi catholicae communionis, quoties in id genus controversias incidunt, neque religioni sibi ducunt dissentire a patribus in iis, quae quocumque modo explicentur, ac dirimantur, nullam divi-

nis literis, nullam fidei doctrinae, nullam ecclesiae sanctae injuriam inferunt, et veritatem quam proxime possunt accurate consectantur. Esset igitur inquirendum, num venerandum traditionis nomen recte ac legitime in Copernicanam aliasque ejusmodi causas a nonnullis proferatur: scilicet num sancti patres telluris motum revera damnarint, sacrisque literis contrarium appellarint, quum certe non a Copernico originem duxerit ea opinio, sed quibusdam ex antiquis philosophis, uti diximus, in mentem venerit, et literis mandata, fortasse ab ipsis patribus ignorata non fuerit.

Interim nobis plane commemorandum est, et summe commendandum Tridentini concilii decretum sess. IV, evulgatum, quo nihil in hanc rem opportunius reperias. *Ad coercenda petulantia ingenia decernit sancta synodus, ut nemo suae prudentiae innixus, in rebus fidei et morum ad aedificationem doctrinae christianae pertinentium, sacram scripturam ad suos sensus contorquens, contra eum sensum, quem tenuit et tenet sancta mater ecclesia, aut etiam contra unanimem consensum patrum, ipsam scripturam sacram interpretari audeat.* Mirari tamen, neque injuria, liceat, quei hanc regulam sapientissime conceptam intorquere nonnulli velint adversus Copernicani systematis patronos, quasi in omnibus quaestionibus unanimem sanctorum patrum consensum necessario sequendum ecclesia pronuntiet. Non inquit sancta synodus, piaculum esse a patribus discedere in quaestionibus historicis, philosophicis, mathematicis, physicis, astronomicis, geographicis, aliisque hujusmodi rebus, quibus sacrae literae materiem vastam suppeditant. Conceptis verbis petit illa, ut sensum ecclesiae, ac eosdem patres humiliter audiamus, fideliter sectemur, quum agitur *de rebus fidei et morum ab aedificationem doctrinae christianae*

pertinentium. Quibus sane verbis non tam aperte coercet petulantium ingeniorum temeritatem in pertractandis rebus utilibus, sive necessariis ad fidem, ac mores, quam tacite monet quorumdam aliorum exuberantem zelum, ne sententiam et auctoritatem patrum importune objiciant, et necessario praeferendam putent in reliquis etiam aut minime necessariis, aut inutilibus quaestionibus, et in exponendis iis scripturae locis, quae ad fidem, et mores, atque aedificationem doctrinae christianae non pertinent. Si et hoc poscere Tridentinis patribus animus fuisset, nihil erat, quod sua verba ad salutares tantummodo quaestiones e scripturis emanantes spectare affirmarent; et saltem aliis dicendi formulis latius patere mentem suam indicassent. Sed iis perspectum erat, frustra ad fidem trahi de his rebus scitu non necessariis, immo ad aeternam vitam inutilibus, qualemcumque sententiam.

Itaque sapientissime in eam illi ivere sententiam, quae et unitati fidei consulit, et ingeniorum libertatem non minuit, optime intelligentes, quando scripturae veracitas, fideique verae doctrina sine vi collocenter in tuto, non esse litem intendendam diversis interpretum sententiis de rebus ad fidem, et mores, et christianae doctrinae aedificationem nequaquam pertinentibus. Prae oculis autem Tridentinorum patrum, ut arbitror, tunc erant Apostoli verba in ep. II ad Tim., III, 16. *Omnis scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in justitia, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.* Ad quid utilis sit divina scriptura, en quam aperte Apostolus significat. Nimirum justitiam tradere illius est scopus, quo nomine virtutes omnes complecti scriptura solet, et ad caritatem, et ad omne opus bonum fideles incitare atque instruere. Non, inquit, ad mathe-

maticas, astronomicas, physicas, atque alias id genus controversias dirimendas, doctrinasque saeculares explicandas, non ad erudiendum in historia naturali, quae verba nescio, quibus codicibus fretus Almagesti novi architectus Apostolo affingit, ut Copernicanis invidiam creet. Ista quoque (non inficiamur) innuuntur, et obiter memorantur sacris in literis, sed ut eadem aliquo pacto et pro conditione sua nos ad fidem, pietatem, et caritatem erudiant, et a nobis in eum finem considerentur, non ut reapse disputationibus nostris, et nostrae curiositati finem faciant. In hanc rem praecipue consulendus sanctus Augustinus lib. I, cap. 35 et 36 de doctr. christ. ubi scripturae totius summam et scopum statuit in commendanda nobis dilectione Dei et proximi.

Ceterum ex his etiam intelligere possumus, evidentiam non raro deesse, necessariam prorsus, ut ab ipsis ecclesiasticis judicibus certa feratur de his quaestionibus ad salutem non pertinentibus sententia. Partim id contingere ex rerum difficultate, atque obscuritate, partim ex ambiguo scripturarum sensu potest. Aut turgidus, nimiusque sui aestimator, aut caecus aliorum venerator sit necesse est, qui tot Aristotelis, Epicuri, Cartesii, Galeni sententias, in physicis potissimum, sine ullo discrimine certas esse contendat. Pleraeque (ut noverunt, et dissimulare nequeunt sinceri philosophi) intra unius verisimilitudinis pomoeria continentur. Quo quaeque deprehenditur, aut apparet verisimilior, eo dignior fit plausu et consensu eruditorum. Hinc tot sonorae lites, et verborum rationumque pugnae, non prius modum finemque habiturae, quam in terris habitare et literas colere desinat mortalium genus. Has autem, ut ita dicam, ingenitas rerum tenebras ne ipse quidem divinus Spiritus in libris suis discutere voluisse putandus est. Immo ipse testatur, se in hujusmodi rebus tradidisse mundum disputationi hominum, seque Deum

esse docentem utilia, et tradentem unam scientiam revera lucidam, et facilem, qualis (postquam loquutus est ipse, et postquam quid ipse locutus sit, ab ecclesia catholica illius interprete edocti sumus) est fidei catholicae, et caritatis doctrina, non autem physicae, astronomiae, et horum similium. Id autem in sacris codicibus evidenter traditum non dicitur, quod plures commodas et germanas patitur interpretationes, e quibus nulla certissimis aliis traditionis, et rationis, et scripturae documentis opponitur. Multoque minus ille scripturae sensus evidens appellandus, cui verisimiliores rationes, et experimenta sive jam facta, sive peractu non impossibilia, diversum alium sensum, immo oppositum, esse praeferendum monent, in iis nempe rebus, quarum, uti ex generali regula statutum est, certam nobis cognitionem Deus relinquere voluisse nequaquam videtur, et quas contineri traditione patrum difficile demonstretur, et quae nihil religionis intersit, quod uno potius quam altero modo ab hominibus credantur.

En ergo causae, cur ab hisce quaestionibus dirimendis ecclesia catholica, et patres, et romani pontifices plerumque abstinent. Tum solum in hoc etiam stadio currunt, suaque non fallaci auctoritate utuntur, quum necessitas cogit. Tum vero cogit necessitas, quum evidenter adeo de hujusmodi quoque indifferentibus rebus scriptura loquitur, ut unum tantummodo sensum ejus verba admittant, et reliqui sensus, reliquae interpretationes ab usu scripturae ipsius, aut ab aliis manifestissimis ejusdem locis, aut a fide, traditione, ratione recta aperte abhorrent. Sublatis hujusmodi periculis et incommodis, et scripturae sanctae veracitate ac dignitate servata, placide has controversias ecclesia intuetur, ac tolerat, aut certe eorum decisionem suspendit. Et cur in hisce minutis, et suapte natura non utilibus, neque necessariis quaestionibus dirimendis sese ecclesia occupet, quae tot alias controversias

inter theologos et sacrarum literarum interpretes regnare sinit, ipsasque dijudicare supersedet? Majoris momenti sunt istae, quam illae, et propius sine dubio ad christianam doctrinam accedunt, immo de ipsa Christi doctrina, de fide, ac moribus plerumque agunt. Pro istis etiam, et contra istas, afferuntur divinae scripturae verba, quibus unusquisque sensum tribuit verisimilem, interpretatione praeposita, quae suis cum opinionibus conveniat. Attamen ecclesia sustinet pacifice tantam quaestionum segetem, et interpretationum varietatem; et nisi absurda tradantur, et contraria receptis dogmatibus, a judicando temperat. Ipsis etiam disceptatoribus sese invicem haeresis et impietatis postulantibus, sapientissime mandat interdum ut his contumeliis parcant, neque sibi judicium usurpent apostolicae sedi et conciliis reservatum. Ergo multo cautius et prudentius romani pontifices et concilia, aut despiciunt, aut ferunt ista de rebus indifferentibus, et a scripturae scopo alienis, litigia, dum sine scripturae ipsius injuria ac dedecore exerceantur.

Non solum autem a judicio, quantum fieri potest, in his ecclesia abstinet, sed aegro nonnunquam fert animo, sacras literas in patrocinium physicarum, aliarumque ejusmodi sententiarum, ita advocari, ut quisquis secus senserit, statim venditetur violatae fidei reus. Neque solum sinit, ut arma e divinis libris petita per verisimilem aliquam explicationem declinentur, sed ne impedit quidem, quominus apertas his de rebus sententias patrum deferamus, ubi verisimiliora argumenta, robustiores rationes, multoque magis experimenta manifesta pro aliis iisque contrariis sententiis pugnant. Vulgata est veterum quorumdam opinio, quae antipodas ab orbe terrarum excludebat, eamque hic memorasse non abs re erit. Post aliquot profanos auctores ita sensisse videntur Lactantius, Augustinus, Isidorus Hispalen-

sis, Nazianzeno ea quoque sententia placuisse fertur, neque ab ea absfuisse censendi Chrysostomus, Procopius, Diodorus Tarsensis, Acacius, Theodoretus, Theophylactus, Severianus, Euthymius, Joannes Damascenus, et alii, quibus coelum non sphaericum, sed hemisphaericum putabatur. Utramque istorum opinionem, ne dicam puerilem, certe absurdam, uti nunc omnes fatentur, astronomicae, physicae et mathematicae rationes dejicere olim poterant, et demum experientia profligavit. Antequam tamen Columbus felici ausu ignotum orbem pervium nobis fecisset, fingere nobis liceat, antipodas a quoquam assertos fuisse, et hujus opinionem sibi exagitandam delicatulos quosdam suscipere voluisse. Philosophia simul et experientia nonnullas verisimiles rationes suffecissent, quibus antipodes negandi, tellus non rotunda, coelum vero hemisphaericum esse probarentur. Tum auctoritas scriptorum, ac praecipue patrum in aciem educta fuisset. Demum divina scriptura praelium absolvere poterat. Uti supra vidimus, coeli ac terrae extremitates illic memorantur, totus terrarum orbis sub Augusto descriptus, ab apostolis aliisque discipulis Christi peragratus, et per omnes gentes atque per universum terrarum orbem ecclesia jam diffusa temporibus patrum occurrebant. Ergo nulli antipodes statuendi erant, quos populi et patres tunc ignorabant, immo negabant.

Quid hic fecissent, qui scripturam sacram de his etiam indifferentibus rebus loquentem in sensu literali proprio, neque figurato, ubique et semper accipiendam esse contendunt, quoties hic sensus *non repugnat cum aliis scripturae locis, aeque, aut magis certis, aut cum ecclesiae definitionibus, aut cum propositione aliqua naturali lumine certa et evidenti?* Non erant scripturae loca, quibus adversaretur opinio, antipodas terraeque rotunditatem negans. Immo Severianus Isaiae verbis

XL, 22, secundum versionem septuaginta opinionem suam tuebatur, ibi quippe legitur: *Qui statuit coelum tamquam fornicem, καμάραν*. Chrysostomus proferebat epistolam ad Hebr., VIII, 2, Procopius illis verbis ps. 18, utebatur, *a summo coelo egressio ejus*. Ad haec erat dogma, quocum conciliari non posse contraria sententia putabatur. Nullus hominum non ab Adamo propaginem ducit. Si homines excogitabantur immenso interjecti oceani spatio a nobis dissiti, nulla ad eas terras navigatione cognita, et ne possibili quidem, uti olim arbitrabantur: aegre persuaderi, et credi, et sustineri posse videbatur certa de unius hominis propagatione sententia. Neque cum ulla ecclesiae definitione proprius ille scripturae sensus pugnabat. Immo proferri contra poterant verba Zachariae romani pontificis ex epist. 10, ad Bonifacium Moguntinum. Virgilium quemdam affirmantem, *quod alius mundus et alii homines sub terra sint*, damnat ibi pontifex, et sacerdotii honore privandum ait, ejusque *doctrinam perversam*, pugnantemque *contra Dominum et animam suam*, aperte vocat. Num denique in proprio sensu ea scripturae verba accipientibus *aliqua naturali lumine certa et evidens propositio* opponi poterat? Immo qui antipodas statuebant, naturali lumini renuntiare credebantur. Nam quei excogitare gentem, quae adversa nobis vestigia figat, neque in coelum irruat? Id monstri simile videbatur; id eruditi ipsi, nedum rude vulgus, concoquere minime poterant. Tam parum, inquam, apparebat a recta ratione absona antipodum negatio, ut illam cum philosophi, tum historici, et eruditorum fere omnium chorus sine comparatione magis, quam alteram opinionem, consentaneam rationi, et experientiae censerent. Si istos ergo homines auscultasset ecclesia, certe conclamatum fuisset in antipodas, in coeli terraeque rotunditatem. Et quid si

eam sententiam ecclesia tulisset, quam falsam et irridendam experimenta subinde monstrassent? Quantum quidem arbitror, eo tandem confugere necesse erat, ut diceretur, nihil mirum, quod in illo judicio ecclesia defecisset, quae se quaestionibus immiscere voluerit ad salutis scientiam minime pertinentibus. Id autem nihil officere promissae ipsi ab erroribus immunitati, quae dogmata dumtaxat respicit, hoc est fidei et morum salutarem doctrinam. Nos nequaquam negare, quin falli et ipsa possit in factis et rebus a fidei et caritatis scientia alienis.

Verum et a nostrae defensionis necessitate, et ab errandi periculo solicite sibi cavit ecclesia. Nunquam ipsa damnavit antipodum vindices, nunquam iis scripturas sacras opposuit, nunquam ut opponerentur amavit. Neque vero arbitror, Zachariam pontificem in Virgilium ideo tantum anathema dixisse, quod is antipodas poneret. Adiaphoram hanc opinionem inficiebat ille erroribus aliis. Nam et solem alium a nostro, aliamque lunam incolis iis tribuebat, et pejora fortasse delirabat. Ceterum quo revera collinearet Virgilii opinio, et Zachariae censura, vix dicas. Totum illud negotium multa caligine obvolutum est, sicuti eruditi viri negare non possunt. Ab hujusmodi autem censura non alia profecto ratione ecclesia abstinuit, quam quod videret commodam probabilemque interpretationem divinae scripturae ab iis etiam adhiberi, quibus antipodes, et coeli ac telluris rotunditas affirmabantur. Quando coelestibus libris et fidei morumque doctrinae consultum erat, quid ecclesiae intererat, quod hanc unus, illam alter opinionem, quamquam insulsam, sectaretur? quae auferendae litis necessitas? Non jam amplius de tuenda scriptura agebatur, sed de astronomicis, sive physicis rebus ac dissidiis, quae ad ecclesiam non pertinent. Quare auctoritas scripturae, nisi quum evidentia loca sese offerebant, nemi-

ui contorquenda erat in suae causae praesidium, ne risui exponeretur, si falsa tandem deprehenderetur opinio, quam ipsae literae sacrae antea tueri videbantur. Origenes tutatus sententiam Platonis, Aristotelis, Ciceronis, aliorumque philosophorum de anima coelorum, solis, lunae, ac siderum omnium, ecclesiae fulmina in se pertraxit, tum quod aliis commentis onerasset hanc ipsam opinionem, tum quod a scripturae verbis in literali sensu acceptis sibi patrocinium quaereret. Contra laudandus theologorum scholasticorum princeps Thomas non tam divino ingenio, quam prudentia et modestia ubique spectabilis. Is opusculo X, seu XXXI, art. 16, quaerens, an angelus circulari motu movere tellurem possit, ait, ordini certe rerum id minime repugnare, sed tamen sibi videri, *quod naturaliter terra quiescat.* Id autem probaturus, non scripturarum loca, non patrum verba promit, sed lectores ad unius Aristotelis argumenta dimittit.

Proinde erit hominis parum acuti, ac verum scripturae institutum, et ecclesiae mentem minime assequuti, incerta inculcare sacrarum literarum verba, quo certam esse persuadeat philosophicam aliquam opinionem suam, aut falsitatis ac haeresis contrariam convincat. Incerta autem, sive non evidentia esse diximus scripturae loca de indifferentibus hisce rebus, quum plures loco eidem convenire possunt verisimiles interpretationes, eaeque literales. Quae duo tela ex elephanti ore prominent, et deorsum retorquentur, idemque sunt ac ebur, *dentes* appellantur ex omnium fere scriptorum, ipsiusque vulgi sententia. Sunt qui contendant, *cornua* potius esse appellanda, quam dentes. Varro de lingua latina de his agens: *Quos dentes,* ait, *multi dicunt, cornua sunt. Ex temporibus enim enascuntur, et ex superiori mandibula per os resupinata sese efferunt, et decimo*

quoque anno ea elephanti abjiciunt et defodiunt, sicuti cervi quotannis, et quoties amiserint, reponunt. Praeter Varronem Juba, Plinius, Aelianus, Oppianus, Pausanias ita sensere. Experientia quoque testis adducitur, quum ebur igne emolliatur ad quaslibet recipiendas formas, quod dentibus animalium non contingit. Et haec quidem mihi videtur quaestio de nomine. Attamen argutulus quisquam accedat, et in postremam hanc opinionem exerat arma e literis sacris. Ibi *dentes elephantorum* commemorantur 3, Reg., X, 22, *et dentes eburnei* Ezech., XXVII, 15. Alibi etiam in hebraeis codicibus ebur שֵׁן *scen,* hoc est *dens,* appellatur. Nunc ergo rem definitam clamet ille sciolus, et pertinaciter amantem appellare *cornua* potius quam *dentes,* tamquam erroris et impietatis reum, ad ecclesiae tribunal deferat. Iste profecto delirabit; risum vix sustinebunt gravissimi ecclesiae proceres. Quum toties a vulgo loquendi formas divina scriptura mutuetur, et ad populi opinionem sese accommodet: cur non idem hic quoque contigerit? Incerta igitur sunt ista loca, et ad hujusmodi litem inepta, certumque potius est, hominem istum, si quis est, sacris literis abuti, easque invitas in disputationem philosophicam trahi.

Illi eadem nomina convenirent, qui *lucem* esse *ignem,* et *lucem* proprie *calefacere* contendens, graeca verba Marci, XIV, 54, proferret, ubi Petrus dicitur θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς, *et calefaciebat se ad lumen,* sive *ad lucem.* At nihil necesse est, proprium literalem ac obvium sensum hujus loci retinere. Vulgarem dicendi consuetudinem sequutus est evangelista. Usurpabatur autem vulgo φῶς, seu *lux* pro igne, quod nempe ignis cum calore lucem praebeat. Ita Euripides in Rheso: οὔπω πρὶν ἧψαν πολέμιοι τόσονδε φῶς; *nondum antea hostes succenderunt tantam lucem,* hoc est tantum ignem. Neque

minus inepte in peripateticos velitaretur, qui ignem ipsum inter elementa computari non ferret, perinde quasi ipsum ab elementis sanctus Petrus excludat, dum ait epist. 2, cap. III, 12, *et elementa ignis ardore tabescent.* Idem plausus iis deberetur, qui adversus Cartesianam scholam qualitates rerum sensibiles non in corporibus, sed in hominum sensibus locantem, ea scripturae loca adferret, quibus corpus aliquod amarum, dulce, candidum, nigrum, frigidum, calidum appellatur. Quod si valere, et commendari debet talis divinae scripturae abusus, argutari etiam posset Copernicanus quispiam, verba afferens lib. I, Reg., cap. II, 8, uti apud latinum interpretem habentur: *Domini enim sunt cardines terrae, et posuit super eos orbem.* Commemorantur etiam Prov., VIII, 26, *cardines orbis terrae.* At *cardines,* quos πόλες graeci appellant, sunt nomen relativum, et rem versatilem ac mobilem sibi impositam simul significant. Quandoquidem ergo in sensu obvio, proprio, ac literali omnia scripturae verba non repugnantia fidei ac rationi accipienda sunt, uti a quibusdam contenditur adversus Copernicum: tellus versatilis, ac mobilis ex origine sua dicenda esset. Verum facessant ista ludibria. Non illa est scripturarum indoles, ut secreta phisices atque astronomiae aperire mortalibus velint. Sancti prophetae atque apostoli ad sublimiora intenti et ad captum usumque vulgi sese componentes, familiares usurpabant loquendi formulas. Hoc toties inculcavimus, sed hic adjungere juvat Cl. V. Dionysii Petavii verba, cujus quae sit inter eruditos auctoritas, ii tantum ignorant, qui nullas, paene dixi, novere disciplinas. In praefat. ad libros de opificio sex dier. antequam aggrediatur explicandam rerum creationem, sibi duplicem cautionem ac regulam ille praescribit. *Altera est,* inquit, *rerum olim reipsa vereque gestarum historiam in Mo-*

sis enarratione contineri, non allegoriis adumbratos et involutos nescio quos sensus spiritualium rerum corporeque carentium. Altera in illis ipsis naturalibus et corporeis exponendis rebus Moysem rudis hebetisque populi ad captum et ingenium temperasse stylum. Infra idem repetit. *Haec mea perpetuo sententia fuit, omnia fere, quae hic Moses attigit, popularem ad usum esse loquendi intelligendique demissa.* Libro autem I, cap. 10, quaedam istius consuetudinis exempla affert. *Scriptura hoc ipsum, quod coelum et firmamentum vocatur, aerem esse non raro significat. Velut quum ait psalm.* 146. Qui operit coelum nubibus. *Et Matth.* 16. Triste et rubicundum coelum. *Sunt et ista vulgata,* volucres coeli, *et alia similia. Etenim Moses, quod jam monui, et non semel dicere est opus, communibus et popularibus cum verbis tum verborum notionibus est usus. Vulgo autem coelum ita sumitur. Quare plebejo pene sermonis usu sic etiam Moses et coeli et firmamenti vocabula sumsit. Ut quum* volatile *dicit* volare super faciem firmamenti, *ut hebraea referunt, id est, super firmamenti partem illam, et in illa, quam aerem dicit. Nimirum quod aves dum altius ab oculis nimis volant, coelo propinquare dicuntur* ἰδιωτικῶς, *adeoque juxta extimam coelestis orbis superficiem, et sub ea ferri.* Petavio praeiverat sanctus Thomas in 1. parte Summae qu. 70, art. 1 ad 3, de motu luminarium atque sphaerarum agens: *Moyses,* inquit, *rudi populo condescendens sequutus est quod sensibiliter apparet.* Si igitur Moysi viro divinitus afflato ita res enarrare in more fuit, eique cum vulgo potius quam cum saeculi sapientibus loqui placuit, idemque procul dubio fecere et alii prophetae atque apostoli, quum tamen suis hisce vulgaribus loquendi formis ac notionibus e rudi po-

pulo petitis res veras et sensum historicum clauderent: quis tandem non intelligat, non esse per hujusmodi ambigua scripturae sacrae verba dirimendas quaestiones physicas, astronomicas, et alias id genus, neque hisce disputationibus sine magna rerum evidentia immiscendas esse prophetarum sententias, multoque minus haeresis, ac impietatis postulandos, qui aliter sentiunt, quam scriptura in speciem de his rebus indifferentibus sentire videatur? Certe nemo non perspiciat, his haudquaquam insistendum, haec minime urgenda, si commoda ac verisimili interpretatione literalis scripturae sensus aliter explicari possit; et ubi in hisce conflictationibus sine vi prospectum fuerit veracitati sacrarum literarum, non esse de reliquo tam anxie soliciteque curandum. Desinit enim esse causa fidei, quae non amplius ad rerum divinarum scientiam, sed ad liberales artes, incertamque mundi eruditionem pertinet. Desinit esse opinio ad fidem referenda, quae non contra, sed praeter scripturam deprehenditur esse.

CAPUT XXIV.

Sancti Augustini consilia, quum de interpretandis sacris scripturis agitur in rebus physicis, astronomicis, et aliis id genus. Quid sanctus Thomas hic sentiat. Quam literis sacris nonnulli abutantur ad suas privatas opiniones tuendas. Judicum ecclesiasticorum munus in hisce controversiis, et quae eruditio in ipsis exigatur. Cartesii de natura corporis doctrina an fidei dogmatibus adversetur.

Nunc adjungenda est ad animadversiones nostras sancti Augustini doctrina hactenus reservata, cujus unius auctoritas pro multorum esse potest. Ejus autem verba hoc in argumento adeo dilucida esse mihi videntur, ut mirari subeat, quei homines alioquin eruditi et minime infantes, quamquam ea probe noverint,

in aliam tamen a nostra sententiam abierint. Lib. I, cap. 18, de Gen. ad literam, *in rebus obscuris*, inquit ille, *atque a nostris oculis remotissimis, si qua inde scripta, etiam divina legerimus, quae possint salva fide, qua imbuimur, aliis atque aliis parere sententiis, in nullam earum nos praecipiti affirmatione ita projiciamus, ut si forte diligentius discussa veritas eam recte labefactaverit, corruamus; non pro sententia divinarum scripturarum, sed pro nostra ita dimicantes, ut eam velimus scripturarum esse quae nostra est, quum potius eam quae scripturarum est, nostram esse velle debeamus.* Nomine *rerum obscurarum, atque a nostris oculis remotissimarum*, nihil aliud Augustinus significat, quam physicas, astronomicas, geographicas, chronologicas, atque hujusmodi alias, quae plerumque magna in nocte sedent. Ipsemet Augustinus paulo infra, quibus de rebus loquatur, satis significat, nempe *de terra, de coelo, de ceteris hujus mundi elementis, de motu, de conversione, vel etiam magnitudine et intervallis siderum, de certis defectibus solis et lunae, de circuitibus annorum et temporum, de naturis animalium, fruticum, lapidum, atque hujusmodi ceteris*, quae videlicet ad fidei et pietatis eruditionem, et ad rerum divinarum scientiam minime spectant. Dum haec igitur disquiruntur atque explicantur, occurrere *scriptorum etiam divinorum* documenta possunt. Tum videndum, an ista *salva fide, qua imbuimur, aliis atque aliis*, hoc est pluribus ac diversis sint obnoxia interpretationibus, quarum nulla stabilitis catholicae fidei dogmatibus adversetur. Quotiescumque id accidat, auctor est sanctus doctor, judicium et affirmationem esse suspendenda, atque cohibenda. Quum enim fieri possit, ut re per humanas disciplinas diligentius discussa, et experimentorum ope in primis adhibita, verior sententia appa-

reat, si quam nos jam elegerimus, eamque sacris literis unice tribuendam pervicaciter contenderimus, quae falsa demum, aut a verisimilitudine abhorrens dignoscatur, tum et nos deridendos propinabimus, et divinae scripturae veracitatem in discrimen existimationis (quantum quidem in nobis est) adducemus.

Libro sequenti cap. 9, haec alia habet sanctus Augustinus: *Quaeri etiam solet, quae forma et figura coeli esse credenda sit secundum scripturas nostras. Multi enim multum disputant de iis rebus, quas majore prudentia nostri auctores omiserunt, ad beatam vitam non profuturas discentibus, et occupantes, quod pejus est, multum pretiosa et rebus salubribus impendenda temporum spatia. Quid enim ad me pertinet, utrum coelum sicut sphaera undique concludat terram in media mundi mole libratam, an eam ex una parte desuper velut discus operiat?* En illam ipsam quaestionem, quam supra commemoravimus de coeli terraeque sphaericitate. Hanc ipsam nihil ad salutem, ad fidem, ad beatam vitam pertinere ait, quocumque modo solvatur; porro prudentis esse theologi ab his abstinere et in salubriora studia conferre tempus et operam. Attamen quia non de ista solum quaestione, sed de aliis etiam ejusdem generis quaedam occurrunt in divinis codicibus, et propterea defendenda venit eodem tempore causa scripturarum, haec addit Augustinus: *Sed quia de fide agitur scripturarum, etc. ne quisquam* (christianus) *eloquia divina non intelligens, quum de his rebus tale aliquid vel invenerit in libris nostris, vel ex illis* (hoc est gentilibus ac philosophis) *audierit, quod perceptis assertionibus* (sive ut in nova editione *a se rationibus*) *adversari videatur, nullo modo eis* (eloquiis divinis) *cetera utilia monentibus vel narrantibus vel praenuntiantibus credat: breviter dicendum est, de figura coeli hoc*

scisse auctores nostros, quod veritas habet; sed Spiritum Dei, qui per ipsos loquebatur, noluisse ista docere homines nullius saluti profutura. Apposite Augustinus ad ea, quae de scripturae sanctae scopo atque instituto supra disseruimus. Nihil igitur ignorarunt prophetae; sed Spiritus Dei docere nos ista noluit, quae curiositati solum blandiuntur, et ad pietatem et caritatem nulla ex parte pertingunt. Quapropter etiamsi ad istam controversiam referantur aliqua scripturae divinae verba, nisi haec ita aperta et circumscripta sint, ut unum tantummodo literalem sensum admittant, omnisque alia interpretatio violenta sit, ac inverisimilis, aut etiam exemplis careat, aut fidei rationique repugnet, non est omnino contendendum, unum potius quam alterum scripturae sensum ad fidem spectare. Juvat in his continere judicium et neutram adoptare sententiam, et ab aliena damnanda potissimum temperare, dum haec ea sit, quae scripturam non invitam sibi concordare, aut saltem a se non dissonare ostendat. Quod si alicui sententiae de his rebus indifferentibus aut experimenta, aut potentes rationes adstipulentur, tantum abest, ut ea sit damnanda, quod scripturis contraria videatur, ut contra necesse sit scripturam ipsam per commodam aliquam interpretationem ostendere ab eadem sententia minime discordem, dum tamen scripturae sensus ita evidens non deprehendatur, ut falsitatis arguenda sit illa, quantumlibet verisimilis, contraria tamen opinio.

Huc pertinent, quae idem sanctus Augustinus adjicit. *Sed ait aliquis, quomodo non est contrarium iis, qui figuram sphaerae coelo tribuunt, quod scriptum est in literis nostris: Qui extendit coelum sicut pellem* (Ps. 103)? *Sit sane contrarium, si falsum est, quod illi dicunt. Hoc enim verum est quod divina dicit auctoritas, potius quam illud, quod huma-*

na infirmitas conjicit. Sed si forte illud talibus illi documentis probare potuerint, ut dubitari inde non debeat: demonstrandum est hoc, quod apud nos de pelle dictum est, veris illis rationibus non esse contrarium. Alioquin contrarium erit etiam ipsis in alio loco scripturis nostris, ubi coelum dicitur velut camera esse suspensum. Tum pergit ostendere vir doctissimus verisimiliter, et non inconcinne posse ista scripturarum loca conciliari cum utraque illorum sententia, qui aut coelum minime sphaericum, aut sphaericum revera statuunt. Quo facto non ille sollicitus est, quid potius hac de re philosophi atque astronomi sentiant. Fide scripturarum in tuto posita, placide spectari potest eorum conflictus atque dissensio, et unius etiam partis victoria. Cap. 10, ejusdem lib. II, alia Augustinus habet, quae a causa Copernici penitus aliena esse nonnulli affirmant, de quorum judicio eruditi viri, nullo partium studio capti, judicabunt. *De motu etiam coeli*, ait ille, *nonnulli fratres quaestionem movent, utrum stet an moveatur: quia si movetur, inquiunt, quomodo firmamentum est? Si autem stat, quomodo sidera, quae in illo fixa creduntur, ab oriente usque ad occidentem circumeunt etc.?* Quid ad haec Augustinus? Neutram ille philosophantium opinionem rejicit, neutram affirmat temerariam, sed potius contemnit, earumque rationes ne ullo quidem examine dignatur, tamquam controversias ad fidem et ecclesiam inutiles, et minime necessarias. At scriptura de his loquitur. Augustino sat est ostendere, divina verba ejusmodi esse, quae neutri opinioni contradicant. *Respondeo*, subdit ipse, *multum subtilibus et laboriosis rationibus ista perquiri, ut vere percipiatur, utrum ita, an non ita sit: quibus ineundis atque tractandis, nec mihi jam tempus est, nec illis esse debet, quos ad salutem suam et sanctae ecclesiae necessariam utilitatem cupimus informa-*

ri. Hoc sane noverint, nec nomen firmamenti cogere, ut stare coelum putemus, etc. Affinia sunt Augustini verbis ea, quae sanctus Thomas opusc. X, seu XXXI habet. Interrogatus de quibusdam articulis, prius monet, *plures horum ad fidei doctrinam non pertinere, sed magis ad philosophorum dogmata. Multum autem nocent talia, quae ad pietatis doctrinam non spectant, vel asserere, vel negare, quasi pertinentia ad sacram doctrinam.* Tum ita suam praefationem concludit: *Unde mihi videtur tutius, haec quae philosophi communiter senserunt, et nostrae fidei non repugnant, neque sic esse asserenda, ut dogmata fidei, neque sic esse neganda, tamquam fidei contraria, ne sapientibus hujus mundi contemnendi doctrinam fidei occasio praebeatur.* Quae verba miratur quidam, a Copernicanis in suae sententiae tutelam advocari, quum isti doceant, non quae philosophi communiter senserunt, sed quae contra communem philosophiam omnino conflictantur. Frustra hujus loci vim eruditus ille vir infringere conatur per illam vocem *communiter*. Et nos ejus responsionem eludere possemus legendo, non *philosophi communiter*, sed, ut in aliis editionibus habetur, *philosophi communes*. Verum quando res tenetur, superfluum est litigare de vocibus. Non ideo aliquid verum, et ab errore immune est, quod communiter a philosophis traditum fuerit, nam et eorum dicta non sunt fidei dogmata, et novae opiniones antiquis contrariae invehi possunt, et communiter accipi, et ipsum Copernici systema se tueri jam posset, quum ab astronomis fere omnibus verisimillimum prae ceteris censeatur, et astronomis in arte sua id juris concedendum videtur, quod philosophis in sua. Ratio sancti Thomae, cur aliquid neque affirmare liceat, tanquam dogma fidei, neque negare, tanquam fidei contrarium, (sive *communiter*, sive non *communiter*

a philosophis tradatur) illa est, quia *fidei non repugnat, et ad pietatis doctrinam non spectat.* Talia siquidem habere non secus ac dogmata fidei, et humanis opinionibus pondus dare, quo carent; est incerta hominum cogitata certissimis fidei revelationibus temere aequare, et cum doctrina pietatis confundere curiositatis atque opinionis inventa ac somnia. Inter eas autem opiniones, quae neque fidei adversantur, neque doctrinam pietatis contingunt, an sanctus Thomas habiturus Copernicanam fuisset, non levi conjectura assequi possumus; in hoc enim eodem opusculo art. 16, uti supra vidimus, telluri mobilitatem negat, suamque tamen sententiam non sacrarum literarum testimonio, sed Aristotelicis dumtaxat argumentis probat. Quod si ita est, videant, qui systemata astronomica ad fidei doctrinam pertrahere conantur, ne sancti Thomae gravissimum consilium conculcent, et importune causam fidei esse velint, quae, post adhibitam interpretationem verisimilem, philosophorum tantummodo atque astronomorum esse videtur.

Atque hactenus oratio nostra, et tanta verborum moles, non ut Copernici patrocinium suscipiamus, cujus opinionem nunquam nobis animus fuit adoptare, aut plusquam verisimilem arbitrari, sed ut quosdam avertamus a pertrahenda nimis facile, immo contorquenda in istud quaestionum genus auctoritate scripturae. Nesciunt ii, saepius hunc esse divinorum librorum abusum, quam usum, et hic etiam superstitionem, temeritatem atque stultitiam habere posse locum, qua de re conqueritur Augustinus in libris nuper laudatis. Deinde palam facere voluimus, cur tam caute ac raro ad configendas opiniones a doctrina fidei ac pietatis suapte natura dissitas, ecclesia catholica et romani pontifices procedant. Si quando igitur ecclesiastici judices utile sive necessarium putabunt ad severius examen poscere tot nuperas, in physica prae-

sertim, medicina et astronomia, sententias, quibus tempora nostra adeo abundant: dubitandum non est, quin eorum judicium praecessura sit omnis cautio, diligentia, et causae cognitio. Et solicite sane cavere solent sapientissimi judices, ne quis sub specie tuendae fidei, servandaeque salutaris doctrinae curet, ut suae peculiares opiniones consecrentur, et ab ecclesia recipiantur. Sunt qui, non pravo certe consilio, sed incauto sui, suarumque anticipatarum opinionum amore, in hanc fallaciam dilabantur. Quicquid animo prius imbiberunt, et vetustatem olere sentiunt, sacrum ipsis est, et sacrum reliquis etiam, quantum quidem in ipsis est, esse volunt. Si quis igitur contra sentit, et nova profert, vix fieri potest, quin continuo in eorum odium offensionemque incurrat. Nam quis fere tam sui dominus, animoque tam probe composito esse solet, ut quae non tam sibi, quam aliis, veluti certissima tamdiu persuasit, repudiare tam sero velit? Quis lubenter fateri senex, se primo deceptum, tum alios decepisse, et sibi erranti se alios adjunxisse pariter errantes? Ambitiosissima animalia sumus, nobisque cordi magis est (quamquam aliter nobis ipsis videatur) existimationis propriae, quam veritatis causa. Facillime etiam nobis amor nostri persuadet, tunc nos pro una veritate confligere, quum magis ipsam insectamur; non enim pro illa sed pro opinionibus nostris nobis est pugna, quas verissimas esse olim statuimus, falsasque deinde demonstrari posse impossibile ducimus. Et quidem occinere possis veteris scholae amatoribus, nova haec ad fidei doctrinam minime pertinere. Nihil refert. Antiquae sententiae et hic obtinere debent, quamquam interdum pueriles; novae exagitandae, quamquam interdum verisimiliores. Omnis porro lapis movendus, quo suadeatur, novatores istos aliqua ex parte in religionis dogmata, atque in sacras literas aut imprudenter, aut consulto peccasse.

Non pravus tamen saepe zelus, immo utilis plerumque diligentia illorum est, qui in has novitias opiniones primi aciem movent. Si non aliud commodum per eos praestatur, saltem deterretur impietas, atque audacia a venditandis suis mercibus, quandoquidem ne ipsis quidem innoxiis opinionibus sine rigido examine concessus est aditus. Interdum etiam latentia quaedam venena hac ratione deteguntur, ac removentur. Quae vero sana sunt, vegetiora post exhaustam pugnam exsurgunt. Accusationes igitur, et consilia istorum non contemnit, sed amat ecclesia. Ita tamen amat, ut ea interim accurate expendere velit, saluberrime cavens, ne plus aliquorum affectus valeant, quam veritatis jura. Exploratum siquidem est, quod supra sanctus Augustinus ajebat, nos interdum *non pro sententia divinarum scripturarum, sed pro nostra ita dimicare, ut eam velimus scripturarum esse,* quae nostra est. Neque minus certum est, novitatem ac vetusiatem sententiarum in hujusmodi incertis disciplinis inanes plerumque titulos esse, quippe quae nullum per se certum aut veritatis aut falsitatis indicium secum trahant. Id tantummodo verum est, quod solidis verisque rationibus nititur, neque a certa fidei doctrina discrepat. Illud falsum, quod cum ratione recta, et fidei dogmatibus, aliisque certis monumentis aperte confligit. In Christi solum schola antiquitas doctrinae quo major est, eo fortius veritatis argumentum praestat adversus novitatem. Extra istam scholam veriora novitas, quam antiquitas, tradere interdum, aut saepe potest. Quocirca inter accusationes, defensionesque, medii stant oculo cautissimo ecclesiastici judices, et nunquam committunt, ut sibi alterutra pars illudat, fucumque faciat declamatoribus vanis, nominibusque falsis. Quod ut facilius accidat, sincerissimos tantum veritatis amatores sincerissimi et ipsi in consilium adhibent. Neque contenti cum a se ipsis, tum a suis con-

siliariis arcere studia partium, congruam sibi vel per se, vel per eosdem comparant cognitionem causae. Quam in rem animadvertendum est, esse quosdam, qui in judicibus ecclesiasticis, quum de physicis, astronomicis, et hujusmodi rebus judicandum est, absolutam istarum disciplinarum scientiam postulant. Nam quid solidi expectes, ajunt, immo quid non expectes infirmi ab iis, qui de incognitis, sive non sat perspectis negotiis, judicium ferunt? Contra sunt, qui praesules ecclesiae, atque theologos ab hujusmodi labore amplissime liberant, sat esse arbitrati, si nudam sententiam sive physicam, sive astronomicam sibi oblatam conferant cum scripturae sacrae, catholicaeque theologiae documentis, et deinde statuant, num his veritatibus ea opinio repugnet, an cum ipsis amice consentiat.

Verum illi fortasse nimia, isti certe nimis pauca a theologis, et ecclesiasticis judicibus exigunt. Episcoporum non est, ut verum fatear, considerare, atque decernere, sintne verae an falsae in philosophia, astronomia, ceterisque artibus profanis propositae opiniones. Pertinet ea cura ad philosophos, earumque artium peritos, non autem ad theologos. Atque adeo hasce opiniones ecclesiasticus judex contemplari solum debet tamquam consonas scientiae divinarum rerum, atque revelationi, aut ab ea dissonas. Ad quod opus sufficit, ut illam sibi earum sententiarum notitiam paret, qualis a viro prudente exigitur, adeo ut sibi conscius sit, se quaestionis statum, remque ipsam sine errore intelligere. Hoc praestare etiam potest, qui non sit numeris omnibus perfectus astronomus, et physicam omnium scholarum exquisitissime prius didicerit. Notitia, inquam, et cognitio congrua opinionum profanarum necessaria quoque est ecclesiastico judici, quamquam quousque se protendere debeat, quantaque futura sit, ne imprudenter theologica trutina de iis

judicet, vereor ut unquam definiri apte possit. Sunt enim, quae communem tantum hominum intelligentiam exposcunt; sunt quae ab exquisitis atque abditis scientiarum ac artium principiis arctissime pendent, vixque teneri possunt, nisi prius ipsa principia intellectu probe complexus fueris. Quid hic faciat judex prudens? A praecipiti judicio abstinebit, arbitror, donec in rei penetralia tuto pede sese ingesserit. Illud porro certissimum est, oportere semper ut antea quam pronuntietur, an sacrorum codicum et orthodoxae theologiae documentis opinio quaepiam consonet, sive repugnet, perspectissimae sint ecclesiasticis judicibus tum negantium tum affirmantium rationes, non solum quatenus theologiam respiciunt, sed quatenus etiam ad singularem aliquam disciplinam spectant. Quae res necessario exposcit, ut ea saltem disciplinae pars cognoscatur, unde rationum cognitio pendet. Si exempli gratia, quaeratur, an fidei doctrinae adversetur Cartesius, quum essentiam corporis physici statuit in extensione quantitatis, neque substantiam ab ipsa quantitate secernit: erunt profecto complures, quibus conciliari non posse videbitur hujusmodi placitum cum ecclesiae sententia de augustissimo Altaris Sacramento. Hic profecto necesse est, ut de ista controversia judicaturus peripateticam scholam aliquántisper terat, donec substantiae, specierum, atque accidentium nomina ac historiam probe norit; ad ejus quippe scholae sententiam respexisse videntur Tridentini patres de transubstantiatione loquentes. Tum delatam ad ecclesiasticum tribunal Cartesii opinionem si serio, si recte expendere velit, hujus quoque philosophi theoremata de natura corporis perscrutetur oportet, rationesque perpendat, quibus ille suam sententiam ingeniose munivit.

Id plurimum interest. Nam, ut alibi diximus, verum vero adversari nequit, atque uti cum veritatibus theologicis philoso-

phicae, ita cum philosophicis theologicae revera pugnare non possunt. Quamobrem tam ex his illae, quam ex illis istae lucem mutuo accipiunt, et certa incertis dant legem, ut si exempli causa aliquid in physica certum sit, inde incerta sacrarum scripturarum verba sint explicanda, et contra certis divinorum librorum sententiis incerta physicae documenta se conformare debeant. In hac autem controversia statim occurrit, jam spectare ad fidem, certissimumque esse debere inter catholicos, substantiam panis et vini in Sacramento Altaris converti in substantiam Corporis et Sanguinis Christi, permanentibus tamen ac perdurantibus in Sacramento pristinis speciebus panis ac vini, ita ut externis sensibus nulla illic appareat facta substantiae mutatio, atque non amplius sit, neque appellari proprie possit panis, et vinum, quod ante consecrationem panis et vinum proprie fuerat. Quum ergo verissimum, certissimumque hoc sit in fidei theologia, id quoque in philosophia verum certumque sit necesse est, et fallacia laborabunt quaecumque verisimiles, ingeniosaeque rationes a philosopho excogitentur contra firmissimum hoc fidei documentum. Propterea se rem non inficiari, se rem credere, Cartesiani catholici ubique ajunt. Modum tantummodo quo hujusmodi prodigium fiat, et quomodo pereat, intactis speciebus, panis ac vini substantia, ab ecclesia minime fuisse constitutum, affirmare se posse arbitrantur sine injuria theologiae. Tum nervis omnibus contendunt ut ostendant, nihil dogmati fidei repugnare naturam, ac essentiam corporum, quam tradunt, suamque opinionem conciliari posse cum ecclesiae decretis. Utrum isti vera, an somnia nobis narrent, qui judicare prudenter cupiat, necesse est in primis ut solicite vestiget, intelligat, et expendat Cartesianae sententiae rationes, tum perspiciat, an uti rem, ita modum ecclesia quoque statuerit. Si enim vera et certa depre-

henditur Cartesii de natura corporum opinio, neque modum physicum Sacramenti definivit ecclesia, neque reipsa Aristotelicum placitum consecrare illi animus fuit: jam non est, cur Cartesianam sententiam explodamus, quum praecipue in ea fuisse sanctus Augustinus videatur; immo tunc non aliud quam quod Cartesius, sensisse ecclesiam excogitare licebit. A Cartesianis autem putatur, minime Tridentinis patribus fuisse consilium consecrandae peripateticae de natura corporum sententiae (ab his enim quaestionibus dirimendis ecclesia abstinere solet) et consulto ipsos patres vocabulo *specierum* fuisse usos, quum *accidentia* nominare potuerint, ut ea voce solum significarent sensationes illas, quae, sublata panis ac vini in Sacramento substantia, adhuc in sensibus nostris fiunt, et fieri non negant cum Peripatetici, tum Cartesiani. Contendunt insuper ecclesiam nequaquam statuisse quei species in Sacramento sine substantia panis ac vini permaneant. Quibus diligenter ab ecclesiastico judice examinatis tum constare poterit, num absurda, num falsa sit illa Cartesii opinio (qualis certe erit, ubi cum certo et vero dogmate ecclesiae consentire non posse dignoscatur), an potius toleranda sit, sive etiam laudanda.

Hoc ergo exemplo patere potest, eas esse interdum quaestiones, quae a mero theologo, prudenter absolvi nequeant, nisi in disciplinas illas excurrat, unde pendent argumenta quaestionum. Constat etiam, prudentis judicii leges exposcere, ut non accurate minus in his controversiis investigentur, intelligantur, et expendantur accusatorum, quam reorum rationes. Cavere autem prae omnibus ecclesiasticos proceres debere, ne quis eorum auctoritate et gratia abutatur, profanas nimirum et philosophicas opiniones ad sacri juris tribunalia deferens, et impietatis postulans et damnationem suadens et urgens, quasi de christianae fi-

dei magno negotio agatur, quum tamen anticipata aliqua opinio et Aristotelis, exempli gratia, amor, et odium alienae sententiae potius, quam sane fidei tutela, tantos conatus exciverit. Facile appareat, quid judici ecclesiastico accidere possit, si hujusmodi accusatoribus, religionis causam prae se ferentibus facile credat, et praecipue si ipsosmet in consilio adhibeat, et unico eorum filo se in judicandis controversiis regat. Quod et dictum velim, dum de meris theologicis, immo de quocumque alio negotio lis excitatur. Maximi ponderis res agitur quum de fidei doctrina, quum de opinione probanda, sive improbanda, et de aliena fama configenda, hominibusque damnandis agitur. Jacta alea revocari amplius non potest. Si post accuratum examen tenebris adhuc obsita manet controversia, praestat judicio parcere, quam errandi discrimen subire. Interdum etiam ecclesia, re in medio relicta, accusatoribus silentium indicit, donec accuratiori trutina iterum causa pensitetur, prohibetque ne pendente judicio nota haereseos aut impietatis impingatur opinionibus exagitatis. Interdum denique sententias aliquas, licet nondum postremo calculo damnatas, tradi tamquam certas et veras, ecclesiastici judices prudentissime vetant. Etsi enim eas falsas et fidei doctrinae oppositas non judicarunt, periculi tamen plenas et errori proximas intelligunt. At de his in sequenti libro fusius nobis agendum est, ubi investigabimus quandonam, et ubi, et quibus liceat, sive non liceat, veritatem efferre, literisque consignare, et quae sint jura ecclesiae, ut nos aliquando ab opinionibus, quas nos putamus veras, scriptis aut ore praedicandis avertat.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT PRIMUM.

Amplum jus ingenii in prodenda, ac annuntianda veritate; sed ut justitia, caritas, et prudentia nunquam ab isto jure laedantur. Haeretici in suae religionis doctrina annuntianda, quippe de illius veritate non satis certi, et sine missione legitima evangelium praedicantes, justitiae desunt.

Summo ac praestanti ingenio viri, quos desidia nunquam invadere, nunquam turbulenti rerum terrenarum affectus occupare diu possunt, solent, abjectis omnibus curis, se totos ad inquisitionem veritatis conferre, atque in ejus contemplatione tamquam in beatissimis elysiis consistere, ac sese abdere. Quod minime mirum, nam quum humana felicitas, vel ipsis ethnicis philosophis testibus, sita sit in sapientia, virtutibusque animi: quaenam vera sapientia homini contingere potest, nisi in sacratissimum adytum veritatis prius fuerit penetratum? Inter tot autem veritates, quibus si recte utamur, ad bene beateque vivendum quasi manu perducimur, illa certe omnium princeps, et sola propemodum necessaria, veritas christianae religionis, unde tot sanctorum dogmatum eruditio fluit. Qui vero hic profecere, vix imperare sibi deinde potuerunt, quominus alios quoque homines continuo adsciscerent in suae felicitatis communionem. Itaque aut in libris, aut in disputationibus, aut etiam in publicis scholis, et rostris, veritates a se compertas, magna contentione animi atque ingenii, vulgarunt, illustrarunt, suaserunt. Quod

alterum studium, si priore etiam longe laudabilius, neque tamen minus utile dixerimus, luculentissimae rationes facile occurrent, quibus sententia nostra firmetur. Quum itaque versata sit hactenus oratio nostra in iis persequendis, quae spectant ad investigandas, et consequendas sine errore saluberrimas christianae fidei, catholicaeque ecclesiae veritates: restat ut in posterum explicemus, quemadmodum etiam, et quatenus, annuntianda sit atque aliis communicanda hujusmodi eruditio. Et hic enim, non secus ac in superiore navigatione, scopuli, et sirtes, et pericula varia offenduntur, a quibus nisi mature opportuneque caveamus, verendum est, ne jactura fiat non solum existimationis et nominis, sed etiam terrenae quietis, et coelestis demum beatitatis.

Illud ergo ex omnium sapientium consensu exploratum in primis est, uti in quaerenda ac discenda veritate, ita et in proferenda atque prodenda, amplissimum jus patere ingeniis humanis. Inter honestissima simul, utilia, et delectabilia bona proximum a Deo locum veritas, immo, ut melius dicamus, eumdem cum ipso locum obtinet; Deus enim summa, et ipsa veritas est, cujus particulae variae ac innumerae se in hominum mentes infundunt, et per omnia creata excurrunt. Quamobrem cui contigit veritatem, hoc est, eximium istud bonum consequi, nullum dubium est, quin et liceat, et laudi singulari vertendum sit, reliquis etiam partiri tam nobile divinumque patrimonium. Christiani hominis est alios efficere meliores, et sapientiores, quum possit, et lucem, quam sibi comparavit, communem aliis velle. Neque vero, ut in terrenis opibus distribuendis atque elargiendis usuvenit, quisquam fit minus quam antea dives, communicata reliquis hominibus veritate. Nihil propterea decrescit privato hominis aerario, et animus ditior inde potius evadit, quum ad priora ornamenta accedat liberalitatis laus, et caritatis fru-

ctus. Interdum vero non licet solum, sed etiam necesse est veritatem annuntiare, et prodere, atque tueri, quod onus episcopis, et universis pastoribus catholici gregis incumbit, cum ad populos doctrina sana informandos, tum ad errores subinde nascentes eliminandos. Interdum non necessitate quidem, sed optimo, summeque pio consilio veritas disseminatur, quum nempe ad populos barbaros atque infideles evangelii lumen defertur, quod sanctissimum opus per tot saecula una ecclesia catholica sibi vindicare et peragere consuevit, et adhuc peragit, apostolicae fidei non minus, quam zeli apostolici haeres.

Verum haec non sunt hujus loci, neque ampliorem sermonem postulant, adeo apertum est, atque homini a natura insitum, honestissimam, sanctissimam, et eximiis laudibus dignam esse veritatis propagationem, et illius praecipue, quae ad aeternam vitam perducere potest. Satius ergo est statim aggredi limites, quibus constringitur vastum jus ingeniorum in veritate annuntianda. Quod ut paucis complectamur, illud mature statuimus, recta esse non posse hominum opera, nisi a justitia vera procedant, et caritatem christianam ducem, prudentiam vero comitem habeant. Has ergo virtutes prae oculis habeat necesse est, qui recte proferre, aliosque docere velit veritates ad orthodoxam religionem et eruditionem christianam spectantes. Primum autem justitiae munus est interdicere, ne quis in negotio religionis veritatem evulgèt ac tradat, quam ipse certo prius non noverit revera talem esse. Non, inquam, homini licet, tanquam vera fidei dogmata proferre incertas opiniones suas, aut certi erroris insimulare atque damnare, quae sibi falsa et damnanda esse prius non constet. Quis enim non intelligat, quantum ab aequo et ratione abhorreat, tanquam medicinas propinare, quae venena esse dubitare possis? Et id quidem temere

fiat in curandis humanis corporibus. Quanto autem minus tolerandum est in animarum curatione, quum de hominum aeterna aut salute, aut damnatione agitur, non de temporaria corporum vita? Nefas ergo est, et justitiae legibus adversatur, in tanti mali discrimen populos adducere, et tanquam veritates theologicas venditare, quae forte perniciossimi errores esse deprehendantur.

Equidem fateor, non tam facile invenias homines in hanc justitiae partem oculis apertis, animoque sui criminis aut periculi conscio incurrentes. At innumeros profecto offendas ex ignorantia, et caecitate mentis et ambitione peccantes. Rari, inquam, sunt, qui dum populum erudiunt, dubitent de veritate suae legis. Se recta certaque tradere constanter arbitrantur vel dum aperte errant atque delirant, ipsique omnium pestilentissimi haeresiarchae non aliter (quantum quidem conjicere juvat) de sua doctrina plerumque judicabant. Verum neque ipsi haeresum conditores, neque haereticorum gregarii idcirco ab eorum numero eximi possunt, qui veritatem et justitiam ex temeritate saltem et caecitate laedunt, dum pro veritate errores incaute disseminant et Christi gregem, quamquam nolentes, inficiunt. Si minus occupati forent opinionibus anticipatis, si plus humilitatis ac sinceritatis eis esset, tum intelligere possent, ac fateri fortasse vellent crimen suum atque infortunium. Ipsos toties catholici provocarunt ad rationem reddendam, quare fidem veram, et justitiam non conculcarint, quum ab ecclesia catholica discesserint, et schisma adhuc conflent, et diversas a catholicis sententias tradant, et aliqua catholicorum dogmata erroris ac impietatis accusent. Oblata est ipsis germana et unica methodus, qua se rite purgarent, et in tanto negotio se minime hallucinari ostenderent. Legitimas causas nondum attulit gens illa, propositi tamen sui tenacissima; et nunquam allaturam esse, certum est nobis. Nam

quei a se veritatem stare illi ostendant, quum certam methodum fugiant, ut rem tantam pro dignitate fidei, et suae salutis necessitate, convenienter assequantur? Quei se in suo schismate atque doctrina nullo crimine, aut errore teneri evidenter ostendant postquam traditionis vim, ecclesiae verae et conciliorum auctoritatem, sanctorum patrum consensum flocci faciunt, et ecclesiam ipsam non solum turpissimis in dogmate erroribus obnoxiam, sed etiam in ipsos errores jam foede prolapsam, et per tot saecula Babylonem et meretricem egisse, affirmare non dubitant? His fundamentis eversis, quae tamen tantopere a divinis scripturis commendantur, et excogitato admissoque tam horrendo ecclesiae catholicae adulterio, a quo tamen abfuturam semper ecclesiam veram scripturae ipsae pollicentur: quid jam certi superest, ut quis sibi aliisque sine haesitatione persuadeat, se in christiano dogmate nunquam errasse, aut errare, suamque ecclesiam legitimam esse Christi sponsam? Videndum igitur, an oculorum mentisque usum iis eripuerit, aut eripiat ambitio. Expendendum est, viresne majores apud illos suum, an totius ecclesiae catholicae judicium sit habiturum, et an totius antiquitatis consensio sit dissonantibus novatorum consiliis in tanto negotio praeferenda. Fortasse mentibus tam male affectis certissima statim non appareant quaedam catholicorum dogmata, sed profecto neque certa novatorum videbuntur documenta, si accurate aliquantulum res pensitare, et caute judicium ferre velint. Quod si dubia ac incerta sint, in quibus novatores a catholicis dissentiunt: quo jure nutantes sententias populo ii venditant, ingentique errandi periculo credulam gentem exponunt?

Altera justitiae lex est, ut evangelii veritas nonnisi ab iis annuntietur, qui aut aperte, aut tacite ab ecclesia, legitimisque ecclesiae pastoribus ad annuntiandum mittantur. Hanc legem Apo-

stolus statuit, et ratio ipsa confirmat. Erroribus obnoxii sunt singuli homines, sub ovina pelle delitescere possunt lupi, et fallere gregem, haeretici identidem prodeunt, morbosam doctrinam disseminantes, et innumerae sectae veritatem, et verum Dei cultum, longe lateque sonant. His infici corrumpique facile potest ovile Christi, non enim indoctae plebis est, sophismata omnia ac deliramenta ad falsi originem revocare, sibique a tam bene comtis mendaciis cavere. Ipsi acuti ac eruditi homines non raro inter ista fluctuant, et ducuntur contrariis opinionibus. Ergo poscit ratio, ut iis tantum liceat erudire populos, qui legitimam docendi auctoritatem ab ecclesia vera acceperint. Neque itidem populis licet alios audire, ac habere doctores, quam quos ecclesia vera ad id muneris rite elegerit, aut in eo munere versari ipsa apertis oculis patitur. Quum in una ecclesia Dei veritas religionis, et sana doctrina habitet, quicumque, ista ecclesia probante, aut saltem, quum conscia sit, non improbante, doctorem agit, jure agit, et jure censendus est ab errore abesse, et vera tradere: contra ille justitiam laedit, qui non vocatus, non missus, non saltem tacite probatus, sumit sibi honorem, et docendi ministerium usurpat.

Mirum est, quam anxios efficiat, et verbis rationibusque exarmet hic locus sinceros veritatis amantes, quorum non pauci adhuc sunt inter nostri temporis novatores. Et ipsi intelligunt hujus legis aequitatem, norunt hac de re Apostoli praecepta, statuerunt et ipsi, nemini licere sine praevia legitima vocatione, atque missione, verbi Dei praeconem fieri. Primi autem praetensae, quemadmodum vocant, reformationis auctores, Lutherus, Zuinglius, Calvinus, Socinus, et alii, quo titulo, quaeso, quo nomine christianum orbem docendum sibi sumsere, et antiquissimas catholicae religionis cum sententias tum consuetudines im-

mutandas, ridendasve suscepere? Nulla ipsis extraordinaria, ut ajunt, et immediata a Deo vocatio fuit. Si fuisset, signis et prodigiis, quae veraces ac veros Dei prophetas perpetuo comitantur, divinitus acceptam docendi auctoritatem confirmassent. Defuit et ordinaria vocatio. Non ipsis sacrum docendae plebis munus, et scripturas interpretandi, et ritus veteres proscribendi facultatem demandarant aut romani pontifices, aut episcopi legitimi, aut concilia orthodoxa. Immo episcoporum omnium, et ecclesiae totius voce atque consensu id munus ipsis interdictum fuit ac ereptum, eorumque audacia damnata. Ipsi praeterea sese, vel tacentibus episcopis, jam reos prodiderant, atque damnarant. Etenim nonnulli ne sacerdotum quidem albo adscripti fuerant, et tamen sacramenta ministrare sunt ausi. Rerum divinarum imperiti quidam fuere, et tamen scripturas sacras suo marte explicare, et eo in studio a sanctis patribus discedere non dubitarunt. Deinde quandonam Dei ecclesia lubenti animo ferat, et probet, et auctoritate donet homines, qui se ipsam evertant, et altare contra altare erigant, et schismata faciant? Dubium ergo nullum esse potest, quin primi isti haeresum auctores justitiae inflixerint magnum vulnus, dum veritatem, quam deperditam, aut vitiatam sibi confingebant, restituere conabantur. Nemo autem ex iis justum se putet, qui tam injustos potius duces, quam ipsam Christi ecclesiam, pertinacissime sequuntur. Nam quod ajunt, annuntiandae veritatis, et refellendi erroris christianam omnibus esse libertatem, eamque ita singulis inesse, ut eripi nobis a nemine possit, ac debeat, splendide profecto falluntur. Cur *quosdam posuit Deus in ecclesia, primum apostolos, deinde prophetas, tertio doctores, in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi?* Cur hierarchicum ordinem instituit? Non igitur omnium est sacerdotem doctoremque legis agere, sed

eorum tantummodo, quos ecclesia publice decernit, aut non invita patitur. Accedit, quod tum certe vim habitura non est hujusmodi libertas, quum annuntianda est veritas incerta, dubiique sunt errores, quos exagitandos suscipimus; multoque minus, quum nuntianda sunt pro veris falsa, prava pro rectis, et quum ab errore longissime illa absunt, quae judicantur damnanda. Porro sana esse, quae ab haereticis in ecclesia catholica repudiantur, corrupta, quae ab haereticis in suis conventibus ac libris proponuntur: potior christianorum pars hucusque contendit. Quare si petas ab eruditis viris, num jure non adimi possit ingeniis hisce novaturientibus docendi in ecclesia libertas: nemo negabit. At inquiant haeretici: certi nos sumus, nos nihil tradere, quam quod Christus et apostoli tradiderunt, nos nihil damnare, nisi quod Christi et apostolorum doctrinae adversatur. Ita porro arbitrentur; sed quidnam aliud occinerunt antiqui haeresiarchae, eorumque filii, quos tamen et ipsi novatores, non secus atque catholici impietatis arguunt? Num idcirco iis pestibus grassari libere licuit, et veneno populos afflare, reclamante nequidquam ecclesia? Quod si quis e novatorum gremio exsurgat (quod identidem fieri consuevit), et falsi postulare dominantem religionem, aliamque invehere una cum aliis doctrinis velit, evangelii nuntiandi, ac erroris confodiendi jure amplissimo sese tuens: nemo inter ipsos novatores hominem, ejusque audaciam non abhorreat, non damnet, et ad silentium compellat. Nemo ab eo audiendo suum non avertat gregem. Nolint ergo suos patres alio a nobis dimetiri pede, quam quo suos ipsi filios dimetirentur, in parentem ecclesiam armatos. Et discant, laesam ab eorum patribus justitiam, et ab unoquoque in posterum quoque laedendam, quoties sine aperto aut tacito ecclesiae verae consensu, docendi munus arripiant, licet nonnisi vera et recta se praedicare arbitrentur.

CAPUT II.

Caritas quando obstet, ne veritas evulgetur. Ejus leges. An, et quando, et quomodo evulgandi errores procerum ecclesiasticorum. An aliorum errores, et vitia, et quando id liceat, aut necesse sit. Abusus, et excessus in hisce. An mordacitas styli ferenda.

Veritatis praeconibus non sola justitia praecipit, ut cautissime prius et solicite caveant, ne falsa pro veris venditent, ne pro recta perversam doctrinam obtrudant. Id etiam caritas et prudentia arctissime praescribunt et imperant. Quale enim amoris genus illud est, quo proximum nostrum prosequimur, quale prudentiae facinus, quum ipsum vitiosis aut agendi, aut credendi documentis imbuentes, a verae fidei ac pietatis semita stolide avocamus? Dubitatio ipsa, ne venenum propinemus, a medicina exhibenda absterrere nos debet. Hostis enim potius, quam amantis est, in aeternae mortis discrimen illos adducere, quos certus non sis te ad aeternae vitae spem erudire posse. Verum non hic solum stat caritatis et prudentiae disciplina. Etiamsi vera ac certa sint, quae tradere animus est, quaedam tamen sunt, quae silere ac tegere, interdum prudentia, interdum caritas nos jubet. Justitiam fortasse laesuri non sumus vera narrantes, at certe caritatem, certe prudentiam quandoque vulnerabimus, quae non omnia vera ac certa, neque semper, in publicum efferri patiuntur. Quid igitur caritas et prudentia hic velint, et quaenam sint earum consilia et leges, disserendum restat.

Prima lex ista a nobis ponitur: *Ita dicendum, aut silendum est verum, ita errores aut refellendi, aut dissimulandi sunt, ut caritatis ordo servetur.* Id ni fiat, ipsa caritas desiderabitur. Videlicet praeponendus est ex institutione caritatis amor Dei, et fidei et ecclesiae ceteris amoribus. Post hunc amo-

rem valere plus debet reipublicae, regis et patriae, quam privatorum dilectio. Primam istam legem religio et philosophia summopere commendant. Ex iis enim virtutibus est caritas, quae ordinem exigunt, et sine ordine pereunt. Recta autem ratio docet, majorem iis rebus amorem deberi, quibus est majus pretium ac dignitas, et quibus nos majora debemus. Proinde oblatis duobus, quorum alterutri, prodendo, sive occultando verum, displicere, aut placere oporteat, nullum est dubium, quin illi sit inserviendum, quod apud nos amore sit dignius, atque praestantius, praeferendumque sit privato publicum, temporario aeternum, corporeo spiritale bonum. Altera caritatis lex est : *In profligandis erroribus, et in praedicatione utilis aut necessariae veritatis, ita se gerere homo debet, ut moderationis quantum fieri potest recordetur, atque ut id solum curet, quod sanare alios, melioresque efficere, non autem vulnerare pejoresque facere possit.* Proinde nullam caritatis rationem habere dicamur, si una cum erroribus homines prosequimur, si eorum mores, atque existimationem pessumdare nitimur, si nomen potius nobis, quam proximo nostro salutem conquirimus, prodita inhoneste illius imbecillitate atque ignominia. Duas itidem leges prudentia nobis ob oculos ponit. Earum prima est : *Circumspiciendum esse veritatem praedicaturis, ne dum unum bonum ex una parte quaerunt, gravius ex alia malum incaute excitent, qualia sunt schismata, scandala, funesta dissidia, atque horum similia.* Altera est : *In praedicando vero, et alienis erroribus insectandis, perpendendum esse tempus, locum, et personam cum corrigentis, tum corrigendi, et qualitates cum dicentis, tum dicendorum.* Non enim cuicumque licet quemcumque corripere, et omnia prodere, aut ubique, aut quovis tempore.

His legibus positis, atque alte animo infixis, tam difficile non erit agnoscere quando necesse sit, aut expediat, aut deceat veritatem prodere, et literis consignare, quave ratione praestandum id sit, aut ipsam occultare, atque silentio tegere. Fingamus ergo auctorem aliquem, aut episcopum, aut etiam primatem ecclesiae virum, in doctrina Christi revera falli, erroresque suos aut scriptis aut voce in vulgus spargere. Ejus vulnera dissimulare piaculum fuerit. Nam quamvis ipsius accusatio, et inde emanans ignominia a caritate, quam ipsi debemus, recedere videatur, caritatis tamen ordo poscit, ut ecclesiam et rempublicam magis amemus; neque committendum est, ut universitas periclitetur dum unius existimationi servandae studemus. Veritatem itaque revelare, ac super tecta praedicare, falsaque dogmata quantis poterit viribus impugnare, hic non solum unicuique christiano licebit, sed necesse erit sacris ecclesiae custodibus. Immo, istis prae timore, negligentia, ignorantia, aut conspiratione tacentibus, privato cuicumque homini id oneris incumbet, ut in lupum exsurgat, dormientesque pastores suis clamoribus excitet. Ne ipsos quidem sanctissimos patres, nobis alioqui summa veneratione spectandos, habere aliter in hac parte decet. Homines et ipsi fuerunt. Incaute interdum loquuti, pessime sensisse videntur. Nonnulla etiam ecclesiae decreto nondum stabilita tradidere, quae qui nunc pervicaciter tueretur, haeretici notam nequaquam effugeret. Hujusmodi ergo naevos arguere, ac prodere liberum est nobis; non quod male doctissimis iis et venerandis capitibus velimus, sed quod ecclesiae toti, ac fidei sanctissimae velle melius debeamus, quam singulis ipsis patribus. Juvat autem et reipublicae plurimum interest, nosse quibus in locis non satis recta tradiderint majores nostri, ne quis tantorum nominum auctoritate, ubi non debet, fretus, in transversum a-

gatur, ipsamque ecclesiae universae fidem inde oppugnet. Est et hoc aliquod caritatis genus in ipsos sanctissimos patres, atque in alios errantes. Illi, si viverent, libros suos lubentissime emendarent. Quum id amplius ipsi non possint, amant tamen sibi a posteris eam medicinam adhiberi, quae si non purgare penitus libros suos, at certe a suis lectoribus arcere morbum qualemcumque valeat. Reliqui vero, dum vivunt erroris moniti, sicuti honestatis et veritatis amantes putandi sunt, ita gaudere credendi, quod cum se, tum lectores auditoresque suos ope nostra ab errore sentiant revocatos. Atque haec de erroribus, qui in fidei christianae, et ecclesiae catholicae perniciem recte contendunt.

Alii sunt errores extra fidei doctrinam, sed tamen non extra religionis pomoeria. Ejusmodi sunt singulorum hominum abusus in ministrandis sacramentis, in sacris ordinibus conferendis, in veneratione tum sanctorum, sacrarumque imaginum, tum etiam reliquiarum, et in ipso externo Dei cultu, atque mysteriis, aliisque similibus rebus. Pastorum profecto proprium est munus, hanc ab ecclesia Dei pestem avertere tum praedicatione, tum scriptis, atque decretis. Sed ipsis nihil proficientibus, gloriosum semper fuerit, Deoque gratissimum, si nostras jungamus copias, sique privatorum etiam telis hujusmodi monstra conficiantur. Quod si eo usque malum creverit, ut diutius remedia differre periculosum sit, neque ecclesiae praesules gliscenti malo, quod eorum munus poscit, occurrant; frustra audaciae accusabitur privati hominis consilium, qui hosce petulantes abusus ad tribunal ecclesiae deferat, ac in eos exerat vocem et calamum. Dummodo veram iste doctrinam adferat, publicosque errores, et crimina non somniata exagitet (quod accuratissime prius curandum) nihil in caritatem peccabit, immo secundum ipsam faciet: at-

que adeo nos omnes in hisce casibus zelari zelum domus Dei jubemur, et veritatis ac religionis jura publice tueri, in quae perversi hujusmodi christiani suis vitiis conspirasse videntur. Idem dicendum de alio errorum genere, quo ecclesiastica historia deturpari et rudium populorum traditio infici potest. Confictae martyrum et confessorum seu vitae, seu reliquiae, seu opera miranda; suppositi sanctis patribus, et praeclaris ecclesiae viris libri: origines ecclesiarum, et monasticorum ordinum, aliaeque innumerae ad episcopos, ad concilia, ad ecclesiam pertinentes res gestae, mendacio infuscatae, aut e levissima tantum popelli narratione depromtae, et confidenter ad memoriam posterorum literis traditae: haec omnia procul dubio veritatis inimica sunt, et ecclesiae. Uti ea confingere, aut adoptare, aut dissimulare turpissimum est, ita revelare, et palam exsibilare justissimum, atque honestissimum. De vindicanda veritate agitur, de liberanda ecclesia ab hisce inquinamentis et fucis non modica ex parte perniciosis. Quis hic laesam caritatem clamet? Primum locum obtinere debet veritatis, et ecclesiae, et reipublicae amor. Et quando restitui tam utilis veritas, aut ab ecclesia et populo error eliminari non potest sine alicujus offensione, utique praestat, unum aut paucos dolere quam multos. Quamquam et illi injuria dolebunt, quum beneficium non tam ecclesiae matri conferatur, quam ipsis.

Quod in his tamen casibus homini caritas enixe commendat, illud est, ut quantum fieri potest, parcatur personis, dum errori ac vitio non parcitur. Si simul stare queunt reipublicae utilitas et necessaria medicina, ac privatae quietis atque existimationis conservatio, ambo utique sunt procuranda. Tum solum sinit caritas nos privatorum commodis et honori nocere, quando aliter publica res restitui sanarique non potest. Quum

igitur in doctrina fidei quisquam incaute delirat, neque in vulgus sua commenta dispergit, sibi tantum canens, huic adhibere decet salutarem christianae correctionis helleborum, ubi legibus ecclesiasticis aliter cautum non sit; hoc est clam et amice ita monendus, atque docendus, ut si animo sit docili, vulnera sua se cognovisse gaudeat, neque erubescat. Sin iste deliria sua pertinaciter tueri pergat, et benevolum monitorem semel iterumque contemnat, et mutandae sententiae spem nullam relinquat: nihil, caritate etiam suadente, tunc utilius praestari potest, quam si ejus contumacia (uti Christus ipse mandavit) ad ecclesiam deferatur, cujus auctoritate tum ipse in officio contineatur ac sanetur, tum ab ejus afflatu liberetur respublica. Hujusmodi autem homines non palam errantes, non erroris sui praecones, cur ego palam et nominatim, aut scriptis aut voce prosequar ac in triviis ridendos propinem, et exosos omnibus puniendosque, faciam? Clam peccavere, corripi clam possunt, et corrigi clam amabunt. Quid punis in errante nomen et famam, quae errore adhuc latente, et emendationem fortassis non refugiente, nullam adhuc poenam commeritae sunt?

Illud vero constat, licere atque decere publicis scriptis, ac tubis in illos ferri, qui errori conjunxere proterviam, et insaniam suam erumpere in publicum sinunt. Non est quod ego eorum morbum ac nomen occultare debeam, quum ipsimet evulgare non dubitarint. Publicum ecclesiae hostem publice oppugnabo, publice, si vires suppetent, evertam; ut si non ipsum ab errore revocem, reliquos saltem pugnae spectatores atque adeo rempublicam ipsam in veritatis acie confirmem. Sed in hoc hominum genere insectando suus quoque caritati locus esse potest. Inter ipsos sanctos patres sunt, qui haereticos, et eorum asseclas, atque patronos aculeatis exagitant libris, multumque etiam Plau-

tino sale perfricant. Primas inter ipsos Hieronymus tenet. Sunt et scriptores qui sibi temperare nesciunt, quin adversus ecclesiae hostes quicquid ad manum venit, intorqueant. Contumeliis nullis parcunt, quarum etiam non paucae veritatis fundamento carent. Mille vituperiorum plaustra in ipsos congerunt; uno verbo, nihil non movent, quo communem prosternant religionis verae adversarium. Quod est ad nonnullos e sanctis patribus, non iis vitio vertimus quod acribus interdum pro veritate scriptis pugnaverint. Christianum zelum ne hic quidem stylus dedecet; hos ignes ipsa bona causa, ac defensio cognitae veritatis, ultro suggerit, non facile sane culpandos, nisi quum ad calumnias concitata oratio dilabitur. Sibi ergo imputent, si tam aspere accipiantur, quicumque a recta Christi doctrina defecisse minime contenti, positos quoque a Deo judices, hoc est, ecclesiam ipsam, non spernere solum, sed etiam dilaniare atque infamare minime verentur. Habeant illi et hanc suae contumaciae poenam, et populus eosdem abominari atque abhorrere eo facilius discat, quo libentius fertur ad legendam in piperatis disputationibus illorum damnationem. Attamen, si nobis optio detur, placidam, quam iracundam in refellendo errore facundiam sequi mallemus. Placuit haec aliis patribus et Augustino praesertim, qui quum aliis nominibus maxime sit commendandus, hoc ipso in primis apud posteros spectabilem se fecit, quod certando cum haereticis vel procacissimis, nunquam mansuetudinem suam, atque verborum lenitatem, quamvis lacessitus maledictis, abjecerit. Et certe vix est ut hominem animal omnium ambitiosissimum, conviciis et acerrima reprehensione de sententia atque errore deducas. Mordacissima oratione exasperatus ille vindictam potius, quam emendationem cogitabit. Contra gravis simulque mitis confutatio, animum adversarii ab auscultanda veritate nequaquam

avertens, plus quam altera potest, quum et ejus errorem vincere, et ipsum errantem sanitati restituere possit. Quae cura christiano scriptore, quam altera, profecto dignior. Nostrum enim esse debet, non ignominia onerare, sed ad meliorem frugem, quantum in nobis est, fratrem nostrum convertere, fratrem lucrari. Mirum autem est, quantum et peccantes ad poenitentiam et errantes ad palinodiam alliciat gravis illa mansuetudo corripientis, sive refutantis.

CAPUT III.

Calumniae nunquam adhibendae. Conviciis temperandum. Non imputandi errores, nisi bene perspecti. Placide quantum fieri potest pugnandum, et quando secus deceat. In confutandis erroribus ad religionem minime spectantibus quae libertas ingeniis. Caritati ac moderationi et hic suus esse debet locus. Quando vitia morum adversariis objicere liceat.

Porro si adhuc stat animo tua scripta contra catholicae veritatis et ecclesiae inimicos aculeato, iratoque etiam stylo armare, non impedio scribentem. Sed ira modum habeat, honestatem non obliviscatur oratio, pro ecclesiae et fidei apologia non inveniant lectores virulentissimam satyram. Alioqui non aequitas solum, et caritas, sed et justitia ac prudentia illic desiderabitur. Nescio enim quo pacto justi ac prudentis nomen retinere possit, qui ita in hostem irruit, ut se quoque incaute laedat; adversarii culpas tam effuse persequitur, ut se maledicum fieri minime sentiat; atque ita in aliis reparare vult veritatis jacturam, ut ipse interim ad calumnias et convicia descendens, moderationem virilem atque christianam in se ipso perdat. Difficile est, fateor, ignitis ingeniis pacate hic agere, zelo potissimum sacrae fidei flammas augente. Pugnae ipsius ardor ita ictus omnes tem-

perare non sinit, ut errorem tantummodo alienum, non et personas aliquando feriamus. Vel cautissimis et mansuetissimis pugnatoribus jacula interdum elabuntur, quae animum ferientis occulte fallunt. Verum circumspiciendum est nobis, quid in certamine ad tam facile lubenterque mordendum ingenia nostra stimulet atque impellat. Interdum unus amor nostri tantum pulverem excitat. Amamus famam religiosi zeli, quem quo plus in censura irascimur, etiamsi excedimus, eo commodius suasuros nos esse speramus. Quaerimus lectorem plurimum, eumque novimus ad Plautinas mensas, et scommata lubentius confluentem; quare per satyram nostris libris curamus, ut accedat commendatio major. Credimus etiam in hoc loquendi genere evidentius apparere bonae causae conscientiam. Verum hic non raro noster nos fallit affectus, et prae omnibus spectanda est veritas, quae certe ab erroribus liberari, defendi, suaderi potest, sine tanto felle, tantaque petulantia orationis. Denique ab ingeniose acuto quam maxime differt amarus atque maledicus stylus. Illo sapiens quoque libentissime utatur, ab isto temperet. Nam dum rationibus et argumentis dimicetur, jam in tuto est veritatis causa; neque interim adversario, quantum in nostra manu est, de nobis querendi ulla relinquitur justa ratio.

Jubet nos ergo caritas placide vel in pertinaces haereticos agere, ut non tantum illorum errori prosternendo studeamus, sed et saluti prospiciamus. Quanto autem magis ipsa nos moneat, ne ipsis errores et crimina imputemus falsa sive conficta? Ejusmodi hominum insaniam, atque impudentiam, supra modum exaggerare plerumque solet mendax fama, aut adversariorum ira. Proinde aequum est, et caritatis lege sancitum, ut in hoc etiam communium hostium genere, eorumque libris nihil vituperemus, nihil fidenter damnemus, quod prius non constet ipsorum sen-

tentia affirmari atque probari. Qua in re nullus dubito, quin catholici quidam minus cauti, et caeco zelo abrepti, interdum se quoque praebuerint arguendos. Per nonnullos e primis Lutheri et Calvini oppugnatoribus non stetit, quominus in longam seriem excrescerent istorum errores. Supra centum Calvini blasphemias numerabat Fevardentius, scriptor stylo quoque parum in ipsos haereticos moderato usus. Tam multa, ac tam graviter, non delirasse Calvinum ejusque sectarios, cum ipsi postea palam fecere, tum nostri sensim deprehenderunt, simul ac remissus est primus ille certaminis impetus. Minus, inquam, lutherani, et calviniani, quam videbatur, olim a veritate catholica aberant; minus etiam nostra tempestate absunt, quum a suis parentibus jam in aliquibus discesserint nimis aperte impiis falsisve sententiis; discessuri, uti sperandum est, a reliquis etiam, ubi catholicorum doctrinam vitiatam a declamatoribus suis, audire desinent, puram vero a conciliis et catechismis nostris publice probatis haurire incipient. Et revera istud non dicam familiare est, sed in consuetudinem et quamdam quasi legem apud ipsos transiit, ut catholicorum doctrina atque ecclesia in eorum scriptis atque concionibus ita discerpatur, ac deformetur, ut nativam suam faciem ac puritatem prorsus amittat. Quotidiani sui muneris esse quilibet ministellus putat, in mores opinionesque nostras qua maledictis, qua declamationibus invehi; fictitiis criminibus ac erroribus dogmata nostra onerare; ipsas nostrorum virtutes, ritusque pios, fuscis exprimere coloribus; omnia denique dissimulare, quae nobis militant, quaeque aut prodere confestim possent incautam obtrectationem eorum, aut nostram tueri optimam causam. Sic alitur in populis jam annosus error, et deplorandum schisma. Plebs autem a teneris, ut ajunt, unguiculis educata atque infercita hujsmodi naeniis et calumniosis concionibus, nihil ve-

hementius horret, quam catholicorum fidem et sacramenta. Quid? quod non auribus tantum, sed et oculis imperitorum sua spectacula ministrantur. Conclavia et libri maledicis picturis abundant, quibus somniata Babylon lepidissime, ut sibi persuadent, sed insulse omnino, descripta exhibetur, et innumera Antichristi jam in eorum phantasia nati, sive monachorum, sive episcoporum, gesta subsannantur atque deturpantur. Hac autem in parte ii praesertim excellere solent, quibus et crassiorem aerem, et frigidiorem patriam, et minus elegans ingenium natura dedit.

Equidem si qui sunt inter catholicos, quibus adhuc hujusmodi genus pugnandi placeat, non solum nullas a me laudes expectent, sed multam potius vituperationem. Viros liberaliter eruditos, nedum christianos, ista non decent. Et nostros moneo, potissimum vero monendos reor alienae communionis scriptores atque oratores, utpote saepius et foedius in hujusmodi studio peccantes, ut dum religionis veritatem sermone librisve pertractant, atque tuentur, a conviciis et maledicentia abstineant, et quantum fieri potest caritatis consilia auscultent. Prius adversariorum sententiae atque argumenta probe teneantur, neque a privato quopiam ineptove scriptore dogmata ecclesiae catholicae, aut diversarum sectarum hauriantur, sed a publicis fidei professionibus, publiceque receptis libris. Longe alia sunt in protestantium ore, ac in catholicorum conciliis bene multa, quae profecto ignorare confutaturis non licet, ac ignorata damnare temeritatis est, ne dicam dementiae. Id non diffitentur, qui inter protestantes temporibus nostris sinceritate praestant et diligentia, et perperam culpata fuisse, atque culpari multa catholicorum sentiunt. Tum adversus bene perspectas sententias exerendae, si quae sunt, solidae rationes, certis innixae principiis, ac inde rite deductae. Quid his, non jam clanculum, sed aperte sese immiscet impu-

dens et vilis contumeliarum atque sannarum familia? Cur calumniis caute non occluditur aditus? Quid barbarico more ictus vibrantur? Est hoc vulnerare atque exasperare, non autem sanare adversarium; quod tamen postremum caritas a nobis unice postularet. Vincat ergo veritas pondere argumentorum, non opprimat ira mordacitate et furore dictorum.

Hic autem suavi caritatis edicto contraire ille dicendus non est, qui furiosos, calumniosos, et maledicos scriptores non aliter refellere potest, quam eorum vitiis excussis, et palam confossis. Quid agat iste censor quamquam placidus atque modestus? Si veritatem vindicare vult ab alienis telis, non potest quin mala adversarii fidem mansuete quidem accuset, et prodat, sed tamen accuset. Adulteratos ab ipso codices, truncatas sententias, dissimulata consulto argumenta, et consectaria, captiosas et sophisticas rationes, declamatorias phaleras atque hyperboles, conficta exempla, et alia hujusmodi, satyricus et immitis non est, qui arguit, et spectanda omnibus praebet; sed ille temerarius, et indoctus, et parum pius, et parum mentis compos, aut suae existimationis prodigus, qui talia in veritatis ludibrium palam est ausus. Hic, ut dici solet, causa causae respondet. Attamen hic etiam habere potest, quo se prudentem et humanum, et vitiorum, non hominum, insectatorem se probet scriptor. Scilicet, quantum materia sinit, non exaggeret, sed minuat culpas, et errata inimici aut nude tantum describat, atque ita demum describat, ut benevolum adhuc se illius objurgatorem et correctorem ostendat. Haec, fateor, facilius suadere aliis et in aliis observata laudare, quam a nobis impetrare possumus, nam et qui prius animo statuunt, se non secus cum haeretico atque inimico agere velle, quam cum fratre atque amico, vix fidem sibi praestare possunt factis. Sed optima nobis proponenda, ut eo si non pervenire datur, accedere saltem quisque con-

tendat. Vix enim excogitari potest, quantum conduceret ad ineundam pacem atque concordiam inter tot ecclesiae christianae aut veros aut perduelles filios tanta opinionum diversitate sejunctos, adeoque miserabili schismate tamdiu distractos, si pacifico stylo, placidisque disputationibus utrinque ageretur, oculis in unam veritatem semper intentis. Atque ad hoc in primis utinam ii sedulo mentem converterent, qui refutant errores ab uno quidem scriptore sparsos in vulgus, sed alicui sectae communes. Tum in uno multi feriuntur, mitiusque propterea dimicandum, ut non unum tantummodo, sed plures amica confutatione lucreris, et ecclesiae restituas.

De rebus ad religionem et ecclesiam nihil spectantibus interdum lis erit. Multas physica suppeditat, multas jurisprudentia ac historia, multas rethorica et poetica, atque ipsa etiam grammatica. In his excogitandis, referendis, atque explicandis humanum ingenium, atque eruditio saepe deficiunt. Hinc viris criticis nunquam non in similes errores intentis, negotium grande, neque minus typographis. Si quosdam audire volumus, ab omni librorum censura temperandum. Aut enim vera et recta docent, et in censoris caput recidet censura, si fiat; aut falsa et inepta continent, et inani idcirco refelluntur labore, quum suapte natura sint casuri, et ad blattas tineasque damnandi. Petitur etiam, quo jure in auctorem tibi non injurium, immo tui nescium, censoriam auctoritatem exercere velis. Sed qui ista petunt ac monent, adhuc ignorare videntur, quam facile error in homines irrepat, atque ab iis adoptetur, quantumque humanae reipublicae intersit, verum ac bonum a falso et malo distinguere atque tueri. Ut de veritate potissimum loquar, publicum illa et universale bonum est, divino munere adhuc in terris relictum. Ita totum est omnium, ut totum sit etiam singulorum, nullique licet me decipere, atque

in errorem trahere, et cogere, ut falsa pro veris, vera pro falsis amplectar. Quum tantum ac tam nobile patrimonium aliqua ex parte quisquam laedit, mendacio indulgens, aut falsa incaute venditans: res mea laeditur, et pro bono malum, hoc est, error mihi obtruditur. Meum ergo est mea tueri, mihique ab errore cavere, et contra veritatis inimicum, qualiscumque sit, dimicare. Quod si palam veritati bellum indicitur, (id quod in libris falsa ferentibus, et publica luce donatis, usuvenit) jam fas mihi est, bonum non jam amplius tantummodo meum, sed publicum, ab injuria publice vindicare, et a republica errorem removere, reipublicae ipsi perniciosum. Quis me jure accuset, immo quis jure non laudet, quod non sinam decipi gentem meam, et regnare veritatem velim? At error est in historia, in physica, in poetica, in grammatica, et in aliis, ut ita dicam, ludicris aut inanibus studiis, non in gravi religionis, aut legum et morum scientia. Esto. Anne propterea ferendus, neque eliminandus est error? Et ista mihi et reipublicae nocent, quantum possunt; malum quippe est falli tam in magnis, quam in parvis, et omnium interest, ne in poetica quidem, et grammatica, nedum in physica, et historica eruditione, falsa aut prava disseminari et credi. Uti vero nulla ratio hominem excusat, quod in libros optimos, et optima tradentes, censoriam virgam adhibeat; ita rationes multae cum eo faciunt, qui libros malos, et falsi aut vitii magistros, refellendos corrigendosve suscipit. Magnam partem ex indoctis constat hominum genus. Inter ipsos literarum cultores rarum judicium est, et crebra hallucinatio. Ita vero interdum conditur, et celatur, et colore veritatis error ac falsitas incrustantur, ut vel peritis imponant. Non est ergo illius vituperandum consilium, qui ab errandi periculo atque ab imitatione pravorum, rempublicam aut statim, aut tandem eripiat. Sed potius

ille laudandus, quod censura sua cautam faciat reliquam gentem, et labore suo ceteros a labore exquisiti examinis liberet. Ineptissimos tantum libros, et nemini officere valentes, anxie in trutina suspendere et refutare velle, est hominis cum inepto ineptire cupientis. Ceterum qui et hoc sibi negotii sumat, quo saltem ab imitatione similium arceat alios literis operam dantes, non ut suo adversus auctorem odio obtemperet, in prudentiam fortasse peccabit, nequaquam vero in justitiam.

Tractantibus autem et hujusmodi, quamquam interdum levis momenti, quaestiones, inculcanda est iterum moderationis et humanitatis mentio. Quando aliter fieri non potest, ad ravim usque contendatur pro quacumque veritate, in quemcumque errorem, ac malum librum. Sed non lacerentur in contraria, licet absurda, sententia positi. Nimia dicacitate non corrumpatur, non infametur bona causa. Rationibus tantum, non conviciis et maledictis, servata est palma. Praeterea quid, amabo, ferventi censurae tuae, aut apologiae, cujus argumentum est error intellectus, mores quoque et personam adversarii interseris? Indignatur veritas, se talibus armis defendi, quum haec illam nihil revera defendant, et in unius utentis probrum convertantur. Et tamen censori suo, quem natura monoculum, gibbosum, claudum fecit, aut ingenti naso armavit, quinam tanta animi moderatione olim respondebant, ut haec illius vitia non memorarent atque riderent? Quinam ita sibi imperare poterant, ut adversarii luxuriam, ambitionem, artesque pravas in literariam pugnam non inferrent? Inventi sunt; parum dixi; inveniuntur, qui paupertatem et ignobilem originem censori suarum opinionum objiciant, quasi in istius ore veritas quoque et argumenta veritatis, obscuram et miseram dicentis conditionem, ejusque sinistram fortunam combiberint. Statuunt alii potiorem suae defensionis vim in

recriminando adversario. Quod quidem quum nihil utilitatis saepe inferat causae, qua de agitur, id unum potest, ut ad inhonestam vilemque vindictam inserviat, quando ad justam tutelam non potest. Parum certe videntur acuti, qui hac arte quicquam pro se profecturos se esse sperant. Vulnera quidem inimico, sed sibi salutem non creabunt, ab eo non dissimiles, qui se non avarum, et non dementem probaturus, id tantummodo ostendendum sumit, se inter avaros atque dementes solum non esse.

Fieri tamen potest, ut non liceat solum, sed etiam quandoque expediat, in adversariorum mores et crimina inquirere, moderationis tamen ac veritatis cura nunquam seposita. Quum nempe ad veritatis et innocentiae praesidium facit eadem ipsa morum et criminum revelatio. Hujusmodi telo nonnunquam calumniatores feliciter repelluntur, et in forensi palaestra, ac in orationibus judiciariis multus esse potest illius usus. Praeterea aequum simul et laudabile fuit, moribus eorum, qui recentiores haereses condidere, litem intendere. Nempe ne hoc quidem postremum erat argumentum pessimae illorum causae, neque parum conducebat ad veritatem catholicae ecclesiae firmandam. Ut ecclesiam istam a vera fide jam prolapsam, et a multis saeculis invisibilem, idolis et Antichristo servientem, restituerent, divinitus constitutos Lutherum, Zuinglium, Calvinum, atque alios id genus homines, dictitarunt eorum sectatores. Hos extraordinarios viros, extraordinaria et coelesti vocatione ad ecclesiam reformandam missos, appellabant. Verum quum novos hosce prophetas nos ostendamus, non solum omnibus prophetarum donis caruisse, sed etiam multis abundasse vitiis, neque meliores evasisse, qui in eorum disciplinam et dogmata concessere, sicuti praeter multos alios locupletissimus testis Desiderius Erasmus affirmat: cuinam persuadere in posterum se posse putant non-

nulli populi, nuperos istos Catones e coelo cecidisse, coeloque consentiente, immo impellente, tot in ecclesia Dei excitasse schismata atque tragoedias? Uti vero adversus ipsos legitime ejusmodi argumento utimur, ita ipsi inepte adversus catholicam ecclesiam argumento a moribus educto utuntur, utcumque corrupti catholicorum sacerdotum, monachorum et populi mores tunc fuerint, quum signa in matrem suam Lutherus movit: discessionem idcirco facere non licuit ab istorum societate, et communione. In mores enim, non in dogmata vitium fluxerat; et iniquum plane est, sanctitatem et rectitudinem religionis dimetiri et damnare ex perversis hominum moribus, quum contra damnandi sint pravi hominum mores e sanctitate et rectitudine legum, quas ipsa religio proponit.

CAPUT IV.

Errores in sanctorum patrum scriptis non dissimulandi, sed modeste agendum, et excusandi errantes. Prudentiae in proferenda veritate, et erroribus insectandis habenda ratio. Quot modis in hanc virtutem peccetur. Scandalis ac seditionibus non aperiendus aditus.

Quum de fidei doctrina agitur, diximus, veritatis causam poscere, ut vel ipsis sanctis patribus non ignoscatur. Id repeto, dissimulandi non sunt errores, qui in nonnullorum patrum libris interdum occurrunt, ne iis quisquam abutatur in ecclesiae perniciem, quae contra sensit et sentit. Verum quandoquidem christiana moderatio tanti facienda est, vel quum in haereticos scribitur, quanto magis eadem servanda est virtus, quum detegendi sunt naevi sanctorum patrum? Hic itaque duo observanda in primis. Primum est, ut quantum fieri potest, non errorem solum, sed etiam erroris suspicionem a magnis illis viris amo-

liamur. Quod contingit interdum, quum ex plurium locorum collatione deprehenditur aliam fuisse eorum sententiam, quam quae in uno quopiam libro, seu libri loco, sonare videatur. Tum si commodum aliquem sensum eorum verba patiuntur, hunc ipsis tribuere fas est; nihil enim verisimilius est, quam tales tantosque viros, cum ecclesia et ceteris patribus in omnia plerumque concordes, ne in ea quidem opinione ab iisdem patribus, atque ab ecclesia dissensisse. Prolatis etiam quandoque codicibus notae melioris, parum sanis libris succurritur, unde fluere videbatur parum sana doctrina. Et multa quidem sunt, in quibus cum veteres tum recentiores haeretici putant pro se habere sanctorum patrum consensum, et loca non pauca producunt suis in speciem opinionibus accommodata. Sed illud constat, nullum esse dogma, in quo ostendere possint haeretici, non dicam omnes, sed ne magnam quidem partem sanctorum patrum secum facere. Ubique aut omnes, aut plerosque catholica pro se habet ecclesia. Si qui favere heterodoxis videntur, adhuc adhibitis explicationibus non violentis, et hi non raro ab ejusmodi nota liberantur. Qua tamen in re, uti saepe diximus, tam caeca esse caritas recusat, ut aliqua ex parte veritatem pessumdet. Ne ii quidem in nostram causam sunt inviti trahendi. Quamquam enim aliquis patrum paria cum haereticis quapiam in re nonnunquam scribat, inde sibi catholica ecclesia nihil timendum habet, quae non singulorum patrum auctoritate nititur, sed conjunctorum, et praestantiorem aut uberiorem istorum partem paucioribus opponere potest.

Ad haec, ubi honesta nulla et commoda ratio succurrit, qua ab erroris specie liberentur quorumdam patrum dicta, ita veritatis amans hujusmodi naevos prodit, ut caritas simul vindicet eorumdem auctores a crimine. Videlicet culpam haeresis non o-

minis contrahit, qui haereticam, aut perversam profert sententiam. Oportet errori conjunxisse pertinaciam. Opus etiam est, ut prius ejusmodi sententiae inter errores ab ecclesia numeratae fuerint, aut eae sint, quae vel sine ecclesiae decreto cognosci non difficile possint tanquam a vera ecclesiae doctrina alienae. Nullum autem e patribus indicare est in aliqua opinione tuenda pervicacem adversus catholicam ecclesiam. Alioqui non sanctorum patrum albo, sed haereticorum ille jam fuisset inscriptus. Praeterea si quis eorum in parum sana sententia constantem se prodidit, utique ea fuit sententia, quae sine crimine, atque intacta fide catholica animo indui defendique adhuc poterat, quippe nondum satis explorata et ecclesiae calculo nondum improbata, sive damnata. His animadversis, caritati simul et veritati factum erit satis; neque religioni sibi postea ducet eruditus scriptor, ea in sanctis patribus modeste arguere, quae forte absint a regula totius ecclesiae. Et quidem nonnisi laudandus, qui hujusmodi caritatis christianae artes exerceat pro vindicandis ab haeresi et a crimine (dum fieri absque veritatis jactura possit) reliquis hominibus atque scriptoribus. Sed hoc beneficium potiore jure a nobis expectant, quos vulgo patres dicimus, viri nempe doctrina sanctitate et sacro ministerio plerumque insignes, et ab ipsa ecclesia laudati. Quamobrem christianus pudor in iis desideratur, qui acribus censuris tam veneranda capita interdum exagitant. Neutiquam vero tum ferendi censores, quum non solum veros immodeste iis errores objiciunt, sed falsos etiam affingunt, atque in eorum libris reprehendunt germana ecclesiae catholicae dogmata. Verum de his iterum erit agendi locus, ubi a censura Johannis Phereponi sanctum Augustinum vindicabimus.

Demum in veritate exerenda, erroribusque palam insectandis maxima prudentiae habenda est ratio, sine cujus ductu vel ipsae

virtutes ad actionem deductae in vitia degenerant. Ad istam nimirum pertinet significare, quando et quomodo et quibus in locis et per quos aut dissimulanda, aut praedicanda sit veritas. Primum igitur prudentiae praeceptum est: *Non expedire, immo nefas interdum esse, veritates quasdam proferre, atque inculcare e quibus pessima enascantur scandala.* Hic certe cum prudentia justitia consentit. Aequitas nos jubet ea silere ac dissimulare, quae nihil publicae rei prosint, et multum privatae noceant. Proptereaque privatis adversariorum moribus in literario certamine censura parcere debet. Nihil enim aut utile aut certe necessarium est populo rescire, quibus vitiis adversarii nostri corpus natura signaverit, aut quibus perversis affectibus animus illius abundet. Solus hominum livor ex hisce spectaculis oblectationem capit. Contra vero adversariorum existimationi et nomini officitur, eorum vitiis revelatis publiceque irrisis; quum tamen hujusmodi censurae genus neque ad literariam litem dirimendam, neque ad animum inimici meliorem efficiendum adhibeatur. Iterum: *Aequitas praecipit, ne ita prodesse reipublicae velimus, ut ipso tempore ipsoque beneficio gravius eidem noceamus.* Ita omnium vituperationem incurrat medicus ille, qui ut ab aegroto morbum levem depellat, alium ipsi, atque priore graviorem, suo pharmaco creat.

Quum itaque errores et vitia inter homines obtinent, in eorum castigationem caritas exardescet, justitia armabitur unaquaeque pro tuenda veritate, ac errore eliminando. Verum ambas in aciem circumspecte ducet prudentia, neque agere sinet, nisi opportuno tempore, loco et ardore. Interdum etiam silentium indicet, et a pugna retrahet, majoresque aut minores animos pro rei qualitate inspirabit. Nullum tam grande malum est inter christianos, quod christianae doctrinae corruptioni aequari

possit. Nunquam ergo silendum, nunquam occultandam veritatem prudentia nobis auctor erit, quum quis tanquam Christi doctrinam venditare incipit errores, et sententias verbo Dei sive scripto, sive non scripto, contrarias. Rursus quum istam fidem, divinamque doctrinam in me perdere quisquam hostis Christi nititur, me vel minis, vel donis, vel aliis artibus ad eam ejurandam compellens, sive alliciens: dum vox et vita suppetent, committendum mihi non erit, ut confessio veritatis, ejusque firmissima persuasio mihi eripiantur. Ceterum in aliis casibus, ita poscente prudentia, non erit interdum erroribus eorum, qui sunt extra ecclesiam, (exempli gratia ethnicorum aut mahumetanorum superstitioni) apertissimum ac enorme indicendum bellum. Tria prima ecclesiae saecula, terris frustra et inferis contra pugnantibus, religionem christianam stupuere triumphantem. Crudelissimos tyrannos in Christi nomen conjuratos fatigavit et vicit innumerabilium christianorum fortissima patientia. Attamen dissimulandum non est: inter ipsos martyres fuere nonnulli, quos in flagrantissimo veritatis et religionis zelo prudentia defecit. Non contenti sanctissimam religionem rationum robore defendisse, et superstitionem ethnicam scriptis et voce fugiendam denuntiasse (quod veritatis cultores revera decebat), gentilium quoque idola comminuere, fana, et cultum profanum palam irridere, ipsosque ethnicos magistratus ultro irritare non dubitarunt. Hinc auctae interdum persequutiones, et multorum fides aut vita in discrimen adducta. Theodosii quoque junioris temporibus immanis procella excitata est adversus christianos in Perside. Ex istis sublata sunt millia quam plurima, ibique paene funditus excisa Christi ecclesia. Tot autem mortibus et incommodis causam dedit unius culpa. Audax nempe episcopus, vir ceteris virtutibus illustris, sed prudentia non

satis instructus, quod Pyreum, sive templum gentilium, evertisset, tum in se, tum in reliquos fratres, atque in cuncta christianorum templa concitavit iram Persici regis. Utique martyria feliciter ac fortiter dimicantibus utilitati sunt et gloriae. Sed accersenda sine necessitate non sunt, ne tentetur Deus, ne constantia nostra mediis in cruciatibus periclitetur, aut saltem ne in fratres, atque in ecclesiam, miserandae calamitates et postrema incommoda per imprudentiam nostram deriventur. Vide concilii Illiberitani canonem LX, atque in eum Mendozae et Aguirrii commentarios.

Ad haec, veritatis praedicatores, et insectatores errorum prudentia circumstare debet, atque indicare, quae scandala, qui tumultus, quaeve alia incommoda consequi possint veritatem aut eo tempore, aut eo loco, aut ea ratione depraedicatam. Si errores in doctrinam Christi minime pugnant, nonnunquam minus malum fuerit tolerare paulisper, et proderit differre censuram. Animi regum, exempli causa, exasperandi ita non sunt propter hujusmodi causas, ut eos ira atque ambitio ad schisma trahat, atque ad ecclesiam veramque religionem ejurandam. Teterrimum malum schisma est. Vae sine ratione conflantibus. Sed vae iis etiam, qui imprudenter solicitant alios ad tam detestandum facinus. Sunt qui abusus, et vitia, et errores publice configere nesciunt, nisi etiam classico inflato juribus aliis incaute officiant. Nam sicuti dum regnorum aerumnas nonnulli deplorant, earumque auctores lacerant, populos imprudenti declamatione ad seditiones movent, atque ad auferendam legitimis regibus debitam obedientiam: ita praesulum et sacerdotum, et monachorum non somniata vitia argumentum aliis invectivarum fiunt, qui tamen interim haudquaquam cernunt, se ita agere, ut plebs reverentiam exuat erga optimos etiam episcopos, et universo ordini sacerdotali obsequium neget.

Abusus in Sacramentis ministrandis, in usu pietatis, in imaginum sacrarum, sanctorumque veneratione, atque in indulgentiis promulgandis deprehensos, descripserunt alii, damnaruntque acerrime. Causam, consilium, zelum laudo. Verum ipsis cavendum accurate fuerat, ne dum vituperanda vituperabant, et abusus configebant, ipsas quoque res sacras, semper venerandas, aut haereticorum ludibrio exponerent, aut etiam in contentionem adducerent catholicae plebis. In miracula conficta invehuntur alii, aut nimis laxas nonnullorum theologorum opiniones ferre non possunt; pro utrisque conscribunt alii apologias. Qui veritatem isto in certamine tuentur, rem justitiae gratam praestant, iisque immerito irascamur. Sed quum illi suspicione falsi vera etiam miracula a se aspergi non animadvertant, aut integrum aliquem ordinem ex paucorum culpa in invidiam incaute trahant; isti vero miraculis etiam falsis, aut opinionibus parum probabilibus eodem tempore, quamquam praeter suum propositum, auctoritatem et licentiam concilient: indignandum profecto est, quod isti prudentiam prius non consuluerint, eamque suorum scriptorum non praefecerint ductricem atque magistram.

Quid itaque curae futurum sit hujus virtutis amanti, dum praedicanda veritas, erroresque sunt palam increpandi, facile hinc intelligere possumus. Interdum vir prudens errores populi, aut vitia, atque scandala sacerdotum, ordinisque monastici, deferenda potius censet ad episcopos, et potissimum ad apostolicam sedem, quam publicis vexanda clamoribus. Certam ille mavult ab ecclesiae principibus expectare medicinam, quam dubiam et periculosam a privata censura. Et sane quidquid a romanis pontificibus, et ab episcopis, atque conciliis in disciplinam corrigitur atque interdicitur, quamvis multa se antiquitate, et populorum usu tueatur, turbas et seditiones movere non solet et nequit.

Satis persuasum est christianae plebi, nihil ab iis auferri, improbari, aut immutari, nisi quod a vera pietate abhorreat; facileque auctoritati legitimae ac venerandae obedientes acquiescunt. Non id aeque sibi persuadeat populus de privatorum censuris, et maxime tacentibus pastoribus, quorum silentium aut inertiam pro suffragio et consensu oves errantes interpretantur, vel quando agitur de non levibus superstitionum scintillis. Hinc aut nullus censurae privatae fructus, aut si quisquam, is certe rarus, et periculosus, et a pastoribus dormientibus interdum avertit animos gregis. Itaque prudentis est, Petri successores, et ecclesiae antistites, potius quam populum ipsum, ad horum emendationem concitare supplici voce mitibusque etiam querelis.

Sed pergunt altum stertere, aut connivere episcopi. Nolo causam veritatis, et zelum domus Dei, et errantium curam idcirco abjiciat christianus. Fas est ipsi publicis scriptis revelare cognita vulnera, fas est confodere pertinacem errorem. Ita tamen se gerat, ut eodem opere, atque instituto reverentiam suadeat atque confirmet erga supremos ecclesiae magistratus. Abusus, et scandala, et falsam pietatem, et populares errores, configat obelo; sed simul Sacramenta, et germanum religionis cultum, et solidam pietatem, et sanas sententias, et unitatem fidei maxime commendet. De virginitatis laudibus agens, conjugio suam non detrahat laudem: quod satis non cavisse sanctum Hieronymum olim suspicati sunt quidam. Si divinae gratiae vim et necessitatem tuetur, arbitrii libertas in ejus scriptis aeque commendetur. Et vicissim arbitrii virtus, atque libertas tantopere non extollatur, ut deprimatur dignitas et necessitas gratiae. Dum vero corruptos vel ipsorum praesulum mores, nullo tamen aperte designato, carpit, tantum absit, ut aut contemtum romanae sedis, et episcoporum, et religiosorum ordinum inducere possit ac ve-

lit, aut aliqua ex parte juvet ambitiosam et impiam reformationem, quam jactitant nostri temporis novatores, ut ipsorum episcoporum, et praecipue maximorum pontificum decretis atque conciliis utatur ad haec omnia confutanda atque proscribenda, pariterque prodat, quantum in hujusmodi emendatione excesserint haeretici recentiores. Quaenam enim emergere vitia, abusus, et superstitionum deliria paene jam possunt, quae patres, episcopi, et romani praesertim, suis aut scriptis aut synodis antea non ejurarint, monuerintque esse fugienda? Praeterea prudenti viro nunquam certe nimia opinionum laxitas probatur, sed ne minia quidem austeritas. Quamquam si in alterutram partem peccandum sit, severitate malit, ne jam pronae hominum naturae ad sese emancipandam in vitia, ipse calcaria addat exuberanti indulgentia. Non minus ergo anxie cogitat, quantum scriptis atque oratione sua prodesse ecclesiae et populo possit, quam caute circumspicit, ne qua ex parte noceat. Atque hujusmodi ratione veritatis jura intrepidus exercet, simulque numeros omnes implet judiciosae sagacitatis, atque prudentiae. Pertinet et ad istam virtutem inspicere, liceatne, an non, in moralis thelogiae libris tot luxuriae secreta prodere, quae sacerdotes quidem confessionibus excipiendis destinatos ad bonum erudire, sed simul etiam multos eorum criminum antea ignaros instruere, ne dicam juvare, possunt ad malum. Quam quaestionem nos in medio relinquimus, et solum innuere necessarium putavimus.

CAPUT V.

Quando, et quibus de causis, damnare et configere libros, pastoribus ecclesiae liceat, aut sit opus. Et hic a censoribus ecclesiasticis in justitiam peccari potest, in caritatem, et in prudentiam. Qui abusus et excessus in salutari ista auctoritate exercenda fugiendi sint.

Postquam vidimus, in annuntianda veritate erroribusque et vitiis palam corripiendis, convenire debere atque conjungi tres virtutes, justitiam nempe, caritatem, atque prudentiam: statim apparebit, quo jure, et quando, ecclesiae pastores damnare possint ac debeant libros vel olim editos, vel quotidie erumpentes in lucem. Exploratum est, nihil magis futurum esse cordi pascentibus gregem Christi, quam removere ab ovili suo quaecumque venena, quoscumque lupos. Quei ergo ferant, perniciosos libros passim grassari, et suo gregi impune nocere? Perniciosi autem minimeque ferendi sunt ii omnes libri, in quibus aut corrumpitur doctrina verae religionis, aut justitia desideratur, aut caritas, aut prudentia. Scilicet illic aut falsa pro veris produntur, aut vera pro falsis, quo laeditur religio atque justitia. Aut maledicentia veritatis causae sese immiscet, quo caritas vulneratur. Aut majora ecclesiae, sive reipublicae incommoda, quam commoda, afferuntur, quod prudentiae adversatur. In his autem omnibus locum habere debet ecclesiasticorum judicum, et apostolicae praesertim sedis, atque conciliorum auctoritas, ut quantum fieri potest eorum cura, nihil officiatur neque veritati, neque privatis officiis, neque publicae tranquillitati. Non quod veritatem prodi aegre ferant, sed quod ferre non debeant, illam cum aliena injuria sine necessitate prodi, ejusque praedicationem inopportune imprudenterque peractam in publicam perniciem verti; hujusmodi

enim benefacta aequius appellanda sunt malefacta. Audiendi porro non sunt haeretici, qui ecclesiasticis pastoribus irascuntur, et male quotidie dicunt, propter usum istiusmodi juris. Parum sane aequi, dum ecclesiae ac Deo negant, quod ipsi in suis urbibus propter temporaria commoda faciendum putant, nullum videlicet ferentes librum, quo regum jura laedantur, et publicae leges improbentur, et publica tranquillitas aliqua ex parte in discrimen adducatur. Quis vero Anglos exempli causa commendet, quod Spinosae libros ita hodie manibus omnium permittant, ut quisque sceleribus suis ibi quaerere praesidium possit; quum certe ne unum quidem publice tolerare soleant librum, a quo regni, sive reipublicae suae jus et concordia convellatur?

Restaret, ut exemplis rem confirmarem, excurreremque per aliquot libros a catholicis et probis etiam viris conscriptos, sed a romanis, aliisve legitimis magistratibus confixos, quo palam fieret, unum ex tribus iis defectibus justissimam damnationi causam praebuisse. Verum et otio meo, et aliena patientia facile abuterer in re nimirum, quam nemo non possit ingenio suo experiri, certamque saepissime animadvertere in tanta exemplorum copia. Juvat potius orationem convertere ad aliud argumentum minus fortasse exploratum, hoc est, ad leges ac limites, quibus ecclesia, et romana sedes, et recta in primis ratio, circumstrictam vult auctoritatem ipsam ecclesiasticorum censorum. Nemo quippe ignorat, quanta, et quam justa facultas sit sacris judicibus in libris malis interdicendis, atque configendis; ast interdum ignorari potest a nonnullis, quam caute ac moderate hujusmodi facultate utendum sit. Ut igitur huic quoque parti faciam satis, animadverto, eos, qui censoris munus obire velint, non secus ac ipsos scriptores, triplici de causa muneri suo deesse posse. Ipsis quippe aeque, atque librorum auctoribus, necessario circumspi-

ciendae sunt tres illae virtutes, justitia videlicet, caritas, atque prudentia.

Nam quod est ad justitiam, quis dubitare potest, quin et ipsi censores de fidei dogmatibus agentes, ab illa discedere quandoque possint, quum homines sint, erroribusque reliquorum more obnoxii? Bene de omnibus sentire volo. Immo suspicari nescio, quemquam tam perdite sui oblitum, ut vera et recta tamquam falsa ac prava damnare, sciens et prudens sustineat. Verum numquid non potest permultis aliis modis justitiae valedici? Hominem, ut ita dicam, nolentem et inscium perversi affectus ad injusta rapiunt. Sed quod hic omnium maxime in transversum agere judices possit, ignorantia est, quo morbo se laborare plerique non sentiunt, iique minus interdum sentiunt, quorum nomini splendidos titulos fortuna aut virtus addidere, quique erecti populos sibi venerabundos ab alto despiciunt. Videant igitur ipsi, quantopere sibi curandum sit, ne immerito aliorum scripta feriant, eorumque auctores indebita ignominia onerent, frustra indignante justitia, frustra conquerente veritate. Nam quamvis sententiae suae rationem vulgo reddere non debeant, supremo certe omnium judici reddituri sunt, eidemque poenas daturi, si quando culpa sua defecerint in infligendis nimia facilitate ejusmodi poenis atque censuris: gravis quippe criminis rei apud Deum sunt. Proinde nisi prius liquido constet, opiniones quasdam a catholicae fidei veritatisque norma revera discedere, hasque easdem opiniones in libris dubio procul contineri, non est praecipitanda sententia atrox in eosdem libros atque scriptores. Regnet pro suo libito quibusdam in scholis verisimilis opinio aliqua; non intercedo. Sed liceat aliis aliter sentire, quando catholicae ecclesiae doctrina jam rata atque stabilita aditum secus opinandi nondum sustulerit. Etenim dogmata catholicorum non

e privatis scholis, sed e publicis conciliorum et patrum, aliisque illustribus traditionis monumentis petenda sunt. Liceat et quibusdam judicibus peregrinos esse in aliquibus scientiis, atque sententiis. Non id ipsis probro vertimus, dum de hisce ignotis scientiis, minimeque exploratis sententiis judicium sibi non arrogent, earumque patronos damnare nolint, nisi prius perspectam habeant illorum causam atque rationes. Quid quaeso iniquius, quam damnare, quae non intelligas, aut nescias? et animo ante aliquid statuere damnandum, quam tibi liqueat, an falsum sit, atque perniciosum? Tacere non possum, quod egregie in hanc rem habet Alphonsus de Castro lib. I, contra haereses cap. 7. *Sunt*, ait, *qui sic afficiuntur aliquorum hominum scripturis, ut si forte quempiam viderint, qui vel digito transverso ab eorum sententia discedat, haeresim statim inclament.* Et post pauca: *Quare fateor, me non posse cohibere iracundiam, quoties video aliquos ita addictos hominum aliquorum scriptis, ut impium autument, si vel in modica re quis ab ejus sententia discedat. Volunt enim hominum scripta, velut divorum oracula, recipi, illumque honorem illis exhiberi, qui solis sacris literis debetur. Non enim juravimus in verba hominum, sed in verba Dei.* Reliqua viri doctissimi verba aequissime expostulantis legere juvabit, cui Ochamus, Joannes Major, Canus, Bannes, et alii, suffragium addunt.

Neque minora exigit a nobis caritas, quam justitia. Regnum caritatis christianorum religio esse deberet. Nihil nobis enixius cum divinus praeceptor, tum ejus apostoli, atque apostolorum successores commendavere. Nihil magis distinguere deberet ecclesiasticos judices a saeculi magistratibus. Quaenam ergo iis accedere existimatio potest, qui vel nullam, vel tenuissimam caritatis speciem exhibent in auctoribus librisque nonnullis pro-

scribendis? Sunt qui, ut zelum prae se ferant, ut docti et acuti videantur, in omnibus libris, quicumque offeruntur, errata inveniunt, sive ut melius dicam, semper invenire volunt, et se invenisse sibi continuo persuadent. Aliis sua auctoritas languere, nihilque posse videtur, nisi quaerant quos damnent, nisi habeant, in quos tetricum vultum atque supercilium caritatis loco exerceant. Sunt et qui certos, aut certae alicujus familiae auctores jam perosi, tum de se benemeritam vocant fortunam, quum sibi eorum libros obtulit, certe, si fieri unquam possit, damnationem amplius non evitaturos. Hinc in plano quaerunt salebras, in scyrpo nodum. Ad extraneos sensus scriptorum verba obtorquentur, et eorum mens eluditur, ut criminationi tandem atque damnationi sit aliquis locus. Sanctus Eulogius Alexandrinus in libro contra Severum et Timotheum, uti Photius est auctor, cod. 225, *constituit legem et canonem: scripta dijudicare non oportere ex parte, neque fragmenta quaedam sumendo ex his detorta, de scriptoris mente judicium ferendum.* Verum haec nonnullis erat olim cantio exotica, qui nihil sibi religioni ducebant, ex quibusdam locis detruncatis, ex meris suspicionibus, anathema pronuntiare adversus auctores, eorumque libros, quando ex aliis locis arduum non esset cum libros, tum auctores, ab ea vindicare ignominia. Quanto autem melius quaeso fuisset, homineque christiano, et judice ecclesiastico dignius, majorem impendere curam in inquirendo, quei auctores et libri defendi excusarique possent, quam quei damnari, atque erga alios eamdem christianae caritatis mensuram adhibere, qua alios erga se uti amarent? Quum vitium satis apertum se dissimulari non patitur, et excusationi locum aufert, intrepide sententia feratur, et inauditis quoque auctoribus proscribantur libri. Reipublicae debetur isthaec medicina. Contra vero in rebus du-

biis, quibus honesta interpretatio sine veritatis offensione praestari, quibus sine reipublicae incommodo ignosci potest: caritas amat lentos, benignos, indulgentesque judices. Atque hinc Adriani Florentii, qui postea ad pontificatum maximum evectus fuit, multum olim commendata est invidenda facilitas atque mansuetudo. Quum Lovaniensis academiae decanum ageret, omnia quorumvis catholicorum dicta, quantum per conscientiam et religionem liceret, benigna interpretatione emollire, et in rectum sensum trahere solebat. Paria et alii facerent, si aureum et vulgatissimum illud christianae caritatis praeceptum identidem respicerent, hoc est: *Auctoris judicandi personam induere, ejusque rationes amantissime animo tuo pingere debes, et in absolvendo potius atque parcendo, quam in damnando, sistere cariorem tui ministerii laudem.*

Tertia accedit prudentia, quam necessaria, tam rara ac difficilis in agendo virtus. Illa utinam in censoribus ecclesiasticis nunquam desiderata fuisset. Expeditae quidem sunt causae, cur libros et auctores damnare liceat, sive necesse sit, sed non omnium deinde est, judiciose statuere, qui locus, quod tempus, quae materies damnationem poscat. Norunt ad censorium munus asciti, nihil librorum ferendum esse, quod religioni noceat, aut rectis moribus, aut alienae famae. Nonnullorum zelus ita effervescit, tantumque illorum aciem acuit, ut aliquid ubique offendant, quod uni ex his tribus adversetur. Horrore percelluntur, si quemquam videant, pie licet ac moderate, abusus aliquot perstringentem in sacris, in sacerdotibus, in cultu Dei atque sanctorum, in religiosorum hominum corruptis moribus, in nimia opinionum laxitate, sive rigore. Undique timent exitium sanctissimae religioni catholicae. Undique pavent, ne in castris haereticorum auctor militet, neve iis nimia libertate, modicave cautela adversus nos ar-

ma ministret. Ipsa olim orientalium linguarum peritia magnum facessebat negotium eruditis, quasi ad haeresim accederet, eruditionem hanc habere cum haereticis communem. Aliquot in hoc genere non imitanda vidit saeculum illud, quo pestis lutherana et calviniana, tot populorum animos novitate sua fascinatos alliciens, maxime grassabatur. Inter quae non illud postremum, quod in suspicionem nutantis fidei adducta sunt ipsa purpurati senatus clarissima lumina, Sadoletus, Moronus, Contarenus, et alii. Neque sua Bellarmino postea defuere incommoda.

Jam una cum oestro malesano ejurandae catholicae religionis deferbuerunt suspiciones illae. Sed penitus sublatae non sunt, neque omnes auferentur, dum parum prudentes erunt. Propterea si et nostris temporibus quisquam librorum auctor non probet scriptores illos, qui potestati saeculari, aut spiritali, plusquam veritati faveant; si titulos quosdam verus eruditus minime toleret, effusa nimis laude aut in sanctum quempiam virum, aut in quasdam institutiones pias, aut in apostolicae sedis antistitem maximum ab aliis congestos; si quidquam in sanctis patribus, aut in Baronio, et in Bellarmino, aliisque ejusmodi scriptoribus notet; si demum aliquid e tenebris antiquitatis depromat, quod haeretici olim procuderint, immo si quid ex haereticorum scriptis palam adferat: de hujusmodi homine sinistre interdum judicatur, illiusque libris lux aut omnino negatur, aut semel concessa aufertur. Moerens haec memoro, sed tamen fidenter; quamquam enim imprudentibus, atque indoctis me displicere posse intelligam, certe scio me prudentum aures minime offensurum. Nobis enim jam constat, neque pontificibus maximis, neque supremis aliis ecclesiae magistratibus isthaec esse tribuenda. Non nisi sanctissime instituta sunt tribunalia, ad quae deferantur pravi libri, eorumque auctores. Optimis item

legibus armata fuere; mentem quoque optimam in judicibus maximis semper credere par est. Verum ne ibi quidem deesse potest infortunium illud, quod omnem potestatem fere semper comitatur. Caput brachiis indiget; laudanda vero capitis consilia nonnunquam frustratur aut prodit brachiorum infirmitas. Ita et reges et episcopi ministris indigent, atque istorum vitio aut socordia fieri potest ut illi auctoritate sua abutantur et castissimis legibus desint. Quid faciant ecclesiastici judices, quum alienis oculis, aliena fide atque prudentia in tot rebus atque negotiis nequeant non uti.

Quaesitores haereticae pravitatis monet Roma, ut vigilent, neque sinant per Cartesianae aut Epicuraeae philosophiae novitatem quidquam spargi a catholica religione absonum. Rectissime id factum. Qui inter quaesitores prudentia simul et eruditione excellunt quid hic fugiendum, quid permittendum sit non difficile noscunt, prudenterque obtemperant. Contra quibus aut doctrinae, aut judicii inopia est aliqua, nihil non videtur in philosophicis abhorrere a fide, si vix tantillum a peripatetica sententia discedat. Atomorum et corpusculorum nomen nescio quid haereticum sonat ipsorum auribus, quasi et in Aristotelis schola ferri ista non possint. Formam substantialem rerum de medio tollere, non Aristoteli tantum, sed religioni etiam putant injurium. Si ex ovo quodammodo homines quoque nasci dicantur (quod experientia omnium prodere videtur) inde consequi statim putatur, nihil hominem differre ab animantibus brutis. Id genus multa quotidie occurrunt. Facit ignorantia, ut a sententiis probandis non secernantur improbandae; facit deinde infelix prudentia, ut metu probandi malas, ne bonae quidem literatis hominibus permittantur. Hinc tam difficiles quidam se praebent in editione quorumcumque librorum concedenda; hinc

tam faciles alii in editis libris configendis. Eo etiam devenere pauci quidam, ut votum suum libris negarent, non alia de causa, quam quod graeca ibi non intelligerent, immo in ipsa materia hospites plane forent. Quemdam quoque novimus ideo dumtaxat vetantem libros nonnullos vulgari, quod illic tituli quidam, honoris politici causa, sed non sibi satis probati, nonnullis personis non ecclesiasticis deferrentur; quae certe cognitio pertinet ad principum, non ad pastorum jura.

Quis autem non doleat fatum literatorum, ubi talia contingunt? Quis itidem non intelligat, quantum haec absint a mente ac legibus romanorum pontificum, atque episcoporum quorumvis? Nihil isti arctius commendant, quam ut ne cuiquam injuria afferatur, atque ut caritati ac prudentiae ubique sit locus. Conveniunt in hanc rem sancti Damasi verba in ep. 4 ad episcopos africanos cap. 6. *Decet*, inquit ille, *Domini sacerdotes fratrum causas pie tractare et venerabiliter intendere, atque eorum judicia super sacrificia ordinare, nec proterve, aut tyrannica dominatione (ut de quibusdam refertur), sed caritative pro Deo, et fraterno amore cuncta peragere: et quod sibi quis fieri, secundum dominicam vocem, non vult, alii inferre non praesumat; et in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Quod si de libris et auctoribus damnandis agitur, audiatur Zozimus in epistola 4, ad eosdem africanos ita scribens: *Doceat nos terrena moderatio, quae saecularibus arbitriis et causis primum de ipsis judicibus eligendis, repudiandisque sit. Et quanta cunctatio, quot interpositae dilationes? quoties adhibita comperendinatio, etiam sub ipso fine certaminis ampliare judicia cum innocenti reo? etc. Haec omnia mentior, nisi in patrocinium tuendae innocentiae reperta sint. Tolerabilius est enim innocentem quemlibet tardius in-*

veniri, quam cito pro nocente damnare. Quod praeclarissimi illi pontifices monuere, monent adhuc, et optant quotidie illorum successores. Votum, inquam, est horum quoque, ut inferiores judices, atque ministri, antequam durius aliquid in libros eorumve auctores statuant, iterum iterumque cogitent, an defendi, an sustineri potius possint, quam damnari. Caritatem, justitiam et prudentiam omnibus et isti commendant, ne legitima auctoritate quisquam illegitime, hoc est contra jus fasque utatur. Si quis abutitur, non romanae quidem sedis, non episcoporum, non sanctissimi instituti culpa est, sed eorum, qui sanctissimis legibus abutuntur in incommodum et calamitatem privatorum, seque damnant, dum alios injuste affligunt, atque condemnant.

Ceterum non tam facile hic a nonnullis peccaretur, ubi animum adverterent ad gravissima et crebra mala, quae consequuntur immerito interdicentem, ne libri edantur, aut editos injuste vexantem. Primo, auctorum fama et nomen ignominia non levi afficitur, perinde quasi aut fidem prodiderint, aut caritatis et prudentiae legibus renuntiarint, quum tamen suo munere fuerint recte perfuncti. Ingens deinde ipsis creatur doloris causa, conspicientibus post tot labores intercidere fructus ingenii atque eruditionis suae. *Neque enim,* ut est apud Synesium, *aliter erga libros suos quisque afficitur, quam parentes erga liberos suos.* Tertio, nemo non videt, quam speciosus enormi ista morositate atque severitate declamandi locus offeratur hostibus catholici nominis. Non est profecto committendum, ut fama obtineat, inter nos bonis ingeniis ac artibus crucem figi, nimiosque eruditioni compedes adhiberi. Cavendum praeterea ne propter quorumdam abusus malevoli ansam capiant vituperandae potestatis tam legitime sancteque constitutae. Quarto, in ipsam

ecclesiam, immo in totum genus humanum recidit hujusmodi injuria. Recidit demum in ipsam veritatem. Hinc enim eruditi a scribendis libris, ab explicanda ac proferenda veritate, ab amplificando literarum regno, atque ab erroribus stylo suo insectandis absterrentur. *Frustra quippe*, ut ait quidam, *niti, neque aliud, fatigando, nisi odium quaerere, extremae dementiae est.* Certe novimus qui, ne sibi confligendum foret cum indocili quorumdam censorum inscitia, atque impotentia, dimissis theologicis ac philosophicis studiis, se totos conjecerunt in eruditionem profanam, unde si non aequa laus, certe minus periculi, et plus quietis expectandum fuerat. Non ergo privatis tantum studiis officitur ab hisce censoribus, sed publicae etiam utilitati, et ecclesiae, quae scriptoribus theologisque indiget, non assentatoribus, dum scribunt, neque zelo immoderato ferventibus, dum judicant, sed solida eruditione refertis, et omni superstitione et affectu vacuis.

CAPUT VI.

Prudentiae consilia ad ecclesiasticos censores. A novitate vocum et sententiarum timendum; sed non omnia nova, aut noviter dicta damnanda. Quam necessarium superstitionis faciem habere perspectam, ejusque excessus prodere. An laudandum votum sanguinis profundendi pro tuenda immaculata Beatae Virginis Conceptione. Scrupuli, cavillationes, et asperitas a sacris censoribus abfutura. Bona procuranda, sed ita ut mala graviora non inde fluant. Sanctorum patrum libri non mutilandi, cum per typos evulgantur. Cavei hac de re accusatio repulsa. Quei, et quando vitia ecclesiasticorum literis consignare deceat.

Parum tamen me profecturum sperarem, si indicatis tantummodo vulneribus, non aliquid etiam de medicina dissererem, simulque adminiculis quibusdam non juvarem vacillantem non-

nullorum prudentiam. Prima ergo esto regula: *Censores ecclesiastici sibi metuere debent ab omni novitate sententiarum atque verborum, sed ita tamen ut ne quidquid novum sibi videtur, continuo tale judicent, aut quidquid novum revera est, damnandum quoque illico arbitrentur.* Certe prudentibus theologis suspectae semper futurae sunt profanae vocum novitates, uti nos Apostolus monuit; eorum quippe est obstare, quominus antiqua traditio atque doctrina ab ingeniis novaturientibus vel minimum vitietur, sive obliteretur. Magna hic idcirco circumspectione est opus, neque prius nova in lucem prodire sinenda sunt, quam deprehendantur cum vetustis dogmatibus consentanea, aut saltem ab ipsis minime dissonantia. Sed animadvertendum facile ignorantiam abuti posse hac lege. Indoctis nova omnia videntur, quae illi antea ignorarunt. Quid si velint haec ideo repellere, aut erroris suspicione onerare? Hercle id ridicule fiat, et in justitiam peccetur. Quis moleste non ferat, eruditorum hominum studia latere et jacere debere, quod peregrinum sapiant quorumdam palato? Ad censores potius ac judices pertinet diligenter investigare, an ea nova sint, simulque perniciosa, quam ad eruditos silere. Praeterea erunt etiam quaedam nova, sed non continuo quoque erunt culpanda. Noviter enim quaedam, non nova dicuntur, et sub vocibus novis antiqua dogmata saepe exhibentur. Exsibilati olim fuerunt Ariani, quod celebrem vocem ὁμοούσιον, sive *consubstantiale*, rejicerent, tanquam nuperum figmentum. Verum praeterquamquod ante patres Nicaenos in explicando Trinitatis divinae arcano, eamdem catholici quidam vocem usurparant, nihil per ipsam significabatur, quod novum in ecclesia catholica foret. Idem dicendum de *transubstantiatione*, de sacramentorum vi *ex opere operato*, aliisque ejusmodi vocabulis inter catholicos non solum receptis, sed etiam

sacratis. Quapropter si res, quae nominibus *scientiae mediae*, aut *physicae praedeterminationis* significantur, cum veteri traditione componi possunt, aut eidem nequaquam adversantur; non video, quei ferri et ipsae voces in scholis non possint. Apostolus enim profanas vocum novitates configens, non ipsa nuda vocabula rejicit, sed novam sub ipsis conclusam doctrinam. Scite sanctus Hilarius, lib. II de Trin., *De intelligentia, haeresis, non de scriptura est; et sensus, non sermo fit crimen.*

Altera erit regula: *Prudentis quidem est, libros et orationes non tolerare, e quibus scandala exoriri possint; sed aeque prudentis est, ita ingeniis atque scriptoribus non adimere potestatem insectandi erroris atque superstitionis, ut haec mala per ecclesiam sine obice fluere et bacchari exinde pergant.* Jam diximus, ferendos non esse, qui vera quidem vitia, seu certos abusus in sacris, atque in externa tum religionis tum ecclesiae oeconomia deprehensos, suis arguunt disputationibus, sed ita se gerunt inconcinne atque imprudenter, ut in sacramenta ipsa, in religionem ipsam, sive in sacros ministros, summasque potestates excitent contemtum et odium plebis. At quando et modestia zelo conjuncta est, et prudentia temperat indignationem piam: quid hisce quaeso scriptoribus male velimus, rem ecclesiae, publicumque bonum graviter procurantibus? equidem dicere non verebor, quod facere alios non pudet. Multis sensum horroris incutiunt solae audaces atque impiae sententiae. Superstitiosa dogmata, et opera superstitionis ipsius, aut vix deformia ipsis videntur, aut certe non videntur igne ac ferro exscindenda. Et sane pietatis ac religionis speciem superstitio praeferre semper solet; est enim plerumque harum virtutum excessus ex ignorantia progenitus. Illius autem foeditas vix apparet, ejusque venena parum timentur. Quis autem non intelligat, aeque in reli-

gionis perniciem conspirare haereticorum impudentiam, et adulterinam superstitiosae gentis pietatem? Et hinc itur in errorem, et hostibus censurae materia ministratur. Quamobrem ecclesiae Dei cavendum est a superstitione, et perquam solicite, quum facilius nocere soleant ac possint occulti, quam aperti hostes, et dulcius bibantur errores, pietatis colorem prae se ferentes, quam petulans, et aspectu primo deformis, impiorum doctrina.

Itaque non solum conducit, sed opus est habere scriptores pios, atque theologos exquisita eruditione zeloque pari conspicuos, qui superstitioni identidem pullulanti, et contra catholicorum praesulum scita ac mentem regnanti, sese impigre objiciant, styloque bellum inferant. Quum id modeste prudenterque peragitur, quid invides ecclesiae necessariam utilemve medicinam? Cur tam facile eorum scriptis lucem negas, aut eripis? Omnia ferme sanctorum patrum, et antiquorum volumina aliquas habent falsae pietatis accusationes. Immo acerrimae apud illos leguntur orationes, quales ne imitari quidem prorsus nos vellemus, in corruptos clericorum et monachorum mores, in superstitiosas parumque pias consuetudines, in licentiam opinionum, et vitia praesulum. Nulla inde tamen scandala consequuta sunt, et illis nemo succenset. Nos adeo delicati evasimus, ut ne leves quidem puncturas ferre possimus, atque extrema inde semper mala timeamus. Erunt, ita me Deus amet, qui et hunc librum censeant ad temeritatem accedere, quamquam tam levi brachio infelix ista morositas perstringatur. At aliter sentient, quantum quidem spero, doctissimi atque prudentissimi inter catholicos. Quippe istis jamdudum exploratum est, nimis felicia fore, nimis progressura vitia, si ne unus quidem contra hiscere auderet; et ecclesiae causam non minus agi, quum externum haereticae doctrinae virus ab ipsa arcetur, quam quum interna superstitio inde perturba-

tur. Non intelligunt imperiti, quantum ecclesiae intersit, superstitionis vitium populo universo innotescere. Quod quia plerisque de nomine quoque ignotum est, hinc fit, ut sero a multis mos geratur summis pontificibus, episcopis, atque conciliis, superstitiosa saepe configentibus atque interdicentibus. Difficile enim dedisci ac abjici solet, quod pietatis personam refert, sacrumque jamdiu et sanctum videtur.

Proderit hic unum producere exemplum ejusmodi piae, ut ita dicam, pervicaciae. Satis quibusdam non fuit, calamo et rationibus immaculatam Deiparae Conceptionem tueri, quod proculdubio cum vera pietate consonat. Nescio quid etiam illustrius invenisse sibi sunt visi, quo suum in Virginem testarentur obsequium. Sacramento videlicet sese obstrinxerunt, atque voverunt, se pro hujusmodi opinione tuenda sanguinem et vitam daturos, quoties occasio posceret. Novitium certe martyrum genus, quod nusquam majores nostri somniarunt, nunquam posteri nostri, si quidquam sapiunt, probent. Neque evangelium, neque ratio recta nos docent adeo levibus de causis licere animam prodigere. Non pro opinionibus nostris, sed pro divinitus revelatis, legibusque sanctissimis, profundendus est sanguis. Hominum enim opiniones tam falsum quam verum complecti possunt; et hominis parum prudentis est pro incerta opinione (quae falsa esse potest, et certe necessario defendenda non est) ultro jugulum offerre carnifici. At mihi certissima est hujusmodi opinio, aliquis dicet. Cui? Homini nempe, creaturae fallacissimae. Num, rogo, certum est aliquid, quia id tibi certum videtur? Revelavit Deus, quae sine erroris suspicione credenda sunt vera. Ecclesiam habemus fidissimam horum dogmatum testem, atque haec nobis, dum vita suppetit, confessione et sanguine sunt asserenda, atque inde sperandum est aeternum in coelis praemium.

Verum, quamquam summe pia sit persuasio illa, qua beatissimam Christi parentem sine labe conceptam putas, nihil aliud tamen est, quam opinio humana, errori obnoxia, dum romana sedes, atque ecclesia, ejusmodi sententiam antiqua traditione, et revelatione divina sufficienter niti non statuant. Cur tu sanguine, quem sine legitima causa fundere nefas est, testari tamquam certissimam vis opinionem, quam ecclesia ipsa, tot licet piorum quorumdam precibus fatigata, certam decernere nondum sustinuit, et prope est ut dicam, decerni non posse silentio suo quodammodo significavit? Quis te certum facit de coelesti regno, ad mortem non sine aliqua temeritate ruentem?

At enim, subjicis, quamquam subesse error huic opinioni, et falli intellectus possit, nunquam tamen hic errare affectus dicetur. Incerta sit, ut lubet, opinio; certus tamen est zelus, et huic coelum impetrabit Virgo. Sed, o sodes, meminisse debes, dari quoque zelum sine scientia, zelum inconsultum, et prudentiae monitis injurium. Recta quidem voluntas imprudens facinus excusare possit, non autem inde sperare praemium ac laudem. Ut sit post filium suum supra ceteras creaturas laudanda Maria, non indiget ipsa dubiis laudibus, neque imprudenti sacrificio. Et tu contra indiges vita tua, ut eam in fide tuenda, ac virtutibus exercendis justius impendas. Irasceretur potius, ut arbitror, Christi mater (si quis cadere in animam sanctissimam et beatissimam posset irae sensus), quod humanas opiniones, licet pias, pari confessione et ardore tuearis, atque divinam revelationem. Si tibi Virginem devincere melius et prudentius cupis, illius quantum potes imitare virtutes. Illi honorem, sed prudenter, habe; *onor* enim *reginae judicium diligit*, ut sanctus Bernardus de hoc ipso argumento agens ajebat. Fac ut supremo illi regi placeas, qui et Mariae et noster Deus est; et Mariae placebis. Quomodo te

numini placiturum putas, illiusque martyrem te futurum speras, si rite certus non es, te pro veritate mortem oppetere, idque tanta contentione fuisse vis, quod aliter Deus voluisse potest, incertumque adhuc est, an aliter esse voluerit? Cave, ne amorem, ac reverentiam Virgini debitam eo usque amplifices, ut superstitiosam efficias. Non unus autem ego in hoc voto profundendae vitae pro immaculata Conceptione Virginis superstitionem timeo. Timuit, et timet apostolica sedes, quae quamvis eamdem opinionem maxime verisimilem et piam ducat, nihilominus hujusmodi votum in Theophilo Raynaudo olim non probavit, ipsumque affirmantem pro ea causa pium esse mori, silere jussit. Aliud enim est aliquid tanquam verisimile, et aliquid tanquam certum affirmare. Sed frustra fuit illud a romano pontifice antidotum. Nostris quoque temporibus tum in privatis colloquiis, tum in publicis concionibus idem votum repetitur, eadem sponsio auditur. Credi non potest a prudentia abhorrens, quod tanta pietatis lineamenta praefert. Et tamen si hoc ferendum est, non video quei in immensum protendere non liceat novum hoc martyrii genus. Nam et alii vitam vovebunt, atque exponent, quo exempli causa Lauretanam aedem sustineant Servatoris Conceptione illustratam revera fuisse, et Francisco Assisinati atque Catharinae Senensi stigmata fuisse divinitus impressa, et ab aliis sanctis viris miracula quaedam procul dubio fuisse patrata. Quod certe in ecclesia Dei nunquam tolerandum, ne idem divinis atque humanis habeatur honor, neve temere, et pro mendacio interdum, projiciatur pretiosa hominum vita. Vide Alphonsum de Castro, De justa punit. haeret., lib. I, cap. 8.

Regula tertia esto: *Prudentis est, caute omnia perpendere, ut quantum potest, errorem, aut errorum, atque vitiorum causam in libris damnet. Sed a prudentia discedit qui tam caute*

agere vult, ut in scrupulos postea, et cavillationes, et asperitatem nimiam se proripi non animadvertat. Scrupulos appello ubique haereses suspicari, ubique metuere, ne religioni vulnera infligantur, ne in venerandos majores, atque in sacra contemtus aut odium creetur, neve lectoribus propinentur errores, eorumve moribus officiatur. Cavillationes voco in deteriorem partem accipere semper velle, quae sanum facile pariunt sensum, et sive sententiae, sive sint voces, explicationem rectae fidei ac honestati consonam commodissime admittunt. Asperitatis nomine significare animus est, tot obices interdum opponere editioni librorum; aut quae facile emendari possunt, prorsus opprimere velle; aut scriptores, ecclesiae sanctae ob sinceritatem, quam profitentur, nimium necessarios, rigidissime semper excipere, eorum calamos deterrere, eorum labores ac famam levibus nonnunquam de causis divexare. Neque enim quaecumque fortia, acria, et magna cum libertate scribuntur, ecclesiae nocent, sive lectoribus. Hujusmodi quoque libros conscribi interdum atque vulgari, plurimum conducit perfecto populorum atque ecclesiae regimini. Neque aut prodis amorem haeresis, aut pravae doctrinae laudem sonas, si eruditos quandoque appellas protestantium quosdam, eorumque verba et inventa in tui commodum trahis. Haereticum non est, quidquid haeretici dicunt; cujuscumque enim ore veritas proferatur, suam retinet pulchritudinem; et nemo nescit, eruditionem optimam cum pessima fide saepe consistere posse.

Postrema tandem regula statuatur: *Prudentis est ita depellere, quae nocere possunt, ut interim tamen remedium ipsum, majorem non adferat ecclesiae atque reipublicae perniciem, aut majorem non impediat utilitatem.* Certum est, haereticorum impiorumque libros jure proscribi, et e fidelium manibus tolli. Ea ratione catholicis hominibus cavetur a viru praesen-

tissimo, cujus progressibus vim addere posset insita humanis mentibus et cordibus corruptio. Attamen si quis catholicum quemque, doctum licet, piumque virum, ab hujusmodi librorum lectione prohiberet, is in incommodum gravius ecclesiam impelleret, laederetque prudentiae leges apertas. Facere nequeunt edicta praesulum, ut perversi libri statim a confixione aboleantur. Non solum inter haereticarum regionum pomoeria libere illi versantur, sed in provincias quoque orthodoxas, atque in sinum ipsum rectae religionis, confidentissime penetrant. Si doctis viris talia legendi facultas nequaquam daretur, eorumque doctrinam exitialem refellere commodum minime foret: quis non intelligat, quam impune vagari et debacchari posset inter catholicos ipsos teterrima pestis? Adversariorum proinde rationes, sophismata, ac artes noscere, quibus orthodoxa fides impetitur, non juvat tantum, sed necesse quoque est, ut nostra deinde melius confirmemus, atque tueamur, et fratres ab errore avocemus, aut saltem ne de silentio sibi victoriam haereticus canat.

Ad haec sunt libri, quos aliqui errores inficiunt, aut obscoeni amores, venenumve satyricum aliqua ex parte deturpant. Reliquam, videlicet potiorem, librorum istorum partem commendant non paucae virtutes, et suam ex ipsis utilitatem capere literaria respublica potest, sive elegantiam styli consideres, sive eruditionem, sive doctrinam. Jam constat, non esse ferenda hujusmodi scripta. Sed quando extrahi inde naevi illi possunt, iisque demtis reliquum libri servare fas est, atque utile fuerit: utique prudentia poscit, ut retinere librum mutilatum, quam integrum abjicere malimus. Cur eadem poena tam bonum quam malum involvit? Si utilia et recta scribit haereticus doctissimorum hominum judicio, eaque ab aliis minime sanis opinionibus depurata habere potes: quid tibi religioni ducis ab ipso accipere donum

non insidiosum, non nociturum? Quamobrem expurgatorios indices a catholicis excogitatos nemo non laudet, si tamen eruditis aeque ac prudentibus theologis eorum cura demandetur. Prudentibus, inquam, et nequaquàm superstitiosis, ne cum lollio frumenta evellant, neve illinc etiam timeant, unde nihil timendum est. Magnum autem hic illi auderent facinus, certe non imitandum, immo deplorandum, qui non recentiorum tantummodo libros sibi emaculandos susciperent, sed veterum quoque patrum. Censores illos nimium profecto prudentia deficeret. Nam ut consulerent paucorum inter catholicos infirmitati, quibus persuaderi fortasse possint errores nonnulli, quia in patrum libris, et a patribus disseminati; attamen ista paucorum utilitas gravissimo innumerorum incommodo, et ipsius ecclesiae catholicae (dum illorum operam per se spectemus) dedecore emeretur. Si patrum scripta mutilantur, si illinc aufertur, quicquid nostrae communionis hominibus nequaquam arridet, sique illic tantum permittitur, atque evulgatur, quod nostris moribus atque sententiis consonat: quae fides in posterum erit ipsorum patrum editionibus? Immo erunt ex ipsis catholicis infirmis, qui suspicentur, malam esse causam nostram, quae sibi vel a sanctis patribus metuit, et arma inimicorum non repellit, sed eludit, non frangit, sed occultat. Praeterea quam bellam declamandi adversus catholicos occasionem haereticis non ministrarent hujusmódi censores? Videremur nempe malis artibus, et cuniculis, tueri causam veritatis.

Atque id nobis non ita pridem post alios multos insultando objiciebat Guillelmus Cave in Proleg. ad hist. literariam scriptorum ecclesiasticorum, quasi curatores indicis expurgatorii in Hispania manum intulerint ipsis patrum scriptis. Cui tamen ita responsum velim: si ab Hispanis id revera praestitum fuit, ec-

clesiam universam minime suffragium addidisse quaesitorum illorum confidentiae nimiae. Omnibus non imputandum paucorum facinus. Alias catholicorum provincias aliter in expurgatoriis indicibus efformandi sese gessisse; et prodire adhuc inter ipsos catholicos integra sanctorum patrum opera, ne ullo quidem apice demto, in Gallia potissimum, et cura praecipue doctissimorum monachorum sancti Benedicti e congregatione sancti Mauri. Addo, prudentiam fortasse desiderari in indicis Hispanici curatoribus, at certe ab iis malam fidem, et fraudes abesse, ne dicam timorem et conscientiam desperatae causae. Aperte enim, non clanculum, truncanda esse quaedam patrum loca edixerunt, idque ut pusillis prospiceretur, quibus vel ipsa Cantica Canticorum olim negabantur, ne ex eorum lectione minus honesta de divinis rebus animo conciperent. Eadem patrum loca in controversiis et scholis non dissimulari a nobis, et palam ostendi, nihil illa officere dogmatibus ecclesiae catholicae. Sanctorum vero patrum sub nomine non omnes venire veteres ecclesiasticae doctrinae tractatores; propterea que parem singulis antiquis deferendum honorem non esse. Postremo ne id quidem ab Hispanicis praestitum fuisse contenderem. Aliud enim est, textum sanctorum patrum, aliud indices in opera patrum concinnatos expurgare, aut interpretationem infidam ab haereticis obtrusam configere. In germanum textum nihil Hispani tentarunt. Tota eorum cura stetit in indicibus atque interpretationibus purgandis. Alicubi fortasse nimius in purgatione rigor adhibitus. At semper expuncta sunt, quae in indice atque interpretatione, non autem in textu patrum, perversam ingerunt aut sapiunt doctrinam. Nisi alio properandum esset, id exemplis prolatis confirmare facillimum foret. Quod si patrum opera mutilassent nonnulli suis in editionibus, illorum quidem rectam voluntatem meum non es-

set vituperare, sed omnium sane esset eorum non imitari consilium.

Restat igitur, ut excusatione potius quam laude excipiamus, si qui talia peregerunt in sanctorum patrum scriptis. In his procul dubio occurrunt aliqua interdum minus commode, minus caute, minusve perspicue dicta, aut etiam ab ecclesiae totius mente, ac traditione aliena. Expungenda autem ista non sunt e publicis editionibus. Interpretationes potius apponendae aut subjiciendae. Scholiis ac notis edocendus est lector sanam doctrinam, aut confirmanda est rationibus melior sententia. Ita infirmis cavetur, et eruditorum editionem curantium sinceritas, ac optima fides, in tuto collocantur. Illud enim prae oculis perpetuo futurum est nobis: catholicam ecclesiam, quae nihil sibi a tot haereticorum arietibus pavet, longe minus formidare sibi debere a sanctis patribus, suis nempe magistris, et veritatis testibus. Ceterum saepe recentiorum temporum novatores conquesti sunt, adulteratos fuisse a catholicis, et a monachis praesertim, MSS. Codices patrum, ne quid sententiis, quae inter nos obtinent, quidquam illic adversi appareret. Hinc in ipsos monachos mille injuriarum plaustra exonerata fuere: sed inique plane et ingratiis. Undenam enim et ipsi haeretici habent tot aut edita, aut calamo exarata, sanctorum patrum scripta, nisi e catholicis, praecipueque monachorum studio? Prope est ut dicam: pleraque antiquitatis monumenta jam periissent, nisi monachos graecos atque latinos habuissemus, eorum custodes, amanuenses, librarios. Ac proinde monachis fere solis debemus, quaecumque veterum patrum scripta integra, atque a tot mendis expurgata, cunctis plaudentibus, evulgantur in dies. Si quis inter illos (hoc autem nunc perpendere non vacat) adeo delicatus, imprudensque fuit, ut catholicae ecclesiae opportunum duceret, aliquid sine dolo

malo immutare in patrum codicibus, sive quicquam illinc demere: cur omnibus monachis vitio et crimini vertitur paucorum inconsulta temeritas? Per alios codices a catholicis, et iis plerumque monachis descriptos, vitiati codices adhuc emendantur. Gratiae ergo potius habeantur monachismo pro tot tantisque diligentissime servatis, quam maledicta rependantur pro tam paucis, si quae sunt, dedita opera atque imprudenter corruptis. Nam et nos ad vituperandum parati sumus, si qui fuerunt, quibus malesanus zelus suaserit inferendas esse violentas manus scriptis patrum; quum contra aeque laudandos judicemus innumeros alios, qui ab hujusmodi facinore abstinuerunt, noveruntque, non solum hisce artibus non indigere catholicam religionem, sed per illas etiam non parum incommodi et dedecoris eidem afferri. Prudenti igitur perspiciendum est semper, ne, dum unum curat vulnus, novum ipse graviusque inferat, aut ne majorem quampiam utilitatem perdat, dum minorem persequitur. Hac de causa nunquam proscripta, semper tolerata sunt quaedam ethnicorum scriptorum loca, puta Taciti, Suetonii, Plinii Nepotis, Celsi, Luciani, quamquam christianis interdum injuria; talia enim mirum et ipsa in modum nunc inserviunt ad confirmandam adversus incredulos cum doctrinam, tum antiquitatem christianae religionis.

Sed age, quoniam de prudentiae legibus nobis est sermo, breviter inquiramus, ferendine sint, an damnandi, qui ecclesiasticorum praesulum jam vita functorum, aliorumque sacrorum ministrorum atque ordinum, vitia suis in historiis describunt atque insimulant. Primo animadvertere necesse est, num quae probrosa de hujusmodi hominibus referuntur cum veritate pugnent, an habeant eamdem amicam. Quis dubitet, quin prorsus cohibendi sint, sive damnandi auctores, quibus religio non est falsa pro veris, incerta pro certis, evulgare in sacrorum antisti-

tum, sacerdotum atque monachorum contumeliam? Ipsum narrare dubia, ipsum rumores suspicionesque vulgi facilis tanquam oracula mandare literis, legitimam saepe ac saepius causam praebere potest, cur adeo temerariis narrationibus nulla adhibeatur fides, nigrumque theta ab ecclesiasticis censoribus praefigatur. Non est profecto permittendum a publicis ecclesiae, saeculive magistratibus, ut vel uni homunculo scelera perversique mores immerito ac palam tribuantur, nedum iis hominibus, quos supra vulgarem hominum sortem evexit, fecitque venerabiles ecclesia Christi et pium aliquod institutum vitae. Quot autem de ipsis romanis pontificibus commenta nobis non dedit nonnullorum in eos odium, invidia, improbitas, ubi inter ipsos et alios quosdam episcopos aut principes dissidia interdum funestissima intercessere? Non ulla magis bella occasio, qua pontificibus maximis teterrima quaeque, et nefanda pro inimicorum arbitrio adscriberentur. Vel somniata est papissa quaedam Johanna, et fidem apud credulos non paucos fabella, quamquam male consuta, invenit. Certarunt haeretici quoque, et reliqui schismatici, ut eorumdem pontificum famam denigrarent. Conclavium pariter conficta secreta evulgari vidimus; et nostris temporibus hisce ludibriis quidam Italus Batavos oblectabat, ad quos sese receperat, deserta religione catholica. Quo in studio liberaliter quidem daturi sumus, non semper calumniis actum fuisse, et vitiis minime caruisse quosdam ex iis pontificibus. Sed qui res accuratius et sine praejudiciis pensitant, in plerisque ex iis accusationibus veritatem desiderari nullo negotio intelligunt. Aequitas ergo, atque prudentia, hoc hominum librorumque genus proscribendum jubent.

Quod si crimina vera memoriae produntur, neque livor, aut obtrectatio calamum scriptoris abripiunt: interdum toleranda e-

rit hujusmodi libertas, et veritatis cura. Oportet enim timorem quoque famae instare principibus in ecclesia viris et ecclesiasticis quibusve, quo etiam freno coerceantur tum ab impotentia dominandi, tum a reliquis sordidissimis saecularium hominum vitiis. Atque utinam non fuissent, neque forent adhuc, episcopi et sacerdotes, quales Apostolus nollet. Utinam non vidisset, neque videret orbis monasticae vitae professores, veste tantum et colore suis institutoribus similes, cetera dissimiles. Si horum gesta literis consignanda sunt, num alios homines describere licet, quam ipsi fuerunt? Num adulatione fama illorum palpanda? At ista, inquies, dissimulanda. Utique, si crimina privati hominis sint; si nihil rei cum populo et religione habeant; si nihil utilitatis, eoque magis si quidquam incommodi in rempublicam fluere potest ex eorum revelatione; si denique e vivis nondum excessere criminosi. Nam et discordiarum rixarumque causa omnis tollenda, et a scandalis, et ab una hominum inhonesta curiositate pascenda, nobis est abstinendum. Verum quum publica sunt scelera, et cum religionis atque ecclesiae negotio conjuncta sunt, eorumque auctores, humanis rebus defuncti, irae atque vindictae locum sustulere: videndum est an non majorem respublica utilitatem capiat, iisdem proditis, quam dissimulatis hominum vitiis. Erunt vitia, donec homines, sed ne vitia impunita debacchentur, arguenda sunt atque improbanda palam, eorumque horror incutiendus hominibus. Ex majorum autem exemplis discunt successores quid sibi agendum non sit; discunt vereri famam, parcentem quandoque viventibus, in mortuos omnes aequam; agnoscunt turpitudinem suam aliena sub imagine expressam. Interest igitur ecclesiae atque reipublicae, ista quoque interdum evulgari. Accedit ad haec summe laudanda in historicis virtus sinceritatis, quam ab ecclesiasticis scriptoribus ab-

horrere nemo sanus dicat. Et certe magnus ipse annalium parens Baronius, quamquam ab haereticis insimulatus, quasi plus aequo faveat romanis pontificibus, ne istorum quidem facinora vituperanda, quum fert occasio, dissimulat. Ceteri episcopi, presbyteri, et monachi, quo quisque longius e probitatis via deflexit, eo tetrioribus pinguntur coloribus in ejusdem Baronii annalibus. Atque hunc ipsum servavere morem alii inter ecclesiasticos celeberrimi historici. Neque vero nos ignorare sinit eadem historia, sanctos patres humanis et ipsos interdum laborasse infirmitatibus; et siquidem siluisset historia, satis nonnullorum patrum scripta, jamdudum evulgata, loquuntur. Quod hic tamen cavendum maximopere puto, prudens piusque eruditionis ecclesiasticae cultor ita narrabit aliorum probra, mores perversos, artes pravas, ut quantum fieri potest, neque modestia, neque pietas, neque caritas in ipsius narratione desiderentur. Erudiet lectores utili veritate; sed ab ipsis simul etiam caute depellet scintillas omnes odii, sive contemtus in religionem, in sacros ministros atque in reliquos monachos, eorumve piissima et optima instituta. Atque haec satis sint ad hujusmodi quaestionem. Nam ipsius prudentiae est dignoscere in agendo quae referre, quaeve praeterire liceat atque expediat. Interim tamen illa stet regula: *Non esse ita scriptoribus praecidendam libertatem, ut ipsis nunquam fas sit majorum vitia et crimina in medium proferre.*

CAPUT VII.

An ad religionem veram compellere quemquam summis magistratibus liceat. Id jus ecclesiae ac regibus in haereticos. Phereponi hac de causa in sanctum Augustinum irae, ac injusta censura. Manifesta religio aliqua evidenter credibilis danda est, atque haec est catholica. Donatistae phreneticis comparati, neque injuria a sancto Augustino. Plerique ex iis non ficto animo catholicam communionem amplexi. Legum terror rationibus additus laude ac utilitate non caret. Exemplum Dei hanc in rem juste ab Augustino adhibitum.

Inquirendum nunc restat, quodnam jus humanis ingeniis, quodnam ecclesiae sit in professione religionis; num videlicet futura sit omnibus libertas illius religionis profitendae, quam ipse putat optimam ac veram: an hujusmodi libertati opponere se debeat certa veritatis custos ecclesia, reluctantesque ad meliorem fidem pertrahere atque compellere. In argumento amplissimo en quae statuenda videntur. Quum ecclesiae subjecti non sint gentiles, muhammedani, atque judaei, nihil eadem juris in ipsos sibi tribuit, nisi suadendi, atque hortandi, ut suis erroribus abdicatis, cum religione vera consentiant. Jus est ipsi ecclesiae in solos haereticos, quos nempe a sua ditione non ideo solutos credit, quod ipsi ab ejus communione sese exemerint: nam et in transfugis militibus regius character perdurat, et possessione ac jure servorum atque filiorum, quod a se fugerint, nequaquam spoliantur domini, atque parentes. Haereticos ergo ecclesia potest suis urgere armis, quo illos in suam caulam rursus perducat: armis, inquam, spiritalibus, excommunicatione, ac diris omnibus. Ad reges autem, saeculique principes spectat, salutaribus etiam poenis solicitare devios aut alienos a fide, ne in errore diutius perstent, neve eidem immoriantur.

Porro gravis hic novatorum nostri temporis in sanctum Augustinum tumultus, atque acres quaerimoniae in catholicos, et

in christianissimum praecipue Galliarum regem, qui quinque et viginti abhinc annis hisce castigationibus est usus, ut Calvini sectatores sibi subjectos in gremium ecclesiae catholicae impelleret. Phereponus autem totus in istam quaestionem invadit, et hic effusius quam alibi irascitur Augustino, quasi catholicis imperatoribus primus auctor iste fuerit, ut leges in haereticos promulgarent, et certe severitatem in ipsos suaserit atque laudarit. Immo libere fatetur Phereponus, se ista potissimum de causa impulsum fuisse ad exercendam in alia quoque Augustini opera virgam censoriam; non enim homini parcendum, eo consilio tam male de mortalium genere ac de ipsa religione merito. Equidem nihil miror, tantam bilem in Phereponi praecordiis exarsisse. Arminianorum, sive remonstrantium, quibuscum censor ille facit, praecipue sententia est, nemini religionis causa molestiam esse inferendam. Atque ita sentire, aliisque suadere, commodum plane ipsis atque utilissimum, formidantibus nempe, ne rigidis calvinianis, numero et auctoritate praestantibus, clavumque ipsius reipublicae tenentibus, aliquando placeat (quod synodi Dordracenae temporibus tentatum quoque fuit) minorem prosternere remonstrantium gregem, sibi adhuc adversantem. Verum Augustini sententia, quam catholici semper amplexi sunt, tot rationibus nititur, atque confirmata est, ut nostro clypeo amplius egere non videatur. Attamen argumenta et censuras Phereponi sancto Augustino oppositas refutare, si non necessarium, saltem utile fuerit. Quod priusquam praestem, animadvertere necesse est, non Augustini tantum aevo adversus haereticos et inimicos Christi suis legibus decertasse imperatores, sed statim ac ad christianos transiit romanum imperium. Constantinus Magnus, Valentinianus senior, Gratianus et Theodosius Magnus, ut alios omittam, ante Augustinum, et Augustini con-

siliis ac precibus minime expectatis, idolorum cultores et haereticos exagitarunt, compescuerunt, variis legibus, mulctis, et poenis. Id testantur Eusebius, Socrates, Sozomenus, Teodoretus, Hieronymus, et alii. Imperatorum illorum leges leguntur adhuc in codice Theodosiano. Etiam tum episcopi hisce Augustorum edictis, eorumque zelo, et piae asperitati laudes atque suffragium adjungebant, ut facile constare possit, sanctum Augustinum neque primum auctorem, neque primum laudatorem fuisse adhibitae olim etiam a regibus in haereticos ethnicosve subjectos severitatis.

Primum Augustini argumentum, quod sibi sumit exsolvendum Phereponus istis continetur verbis in epist. XCIII, olim 48, cap. 1. *Si quisquam inimicum suum periculosis febribus phreneticum factum currere videret in praeceps, nonne tunc potius malum pro malo redderet, si eum sic currere permitteret, quam si corripiendum ligandumque curaret?* Comparationem hanc ex phrenetico deductam eum in finem, ut ostendatur licita persequatio in eos, quos ad veritatis et germanae religionis professionem adducere volumus, nullius esse ponderis Phereponus ait pag. 492 Animadv.: *Phrenetici enim* (ita ille reponit) *sine ullo dubio sunt phrenetici, et societatem civilem plane perturbant. Itaque leges civiles eos coerceri patiuntur et jubent. At in controversiis de religione, in quibus saepe videas contrarias partes virtutum christianarum aeque studiosas, legibusque civilibus pariter obsequentes ; res non est neque adeo manifesta, ut alterae partes alterarum homines phreneticorum loco habere queant ; nec in tantis affectibus, quanti hic deprehenduntur, alii aliorum judices esse possunt.* Facile evanescent istae ac aliae in hanc rem afferendae postea, censoris argutiae, si unum principium statuamus, quod qui igno-

rat, sive contemnit, nescio quam recte inter christianos sit adhuc recensendus. Nempe, esse debere, et esse reipsa, religionem aliquam inter homines a Deo constitutam, eamque non solum veram certam, ac divinam, sed etiam evidenter credibilem, et a quocumque amplectendam, dum ejus rationes et dogmata audiantur, atque expendantur. Et quale quaeso Dei optimi ac sapientissimi consilium fuisset, mortalium genus edocere religionem veram, nisi vera haec ejus religio inter reliquas falsas prodere se, et suam revera praecellentiam manifeste semper aperire potuisset, ac posset? Quid hominibus profuisset, atque prodesset divinum beneficium, si nemini unquam contingeret sine dubitatione perspicere atque cognoscere, quaenam sit unica illa coelestis religio? Nonne apud Deum excusare se merito posset, quicumque erraret in religionis delectu, quando abditum, obscurum, et dubium semper foret, quae una sit amplectenda? Ergo frustra Christus nos docuisset. Ergo frustra Spiritus Sanctus loquutus fuisset per prophetas, apostolos, atque evangelistas.

Ex hoc principio sponte alia fluunt. Nam si recta ratio fateri nos cogit, veram aliquam religionem, eamque evidenter credibilem, non debere dumtaxat esse inter homines, sed esse re ipsa; sique, uti nos ostendimus, et adhuc ostendere possemus, ne ipso quidem Pherepono, ut arbitror, diffitente, sola religio Christi eadem una est, cui evidentia conveniunt veritatis et divinitatis signa; ergo evidenter errabunt, quicumque a christiana religione absunt. Rursus quum religio ista in plures, easque diversissimas societates invicem diffidentes atque contrarias dividatur, necesse est, ut una tantum inter societates hasce veram et germanam Christi religionem possideat, reliquae falsitatem ac errorem sectentur. Atqui nulla alia esse societas ista potest, quam catholicorum, uti et nos supra ostendimus. Ergo religio catholi-

eorum evidenter credibilis esse debet, atque adeo est, si recte positum est primum illud principium, nempe necessario futuram esse inter homines religionem aliquam, evidentia veritatis ac certitudinis signa praeferentem. Quod si catholica religio evidenter credibilis est, quid aliud consequitur, nisi ceteras christianorum societates errare, delirare, et quod est ad fidem, loco phreneticarum esse habendas? Denique si exceptis catholicis ceteri homines in religione delirant, ergo etiam in veritatem, et in Deum peccant: ergo salutarium vexationum ope illos revocare ab aeternis poenis, nonnisi caritatis christianae consilium laudabile fuerit.

Consistimus hic, et petimus nunc a Pherepono, quei pronuntiarit, *non esse in controversiis de religione rem adeo manifestam, ut alterae partes alterarum homines phreneticorum loco habere queant, tantosque esse affectus, ut hic alii esse aliorum judices non possint.* Haec, ut sonant, judaeis etiam, et innumeris gentilium, ac muhammedanorum sectis somnum in errore dulcissimum conciliare valent. Nam quomodo illi excitentur, vincantur, et ad nos evocentur, si ipsorum judices esse non possumus, neque manifestum est, neque manifestum esse ostendere valemus, eos in religionis controversiis delirare? Quis christianorum de sua, aliorumque religione, hucusque talia pronuntiare est ausus? Quod si Pheréponus de controversiis inter varias tantummodo christianorum societates ferventibus haec habet, quo vergat sua haec sententia, animadvertat. Si manifestum satis, apertumque non est, neque esse potest, quaenam e tot christianorum societatibus veram fidem atque doctrinam coelestem tueatur: ergo quaelibet inter nos secta, quilibet haereticus, quamquam a catholicorum, ipsorumque protestantium dogmatibus remotissimus, excusationem honestam praetendet, cur ejurare suas opiniones nolit. Ergo unusquisque, dum in Deum et Christum

credat, et a pravis operibus abstineat in sua secta et religione aeternam salutem se posse adipisci merito arbitrabitur. Ergo ferenda erit omnium haereticorum colluvies; neque rationem Deus nos edocuerit discernendi mendacii et erroris a veritate; neque ullum in ecclesia sua Christus controversiarum judicem constituerit, quo tamen judaeorum ecclesia non caruit. Ergo Apostolus ad Titum 3, frustra monuerit, *haereticum hominem post unam et alteram correptionem devitandum*, et frustra rationem adjecerit, *qui subversus est, qui ejusmodi est, et delinquit, quum sit proprio judicio condemnatus.* Frustra idem 2 ad Tim., 2, significarit, haereticorum sermonem cancri ad instar serpere, eosque a veritate excidisse, atque inter opera carnis enumeraverit haereses, quae qui agunt, regnum Dei non possidebunt. Frustra Johannes in ep. 1, 5, 2, haec de haereticis dixerit: *Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis.* Denique frustra Deus ecclesiam unam, et concordem, et puram instituerit; et obtemperare nos jusserit praepositis nostris; et Spiritum veritatis in eadem ecclesia ad fidem usque saeculorum mansurum pollicitus fuerit, et ecclesiam suam nobis audiendam edixerit. Nimis excresceret oratio, si consectaria quaeque absurdissima recensere vellem, quae secum trahit inconsulta Phereponi opinio.

Sed ego haeretici hominis confessionem ultro oblatam libenter accipio. Fatetur ille, non satis constare in controversiis de religione quibus partibus veritas adsit ac faveat. Eidem credimus; sed haec de haereticorum solis conventibus vera esse possunt, et haeretico illi sentire aliter et pronuntiare non licet, dum serio suae religionis dogmata ac methodum perpedat, et verum sincera confessione prodere velit. Ex quo enim quis e catholica ecclesia excessit, eamque visibilem, sanctam, errore nesciam, et judicem controversiarum negat: ille jam renuntiat principiis omni-

bus, quibus sibi palam fieri possit, ubinam certo veritas fidei regnet. Nimirum lex omnis credendi, hisce principiis abjectis, tum sistitur aut in interno afflatu, aut in viribus rationis suae. Unusquisque autem se hic pollere satis putat, et nemini vult concedere, sacras nempe scripturas, prout sibi convenientius videtur, explicans, et in suam sententiam ubique trahens. Quum ergo paria haeretici omnes canant, et suum quisque sensum producat: quis non videat, manifestum satis inter illos esse non posse, quis in fidei controversiis erret, quisve attigerit veritatem. Quod si manifestum id nequaquam est, ergo sine iniquitate una haereticorum societas in alteram saevire religionis causa non poterit; multoque magis inique aget, si in catholicos, quos non solum momenta rationum, sed antiquitas etiam, et traditio tuetur. At ecclesia catholica divinis quibusdam privilegiis munita, evidenter intelligit ac sentit, a se veritatem, ab haereticis vero errorem stare. Ea quippe est, quam Deus locavit inter homines *columnam ac firmamentum veritatis;* quacum Christus pollicitus est se aeternum fore; in qua posuit visibiles, et rite electos pastores, atque doctores; quae ab alia aliqua ecclesia, ut haereticis omnibus accidit, divulsa non est; quam audire, cui credere jubemur; nulli enim fallaciae atque errori (quoties de dogmate, et de fidei controversiis agitur) obnoxia est; immo judex controversiarum omnium, in religione occurrentium, a Deo constituta fuit.

Haec autem omnia invictissime confirmata reperias in catholicorum scriptis. Confirmavi et ego brevi sermone in hoc libro. Ac proinde nullo negotio colligere jam possumus, quam labili fundamento argumentum Phereponi, quam stabili sententia catholica innitantur. Ubi enim catholicis evidens sit, se vera tradere et credere, consequens etiam est, ut haeretici contraria docentes, atque credentes, delirare quodammodo dicantur, et ortho-

doxi istorum judices merito esse possint. Quod si haeretici errant atque delirant, ergo phreneticorum similes sunt, propterea que coercendi, et medicamentis etiam amaris ad sanitatem revocandi. Similes, inquam, sunt phreneticorum. Ut enim phrenetici, phantasia ex morbo vitiata, in furias acti, non sibi solum, sed rei etiam publicae esse damno atque incommodo possunt, ideoque cohibendi sunt: ita etiam haeretici, intellectu propter errorem corrupto, cum sibi tum aliis nocere queunt, aeternas in se poenas derivando, et alios in eumdem errorem, eademque damnationem trahendo. Denique si etiam daremus, nulli alii sectae haereticorum nomen phreneseos convenire posse, at certe phreneticis accensendi erant donatistae, qui eo usque furebant, ut nedum in episcopos catholicos, sed in se ipsos saevirent, et se flammis ac morti sponte darent. Igitur quis non videat, christianae caritatis munus fuisse, ita illud hominum genus salutaribus quibusdam castigationibus veluti medicaminibus opportune aggredi, ut oculos tandem aperire vellent ad veritatis lucem? Augustinus autem eo in loco adversus ipsos donatistas agit.

Quae subinde Phereponus adfert, verba potius quam argumenta sunt. Inquit enim: *Multitudinem, aut potentiam, quae sibi jus judicandi vi adrogare solent, huc nihil facere, quum veritatem penes plerosque et potentissimos fore nusquam promiserit Deus.* At certe Deus promisit, veritatem apud ecclesiam suam fore. Catholici vero in sola moltitudine atque potentia nunquam constituerunt veritatis fiduciam, sed in rationibus, in scriptura sacra, in traditione, atque in ipsis Christi apertissimis promissis, quae nulla sibi societas, praeter catholicorum, vendicare potest. Inter christianos nota quoque ecclesiae verae fuit ac erit amplitudo, atque universalitas, ut ita dicam, ipsius. Habemus enim firmissimos propheticos sermones, quibus

ista amplitudo promittitur germanae Christi ecclesiae. Hujusmodi notam invictissimae aliae veritatis notae ita comitantur, ut cuicumque sine partium studio agenti innotescere semper queat, nos legitimum esse Christi gregem: quod de se ostendere nunquam continget haereticis. Subdit Phereponus: *Si ad ea usque tempora, quibus Vandali ariani in Africa longe potentiores fuerunt, vitam produxisset Augustinus, vidissetque ab iis male haberi catholicos Afros, quasi impios ac phreneticos: facile sensisset se periculosa ratiocinatione esse usum contra donatistas, et denuo coepisset defendere sententiam, quam prae affectu retractarat.* Ut lubet, hariolatur hic censor. At nos longe fidentius dicimus, Augustinum in vandalica persequutione positum, a sententia, quam tuemur, non fuisse recessurum. Neque enim facere Vandali poterant, ut minus quam antea Augustino manifesta foret catholicae religionis veritas, et arianorum impietas. Ipsos potius, magis quam antea, phreneticos fuisset arbitratus, quippe qui ad errorem adjunxissent etiam rabiem atque furorem. In hisce autem angustiis patientiam parant, ac parare debent catholici; parasset et Augustinus: quod jam fecerant majores nostri sub imperatoribus ethnicis, atque tyrannis. Vandalis vero objicientibus phrenesim et pertinaciam Augustino, habuisset iste solidissimas rationes ipsis reponendas, quales nullus haereticus habere unquam contra catholicos potest. Quamobrem quum Augustinum tum deprehensurum fuisse argumenti sui vanitatem, Phereponus frustra somnians exclamet: *O infelicia argumenta, quae paulo post mera sophismata facta sunt! Orationes imprudentes, ac fallaces, quae errori aeque patrocinabantur, ac veritati!* patiatur ille, nos hoc unum dicere, neminem levius et confidentius sibi triumphum canere potuisse, quam nunc Phereponus faciat.

Pergit censor, et Augustinum audire recusat, affirmantem, e circumcellionibus multos jam catholicae ecclesiae redditos, damnare suam pristinam vitam. Non credit Phereponus, neque credendum putat, homines facinorosos, qui rationes semper antea spreverant, poenis subito adductos fuisse ad id profitendum, quod damnarant. Hoc ab ipsis factum arbitratur, ut potentioribus partibus ore gratificarentur; non enim verbis metu extortis habenda fides. Nimirum videtur hic ignorare Phereponus rem sibi notissimam, nempe quale hominum genus circumcelliones fuerint. Cum ceteris donatistis errantes in fidei doctrina, rebelles imperatoribus, in catholicos mille modis, immo et interdum in se ipsos, morte sibi conscita, dementissime ac furiosissime saeviebant. Quid facilius, quam aliquando animadvertere manifestum scelus? Quid verisimilius, quam hosce homines a catholicis territos, atque edoctos, in sese tandem fuisse reversos, prioremque agnovisse insaniam? Verane an falsa quis in tormentis fassus fuerit, tum dubitare possumus, quum aliunde non constat, accusatum effecisse, quae ipse fassus est. Potuit tum vis adhibita extorquere confessionem falsam. Dubium itidem erit, an quis vi admota errorem suum, pravamque sententiam revera, uti fatetur, agnoverit, quum dubitari potest, num illud sit error, num prava sententia. At, ipso testante Pherepono, apertus erat error, manifestissima insania circumcellionum antea furentium. Quis ergo, plerosque saltem illorum jam pacata mente pristinam vitam detestantes, ex animo tunc egisse non credat, et patentissimis denique cessisse rationibus? Quis ideo magis non credat, si recogitet, catholicos in adhibendo rigore moderationem non fuisse oblitos? Sed Phereponus nihil facile credit, quod suae sectae, suisque anteceptis opinionibus noceat. Et jam nobis timendum est, ne stultos in posterum vocet judices christianos,

qui fidem unquam habeant confessioni, sive honestae alicui promissioni reorum in tormentis factae, et post ipsa tormenta confirmatae; aut ne facinorosi, qui diu rationibus restitere, unquam ipsis cedant, quamquam poenis meliora sapere, et ad mentem redire coacti, et quamquam rationes ipsae dilucidam veritatem atque justitiam omnibus notam contineant.

Hasce autem rationes donatistis magna cura fuisse explicatas, auctor est ipsemet Augustinus. Inquit enim: *Si terrerentur, et non docerentur, improba quasi dominatio videretur. Rursus si docerentur, et non terrerentur, vetustate consuetudinis obdurati, ad capessendam viam salutis pigrius moverentur, etc.* Verum ista non sufficiunt Pherepono. *Terror*, si ipsi credimus, *conjunctus doctrinae eam vehementer suspectam facit; quippe quam putant homines, nisi vi et auctoritate fulciretur, sponte sua collapsuram, nec terrore legum uti, nisi quia lumine veritatis sibi hominum animos conciliare nequit.* Sed quinam sint homines isti, qui ita judicant, quaeso nobis edicat Pheremonus. Certe nonnisi homines facinorosi, caeci, et pervicaces. Nam pii, recte compositi, et dociles, ubi placidis animis doctrinam ipsam intime excutiant, secus judicabunt. At hac ipsa de causa facinorosis, caecis, ac pertinacibus adhibentur terrores, ut attentum et ipsi animum adferant ad doctrinam coelestem, atque ad veritatem, quae sibi offeruntur. Hoc autem hominum genus, in errore et improbitate obfirmatum, male forsitan semper vel sine tormentis, de doctrina judicassent, quippe qui non viderent, neque sentirent, illam lumine veritatis sibi conciliantem animos. Terrorem ergo adhibere licet, ut se recte edoceri patiantur; edocti vero agnoscent, suspectam minime esse doctrinam, quae in eum solum finem terrore utebatur, ut in suae veritatis lucem oculi pervicacium intenderentur. Quapropter ethnicis an-

tiquis, et turcis terrore solum, non autem doctrina (et si doctrina, certe fallaci ac falsa doctrina), in suam sententiam populos pertrahere conantibus, Phereponi verba objici potuissent; non autem catholicis. Et videat ipse Pherepontis, quid scelestis ac improbis hominibus responderet, si eadem argumentatione usi, justitiam cum humanarum tum divinarum legum suspectam haberent, eo quod terrore poenarum armentur. Neque enim veritates religionis minorem, quam justitia legum, in animos vim habere dicendae sunt, si attente audiantur. Alioqui apud Deum et apud homines excusandi forent, quicumque in religione aliqua, licet falsissima conquiescunt.

Adducit subinde Augustinus exemplum Dei O. M. qui nos certe amat, *et tamen nos non solum docere suaviter, verum etiam salubriter terrere non cessat.* Ad haec censor: *Quis homo audeat,* inquit, *sibi jus in ejusdem naturae participes, idem ac Deus, adrogare, nisi qui se hominem esse sit oblitus? Quis enim ignorat, aliud plane jus esse Creatoris in creaturas, aliud creaturarum in se invicem, aliamque Dei ac hominum affectionem?* En quibus captiunculis lectorem suum Pherepontis detineat. Nemo sanus, multoque minus catholici, tale jus in homines sibi unquam adrogarunt, quale Deo competit, omnium Creatori, ac Domino vero, et animas in gehennam mittere valenti. Sed quidem putarunt, et adhuc merito putant, legitimis regibus atque magistratibus jus esse animadvertendi in sontes, quamvis ejusdem naturae participes, et in officio continendi, et corrigendi, et terrendi homines, ne in errores ac vitia deflectant, sive ut inde revocentur. Quod dum praestant, non suo jure magistratus et reges faciunt, sed jure, quod ipsis Deus contulit, potestate regnandi collata. Neque propterea quod omnis erroris et affectus in judicando et castigando sit expers Deus, re-

ges vero et magistratus pravis affectibus erroribusque sint obnoxii, a judicando et castigando abstinere isti debent, dicendive sunt conservos suos non amare. Nam et amant, quum injustos ad meliorem frugem revocandos justis plectunt flagellis; et amare etiam possunt, dum justos et minime errantes, prae errore castigandos arbitrantur: a quo tamen errore abfuisse catholicos in causa donatistarum nos certo scimus. Quid ergo ad Augustini argumentum faciant Phereponi verba, quodcumque in latus vertantur, non video, nisi ut persuadeant, nullum homini jus in alterum esse debere, et legitimis regibus atque judicibus nefas esse usum securis, aliarumque poenarum.

Hinc etiam responsio peti potest ad Phereponi iratas voces, minime ferentis, ab Augustino ex vocatione Sauli divina vi peracta exemplum sumi. Quum enim illa prodigiose peracta fuerit, indignatur Pherephonus, cum coelestibus miraculis conferri vim a militibus lictoribusve magistratuum allatam, *et quia Deus miracula interdum adhibuit ad homines convincendos, hinc colligi ideo licitum esse vi uti.* Si Augustinus, inquit censor, *similes artes* (hoc est miracula) *adhibere potuisset ad convertendos donatistas, nihil erat, cur eum hic confutaremus, et omnem pervicaciam facile vicisset.* Iracundiae quaeso Pherephonus parcat, ne illius oculis turbidus affectus aspectum veritatis eripiat. Quandoquidem Augustino et catholicis regibus semper ad manum non sunt miracula, num ideo illorum caritas ab honesta severitate, aliisque artibus abstinere debet, quae vincere pervicaciam haereticorum possint? Sed animadvertat Pherephonus, aliud esse miracula, aliud vim adhibere, ut quis ab errore ad veritatis cognitionem traducatur. Quamquam magna virtus sit miraculis, ne ipsa quidem tamen pervicaces facile vincunt. Testis ea miraculorum copia, quae Christus, apostoli, Moses, at-

que prophetae fecerunt, persistentibus tamen in incredulitate aegyptiis, atque judaeis. Haec quoque in irritum cadunt, nisi potentis suae gratiae vi suavissima Deus agat in renitentium corda. At praeter miracula usus est Deus vi externa atque sensibili, ut Saulum de persecutore apostolum faceret. Dicimus ergo, Augustinum cum coelestibus miraculis non conferre, quod est ad virtutem convincendi homines, salutarem illum rigorem, quem reges interdum adhibent ad sanandos pervicaces haereticos. Neque affirmat, severitatem istam suapte natura aptam esse ad convincendos animos et persuadendum verum, quum id proprium sit rationum, atque argumentorum, ad quae audienda reluctantes per rigorem trahuntur. Sed tantum infert, et rectissime infert, ideo licitum esse vi uti ad haereticos in meliorem sententiam perducendos, quippe quod et Deus salubri violentia in eumdem finem interdum sit usus. Posuit nempe Deus reges in terris vicarios suos, ut veram quoque protegerent religionem, atque ecclesiam, et veritati omnium praestantissimae subsidium afferrent. Quum vero catholici principes certissimum habeant, et merito habeant, a se religionem veram stare: cur ad ipsam amplectendam urgere homines pertinaces sibi subjectos, aut eosdem in ipsa continere licitum sibi non putent, quando ipsemet Deus Saulum furentem ex equo dejiciens et caecitate percutiens, exemplo suo ostendit, vim in hunc finem usurpatam consentire posse cum caritate atque justitia? Non poterat Augustinus, non poterant catholici imperatores miraculorum vi pervicaciam atque insaniam donatistarum frangere. Fortasse ne ita quidem fregissent. Vim ergo aliquam salutarem, cujus exemplum Deus praemiserat, ipsis adhibere fas fuit; ut attentiores exinde aures et animos gens illa haberet, si tamen vellet, ad vim rationum et ad veritatem doctrinae.

CAPUT VIII.

Et haeretici catholicam ecclesiam persequuntur. Augustinus et Africani episcopi perperam insimulati impotentiae atque ambitionis in donatistas. Eorum christiana caritas, ut schismati finis fieret. Cur mortis donatistae quidam damnati. An, et quomodo piam Dei severitatem cum Afrorum episcoporum severitate composuerit Augustinus. Non omnis persequutio mala. Recte id ab eodem Augustino demonstratum variis literarum sacrarum documentis et exemplis.

Probaturus Augustinus in eadem epistola 93, posse dici, ecclesiam catholicam *persequutionem ab impietate et superbia haereticorum pati*, exemplum Apostoli adfert scribentis ad Gal., IV, 29, Isaacum ab Ismaele *persequutionem* passum, etiamsi legamus ancillam potius et ejus filium Ismaelem, ab Isaaci matre Sara passos graves molestias. Excandescit hic Phereponus et ait: *Verum quidem est, Hagaram male habitam a Sara, sed eo hic non respicit Paulus, verum ad Ismaelis actionem cum Isaaco protervius ludentis, quam vocat persequutionem, quamque confert cum persequutione, quam christiani patiebantur a judaeis: et quae non erat sita in eo quod viderent judaeos superbos esse ac pervicaces (quod nemo, nisi Poenus rhetor persequutionem vocarit), sed in eo quod ab iis omni molestiarum et poenarum genere afficerentur. Absurdum est conferri hasce persequutiones, quas tempore Pauli christiani ferebant, cum affectione animi episcoporum et ceterorum clericorum afrorum, qua aegre patiebantur sibi contradici a donatistis.* Alia addit, hoc est omnia turbat Phereponus, Augustino quod sibi lubet affingens, ut in eum declamandi postea bellam occasionem arripiat. In haec autem modestissima verba denique desinit: *Illudebat sane miseris Hipponensis rhetor quia sentiebat, omnia impune a se in illos potuis-*

se dici. Verum sanctus doctor nihil Apostolo affingit, sed quidem Apostoli verba acute perpendit; neque ait, sitam fuisse in superbia et pervicacia judaeorum persequutionem, quam ab ipsis judaeis sustinuere christiani; neque cum iis persequutionibus contulit molestias a donatistis catholicae ecclesiae illatas. Haec omnia e Phereponi cerebro nata sunt, inscio Augustino, et reluctantibus Augustini verbis. Sed quidem comparabat sanctus doctor Ismaelis actionem in Isaacum, quam *persequutionem* Apostolus appellat, cum donatistarum aliorumque haereticorum superbia, pervicacia et impietate, quam *persequutionem* quoque Augustinus vocat in ecclesiam catholicam. Sicuti enim *ille, qui erat secundum carnem,* ab Apostolo dicitur persequutus fuisse *eum, qui erat secundum spiritum,* non alia de causa, quam quod *luderet* cum Isaaco (vocabulo מצחק, *metzachek,* utitur scriptura sacra), quia ludus ille, quamquam institutus non esset ad afferendam gravem aut vitae, aut animo, aut facultatibus Isaaci perniciem atque dolorem, nihilominus aut ex superbia et protervia, et irrisione injurius erat dignitati Isaaci, aut ipsum edocebat cultum idolorum, aut ad haereditatem eidem legitimo successori eripiendam tendebat; ita et persequutio appellari potest, quicquid haeretici faciunt adversus ecclesiam catholicam ex superbia ac impietate, etiamsi nullam vim atque molestiam inferant catholicorum fortunis atque corporibus. Utrobique autem methaphorice forsan adhibetur *persequutionis* nomen, sed ut certe per illud significetur vere aliquod malum alterius corpori, sive animo illatum. Et quisnam ignorat, quantum ecclesiae Dei noceant pseudoapostoli et haeretici, *lupi* nempe *rapaces, non parcentes gregi,* uti eos Apostolus nominat Act. XX, 29, *loquentes perversa, ut abducant discipulos post se?* Quis ignorat, injustitiam, et superbiam et impietatem donatistarum, a

quibus olim discissa est unitas ecclesiae et vinculum caritatis et ipsamet ecclesia infamata; qui praeter se solos reliquam innumerorum christianorum rempublicam e fide excidisse putabant, idque ex dubia unius aut paucorum culpa; qui sacramentis vim non a Deo sed a ministri qualitate inesse contendebant, et in catholicos, atque in se ipsos crudelia patrabant? Ab hujusmodi hominum genere persequutionem patiebatur, et adhuc patitur ecclesia, graviorem interdum, quam quas a tyrannis est olim perpessa; in iis enim complurium animae perduntur, in his sola corpora perierunt. Atque haec est eo in loco Augustini sententia. Prostant libri. Attente ac sincere consideranti verba, nihil inde aliud eruitur.

Quid est ergo, quod tam impotenter in *Poenum rhetorem* Phereponus fertur? Nonne in hominem hunc aequius sua verba conveniunt? *Sed illudit Phereponus miseris lectoribus suis, quia putat omnia impune illis cursim legentibus a se propinari posse*. Verum magis etiam fiet palam quantopere eum transversum rapiat affectus, et malae causae tutela, dum carpit *affectionem animi episcoporum, et ceterorum clericorum afrorum, qua aegre patiebantur sibi contradici a donatistis.* Ad quae e vestigio addit: *Quis ferat eum* persequutionem *dici pati, cui dolet, quod non dominetur aliis, aeque ac miseros, qui facultatibus omnibus spoliantur, in exilium mittuntur, fustibus caeduntur, immo et occiduntur, nam hoc factum liquet ex epistola* C, *in qua Augustinus intercedit ne fiat.* Haec ille de episcopis afris et Augustino potissimum, dicentibus se persequutionem a donatistis pati. Nihil autem ego adferam de mulctis exiliis et poenis in donatistas congestis ab imperatoribus. Satis enim est monuisse, id hominum genus haec omnia nimium commeruisse, quum jam eorum schisma non Deo

tantum et ecclesiae adversaretur; sed humanas quoque leges pessundaret. Quam immaniter in catholicos eorumque sacra templa, et vel in ipsos episcopos caedibus etiam patratis grassati fuerint, quam pervicaciter imperatoriis edictis et omnibus pacis consiliis restiterint, nemo ignorat, et ne ipse quidem Pherepomus. Sed qualiter affecti erga donatistas fuerint Africae antistites catholici, eorumque clerici, praeterire non debeo. Cum Augustinus pluribus in libris, tum memorabile quoddam factum nunquam interiturum, sat prodit, a catholicis non res aut cathedras donatistarum, sed ipsos donatistas fuisse quaesitos; eosdemque in Africa praesules catholicos a libidine dominandi longissime abfuisse. Antequam Carthaginiensis Collatio anno Ch. 411, haberetur in qua de vera ecclesia disputatio ineunda, et de conciliandа pace inter catholicos atque donatistas agendum erat, deliberatum in catholicorum concilio fuerat, quibus conditionibus excipiendi essent donatistae post pugnam. In mentem aliquorum subiit offerre, ut vincentibus adversariis catholici omnes episcopatus muneri renuntiarent, et universae plebes Africae christianae accenserentur donatistarum episcopis. Quod si vincerentur donatistae, nihil tamen deperderent, dum in communionem catholicae ecclesiae redirent. Singuli episcopi catholici non indignarentur in honore et munere socium et aequalem habere, ubicumque episcopi duo schismatis causa constituti ante fuissent. Uno eorum defuncto, alter superstes integrae ecclesiae praeesset. Minime probatum iri hasce conditiones a reliquis episcopis catholicis Augustinus et alii nonnulli suspicabantur, quibus amor pacis, et caritas talia suggesserat. Nam et id contra canones erat, et nonnullis incommodo gravi esse poterat. Verum, ut ipsius Augustini verbis utar in lib. de gest. cum Emer. n. 6, *quando ventum est, ut hoc palam fieret, in concilio universorum tam frequenti,*

paene trecentorum episcoporum, sic placuit omnibus, sic exarserunt omnes, uti parati essent episcopatum pro Christi unione deponere, et non perdere, sed Deo tutius commendare. Legatur epistola ab eodem concilio ad Marcellinum tribunum hac de re conscripta, ubi prae ceteris egregia illa verba tacenda non sunt: *Episcopi propter christianos populos ordinamur. Quod ergo christianis populis ad christianam pacem prodest, hoc de nostro episcopatu faciamus. Si servi utiles sumus, cur Domini aeternis lucris pro nostris temporalibus sublimitatibus invidemus? Episcopalis dignitas fructuosior nobis erit, si gregem Christi magis deposita collegerit, quam retenta disperserit. Nam qua fronte in futuro saeculo promissum a Christo sperabimus honorem, si christianam in hoc saeculo noster honor impedit unionem?* Neque tum solum donatistis hanc in episcopatum societatem catholici obtulerant. Jam pridem id fecerant, uti significat Optatus Milevitanus, lib. I Hist.

Ecce memorandum facinus episcoporum Afrorum, quorum caritas erga donatistas contumacissimos in aliis etiam iisque plurimis occasionibus effulsit, ut jam satis intelligamus, nonnisi ab animo aequitatis oblito, aut furente prae odio, erumpere potuisse, quae de illorum ambitione et dominandi cupidine nuper a Pherepono audivimus. Neque hic detinebo lectores, tot alia monimenta producendo, quibus constet, catholicos Africae episcopos, et Augustinum in primis, id unum in votis habuisse, ut a stultitia, seu potius caeco furore, donatistas revocarent, ab extremis suppliciis immanium caedium reos vindicando, et eorum clericis et episcopis cum ecclesia vera conciliatis pristinos honores ac munera quaeque servando. Quei componi ista possunt cum iis, quae infra addit Pheréponus? *Deus*

ex nostra salute nihil lucrabatur. Sed Afri episcopi, auctoritate, dignitate, atque opibus eo majores erant, quo greges eorum numerosiores fiebant, quae non ultima causa harum vexationum fuisse videtur. Cur vero dicat censor, Deum ex nostra salute nihil lucrari, juvat explicare legentibus, quam male ista huic sedeant loco. Respondebat Augustinus donatistis, ecclesiae catholicae crudelitatem objicientibus, severitatem hujusmodi non culpandam, sed laudandam. Caritas enim cum iis vexationibus conjuncta erat; et caritatem non minus misericordia, quam severitas decet. Exempla inde multa congerebat, ut ostenderet, non ideo quemquam accusandum, quod alteri noceat, atque molestus sit; sed animum illius esse respiciendum, qui tum magis misericors, et benevolus, aut saltem justus est, quum plus interdum saevit. Hanc in rem inter alia scribebat Augustinus, Deum proprio Filio suo non pepercisse, sed pro nobis omnibus tradidisse illum. At Phereponus: *Quid simile est actioni Dei patientis volentem filium suum occidi in salutem humani generis, a sceleratis hominibus, ac moliminibus ecclesiasticorum, qui concitabant magistratus in miseros donatistas?* Tum petit Phereponus, an quisquam inter Afros tam perfrictae frontis fuerit, *ut auderet postulare ab infelicibus donatistis, ut crederent catholicos tam bene erga eos, quos vexabant, affectos, quam erat Deus erga homines, quum Filium suum vexationibus traderet, ut genus humanum salvaret?* Ad haec addit, quae nuper memoravimus, et orationem tandem ita concludit: *At rhetor noster non tantum veri, sed ne verisimilis quidem, ullam rationem habet. Nec opus erat: quum hisce argutiis minime cessuros mulctae, carceres, exilia, mors manerent.*

Quam plane verum est litigare volentem, rationes interdum, nunquam convicia deficere posse? Sed dolendum est, incidere

lectores non satis cautos in id auctorum genus, qui nihil pensi habent in publicum efferre, quicquid non veritas attente perspecta exerere, sed ira praeceps effutire jubet; quique sibi prius, tum auditoribus suis, magna confidentia imponere non dubitant. Quis autem, ut Pherepono jam respondeamus, tam leviter libros Augustini, atque historiam donatistarum percurrit, ut statim non intelligat, quam calumniose dicatur, nullam Augustino et Afris episcopis curam fuisse veri et ne verisimilis quidem; immo ne hoc quidem sibi necessarium illos putasse? Tot egregia volumina in donatistas conscripta, tot collationes quaesitae ac institutae, tot fortissimae rationes a catholicis adhibitae, vel me tacente, produnt, an Augustino, ejusque in Africa collegis, veri ac verisimilis cura studiumque fuerit, et an potius severitatis, quam argumentorum vi emollire ac frangere ipsi optarint pertinaciam donatistarum. Quod autem de morte haereticis eisdem illata Pheréponus interserit, ludibrium pariter veritatis est. Severas in se leges, ut ita dicam, ab imperatoribus extorserat immanis jam facta crudelitas donatistarum. Ipsae tamen leges severiores neminem mortis damnabant, eo quod haereticus quisquam tantummodo foret. *Non supplicio capitali,* scribit Augustinus ep. 50, nunc 185, cap. 7, *propter servandam etiam circa indignos mansuetudinem christianam, sed pecuniariis damnis propositis, et in episcopos, vel ministros eorum exilio constituto.* Si quidam ex iis morte violenta sublati sunt: pauci, et grassatores, et circumcelliones multarum caedium rei fuerunt. Episcopi vero, et Augustinus in primis, intercessere semper, ne illo usque descenderent justus alioqui rigor, et cohibendi nimii furoris necessitas. Immo ipsas lenire mulctas, et leges ipsas mitigare, quantum licuit, omnium cura fuit. Id constat ex variis Augustini epistolis. Quod si plus quam par erat quisquam militum caesareorum sive praefecto-

rum, abusus est auctoritate legum in personas facultatesque donatistarum, id in omnium aequissimarum legum conditionem referendum, quarum nulla hujusmodi infortunio obnoxia non est. Id contra mentem ipsius imperatoris factum, et praecipue episcoporum, omniumque proborum. *Haec omnia,* ajebat Augustinus, *displicent bonis, et ea prohibent et cohibent, quantum possunt: quantum autem non possunt, ferunt: et sicut dixi, pro pace laudabiliter tolerant, non ea laudabilia, sed damnabilia judicantes.*

Quod est ad comparationem divini erga homines affectus, et episcoporum erga donatistas, nemo certe catholicorum ita desipuit, ut se cum Deo componeret. Sed nemo itidem futurus nunc esse deberet, adeo sui oblitus, ut pravum in episcopis Afris animum fuisse contenderet, eorumque tum ambitionem, tum avaritiam affirmaret causam dedisse invocandi in donatistas legum subsidii. Qui clericis et episcopis donatistis omnia ut prius intacta volebant, offerebantque vel sedes proprias, ut eos Christo ac verae ecclesiae lucrifacerent: qua ratione censeri, qua fronte dici possunt abominandis cupiditatibus ad vexandos donatistas impulsi? Id multo minus suspicari nefas, si temporum illorum historia sincere consulatur; et quantopere publicam pacem haeretici illi immanitate sua turbarent, innotuerit; et quid eorum querelis atque calumniis sanctus Augustinus responderit. Praecipue in memorata epist. 50, nunc 185. Ceterum petenti Pherepono, an quid simile reperiri possit inter actionem Dei tradentis Filium suum pro salute hominum, et catholicorum concitantium magistratus in miseros donatistas, respondemus, non exiguam similitudinem intercedere, quantum tamen patitur infinita operantium differentia, ut actiones assimilentur. Siculi enim Deus, quo infinitae suae justitiae fieret satis, et humanum deinde salvaretur

genus, voluit, non quidem scelus judaeorum, sed tormenta et mortem Filii sui; ita etiam episcopi Afri, quo a pertinaci errore, et a certo gehennae periculo donatistas deploratos averterent, castigationes in ipsos decerni voluerunt. Utrobique severitas, sed justa severitas conspicitur; utrinque caritas effulget; utrinque per severitatem magnum hominibus quaeritur bonum, et proinde justa, pia, ac laudabilis cum Dei, tum episcoporum actio est, nisi quod hominum opus, quamquam justum et pium, nulla ex parte aequare potest divini operis pretium, atque successum. Neque porro necesse est, ut in omnibus, et minutissime sibi respondeant res comparatae, dum in eo vigeat similitudo, in quo res ipsae assimilatae fuerunt. Quae quum ita sint, quis jam pudorem, sive ut dicere jam licet, impudentiam Phereponi non miretur, dum hac de causa ait: *Pudet immorari confutandis ejusmodi ratiocinationibus, quae ne logicae quidem tironibus hodie condonarentur?*

Multo magis mirabitur lector hominis confidentiam, quum intelliget, nunquam institutam fuisse ab Augustino comparationem inter Deum ejusque actionem, et affectum erga homines; et episcopos Afros, eorumque actionem, atque affectum erga donatistas. Ideo tantum exemplo Dei non parcentis Filio suo, sed eum pro salute hominum tradentis, Augustinus utitur, ut generale illud effatum probet: *Quum boni et mali eadem faciunt, eademque patiuntur, non factis, et poenis, sed causis utique discernendi sunt.* Et infra: *Discamus in similitudine operum discernere animos operantium, nec clausis oculis calumniemur, et benevolos pro nocentibus accusemus.* Opera similia multis exemplis ostendit Augustinus, et tamen quia diversi sunt operantium animi, diversae operandi causae: hi pios et justos, illi impios et iniquos se produnt. Certum autem est, Deum non

solum passum fuisse, ut innocens Filius suus a sceleratis necaretur, sed etiam voluisse, atque exegisse, ut tormentis ac morti offerretur ejusdem Filii vita. Et ipse Filius, volens quidem et liber, sed tamen obediens Patri usque ad mortem, et ejus aeterno decreto, ac voluntati obsequens, traditus est cruci pro nobis. Reus, impius, et damnandus nobis illico videretur, qui tale aliquid vellet atque exigeret, nisi ejus animum atque ita agendi causam discerneremus. Quum vero infinita justitia, atque infinita caritas Deum permoverint ad hujusmodi actionem, propterea summe pia, justa et laudabilis fuisse cognoscitur actio illa Dei, qui alioqui nihil non pium, non justum agere potest. En ergo quem in finem, et quanto jure mentionem Dei tradentis Filium suum fecerit Augustinus, non comparans revera cum episcopis Afris Deum, neque Moysen, neque graecos pro Paulo apostolo caedentes Sosthenem judaeum, neque Paulum eumdem, neque apostolos, neque ipsum Christum: quibus tamen omnibus exemplis apposite probat, justum opus, et pium esse posse in aliquibus, quod injustum et detestandum postea deprehendatur in aliis. Pro sua liberalitate Phereponus comparationem istam alio detorquet contra Augustini mentem, ne se declamaturum tam cito materia deficiat, quamquam inter ista, ut vidimus, intercedere similitudo aliqua possit.

Sunt Augustini verba § 8, in epist. 93, olim 48, cap. 2. *Si semper esset laudabile persequutionem pati, sufficeret Domino dicere: Beati, qui persequutionem patiuntur, nec adderet, propter justitiam.* Ad haec ait Phereponus, donatistas non solum se praetulisse catholicis, quod persequutionem paterentur, sed quia, ut quidem putabant, hoc fiebat justitiae causa, quum nollent id facere, quod sibi illicitum esse, ac Deo displicere credebant. Tum addit, hanc animi affectionem laudandam, e-

tiam in errantibus; vituperandos contra esse, qui ab invitis extorquent, ut id faciant metu suppliciorum, quod illicitum esse putant. *Quamvis enim, quod inviti faciunt, natura sua rectum esset, Deo non posset non displicere, qui non vult ore dumtaxat coli, sed potissimum animo, nec ab invitis quidquam accipit.* Ita ille. Et ei quidem gratias habebunt cum judaei, tum muhammedani, et gentiles, ceterique haeretici vel pestilentiores, quod plaudat eorum pertinaciae in tuendis erroribus, in impietate servanda. Sed quid refert, quod ista protervia a non mala affectione prodeat, hoc est a voluntate non faciendi, quod illicitum putatur? Num propterea excusandi, immo laudandi judaei et donatistae, et reliqui, a Christo, aut a vera Christi doctrina, aversi? Dicat Pheroponus, si audet, si potis est, et evacuet crucem, et religionem Christi. Quod si gentem illam ab ira Dei salvare nequit falsa illa persuasio, atque pervicacia: cur vituperandi quaeso sunt, qui eos a tanta miseria liberare conantur, et in spem aeterni regni pertrahere? Nonne et haec animi affectio in catholicis laudanda, quippe a christiana caritate progenita? Certissimum autem est et apud nos, fidem a libera voluntate, non a coactione esse expectandam; Deoque non solum non probari, sed invisos esse qui animum ab ore discordem in religione ferunt. Sed quae a catholicis interdum adhibentur in haereticos moderatae castigationes, et usus modestus terrorum, non eo tendit, ut errantium voluntas adigatur ad veteres opiniones ponendas, et ad meliorem amplectendam; sed ut propter suppliciorum sive incommodorum imminentium formidinem, animi et aures attentiores praebeantur doctrinae sanae, et veritatis praedicationi. Quod si Deo displicet, quidquam ab hominibus invitis fieri, etiamsi id natura sua rectum foret, non minus etiam eidem displicet, perniciosos et impios errores ultro ab hominibus

propugnari, quamquam credentibus se pro veritate certare. Quapropter si ad evitandas vexationes quisquam ficto animo ad veram fidem convertitur, id quidem ejus vitio aut infelicitate contingat, non autem catholicis culpae vertendum, qui quantum in ipsis est, hominem illum et a primis erroribus, et ab illa gravi calamitate liberum optant, et liberare contendunt.

Pergit Augustinus ita scribere in memorata epist. 93, cap. eod. *Si semper esset culpabile persequutionem facere, non scriptum esset in sanctis libris: Detrahentem proximo suo occulte, hunc persequebar. Aliquando ergo et qui eam patitur, injustus est: et qui eam facit, justus est.* Respondet Phereponus, hunc psalmi centesimi locum, nihil facere ad persequutionem hominum dogmata quaepiam bona fide amplectentium, nec ceteroqui deteriorum morum, quam sunt reliqui cives. David enim ibi non agit *de quavis persequutione*, sed tantummodo pollicetur, se *a conspectu suo ejecturum* calumniatores omnes, loquiturque de delictis, societatem civilem perturbantibus, et de quibus non ex religiosis, sed ex civilibus legibus poenae sumi possunt. Nolo hic disputare de sensu vocabuli hebraici, *Atsmith*, quod *tollam* Phereponus interpretatur, reliqui vero linguae sanctae periti interpretati sunt, *succidam, disperdam, interficiam, interficiebam, et usque ad internecionem persequebar.* Neque itidem placet hic inquirere, an pravae opiniones in religionis doctrina societatem civilem perturbent, et ecclesiam scindant, et Deo sint invisae, ac propterea poenas quoque civiles mereantur a regibus, quos Deus custodes etiam constituit religionis germanae, et doctrinae coelestis. Praetereo etiam, nulli coetui magis convenisse calumniatoris notam, quam donatistis, Caeciliani, imperatorum, judicum omnium, et ecclesiae universae calumniatoribus conclamatis: quod ne ipse quidem Phereponus negat. Animadver-

tere solum juvat, Phereponum non hic minus, quam alibi imponere Augustino, sive nesciat, sive nolit apertissima illius sensa intelligere. Illo psalmi loco utitur Augustinus, non uti ostendat, licere catholicis persequi donatistas; sed ut ostendat, non ideo quemquam statim esse culpandum, quod persequutionem faciat; nam et sanctus David persequebatur calumniatores, neque tamen injustus idcirco fuit. *Si semper,* inquit, *esset culpabile persequutionem facere, non scriptum esset in sanctis libris etc.* Propositis psalmi verbis, conclusionem inde istam elicit: *Aliquando ergo et qui eam* (persequutionem) *patitur, injustus est; et qui eam facit, justus est.* Ubi vides ex tribus propositionibus, quibus constabat syllogismus a donatistis instructus, solam primam universalem his verbis conceptam: *semper culpabile est persequutionem facere,* ab Augustino falsitatis argui, et merito argui. Quocumque enim nomine appelles, quod regius Psaltes comminabatur calumniatoribus, grave istis molestumque futurum erat, et proinde a persequutione minime distabat, eique persequutionis, sed justae minimeque culpabilis convenire nomen potuit. Vides etiam, ab Augustino ea psalmi verba non accipi, quasi de quavis persequutione David loquatur, neque adhiberi, ut justa demonstretur persequutio donatistis illata. Phereponus autem contra ventos pugnans, sibi fingit, Augustinum nihil aliud voluisse, quam hoc postremum, a quo tamen tunc Augustinus alienus erat. Quare censor in ea verba confidenter erumpit: *Hoccine est scripturam, ut decet, interpretari, an temere arripere vocabulum male intellectum, ut videaris aliquid dicere, quum revera nihil dicas?* Hoccine est et ego dicam, censuram agere, ut decet, an sibi umbras effingere, ut in illas digladieris, et videaris aliquid evincere, quum revera nihil evincas?

Ejusdem ponderis sunt sequentes Pheréponi animadversiones;

et utinam non pigeat lectorem audire, ut me piget refutare talia. *Occiderunt impii prophetas*, inquit Augustinus in eadem epist. 93, olim 48, cap. 2, § 8, *occiderunt impios et prophetae.* Ad quae Phereponus: *Quosnam propter meras opiniones occiderint prophetae, debuisset dicere Augustinus; nam si quos occiderint propter male facta, ex lege ipsa Mosis morte plectenda, hoc nihil facit ad donatistas, aut alios similiter errantes.* At Augustinus, si hoc objecisset donatista aliquis, ut arbitror, serium risisset, non quia sibi deesset, quod hic responderet, sed quia nulla responsione opus erat ad hujusmodi interrogationem. Neque enim, dum haec scribebat, sibi propositum erat, aut esse debebat, inquirere, cujus delicti causa occisi a prophetis impii fuerint. Quaecumque enim causa prophetas eo impulerit, injusta certe poena esse non potuit, quippe quae zelo Dei, et Deo ipso jubente de hominibus sumta. Hoc autem Augustino satis erat, ut universalem illam sententiam confirmaret a se productam, nempe: *aliquando et qui persequutionem patitur, injustum esse; et qui eam facit, justum.* Cur vis Augustinum debuisse dicere, quod ad rem propositam nihil necesse fuit? Ceterum ex Deuteronomii cap. 13 et 17 et 18, et ex nonnullis exemplis antiquae legis, non difficile fuisset hujusmodi etiam Phereponianae interrogationi facere satis. Pergit censor. *Praeterea ostendendum fuisset, quidquid fecerunt prophetae, id licitum esse sub novo testamento; nam hoc pernegat Christus dissertissimis verbis Luc. IX, 55, 56, nec quemquam legibus a Christo latis solvere potest Augustini auctoritas.* Cupientibus discipulis, ut Samaritae flammis e coelo demissis comburerentur, Christus ait: *Nescitis cujus spiritus estis. Filius hominis non venit animas perdere sed salvare.* En Lucae verba. Quid catholici nonnulli ad ea respondeant,

sentientes, morte quoque haereticos pertinaces posse juste mulctari: apud alios legere Phereponus poterit, quum sibi vacabit. Nobis interim mitiora suadentibus satis est pro Augustino respondere, nihil pertinere ad donatistarum causam locum illum evangelii. Ecquando enim donatistarum animae a catholicis perditae fuerunt propter solam dogmatum sive opinionum differentiam? Quandonam ab imperatoribus statutum fuit, ut haeretici illi perimerentur, nisi forte quum turbatae publicae pacis, et caedium, et perduellionis rei deprehendebantur? Poenae dumtaxat moderatae, levesque mulctae in ipsos decretae a legitimis magistratibus, idque secundum Christi spiritum, et desiderio salvandi, non perdendi illorum animas, posteaquam nulla mansuetudine nullis rationibus ab apertissimo errore, et a furore se non patiebantur revocari. Ostendat Phereponus quibus Christi legibus id in lege nova interdictum fuerit, et quei christianae caritati adversetur; atque erit tum nobis magnus Apollo.

Flagellaverunt judaei Christum, judaeos flagellavit et Christus. Sunt Augustini verba. Quae ita excipit Phereponus: *Quasi vero flagellatio illa, qua Christus pecudes, potius quam homines, ejecit e templo, possit conferri cum crudeli flagellatione, quam Christus passus est a romanis, judaeis gratificantibus. Aut Augustinus valde spernebat ingenia donatistarum, quibus se ejusmodi ratiocinationibus os obstruere posse sperabat, aut multo majorem fiduciam habuit in edictis Honorii, quam in pondere rationum.* Jamdiu conviciis rem suam agere Phereponus instituit. Sed ego veri studiosos atque sinceros lectores rogabo, ut perspiciant quam opportune Phereponus suam hic bilem in Augustinum rursus exoneret. Dixerat sanctus doctor: *Plane semper et mali persequuti sunt bonos et boni persequuti sunt malos. Illi nocendo per injustitiam,*

illi consulendo per disciplinam. Illi immaniter, illi temperanter. Illi servientes cupiditati, illi caritati, etc. Tum exemplis rem firmat atque inter alia memorat Christum a judaeis flagellatum, qui et judaeos in templo vendentes et ementes flagellis ceciderat. Exemplum hoc apposite cadere ad confirmandam Augustini sententiam universalem nemo non videat. Certissimum enim est, tam Christum, quam judaeos, rem illam praestitisse. Sed Christus bonus consulendo per disciplinam malis, isti mali nocendo per injustitiam bono, id praestitere; ille caritati serviens, isti cupiditati; ille temperanter, isti immaniter. Quid est quod intentioni Augustini plane hic non respondeat? Sed, inquit Phereponus, cum judaeorum crudelissimo rigore conferri non potest mitissima severitas Christi in judaeos; et judaei e templo ejecti pecudum similes fuere, ac flagello propterea digni, Christus autem innocentissimus fuit, et ingenuus moribus. Quis rogo acutum Pherepoui ingenium jam non miretur, tantum discrimen inter Christum et judaeos nostris demum temporibus reperientis? Immo, si Pherepono credimus, quis non agnoscat Augustinum aut stupidum, qui discrimen istud non animadverterit, aut callidum, qui dissimularit? Verum, ut serio agamus, dicat Phereponus, num Augustinus sibi probandum sumserit, malos parem persecutionem in bonos, et bonos in malos semper exercere? Si probandum id non sumsit, sed quidem, non minus bonos quam malos, ex diversis tamen causis, persequutionem agere: quid refert animadvertere discrimen inter Christi et judaeorum flagellationem? Obstatne discrimen illud, quominus immerito judaei Christum, Christus judaeos merito, reipsa flagellarint? Praeterea nonne et hanc ipsam differentiam significavit Augustinus, dum inquit, bonos persequutionem *temperanter* facere in malos, et malos contra *immaniter*

saevire in bonos? Quod si judaei e templo expulsi pecudes erant, num propterea mali et nocentes et plectendi non fuere, quando *orationis domum fecerant domum negotiationis, et speluncam latronum?* Quacumque ex parte animadversionem Phereponi contemplemur, nihil occurret adversus Augustinum. Quid aliud ergo Phereponus inde obtineat, nisi prodere se scientissimum pessimae omnium censurae, quae tum fit, quum nos arreptis temere auctorum verbis, neque mente, consilioque eorumdem auctorum considerato, somniamus in iis, quae postea stylo nostro libere insectemur? Porro ex his judicent aequi amantes, num Augustinus donatistarum, an potius Phereponus lectorum suorum ingenia valde spreverit, haec scribens, quae tam facile sophisticam redolere noscuntur.

Mitto non absimiles hominis illius notas in ea verba Augustini: *Traditi sunt apostoli ab hominibus potestati humanae; tradiderunt et apostoli homines potestati satanae;* quia nihil ad rem illae faciunt, et una eademque responsione jam per nos confutatae fuerunt. Quum subinde Augustinus sentiat, ideo apostolorum tempore non invocatam fuisse regum auctoritatem in praesidium verae fidei, quia nondum rex ullus erat Christo deditus; ita respondet Phereponus: *Quasi vero ea non fuerit nativa indoles regni Christi, quod ipse testatur non esse hujus mundi, quamobrem legionibus minime defendebatur. An non potuit Christus, si voluisset, ingentem copiam judaeorum vocare ad arma, ut se tueretur contra inimicos, et quod viribus humanis deerat, vi divina miraculorum perfacile superare, si ita Deo visum fuisset?* Utique Christum id potuisse, cum Pherepono affirmamus. At qui venerat ad instituendum atque exercendum spiritale regnum in terris, regnorum temporalium jura et leges intacta relinquere, non evertere voluit. E-

xemplo itaque suo tantum significavit pontifices, sacerdotes et reliquos spiritales ministros suos jus armorum saecularium sibi tribuere non debere. Ostendit, non esse fidem suam, turcarum ad instar, vi gladii propagandam, et ad eam suscipiendam invitos homines extremis suppliciis non esse cogendos. Demum nos docuit, excitandas non esse vel pro vera fide seditiones populorum adversus legitimos reges et contra praepositos nostros: quod anabaptistae, calviniani, et alii novatores, ipsique olim donatistae, sunt ausi. Nunquam vero Christus docuit, legitimos reges, qui non sine causa gladium portant, et ministri Dei sunt, peccare et inique facere, si veram fidem, quam ipsi favente Deo amplexi fuere, et fidei unitatem, sartam tectam in populis sibi et ecclesiae subjectis servare, atque a ruina et divisione tueri velint, et salubribus in eum finem suppliciis temporalibus in refractarios utantur. Immo piis regibus, et politicis magistratibus hoc onus incumbere cum recta ratio, tum sacrarum literarum exempla persuadent.

CAPUT IX.

Quod Augustinus de rogatistis, et de vexatione haereticorum, sententia mutata, scripsit, non immitem eum, neque Proteum arguit. Hipponensis civitas credenda est non ficto animo schisma ejurasse. Inter catholicorum et muhammedanorum persequutiones quam magna differentia. Sententia Augustini de divina gratia non excludit utilitatem poenarum in haereticos pertinaces. Nullo jure culpatus a Pherepono Augustinus, culpans donatistam asserentem, neminem cogendum esse ad bonum.

Rogatistas, qui schisma ab ipsis donatistis fecerant, alloquens Augustinus in laudata epist. 93, cap. 3, § 2, ait, illos quidem reliquis donatistis videri mitiores, quod cum immanissimis circumcellionum gregibus non saevirent; sed non ideo mitiorem

inde ipsorum animum ostendi posse. *Saevire vos nolle dicitis; ego,* inquit Augustinus, *non posse arbitror.* Immite ac inhumanum Pherepono videtur hoc Augustini responsum, et alienum a mansuetudine, quam prae se ferre solebat. *Qui enim,* ait, *noverat eorum animos? Annon poterat fieri, ut ex animo ab omni persequutione abhorrerent? Facile sane hoc mihi persuadeo.* Et Augustinum, quippe affectu occaecatum, ideo tam futilibus rationibus usum fuisse pronuntiat. Sed utinam sibi semper tam facile de aliorum animis bene persuaderet Phereponus, neque enim adeo frequenter, ut vidimus et visuri sumus, Augustino et catholicis malediceret, ineptis tantummodo et virulentis suspicionibus indulgens. Equidem quin mitius respondere potuerit Augustinus inficias non eo. Quid enim dissimulemus christianae caritatis loquelam in his casibus? Verum Augustinus ita sibi respondere fas licitumque putavit, ut rogatistas moneret, ipsos non idcirco se a persequutione facienda alienos venditare posse, quod reipsa non facerent; nam et ad faciendam vires deerant (erant enim rogatistae numero tantum decem) et eorum auctor Rogatus a contentionibus minime abstinuerat. Ceterum e vestigio subjicit Augustinus, se mitem hunc animum in rogatistis ponere et credere velle. *Sed ponamus,* ait, *vos etiam nolle, quod non valetis etc.* Hoc autem omittere Phereponus non debebat, si agere sincerius cum Augustino statuisset, quem alioqui mansuetum virum ipse negare non potest.

Fatetur infra Augustinus, se olim in ea sententia fuisse, ut haereticos nulla molestia temporali afficiendos arbitraretur, sed aliam se postea mentem induisse ex quo tum experimenta, tum rationes validissimae sibi nimium persuaserant, non justam solum, sed utilem plane ac necessariam interdum esse hanc agendi rationem. Ad haec Phereponus ait, Augustinum, uti norat

ex rhetorica institutione id dicere pro temporibus, quod causae postulabant, ita etiam pro temporibus sensisse. Etsi daremus, Augustinum ex institutione rhetorica novisse in utramque partem dicere, non quod veritas, sed quod causae postularent: num illum excogitare etiam aut credere possumus adeo excordem et impium, ut eamdem servare consuetudinem vellet in tanti momenti rebus, atque ubi de religionis, et ecclesiae honore, et de sua ac aliorum aeterna salute agebatur? Id suspicari, id credere sine ulla prorsus causa atque ratione, cum inhumanum, tum iniquum esse, quis non intelligat ex ipsius Phereponi nuper allata sententia? Mutavit opinionem Augustinus; at vi exemplorum atque rationum victus. Id quotidie prudentes et veritatis amantes faciunt, qui meliorem sententiam amplexi in ea consistunt et consistendum sciunt, et tum potissimum, quum ad aeternae salutis periculum, atque ad leges divinas res pertinet. Attamen Pherepontus haec subjicere non erubescit: *Quis dubitat, quin si ecclesiae Africanae a persequutione abhoruissent etc. contrariam causam copiose peroraturus fuisset? Ego sane nullo modo dubito, quin si illum apud Vandalos vexatae ab arianis ecclesiae Africanae causam dicere oportuisset, contrariis plane usus esset argumentis etc.* Non solum Pherepontus ipse non dubitat, sed neminem alium dubitaturum esse ait, quin Augustinus tunc Proteum acturus fuisset. Quo quid durius dici possit, non facile reperias. Nos contra, et Augustini sanctitate perspecta, et ecclesiae catholicae argumentis bene perpensis, neutiquam dubitamus, quin Augustinus persiiturus in ea sententia fuisset, quam hic post illum tuemur. Quod si ecclesia Africana a persequutione haereticorum, sive, ut melius dicam, a salutaribus remediis ac poenis in ipsos experiendis abhoruisset, non ideo id factum fuisset, quod illicita haec remedia episcopi

censuissent, sed quod opportuna atque utilia tum temporis minime judicassent: quod contingere interdum potest. Augustinus vero, si ad tyrannidem usque Vandalorum protraxisset vitam, utique illorum damnasset et confutasset rabiem in catholicos, quia ut impia erat Vandalorum, et olim paganorum doctrina, ita ipsorum rigor pro eadem doctrina propaganda injustus erat. Catholicorum autem nunquam damnasset piam severitatem in haereticos, quippe in coelestis doctrinae, et germanae religionis praesidium adscitam, et magna moderatione exercitam.

Augustinus in eadem epist. 93, cap. 5, § 17, affirmat, civitatem suam, *quae tota erat in parte Donati, ad unitatem catholicam, timore legum imperialium, conversam fuisse*, et schisma deinde ita fuisse detestatam, ut eidem nunquam immixta fuisse crederetur. Sed nullam ei fidem habet Phereponus; *difficillimum* enim putat, *ut grandiores natu, et perspicacioris ingenii homines alieniores multo non fiant a doctrina, quae eis vi ingeritur.* Si donatistas evidens injustitia non divisisset ab ecclesia catholica; si item ecclesiae huic non essent (quae certe illi sunt, et apud nullos haereticos sunt) aperta veritatis signa; si denique rigor solus a catholicis adhibitus fuisset, non autem explicatae, atque inculcatae donatistis ejurandi schismatis manifestae rationes; immo si rigor ipse, licet moderatus, eo dumtaxat respexisset, ut invitis doctrinam catholicam ingereret, et non ideo potius adhibitus fuisset, ut converteret animos pervicacium ad auscultandam diligentius meliorem sanioremque doctrinam; si, inquam, haec omnia in donatistarum causa non praecessissent, parcere aliquo pacto possemus Pheresponianae suspicioni, quamquam rationibus destitutae. At quum haec omnia conveniant in illam causam, nimis aequum est credere, non ficto, sed vero animo conversos fuisse Hipponensium plerosque, uti et a-

lios donatistarum populos non paucos, quos Augustinus commemorat. Mitto alia in hanc rem argumenta, quippe sola teste experientia res confici potest. Nostris quippe temporibus in Galliarum regno idem fere conspeximus, quod sua aetate vidit Augustinus. Num affirmare Phereponus poterit, immensum calvinianorum numerum ad fidem et unionem catholicam ibi conversum, inter quos et grandiores natu, et perspicacioris ingenii homines, et docti viri, immo pastores ipsi fuere, omnes a catholicorum doctrina alieniores factos, quum ipsam et amplexi fuerint, et constanter adhuc teneant? Quin ex iis aliqui simulatum animum ad catholicam ecclesiam detulerint, negare nolo. Verum plerosque scimus, et contendimus, ex animo egisse, et apertissime novisse, quantum haeresi et schismati adhaerentes, a veritate et caritate abessent: quod et donatistarum plerisque ad eamdem ecclesiam conversis contigisse olim, fidenter nobis persuademus, et Augustinus aliique testantur.

Ceterum Phereponus, ne ubique durum se nobis praebeat, fatetur, adolescentes, et haereticorum filios catholicis placitis educatos, sincerissime fidem catholicam amplecti. Non est hic exiguus salutarium terrorum fructus. Sed adhuc idem censor *contendit, schismati finem imponi vexationibus nonnisi inique atque inhumane posse.* Quibus rationibus hoc ille contendat, ignotum est nobis; nam quas hactenus depromsit in Augustinum, nihil solidi habere deprehendimus; et contra solidissime adhuc vigent, quas Augustinus attulit, quasque Phereponus aut infeliciter insectatus est, aut attingere ausus, ut puto, non est. Attamen haec fortasse, quae subjicit, rationum loco censori fuerunt. Inquit enim: *His artibus non modo schisma ex pertinacia aut imperitia ortum, sed et omnem veritatis cognitionem tolli, ut liquet vel ipsius Africae exemplo, in qua muhammedanorum*

furor extinxit illic religionem christianam, similibus artibus iis, quibus evulsum fuerat olim schisma donatistarum. Igitur, tandem concludit, *non erat quod de eventu gloriaretur Augustinus, qui omnium vexationum pàr est.* Si Augustini epistolam iterum legisset, aut studiosius semel legisset Pherepouus, intellexisset, Augustinum nequaquam de illo eventu gloriari, quamquam catholicis futurum esset gaudio, tot populos amplecti, ad unitatem fidei, atque ad veram ecclesiam reversos. Id ille refert, ut causam tantummodo prodat, quare ab antiqua sua sententia ipse discesserit. Nempe verebatur olim, ne legum terror ex apertis haereticis fictos catholicos faceret: quam tamen suspicionem deinde sustulit experientia ipsa. Quod reliquum est, etsi injustae vexationes (ita Deo propter hominum scelera permittente) parem cum justis effectum sortiantur (quo tamen eventu caruere tot paganorum saevissimi conatus in christianam gentem), nihilominus animadvertere debemus, nonnisi temere comparari hac in re potuisse catholicos cum muhammedanis. Orthodoxi ac legitimi imperatores in populos sibi et ecclesiae subjectos, sed pervicaces, et per apertam iniquitatem ab eadem ecclesia vera sejunctos, poenas moderatas constituebant, ut iterum ad ovile Christi perditas oves revocarent, neque prius errantes revocarent, quam erudiissent, eisque errorem pristinum manifestum fecissent. Muhammedani contra in solo terrore, et vi acinacis, ratione omni seposita, sine ullo dominationis legitimae jure, sine bona causa, populos alienos in antiqua religione stantes, ad novam amplectendam coegere, quam catholicae praeferendam nemo liber et ingenio valens persuadere sibi possit. Quid hic simile sit, non video, et ne ipse quidem Pherepouus videat, utpote qui neque diffitetur, donatistas iniquo titulo secessionem olim a catholicis fecisse, neque diffiteri potest, falsam esse et absurdam muhammeda-

norum fidem atque saevitiam. Etiamsi ergo iisdem artibus cum catholici tum muhammedani usi fuissent, et par utrinque fuisset eventus, quia tamen jus legitimum, et justa causa, et recta doctrina christianis imperatoribus erant, haec autem muhammedanis deerant: nefas profecto erat Pherepono, moderatum rigorem pro custodia veritatis adhibitum cum extremo rigore pro impietate propaganda usurpato conferre. Ut toties Augustinus ostendit, immo, ut quotidie nobis cernentibus usuvenit, cum boni, tum mali persequutionem faciunt; sed juste illi, inique isti; illi odio, sive errore incitatis; isti caritate, et veritate ducti. Oppresserint ergo donatistas catholici, catholicos muhammedani; justitia nihilominus semper faciet, ut illos laudemus; injustitia, ut istos damnemus. Denique dissimulare quidem possumus, dici muhammedanos similibus artibus usos ad extinguendam in Africa religionem Christi, ac usi catholici fuerint ad auferendum donatistarum schisma, quod certe nunquam ostendetur; sed absolvere plane nequimus Phereponum sine ulla ratione contendentem, per hujusmodi vexationes non solum schisma, sed et omnem veritatis cognitionem tolli. Id jure de muhammedanis artibus, et Arabica crudelitate canatur; immerito et falso de catholicis, sicuti ex ipsa donatistarum historia liquet. A catholicorum parte evidens veritas stabat. Nihil intentatum catholici relinquebant, quo istam pertinacibus persuaderent; eo collineabat romanarum legum terror, ut se donatistae edoceri paterentur eamdem; et plerique edocti, insaniam praeteritam ex animo detestabantur, errore veteri perspecto, et nova veritate imbuti. Quid hic simile cum caeca feritate ac impietate Arabum? et quis dicere audeat, in hisce casibus atque conditionibus veritatis cognitionem tolli, quum contrarium evidenter curetur.

Infra nequit capere Phereponus, quomodo ita ratiocinari pos-

set Augustinus, *qui credebat homines ad Deum sola gratia interna, et electis solis concedenda converti, et ad vitam aeternam adduci. Quid enim,* inquit, *magis alienum a gratia divina, quam mulctae, exilia, atque alia supplicia?* At nos respondemus, utique fidem non ex meritis, sed ex gratia venire. Sed quum ipsa fides ita sit Dei donum, ut actus etiam sit liberi arbitrii, et omnes jubeamur bene sentire, et recte agere: propterea homines cuncti, ad bene sentiendum, et recte agendum solicitandi sunt. Consilia, praecepta, leges, praedicatio evangelii, et variae convincendi, ac hortandi rationes in hunc ipsum finem adhibentur. Correptio autem, quae ut habetur Proverb. 29, *tribuit sapientiam,* modo inferre, modo conservare potest donum fidei, et prodesse hominibus. Quare non solum laudanda, sed etiam gratiae divinae instrumentum dicenda est. Neque vero nos, quia gratia Dei non sine tamen libero arbitrio probos homines facit, a bonis operibus abstinere debemus, aut cessare ab urgendis ad bona opera ceteris fratribus. Neque item apostolica gratiae doctrina obstare debet, quominus injustos, impudicos et blasphemantes Deum, legitimi judices ad juste, pudice et pie vivendum salutaribus poenis impellant. Nos quod nostrum est, faciamus; gratia quod suum est faciet. Sed si ista non capit Phereponus, multo minus capere ego nescio, cur ipse loqui his verbis pergat: *Quis dicere sustineat, qui modo pudore aliquo teneatur, nec omnem religionis reverentiam exuerit, irritam plane esse verbi divini praedicationem, nec gratiam divinam cum ea conjungi, nisi accedat persequutio?* Iram quaeso non profundat Phereponus. Non Augustinus, non catholici unquam sensere, *irritam plane esse verbi divini praedicationem,* nisi illam persequutio comitetur. Immo nos affirmamus, evangelii potissimum praedicationi Deum conjungere suam gratiam, suisque gratuitis donis reserare per il-

lam aditum consuescere. Sed negari non potest, quin irritus quoque interdum sit praedicationis istius effectus, vel quod attentum animum ad illam homines non adhibeant, vel quod pervicaciam et caecitatem luci veritatis, et pulsanti gratiae opponant. Atque utinam judaei, Muhammedis sectatores, gentiles, et tot haeretici, hujus calamitatis fidem nobis non facerent. Ergo ut ejusmodi pertinacia et caecitas amoveantur, atque ut animum in praedicationem veritatis solertius homines intendant, rigor et moderata severitas interponuntur, interdum a legitimis regibus, sive magistratibus in christianos sibi subjectos, in schisma prolapsos, non sine ingenti animarum fructu. Qua in re, ut patet, non statuunt catholici vim animorum emolliendorum in vexationibus adhibitis, sed in gratiae divinae efficacia, quae his modis tum utitur, ut de pertinacibus hominibus, incuriosis, et nolentibus, attentos ad verba divina, et volentes faciat. Neque vero unquam a salutaribus hisce poenis catholici disjungunt praedicationem evangelicae veritatis, sed potius ad eas tantummodo confugiunt, ut ista praedicatio studiosius auribus accipiatur, et in mentem fluat.

Ad Augustini epistolam centesimam quintam Phereponus notat, Augustinum nimio affectu occaecatum, in eo falsum fuisse, quod donatistis, indulgentiam suae factioni ab Honorio imperatore concessam dictitantibus, mendacium exprobrarit. Nam, inquit Phereponus, eo tempore (uti ex concilio Carthagine XVIII kal. jul. anni 410, habito constat) libertas facta omnibus fuerat cujusvis religionis sequendae, ideoque non mentiebantur donatistae. Lectores autem suos censor adire jubet Augustini vitam ab erudito Benedictino proxime praeteritis annis elucubratam lib. VI, cap. 7, § 2, ut Augustini errorem manifestius intelligant. Nos auctorem vitae Augustinianae adimus, et utique inde ediscimus, aliquando ab Honorio Augusto per dolum expressam,

et revera promulgatam fuisse legem haereticis faventem, quam non dubitamus, quin donatistae etiam in sui favorem interpretarentur. Verum donatistas ab antiquis legibus liberare, animus Honorio non fuit; epistola vero memorata Augustini (uti animadvertit et recte infert eruditissimus scriptor vitae ejusdem) scripta fuit, antea quam re ipsa libertatem cujuslibet religionis colendae concessisset Honorius, quamquam donatistae famam jam concessae evulgarent. Quare intelligat lector, quanta huic censori habenda sit fides.

Presbyterum quemdam Donatum, ex factione item Donati, existimantem, et identidem repetentem, *nemine cogendum esse ad bonum,* Augustinus ita alloquitur in epist. 173, alias 208, § 2. *Attende quid Apostolus dixerit: Qui episcopatum desiderat, bonum opus concupiscit. Et tamen tam multi, ut episcopatum suscipiant, tenentur inviti, perducuntur, includuntur, custodiuntur, patiuntur tanta quae nolunt, donec iis adsit voluntas suscipiendi operis boni.* Phereponus pag. 498 Animadv. primo difficilem se praebere videtur ad credendum, fuisse olim, aut nunc *esse, qui vere cogantur dignitates et opes ecclesiasticas accipere, quum antea nollent.* Scilicet nihil ille veretur in suspicionem adducere omnia, et ubicumque eum incessit cupido, ipsi Augustino abrogare fidem. Et sane miror, hominem hunc adhuc ignorare, vetari nos ab aequitate et caritate male sentire, immo non bene sentire de aliis sine potenti ratione. Ut enim hominis improbi est, neminem alium credere velle probum; ita imperiti est negare, quod nunc ipsa testatur experientia, et multo magis Augustini tempore testabatur. Numquid enim ille tam hebes, aut impudens fuerit, ut rem veluti vulgarem, et donatistis compertissimam narraret, quae multis jam non constaret exemplis? Immo complura antiquitatis monu-

menta, quae hic innuere supervacaneum puto hoc idem adhuc dilucide testantur. Deinde Phereponus ita disserit: *Sed qui ita coguntur, putant etiam ipsi episcopatum esse opus bonum; nec eum refugiunt, quasi malum quidpiam, sed tantum quod ei oneri recte ferendo impares se judicent. At donatistae malum per se esse ac Deo displicere, quamvis ea in re errarent, putabant id quod facere cogebantur; nec vexationibus aliter ut sentirent adduci poterant.* Detecto hoc Augustini paralogismo, res poscebat, ut aliquo documento lectores suos Phereponus dimitteret. Inquit igitur: *Itaque nihil ad rem hoc exemplum facit, nec adhibetur ab Augustino, nisi more eorum rhetorum, quibus satis est vel levissima verisimilitudinis umbra, ut sibi recte ratiocinari videantur; cujusmodi hominibus nimis scatuerunt per multa saecula christianae ecclesiae, sed praesertim illo aevo. Optandum esset, eos, qui publice causam ecclesiarum suscipiunt, paulo studiosius dialecticae et rhetoricae severiori operam dare, ne tot sophismata, ac inanes phaleras plebeculae venditarent.* Et nos optamus, ecclesiasticos non solum viros, sed et omnem veritatis cultorem, dialecticae ac rhetoricae severiori multum studere, ut a sophismatibus ac inanibus phaleris abstinere discant, sed itidem optamus, ut critici viri non minus modestiae, quam eidem logicae, studeant, atque a petulantia temperent; neque generali censura quemquam, veluti indoctum, sophistam, ac levissimarum mercium propolam, traducant, quod ipsum aliquando errasse deprehenderint. Praeterea optamus, ut magnos viros jam functos humanis rebus, si quando emendandos suscipiunt (quod certe per nos licet), sine supercilio, sine malignitate emendent, et *modeste atque circumspecto judicio de tantis viris* pronuntient, uti jam Quintilianus monebat; neque impotenter insultent in-

geniis tam bene de re literaria, et de veritate, et de religione alioqui meritis: immo non prius quempiam ex iis carpant, quam sibi satis constet illorum error. An ab aequissimis hisce honestisque legibus Phereponus quidquam discesserit, jam puto lectores sobrios atque honestos ante me dudum intellexisse. Sed hic vix ille ferendus, quod tam universali sententia percellat Augustini saeculum, quo floruere tot illustres, magnique nominis ac ingenii scriptores. Multo minus ferendus, qui nobis exhibere audet Augustinum logicae studiis perfunctorie excultum, quando vix alium inter veteres offendere possumus, qui acutiori mente, et meliori dialectices usu, quum res poscebat, veritatem investigarit, defenderit, et sophismata caverit. Nam quod et apud illum paralogismus quandoque occurrere aliquis possit, non ingenio, non voluntati, non logicae neglectui tribuendum id est, sed hominum conditioni miserae, cui nullus propterea insultare sibi licitum putat, nisi qui se hominem esse fuerit oblitus.

Sed quid, si ne hic quidem Augustinus contra logicam peccarit, ubi tamquam in opportuno loco ipsum ad logicam addiscendam amandare videtur Phereponus? Quid si logicae se minus gnarum, ne dicam sophistam, hic se Phereponus prodiderit, ubi sophisma Augustini sibi redarguendum putat? Periculum faciamus. Quid ajebat Donatus ille Donati sectator? *Neminem cogendum esse ad bonum, Deum dedisse homini liberum arbitrium; ideo non debere cogi hominem nec ad bonum.* Hoc ex Augustini epistola nuper laudata discimus. Quid catholicus ad haec respondere debuit? Num ostendere donatistarum schisma esse malum, unitatem fidei et ecclesiae catholicae bonum esse? Id fecisset inopportune. Neque enim poscebat presbyter donatista, ut sibi demonstraretur, *bonum esse* redire in catholicae ecclesiae gremium. Non ajebat: *Niminem ad malum*

esse cogendum. Ajebat: *Neminem cogendum esse ad bonum.* Hoc est, aut jam sibi persuaserat *bonum esse*, quod catholici sibi inculcabant, aut saltem non negabat, et concedebat, *id esse bonum*, ajebatque, *se sic velle errare, se velle perire* in haeresi sua, uti infra Augustinus tradit. Quid aliud ergo logicus vir ad donatistae effatum reponere debebat, nisi ostendere, homines *ad bonum* quoque impelli posse, atque debere? Quod Augustinus apposite facit producto vulgari eorum temporum exemplo, cui vel ipsi donatistae nihil objicere possent ac vellent, eorum nempe virorum, qui ad episcopatum suscipiendum, hoc est, ad bonum amplectendum, cogebantur. Nihil ergo facit huc animadvertere, donatistas malum putasse id, quod facere a catholicis cogebantur. Ex Donati ultronea confessione assumebat Augustinus, id *bonum* esse. Tum ex logicae regulis id tantummodo evincebat, quod solum a Donato negabatur, videlicet, *cogi homines ad bonum debere.* Si *bonum* id esse negasset donatista, tum Augustinus aliter sibi ad negantem respondendum novisset. Quamobrem nemo logicae praeceptis instructus non intelligat, quantum ad rem faciat illa Augustini responsio, et quantum contra a logica alienum fuisset ea respondere, quae si Phereponum audire volumus, respondenda tunc erant. Pudere deberet hominem criticum tam supine censorem agere.

CAPUT X.

Non infamatur ab Augustino ecclesia trium priorum saeculorum, neque eidem affingitur aliqua dissimulatio iniqua. Non omnis persequutio improbata a veteribus christianis, sed ea tantum, quae pro errore contra veritatem exercebatur. Neque ethnici criminari jure potuissent poenas moderatas in aversos a religione vera statutas. Augustinus erga manichaeos mitis, sed non idcirco incusandus, quod salutares haereticorum vexationes deinde laudarit.

Facile ab iis, quae ad epistolam 185, olim 50 Augustini, pag. 521 Animadv. habet Phereponus, expedire sese posset, quicumque donatistarum insaniam, aut ex ipsius supra memorati presbyteri facinore aut ex tot aliis historiarum monimentis colligat, eoque magis qui demum animadverterit, quam nullis rationibus, sed solum indignis suspicionibus omnia corrumpere et denigrare Phereponus soleat. Quam artem si in isto censore probare velimus, jam nihil erit,in quod saevire impune non possimus, culpamque falsitatis conferre. Sed ne hic quidem is sine responso dimittendus est, quippe multum expatiatur, ut ostendat Augustinum non animadvertisse, quantum ipse universam ecclesiam christianam trium priorum a Christo nato saeculorum suis dictis infamaret. Quei tam male ecclesiam habeat Augustinus, videamus. Donatistis dicentibus, *non petiisse a regibus terrae apostolos talia,* hoc est, ut vulgo dicitur, non invocasse saeculare brachium pro tutela religionis verae, Augustinus respondet in ead. epist. 185, cap. V, § 19. *Quis tunc in Christum crediderat imperator, qui ei pro pietate contra impietatem leges ferendo serviret, quando adhuc illud propheticum complebatur: Astiterunt reges terrae, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus?* Tum addit, ex quo imperatores christianae religioni dederant nomen, potuisse illos, et debuisse pro ipsa religione tuenda et errore

profligando, leges condere, christiana tamen moderatione dignas. Hinc Pherepouus infert, Augustini mentem esse, a primis christianis improbatam non fuisse persequutionem omnem: quod si verum esse ponimus, infamis ex Phereponi sententia fuisset ecclesia sub ethnicis imperatoribus graviter semper de persequutionibus, quasi humanitati contrariis, conquesta. Expectamus a Pherepono argumentum, quo palam fiat, tam absurda consectaria venire ex Augustini sententia. Ecce. *Si enim dicamus christianos antiquiores ea tantum de causa vexationes damnasse, quod in ipsos exercerentur, non in ethnicos: habendi erant callidi dissimulatores, qui tempori dumtaxat serviebant; quum damnarent quasi impia et inhumana, quae ipsi libentissime fecissent, si potuissent.* Tum e vestigio haec alia subjicit: *Neque enim vetustiores christiani damnabant persequutionem quam ipsi patiebantur, sed omnem omnino, quaecumque esset.* Postrema haec verba si perpendantur, quamvis speciem praeferant rationis et confirmationis superiorum, nihil tamen aliud continent quam id, quod in quaestione est. At quaeso non adferat pro re comperta censor iste, a vetustioribus christianis omnem omnino quaecumque esset, persequutionem damnatam fuisse. Hoc ille dicit; sed hoc illi adhuc demonstrandum restat. Superiora ergo repetamus Phereponi verba, quae sane ad rem propositam faciunt. Ad ea vero ita respondemus, antiquos christianos non ideo de vexationibus fuisse conquestos, quod in se, et non in ethnicos, exercerentur, sed quidem quod exercerentur contra veritatem, et contra veritatis patronos, et in patrocinium patentissimae impietatis, et infelicissimi et apertissimi erroris. Expostulantes de iniqua crudelitate nunquam negarunt, quin moderatae persequutiones aliquae a legitimis regibus exerceri licite possent, ut ab impiis opinionibus pars populi si-

bi subjecti liberaretur. Ergo nihil dissimulabant christiani veteres; neque tempori serviebant; neque libentissime idcirco ethnicos persequuti fuissent, si potuissent; nam quamvis id liceat, aegre tamen a catholicis semper factum est; neque parem ethnicis vexationum mensuram reddidissent catholici; neque alia praestare cupiebant, quae nunc sibi Phereponus fingit; atque adeo sententia Augustini veterem ecclesiam minime infamat.

Sensit Phereponus haec sibi illico reponenda esse; quare hanc nobis justam defensionem eripere conatur, ita scribens pag. 521, *Non poterant dicere christiani, se veritatis esse patronos, ethnicos mendacii. Nam quamvis verum hoc esset, controversia illa etiamnum pendebat, dum ethnici contra sentiebant; armaque eis in christianos interea dum christiani ipsi fierent, suppeditabantur, nam dum se pro veritate stare illi putabant, debebant ex christianorum sententia vexare aliter sentientes.* Quamvis ethnici se pro veritate stare putarent, attamen christiani minus perspicaces fuissent, et rationem convincendi atque exarmandi superstitiosi furoris nunquam prudenter iniissent, si persequutionem omnem quaecumque sit, damnassent. Tunc enim ethnici, qui sese elumbes plane sentiebant, quum eo res veniebat, ut christianos ostenderent non pios, non veritatis patronos, se vero non impios, non mendacii sectatores; vires resumsissent, et fortissimos, immo ex una parte invictos se praebuissent adversus christianam gentem. Nimirum dimissa quaestione illa, utrobi nempe veritas, et religio vera staret, lubentissime in alteram quaestionem invasissent, num scilicet improbanda sit persequutio quaevis. Argumentis autem, tum a naturali ratione, tum ab omnium populorum institutis, tum ab ipsis christianorum sanctissimis libris facile ductis ostendissent, licere magistratibus legitimis persequi et divexare,

improbos ac impios, ut aut emendentur, aut justas dent poenas. Nos contendimus in hujusmodi controversia rationibus obruendos fuisse christianos. Quod profecto eorum apud ethnicos bonam alioqui causam pessundedisset, quasi christiana gens quam impiam atque superstitiosam illi credebant, ea falsa opinione eximere sese voluisset debitis impietati suppliciis. Saltem, ut quisque intelligere potest, difficilis illa quaestio difficile composita fuisset, atque interim, dum componeretur, debacchari perrexisset confidenter in Christi gregem paganorum furor. Restabat ergo, ut ad priorem quaestionem, quam unam revera nos dicimus agitatam, regrederentur religionis christianae patroni, contemtoque Phereponi consilio, hoc solum peterent, hoc probarent, nempe ab impietate, atque a superstitione nimium abesse Christi fidem; impium contra, atque superstitiosum esse idolorum cultum, atque ethnicos pro veritate minime stare. Si hic vincebant christiani, ex ipsorum ethnicorum sententia divexandi amplius non erant; non enim illos, qui se pietatis et veritatis cultores probabant, suppliciis addicendos ethnici credebant. At hoc facile et illico et invicte ostendere poterant christiani vel Pherepono judice: tantum eminet ac patet supra ethnicorum superstitionem veritas religionis christianae. Quod christiani tantum sero profecerint, sero saevitiam tyrannorum evaserint: non suae causae infirmitati, non spreto Pheroponi consilio, tribuendum, sed impotentiae et caecitati ethnicorum, quam hic pluribus describere non vacat. Non ergo, ut Phereponus autumat, arma in semetipsos christiani suppeditabant ethnicorum crudelitati, dum sentiebant, licere persequi impios; nam quum se impios non esse e vestigio et evidenter ostenderent, simul etiam persequutioni modus erat illico faciendus. Ministrassent potius rationem perpetuo saeviendi, si (quod Phereponus eos se-

cisse vellet) contendissent, ne in impios quidem et superstitiosos, et sacrilegos licitum esse animadvertere et inique vexari, quos ideo vexas, ut impietatem erroresque nefarios contra divinitatem ejurent.

Non conquiescit Phereponus, sed haec addit: *Si potuissent praevidere ethnici, adfore aliquando tempus, quo morte mulctarentur Diis sacra facientes a christianis imperatoribus, nec sine plausu episcoporum, licet alioquin in partes abiissent; christianos infamassent, quasi factiosos et malos homines, qui non dicebant, quod sentirent, quum religionem liberam esse oportere clamitabant:* Tum orationem suam ita concludit: *Nec dubito quin ethnici, qui supererant in imperio romano et vicini etiam idololatrae, ut Persae, talia christianis objicerent.* Male accidit vetustioribus ethnicis quod hominem acutum, qualis est Phereponus illorum aetas, ac superstitio non tulit. Eos enim iste fortasse monuisset, ut in christianorum animos profundius inquirerent, seque diligentius liberarent a gente seditiosa, et vindictae sitim occultante. At nos aequius putamus, ethnicos, si praevidissent, quae vere a christianis imperatoribus praecipienda erant, nulla infamia aspersuros fuisse christianam sui temporis gentem, et siquidem fecissent, iniqua, ut ceterae aliae, fuisset haec etiam accusatio. Nunquam enim clamitaverant christiani, non licere legitimis principibus superstitionem et manifestam impietatem proscribere, et salutaribus poenis urgere impios ad meliorem sententiam; sed quidem superstitiosum et aperte sacrilegum idolorum cultum christiani appellabant. Deinde magna inter ethnicorum et christianorum persequutiones intercessit differentia; quippe ethnici invitos christianos coegerunt, ethnicos vero invitos nunquam coegerunt christiani veterem suam religionem ejurare. Immo quae capitalia sup-

plicia memorat hic malevolenti animo Pbereponus, in neminem decreta fuere, quod ethnicismo intime addictus esset, sive quod Christo nomen dare detrectaret, sed in eos dumtaxat, qui extremum idolorum cultum, et nefaria sacrificia, impiosque superstitionis illius ritus vetitos exercere palam deprehenderentur. Quamobrem inique talia christianis exprobrassent pagani, qui sibi, quum rerum potiebantur, fas esse censuerant, invitos etiam christianorum animos cogere timore mortis ad ejurandum Christum, et idola colenda. Iniquissime autem tanquam seditiosos, et vindictam anhelantes dictitassent christianos, quos, uti sanctus Cyprianus, Tertullianus, et alia antiquitatis monumenta testantur, obsequium et fides erga legitimos reges potissimum commendavit, quanquam in eum numerum et in eas vires excrevissent, ut paganorum jugum excutere securi jam possent, et quamquam tam male quotidie haberentur a saevissimis tyrannis, ut non destitui patientia ad miraculum accederet. Quare si christianis ea, quae Pherepomus sibi persuadet, objecissent ethnici superstites, ipsi nunquam sane ad Christi religionem inviti coacti: habebant christiani, quo eis ora statim obstruerent, seque a simulationis et perfidiae et crudelitatis nota defenderent.

Quum non sint, nisi suspiciones inanes, et odii dumtaxat ac livoris testes, praetereo notas, quas Phereponus habet ad serm. CCCLIX, Augustini. Alia nos vocant. Quam sincera catholicorum, saltem plerorumque, caritas foret in donatistas, jam supra docuimus, et eorum temporum historia luculentissime docet. In animadversionibus autem ad cap. 1, § 2, libri contra epistolam manichaei exosculatur Phereponus ea Augustini verba, quibus se a persequutione alienum, et mansuetissimum erga manichaeos praebet. *Illi*, inquit Augustinus, *in vos saeviant, qui nesciunt, cum quo labore verum inveniatur, et quam*

difficile caveantur errores. Illi in vos saeviant, etc. Sed oppido censor dolet, Augustinum ad mortem usque in tam pia sententia non perstitisse; nam hunc librum scripsit sanctus doctor circiter annum Christi 397, anno autem 412, plane mutaverat mentem. Ne nos quidem inficias imus, quin pia fuerit illa Augustini sententia; ejusque verba nos quoque alte in eorum animos immissa vellemus, qui nimio interdum rigore in haereticos saeviunt, et perdere, quam sanare malunt errantes. Verum debuit Phereponus ostendere, impiam fuisse alteram sententiam, in quam se meliori consilio transiisse postea Augustinus ipse fatetur. Nos aeque piam, et justitiae consonam, et praeterea ecclesiae ipsisque pertinacibus atque phreneticis utiliorem saepe numero esse alteram etiam, dicimus. Ut enim pium esse potest facinorosis parcere, et non saevire in improbos, quia peccare humanum est, atque a vitiis criminibusque difficile abstinere se possunt homines, virtutemque sectari; ita pium, et aequum, et reipublicae, ipsisque scelestis utile est, in eos interdum saevire, ut aut ipsi, aut eorum exemplo ceteri emendentur. Neque aliter tum sentiebat Augustinus, vel quum in priore sententia fuit; siquidem scribit in eodem libro cap. 1, *Dominum per servos suos regna subvertere erroris, et emendandos esse potius, quam perdendos* errantes. Ad emendandi autem rationem pertinere ait supplicia, exilia, orbitates, et molestias corporis. Cur vero mitiorem in manichaeos agendi formam probaret Augustinus, ipse docet, quia olim ejusmodi errore deceptus difficillime ad lucem veritatis evasit. Ceterum quum ait: *Illi in vos saeviant, etc.* dubitare cogor, num respiciat ad justas punitiones, sive ad salutares poenas a legitimis magistratibus in haeresim pestilentissimam decretas; an potius ad rationem disputandi, eosque coarguendi, quae quum aspera et saeva esse possit, lenis tamen potius Augustino usur-

panda videtur. *Ego*, inquit cap. 3, § 3, *saevire in vos omnino non possum, quos sicut meipsum illo tempore, ita nunc debeo sustinere, et tanta patientia vobiscum agere, quanta mecum egerunt proximi mei, quum in vestro dogmate rabiosus et caecus errarem.* Augustinus certe saevire flagris, et castigationibus in manichaeos non poterat; poterat quidem disputatione, ac libris. Quodcumque tamen intelligas, certe nusquam ibi Augustinus damnat, uti Phereponus sibi persuasit, promulgatas a christianis imperatoribus in manichaeos leges. Quod autem Phereponus miratur, ab Augustino coeptas esse probari haereticorum persequutiones, eodem tempore, quo gratiae ineluctabilis inspirationi omnes bonas hominum actiones tribuere coepit: jam diximus, divinam gratiam praedicationibus, cohortationibus, miraculis, et ipsis etiam salubribus vexationibus uti, ut viam sibi sternat in hominum corda, quibus nunquam adimit essentialem voluntatis libertatem. Valde autem fallitur censor, *si ineluctabilis gratiae* nomine significare vult, *necessitantem* (ita liceat loqui) et calvinianam gratiam Augustino placuisse. Non alia hic ei fuit sententia, quam catholicae ecclesiae, ut jam doctissimi viri demostrarunt; quare nil mirum, si cum ea Augustinus componeret sententiam de juste adhibendo rigore in pervicaces haereticos.

CAPUT XI.

Donatistae multorum criminum rei, et puniendi quoque ex legibus politicis. Probata ab ipso Deo moderata haereticorum vexatio. Inepta declamatiuncula a Pherepono afficta veteribus christianis, qui persequutionem ethnicam ideo injustam vocabant, quia pro impietate erat. Maxima disparitas inter ethnicos, et christianos imperatores, quod est ad vexationem subjectae gentis. Ad summas potestates pertinet coercere impios, et a vera religione devios.

Libenter jam dimitterem istam quaestionem, si Pherepouus, quem nimium urunt Dordracenae synodi tempora, et parium infortuniorum timor, finem loquendi hac de re facere posset. Tamquam ergo nihil hactenus attulisset, in Augustinum animosius iterum insurgit, quum hujus librum primum contra epistolam Parmeniani commentatur. Decreverat Constantinus Augustus in donatistas, non semel in Caeciliani accusatione falsi convictos, animadvertere. Hoc immaniter, et Osio episcopo suggerente, a Costantino factum, criminabatur Parmenianus. Iterum haeretico succinit Pherepouus pag. 602, et ait: *Donatistae propterea occidi non debuerunt, quod de Caeciliano probare non potuerant, traditorem fuisse, aut a traditoribus ordinatum; vel quod secessionem fecissent, quamvis immerito, a reliquis ecclesiis christianis; si modo legibus civilibus celeroqui parerent. Haec delicta et vulnera mitioribus remediis curanda fuerunt.* Quasi civiles leges gravissime non laedat, qui calumniis alterum petit; quasi severissimae poenae ab iisdem legibus propositae antiquitus non fuerint contra calumniatores, et falsos accusatores, eosque potissimum, qui *ultimo judicio superati, imperatorem gratia corruptum fuisse criminabantur*, quales, ut ex Augustino intelligimus, donatistae fuere. Quo autem supplicio dignos ex ipsis etiam civilibus legibus non reputaret Con-

stantinus donatistas, qui ad judicium suum toties appellarant, toties falsi convicti fuerant, et tamen imperialia decreta flocci facientes, quasi causam obtinuissent, furioso schismate (cui falsa ipsa accusatio originem dederat) tam pervicaciter ecclesiam dilaniare atque infamare pergebant? Attamen Constantinus, ipsius forsitan Osii precibus delinitus, longe mitiori sententia, quam mererentur, donatistas compressit, uti ex historia constat: quod non satis considerasse, aut considerare noluisse Phereponus videtur.

Capite IX, ejusdem lib. I, contra epistolam Parmeniani de haereticis ita scribebat Augustinus: *In quo ex occulto imperio Dei, per manifestum hominum imperium, multa quibus coercerentur severissime constituta sunt: nec solum haereticis, quoquo modo saltem christiano nomine dealbatis, sed etiam ipsis paganis, etc.* In hunc locum ita scribit Phereponus pag. 603. *Rectius dixit Augustinus, quam putabat, occultum esse imperium Dei de vexandis haereticis; nam profecto adeo in apostolorum scriptis latet, ut nec ipse, nec alius quisquam id proferre adhuc potuerit.* Tum addit, eo latente imperio, excusari non posse christianos imperatores, *qui ethnicos imitati, meras opiniones pro delictis habuerunt,* et contra sentientes gravibus poenis affecerunt. Non enim res tanti momenti, *et cujus sunt tam horrendae sequelae,* unquam a christianis tentanda erat, Deo non tantum tacente, sed etiam tot et tantis de amore in universum humanum genus iteratis praeceptis, et disertissimis verbis rem vetante. Quod est ad Augustini verba, nemo non intelligit, *occulto Dei imperio* significari internam illam inspirationem, qua Deus cum reges tum ceteros homines ad optimas et justas leges condendas, et ad virtutis opera occulte solicitare solet. Phereponus vero *imperium Dei,* sive praeceptum, de vexandis haereticis aperte conscriptum in apostolorum

libris exigit ab Augustino, quasi ab apostolis omnia regum jura literis consignanda fuerint; quasi jus regum in pervicaces haereticos, sibi atque ecclesiae subjectos, ex ipsis apostolorum, aliarumque sacrarum literarum locis, rite non deducatur, et luculentissime demum non persuadeatur a recta ratione. Certe haereticorum vexatio res magni momenti est; sed nos nullas inde *adeo horrendas sequelas* novimus, aut saltem non alias, quam quae comitantur vexationem justam malorum ac improborum hominum. Ut enim istos ad meliorem frugem, ita illos ad meliorem mentem magistratus legitimi, dispari tamen severitatis genere, pertrahere nituntur. Quod quum accidit (et saepe de haereticis accidisse notum est), optima est vexationis adhibitae sequela tum homini emendato, tum regi emendanti: quae certe optima sequela longe superat et pensat quaecumque Phereponus afferre contra possit. Homini autem non minus timendum sibi est ex impiis opinionibus, ex contemtu ecclesiae, ex haeresi et schismate, quam ex malis moribus. Proinde vituperare non potest moderatas imperatorum leges in haereticos, nisi qui pravas de religione opiniones nihil hominibus, nihil ecclesiae verae, nihil reipublicae nocere sentit, et iniquum putat urgere errantes, et pervicaces ad veritatem dignoscendam atque amplectendam, sive custodiendam. Neque vero quod tot praeceptis amorem in humanum genus exposcat Deus, idcirco vexationes moderatae in haereticos interdictae dicendae sunt. Nam ideo reipsa nos illas ab ipso Deo probatas affirmamus, quia ex amore sive caritate in haereticos exercentur, quos non minus quam nos veritatis asseclas et erroris expertes vellemus, ut ipsi quoque nobiscum Deo miserante ab ira ventura liberentur. Amat et qui castigat. Innumera id exempla ostendunt, et judicum in primis, qui justis poenis nocentes plectunt, ut perversas eorum voluntates sanent. A-

lioqui ne morum quidem crimina Deus amantissimus hominum aut punita vellet, aut ipse puniret. Sed quod censorem istum in tot paralogismos conjicit, illud est, quod tam ethnicorum, quam catholicorum, atque haereticorum sententias de religione pari gradu habet tamquam meras *opiniones*, hoc est, a certitudine aeque dissitas: qua in re an non ipse, qui tamen se christianum dicit, desipiat, eruditi judicent.

Ad ethnicos Phereponus se rursus confert, quos capitali supplicio, si sacra Diis suis fecissent, mulctandos, decretum est ab imperatoribus christianis. Crudelem appellat censor, et christiana mansuetudine prorsus indignam hanc legem. Augustino autem hujusmodi edicta laudanti talia reponit Phereponus pag. 603. *Haec si possent laudari, omnia a christianis, per tria prima saecula, dicta contra persequutionem religionis causa, quasi stulta aut mala fide dicta, essent habenda. Stultum enim fuisset id oppugnare, quod aequissimum esse putares, nam non persequutio ipsa quasi per se mala, potuisset ab iis oppugnari, sed tantum, quae fieret contra recte sentientes.* Crambem recoquere nos cogit Phereponus, et reponere, oppugnatam a christianis fuisse non omnem persequutionem, sed eas tantummodo, quae exercentur in verae religionis perniciem, ac in tutelam impietatis. Id ergo olim oppugnabant christiani suis vocibus et scriptis, quod iniquissimum esse putabant, quum nempe ab impiis ethnicis in christianos recta sentientes fieret; aequissimum vero putabant, si pro veritate contra errorem factum fuisset. Quae hic quaeso umbra stultitiae? At inquit Phereponus: *Cupiebant christiani ab ethnicis, dum ethnici erant, omnem persequendi animum abjici; hoc est, se ab iis non vexari, quamvis ethnici crederent eos in errore versari, quod multis locis probari posset.* Nos expectabamus testem, aut ra-

tionem aliquam, quibus demonstraretur, christianos omnem olim, quaecumque esset, persequutionem detestatos. Phereponus affert id solum, quod in quaestione est. *Multis locis*, inquit ille, *probari id posset.* Cur tam avarus est, ut ne unum quidem producat? At nos legimus christianorum veterum apologias, Justini, Athenagorae, Minutii, Tertulliani, Cypriani, et similium, et nihil tale reperimus. Toti illi sunt in demonstranda veritate et probitate suae religionis, in calumniis evertendis, in ethnicorum impietate, ac injustitia prodenda: quo facto rectissime concludebant, iniquam esse persequutionem, quam sustinebant, atque adeo ab ipsa cessandum.

At Phereponus, lubenter dimissis veterum testimoniis, mirabilem rationem loco eorumdem de suo penu educit, ita scribens: *Quod si christiani persequutionem non improbabant, si modo a recte sentientibus in errantes exerceretur; oportuisset eos, si animum nudare voluissent, sic ethnicos alloqui: Nunc quidem, dum infirmiores sumus, o ethnici, a vobis dissentientes clementer ferri cupimus. Sed si quando rerum potiemur, ne fallamini, non eamdem clementiam vobis praestare statuimus: aras, templa, ac simulacra omnia evertemus, sacrificiaque vestra ita vetabimus, ut sacra Diis vestris facere vobis capitale futurum sit. Interea vos oramus, ut erga nos clementer vos geratis, dum superiores estis, quamvis, si unquam imperatores christianos habere possimus, vos quasi impios simus interfecturi, si religionis vestrae cultum tueri velitis.* Post hunc locum, quem integrum afferre placuit, ne sita in ipso victoriae spe fraudaretur Phereponus, nemo, si eidem credimus, non intelliget, aliter quam Augustinus sentire debuisse christianos vetustiores. *Haec enim*, inquit censor, *sunt necessaria sententiae augustinianae consectaria.* Nos vero nullum

aliud consectarium tam elegantis orationis a Pherepono confictae videmus, nisi Phereponum ipsum in declamatoriis coloribus addiscendis non frustra collocasse tempus. Nam qui trutina severiore sententiam augustinianam expendunt, haec tam *necessaria consectaria* assequi intellectu non possunt. Primo ergo dicimus, veterum quoque christianorum sententiam fuisse, licere magistratibus legitimis coercere impietatem, ac superstitionem, quae vere talis esset. Pro iis *multis locis*, quibus contrarium ostendi posse, ajebat quidem Pheréponus, in speciem minans, sed non sine industria a proferendis abstinens, nos pauca dabimus. Justinus martyr in apologia secunda, quae nunc ab eruditis prima dicitur: *ἡμεῖς μέν γὰρ πρὸς οὐδενὸς πείσεσθαί τι κακὸν δύνασθαι λελογίσμεθα, ἢ μή κακίας ἐργάται ἐλεγχώμεθα, ἢ πονηροὶ διεγνώσμεθα.* Id est: *Nostra*, inquit, *ratio est, a nemine nos quidquam mali pati posse, si non aut malefici coarguamur, aut pravi cognita causa judicemur esse.* Infra subdit: *Oramus, ut quae christianis objiciuntur crimina inquirantur; atque si ita se habere probata fuerint, pro eo atque par est, puniantur, seu potius acrius etiam puniantur.* Praecipuum autem crimen christianis objectum, impietas ac irreligio fuit. Quare Justinus ab isto in primis purgat religionem christianam, ejusque cultores, atque doctrinam. In eadem verba scribit Athenagoras in legatione pro christianis. *Trium flagitiorum infamem rumorem de nobis spargunt: impietatem, epulas Thyesteas, concubitus incoestos.* Ἀθεότητα, Θυέστεια δεῖπνα, οἰδιποδείους μίξεις. *Quae si vera sunt, nulli vel sexui, vel aetati parcite, ad poenas rapite, etc.* Tum rogat, ut si commenta haec sint, atque calumniae, a saeviendo temperent contra justitiam. Rogat, ut de christianorum vita inquirant, quam innocentem invenient, et de eorum opinionibus, quas veras et pias

non cognoscere nequibunt. Impietatis autem calumniam sibi primo loco suscipit diluendam.

Num ergo persequutionem quamcumque, an illam tantummodo, quae contra probos, pieque ac recte sentientes fit, damnarent christiani antiquiores, ex his judicent aequi lectores. Tertullianus itidem, quamvis una cum aliis merito conquereretur, a romanis christianos propter diversas de Diis opiniones tam crudeliter vexari, quum tamen reliquis philosophis in imperio romano liberum foret, quae vellent de Diis, et de religione ethnica sentire: idem, inquam, Tertullianus cap. X, apologet. agnoscit, christianos jure ac merito fore plectendos, ubi falsa et impia esse ostenderetur eorum sententia de Diis. *Scimus*, inquit, *Deos non colendos. Itaque sacrilegii, et majestatis rei convenimur. Summa haec causa, immo tota est, et utique digna cognosci, si non praesumptio, aut iniquitas judicet: altera quae desperat, altera quae recusat veritatem.* En quo in loco statuat ille totum quaestionis cardinem. In opinionum videlicet examine. Si vera de Diis sentiant christiani; injusta vexatio fuerit. Sin impia et sacrilega; tum justa persequutio. Addit propterea. *Exigere debetis, uti probemus, non esse illos Deos, et idcirco non colendos; quia tunc demum coli debuissent, si Dii fuissent. Tunc et christiani puniendi, si quos non colerent, quia putarent non esse, constaret illos Deos esse.* Quibus ex verbis plane videas, non solum non improbatas, sed probatas a veteribus christianis persequutiones, quum contra errorem ac impietatem fiebant; quae ipsa Augustini sententia est.

Ergo non inquiat Phereponus, quaecumque ab iis christianis dicebantur contra persequutionem adversus se commotam, mala fide fuisse dicta. Damnabant ii atque detestabantur persequutionem injustam, qualis apertissime erat, quae contra eosdem fie-

bat; non autem damnabant, quae juste fieri poterat contra patentissimam ethnicorum impietatem. At Phereponus reponit: ergo animus erat christianis persequendi, quum possent, paganos, et *oportuisset eos, si animum nudare voluissent,* ad ethnicos loqui concinna illa oratione, quam nuper ex ore ipsius excepimus, *aut certe nihil obstabat, quominus eorum dicta sic interpretarentur ethnici, si christiani credebant, quod hisce temporibus credebat Augustinus.* Mirum est, hominem acutum nondum perspexisse, aut perspicere non potuisse, quantum intersit inter sentientem, licere aliquid facere, et volentem, sive cupientem facere id quod licitum creditur. Christiani veteres utique arbitrabantur, fas esse impios vexationibus moderatis ad meliorem sententiam incitare. At quis logicam veram edoctus inde veluti necessarium consectarium deducat: ergo et cupiebant persequi impios? Innumera sunt, quae facere licet, et tamen homines facere neque cupiunt, neque volunt, quia et ipsum non facere licitum est. Ridiculum praeterea est, eam christianis affingere orationem, quum christiani illi nondum scirent, an opus aliquando futurum foret suppliciis ad cohibendam ethnicorum superstitionem; et an ethnici omnes Christi fidem ultro non essent amplexuri; et an imperatores sibi addictos tam cito habitura esset christiana religio. Deinde num spectabat ad privatos Christi fideles dicere: *Nos statuemus, nos evertemus, nos vetabimus,* nos persequutionem faciemus? Regum, non privatorum, ista sunt jura: et velle talia ad reges pertinet, non ad subjectos. Neque adeo inepti erant christiani illi, ut incertam voluntatem imperatorum futurorum tam circumscripte, tam fidenter in ethnicos interpretarentur, quum ne certum quidem sibi foret, quis rerum status futurus esset, quum ecclesia hujusmodi imperatores habitura erat. Quod ab ethnicis interrogati respondere poterant, illud erat: an impera-

tores, (si quando societas christianorum habebit) contra vos asperi quicquam sint constituturi, nos latet. Scimus quidem, si id ab ipsis fiet, licite faciendum ex vestra ipsorum opinione, qua fas licitumque creditis impios et sacrilegos vexare, ut ad veritatem assurgant. Quod est ad nos, paratissimi ad ostendendum sumus, et evidenter ostendemus, si nos audire sustinebitis, si aequas aures praebebitis rationibus, unam nostram religionem veritatis et pietatis esse magistram; atque adeo nullum vobis justum esse titulum tam crudeliter saeviendi in christianam gentem.

Sed quod Pheroponianae declamationis absurdum auget, est comparatio instituta inter persequutionem ab ethnicis in christianos, et alteram a christianis in ethnicos commotam, quam postremam Pherponus invidiossime commemorat, et lepide ex ipso christianorum ore audire nos facit. Neminem ex ethnicis interficiendum sanxere christiani imperatores, quod ethnicismo adhaereret, quod superstitionem minime ejurare vellet, quod religionem christianam non amplecteretur. Vel Honorii, et Augustini tempore ingens paganorum copia pacifice agere sinebatur intra fines imperii romani, et in ipsa urbe; immo ad consulatum usque ascendebant proceres aperte pagani. Quid hic quaeso simile cum persequutione teterrima ab ethnicis tandiu facta, cujus erat scopus invitas christianorum voluntates, sine rationum pondere, et solo mortis metu, cogere ad abnegandum Christum, et ad colendos mortuos Deos? Quid ergo adversus ethnicos ab imperatoribus christianis constitutum est? Nempe externum ethnicae religionis, sive ut melius dicam, publicum superstitionis exercitium caesarea lege interdictum et capitale supplicum contra inobsequentes propositum fuit. Hanc legem *crudelem, et christiana mansuetudine prorsus indignam,* Pherepono appellare placet. Verum vel ex ipsis haereticis princi-

pibus nemo licitum sibi nunc non putat, cum externum cultum publicumque exercitium interdicere illarum religionum, quas impias et sacrilegas esse credit, tum inobedientes extremis plectere rigoribus. Petat homo ille a Batavis suis, ab Anglis, et reliquis protestantibus, num id facere liceat, quando licitum sibi omnes duxerunt (in hoc tamen errantes) a suis proscribere finibus ipsius catholicae religionis exercitium; quam, utut caeco odio ferantur, comparare nunquam audebunt cum impia et manifesta paganorum superstitione. Praeterea videat novus iste patronus ethnicismi, quei nunc audeat crudelitatis postulare imperatores, quod in suo regno tolerare noluerint publicum idolorum cultum, quem tantopere execrantur divinae literae, et eradicandum jubet Deus; et non eradicare quum possis, crimen est, intacta tamen in hominibus subjectis arbitrii libertate relicta. Talia ab homine christiano, et nequaquam hebete, expectanda non erant eoque minus, quod ipsos christianos ita loquentes inducat, ut videantur liberas ethnicorum voluntates olim coegisse ad Christi fidem, et multis caedibus eorum fregisse contumaciam: quod falsissimum est.

Pergit Phereponus pag. 603, et adversus Augustinum demonstrare conatur, minime pertinere ad imperatorum potestatem coercere, vel punire impios, et a religione vera alienos. Inquit autem, summis potestatibus demandatam solum fuisse legum civilium, et publicae tranquillitatis tutelam; nullam vero societatem esse, quae iisdem potestatibus detulerit *curam opinionum praesertim theoreticarum, ita ut eas sanciant, quae ipsis placebunt, proscriptis omnibus aliis, atque auctoritate sua, et armis, si necesse sit, e republica eliminatis.* Tum addit, neminem tam insanum esse, qui putet sibi necesse esse sequi opiniones summae potestatis; alioquin innumera inde consequeren-

tur absurda. Sed quid attinet ultra immorari in illius rationibus referendis? Quaecumque illc habet, quadrare forsitan possunt in Batavorum et Anglorum πολιτέιαν, apud quos saeculares potestates sive civiles magistratus, sibi jus perperam arrogant dirimendi religionis negotia atque controversias; et apud quos (si principia sequi velint, propter quae a catholica ecclesia sese disjungere licitum putarunt) nullis conciliis, et ne ipsi quidem ecclesiae suae, in fidei causis, certa ab errore immunitas tribui potest. Apud illos inquam jure conqueri potest Phereponus arminianus, quod arminianos haereticos calvinistae potentiores minis et poenis olim a sententia dimovere voluerint, quum certe secundum eadem principia magis isti quam illi de veritate suarum opinionum certi esse non possint. Et nos habemus quod Prudentius περὶ στεφ. de Gallieni Caesaris edicto habet.

Damnes, si sapias, anile dogma,
Jussum est Caesaris ore Gallieni.
Quod princeps colit, colamus omnes.

Verum haec neque in religionem catholicam, neque in catholicos imperatores quidquam conveniunt. Nemo nostrum dicit, nos sequi oportere summârum potestatum religionem, quaecumque sit; nam regibus terrae nunquam Deus pollicitus est, eos in veritatis partibus semper futuros, neque eorum judicio dimisit religionis verae criterium. Ecclesiam dicimus audiendam et sequendam esse. Evidenter ostendimus contra ethnicos aliasque a Christo aversas gentes, veram in ista ecclesia religionem reperiri; et adversus haereticos aeque evincimus, huic uni ecclesiae concedendum, et obtemperandum esse in quaestionibus et judiciis ad religionem pertinentibus. Huic igitur ecclesiae ipsi quoque reges parent, nihil in hoc a ceteris christianis dissimiles

sed ipsorum regum est cum religionem istam veram, tum ecclesiam ipsam, ejusque unitatem auctoritate sua tueri. Ut igitur verum est, summis saeculi potestatibus nunquam concessum fuisse jus decernendae religionis verae, aut ineluctabilis judicii ferendi de opinionibus ad religionem spectantibus; ita falsum est, ad summas ipsas potestates non pertinere defensionem coelestis religionis et unitatis ecclesiasticae. Primum reipublicae vinculum religio est; et nihil magis hominum interest, quam aut veram ipsam religionem cognoscere, aut in ipsa permanere, quum et ideo in mundum invehantur corporique copulatae hic peregrinentur animae, ut Deo vero serviant et intelligant quid de ipso ejusque operibus credendum, quisve ei cultus sit exhibendus. Nemo ergo non videat, non a populis tantum, sed ab ipso Deo demandari principibus curam arcendae impietatis et servandae ac propagandae religionis illius, quae certa et divina probari potest; quippe quod aperte in civilem animorum concordiam, in Dei honorem atque in incredibilem utilitatem populorum post mortem, cura ista redundet. *Quis mente sobrius* (utar Augustini verbis in epist. 185, cap. V, § 20, olim 50) *regibus dicat: Nolite curare in regno vestro, a quo teneatur, vel oppugnetur ecclesia Domini vestri? Non ad vos pertineat in regno vestro, quis velit esse sive religiosus, sive sacrilegus: quibus non potest dici: Non ad vos pertineat in regno vestro, quis velit esse pudicus, quis impudicus?* Usque adeo autem verum est religionis tuendae curam summis potestatibus traditam, et velut a natura insitam esse, ut vix ulla ostendi possit respublica, quae contra impietatem, contra violatores suae religionis leges aliquas non condiderit, quamquam illa saepe religio falsa ac sacrilega fuerit.

CAPUT XII.

Posito in regibus jure vexandi impios, nulla christianis, aut saltem catholicis imminere debent incommoda apud ethnicos et muhammedanos. Religio Christi manifeste vera, eamque tueri pertinet etiam ad reges. Poenae utiles, ut haeretici in veritatem attentius oculos convertant. Quam sanctitatem in subjectis exigere debeant civiles leges. Dissensiones in religione politico quoque regimini noxiae. Lactantii locus explicatus. Ecclesiae catholicae aperta veritas, et potissimum in controversia cum donatistis.

At, inquit Phereponus pag. 603. *Si dixeris, non licere errantibus potestatibus facere, quod licet recte sentientibus, in labyrinthum inextricabilem te conjicies. Nam quis demum judicabit hic de errore? Credunt ethnici, credunt muhammedani, credunt haeretici principes te errare, qui te putas recte sentire; ac proinde te vexare debebunt, nisi forte velis tibi soli ab omnibus credi, a te vero nemini; quod furiosum esset.* Quaestio nostra est, num regibus liceat moderatis vexationibus impios et a veritate fidei alienos solicitare ad amplectendam religionem veram. Magnum incommodum, si id licere affirmemus, inde minatur Phereponus: arrepta enim hac ipsa opinione, ethnici, muhammedani ac haeretici principes, quibus persuasum est, se bene sentire, ceteros vero a germana religione abesse, in posterum sibi jus tribuent debacchandi in recte sentientes. Fateor et ego non leve futurum hujusmodi incommodum. Sed velim scire, num Phereponus putet, aliquid desinere esse licitum ac bonum non alia de causa, quam quod eadem ipsa re impii et scelesti illicite ac male utantur aut uti possint. Licita et bona est auctoritas legitimis principibus delata puniendi sontes et facinorosos. Certe a sua bonitate jus istud non cadit, quod sive mali, sive errantes principes insontibus quando-

que noceant aut nocere valeant. Religionem veram amplecti, defendere, persuadere ceteris, et propagare optimum coeloque gratissimum est. Num idem dicendum de amplectentibus, tuentibus, suadentibus, atque propagantibus religionem falsam, sive superstitionem? Istudne malum facere potis est, ut illud cesset, quod prius erat, bonum esse? Non ergo evincit Phereponus injustam illicitamve esse impiorum et prave in religione sentientium vexationem, eo quod eadem auctoritate possit et impius in bene sentientes uti. Sed eo semper deveniendum, ut quaeratur, quis veram tueatur religionem, et quis ab ipsa aberret.

Attamen, inquit ille, quis judex erit? cui potius credendum? cur tibi uni cedendum, quum tu nemini concedere velis? Quid autem aliud hic agit Phereponus, nisi se conjicere in intoleranda illa absurda, quae non ita pridem monuimus esse omnino vitanda? Nempe non sine gravi ignominia christianae religionis necesse est ille sibi fingat, ita doctrinae et ecclesiae, quam Salvator tradidit, atque fundavit, occultam esse veritatem et lucem, sive tam parum evidentes parumque manifestas esse rationes fidei nostrae, ut *furiosus sit* (verbis Phereponi utor) qui sibi christiano ab ethnicis, judaeis, atque muhammedanis credi, ipse vero nemini ex illis credere velit. Quis non miretur, ac doleat, ab homine, qui se christianum dicit, furentes appellari christianos, quum sibi de veritate religionis nostrae tot ac tam invicta argumenta solidasque rationes proferentibus credi a ceteris volunt. Quid christiani nominis hostes pro se in posterum non dicant, si nunc pertinaciae sui erroris ita plaudentes inveniant ipsosmet christianos? Deinde ex Phereponi sententia consequens erit, excusandos esse, aut excusandos credere se posse, quibus Christi religio non arridet, et contra superstitio placet; nam de vera religione nemo in terris judex esse potest, et *oportet, unusquisque sequa-*

tur et faciat, quod verissimum et optimum, ex animi sui sententia, ei videtur. Haec sunt Pherepoui verba, post quae nescio, quei damnare ille amplius pergat immanem et injustam ethnicorum sive judaeorum crudelitatem in christianos, nedum justam et moderatam catholicorum severitatem in aversos a religione vera. Quippe tum his, tum illis optimum ex animi sententia videbatur persequi gentem, Deo, ut credebant, invisam; ipsique Deo se praestare obsequium arbitrabantur, quum a se dissentientes plectebant.

Reliqua perquam horrenda consectaria, quae hinc fluunt, iterum exponere opus non est. Intelliget ipse Phereponus, si animo minus nobis infenso in suarum opinionum effrenem licentiam inquiret. Quod si, ut christiani toties ostenderunt, et facile adhuc demonstrare valent, evidenter ethnici, muhammedani ceterique id genus homines veritati repugnant; necesse est etiam, evidenter cognoscere possint, se in justitiam peccare, quoties christianos sanctissimae religioni addictos persequuntur, et persequi licitum putant. Neque porro minus constare potest, haereticos in errore versari, simul ac eorum doctrina et credendi methodus, exigitur ad constantissimas ac certissimas regulas catholicae fidei. Quae quum ita sint, ubi principes ethnici, muhammedani, ac haeretici vexare instituant christianam, atque catholicam gentem, tanto se crimine illi obstringent, quantum crimen est apud Deum, ab ipsa religione Christi et ab ecclesia catholica abesse ac defecisse. Catholicis vero tunc exerendae sunt rationes cum fidei nostrae, tum alienae injustitiae; quibus si nihil proficiatur, et errare ac saevire pergat caecus persequutor : arma patientiae tum expedienda sunt, et illa Apostoli verba alte animo committenda : *Omnes, qui in Christo pie vivere volunt, persequutionem patientur,* 2, Tim., III, 12.

Non alia ratione, non alio clypeo sese tutati sunt veteres christianae religionis athletae.

Sed nullamne, inquies, curam religionis gerere debent principes? Ita se interrogat Phereponus, atque ita sibi respondet pag. 603. *Maximam et quae in hoc potissimum sita est, ut ne quis religionis causa alium vexet, aut male habeat, etc.* Ne nos quidem dicimus, vexari quemquam religionis causa debere sine auctoritate principis. At hoc missum faciamus. Si igitur Pheréponi judicio standum est, nullam fere aliam religionis curam gerere principes debent, nisi ut cuicumque subjecto liceat quam velit religionem pacifice tueri. Dum sibi legibusque civilibus morigerum habeat populum, cetera princeps contemnat, et pro nihilo ducat, Deum blasphemari, sacrilegis ritibus creaturas adorari, Christum fabulis accenseri, ejusque veram ecclesiam et sacramenta ut lubet proscindi. Scilicet si Pherepono credimus, nullam ferme religionis curam gerere debet princeps, sed tantum politicae ac temporalis tranquillitatis, quam diversarum religionum causa turbari ipse nunquam sinet. En ut solum temporalia Phereponus sapit. Sed oblitus est, ut puto, in sacris literis Mosem, Phinees, Heliam, Jehu, Ezechiam, Josiam, et alios laudari propter pietatem, quod aut lucos, et templa idolorum disjecerint, aut impiis sublatis cultum ac religionem Dei veri propagarint. Oblitus est religionem praecipuum esse bonum humani generis politice etiam considerati. Neque perspexit, aliter regem, quia homo est, aliter quia rex est, et rex christianus, inservire Deo, ac aeternae hominum felicitati, debere. Quod si hominum singulorum virtus est, et quoddam etiam debitum, veritatem cognitam propagare, ac bonum diffundere, erroremque atque superstitionem auferre: quanto magis regum munus id erit, quorum curae tradita est vera populorum fe-

licitas, quorum auctoritati demandatum, et vitia emendare ac evellere, et virtutes, quarum prima religio est, conservare, poenis quoque, si res poscat, adhibitis?

At reponit Phereponus pag. 604. *Nulla alia tutela indiget veritas, nisi ut ei liceat luce propria fulgenti oculos hominum ad se convertere, et firmis rationibus animos eorum allicere. Nulla erroris oppugnatio certior est quam ut perspicue confutetur et libere relegantur hallucinationes. Sic ergo faveant magistratus veritati, sic errori adversentur. Ubicumque utrumque licebit facere, brevi de errore veritas triumphabit.* Profecto et nos dicimus, nullam erroris oppugnationem esse validiorem, quam ut perspicue is confutetur; immo nullam aliam ejus oppugnandi, rationem legitimam nos novimus quando ipsas errantium vexationes ideo solum probamus, quod a veritate devii per eas fieri soleant attentiores ad perspiciendos errores. Nulla autem alia tutela, quam confutatione errorum, juvandam esse veritatem, et etiam si nil aliud agas brevi de errore ipsam esse semper triumphaturam suadere quidem, sed nobis nunquam persuadere Phereponus poterit. Nimium in nostros omnium oculos experimenta contraria, eaque passim et omnium temporum, incurrunt. Certe arbitretur, ut puto, Phereponus, cum veritate consentire arminianorum opiniones. Easdem porro perspicue exposuerunt Arminius, Episcopius, Grotius, et alii non pauci; contrarias quoque rationibus variis insectati sunt iidem. Numquid vero in Arminii sententiam ingenti copia concessere conterranei saltem calvinistae rigidiores? Numquid Calvini dogmata de Lutheri erroribus hucusque triumpharunt? Num de ipsis idololatris atque judaeis quibuscum versantur Batavi? Alia innumera exempla praetermitto. Aut ergo fateatur Phereponus, veritatem sibi suisque deesse (quod nos credimus), aut in-

telligat, non sufficere interdum veritatis praedicationem, sed moderatas quoque et opportunas vexationes non parum prodesse ad effringendam pertinaciam et caecitatem, quam veritatis praedicationi opponere solent errantes. Neque solum obduratae perstant in veteri errore mentes, sed quotidie in novos alios difluunt, in haereses, in schismata, in septicismum ac atheismum ipsum, si nullo freno, si nullo terrore compescantur. Non ergo veritatis, sed erroris conservatio et propagatio ex ea licentia, et pace dimanat, quam Phereponus tantopere extollit atque commendat. Confutatione autem non indiget, quod subinde ille in culpam potius christianorum, quam in vitiosos ethnicorum affectus, rejiciat seram post Constantinum ipsum de ethnicismo victoriam. Nemo rerum causas intime perscrutetur et historiam calleat, secumque reputet, quid ante, et post Constantinum, et nostra etiam tempestate factum fuerit, et fiat: cui statim innotescere non possit, quam leviter, quam sine pudore et quanta cum infamia christianae religionis, atque contemtu veritatis, talia nunc a Pherepono obtrudantur.

Infra contendit idem censor, imperite ratiocinari Augustinum, dum in haereticos, atque in impias dissensiones juste exerceri posse rigorem legum putat, quia Apostolus inter opera carnis enumerat *fornicationes, immunditias, contentiones, aemulationes, animositates, dissensiones, et haereses.* Inquit ergo Phereponus: *Quis ignorat, quaecumque evangelicis legibus damnantur, et quae praesertim Paulus loco ab Augustino allato perstringit, civilibus legibus nec solere plecti, nec posse?* Tum addit, *leges civiles esse hominum conditioni attemperatas, nec ab iis eximiam quamdam sanctitatem postulare, sed tantum eam virtutem, sine qua civium societas incolumis esse non potest.* Augustinus locum Apostoli attulerat, ut ostenderet, haereses et schis-

mata, et dissensiones in doctrina fidei, iniquitatis esse fructus. Quum vero idolorum cultores juste puniri posse donatistae faterentur; hinc Augustinus haereticos quoque merito vexari atque coerceri posse inferebat. Phereponus contra neque haereses, neque idolorum cultum inter ea crimina recenset, propter quae a civilibus legibus sunt homines male habendi. Quod quum audio, mihi videor audire hominem nulli religioni addictum, aut certe a veritate religionis christianae alienum, qui jura dumtaxat politica atque temporalia populis praescribat, nihilque de religione vitiosa vel falsa curandum esse summis potestatibus dicat. Sed nos respondemus, pleraque ex iis, quae per Apostolum damnantur, civilibus legibus posse, ac solere interdici, atque puniri praesertim si haec vitia potiorem populi partem occupent, aut in immodicos excessus erumpant. Deinde dicimus, idolatriam, impietatem, haereses, et schismata, mala omnium gravissima esse. Quare ubi populi et reges in Christi religione, et ecclesia descripti sunt, hoc est qua christiani sunt, et auctoritate eminent, quantum possunt studere debent, non solum ut ne tantum bonum inter cives pessum eat, sed etiam ut perditum recuperetur. Numquid enim liberum esse, et licere impune cuicumque debet vel temerario vel deliranti, frangere divinitus datas religionis verae leges, et coelestia dogmata falsi arguere, et impiis opinionibus animos hominum corrumpere, et Deum blasphemiis appetere, et sacerdotibus a Deo constitutis negare obsequium, et recte sentientes erroris per calumniam arguere, et dissidiis prout lubet unitatem fidei atque ecclesiae disrumpere, populumque aut exemplo aut praedicatione in errorem ac impietatem impellere? Quid fiat de sanctissima religione, si nullo freno compescenda est ingeniorum licentia, atque animorum corruptio? Utique civiles leges eximiam quamdam sanctitatem a populo non exigunt, et

humanae infirmitati indulgent. Sed qui a germana religione abest, et idolis famulatur, et ambitioso schismate dilaniat ecclesiam Dei, non solum mediocri illa sanctitate caret, sed execranda impietate abundat, a qua nisi ante mortem se expediat, neque ipsi proderit mediocris sanctitas, neque ulla virtus. Nequit autem fieri, quin et civilis societas ex his etiam dissensionibus aliquas tandem contrahat rimas, et potissimum si scriptis et eruditione error invadatur, veritas depraedicetur: quod facere jubentur christiani manifesto suae legis praecepto, et caritatis consilio, et justitiae fiducia. Etenim aegre fert unusquisque, se Deo invisum credi propter suas opiniones, impiumque idcirco, et Antichristum, et errantem sese appellari, sibique aeternae mortis poenas, ab aliter sentientibus deputari. Hinc odia, simultates, atque contentiones, quas nulla historia non refert, ipsaque experientia nunc etiam abunde testatur. Quid, quod ab evangelica ipsa lege jubemur haereticos, et impios, devitare, atque ab eorum abstinere commercio, nisi aliud necessitas politica suadeat? Plerique autem politicae disciplinae magistri satis ostendunt, religionum diversitatem civili etiam regnorum tranquillitati, et concordiae nimium nocere. Quis igitur injustitiae postulare audeat reges auctoritate sua usos, ut una vera fides propagetur, ut error proscribatur, ut unitas religionis et ecclesiae custodiatur, sive instauretur, atque ut legitimus Christi grex in mille sectas opinionesque contrarias atque absurdas pro hominum arbitrio quotidie non scindatur; quod fieri, si Phereponianis consiliis contenti sumus, facillime potest ac solet?

Alia sunt, quae congerere me vetat alio festinans oratio. Sed reponit Phereponus ista Lactantii verba e lib. V, cap. 19, mihi 20, div. inst. *Defendenda religio est, non occidendo, sed moriendo* (*monendo* habent alii codices); *non saevitia sed patien-*

tia (*sapientia* habent alii codices); *non scelere, sed fide. Illa enim malorum sunt, haec bonorum, etc. Nihil est tam voluntarium, quam religio; in qua si animus sacrificantis aversus est, jam sublata, jam nulla est.* Haec, ut opinor, loca illa sunt veterum scriptorum, quae nuper ajebat Phereponus, se posse, at nolle producere in suae sententiae tutelam. Non dissimilia ex Arnobio petere potuit, hoc est ab ejusdem Lactantii magistro. Equidem excipere possem contra istorum scriptorum auctoritatem, quae inter christianos tanti, ut constat, non est, et cui graviorum patrum sententiam opponere liceret: attamen respondere juvat, talia quidem posse convenire in ethnicos, non autem in catholicos principes. Illis una cura erat christianam gentem non monitis, non rationibus, non doctriná, sed caedibus et immanibus tormentis vincere. Christiani vero principes gentem nondum Christo deditam non sine persuasione, argumentis et caritate ad rectam fidem pertrahere conantur. Si aliqua vi interdum utuntur, et vexationibus, moderate et ex amore utuntur, qualis poenarum usus deceat patrem, ac principem amantem non crudelem tyrannum. Et ne nos quidem eos unquam occidendos profitemur, ideo dumtaxat quod a nobis diversa sentiant; quippe nostra quoque sententia est, religionem voluntariam esse debere.

Quamobrem nihil hic simile habet catholicorum principum usus cum teterrima paganorum impotentia atque crudelitate; neque Lactantii sententia excludit salutarium poenarum usum, quem in parentibus vel amantissimis contra filios reluctantes atque errantes nemo est qui vituperet aut damnet. Lactantius vero, atque Arnobius, nihil aliud detestabantur, quam vim sine persuasione et ratione adhibitam, et vim crudelissimam, quae invitis voluntatibus religionem ingerat. *Non audent,* ajebat eodem lo-

co de ethnicis Lactantius, *quicquam de rebus docere divinis ne et a nostris derideantur, et a suis deserantur.* Furor et saevitia pro rationibus erant. Igitur quamvis statuamus, uti revera statuendum est, religionis verae electionem voluntariam esse debere, atque ad illam invitos homines non esse adigendos; adhuc tamen statuendum est licitum esse ac saluberrimum severitatis usum, qua homines urgentur, ut falsam religionem, impietatem, erroremque suum animadvertant, veramque religionem rationibus victi libere ac voluntarie postea amplectantur. Hoc est, etiamsi voluntarium esse debeat, virtutem et religionem veram sequi, nam sine voluntatis consensu virtus nulla est, atque religio; attamen liberum esse cuicumque non debet in vitia voluntarie ferri, in impietate pacifice vivere, et a veritate, sanctaque religione pro suo arbitrio deficere. Postremum hoc ostendat Phereponus; ostendat, liberum esse debere cuicumque maxima ignominia afficere Deum, et abuti sua potestate illum, qui ab impietate, ac errore omnium perniciosissimo per aliquas molestias revocare conetur subjectam gentem, ipsamque facere Deo amicam; demonstret, praeter jus et fas agere, qui moderato rigore cohibeat arrogantes, ignaros, et scelestos, quominus a veritate ac unitate catholicae ecclesiae tanti facienda sese libere divellant, et schismata ac haereses ita Deo invisas conflent. Denique respondeat patribus, et Augustino in primis, tanta argumentorum copia id licere, et laudandum esse ostendentibus. Sed ille rem confecisse se putat, quod unum aut alterum ex iis argumentis cursim, ut hactenus vidimus, arrodat.

Incommoda interim nobis ille minatur ex hujusmodi sententia. Verum haec abesse debere dicimus, quia dum attente rationes expendantur, constare potest, et re ipsa constat, quaenam sit vera, quaenam falsa religio; quo posito nemo nisi caecus et

summe impius persequi potest religionis verae cultores. Eo tandem illi necesse est dilabatur, ut neget constare posse, sive dicat incertum esse, cuinam sit germana religio. Nos contra id falsum esse ostendimus ex absurdis consequentibus hujusmodi sententiam, stoicis, Symmacho, aliisque recentioribus non ingratam. Provocamus deinde ad experientiam, immo ad ipsum Pherepomum, qui negare nequeat, quin falsitas cujuscumque religionis a Christo aversae evidenter intelligi possit. Quod si ethnicis, muhammedanis, atque ipsis haereticis id non constare dicatur, ii monendi sunt, ut attentius rationes catholicorum audiant, et aequius judicent. Sin errorem vel his auditis fovere pergant, ii non placide ferendi sunt, qui ex affectu pravo ac pertinacia videre nolunt, quod aequus omnis judex videat. Non autem damnandi, qui temperata aliqua vexatione illos urgent ad intuendam veritatem nostrae religionis, et errorem suae. Immo commendandi, qui recta in religione perstant, rationibusque, ac persuasionibus, et praedicatione non minus demonstrare, quam propagare conantur rectam hanc religionem, et salutari etiam severitate ex officio caritatis in subjectam gentem utuntur, ut ista aut erudiri ad veritatem se patiatur, aut ad ipsam veritatem, quam temere deseruit, se rursus restituat.

Quod est ad Augustinum in donatistas agentem, nihil evidentius est, quam ipsum pro bona causa adversus errorem scripsisse, et moderatum rigorem legum jure ab ipso fuisse probatum. Lepidum autem se nobis exhibet Phereponus, quum pag. 493, in notis ad Aug. epistolam XCIII, argumenta ejusdem pro aequitate persequutionis in donatistas factae his verbis amoliri nititur. *Hic et ubique statuit, atque adsumit pro comperto Augustinus, quod in controversia erat positum; suam nimirum ecclesiam fuisse unam, exclusis donatistis, Christi ec-*

clesiam. Non equidem probo donatistarum schisma; sed cum illis disceptanti absurdum fuit perpetuo id adsumere, quod praefracte negabant. Is fuit donatistarum error, ut illius schismatis injustitia facilius, quam aliorum complurium, liquido se prodere posset. Pleraeque aliae controversiae inter christianos in juris et opinionum discordia versantur. Illa in facti contentione potissimum sita erat; quare civili etiam judicio dirimi, ejusque asseclae ad formam juris communis absolvi, sive damnari poterant. Et re ipsa, ut unum hoc dicam, Caecilianus non semel objecta sibi crimina purgavit cum in imperatoris aula, tum in conciliis episcoporum. Nisi donatistarum vesaniae aliter visum fuisset, jam sublata erat schismatis causa. Id aequus omnis rerum aestimator tunc perspiciebat; nunc aperte idem nos perspicimus; et ipse Phereponus non hic tantum, sed alibi quoque donatistarum schisma improbavit. Quid est ergo, quod idem Phereponus adversus Augustinum nunc habet? *Assumit Augustinus pro comperto, quod in controversia erat positum.* Hoc est, male Augustinus contendit, justam esse in donatistas legum severitatem, quia nondum ostendit, injustam esse ipsorum donatistarum secessionem, et haeresim. Qua in re lepidum, ut dixi, nobis se praebet Phereponus. Nam si constat illi, aeque ac reliquis nostrorum temporum christianis, inique donatistas delirasse: cur nunc ille petit, ut eadem veritas ab Augustino demonstretur? Sive indignatur, quod demonstrata non fuerit? Si hoc unum, (ut jure vexatos donatistas intelligamus) Pherepono, et nobis deest, nempe intelligere prius, an donatistae a vera ecclesia exciderint: jam Pherepono, jam nobis id certum est atque compertum. Ergo hinc arguere, Pherepono non repugnante, debemus, merito exagitatos fuisse donatistas protervos, et injustae secessionis reos. At, inquit ille, donatistae hoc praefracte negabant;

et Augustino demonstrandi onus incumbebat. Quid hoc quaeso ad nos? Non Augustino jam e vivis sublato; sed nobis viventibus persuadere Phereponus cupit, justum vocari non debuisse adhibitum adversus donatistas rigorem, quia donatistae se perperam egisse praefracte negabant, et Augustinus eos rationibus non convincebat. Ergo nos, quum vel ex ipsa Phereponi confessione liqueat, perperam donatistas egisse, ideoque superfluum sit id ab Augustino demonstrari: nos, inquam, judicare debemus, justis legibus compressam fuisse donatistarum amentiam, licitamque fuisse persequutionem illam, alioqui moderatam, qua scilicet, ut cum Augustino loquar, *potius admonerentur ab errore discedere, quam pro scelere punirentur.*

Inquiat porro Phereponus, quidquid sit de confessione mea, absurdum semper fuit Augustino id assumere pro comperto, quod donatistae negabant. Mihi autem mirum videtur, hominem hunc tam inani censurarum genere delectari, et distinere lectores. Quotus enim quisque est, qui nesciat, quot scriptis et argumentis, et quam evidenter Augustinus, vel antea quam epistolam XCIII scriberet, donatistarum sophismata, et errores disjecerit? Deinde in eadem epistola ad Vincentium id praecipue quaerebatur, num persequutio omnis illicita sit; Augustinus autem ostendit, eam esse laudandam, quae pro veritate contra pertinaciter errantes ex officio caritatis instituitur. Tandem in ipsa eadem epistola multa habet Augustinus, ex quibus intelligere possit quilibet veri amator, justitiam a catholicis, culpam a donatistis pervicacibus stetisse. Quamobrem, tametsi Augustinus nihil in ea epistola attulisset pro bona catholicorum causa, absurde non egisset: quanto autem minus absurde egisse dicendus est, quum et ibi unam catholicorum ecclesiam ostenderit esse Christi ecclesiam? Si donatistae id praefracte negabant: num propterea minus

nocentes erant? Num eorum negatio vim catholicarum rationum frangebat? Minime gentium. Nunc illius controversiae judices sunt aequi lectores, et victoriam sine dubitatione adjudicant catholicorum parti. Iidem quoque judicabunt, num Phereponus quidquam solidi hactenus depromserit, quod negotium facessere possit Augustino affirmanti, moderatam errantium in fide, et deficientium ab ecclesia vera, vexationem licitam esse. Et tandem, ut spero, animadvertent, non Augustinum pro comperto adsumsisse, quod in quaestione erat, sed quidem Phereponum graviter errare, quod semper pro comperto adsumat, veram religionem, et germanam Christi ecclesiam, certo cognosci, atque evidenter apparere non posse in terris; atque eodem jure praeditos, et in eodem incertitudinis loco esse quoslibet hominum coetus, quod est ad religionem.

CAPUT XIII.

In judaeos, ethnicos, et muhammedanos minus aspere agendum catholicis regibus. Rigidius habere haereticos fas est. Et in eos tamen spiritus lenitatis est retinendus. Haeretici meri, haeretici seditiosi. Postremi poenis gravibus digni, sed non fingenda crimina. Haereticos alienae ditioni subditos plectere non licet. Errantes alii pertinaces, alii dociles. Inter primos mitius habendi, qui cum lacte biberunt errorem, quam qui ultro errorem adsciverunt. Attamen et hic audiendae caritatis voces, misericordiae futurus locus. In errantes non pertinaces clementius agendum. Quae regulae judicibus catholicis hic futurae.

Diximus hactenus, licitam esse temporalem vexationem errantium in fidei doctrina, ut ab errore ad veritatem assurgant. Non tamen diximus, licere semper, multoque minus diximus, semper debere principes pari severitate mederi animis aegrotantibus. Etenim quod est ad eos, qui foris sunt, hoc est ad ethnicos, mu-

hammedanos, atque judaeos, et si qui sunt horum similes: principi non licet eosdem afficere suppliciis, et urgere aspere ad veram fidem amplectendam. Fas est quidem publicam professionem, et externum superstitionis exercitium iis interdicere, privilegiis in reliquos effusis eos privare, atque etiam, dum converti nolint, et regibus commodum videatur, e regno dimittere et expellere, ut a religionis verae cultoribus illorum sedes justius ac utilius occupentur. Ceterum nocere eorum vitae, eorum corporibus, eorum fortunis, illa dumtaxat de causa, quod in errore pertinaciter versentur: a catholicae ecclesiae doctrina nimium abhorret. Si qui auctoritate sua, in Americanos praecipue populos, abusi sunt, religionis titulum impotentiae ac avaritiae propriae obtendentes: ii non solum apud omnes male audierunt, sed apostolicae etiam sedis oraculo compressi sunt.

Quod est ad haereticos, quos ecclesiae subdidit baptisma Christi, nos aliis juribus utimur. Profecto ubi intelligas, esse veram apud catholicos ecclesiam et religionem Dei, idque demonstrari posse statuas (quod certe nos statuimus): illico justitia et caritas postulant, ut nulli curae parcas, quo tantum bonum in populis, jam illud libere amplexis, sartum tectumque tueare. Abominandae perduellionis crimen est, a veritate jam suscepta deficere, et in errores perniciosissimos sese conjicere. Tum quis ferat intolerandam illam ambitionem, quae et ecclesiam discindit, et aspernatur datam divinitus sacerdotum choro, summisque pontificibus auctoritatem? Magni sceleris reos nemo eos non agat, qui non errasse contenti, alios quoque in fide et veritate stantes, aut praedicatione errorum, aut exemplo, polluere et seducere nituntur; et aures ad veritatis argumenta, ad monita pastorum, pertinacissime claudunt; et infamant innumeris modis, ridendamque exhibent veram Christi religionem atque

ecclesiam. Hic frenis indiget humani arbitrii libertas; hic ipsis hominibus expedit legum rigore ac terrore compesci; atque ut laudandae sunt leges, quae nos impie agere vetant, ita commendandae, quae nos impie credere ac sentire non sinunt. Si rationes, si persuasiones, aliaeque mitiores artes nihil proficiunt: non irascendum medico asperis utenti remediis, ut sanet; sed aegrotorum pertinaciae, se aliter non permittentium sanari, succensendum est.

Neque tamen hic ego sum, ut suadeam, haereticos ab ecclesia damnatos, morte ipsa esse mulctandos. Mihi potius et unice sumo, commendare et suadere summis potestatibus moderationem hac in re et mansuetudinem sancti Augustini, cujus nunc negotium agitur. Certe ille semper abfuit a suadendis extremis suppliciis in haereticos vel pertinaces. Quae adhibere quamquam multorum sententia et liceat, et prosit interdum, attamen ab ipsis quantum fieri potest abstinendum, et solicite principibus cavendum est, ne aut justitia, aut caritas in eorum usu quidquam laedantur. Ecclesiasticorum autem omnium esse puto, legum justitiam hocce in negotio mitigare potius, quam accendere, et *spiritum lenitatis* ab Apostolo commendatum, non vero saevitiam ubique prodere; et meminisse, *ecclesiasticam lenitatem, sacerdotali contentam judicio, cruentas refugere ultiones,* uti ait s. Leo in ep. 93. Tantum autem abest, ut ecclesia suadeat extremam severitatem in devios a fide, ut ab ipsis sacris arceat religiosos viros, talia suadentes, aliquove pacto in judicium mortis influentes. Ideoque vel quum incorrigibiles atque damnatos haereticos saecularibus judicibus tradit, obsecrat, ut leniter in ipsos agatur: quod vellem, semper ex animo, et non interdum ex consuetudine, per nonnullos factum fuisset. Quamquam enim dicamus, judices, principes, et reges contra jus fasque non agere,

quum in haeresi et impietate obfirmatos, aliorumque seductores, extremis etiam plectunt poenis; et quamquam fatendum sit, nimiam humanitatem, ac impunitatem errantium ad errores et crimina multiplicanda inservire, et idcirco necessarius sit legum terror, et justissima sit poenarum temporalium severitas: nihilominus ad neminem magis, quam ad Christi sacerdotes pertinet, mitiora semper consilia eligere et praebere; atque obstare ne plus quam deceat, et expediat, et aequum sit, in hujusmodi hominum genus saeviat saecularis potestas. Dicam enim cum Apostolo, Heb. V, 1. *Omnis pontifex ex hominibus assumtus, pro hominibus constituitur in iis, quae sunt apud Deum, qui condolere possit iis qui ignorant, et errant, quoniam et ipse circumdatus est infirmitate.*

Itaque primo animadvertendum est, duplici de causa reos esse posse haereticos. Altera est haeresis ipsa, sive error in fidei doctrina, et dissensio ab ecclesia vera. Altera est seditio, et contemtus civilium legum. Quoties ab obsequio et obedientia regum, quam exigunt politicae leges, haeretici deficiunt, aut societatis civilis jura turbant, et sese mergunt in horrenda flagitia: tum ne secus ac alii seditiosi plectendi sunt, et coercendi, Pherepono ipso consentiente atque laudante. Ex hoc potissimum capite quasdam haereticorum sectas et caedibus, et exiliis aliisque gravibus poenis affectas ac dissipatas novimus, sine crudelitatis nota, sine vituperio principum et judicum. Nam quae bene constituta respublica ferat manichaeorum, adamitarum, fratricellorum, quietistarum, aliarumque hujusmodi pestium sordes, si vera sunt; quaecumque de iis feruntur? Quis jure non abjiciat ac evellat de regno suo opinionum illarum fautores, atque praecones, quae moliuntur atheismum, quae licentiam peccandi faciunt, aut ad ipsam citatis equis trahunt? Donatistarum autem cru-

delia facinora tum in catholicos, tum in seipsos, et caesarearum legum auctoritas conculcata ab ipsis, nimium vulgata sunt in ecclesiasticis historiis. Eadem de albigensibus dicas, de anabaptistis, de hussitis, de puritanis, aliisque hujusmodi haereticis. Quod enim est ad calvinianos, qui tamdiu Galliarum regna infecerant, et seditionibus, turbisque vexarunt, ac diviserunt, legendus est integer non ita pridem editus liber a doctissimo quodam scriptore gallicae congregationis oratorii, et subjectus libris postumis V. Cl. Thomassinii de *edictis aliisque rationibus conservandae unitatis in ecclesia catholica.*

Nescio igitur, quei expostulare de regibus atque principibus possit turbulentum hoc hominum genus, si poenis gravibus, si exilio, si gladio mulctetur. Num ignorant, quantopere Apostolus, et recta ratio nobis commendent, parere et obsequi summis potestatibus? Tanta vis est illius legis, ut ne ipsis quidem catholicis religionis causa vexatis liceat seditiones conflare, et a principum obsequio desciscere, et politicas conculcare leges. Fides, inquam, servanda regibus et principibus vel impiis, et haereticis; neque eorum usurpanda jura, licet illorum legibus catholici non teneantur quidquam facere contra ipsam suam religionem, atque conscientiam; tunc enim non tumultus excitare, neque armis se tueri, sed collum dare gladio jubentur, potius quam iniquis obtemperare praeceptis. Quanto autem magis intolerandi sunt, qui talia audent contra dominos suos legitimos pro errore ac impietate tuenda? Hic autem meminerint reges, non conficta crimina, non somniatas seditiones, non falso attributas conjurationes esse puniendas. Politicas, inquam, causas minime veras adsciscere nefas est, ut speciosius alienae religionis homines vexentur, et religio invisa eliminetur. Quo titulo videant Angli, num sui majores unquam peccarint, quum tot catholicos suppliciis, exilio, et

morte affecerunt, quamquam nullum aliud istis fortasse crimen foret, nisi eam ipsam religionem sancte profiteri, quam a romanis pontificibus olim Britannia acceperat. Ubi vero ejusmodi criminibus haeretici sese re ipsa obstrinxerint, modo eorum animi ad rebellionem seditionesque nimium proni alioquin non inveniantur, et dum clementia principum in regni et religionis perniciem minime redundare possit, indulgentia invitante reos ad scelera nova: mansuetudine sacerdotum non abhorret, immo cum ipsa penitus consentit, veniam interdum pro illis et poscere, et impetrare. Legatur in hanc rem epistola 127 Augustini, qua Donatum Africae proconsulem rogat, ne pro meritis facinorosam donatistarum factionem corrigat. Legantur etiam epistolae 158, 159 et 160. Nemo autem, ut arbitror, erit, qui his lectis non laudet ac amet Augustini aliorumque catholicorum in Africa sacerdotum lenitatem, et contra non irascatur Pherepono, indigne non uno in loco habenti, Augustinum Christi sacerdotem apud saeculares judices agentem, ut mitibus potius quam atrocibus poenis donatistarum comprimeretur insania.

Alii sunt haeretici, quos aut voluntas bene composita, aut virium defectus ab instituendis seditionibus abhorrentes fecit. Unum in eis crimen error, schisma, et haeresis. Gravissimum sane crimen in Deum, in veritatem, in ecclesiam, atque in se ipsos; sed non semper, non ubique, non in omnibus, pari suppliciorum ratione, atque asperitate plectendum. Varia itaque hic nobis consideranda veniunt. Primo, nefas est regibus atque principibus haereticos alienae ditioni subditos, sibique nullo jure obligatos, ea tantummodo de causa, quod haeretici sint, et ab ecclesia catholica aversi, aut bello invadere, aut ulla afficere molestia, sive intra, sive extra fines regni sui, dum constitutis legibus politicis iidem intra regnum se alioqui inobedientes non prae-

beant. Hos nequaquam idcirco laedendos, cum evangelica doctrina, tum recta ratio, et jus gentium satis ostendunt. Illud etiam inter catholicos compertum, iisdemque nititur fundamentis, non licere summis potestatibus frangere fidem datam haereticis subditis, nedum ab aliena ditione pendentibus. Pactis, inquam, foederibusque standum est cum ista quoque gente percussis, eique religiose servanda fides, ac si nostra cum religione omnino sentiret; neque aliis de causis recedere a promissis licebit, quam quibus recedere fas est inter ipsos catholicos secundum jura gentium atque naturae.

Secundo, distinguenda est errantium cohors in pertinaces, ac minime pertinaces. De pertinacibus sermo nunc sit. Magna est utique hominum calamitas, in errorem labi; sed magna iniquitas, animum in ipso obfirmare velle. Quamquam enim ideo in sententiis absurdis, falsis et impiis persistant non raro homines, quod ipsas sententias et rectas, et veras, et pias arbitrentur, atque idcirco, si non excusatione, at certe miseratione aliqua dignos se praebeant; nihilominus alia ex parte effugere non possunt abominandi criminis culpam. Facit nempe eorum arrogantia, eorum superbia, atque temeritas, ne errorem ultro adscitum ponant, atque in castra veritatis immigrent aliquando. Et cur non appellemus temeritatem, atque arrogantiam, suam, hoc est fallacissimi hominis praeferre, immo opponere opinionem judicio ecclesiae catholicae, pontificum maximorum, conciliorum, et episcoporum, quos tamen Deus judices nobis reliquit in fidei controversiis, et ad eos audiendos ire nos jussit in ejusmodi causis? Nam quod ajunt, et contendunt, ipsam ecclesiam erroribus esse obnoxiam, nihil aliud est, quam sibi adimere viam omnem erroris dignoscendi, et assequendae veritatis, quam tamen unam Christus ipse nobis in hac mortali vita constitueral. Porro ne-

que de numero, neque de ecclesiae aliqua imagine plaudere sibi possunt haereticorum conventicula; tum quod abjecta ecclesiae catholicae auctoritate, cujuscumque alterius ecclesiae auctoritatem abjiciant oportet; tum etiam quod eorum patres perperam soli sese opposuerunt conciliis veris, et verae ecclesiae, eorumque posteri quamvis in ingentem copiam crescant, vitium et culpam temeritatis paternae retinent, et minuere amplius nequeunt.

Pertinax igitur hoc hominum genus, quod aut se argumenta veritatis edoceri non patiatur, aut edoctum, veritati ipsi, atque ipsi ecclesiae veritatis columnae resistat: gravi se crimine obstringit; et propterea jure coercetur, et coercendum est; et acribus poenis ejus pervicaciam (si aliis noceat) sive emendare, sive punire justissimum fuerit, sed justitiae dumtaxat non est hic habenda ratio. Caritatis quoque christianae praecepta atque consilia occursare in primis debent oculis principum et regum. Quamobrem considerandum est rursus, duplicem esse posse istorum haereticorum pertinacium turbam. Hi errorem, et haeresim una cum lacte biberunt; isti jam adulti. Priores a nulla religione ad alteram defecere, sed quam pueri didicerunt, hanc postea tueri pergunt. Posteriores inconstantia delectavit: infortunium nempe grave, si de una fallaci religione in alteram fallaciorem latus mutarunt; at gravissimum ac perniciosissimum crimen, si de vera desciverunt in falsam. Dico ergo, illorum in errore pervicaciam aliter, hoc est longe mitius, quam istorum, esse habendam. Siquidem ignorare, et non sentire nemo potest, quam altas radices in animis mortalium agat a teneris unguiculis inspirata cujuscumque religionis opinio. Sit licet falsa, impia, atque ridenda religio; dum accepta sit a parentibus filiorum amantissimis, dum antiquitate aliqua constet, dum tenellis cordibus inscripta fuerit: in naturam, ut ita dicam, transit; quantaque facilitate impressa fuit, tanta vicissim difficultate ex-

culpi atque expelli inde potest. Nimium vulgaria sunt istius veritatis exempla, ut hic referre sit opus. Quis ergo tantam hanc hominum infelicitatem potius quam temeritatem supremis plectendam suppliciis unquam pronuntiet? Immo quis miseratione dignissimam non affirmet? Hos docere, hos terrere fas est; et quoties in antiquo errore obfirmatissimo animo perstent, ipsique fulgentissimae veritati resistant, eis negare privilegia, incommodisque etiam, et exilio illos mulctare pro errorum gravitate, et varia conditione temporum, utile, licitumque puto. Sed isti ab iis semper discernendi, qui studio culpaque tantum propria in errorem se praecipites dedere. Ne punire gladio velis, quod isti ut aliter esset efficere, quum nascerentur et educarentur, minime potuerunt. Nam quamvis postea possint, et pervicaciter nolint; ab eadem tamen infelicitate nativitatis atque educationis haec ipsa descendit in errore pertinacia.

Tertio, ad eos quod attinet, qui de veritate ac unitate ecclesiae catholicae in haereses erroresque adulti defecere, et auctoritatem summorum sacerdotum aspernantur, atque irrident: alia convenit severitatis ratio. Eorum vitio, ac temeritate factum est, ut laberentur in tenebras, sibique atque ecclesiae verae nocerent. Eorum superbia deinde fit, ut in falsitate perstent, et ad lucem rursus non assurgant. Ideo quidem plerique non assurgunt, quod putent, se contra conscientiam acturos, et Deo displicituros, si ad veterem sententiam revertantur, iterumque cum catholica ecclesia consentiant; sed temere id putant, et eorum culpa factum est, et fit, ut sic putent. Porro quemadmodum ebrius et perditus amator poenam criminum, ebrietatem et amorem consequentium, non effugiunt, quia causam hujusmodi criminum ipsi volentes elegerunt; ita et qui lubens errori mentem mancipavit, culpandus deinde est, quod ad ipsum errorem dignoscendum at-

que ejurandum induci non possit. Sibi imputet, qui optimam opinionem in pessimam commutavit, si nequeat de pessima in optimam reverti. Optimam autem rursum inveniet, si livorem ponat, si attentum se praebeat vocibus veritatis: quod quum facere nolit, magno se crimine profecto obstringit. Quid si non errasse iste contentus, errorem quoque evulget, literisque consignet, ac praedicatione persuadeat? Hujusmodi hominem societati humanae perniciosissimum ferat, excuset, absolvat, qui velit; non excusabunt, neque ferent, quibus notum est, quantum bonum sit, in religione vera, sive in veritate stare, quantumque malum ab ipsa discedere. Quid si semel iste emendatus, ac toleratus, in ejuratis erroribus iterum deprehendatur? Nemo non videt, quid asperi mereatur perversa isthaec hominis voluntas, et illusoria poenitentia, et periculosa contagio.

Attamen et hic audire juvat caritatis voces, etiam atque etiam commendantis, ut quam difficillime, quam rarissime ad extrema haereticorum atque apostatarum vel pertinacium supplicia deveniatur. Caritate ergo hortante, reorum personam prius induere debent supremi judices, et magistratus; quod quum fiat, non tam proni subinde erunt ad arripiendam securim, non tam lenti ad misericordiam impertiendam. Culpam autem haereticorum quorumdam etsi non tollit, aliqua tamen ex parte minuit consideranda in iis voluntas. Non improba plane, non prorsus vitiata in illis est interdum hujusmodi potentia. Vellent veritatem servare, Deo placere, et errorem effugere; dumque etiam pro errore ac impietate pervicaciter pugnant, se gratum Deo facere persuasum habent, suaeque obsequuntur conscientiae. Culpam quidem, ut diximus, ne sic quidem apud homines, eoque minus apud Deum, effugiunt, quum in causa sit ipsa eorum voluntas, ne errorem dignoscant et haeresim exuant; sed non parum ex-

tenuare potest culpam ipsam haec eadem voluntatis in bonum et verum inclinatio. Peccat in iis intellectus potissimum. Omnia autem delicta, quae ob impetum affectuum, atque errorem intellectus patrantur, quippe quod in ipsis non praecedit omnino libera electio, mitius punienda sunt, et veniam aequius impetrant, quam quae proficiscuntur a prorsus libera electione, et perversitate voluntatis. Haeretici autem vel pertinaces, cum errore intellectus, et cum ipsa voluntatis pervicacia plerumque conjunctum habent probum aliquem ipsius voluntatis affectum. Indue ergo parumper haeretici personam, neque miraberis, tam sero, aut nunquam expediri mentem posse a praejudicatis opinionibus, quas certas, Deoque gratas putes. Excogita hominis nativam calamitatem, quem tot impediunt tenebrae, cui etiam volenti adeo difficile veritas persuadetur. Si tibi similis error accidisset, et deponere impium putares, nihil fortasse differres a pertinaci illius erroris patrono. Reliquorum criminum reos conscientia ipsa fere semper accusat, usque adeo ut se ultro poenis et morte dignos aut fateantur, aut sentiant. Contra non pauci haeretici suum crimen neque agnoscunt, neque sibi exprobraut, idque ut faciant, supplicia plerumque facere non possunt. Immo contra conscientiam, et adversus Deum se facturos ii crederent, si a sua sententia in contrariam discederent, ac tormenta potius non sustinerent. Cum eorum ergo crimine multa infelicitas conjuncta est, et non parum involuntarii, et proba aliqua voluntas ac indoles: quae omnia caritatis christianae memorem a nimia severitate retinere, et ad misericordiam impellere merito debent ac possunt. Misericordia, scribebat Agathias lib. I, hist. de bello Gothico, *quam ira eos prosequi par est, qui a vero sunt devii. Non enim volentes errant labunturque ; sed quum id, quod bonum est, expetant, judicio decepti instant semel creditis, qualiacumque ea sunt, pertinaciter.*

Praeterea solicite cuicumque christiano magistratui curandum est, ut suos fratres lucretur, et ab aeternis poenis arceat. Cui muneri non deest, quisquis facinorosos extremo supplicio plectit; nam ex istis nullus fere est, qui sceleris sui turpitudinem non agnoscat, et poenitentia ductus e vita non abeat, et mortem ipsam corporis in animae suae utilitatem non vertat, aut vertere possit. Haeretico autem pertinaci, in quem lictor animadvertit, omnis praecluditur ad salutem via, tempusque resipiscendi aufertur. Ille quidem vitio ac pertinacia sua pereat, sed culpa nequaquam cognita; atque adeo christianae mansuetudinis foret sustinere potius quam urgere ultro festinantem in aeterna supplicia. Quis enim scit, an non aliquando eidem daturus *sit Deus poenitentiam* (ut cum Apostolo loquar 2 ad Tim. 2), *ad cognoscendam veritatem, et resipiscendum a diaboli laqueis, a quo captivus tenetur ad ipsius voluntatem?* Ad haec teterrimus ille mortis terror facit, ut pro apertis haereticis fictos non raro habeamus catholicos. Quod si postremum supplicium intrepide a nonnullis feratur, ipse error latius interdum serpit, quum incauti homines non animorum pertinaciae, sed veritatis virtuti ac fiduciae tribuant miseram illam in tormentis et morte constantiam. Exempla in hanc rem plurima suppetunt. Non hic tamen dissimulandum est, hujusmodi homines, si vivere diutius sinantur inter gentem orthodoxam, publicae rei nocere posse praedicatione errorum. Et sane periculum istud impigre avertendum. Tunc enim ad ipsam caritatem christianam spectat, plurium saluti prospicere, quam unius. Sed ubi aliter consulere possit princeps reipublicae, quam sublato e vivis pertinace haeretico: tunc erit gratissimum caritati, quod et istum incolumem servet ad emendationis ac poenitentiae spem. Inspiciendum ergo, an non carceres, exsilia et aliae salutares poenae, et anathemata, quibus er-

rans a fidelium consortio amoveatur, et monasteria, queis ad poenitentiam ac disciplinam includatur, idonea sint rimedia, ut cohibeatur, a veneno spargendo, et ad saniorem mentem infelix ille sensim perducatur. Caritas tandem nihil intentatum relinquit; quo si fieri potest, a temporali ac spiritali morte fratrem defendat, ac liberet; et quum poenitentem certe necari non sinat, ideo poenitentiam hominis, quamquam seram, libentius expectari cupit, quam ejus pertinaciam cito puniri.

Succedit alia errantium phalanx, nempe non pertinacium. Primo autem animadvertere opus est, proprie haeresim appellari non posse, a qua absit animi pertinacia. Cujus placiti certissimas rationes non est cur nos congeramus, quando eas alibi a gravissimis theologis luculentissime digestas habere lector potest. Quamobrem quum hoc hominum genus haereticos nuncupamus, ex usu potius, quam ex ratione loquimur. Eadem vero animi docilitas illud inter catholicos obtinuit, ac obtinet, ut neminem sine pertinacia errantem supremi magistratus morte puniant, puniendumve censeant. Recte sane. Uti enim dictum est, non ideo haereticis pervicacibus vita interdum eripitur, quod errent, atque a veritate defecerint, sed quod moniti atque edocti germanam fidem, pertinacissime deliramenta sua aut praedicare aut fovere pergunt; hoc est, infelici mentis errori voluntatis crimen adjiciunt. Si ergo quisquam a fide aut ab unitate ecclesiae excidat, monitusque postea resipiscat, et edoctus intelligat, fateatur, ac ejuret falsam doctrinam: merito voluntati ejus bonae malum intellectus errorem indulget ecclesia. Aequum nihilominus est, ut homini poenitentia erroris ducto injungantur salutaria aliquot poenitentiae genera, quibus aut Deum sibi propitium facere, aut scandala praeterita reparare, aut certos in posterum de vera sua poenitentia, et non ficta emendatione, fideles reddere possit. Proinde et hoc rectissime

constitutum est, ut sponte sua sese accusantes, ac poenitentes, omnium mitissime habeantur; reliqui pro erroris, et scandali, et pertinaciae praeeuntis diversitate diversis subjiciantur poenitentiae speciebus.

Quod hic tamen commendandum in primis videtur, illud est, ut christianae caritatis, atque prudentiae maxima cura habeatur a quaesitoribus haereticae pravitatis. Rectissime instituta fuit, nostrisque etiam temporibus, utilissima est horum auctoritas, quippe succrescens facile vulgi superstitio, et ingeniorum temeritas non raro comprimuntur, et a Domini tritico zizania arcentur. Optimis praeterea legibus constat eorum facultas, et placidis etiam (saltem apud Italos) ut plus inter nos severitatis in prospectu, quam in recessu, invenias. Sed periculum etiam subest, ne quis auctoritate legibusque sanctissimis ob immoderatum zelum, nimiamque asperitatem abutatur. Dicam id, quod mecum dicant, ut spero, me sapientiores; dicam, quod dicunt et faciunt optimi quaesitores atque exoptant, ut fiat a ceteris sodalibus suis. Necessaria semper est accuratissima diligentia, quae nihil erroris, nihil superstitionis aut pullulare, aut vigere sinat. Necessaria quoque severitas saepe est, ne nimia indulgentia animum sceleribus addat. Sed non eo usque procedere diligentia debet, ut vel levissimis de causis, et meris de suspicionibus, carceres, et alia incommoda fidelibus creentur. Neque talis ac tanta esse debet severitas, ut caritatem et mansuetudinem christianam unquam obliviscatur, et a se abjiciat. Asperos se praebeant in judiciis civiles magistratus; nihil nos moramur saeculi ritum. At certe ecclesiasticos judices, Christi sacerdotes, et christianae legis, hoc est caritatis et mansuetudinis praecones simul, atque exemplaria, omnium maxime lenitas, ac benignitas decet; torvum autem supercilium et immitis animus omnino de-

decet. Neque enim episcopos tantum, sed ceteros etiam ecclesiae ministros, exigere Apostolus mihi videtur *non superbos, non vinolentos, non percussores* (id est non lingua, non contumeliis, non acerbitate quemquam ferientes), *non turpis lucri cupidos, sed hospitales, benignos, sobrios, justos, sanctos.* Idem etiam in 2 ad Tim. 2, egregia illa verba, et alte nostris omnium animis infigenda habet : *servum autem Domini non oportet litigare, sive pugnare ; sed mansuetum esse ad omnes* (sive ἤπιον, benevolum, placidum, lenem, et humanum erga omnes), *docibilem, patientem, cum modestia sive lenitate corripientem eos qui resistunt veritati.* Quod si mansuetudinem, et patientiam, et lenitatem, et humanitatem enixe commendat Apostolus vel in eos, qui, ut habet vulgatus interpres, *veritati resistunt,* et sunt in errore pertinaces : quanto enixius credendus est mansuetudinem eamdem commendasse erga illos, qui non resistunt veritati, sed errorem, simul ac edocentur, ponunt, et in veritatis castra libentissime redeunt? Et quidem apostolica sedes medicinale tribunal hoc esse voluit, non asperitatis, atque inclementiae. Cavendum ergo ne turbidi affectus, ne ira, ne ambitio exercendae potentiae, ne feritas hic locum habeant, curandum, ut captandae famae et zeli non levis ostentandi cupido, quo postea ad ampliora munera facilior sit aditus, in miserae gentis perniciem et incommodum vertatur ; denique studendum, ut sicubi peccandum sit, ex benignitate potius nimia, quam ex nimio rigore peccetur. Quod si italicae inquisitionis magistratibus, qui mitissimi omnium sunt, aut minore saltem, quam reliqui severitate utuntur, dicimus, caritatem prae oculis semper esse futuram : quanto magis commendandum id erit hispanicae inquisitionis praesidibus, immo lusitanae, si vera forte sunt, quae de illorum rigore feruntur?

Itaque primo suspiciones merae et leviusculi rumores de alieno errore, sive superstitione, ac haeresi, satis esse non debent ut cuiquam negotium facessas, et vincula inferas. Quamquam et hoc referre supervacaneum fortassis est; video enim apud nos non sine praevia eaque gravi cognitione rerum procedi. Secundo error in iis esse rebus et controversiis potest, quas nondum ecclesiae, aut concilia statuerint. Fac ista deinde statuantur ac dirimantur supremo ecclesiae oraculo: a crudelitate ac injustitia non abesset, qui theologo, sive scriptori aliter ante judicium ecclesiasticum sentienti, haeresim objiceret, ipsumque male propterea haberet. Utique is erravit, sed excusabili errore; tunc enim vere crimen est, ab ecclesia, et doctrina Christi dissentire, quum homini constat, quaenam sit ecclesiae mens et doctrina Christi. Hoc autem notum, certumve esse homini antea non poterat, tacente ac tolerante ecclesia. Et profecto, si judicandum secus foret: dedecoris et haeresis notam nonnullis sanctis patribus inureremus, e quorum calamo et mente sententiae quaedam exciderunt, quas deinde ecclesia non tulit. Sed nihil ex eorum sanctitate idcirco imminutum, quia nihil antea illa de re fuerat constitutum. Facit eadem ratio, ut Vincentium Lirinensem, Cassianum, aliosque semipelagianis opinionibus olim addictos, e sanctorum fastis, sive e catholicorum albo non expungamus; siquidem floruere ante Arausicanam synodum, cujus decreta si quisquam postea contemsisset, tum solum culpandus merito et anathemate percutiendus fuisset. Idem fiet, si quando romani pontifices atque concilia, nonnullas ex iis de divina gratia et libero arbitrio sententiis, quae nunc in scholis impune obtinent, aliquando proscribant.

Tertio, errare etiam homines et scriptores possunt in ipsam Christi et ecclesiae doctrinam. Quod quum accidit consideran-

dum est, num ex ignorantia et incuria, an vero ex perversa voluntate, deditaque opera, se conjecerint in errorem sibi certe perniciosum. Si apertis oculis a dogmate catholico discessum est, nemo neget, quin hujusmodi crimen castigatione sit in primis dignum. Sed longe mitior ultro ad poenitentiam venienti castigatio erit; longe autem durior agnoscenti quidem errorem suum, sed urgente metu poenarum, et nonnisi ex alieno impulsu. Ita verae ecclesiae ac religionis desertores, dum sponte et non mendaci poenitentia ducti, ad gremium fidei revertuntur, minime graves poenas subire coguntur. Et contra severius mulctati, qui magistratuum vigilantia deprehensi, terrorem expectarunt melioris sententiae magistrum. Attamen vel in his expendere juvat minorem majoremve in defectione pravitatem voluntatis. Multos enim non odium catholicae communionis, sive doctrinae, non ingenii ambitio, non contemtus ecclesiae ad haeresim traxit; sed humani alii affectus, aut praesidum severitas, aut disciplinae impatientia; quae sane imminuere quandoque possunt voluntatis scelus quod est ad laesam fidem, majoremque propterea mereri misericordiae mensuram.

At alios ignorantia sola, et incuria errantes fecit. Quis enim est, qui scire omnia, nihil oblivisci, et nunquam errare sibi tribuat? Sed quicumque errat, animo interim verae fidei et ecclesiae catholicae conjunctissimo, falsa dogmata non amplexurus non propugnaturus, si ea sciret aversa a schola Christi et a disciplina, ac mente ecclesiae, et ubi scit, ea illico execrans, cur puniendus, cur rigide excipiendus apud homines, quum nullo apud Deum crimine idcirco is teneatur, nisi de dogmatibus iis praecipuis sit res, quae nescire suapte natura peccatum est, et nescire christianus homo non debet? Exploranda igitur sedulo est errantium voluntas; quod si promptus in obsequium fidei et ec-

clesiae illorum animus deprehenditur vel dum errant: edocendi sunt veram sententiam, monendi ut a sermonibus abstineant gravissimarum rerum, dum sibi majorem prius non compararint eruditionem theologicam; et excusanda facile ingenii infirmitas, aut ignorantiae inconsultus error. Non autem continuo in vincula conjiciendi sunt, non diu detinendi, atque vexandi, neque populo spectaculum miserabile daturi. Hominem vidimus rudi minerva, cui exciderat, alium esse a vulgari nostro purgatorium ignem. Communibus quidem suffragiis innocens evasit, sed post non paucos carceris dies, et non sine ingenti rerum suarum incommodo. Prudentiae potius et caritatis erat, hunc accitum monere, ne talibus sese immisceret, et verbis tantummodo arguere ad canendam palinodiam jam paratissimum; quamquam et haec quaestio ex iis sit, quae adhuc in ancipiti positae, nondum ecclesiae calculo fuere diremtae. Errant enim multi, quia non theologi; errant et ipsi quandoque theologi, quia tunc non errare, sed cum ecclesia sentire se putant. Privatae vero objurgationes satis plerumque forent, ac esse deberent ad medicinam errantium. Alioqui si levibus de causis in carcerem et in rostra homines rapere velis, et praesertim rudes, ac theologiae abstrusioris, meliorisque disciplinae ignaros: verendum est, ne caritatis tribunal apud optimos ob nimium rigorem male audire incipiat, et ex terrore potius, quam ex amore christiani in posterum simus: quod a mente apostolicae sedis et meliorum profecto abhorret.

Quid si eos divexare velimus, qui in opinionibus aut philosophicis, aut historicis, aut astronomicis, aut etiam theologicis, sed nondum ab ecclesia, sive a romanis pontificibus, sive a concilio quopiam proscriptis, errare nobis videntur? Facile contra jus, nedum contra caritatem, haec agendi ratio pugnabit. Nun-

quid enim tua opinio, ab illorum opinione diversa, ideo verior et sanior est, quia tu potentior, quam illi? Ne tu quidem, ut puto, id arbitrere. Sola divinarum scripturarum et ecclesiae mens cognita facere potest, ut tu de veritate sententiae tuae, illi de errore suo certi sitis. At quum non illi minus, quam tu contendant, opiniones suas consentire cum sacrarum literarum et ecclesiae doctrina; quumque ecclesia, uti praedixi, mentem suam nondum hic explicuerit; propterea hujusmodi opinionum propugnatio nondum crimen evasit poenis et carcere exagitandum. Quis enim te certum facit, ecclesiam contra illos potius, quam contra te, esse aliquando pronuntiaturam? Et ii quidem fortassis in errore versentur. Sed quamdiu latet ecclesiae oraculum, eique parere ac cedere, simul ac prodeat, paratissimi sunt homines: ab officio veri et obsequentis christiani minime per illos disceditur, et apud Deum non peccatur: et error ille (materialis, ut ita dicam, non vero formalis) nondum carceribus aliisve corporeis incommodis castigandus erit. Quamobrem ut non audeam quascumque Cartesii opiniones theologiae catholicae consonas appellare, multoque minus praestare, attamen quum hoc ille, ejusque asseclae, sibi persuadeant, et suis etiam rationibus ostendere conentur: vix intelligerem cur adversus eos rigorem adhibere placeret, priusquam ecclesia opiniones hujusmodi suo decreto proscripserit, atque damnarit. Utique Cartesii libros nonnullos cum romanus pontifex, tum academiae quaedam nigro theta confixerunt. Sed numquid haeresibus scatent, quicumque libri configuntur? Num sententiae omnes, quas Cartesius literis consignavit, errorem ac haeresim sapiunt, ut singulas abominari, ac rejicere sit opus? Quum hoc a fidelibus ecclesia expetit, solet sententias, singillatim enuntiatas, haeresis, aut falsitatis damnare. Antequam damnet, earum patronis bona fides eripi non potest, dum tamen opiniones tuean-

tur revera dubias, hoc est nondum definitas, et a definitis aperte non effluentes, et in iis tuendis se ab ecclesia dissentire non putent. Neque privatorum objurgationes facere possunt, ut bonae fidei privilegia in ipsis cessent, multoque minus quum suspicio adest, ne privati homines ad eas opiniones damnandas ferantur amore potius privatae cujuspiam scholae, quam certa cognitione veritatis, quae adhuc latet, sive fiducia proferendi ab ecclesia decreti. Locum hic habere possunt, quae de Aristotelis fortuna in christianorum scholis apud veteres feruntur, et quae olim contigere in celebri controversia *de divinis auxiliis, et de scientia media.* Sed nos alio properamus.

CAPUT XIV.

Zelus ineruditus, et nimia licentia in fidei et disciplinae negotiis. Quos pessimos effectus ille pariat. Scientia et prudentia si a zelo absint, quid sequi inde possit. Zelus ineruditus novatorum. Quomodo regendus zelus. Licentia opinandi in religione nimis nocet. Ejus exempla in Phereponi libris.

Multa sunt, quae ad inveniendam veritatem obstant; multa, quae inventam in publicum efferri non sinunt. Ignorantia, praejudicatae opiniones, ambitio, impotentia, terrenorum bonorum amor, dedecoris timor, auri et gloriae sitis nimia, atque alii effrenes animi affectus, quotidie veritati bellum indicunt, et errori patrocinantur. Ego librum concludam, duobus praecipue commemoratis, quorum unum pauci fere considerant, aut animadvertunt, in quot excessus, et incommoda vergat, et vergere possit; alterum omnes passim et cognoscunt, et detestantur, quum tamen ab eo non pauci abstinere nesciant, seque illo teneri non sentiant. Zelum ineruditum intelligo, et nimiam licentiam in fidei et disciplinae negotiis. Ille superstitionem, grave scilicet ma-

lum, procreat; ista haereses et schismata, gravissima nempe mala, quorum incommoda brevi oratione persequi, et frena simul proponere est opus. Quod attinet ad ineruditum zelum: dicimus, nomine zeli significari honestum illud et laudabile studium, quo accendimur ad colendum Deum, ejusque servos honorandos, et ad illius legem, et veram religionem tuendam atque propagandam. Sed optimus hic hominum affectus, ceterorum affectuum, atque ipsarum virtutum more, in pessimos excessus interdum excurrere potest, et in illaudanda facinora. Quod tum contingit, quum homines pio quidem zelo ardentes, sed scientia destituti, id peragunt, quod ipsi divinae legi, et ecclesiasticae disciplinae, et documentis rectae rationis, et prudentiae, et caritati adversatur. Testimonium perhibente Paulo ad Rom. X. *Judaei zelum Dei habebant*, sed ille *zelus* non *secundum scientiam* erat. Tuebantur mordicus mosaicam legem, atque in ipsius ritibus collocabant potissimam salutis spem, et maximum hominis pensum. Atqui zelum Dei habebant, non habebant scientiam Dei; quare Dei honorem potius oppugnabant, ejusque legem persequebantur. Neque aliter se olim gesserat ipse Paulus, quum *paternarum aemulator*, sive *zelator traditionum supra multos coaetaneos suos*, devastabat ecclesiam Christi. Eodem imprudenti zelo scribas et pharisaeos abundasse, nonnunquam etiam discipulos Salvatoris laborasse, ex evangelio discimus. Hinc Augustinus de civit. Dei, lib. XX, cap. 12, tam laudabili quam pravo sensu zelum accipi ait in divinis scripturis. *Sicut enim*, inquit, *zelus in bono positus est, ubi legitur: Zelus domus tuae comedit me; ita e contrario in malo, ubi dicitur: Zelus occupavit plebem ineruditam.* Illud igitur, quod solet ac potest destruere honestissimam indolem zeli, ignorantia est, insipientia, ac ineruditio: quae mala quum in plebe crebrius inolescant, facile etiam

in eadem zelus immoderatus et perniciosus vim obtinere potest. Ubi nescias, quibus moribus, quibus ritibus, ac artibus Deus velit se coli, sanctos suos honorari, legem servari, ac defendi, virtutes exerceri: quid mirum, si pius ille tuus ardor in absona interdum feratur, atque indigna, quae Deo placeant, quo ipso tempore tantopere curas, ut per ea placeas Deo? Sine prudentia, sine scientia plus nocere, quam prodesse potest zelus non privatis tantum hominibus, sed reipublicae ipsi. Hinc egregie sanctus Bernardus serm. 49, super cantic. *Importabilis, inquit, absque scientia est zelus. Ubi ergo vehemens aemulatio, ibi maxime discretio est necessaria, quae est ordinatio caritatis. Semper quidem zelus absque scientia minus efficax, minusque utilis invenitur, plerumque autem et perniciosus valde sentitur. Quo igitur zelus fervidior, ac vehementior spiritus, profusiorque caritas, eo vigilantiori opus scientia est, quae zelum supprimat, spiritum temperet, ordinet caritatem.*

Et quid quaeso non fecit ineruditus zelus? quid quotidie non facit? Sanctam religionem amplificare, idola fugere ac detestari, ad zelum vere christianum pertinet. Sed ipsum dedecebat, interdum ethnicis rerum potientibus insultare, eorum fana evertere, eorum idola conterere, minime consentientibus in eam rem principibus; dedecebat judaeis subjectis contumelias, et dira tormenta atque incommoda inferre, aut filios invitis parentibus eripere, sacro baptismate abluendos; et alia hujusmodi audere. Zelotis christiani est, cultum Deo O. M. semper, et ubique, et ferventissime praestare, ejusque amorem ac reverentiam instillare populis. Verum ab hac praestantissima virtute abhorrebat, Deum colere inopportunis locis, atque temporibus, ornamentis luxum potius quam gravitatem referentibus, musicis concentibus magis intemperantiam quam pietatem conciliantibus; ritibusque ab ec-

clesia nondum probatis, immo nonnunquam ab ipsa improbatis. Abhorrebat, mysteria pietatis, et sacramenta impiis atque infidelibus prodere; et ex ipsis ridenda potius quam veneranda exhibere populo spectacula; et immoderatam peccatoribus a Deo polliceri indulgentiam, aut eosdem nimia severitate in desperationem agere, aut spem salutis omnem ponere in quibusdam levibus externae pietatis institutionibus, quod pharisaei olim quoque faciebant. Zelus noster eo etiam ferri debet, ut non difficiles nos praebeamus ad credenda sanctorum hominum gesta, virtutes, ac miracula, quae ab historicis fide dignis memoriae traduntur. Sed iste zelus honestos virtutis fines praetergreditur, ubi nos nimium faciles efficit, immo exigit ad credenda quaecumque prodigia, seu ut apertius loquar, ad probandas fabulas omnes, aut leves auicularum narratiunculas de admirandis quorumdam sanctorum operibus, aut antiquitates fictas, aut lipsana non satis probatae fidei. Sanctis ipsis martyribus, et reliquis beatis, et Deiparae potissimum debemus honorem non exiguum, quippe in illis, licet conservis nostris, honoramus dona Dei, et gratiam Christi, atque adeo ipsum Deum, qui et ex eorum intercessione plura in homines beneficia spargit. Sed immoderato, et minime laudabili zelo ardebit, quisquis talem ipsi honorem defert, qualis uni Deo convenit; aut ab ipsis ita poscit ac expectat non temporalia solum munera, sed ipsam peccatorum remissionem, et vitam aeternam, ut illos ex intercessoribus facere Deos videatur; aut omnia pietatis officia in istis potius sibi demerendis, quam in Deo placando, collocat; et ipsos iis nimiis laudibus extollit, quas perfecta disciplina aegre ferat, immo ipsi e coelis minime probare credendi sunt; eorumque imagines, et sacras reliquias, et dies festos cultu immodico prosequitur.

At non alia de causa homines hic errant quam quia carent

scientia, atque prudentia, hoc est, ignorant, quid, et quando, et quomodo agendum sit, ut recte agant. Pio amore coelestium et religionis aestuant, sed amorem istum in absurda et perniciosa deferre saepe solet, ac potest moderatricis scientiae penuria. Hinc in popello, in indoctis, illiteratis, atque mulièribus, frequentiores sunt zeli excessus, quippe in istis ignorantia communior. Ipsos etiam literis et scientia excultos homines exuberans ardor nonnunquam extra orbitas rapit, aut rapere videtur. Cur hoc quaeso? Quia non satis bonis literis, non satis scientiae operam dederunt, aut quia scientiae multae exiguam sapientiam, atque prudentiam minorem, conjungunt. Quapropter nihil magis commendandum est ecclesiae praepositis, quam ut impensum in ecclesiasticam eruditionem studium conferant, quo singula tum ad Christi doctrinam, tum ad disciplinam spectantia recte ipsi sciant, et alios docere subinde possint. Meminerint, quid per Oseam prophetam Deus olim edixerit, Os. IV, 6. *Conticuit populus meus, eo quod non habuerit scientiam. Quia tu scientiam repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi.* Proinde necesse saltem est, ut ecclesiarum pastores supremi ministros sibi adsciscant, aut homines ad consilium adhibeant, quibus consummata sit istius eruditionis peritia. Alioqui si zelus ineruditus; et in plebe potissimum, sedulo non coerceatur, superstitio immane malum, et aeque ac ipsae haereses formidandum invalebit, sanctissimaeque religionis vultum summopere deformabit. Monstrum istud, superstitionem, inquam, ignorantia parit, zelus immoderatus nutrit ac fovet. Quod enim omnium pessimum est, hujusmodi insipientis zeli culpa saepe fit, ut abusus inveteratos, pietatis referentes speciem, nemo tollere, aut tolli sustineat. Immo si qui melioris notae eruditi voce aut calamo in superstitionem aut gliscentem aut vetustam insurgere cupiunt, interdum aut ne hiscere

quidem sinuntur, aut certe parum christiani animi famam in se concitant, et scandala statim excitare posse creduntur. Ergo quis non intelligat, quanta sit necessitas eruditionis et scientiae, ne veritas laedatur, ac supprimatur, neve superstitio regnet? Neque vero putes ad tantum negotium sufficere scholasticorum theologiam. Dogmatica hic opus est in primis, et non mediocri controversiarum, quas cum haereticis habemus, peritia; ita enim sinceris hominibus melius innotescit, qui sint fines tum verae doctrinae, tum disciplinae melioris, quos una ecclesia catholica fideliter servat, haeretici pertinaciter contrariis hinc inde sententiis, aut etiam ineruditi incaute quidem, sed parum laudabiliter, praetergrediuntur. Itaque tum conciliorum, tum romanorum pontificum, tum sanctorum patrum documenta accurate consulenda sunt in hunc finem, et non facile deinde peccabitur. Tandem credendum est, posse Deum quidem tolerare, non autem probare zelum sine scientia delirantem; nam ut ut ipsi pius affectus placeat, fieri tamen non potest, quin ipsi contra displiceat parum pius prodendae hujus affectionis modus.

Dissimulare autem nequeo alterum scientiae neglectae, aut ignorantiae dominantis effectum in hominibus piis. Undique pericula ipsi timent, undique scandalum patiuntur. Quoties homines Deo dicatos conspiciunt aeque ac saeculi cultores, vitiis effluentes, et luxuria foedos, et mammonae potius quam Dei laudibus addictos: tum mirantur, ac horrent, atque ex intimis praecordiis dolent, ac indignantur suorum temporum conditionem. Si episcopos, si sacerdotes deprehendunt sanguini diligentius quam altari servientes, et ambitione turgidos, et sacris in suam rem abutentes, et Simonis veneno afflatos: quid non mussitant? quid non conqueruntur? Priora ecclesiae saecula ante eorum oculos, atque in eorum labiis continuo recurrunt. De religione primae-

va multum excidisse tum dictitant. Immo in pietate nonnunquam frigescere idcirco illos videas; sensim quippe decrescit in eorum animis veneratio atque existimatio non tantum sacerdotalis ac monastici ordinis, sed religionis ipsius. Eo etiam quandoque se rapi sinunt, ut persuadere sibi nequeant, aut veram, aut sanctissimam esse religionem illam, quam adeo inconditis moribus negare, et flocci pendere videntur illi, quorum prae ceteris esset eam et dictis probare et factis. Quod si apud haereticorum quosdam splendidiorem forte pietatis, aliarumque virtutum speciem intuentur: tum suspicio oboritur, ne apud illos germana, apud nos vitiata religio habeatur. Et quidnam, quaeso, tot populos a catholicae ecclesiae sinu proxime praeteritis saeculis abstraxit, et in Lutheri, aut Calvini castra conjecit? Ignorantia ista, zelus iste ineruditus, et scandali patiendi nimia facilitas. Tunc non erant (fatendum est) ii sacerdotum mores, quos et religio, et institutum vitae poscebant. Superstitio aliqua in populis, avaritia et luxuria in non paucis ecclesiasticis viris, nimium prominebant, ut occultari, aut dissimulari jam possent. Igitur ubi adversus ista declamatum est, zelo Dei exarsit ineruditus populus, sibique censuit ab ea ecclesia discendendum, cujus sanctitatem frustra requirebat in plerisque pastoribus.

At miseri infelicissime errarunt. A pastoribus fugientes, quos lupos credebant, sequuti sunt lupos pastoralem prae se ferentes personam. Etenim undenam didicerunt, propter perversos sacerdotum mores ab ecclesia Dei veri secessionem esse faciendam? Contendebant quidem eorum temporum pseudoprophetae, romanae quoque ecclesiae doctrinam esse corruptam. Verum quei de tanti momenti re, de qua etiamnum disputatur utrinque a doctissimis et clarissimis ingeniis, tam cito judicare potuerunt homines indocti, rudes, et a studiis theologiae prorsus alieni? Morum corruptio

tunc patentissima, et disciplinae abusus, vel oculis plebis indoctae conspicui, in causa fuerunt, ut doctrinam quoque romanae ecclesiae corruptam somniarent, et crederent. Ergo cavendum iis erat, ne scandala tantum in suis cordibus possent, ut non mores dumtaxat, sed etiam male moratos pastores, ipsamque pastorum ecclesiam, atque religionem, deserendam arbitrarentur. Id non cavendum minus deinceps; erunt enim vitia, donec homines. Praedixerat quidem Christus Dominus futuram hanc morum corruptionem; is tamen edixit, non esse nostrum, bonos pisces a malis separare, atque a tritico lollium. Ad ista sane nequit quin ingemiscat vir pius ac eruditus; sed nullum inde sibi scandalum creari patitur. Scandala quippe creat facinorum novitas; hanc autem scientia, sive eruditio tollere potest ac solet. Apostolorum tempora intuere; tria, immo quatuor, et quinque priora ecclesiae saecula contemplare. Nunc imperita gens a christianis iis, et praesertim ab ecclesiae pastoribus, omnem iniquitatem exsulasse sibi persuadet: secus testantur ipsae literae sacrae, ipsi sancti patres, ac praecipue Cyprianus, Nazianzenus, Hieronymus, Salvianus. Subsequuta sunt tempora longe pejora prioribus; sed meliora tandem evasere, ut si christiana respublica aetatis nostrae cum multis aliis praecedentibus saeculis conferatur, habeat unde sibi jure gratuletur, et divinae misericordiae referat gratias.

Zelum ineruditum alterum illud incommodum fere semper consequitur, de quo alias conquesti sumus, et quod hic repetere non puto supervacaneum; nimia videlicet formido, ne quicumque minus cum vulgo sapit, ac aliter loquitur quam vulgus, religioni et ecclesiae sanctissimae exitium creet. Nequit emunctae naris eruditus, quin abusus in ecclesiasticam disciplinam identidem irrepentes animadvertat; quomodo enim maculae istae se subducant oculis legentium monumenta summorum pontificum, conciliorum, et pa-

trum? Ars critica, necessarium in ecclesia Dei flagellum ad imposturam omnem, erroresque tollendos, erudito homini interdum aperit, quae sint conficta miracula, qui apocryphi ac suppositítii libri, quidve a magni etiam nominis scriptoribus in historia et eruditione ecclesiastica peccetur. Si quis tamen zelo secundum scientiam incitatus, quod majores nostri cum laude fecerunt, facere et ipse velit, hoc est, aut voce aut scriptis hujusmodi abusus ac peccata prodat, atque eliminare nitatur, non modestiam, non prudentiam oblitus: ignara gens non raro exhorrescit, et ejusmodi eruditos suspicione gravat non temeritatis solum, sed etiam languentis pietatis, fideique etiam titubantis. Verum hisce eruditis, ut cordi summopere esse debet, scandalis quantum fieri potest, occasionem omnem praeripere, ita patienter ferenda sunt talia piae ignorantiae deliria. Nullae sunt tametsi optimae leges, nulla auctoritas legitima, quibus abuti non possit, ac soleat magistratuum incuria, ignorantia, impotentia. Sed non propterea optimae leges abrogandae, optima instituta vituperanda, quod iis abutantur nonnulli. Adversus hosce abusus, modeste tamen, ac prudenter, scribere piis eruditis licet, ut simul eorum odium, et legum ac magistratuum reverentia inspiretur. Quod quum faciunt eruditi, iis esse debet satis, meliorem hominum partem, si non majorem, suis habere faventem scriptis, zeloque plaudentem. Nimium quippe ecclesiae conducit tales literatos habere, superstitionis, perversae disciplinae, piorumque commentorum inimicos, et veritatis semper amantes. Haec vera pietas est, hic germanus zelus, quem catholici episcopi in conciliis ubique produnt, quem patres commendant, et carum habet in primis apostolica sedes. Quae consideratio mihi quoque animos addidit, ut quae hactenus disserui, dissimulanda non censerem, et spem fecit fore ut nemini saltem ex melioribus consilium

meum displiceret, quando non ambitio, non captandae famae, aut maledicendi pruritus ullus, non pastorum, legumque rectissimarum contemtus, neque mei ipsius, sed unius ecclesiae, religionisque catholicae amor, pro qua omnibus vigilandum esse puto, et ego lubentissime sanguinem darem, mihi ut haec scriberem auctor fuit, utinam alicui utilia, utinam nemini perniciosa.

Nemini, inquam, perniciosa; nam in oppositum huic excessum atque abusum equidem sentio homines labi posse, atque interdum labi, vel quum in ipsius catholicae ecclesiae sinu degunt. Est autem alter excessus licentia opinionum tum in fidei ac disciplinae negotio, tum in ecclesiastica eruditione pertractanda. Facile intelligunt homines non rudi minerva, nimios interdum ac intolerabiles frenos adhiberi ingeniis, vitio videlicet magistratuum, sua potestate, optimisque legibus abutentium. Sed aeque deinde non intelligunt, qui sint legitimi freni omnibus christianis jure ferendi, et quousque procedere merito ac prudenter possit ingeniorum libertas. Hinc ergo totius antiquitatis, sanctorumque patrum, et ecclesiae ipsius contemtus; hinc errores, ac temerariae opiniones; sique in iis obfirmetur animus, hinc schismata ac haereses, a quibus tamen ut semper caveamus, non solicite solum monuit Apostolus, sed caritas, justitia ac prudentia apertissime praecipiunt. Hos autem ingeniorum frenos itidem videor mihi satis expressisse in hoc libro. Quare tandem rogo lectores meos, ut non minus diligenter perspiciant, quid juris ac libertatis futurum sit ingeniis humanis in tanti momenti rebus, quam quid freni. Utrinque veritati nocere possumus, vel nimium, vel nimis parum nobis tribuendo. Quo doctiores erimus, magisque in dogmatica ac polemica theologia, atque in eruditione antiqua versati, eo cautius ac moderatius in studiis ac opinionibus nostris procedemus. Ignorantia hinc, inde

superbia, superstitiosos pariter ac temerarios faciunt. Mediae stant scientia, ac humilitas christiana. Faciunt istae eruditos atque theologos, vere perfectos ac religiosos. Illud autem certum est, nos nunquam ex temeritate erraturos, si magis, quam nos ipsos, famamque nostram, diligamus decorem domus Dei, hoc est, amemus ecclesiam catholicam, ejusque tutelae, ac laudi ubique studeamus, ejusque judicio omnia nostra cum dicta tum facta obsequentissime subjiciamus, ejusque praesidibus sacris ad ubique obtemperandum paratissimi simus. Hoc votum est mihi, hoc mihi statutum. Similia a reliquis opto. Quis enim tandem fructus literarum, si destruas, non aedifices? Equidem errare possum ex ingenii infirmitate, non possum ex obsequii ac voluntatis defectu.

Ne vero longiori sermone persequar, quid in his possit audere humanae mentis ambitio atque ingeniorum licentia: instar omnium considerandum mihi elegi unum Johannem Pherepo-num, cujus animadversiones in opera sancti Augustini, si non perpetuum, at certe non leve praebent hujus infelicitatis argumentum atque exemplum. Et hominis quidem consilium ego non miror, quum potius mirandum esse debeat, cur non omnes ab apostolicae sedis, catholicaeque fidei doctrina et communione alieni, paria, immo pejora non audeant. Nam ubi ecclesiam audire desieris, conciliorumque ac patrum excusseris obsequium, tuoque judicio nullum aliud esse superius tibi persuadeas, praeter verbum Dei scriptum, quod uti experientia fidem facit, unusquisque ad arbitrium, captumque suum facile contorquere novit: quid te amplius impedire potest, quominus quodcumque lubet, quodcumque menti tuae verisimile occurrit, amplectare ac teneas, ac contraria quaeque despicias atque repudies? Pherepomus autem ita se interdum contra Augustinum, immo

contra omnium catholicorum sententias gerit, ut qui ejus principiis utatur, atque licentiam opinandi imitetur, mirum sit, quei abstinere se jam possit ab oppugnandis in posterum vel ipsis literis sacris, sive a revocandis in dubium reliquis christianae fidei mysteriis. Nam quo non proruat relictus sibi hominum literatorum animus, et potissimum si critica arte, linguarumque orientalium peritia sit quisquam turgidus, et immoderate ad dubitandum de rebus quibuscumque pronus, et novitatis suarumque opinionum pertinacissimus amator? Pertinet igitur tum ad publicam utilitatem, tum ad ecclesiae sanctae, et Augustini defensionem, tum etiam ad eruditorum documentum, intueri in Phereponi animadversionibus nimiam ingenii humani libertatem. Et ejus quidem sententias nonnullas, prout occasio tulit, hactenus confutavimus. Reliquas deinceps, quae confutatione indigere videantur, singillatim recensebimus, et pro virili profligare nitemur.

LIBER TERTIUS.

CAPUT PRIMUM.

Quid de peccato originali sentiant remonstrantes ac sociniani. Nulla injustitia Deo tribuitur per catholicorum sententiam de originali peccato. Quum potuerit Deus ab initio condere naturam hominis talem, qualis nunc nascitur, potuit etiam ex Adami peccato sincre mala in hominum genus effluere. Auctoritate sacrarum literarum confirmatur dogma de originali peccato. Apostoli locus ab interpretatione Pherepon vindicatus.

Initium facio a controversia de peccato originali, ex qua velut ex capite cujusdam catenae pendent reliquae fere omnes controversiae de gratia et libero arbitrio, et de natura innocenti, lapsa et reparata, quae inter pelagianos ac semipelagianos ex una parte, lutheranos et calvinianos ex altera versantur, catholicis medium iter tenentibus. Hic autem videas arminianos, sive remonstrantes, parum a Pelagio abludere; socinianos cum eodem prorsus sapere, immo duriora, quam ipse tradidisse. *Peccato originali inesse privationem justitiae originalis, et inordinatam ad peccandum proclivitatem,* fatetur Johannes Arnoldus Corvinus, hoc est ex remonstrantibus unus in lib. contra Molin., cap. 8, pag. 118. Iidem remonstrantes in apologia sua cap. 7, fol. 84, addunt. *Peccatum Adami a Deo imputatum dici posse posteris ejus, quatenus Deus posteros Adami eidem malo, cui Adamus per peccatum obnoxium se reddidit, obnoxios nasci voluit, etc.* At postea subdunt, se *peccatum originale nec habere pro peccato proprie*

dicto, quod posteros Adami odio Dei dignos faciat, nec pro malo, quod per modum proprie dictae poenae ab Adamo in posteros dimanet. Quare peccatum hoc affirmare non audent malum culpae, aut malum poenae. Socinus vero in praelection. theolog. cap. 4, et in dialog. de justific. tamquam *fabulam judaicam, et ab Antichristo in ecclesiam introductam,* peccatum originis irridet, cui consonat Smalzius una cum reliquis ejusdem Socini asseclis, ita ut una eorum sententia esse videatur, nihil nisi exemplo posteris nocuisse Adamum peccantem. Arminiumne, an Socinum hic sequatur Phereponus, statuere nescio. Illud certum, ut in aliis opinionibus non paucis, ita in hac Pelagio adhaerere Phereponum, et non Augustino tantum, sed ecclesiae catholicae ipsum patentissime adversari. Mihi vero certissimum est, idemque spero et lectoribus aequis futurum, longissime ipsum a veritate recessisse.

Catholicorum doctrinam de peccato originali oppugnabat Julianus, quasi per ipsam infinita Dei justitia laederetur. Quei enim justus Deus parentis primi culpam imputare velit posteris, eamque in nobis punire, quum tamen consensu voluntatis nostrae nihil ad ipsam contulerimus? Augustinus autem lib. I, num. 3, oper. imperfect. contra Julianum ita scribebat: *Vos quod dicitis, potius non potest ulla justitiae ratione defendi; quia miseria generis humani, a qua nullum hominum ab exortu usque ad obitum videmus alienum, non pertinet ad omnipotentis justum judicium, si non est originale peccatum.* Igitur sanctus doctor putabat, divinam justitiam defendi non posse, nisi humanae corruptionis ac miseriae causam ab ipso hominum peccato originali peteremus: quod et alibi saepe repetit. Ad haec Phereponus: *Atqui hoc tantum de infantibus aut puerulis dicere debuit; nam majores natu sat actualium*

peccatorum admittunt ut hujus vitae miseriis digni sint. Sed ponamus eum, ut debuit de infantibus dumtaxat, aut puerulis loquutum. Peccatum originale, ut ab Augustino explicatur, commodam nullam rationem defendendae justitiae divinae suppeditat, cum qua nullo modo potest consistere, ut existimabant adversarii Augustini, quos nusquam recte confutavit. En expeditam viam cujuscumque quaestionis dirimendae, quamquam difficillimae, et inter ingenia praestantissima dudum agitatae. Satis est pronuntiare sententiam dictatoria voce. Alii rationes excogitabunt et argumenta contraria dissolvent.

Sed ut pressius scriptori huic respondeamus, prius lectori sedulo ad memoriam revocanda sunt quaedam. Nemo est, qui vel in semetipso non sentiat innumera cum animi, tum corporis mala, eaque omnibus communia non videat, tamque altis radicibus in nobis fixa, et ab ipsa statim nativitate pullulantia, ut ea homini ingenita fateri cogamur. Corpus, inquam, mille aerumnis, doloribus, morbis, ac periculis, et morti denique obnoxium est. Animum ignorantia infelicissima gravat, ac foedat. Proni, et poene abrepti vel ab ipsa pueritia in vitium, difficillimi et supra modum inertes ad virtutem, terram semper cogitamus, raro coelum; et avaritia, luxuria, ac ambitione exaestuantes voluptatibus unice studemus, commodisque nostris, licet inhonestis; pejora longe acturi, nisi nos humanarum potius quam divinarum legum terror compesceret. Haec vel ipsi christiani, et sancti in se experiuntur, qui et aliam legem sentiunt in membris suis repugnantem legi mentis suae, qui quotidie cum tentationibus conflictantur, et interdum concupiscentia vincente vincuntur. Quanto autem magis tanta humani generis miseria, et ad peccandum proclivitas, et rebellio appetituum, ac pugna in rationem, emineat, et conspiciatur in barbaris, aut sine lege, aut sine vera Christi lege, et

gratia viventibus, in comperto est. Non vacat hic varios populorum mores, et innumeranda hominum vitia, et incommoda, oratione percurrere. Unusquisque sibi testis in re tam patenti esse potest. Illud dicam, vel ipsos ethnicos, Aristotelem puta, ac Ciceronem, tantam hominum miseriam contemplantes, non potuisse quin exclamarent, naturam, non ut mater, sed ut noverca, erga nos se gessisse. Haec ubi considerata fuerint, e vestigio suboritur in animis nostris sciendi ardor, unde tanta in nos malorum atque miseriarum procella derivetur. Quum quisque sanus manichaeorum deliria irrideat, restat ut hominem vel ita a Deo in prima institutione creatum, vel propter culpam aliquam suam in tot incidisse miserias affirmemus. Prima sententia pelagianos habuit patronos; altera catholicos.

Pelagiani contendebant, quod et nunc eorum assecla Phereponus contendit, catholicorum sententiam cum justitia Dei consentire non posse. Contra Augustino aliisque catholicis visa est pelagiana opinio ideae, quam de Deo habemus, penitus contraria. Nam quo pacto Deus, qui hominem perfectum, rectum, ac felicem creare potuit, potius tam infirmum, vitiisque deditum, et alienum ab amore summi boni creare voluit? Quei opus manuum suarum vel ante peccata actualia miserum fecit, ejusque naturam in ipsa peccata adeo proclivem, et aversam a virtute creavit? Cur posuit, ut habetur ecclesiastici 40, *Jugum grave super filios Adam a die exitus de ventre matris eorum?* Immense bonus, sapiens, et benignus, id sine aliqua hominum culpa facere noluit; infinite justus id facere non potuit. Haec illi. Verum alii theologi catholici, iique potiori jure affirmarunt, ac affirmant, *potuisse Deum condere talem ab initio hominem, qualis nunc nascitur.* Ipsemet sanctus Augustinus in hac eadem sententia fuit; nam lib. III, de lib. arb., cap. 20, ajebat: *Si*

anima talis esse coepit, non solum ante peccatum, sed ante omnem vitam suam, qualis alia post vitam culpabilem facta est; non parvum bonum habet, unde conditori suo gratias agat. Lege reliqua. Idem Augustinus in lib. I, cap. 9, retract. eamdem sententiam confirmat, inquiens: *Ignorantia et difficultas* (duo nempe hominum gravissima mala) *etiamsi essent hominis primordia naturalia, nec sic culpandus Deus; sed laudandus esset.* Quae retractationum verba iterum repetit in lib. de bono persever., cap. XI.

Quod si justus et laudandus esset Deus, si talem, qualis nunc est, hominum naturam creasset, sique Phereponus, ut arbitror, idem fatetur, immo contendit: quid est quod ipse, ejusque majores pelagiani, justitiam divinam catholicorum opinione dictitant laedi, et cogitatione assequi non posse videntur, quomodo Augustini hypothesis, immo thesis, consistere queat cum ejusdem divinae justitiae evidentissima notione? Iisdem testantibus, divinae bonitati atque justitiae contrarium non est, naturam nostram ab initio tot subjecisse aerumnis, cum tanta proclivitate ad malum, tantaque difficultate ad bonum, tametsi nulla hominum culpa praecesserit. Ergo multo minus divinae justitiae repugnat tot in nos mala congerere unius peccati praecedentis intuitu. Justus ergo, et bonus, et laudandus in utraque hypothesi Deus. Haec sola intercedit diversitas: quidquid pelagiani adferre possunt pro tuenda justitia ac bonitate divina in hypothesi sua, illud ad eamdem tuendam in hypothesi catholicorum inservit. Quidquid vero catholici pro sua habent, non aeque a pelagianis pro sua opinione usurpari potest; facilius enim catholici justitiam ac bonitatem Dei sartam nobis tectamque exhibent, tot humanae naturae miseriis non a primaeva institutione ac voluntate Dei boni, sed a primorum parentum culpa derivatis, quam si talem,

qualis nunc est, naturam ab initio creatam affirment. Et hoc sinceri, sagacesque viri non intelligere nequeunt.

Restat ergo inquirendum, num revera humanam naturam Deus tam imbecillem ac miseram ab initio condiderit, quod pelagiani opinantur; an ejusdem naturae corruptio poena sit primi peccati, quod catholici affirmant. Ut habetur Ecclesiast. 7. *Fecit Deus ab initio hominem rectum*, et ad imaginem suam creavit, et in eximia beatitudine collocavit. Deinde, quidquid nonnulli somnient, adeo perspicua sunt Genesis verba cap. 2, ut certissimum esse debeat, primos humani generis parentes, si divino praecepto parere voluissent (quo nihil facilius ipsis tum fuit), a naturali morte futuros fuisse immunes. Uti certum quoque est, peccarunt, eorumque inobedientiam sequuta est mortis naturalis inevitabilis poena, et quaerendi panis cum sudore necessitas, et partus feminei dolores, et rebellio belluarum, quas hominum nutui subjecerat primum creator, ut alia mala atque incommoda omittam. Experientia vero dubitare nos non sinit, quin eadem mors, et multiplex calamitatum genus in nobis eorum posteris perduret. Ergo nos luimus primi peccati poenas, luuntque vel ipsi infantes, quamquam nullius peccati actualis rei. Ergo primorum parentum culpa iratum et nos Deum sentimus, et peccasse cum Adamo quodammodo dicendi sumus; a qua ira et culpa nos liberare non potest, nisi regenerationis sacramentum, et gratia Christi Salvatoris. Propterea regius Psaltes in ps. 50 ajebat: *Ecce in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea;* sive in *iniquitate*, et in *peccato*, uti hebraica exemplaria habent. Apostolus vero ad Ephes. 2. *Eramus*, inquit, *et nos natura filii irae, sicut et ceteri*, καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς. Et ad Rom. 3. *Omnes peccaverunt, et egent gloria Dei.* Etiam sanctus Johannes cap. 3, evang. *Qui*,

ait, *non credit in Filium, ira Dei manet super eum*, μένει ἐπ' αὐτὸν: ubi vides non dici, iram Dei venire super eum, sed *manere* super eum, quia jam antea fuerat. Ut alia scripturarum loca praetermittam, quae in hanc rem afferri solent, memorabilem istum instar omnium referam, quem Apostolus ad Rom., cap. V, 12, habet. *Propterea*, inquit, *sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors, et ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt.* Quibus ex verbis intelligimus, cum Adamo omnes homines peccasse, et propter illud peccatum mortem in omnes homines pertransire, hoc est, communis mortis causam fuisse unius hominis, sive unius Adami, peccatum. Infra idem Apostolus ait: *Sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita per unius obedientiam justi constituentur multi.* En Adami inobedientia, quae una multos constituit peccatores, uti multos justos obedientia Christi. Vide reliqua ejusdem cap. V, ad Rom., quae catholicorum sententiam disertissime produnt, ac firmant, et sine ipsa recte explicari non possunt. Tandem accedit, vel antequam pelagiana haeresis exoriretur, et lis de peccato originali ferveret, veteres patres non aliter quam Augustinus sensisse, quamquam parce admodum de illa re fuerint loquuti. Egregia in hanc rem occurrunt testimonia Justini martyris, Irenaei, Tertulliani, Origenis, Cypriani, Athanasii, Hilarii, Basilii, Ambrosii, Nazianzeni, Chrysostomi, Reticii, Olympii, et aliorum, quos praetereo: ut dubitari non possit, quin antiquissima haec sit ecclesiae verae traditio, cum divinis scripturis omnino consentiens. Nunc videamus, an quidquam Phereponus proferat, quo tam antiquum, tantaque firmitate constitutum dogma dejici possit.

Dixerat Augustinus, lib. de corrept. et gratia, cap. 6. *Pec-*

cata quidem ista originalia ideo dicuntur aliena, quod ea singuli de parentibus trahunt; sed non sine causa dicuntur et nostra, quia in illo uno omnes, sicut dicit Apostolus, peccaverunt. Excipit ista verba Phereponus animadversione hujusmodi. *Verum in hac controversia nostra dicuntur, non tralatitio sensu, sed proprio, peccata; nam sermo hic est de peccatis, propter quae non tralatitias, sed proprie dictas poenas, ex divina, hoc est, perfectissima justitia, dare possimus; quia ab iis abstinere potuimus, nec iis, nisi culpa nostra proprie dicta, succubuimus.* Ceterum dicere pergit Phereponus, peccata parentum *nostra* dici non posse, ita ut propterea corripi, et plecti jure queamus. Addit, neque Apostolum dicere, nos *in Adamo peccasse, quemadmodum passim graeci sermonis imperitus dictitat Augustinus.* Quod ut palam fiat, Apostoli verba Rom. V, 12, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον, quae vulgatus interpres vertit, *in quo omnes peccaverunt,* Phereponus ipse vertit, *quia omnes peccarunt.* Cujus versionis rationem hanc reddit, inquiens: *Vertimus cum Desiderio Erasmo* ἐφ' ᾧ, *quia, non in quo, quia alioquin hiulca est ratio, et dura.* Equidem, ut hinc iter instituamus, expectabam ab homine critico aut veterum graecorum auctoritatem, aut rationes ex intima linguae graecae peritia petitas, quibus haec sua Paulini loci interpretatio confirmaretur. Sed ille unum nobis obtrudit Erasmum, virum certe in graeco sermone minime hospitem, sed in quaestione de *peccato originali* plane pelagianum, quique nihil non molitus est, ut in alium sensum haec, et superiora Apostoli verba invita detorqueret. Erasmi studium hac in re infelicissimum alii castigarunt. Verum quis stylum Pauli vel leviter novit, qui non etiam didicerit, similes sermonis structuras, duras in speciem, et parum (uti delicatis videtur) elegantes, Apostolo

esse familiares? Deinde Theophylactus, Oecumenius, et alii procul dubio graecae linguae peritissimi, ἐφ' ᾧ interpretantur *in quo Adamo*. Quamobrem nisi qui ab anticipatis judiciis, turbidisque affectibus judicio uti prohibetur, nemo alius hoc in loco memorasset *imperitiam graeci sermonis*, eamque objecisset Augustino, verba ista cum graecorum ipsorum consensu *in quo* interpretanti.

Quod tamen hic attentius considerandum est, illud est, vel per ipsam Erasmi ac Phereponi interpretationem nihil roboris demi huic loco, sive huic fortissimo catholicorum et Augustini argumento. Fingamus Apostolum dicere; *sic et in omnes homines mors transiit, quia omnes peccarunt.* Non hic de solis peccatis actualibus loqui Paulus potest, uti Phereponus persuadere nobis vellet; nam quum dicat, morti omnes homines esse obnoxios, et re ipsa mori hac de causa, quod omnes peccarint; certumque sit, infantes nullius actualis peccati reos saepe de vita decedere: necesse est, ut aliquod peccatum sit vel in ipsis infantibus, cujus causa malum illud subeant. Hoc autem nullum aliud esse potest, quam primorum parentum inobedientia et culpa, propagata in posteros omnes, per quam *peccatores constituti sunt* vel infantes, *et regnavit mors ab Adam usque ad Mosem, etiam in eos, qui non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae;* quippe *unius delictum in omnes homines in condemnationem.* Nisi hoc statuas, sibi non constabit Apostolus, qui cum alibi appellat *stipendium peccati mortem,* tum hic significare vult, ideo omnes homines mori, quia omnes peccarunt. Quare si nullum in infantibus peccatum admittamus, aut ipsi morituri non essent, aut argumentum Apostoli elumbe deprehenderetur. Sed Phereponus non ausus affirmare praefracte germanam esse interpretationem suam, ad aliam anchoram se

conjicit. *Fac, inquit, hoc non esse perspicuum: profecto versio, quam sequitur Augustinus, non ita certa est, ut possit is locus, quasi clarus urgeri; quum praesertim ex eo ferme solo, aut potissimo, colligatur dogma, quod tot difficultatibus premitur, ut vix ullas alias majores in dogmate theologico invenire posse putem.* Pherepouus ergo mente assequi non valet, quei Deus justissimus peccata parentum filiis tribuat, et in filiis puniat, quum filiorum voluntas nihil contulerit ad parentum inobedientiam; proinde alte clamat: *peccata parentum nostra dici nequeunt, ita ut propter ea corripi, et plecti jure queamus.* At nil mirum ista ab homine dici, cui non secus ac socinianis, illud continuo perversum videtur, quod ingenio non placet, quamquam disertissimis, neque metaphoricis verbis in scriptura sacra enuntietur. Prope est ut dicam, nolle hujusmodi homines sentire, quod Paulus sentit; sed necesse esse ut Paulus sentiat, quod ipsis commodum videtur, et Deus agat, prout ipsis lubet. At profecto felicius saperent, si in simili causa dictum sibi ab Apostolo putarent Rom. IX, 20. *O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei, qui se finxit: Quid me fecisti sic?* etc. Et cap. XI, 33. *O altitudo divitiarum,* etc. Quum lumini rectae rationis evidenter adversari deprehenduntur scripturae sacrae verba, tum certe commodum alium sensum intime latentem inde jubemur deducere. At quando ita composita sunt sacrarum literarum testimonia, ut pateat, nihil aliud divinos scriptores significare voluisse, quam quod verba sonant, et ad istam significationem accedit vetustissimae traditionis consensus, et dogma illud supra quidem humanam rationem est, sed non contra ipsam: tum nefas est eludere mentem divinorum librorum non alia de causa, quam quod mente assequi non possumus consilia et voluntatem et opera Dei.

Ceterum ut ut fateamur in quaestione de peccato originali occurrere quaedam non satis pervia hominum infirmae rationi, nihil tamen est, quod contra ipsam rationem pugnet. Quum enim peccatum istud consistat in privatione justitiae originalis, a justo Deo nequaquam abhorret, originali justitia privatos, homines nunc nasci causa primi peccati, quando justus itidem fuisset Deus, si vel ab initio et ante Adami peccatum, eamdem nobis justitiam denegasset, eamdemque et animi, et rationis et corporis infirmitatem in nobis regnare sivisset. Et omnium hominum revera peccatum istud est non actuale quidem, sed habituale, sive morale; nam voluntates omnium hominum, non physice quidem, sed moraliter conjuntae fuere cum voluntate primi parentis, idque ex decreto et pacto creatoris nostri. Quod profecto neque potentiae, neque sapientiae, neque justitiae Dei repugnat; nam ne in ipsis quidem terrenis universitatibus hujus rei exempla desunt, et in ipsis tamen justitiam minime desideramus, uti neque in divino circumcisionis praecepto, Gen. 17, non inveniet, ut puto, Phereponus ipse. Apostolus autem diserte docet, *in omnes homines per unius delictum condemnationem* venisse, et *omnes peccasse*, et per inobedientiam unius hominis peccatores constitutos fuisse multos, et mortem esse effectum, stipendium et aculeum peccati: quae omnia satis evincunt, ubi ad infantes interdum morientes respiciamus, peccatum aliquod originale per propagationem ex Adamo in omnes descendere, et nostrum omnium esse appellandum. Tandem peccatum istud in ratione culpae omnium levissimum est, neque necesse est credere, ipsum post corporis mortem pari cum actualibus peccatis supplicio esse puniendum; nam et ipse Augustinus lib I, de peccator. merit., cap. 16, § 21, ait: *Potest proinde recte dici, parvulos sine baptismo de corpore exeuntes*

in damnatione omnium mitissima futuros. Et lib. V, cap. 11, § 44, contra Julianum, *parvulos,* ait, *sine Christi baptismate morientes non tanta poena esse plectendos: ut eis non nasci potius expediret,* ipsosque *in damnatione omnium levissima futuros:* qua de re mitius etiam theologi catholici nunc loquuntur.

CAPUT II.

Infantes miseri causa unius Adami peccantis. Baptismus eis necessarius ex traditione probatur. Antiquitas sponsorum pro infantibus in baptismo contra Phereponum ostenditur auctoritate Tertulliani, qui necessitatem paedobaptismi agnovit. Et in veteri lege parvulis proselytis adhibitus baptismus, et varia apud judaeos baptismatum genera. Sanctus Cyprianus peccati originalis assertor perperam a Pherepono negatus.

Pherepouus tamen, quod est ad infantes et pueros, alia opinione tenetur. Nam pag. 621 animadver. in op. imperf. contra Jul. objicit sibi illorum miserias, quae nobis argumentum praebent intelligendi originalis peccati. Tum respondet: *Satius esset multo dicere, te nescire, cur innoxii miseri sint, quam ut facias eos noxios, invenire hypothesim, quae tot difficultatibus laborat.* Quasi Augustinus aut alii hanc hypothesim invenerint, et eam antea non tradiderit Apostolus satis aperte. *Multo satius esset,* ut hoc repetam, Apostolo credere, et venerari divinum consilium, quam infirmae rationi tantum deferre, ut divinitus tradita nolis alia de causa credere, quam quod intelligere nescias. *Sed quid sunt,* pergit Phereponus, *hae infantium puerorumque brevissimae miseriae, si cum aeterna beatitudine, quibus eas Deus pensat, conferantur? Nihil prorsus, aut si quid nihilo posset esse minus. Itaque quod Deus eas ab illis in hac vita non amolitur, mirum videri nequit.*

Hinc intelligimus, Pherepoum infantibus ac pueris vel sine sacramento regenerationis e vita decedentibus, aeternam in coelis beatitudinem liberaliter concedere. Non ausi sunt pelagiani, nisi medium quemdam locum inter coelorum regnum, et gehennam, assignare hujusmodi puerulis, felicem quidem, sed tamen ab aeterna coelitum felicitate alienissimum. Sociniani patere ipsis fores coeli volunt, et execrantur *paedobaptismum.* Ministrari vero eisdem hoc sacramentum in suis coetibus moleste non ferunt remonstrantes; sed ipsum sacramentum necessarium illis ad beatitudinem aeternam non censent. Anabaptistae, calvinistae, aliique id genus novatores ab ea opinione aut parum, aut nihil abludunt. At ego minime suscepi controversias omnes, quae inter catholicos ex una, et innumeros haereticos ex altera parte intercedunt, diffuse agitandas. Esset hoc majoris otii, ac instituti diversi. Jam vero, quod est ad quaestionem de baptismi necessitate in ipsis parvulis, luculentissime illam complures e nostris expedivere, afferentes loca quaedam scripturarum et certissima quaedam principia orthodoxae religionis, e quibus recte deduci potest ista necessitas. Antiquissimam certe, atque adeo apostolicam traditionem, *paedobaptismi* testem simul ac laudatricem habemus. Quare secundum traditionis legitimae regulas, a catholicis fortissime assertas, pueris ac infantibus necessarium est divinum lavacrum, ut regnum coelorum si illa aetate decedant, consequi valeant.

Quum tamen Pherepouus pag. 495, in notis ad epistolam Augustini 97, olim 129, § 9, videatur aliquid dicere contra *paedobaptismi* antiquitatem, ejus verba audienda sunt: *Quis,* ait, *intelligat susceptorem infantis baptizandi, quum pro infante responderet credo, hoc velle: baptismum, vel sacramentum fidei suscipio? Quis non videt, primum formulam*

illam antiquam baptismi esse institutam in usum adultorum, qui soli primum baptismum suscipiebant, deinde translatam etiam ad infantes? Utique nos nequaquam videmus, quod tamen tanta confidentia Phereponus videndum affirmat. Meram conjecturam, omni veterum auctoritate destitutam, nescio quei velit homo ille, ut pro evidenti veritate accipiamus. Nos ab apostolis ipsis, ut infantium baptismum, ita et ritum spondendi pro iis derivamus, tum quod id affirmant vetustissimi patrum, tum etiam quod ecclesia universa omnibus retro temporibus eam consuetudinem servavit. Quid contra Phereponus affert, nisi unum illud, quod animo jam praejudicavit, et quod sponte concidat, si negetur? Operae autem pretium est duorum veterum scriptorum loca proferre, ne et nos sine tabulis ac auctoritate agere videamur. Sanctus Irenaeus lib. II, cap. 39, de Christo Domino haec habet: *Omnes venit per semetipsum salvare, omnes, inquam, qui per eum renascuntur in Deum, infantes, et parvulos, et pueros, et juvenes, et seniores.* Hic vides alludere Irenaeum ad Salvatoris verba Johann. III, 5, *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto non potest introire in regnum coelorum.* Vides, *infantes, et parvulos* per Christum renasci ex aqua, et Spiritu Sancto. Quod autem est ad infantium et puerorum susceptores audi Tertullianum in lib. de baptismo, cap. 18, suadentem, ut differatur in aetatem maturiorem baptismus. *Itaque,* ait, *pro cujusque personae conditione, ac dispositione, etiam aetate, cunctatio baptismi utilior est: praecipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse est sponsores etiam periculo ingeri? Quia et ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt, et proventu malae indolis falli.* Ergo Tertulliani etiam aevo obtinuisse, ac in usu fuisse patet, non infantium dumtaxat baptismum, sed et formu-

lam ab eorum susceptoribus nunc quoque adhibitam; ideo quippe sponsores appellati fuere. Neutrum porro novitatis damnat Tertullianus. Quumque is altero dumtaxat ab apostolorum morte saeculo vixerit; Irenaeus vero ipsos apostolorum auditores habuerit magistros; et auctor uterque sit, baptismum infantium in ecclesia Dei jam tunc fuisse usurpatum: quis non intelligat, ruere Phereponi sententiam, atque conjecturam, et perperam ab apostolorum aetate atque institutione sejungi *paedobaptismum*, et formulam spondendi pro illis?

Sed, inquies, paedobaptismus fuit vel Tertulliani aevo improbatus. Immo, ne quid dissimulem, afferam haec ipsius Tertulliani verba ex cap. eodem: *Quid festinat innocens aetas ad remissionem peccatorum?* Non hoc negamus. At haec non tollunt, quin ecclesiae catholicae jam tum fuerit mos praeter adultos baptizandi etiam parvulos. Tertullianus ex propria sententia hunc morem sublatum cupit, ut alibi saepe, ita et hic a suo effreni ingenio abreptus, et privatae opinioni nimis indulgens. Nam sanctus Cyprianus, et reliqui patrum, atque episcoporum, baptismi in annos majores aut in mortis periculum dilationem concorditer rejecere, laudato semper infantium baptismo. Infra auctor est idem Tertullianus, baptismum quoque *innuptorum procrastinandum*, et tandem absurde concludit: *Si qui pondus intelligant baptismi, magis timebunt consecutionem, quam dilationem.* Nullus catholicorum ita unquam sensit. Ceterum si mortis periculum ingrueret, minime negandum, aut differendum regenerationis sacramentum, alibi docet ipse Tertullianus, et cap. 12, ejusdem libri de bapt. fatetur, *nemini sine baptismo competere salutem*; et in hoc eodem cap. de parvulis, ait: *Norint petere salutem, ut petenti dedisse videaris.* Quae satis esse possunt, ut ex ejus quoque sententia necessitas et usus ba-

ptismi vel in infantibus probetur. At ille vocat parvulorum aetatem *innocentem*, hoc est ab actualibus peccatis immunem; nam ex hac ipsa rationis specie vel post Tertullianum, et quarto potissimum saeculo, sanctissimum lavacrum differre consueverunt ex christianis non pauci; et ipse Augustinus distulit, quamquam contagium mortis antiquae, et maculam originalem omnes faterentur omnibus Adae filiis inesse. Nisi periculum mortis baptismum suscipere coegisset, ejus consequutio differebatur, quo peccata simul actualia postea delerentur. Quid? quod maculam originalem ne ipse quidem inficiatus est Tertullianus? Humanas certe animas non solum immundas, sed etiam peccatrices ille vocat, donec baptismo Christi mundentur. Sunt ejus verba lib. de anima, cap. 40. *Omnis anima eousque in Adam censetur, donec in Christo recenseatur: tamdiu immunda, quamdiu recenseatur. Peccatrix autem, quia immunda, recipiens ignominiam ex carnis societate.* Lib. I, cap. 1, de cultu feminar. ait, omnes mulieres *de Eva trahere ignominiam primi delicti, et invidiam perditionis humanae. Vivit sententia Dei super sexum istum in hoc saeculo; vivat et reatus necesse est.* Et cap. 3, de testim. animae, de satana ait: *Per quem homo a primordio circumventus, ut praeceptum Dei excederet, et propterea in mortem datus, exinde totum genus de suo semine infectum, suae etiam damnationis traducem fecit.* Lib. V, cap. 17, contra Marcionem, hominem videlicet pestilentissimum, a quo Deus traducebatur tamquam peccati auctor, ita idem Tertullianus scribit: *Apostolus, iracundiae filii fuimus, inquit, sed natura . . . . . Quum dicit: fuimus natura filii iracundiae, ... irae filios ad naturam retulit, non ad creatorem. Ad summam subjungens: sicut et ceteri, qui utique filii Dei non sunt; apparet communi naturae omnium hominum et de-*

licta, et concupiscentias carnis, et incredulitatem, et iracundiam reputare ; diabolo tamen captante naturam, quam et ipse jam infecit delicti semine illato. Haec ea sunt, ut vel sine interprete prodere possint, scriptorem Afrum diversam hic a celeris catholicis non induisse opinionem.

Verum Phereponus in animad. ad epist. 157 Augustini, olim 89, § 1, pag. 497, alia habet. Celebrem Apostoli locum Rom. V supra a nobis productum pelagianis opposuerat Augustinus, utpote affirmantibus, sine peccato hominem nasci. Quid ad haec Phereponus? *Hunc*, inquit, *locum Pauli pertinere ad adultos tantum, qui peccatum Adami imitantur, ostenderunt dudum viri doctissimi.* Tum paucis interjectis addit, *eo confidentius hic loqui Augustinum, quo minus probare poterat, quae hic habet. Locus Pauli Rom. V obscurior est, quum ut a tam proletario interprete explicari possit.* Phereponum libenter interrogarem, num illorum hominum ingenium ipse probet, qui nullum sibi frenum statuunt in fidei quaestionibus, et pro suo modulo sentire, atque interpretari divinas scripturas, constituunt; tum sua placita, tamquam certissima, vultu imperterrito venditare; adversarios vero non semel contemnere, eisque reponere pro rationibus contumelias. Verum, his dimissis, cuinam harum controversiarum perito persuadebit ille, *dudum viros doctissimos ostendisse,* ad adultos tantum pertinere locum illum Apostoli? Pelagiani quidem olim, tum Erasmus, aliique ejus gregis sensere, peccatum ex Adámo non propagatione, sed imitatione, in hunc mundum intrasse ; et adultos tantum, non quod filii sint Adami, sed quod ipsum imitati sint, omnes peccasse. At merum hoc fuit illorum commentum, ac effugium, et mera conjectura, quam sine ratione ulla gravi, sine majorum auctoritate excogitatam, suae opinioni accommodarunt, Apostoli mente, ejusque

verborum sensu, ipsaque ratione reluctante, uti sanctus Augustinus variis in locis, et innumeri subinde catholici, et plerique etiam e protestantibus demonstrarunt: quod ignorare Phereponus nequaquam potest. Istius vero hominis nequeas non mirari ingenium, qui hinc ansam sumit appellandi Augustini *proletarii interpretis.* Videant alii, an viro liberali ac honesto consentaneum sit hujusmodi conviciis excipere Augustinum incomparabilis ingenii, sanctitatis, et doctrinae virum. Certe hic locus, minus etiam quam reliqui, contumeliis patebat. Quamnam enim linguae graecae imperitiam Augustino objicere hic possis? Nihil habet ille, quod eruditissimi deinde inter catholicos theologi ac interpretes non habeant, et sentiendun decernant. Num audeat Phereponus proletarios interpretes appellare tot clarissima ingenia in hac re Augustino concordia? Si non audet, cur sibi hic licitum putat, unum Augustinum tanto contemtu repellere, nihil tamen aliud sentientem, quam quod tot doctissimi viri sentiunt, ac sentiendum esse nos quoque brevibus nuper ostendebamus.

Nunquam Augustinus probavit, infantibus baptismum praescribi a Christo, aut apostolis, ne pereant. Sunt haec ejusdem Phereponi verba pag. 497, ad citatam Augustini epistolam 157, olim 89. Similia habet ille ad ep. 175, olim 90, § 6, pag. 519. At Augustinus ostendit, non ex apertissimis quidem Christi, aut apostolorum verbis scriptis, sed ex vetustissimae traditionis testimonio et universalis ecclesiae usu (ut alias rationes taceam) praescriptum a Christo fuisse parvulorum baptismum. Nunquam vero Pelagiani ostenderunt, contrariam fuisse Christi, aut apostolorum mentem. Utri parti nunc est credendum? Utra pars dicenda est inopia rationum laborare? Sincerus quisque fateatur, ad pelagianos reddendae rationis onus hic pertinere. Numquid enim minus Christo, et apostolis Christi

nomine aliquid scripto proponentibus, quam sine scriptis et per legitimam traditionem loquentibus, habenda est fides? Nos vero palam fecimus, saltem per traditionem sine scriptis *paedobaptismum* ab apostolis esse praescriptum. Probent pelagiani, aliter se rem hanc habere; probent, nihil aliud credendum esse, quam quod in scripturis sacris aperte propositum est; ostendant, futilem esse interpretationem nonnullorum scripturae locorum, e quibus catholici deducunt necessitatem baptizandi parvulos. In hujusmodi quaestionibus illud nos usurpamus, quod vetustissimus scriptor Tertullianus in simili ajebat lib. de corona cap. 3. *Hanc si nulla scriptura determinavit, certe consuetudo corroboravit, quae sine dubio de traditione manavit. Quomodo enim usurpari quid potest, si traditum prius non est? Etiam in traditionis obtentu exigenda est, inquis, auctoritas scripta. Ergo quaeramus, an et traditio nisi scripta non debeat recipi.* Lege reliqua; lege in hanc rem ceteros patres. Praeterea num stolidi, ac moriones, ac amentes adulti a sacro fonte arcendi, quod manifeste a Christo aut ab apostolis praescriptum ipsis baptismum non invenimus?

Corollarii loco ad ista accedat circumcisionis consideratio, et antiquissimus judaeorum ritus in recipiendis ex ethnicismo ad Mosis legem hominibus. Infantes ex veteris legis praecepto in foedus israeliticum ingrediebantur per sacramentum circumcisionis, Deoque grati per ipsum constituebantur. Odium Dei, et poenae etiam propositae fuere in eos, quibus tale sacramentum non conferebatur. Etiamsi infantes non intelligerent, quam magnum bonum sibi inde contigeret, ex pacto tamen Dei illud bonum in ipsos manare non cessabat. Quamobrem collatus quoque baptismus parvulis, suum in ipsis producere effectum potest, ac debet, vel sine actuali fide; neque adulta aetas illis expectan-

da est, ut sanctificentur, et Deo placeant; ipsisque sine lavacro sanctissimo decedentibus, aeque ac adultis, deerit foederis novi gratia in regenerationis sacramento constituta. Deinde baptismus evangelicus, ut eruditis quibusdam videtur, aliquid novum apud judaeos non fuit. Quum enim ethnici homines fiebant גריצדק *geretsedech*, hoc est, *proselyti justitiae*, sive *justi*, atque inter judaeos cooptabantur, non sola circumcisio, sed et baptismus conferebatur eisdem. Hinc apud hebraeos vulgatum axioma: *Non est quis proselytus, usque dum circumcidatur, et baptizetur*, אין גר עד שיכול ויטבול. Maimonides in Issure Biah, cap. 13, et alibi, Gemara Babylonica variis in locis, Moses Mikotzi praecept. negat. 116. R. Joseph Karo in Shulcan Aruch. lib. Jore dea., cap. 268, aliique judaei scriptores, non solum testantur, vigere adhuc in synagoga hunc morem, sed et ipsum referunt ad tempora usque Davidis, ac Salomonis. Eo etiam pertinere potest locus quidam Arriani in Epictetum, lib. 2, cap. 9. Ex iisdem autem hebraeis auctoribus pariter discimus, cum olim fuisse baptizatos, tum etiamnum baptizandos esse una cum parentibus parvulos proselytos ex Synedrii sententia. Vide laudatam Gemaram Babylon. tit. Erubh. et ibi Glossam, et Maimonidem in Avadim cap. 8, et Gemaram Hierosol. tit. Jevamoth, et Lightfootum, et alios judaicae eruditionis illustratores. Itaque uti sine circumcisione, ita sine baptismo, eoque unico, et ab aliis vulgaribus judaeorum lustrationibus ac lotionibus diverso, nemo vel antiquitus inter proselytos describebatur. Quam rabbinorum traditionem juvat adhibitus a Johanne Praecursore baptismus, ut ad vitam novam judaeos perduceret. Non enim synedrium ab eo per nuntios quaesivit, quid sibi vellet ille baptismus, sed solum qua auctoritate ipse baptizaret. *Dixerunt ei:* (sunt verba Jo. I, 25) *Quid ergo baptizas, si tu non es*

Christus, neque Elias, neque propheta? Scilicet illa baptizandi ratio nova non erat, ac ignota, sed frequens, ac usitata, et in parvulis usurpata. Proptereaque miratus nemo est tantum gentis confluxum ad baptismum Johannis. Apostolus quoque, Heb. IX, 10, commemorat varia baptismata inter judaeos usurpata.

Ergo generis humani reparator Christus, antiquata solum circumcisione, baptismum retinuit, qualis in usu apud judaeos erat, non rem novam instituens, sed jam usitatam, ad aliud munus finemque nobiliorem erigens, et vivifica vereque salutari gratia donans, ut sicut olim ad judaicam religionem, ita in posterum ad christianam per verum hoc sacramentum transirent infideles, atque iterum nascerentur. Ideoque nihil necesse erat, conceptis verbis populo ac apostolis praecipere *paedebaptismum*, sed satis fuit generaliter indicere baptismi usum, atque necessitatem. Per saecula praecedentia, et Christi etiam tempore, vulgatissima erat parvulorum aeque ac adultorum lustratio, quum ad religionem Dei veri, et ad regenerationem transitus fiebat. Satis ergo constabat praescripto per Christum baptismo, quis foret abluendus. Atque ideo in re adeo nota superfluum erat hoc edicere, postquam dixerat Jesus: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua etc.* Si ejusmodi consuetudinem abolere ipse voluisset, eam potius prohibere debuisset apertis verbis. Recte itidem conjicere hinc possumus, parvulos aliquot christiano fonte fuisse mundatos, quum, in act. apost. XVI, 15 et 33, paterfamilias baptizatus dicitur *cum omni domo ejus*; aut saltem inferre licet, parvulos, si aderant, et ipsos fuisse baptizandos; hoc enim de more a judaeis fiebat, quoties recipiebantur proselyti. Quod enim est ad locum Matth., XXVIII, 19. *Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos,* quem anabaptistae nobis opponunt, quasi ii tan-

tum dicantur baptizandi, qui prius fuerint edocti, evanescit ex vi graecorum verborum. Μαθητεύσατε, inquit Christus, πάντα τὰ ἔθνη. Hoc est, non proprie *docete*, sed *discipulos facite*, scilicet in disciplinam meam, et in foedus novum, per sacramentum regenerationis adducite omnes gentes. Tum subsequitur διδάσκοντες, *docentes eos servare omnia etc.* ut videas, baptismum praeire posse doctrinae, et discipulos posse fieri illos etiam, quos a discendo infirma aëtas avertit, quum ideo *discipuli* per baptismum fiant, ut postea doceantur.

Quae Phereponus notat ad ep. 156 Augustini, pag. 498, consilia tantummodo sunt, et phalerae, et voces hominis, quibus nulla ratio adnexa est, ne gravioribus titulis utar. Si hoc pacto exsibilare adversariorum opiniones, vincere quoque est: vicit Pheroponus. Sed merito exsibilandus ille, si unico αὐτὸς ἔφα, et propositis tantummodo suis, hoc est exoletis pelagianorum opinionibus, agitatissimas quaestiones se dirimere, et sententias catholicas tanto pondere stantes prosternere posse putat. Et tamen id ipsi in more positum est. Pag. item 520, in notis ad ep. 176, iterum vellicare ille pergit locum Apostoli ad Rom. V, et ἐφ ᾧ esse *quia* vel *eo quod*, non *in quo* contendit, exempla innuens in 2, ad Cor. V, 4, et ád Philipp. III, 12, At in citato locó epist. 2, ad Cor., ego nihil tale reperio. Alterum exemplum iis tenebris circumfusum est, ut adhuc rem nostram in medio relinquat, quamquam non minus quam antea, uti supra diximus, constet firmumque sit catholicorum dogma, tametsi interpretátio illa praeferatur. Locum item alium epist. I, ad Cor. XV, 22, catholicis erepturus ad suam mentem explicat Pheroponus, atque ea ratione loca ista esse procul dubio explicanda persuasurus lectoribus suis, monet, *viros ac theologos doctissimos* ita sensisse atque ostendisse. Hos autem etsi

ille non nominet, nemo non intelligit esse gregarios Pelagii, Arminii, Socini, atque etiam Calvini. Alibi quoque, hoc est pag. 549 locum Jo., III, 5. *Nisi quis renatus fuerit etc.* memorans, satis liquere ait, intelligendum de adultis tantum, non autem et de infantibus. Nos contra affirmamus, longe doctiores viros tum inter catholicos, tum inter ipsos protestantes contrarium ostendisse, et ab istis prostrata jamdudum fuisse quaelibet Pelagii commenta: quam in rem et nos aliqua attulimus. Prostant libri. Nostris palmam negabit Phereponus. Ipsam patiatur et nos negare suis. Lectores sinceri, et nullo partium studio adducti, dum omnia legerint, facile judicabunt, nos fumos non venditare, sed apostolicam doctrinam constanti ac universali ecclesiae traditione firmatam. Pag. 549, in animadv. ad serm. CCXCIV, § 6, 12, 17 et 19, Phereponus quae alibi non semel contra *phaedobaptismum*, et *originalis peccati* veritatem dixerat, aliis verbis repetit; quare sine responsione dimittendus est.

Quod autem est ad sancti Cypriani verba ex epistola LXIV ad Fidum, quibus sanctus Augustinus utitur in eodem sermone ad confirmandum dogma de *originali peccato*, ea tam perspicua sunt, ut sibi melius fuisset censor consulturus, si quae ad ipsa eludenda adfert, prorsus omisisset. *Quidni*, ait, *licuit, pelagianis, rejicere Cypriani auctoritatem in hoc negotio ; ut Augustino licuit, quod attinet ad baptismum haereticorum?* Tum addit, multo clarius atque constantius sanctum Cyprianum affirmasse, haereticos esse baptizandos, quam dari peccatum originis. Si pelagiani licitum sibi censuissent quod nostrorum temporum novatores contra fas omne licitum sibi putant, nempe non Cyprianum tantummodo, sed reliquos patres, et omnem legitimam traditionem respuere, ac irridere: rejecissent profecto

Cypriani auctoritatem in ista controversia, non expectato Phereponi consilio. At illis, quam recentioribus haereticis, major erga sacras traditiones reverentia erat, et melius intelligebatur, quam stabili quoque fundamento nitantur dogmata ab apostolorum traditione descendentia. Immo nervos omnes intenderunt et ipsi, ut ostenderent majorum traditionem sibi potius, quam Augustino favere. Utcumque tamen pelagianis in pretio fuerit vetustissimae traditionis auctoritas (non enim victas dedere manus documentis in hanc rem ex catholicorum parte productis) illud mihi certum, perperam a Pherepono componi auctoritatem Cypriani affirmantis *originale peccatum*, cum Cypriano contendente rursus baptizandos esse haereticos. In priore sententia nihil aliud affirmavit sanctus Cyprianus, quam quod universa tum ante se, tum post se ad Pelagium usque ecclesia Christi, quae sub coelo est, affirmavit, et concorditer tradidit, et *paedobaptismo* semper usurpato se credere significavit. Quamobrem Cypriani hac de re sententia non unius hominis erat, sed universae catholicae ecclesiae sententia, atque adeo ineluctabili auctoritate constabat. Verum Cyprianus contendens, haereticos esse rebaptizandos, si Agrippinum, et africanae dioecesis episcopos et nonnullos item asiaticos praesules excipias, qui Cypriano aut praeivere, aut consensere, neminem alium ipse habuit suae opinionis assertorem. Non ipsa solum ecclesiarum caput romana ecclesia, sed reliquae fere omnes cum orientis, tum occidentis ecclesiae et traditionem vetustissimam, et consuetudinem perennem Cypriano contrariam tenebant. Quid plura? Ne ipse quidem gloriosus martyr Cyprianus in suis conciliis negare potuit, quin consuetudo recipiendi sine baptismo haereticos in ecclesia Dei ante suam constitutionem obtineret. Itaque altera haec sancti Cypriani sententia paucorum erat, non ecclesiae catholicae sententia atque traditio; ac proin-

de licuit Augustino, immo necesse fuit hic Cypriani auctoritatem rejicere, ne veneranda totius ecclesiae catholicae, et concilii universalis auctoritas, firmissimis etiam in ista quaestione armata rationibus, a se rejiceretur: quod catholico homini nefas perpetuo fuit.

Deinde non dicit (Cyprianus) *in infantes transire ullam labem internam, qua eorum facultates sint vitiatae; sed tantum trahere eos contagionem mortis ab Adamo, quia ex patre mortali nonnisi mortales nascuntur: quod multum abest a sententia Augustini.* Sunt ista Phereponi verba, sed Phereponi litigare potius amantis, quam veritatis inveniendae soliciti. In Cypriani verbis haec nimium aperta est, ita ut aut ultro oculos clausisse dicendus sit, aut oculis revera careat, qui eam non cernit. Ita scribit sanctus Cyprianus in laudata epist. 64, ad Fidum scripta A. C. 253. *Si etiam gravissimis delictoribus, et in Deum multum ante peccantibus, quum postea crediderint, remissa peccatorum datur, et a baptismo atque a gratia nemo prohibetur: quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccavit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus, contagium mortis antiquae prima nativitate contraxit? qui ad remissam peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit, quod illi remittuntur non propria, sed aliena peccata.* Apertissime distinguit hic sanctus episcopus infantes ab adultis. Hos actualium criminum reos dicit; illos unius tantum peccati, quod posteri originale deinde appellarunt. Utrosque a baptismo non esse prohibendos affirmat, in quo gratia divina utrisque confertur, et datur remissa peccatorum. Quid est, quod Phereponus scribit, a Cypriano non dici, *in infantes transire ullam labem internam,* hoc est nullum animae inhaerens peccatum, sed mortis solum naturalis necessitatem? Cy-

prianus diserte pronuntiat, infantes *nihil peccasse, nisi quod contagium mortis antiquae prima nativitate contraxerunt*; idest, non actualibus quidem culpis iram divinam in se concitasse, sed tamen esse reos peccati primi parentis, quia ab ipso carnaliter sunt nati. Diserte inquam dicit ipsos etiam peccasse, quia peccatum contraxere Adami. Dicit ipsos *accipere remissam peccatorum*, ipsisque *remitti non propria*, hoc est, non actualia, sed *aliena peccata*, idest peccatum Adami, qui actualiter peccando fecit, ut omnes posteri vel recens nati peccatores essent, ac indigerent remissione peccatorum per salutarem baptismi aquam. Uti vero expresse Cyprianus ait, infantes ante susceptum baptismum carere *gratia Dei*, ita in eadem epistola non semel addit, ipsos egere *misericordia Dei*, eorumque animas sine baptismo decedentes *perdi*. *Quantum in nobis est*, ait, *si fieri potest nulla anima perdenda est*. Si Adami reatus in infantibus habitat, si animae illorum perduntur, ubi sine baptismo decedant, sique *remissam peccatorum accipiunt*: ergo necesse est, in infantes transire labem aliquam internam, atque peccatum, quod animae sit proprium. Necessitatem mortis corporeae utique non tollit baptismus; ergo tollit solum *peccatum originale* ex anima, atque hoc peccatum illud est, quod Cypriano dicitur *contagium mortis antiquae*.

Sed Phereponus dicere pergit: *Denique rhetorice potius fortasse dixit remitti aliena peccata, quam didactice. Ac sane nec imputari, nec remitti aliena peccata, si proprie loquamur, a justo judice possunt. Satis est, multa oratorum ecclesiasticorum dicta esse vel diluto sensu vera; quum satis constet, eos minime accurate loqui solitos.* Habeat sibi Phereponus alibi criticam istam regulam; nihil enim illa ad rem praesentem facere potest. Etsi rhetorice loquutus hic fuerit sanctus Cypria-

nus, ejus tamen mens apertissime se prodit, et sensus didacticus elucet: quod et contingit in reliquis rhetoricis coloribus ab omni perito rhetore adhibitis. Sed verbis didacticis, non rhetoricis, hic doctrinam catholicorum catholicus episcopus exprimit. Quum nihil boni aut mali egerint infantes, revera nullum *proprium actuale peccatum* habent, quod sibi remittatur. Ex apostolica tamen ac universali ecclesiae traditione peccatum habent, et indigent gratia et gloria Dei. Hoc autem peccatum nihil aliud est, quam Adami peccatum in omnes homines descendens in condemnationem; *alienum,* quia non ab infantibus, sed a solis protoplastis actualiter perpetratum. Hinc proprie ac sine rhetorico colore dictum est *non propria, sed aliena peccata remitti* parvulis unda salutari ablutis. Ceterum, quod Phereponus tum hic, tum alibi eamdem ingeminat cantilenam, videlicet imputari a justo Deo aliena peccata non posse, quasi veteres ac recentes catholicae ecclesiae theologi de tuenda justitia Dei nihil soliciti, satis hoc nondum animadverterint: rogandi sunt lectores, ut quod in hujus controversiae exordio nos paucis innuimus, multoque magis quod sanctus Augustinus, sanctus Thomas, ceterique patres ac theologi nostri hanc in rem late conscripsere, legant. Tum enim intelligent, haec recte cum divina justitia componi, et contra non solum suis difficultatibus, quod attinet ad providentiam, bonitatem, ac justitiam Dei laborare sententiam pelagianorum, sed ipsam quoque adversari ecclesiae totius traditioni, et Apostoli verbis. Atque hactenus de hujusmodi controversia.

CAPUT III.

Concupiscentia non bonum, sed malum homini. Quid libidinis generale nomen interdum apud Augustinum sonet. Libido carnis, qualis nunc est, malum poenae, et non peccatum proprium est. Non venit ab institutione naturae innocentis, sed peccati primi poena fuit. Differt ab appetentia cibi et potus. Perniciosa homini, ut is animal rationale est. Pudor nuditatis in statu naturae innocentis locum non habuit, sed post Adami lapsum effluxit, et insitus nunc omnium naturae. Fuisset et in terrestri paradiso voluptas carnis, sed non inimica aut infesta rationi. Nisi Adamus peccasset, neque libidini turbidae, neque aliis malis obnoxium foret genus humanum scriptura teste.

Julianum pelagianae haeresis primipilum cum alias ob causas sanctus Augustinus eloquentissime ac nervosissime exagitabat, tum ob illam in primis, quod se humanae concupiscentiae atque libidinis laudatorem praestitisset. Postremis hisce temporibus inventi sunt, qui contra eumdem Augustinum, immo contra catholicam ecclesiam, Julianum ejusque conclamatam sententiam iterum tuerentur, inter quos non ultimam aciem Phereponus nunc ducit. In eo sita fuit controversia. Julianus *concupiscentiam bonum* naturae appellabat, *quo bono male utitur, qui modum non tenet; quo bono melius non utitur, qui etiam ipsum modum, sanctae virginitatis amore, contemserit.* Augustinus contra concupiscentiam semper malum esse contendebat; quare lib. III, adversus Julian., cap. 21, ita reponebat: *concupiscentiae carnalis qui modum tenet, malo bene utitur; qui modum non tenet, malo male utitur; qui autem etiam ipsum modum, sanctae virginitatis amore, contemserit, malo melius non utitur.* Innumera sunt, quae Augustinus variis in libris, et bene longo sermone contexit, ut suam hanc sententiam confirmet. Sed nos, quae Phereponus contra habeat, jam recenseamus. Dixerat Augustinus in lib. I, cap. 3, de libero arbitrio,

libidinem in adulterio malum esse. Phereponus in animadv. ad hunc locum, pag. 482, primo dubium non esse ait, quin mala sit in adulterio libido, sed non alia de causa, nisi quia adulterium ipsum est malum, quippe quod ab illo societas humana plane perturbetur, atque adeo vetitum sit, hominum causa, quibus vehementer nocet. *Alioqui,* deinde scribit, *libido, seu cupiditas alterius sexus, nihil habet per se mali, si intra limites a Deo, immò et ab ipsa ratione, praescriptos maneat.* Quare inquit, Augustinum minus commode indicasse, cur malum sit adulterium, quum ejus malitiae causam a libidinis malitia derivavit. At Phereponus animadvertere attentius debuit, quid hoc in loco per *libidinis* nomen significare voluerit sanctus Augustinus. Non *cupiditatem* luxuriosam, sive carnalem *alterius sexus,* sed quidem pravam quamcumque cupiditatem, atque concupiscentiam hic libidinem appellavit. Ut enim Augustinus lib. XIV, cap. 15, de civit. Dei scribebat, *libido generale vocabulum est omnis cupiditatis;* immo et irae, et jactantiae, et pervicaciae, aliisque hujusmodi perversis animi affectibus Cicerone teste convenit, quamquam pro venereo appetitu usitatius accipiatur. Cupiditas, qua homo inclinatur ad aliquid appetendum contra rationem, contra justitiam, pietatem, temperantiam, aliasque virtutes et contra leges a Deo et a ratione constitutas, libido est, libido appellari potest. Quae profecto concupiscentia, sive libido, quum in adulterio quoque deprehendatur (justitiam quippe, ac societatis humanae jura, et sacramenti foedus, adulter contemnit ac laedit) commode propterea et vere in ejus malitiam retulit Augustinus adulterii malitiam. Ipsemet eodem cap. 3, lib. I, de libero arbitrio aperte prodit quid sentiat, ita scribens: *Ut intelligas libidinem in adulterio malum esse, si cui etiam non contingat facultas concumbendi cum conjuge aliena, planum*

tamen aliquo modo sit, id eum cupere, et si potestas detur, facturum esse, non minus reus est, quam si in ipso facto deprehenderetur. Vides non turbidum carnis motum, sed pravum animi affectum, sive alienum a ratione recta appetitum, vocabulo *libidinis* hic designari. Tum addit Evodius: *Clarum est enim, jam nihil aliud quam libidinem in toto malefaciendi genere dominari.* Cui protinus Augustinus: *Scisne etiam istam libidinem alio nomine cupiditatem vocari?* Melius ergo et commodius libidinis pravitatem constituimus causam illius pravitatis, quae in adulterio est; fieri enim potest, ut quis sit adulter, humanaeque proinde societatis ordinem turbet, et nihilominus tum ipse, tum ejus opus culpa ac malitia careat: quod fit, quum ex ignorantia invincibili agitur. Et quare tunc adulterium malum non est, nisi quia tunc libido, sive pravus animi appetitus, in ignoranter operante minime dominatur? Itaque nihil erat, cur hic Augustinum edocere meliora Phereponus vellet, multoque minus cur in commendationem venereae libidinis transgrederetur, cui nullus hic locus erat.

Sed quoniam illius oratio nos eo quoque abripit, videamus, quei probet novus iste pelagianorum patronus, libidinem carnis, sive cupiditatem alterius sexus, *nihil habere per se mali.* En ejus verba p. 482. *Ita constituta sunt a Deo omnium animalium corpora, ut quum adoleverunt, ea cupiditas in iis, mechanico impetu, excitetur, non aliter ac cupiditas edendi aut bibendi. Consectarium est naturae corporis, quale a Deo creatum est; ut ex brutis, et ex ipso consilio propagationis generum intelligere est.* Ratio igitur, quare malum non sit dicenda libido, si Pherepono credimus, ea est, quod naturalis motus sit a Deo constitutus, nihil certe nisi bonum creante, Eadem repetit ille, pag. 528, in notis ad lib. IX, cap 10, de Gen-

ad lit. Nam quum dixisset sanctus Augustinus, honestius, meliusque credi, ita fuisse primorum parentum corpora constituta in terrestri paradiso, *ut appetitum carnalis voluptatis non haberent, qualem nunc habent ista corpora:* Phereponus talia apponit: *Appetitus ille, ut liquet vel ex brutis, tam naturalis est, quam appetentia cibi aut potus, voluptasque, quam experimur, quum comedimus esurientes, vel bibimus sitientes. Non puto sane, quemquam dicturum, sitim, aut famem, voluptatemque quam iis explendis experimur, effectus esse peccati. Figmenta mera sunt, quae hic et alibi dicuntur.* Ita brevibus rem expedit Phereponus, et longas Augustini commentationes levi negotio prosternit, et rotunda sententia exsibilat. Experiamur, an bene sedeat homini isti confidentia tanta.

Quum Augustinus libidinem carnis malum appellat, animadvertendum primo est, quo sensu illic *mali* nomen sit accipiendum. Ut autem Augustinus ipse auctor est lib. I, cap. 1, de lib. arb. *Duobus modis appellare solemus malum; uno quum male quemquam fecisse dicimus; alio quum mali aliquid esse perpessum.* Eo recidere potest, quamquam diverso sub intuitu, illa divisio mali, quam idem Augustinus, ac ceteri theologi frequenter usurpant, nimirum aliud esse malum culpae, aliud malum poenae. Prius malum inquinat animum, Deoque hominem invisum facit, et peccatum dicitur. Alterum tantummodo excruciat, aut laedit animum, sive corpus hominis. Certum est Augustinum minime inter priora mala, sed quidem inter secunda, computare libidinem. Quamquam enim concupiscentiam humanam generaliter sumtam, cujus pars ac species est ipsa carnalis libido, Augustinus interdum cum Apostolo *peccatum* vocet, nunquam tamen aut Apostolus, aut Augustinus hujusmodi vocabulo significare voluerunt, concupiscentiam vere et proprie peccatum in

hominibus esse; sed peccatum ideo appellant, *quia ex peccato est* (originali videlicet) *et ad peccatum inclinat*, sicuti synodus Tridentina nos docuit sess. V, et ipse Augustinus antea docuerat lib. I, cap. 23, de nupt. et concup., et in libris contra Julianum, et lib. I, cap. 12, contra duas epistolas Pelag. et in aliis libris. Proinde sublatis omnibus in sacro baptismate culpis, atque peccatis adhuc restare in homine concupiscentiam Augustinus affirmat, non quod propter ipsam rei amplius simus, sed ut cum ipsa confligamus in posterum, ne fiamus rei. Quamobrem, si Pherepono visus forte est Augustinus tunc libidinem appellasse proprium ac verum peccatum, quum eam in malorum aciem retulit: sciat se quidem improbare Calvini ac Lutheri commentum, non autem Augustini mentem.

Statuit igitur Augustinus adversus pelagianos, concupiscentiam, et libidinem carnis non esse naturale Dei donum, non esse a Deo creatam in primis parentibus talem, qualis post eorum peccatum fuit, et qualis adhuc sentitur ab hominibus. Primi peccati infelix fructus illa est, vitiùmque corruptae, non innocentis, naturae, ac propterea malum poenae, malum homini molestum, quo nos careremus, si culpa caruissent primi omnium parentes. Quis autem libidinem qualem nunc in membris suis humanum genus sentit, naturale bonum putet, quae nos ad peccandum pervicaciter incitat, quae contra legem mentis atque rationis tam saepe pugnat, quae continentiae et virginitati infestissima est, quam quilibet vir pius sentire se dolet, ac porro sentire nollet, quae demum pudoris atque erubescentiae materia est, atque argumentum? At haec nihil Pherepono obstant, quominus inter naturalia bona libidinem referat. *Appetitus ille*, inquit, *tam naturalis est, quam appetentia cibi aut potus*. Mechanico autem impetu non minus brutorum, quam hominum corpora ad

libidinem, et per libidinem ad generis propagationem moventur. Ergo non est effectus primi peccati libido. Ita Phereponus. Quod est ad comparationem libidinis cum fame et siti, respondemus, censorem demonstrare prius debuisse, famem quoque, ac sitim, quales nunc ab hominibus sentiuntur, tales quoque futuras fuisse in innocentiae statu, atque in illa summa felicitate, in qua Deus Adamum creavit. Ad catholicam fidem spectat credere, primos parentes morituros non fuisse, nisi peccassent. Quum fames, et sitis, mala utique omnium judicio in hoc praesenti hominum statu gravia, praeter acerrimum dolorem, mortem quoque corpori inferre nunc possint; cur mechanica etiam vi homines, in terrestri paradiso alioqui non morituros, compellere fames et sitis non potuissent, atque interdum non compulissent ad mortem? Aut ergo Deus in statu naturae innocentis famem et sitim, consectaria naturae corporis non fecit; aut si fecit, tales quales nunc experimur, ne homo sentiret, effecit.

Sed ut a quaestione ista aequivocationem omnem removeamus, dicimus, hominem sub duplici ratione esse considerandum, nempe aut quatenus homo est animal, aut quatenus est animal ratione praeditum. Nutriri, augeri, propagationem quaerere, delectari in operationibus sensitivis, ac in ipsa venere, et appetere cibum ac potum, et alia id genus, homini ut animali naturalia sunt, et in Adamo etiam fuere. Atque idcirco bona ea sunt a Deo, uti bonum quoque a Deo emanans sunt vis generativa, et vasa generationis, et seminis efficacia, et honesta sensuum voluptas, et commixtio corporum ad licitam propagationem humani generis, atque alia ejusmodi. Immo genitalium motus *bonum naturae* in se est; *nunquam* enim, *motum genitalium* Augustinus *reprehendit generaliter*, tamquam naturae *malum* ac vitium, uti Julianus eidem objiciebat, *sed illum motum reprehendit*;

quem facit concupiscentia, qua caro concupiscit adversus spiritum, quam velut bonum defendebat Julianus. Utor ipsius Augustini verbis, lib. IV, cap. 13, contra eumdem Julianum. Secundo, in libidine ac in aliis quibuscumque motibus animalitatis, ac inferioris appetitus, considerari potest, effrenis illa membrorum, et affectuum concitatio, quae vel repugnante voluntate hominis fit in homine, quae pudorem ingerit, et ad peccatum incitat ac rapit, ut ea faciamus, quae facere nollemus, mentemque ac rationem in actibus libidinosis turbida sua delectatione absorbet, et de sua dignitate dejicit. Hoc illud est quod malum appellat Augustinus, et nos cum Augustino malum esse homini, quatenus animal rationale est, affirmamus. Quo malo in primi sceleris poenam mulctati sunt posteri Adami, Deo non quidem hoc malum creante, sed sinente, ut efflueret e constitutione corporis divinis donis spoliati, postquam a divina gratia, ac primaeva innocentia Adamus peccando exciderat. Quapropter nihil est, quod Phereponus exemplum brutorum adhibeat, ostensurus, libidinosos humani corporis motus malum non esse. In animalibus brutis nullum deformitatis sensum libido creat, nihil pudoris ingerit, nihil cum ratione pugnat, quippe quod ratione pecudes ipsae carent. Conformis potius eorum naturae est hujusmodi motus concupiscentiae, ut bonum quoque ac perfectio in iis appellari possit. At in animalibus ratione praeditis, et ratione utentibus, malum, vitium, defectus, et corruptio naturae libido est, quippe ad inhonesta et rationi contraria hominem solicitans, et ad ea impellens, quae naturam hominis, quatenus rationale animal est, omnino dedecent. *In pecoribus,* inquit Augustinus, lib. IV, cap. 14, contra Julianum, *malum non est concupiscentia, quia non adversus spiritum concupiscit, sed eorum potius oblectat spiritum.* Vide et eumdem lib. de pecc. orig., cap. 40,

et lib. oper. imperf., cap. 56. Ergo qui se hominem esse recordatur, non sentire, non fateri nequit, quin concupiscentia carnis qualis nunc sentitur, unde tot intestinas patimur pugnas, quas etiam Apostolus in se olim deplorabat, malum sit homini, quatenus ratione praedito, ejusque naturae incommodum, ac vitium.

Quandoquidem vero negare ne nos quidem volumus, aut possumus, quin hujusmodi malum in statu quoque naturae purae locum habere potuerit, ita ut culpanda ne sic quidem foret creatoris justitissimi voluntas, qui tale vitium ex corporis constitutione effluere vel in puris naturalibus permisisset; immo quum neque disceptare velimus, an tantae vires in statu naturae purae carnali concupiscentiae esse potuerint, quantae nunc a nobis sentiuntur; superest solum, ut inquiramus, feceritne Deus revera an non, in primordio rerum hominem adeo inordinatis motibus concupiscentiae libidinosae obnoxium. Phereponus cum pelagianis affirmat. Catholici cum Augustino negant. Id ostendimus primo, quia magis decuit divinam bonitatem atque justitiam, ita hominem innocentem condere, ut corpus animo, inferiora superioribus placide subdita forent: quod certe secus nunc evenit in isto corruptae naturae statu. Deinde quum constet, Adamum in maxima cum animi, tum corporis felicitate a Deo fuisse creatum, quis eam in illius membris pugnam, eumque peccati fomitem, easque concupiscentiae vires in illo fuisse credat, quae nunc maximam vel hominibus piis et infelicitatem et periculum animae creant? Sed quod rem evidentius tangit, haec de primis parentibus scripta sunt Gen. II, v. 25. *Erat autem uterque nudus, Adam scilicet, et uxor ejus; et non erubescebant.* Nihil igitur pudoris nuditas innocentibus hominibus attulerat non alia de causa, nisi quia nullum adhuc praeter voluntatis arbitrium in membris suis motum, nullam carnis rebellionem,

nullum intestinum membrorum bellum contra mentis legem senserant. At postquam Deo inobedientes peccarunt, uti habetur, Gen. III, y. 7. *Aperti sunt oculi amborum; quumque novissent se esse nudos, consuerunt folia ficus et fecerunt sibi perizomata.* Profecto aliud novi in se ac in membris suis animadvertere primi homines non potuere, cujus illos pudere inciperet, nisi libidinis motus vel invita voluntate factos. Tum sentire coeperunt sui peccati poenam, tum se divinis donis spoliatos deprehenderunt, tum puduit illos novae deformitatis, ideòque *perizomata* sive *succinctoria*, atque *femoralia*, חגרת *chagoroth*, sibi concinnarunt, ut suis aliorumque oculis pudoris aut lasciviae materiem subtraherent. Ergo tum primum nata est turbida illa libido, inflictaque hominibus primis in poenam primi peccati a justo Deo fervere sinitur in eorum posteris, quum antea nonnisi ex imperio, aut consensu mentis atque rationis ea membra moverentur, quibus homo ad generationem utitur.

Quid quaeso ad haec tam luculenta divinae scripturae verba reponit Phereponus? Scripserat Augustinus, lib. XIII, c. 13, de civitate Dei, haec de primis parentibus: *Senserunt ergo novum motum inobedientis carnis suae, tamquam reciprocam poenam inobedientiae suae.* Hujusmodi opinionem *commentum* Phereponus statim vocat. Tum ait pag. 583. *Ne quid aliud hic dicam, non debuit dicere, senserunt, sed sensit Adamus; nam motus aut nullus fuit in Eva aut certe minime conspicuus, et qui eam in ruborem dare posset.* Telum hoc vetus est e Juliani pharetra petitum, sed ab Augustino jamdiu protritum lib. IV, cap. 13, contra eumdem Julianum. Attamen quum nos moneat censor, ut de nuditate primorum parentum cum alios interpretes, tum praesertim Johannem Clericum consulamus: illi habendae gratiae, quod ex interpretum

vulgo aliquem seligat, in quem edocendi nos onus transferat. Et ego quidem novi Johannem Clericum, virum et eruditione et ingenio critico revera celebrem, sed licentia quoque opinandi aeque famosum, adeoque in sanctos patres animatum, ut quum ipsum audis alterum, immo ipsum Pherepon um audire te putes. Varias interpres ille interpretum sententias congerit ad explicandam primorum parentum nuditatem et perizomata, tum probare videtur, qui dicat *nudum* in eo loco nihil aliud significare quam *peccatorem* seu hominem qui, se peccasse animadverterit. Nobis non irascatur Phereponus, si novum hunc suum divinarum literarum interpretem dicimus interpretatione sua ridendos incredulis exhibere aut Mosem divinum illius historiae scriptorem, aut ipsos parentes primos. Cognoverunt nempe isti se peccatores esse, atque ideo minus honestas corporis partes velavere cinctoriis, sive, ut ipse conjicit, tectum, sub quo habitarent, sibi composuerunt. Quis haec audiens non rideat aut hominum illorum consilium, aut historici sacri ingenium? Nam quid rei habent perizomata consuta, et nudis membris aptata, aut habitaculum sibi constructum, cum cognitione antecedentis peccati? Num tegere animae peccatum poterant nova illa integumenta membrorum? Sed Clericus nullam pudoris causam in Adami et Evae nuditate reperiebat, remotis nempe arbitris, et sine consensu voluntatis, atque ideo sine culpa nudis, aut etiam sine culpa ad libidinem concitatis membris. Phereponus vero, quum nullus, aut saltem non conspicuus, fuerit motus in Evae membris, nullum sentiri ab ea potuisse pudorem ait, eidemque propterea nullam tegendi corporis necessitatem fuisse. Verum nos cum Augustino dicimus, Evam in membris suis intestinam novamque pugnam, ac inobedientiam sensisse. Sensit ipsa, quid conspicua viri nuditas in se intuente efficeret; et hinc didicit, quid vicissim in viro fe-

minea nuditas efficere posset. Insolita haec erant, et nullo negotio in poenam criminis a Deo inflicta fuisse uterque intellexit. Quare perizomatum ope deformitatem hujusmodi auferendam, et subtrahendam oculis Adam excitatricem injustae libidinis nuditatem Eva quoque cognovit.

Ceterum quum pudor sit tristitiae species e metu infamiae propter aliquod vitium aut culpam: quis non videat pudori locum fuisse in primis parentibus ad novum illum membrorum ac libidinis affectum sine voluntatis imperio excitatum? Praeterea nonne et nos pudet et merito pudet, alia quaedam corporis vitia prodere, ac palam deferre, quando iis animi nostri vitium et peccatum causam dedit? Immo nos pudet etiam, et jure pudet, si quum facile possumus, non ea quoque oculis aliorum eripiamus, quae aut molestiam doloremque ipsis creent absque utilitate ulla, aut eorum animos et sensus ad aliquid alliciant ac impellant, quod rationi rectae minime conveniat; aut culpam tacite exprobrent; aut alicujus morbi, sive calamitatis nostrae, quam culpa adduxit voluntaria et pellere voluntaria amplius medicina non potest, alios moneant. Tales pudoris causas in se invenerunt Adamus et Eva, ubi se nudos conspexere, et noverunt inobedientes carnis motus ex antecedenti peccato venire, et alienis oculis, phantasiae, ac menti periculum se ingerere, et inobedientiam mentis per illos motus accusari. Qui antea innocentes membra sibi ad nutum obedientia habebant, et alterius nuditate conspecta nihil sentiebant in se, quod voluntati repugnaret, sive mentem de sua tranquillitate ac regno dejiceret, peccatores postea facti non potuerunt non pudore suffundi, quum ad aspectum nuditatis tam diversa in sese experirentur; ideoque velandum censuerunt, quod eorum quoque posteri velandum nunc censent, ab ipsa natura edocti. Nunc audi Augustinum ipsum

lib. IV, cap. 13, contra Julianum. *Quid autem de motu feminae, cujus et ipsam puduit, inaniter augumentandum putasti? Non utique feminam motum visibilem texit, sed quum in iisdem membris tale aliquid sentiret occultius, quale vir senserat, ambo texerunt, quod alterutrum videndo in alterutrum commoti ambo senserunt, et vel unusquisque sibi, vel alter alteri erubuerunt.*

Phereponus tamen insitum fuisse nobis a natura morem istum operiendi pudenda tacite negat in notis ad cap. 17, lib. XIV, de civ. Dei. Augustinum enim affirmantem vel apud ipsos barbaros, atque Brachmanes in more id esse positum, non vera narrasse nos monet, pag. 585, quum in Africa atque America sint gentes plane nudae, uti ex oculatis testibus ipse didicit. Sed quamvis populi nonnulli sint, qui nudo penitus corpore adhuc incedant, num ideo minus verum, nos a natura edoceri inhonesta illa membra velere? Alioqui non comedere humanas carnes, non mactare senes, sive ipsos etiam parentes, ut senectutis incommodis eripiantur, et abstinere a rapinis, caedibus, aliisque teterrimis ac vituperandis moribus, ne inter leges quidem naturae referremus; sunt enim quidam in Africa et America integri populi, qui talia adhuc faciunt, et sine pudore faciunt, sive quod licita censeant, sive quod habitu in iniquitate firmato pervenerint ad exuendum, sive non sentiendum qualemcumque in iis operibus pudorem. Ergo quod adhuc vivant quaedam gentes moribus barbarae, numero paucae, quibus pudori non sit nudis plane membris incedere, nihil impedit, quominus dicendus sit insitus nobis nuditatis pudor, quando reliqui, iique cultiores, et innumeri populi, nostram in sententiam exemplo suo conveniunt.

Verum Phereponus, quamquam concedat, *pudorem* nuditatis

inde partim ortum videri, unde dicit Augustinus; attamen addit, multas alias accessisse obtegendi corporis causas, videlicet ne liberis exemplo pessimo, et pravo ad intempestivam luxuriam incitamento foret parentum nudorum aspectus; ne foedum quid singulis mensibus feminae exhiberent; ne conjugati ad adulteria excitarentur. Subinde vero scribit: *Hinc paulatim natus nuditatis pudor,* hoc est e causis, et rationibus, quas ipse Phereponus refert, non quas Augustinus affert. At nos vel ante istas causas a Pherepono memoratas, quando certe neque liberi Adamo, neque alii conjuges praeter Adamum, et Evam erant, ortum habuisse nuditatis pudorem dicimus ex fide literarum sacrarum, quae mentiri non possunt, et quas non satis animadvertit Pereponus, quantopere ipse per latus oppugnet, ac vulneret, et dubiae fidei faciat, quum talia scribit. Nihil hic dico de latebris vel ipsi conjugali copulae merito quaesitis, quas ideo tantum Phereponus tolerat aut probat, quod avertendi sint liberi ab eo periculoso aspectu, non autem quod ipsa res in se spectata, pudenda sit. Quasi liberis solis, et non quibuscumque aliis hominibus, haec sint abscondenda; et quasi hoc ipsum satis non ostendat, aliquod naturae vitium in iis actibus esse, qui ad impudicitiam, et ad scelera, si conspiciantur, reliquos accendere possunt; et quasi ea res pudenda non sit, quam subsequitur agentis infamia, nisi remotis arbitris ac testibus fiat. Haec leviter excussisse sit satis.

Accuratius Pherepono respondendum est irridenti Augustinum, qui cap. 23, lib. XIV, de civ. Dei, agens de ratione, qua in statu naturae innocentis propagatum fuisset genus humanum ita scripsit. *Voluntati membra illa, ut cetera omnia, servirent. Ita genitale arvum vas in hoc opus creatum seminaret, ut nunc terram manus.* Ad quae statim Phereponus pag. 586. *Hoc est, sine ullo voluptatis appetitu; nam eam libidi-*

nem vult Augustinus esse peccatum. Non exaggeret quaeso censor noster, non imponat lectoribus credulis. Fuisset etiam in innocentiae statu sua sensibus et carni voluptas, sed quae mentem non obrueret, sed quae rationem in sua tranquillitate relinqueret, non qualis nunc sentitur, turbida, immoderata, et hominem ad belluarum conditionem dejiciens. Fuisset et voluptatis appetitus, sed rationi omnino obtemperans atque subjectus, et homo voluptatem appetiisset, non tamquam finem, sed tamquam medium ad ea, quae instituto suo, ac homini ut rationali convenirent. Haec Augustinus non negat, qui et cap. 26, ejusdem libri XIV, de civitate Dei, haec scribit: *Absit, ut suspicemur, non potuisse prolem seri sine libidinis morbo: sed eo voluntatis nutu moverentur illa membra, quo cetera, et sine ardoris illecebroso stimulo cum tranquillitate animi et corporis.* Et lib. IV, cap. 2, contra Jul. *Quis negat futurum fuisse concubitum, etiam si peccatum non praecessisset? Sed futurus fuerat, sicut aliis membris, ita etiam genitalibus voluntate motis, non libidine concitatis, aut certe etiam ipsa libidine, non qualis nunc est, sed ad nutum voluntarium serviente.* Eodem autem lib. cap. 14, acute distinguit a vivacitate, utilitate, et necessitate sentiendi, libidinem sentiendi. Tum infra, *ne nimium,* inquit, *videamur offendere homines, qui voluptatem corporis quomodocumque defendunt,* concedit, credi posse, in illo tantae felicitatis loco *carnalium sensuum fuisse* libidinem, sed ita *ut omnimodo rationali subdita voluntati, non alias adesset, nisi quum per illum vel saluti esset corporis, vel stirpis propagini consulendum; et tanta adesset, ut nulla ex parte mentem de supernarum cogitationum delectatione deponeret etc.* Vide et lib. I, cap. 17, contra duas epist. pelag. Ab innocentis igitur Adami conditione exclude illecebrosum illum ardoris stimulum, qui

nunc solum homine invito membra movet, sed etiam adversus mentis legem pugnat, rationemque reluctantem non raro sibi subjicit, ac turbida delectatione absorbet, et *libido* carnis appellatur. Cetera quibus generationis opus completur, a terrestris paradisi felicitate non abfuissent. Immo tunc, ut sanctus Thomas t. I summae, qu. 98, art. 2, ad 3, inquit: *Fuisset major delectatio sensibilis, quanto esset purior natura, et corpus magis sensibile.* Denique Augustinus libidinem carnis ita peccatum quandoque nominat, uti Apostolus concupiscentiam *peccatum* appellavit, nimirum non ut is inferioris partis motus formale peccatum, et culpa sit, sed quod ad peccatum et culpam inclinet, et tunc dumtaxat proprium et verum fiat peccatum, quum ad illicita ac inhonesta voluntatem rapit. Jam id supra nos demonstravimus. Quare videat Phereponus, se aerem verberare, et sibi larvas effingere, ut cum iis digladietur. Quum Augustinus ait, ita seminandum fuisse *genitale arvum, ut nunc terram seminat manus*, obedientiam tantum exprimere voluit membrorum generationi inservientium, qualem humanae menti praestat manus, non autem e sensibus delectationem moderatam exclusit, quam tamen in innocentiae statu nihil rationi perniciosam futuram fuisse putamus.

Quamobrem inania plane sunt, quae postea Phereponus congerit, ita scribens pag. 586, *Eadem opera dicere debuisset* (Augustinus) *appetitum cibi grati peccatum esse; nec primos parentes, quum fructus licitos et jucundos comederant, ulla voluptate titillatos fuisse etc. Addere etiam eum oportuisset, bruta, quorum organa nostris non absimilia sunt, nullam quaerere in naturalibus actionibus voluptatem, nam sane non peccarunt; sed iis defungi sponte naturae, sine ulla penitus cupiditate.* Non haec certe absurda dicere debuit Augustinus,

quia nusquam, nisi in Pherceponi cerebro, dixit, sine ullo voluptatis appetitu, et sine ulla delectatione sensuum innocentes homines prolem fuisse seminaturos; et nunquam docuit libidinem ipsam proprie peccatum esse, nisi eidem contra legis edicta obediatur. Et miror, quei toties Phereponus comparationem instituat inter pecudes ac animalia ratione praedita, neque consideret, multa esse homini quidem et brutis communia, quae tamen in brutis, quippe ratione destitutis, laudanda sint, aut saltem non vituperanda, in hominibus autem ratione utentibus et foeda sint, et vituperanda, et rationali creatura prorsus indigna: *Aliud enim est arietis, et aliud Publii Africani bonum,* olim Cicero ajebat. Sed minus tolerandis declamationibus haec de Augustino scribere pergit nuperus censor: *Postquam Deum plane alium descripsit, ac est, quamque a scriptura nobis praepingitur: toti etiam naturae vim infert, ut possit pravas interpretationes obscurorum aliquot scripturae locorum tueri.* Ubinam Deum Augustinus describit alium, ac est? Ubinam, et qualem naturae vim infert? Et quaenam sunt obscura illa scripturarum loca, quibus abutitur, ut coelum terramque misceat? Sed haec ut sine magno labore interseruntur a confidentissimo homine illo, ita a nobis nullo labore negata suapte natura cadunt.

Ab eodem fonte veniunt subsequentes censoris notae ad cap. 24, lib. XIV, de civ. Dei. *Augustinus,* inquit ille, *turpia commenta hic nobis propinat, dumtaxat ut rationem reddat rei, quae nec fuit, nec erit, nimirum, generationis liberorum in statu innocentiae, si in eo primi parentes perseverassent; et quidem quia statuit peccatum id esse, quod inest naturae omnium animalium, nec usquam damnatur, si modo intra leges contineatur: nimirum cupiditatem con-*

jugii, postquam pubertatis annos attigerunt. Nihil horum sensit Augustinus, immo oppositum sensit, eique talia absurda unus pro sua liberalitate affingit Phereponus. Neque enim cupiditatem conjugii libidinem Augustinus appellavit, multoque minus culpae damnavit. Alia fuit ipsi, et plane diversissima carnalis libidinis idea. Immo vidimus ne turpem quidem libidinis aestum, contra nutum voluntatis membra moventem, et adversus spiritum pugnantem, verum et proprium peccatum ab Augustino censeri, nisi quum voluntas se abripi sinit ad consentiendum illicitis. Pelagianis ergo oculis, et exulcerato animo, et apud calvinianos tantum interpretes, libros Augustini Phereponus legisse videtur.

Sed ut istam denique controversiam expediamus, et uberius constet, quam contra omnem rationem hic Augustino Phereponus insultet: dicimus, verum quidem esse, humanam mentem atque rationem ex constitutione naturae habere non posse, neque debere semper ad nutum suum obedientes corporis vires, motus, humores, somnum, appetitus, et alia, quae ad vegetabilem, et animalem, et mechanicam membrorum oeconomiam pertinent. Naturaliter etiam accidit, ut caro sua munia exercens, et in delectationes sibi congruas tendens, adversus spiritum concupiscat, et ingratos ac perniciosos tum animae, tum rationi motus eliciat. Poterat et istud contingere in statu naturae purae, non ex culpa sapientissimi atque optimi Creatoris, sed ex elementorum compage et discordia, atque ex ipsius naturae creatae defectu. At certum est nobis, aliter institutam fuisse a Deo naturam primi hominis, hoc est, peculiari divinae gratiae praerogativa, et supranaturali freno ita contemperatam, atque firmatam, ut non sineretur caro quidquam pugnare, neque doloribus, neque pravis affectibus, adversus mentem atqua rationem, quum

anima pariter et corpus mirabili tunc fruerentur tranquillitate, atque harmonia. Peccavere primi parentes: Tunc sublatum fuit illud coelestis gratiae frenum, tunc desiit peculiare illud muneris divini praesidium. Quare in homine sibi cum naturalibus relicto suapte natura emersere tot illi defectus, vitia, et pravi appetitus tum corporis, tum animae, quae ab omnibus Adami posteris sentiuntur adhuc, et graviora fiunt, quando ad originale peccatum actualia etiam accedunt. Itaque per nos etiam liceat Pherepono, tum famem, sitim, et libidinem, tum álios corporis motus mechanicos, nunc naturae humanae et spiritui plerumque graves ac infestos, appellare sub ea ratione defectus naturales hominis, quia ab ipsa hominis natura sibi relicta, et non a Deo tali creata procedunt. Liceat, inquam, ipsi, dummodo is quoque fateatur, aliter e divinis manibus innocentis hominis naturam exiisse, hoc est, invidenda felicitate corporis praeditam et forti rationis imperio in inferiorem appetitum donatam; tot vero corporis aerumnas, et pravos ac effrenes animorum affectus, quibus obnoxii nunc sumus, a primi hominis inobedientia fluxisse, et esse peccati illius poenam, atque adeo sub hac ratione dicendos non esse naturales humanae naturae defectus. Haec Augustini sententia est, haec sententia veracis ecclesiae.

Quum ergo dicit Augustinus, turbidum libidinis aestum nunc humanae naturae communem cum brutis, absuturum fuisse a statu originalis justitiae primorum parentum, nisi eos de tanta loci et naturae beatitate dejecisset divini praecepti violatio: quid quaeso dicit, quod non facillimum Deo et ejus bonitati convenientissimum fuerit facere, et naturae humanae contingere, Deo volente, non potuerit? Deum autem et hoc revera voluisse, et revera fecisse, nemo nisi pelagiana vertigine praeoccupatus, non perspiciat apertissime scriptum in sacris literis. Ex humorum

pugna, et corruptione, atque ex mechanicis legibus nunc ex anima omnium hominum solvitur corpus, quam dissolutionem *mortem* appellamus. Et tamen nisi vetitum comedisset pomum, mortem primus parens nullam sensisset, uti Deus Gen. II, 17, pollicitus fuerat, atque adeo nullus e tot aliis mechanicis motibus, hoc est, morbis, et periculis, quae hominem ad mortem compellunt, tunc futurus erat. Motu quoque mechanico, et natura corporis ita ferente, nunc parientes mulieres gravi dolore torquentur. At innocens Eva nihil tale sensisset. Ex naturali etiam terrarum ingenio nunc tribuli et spinae emergunt; homines vero in sudore vultus sui vesci pane coguntur: quae tamen omnia ab innocentis naturae statu abfutura fuisse dicimus Gen., cap. 3. Si tot ergo praerogativis, primorum parentum corporalem vitam donavit Deus; quanto majoribus eorum vitam spiritalem, hoc est animam, ditasse credendus est, ut nempe rationi prorsus obtemperaret, et subjecta esset caro, nullumque motum ederet, quo tranquillitas et sanitas rationis beatissimo illo tempore laederetur? Et ad ipsam libidinem foedam quod attinet, cujus effrenem impetum, et voluntati obluctantem, et rationi rebellem, nunc nemo non sentit, cujus neminem inhonesta discernentem non pudet, immo non piget, nonne satis aperte innuunt divinae literae ipsa quoque caruisse primos parentes, quando nullus eos nuditatis pudor ante peccatum urgebat, post peccatum vero ita invasit, ut illico *inhonesta* corporis membra (quo etiam epitheto verenda Apostolus ipse distinguit in 1, ad Cor. XII), femoralibus operuerint? Haec serio perpende. Lege itidem, quae Augustinus non uno in loco de hac re luculentissime conscripsit, et potissimum lib. II, cap. 30, de nupt. et concup., et contra Julian., lib. III, IV, V, et de civ. Dei, lib. XIV, et contra duas epistolas pelegianorum. Tum vero palam

fiet, tantum abesse, ut Augustini et catholicorum sententia ullam naturae vim inferat, ut qui inter christianos secus sentiat, et sequi hic velit sive pelagianos, sive Pherepoum, atque Socinum, manifestam vim auctoritati divinarum scripturarum inferre deprehendatur.

CAPUT IV.

Pherepomus Pelagii patronus. Episcopi catholici propter damnatum Pelagium perperam injustitiae accusati. Liberum arbitrium revera a pelagianis inflatum. De qua gratia Dei disputaretur inter catholicos atque Pelagium. Post Augustinum non adoptatae in ecclesia catholica Pelagii opiniones. Consectaria quaedam dura a pelagianis, et a Pherepono objecta, minime admissa in Augustiniana sententia de gratia et libero arbitrio. Quam gratiam negaret Pelagius. Africani patres a semipelagianismi nota liberati, et aequitas in eorum judiciis contra Pelagium ac Coelestium minime desiderata.

Jam Pelagii patrocinium, ut hactenus vidimus, aperta fronte Phereponus suscepit. Quum autem pugnam pro deplorato haeresiarca multis aliis in locis, et acrius etiam quam antea, instaurare non erubescat, res poscit, ut continuata serie orationis perpendamus, quidquid ille profert in pelagianae haeresis tutelam. Epistola inter Augustinianas 175, olim 90, data est ad Innocentium I, pontificem maximum, a patribus Carthaginiensis concilii habiti A. C. 416, contra pelagianos. Multa adversus illam commentatur Phereponus, odio non minus in Augustinum, quam in ecclesiae catholicae doctrinam. Quod tamen antequam faciat, veritus ne *quisquam suum candorem calumnietur*, lectores praemonendos censet, *multa esse, quae sibi in doctrina Pelagii, ejusque sequacium improbentur*, adversarios tamen ejus non ita sese gessisse, ac ratiocinatos esse, ut a se possint etiam per omnia probari. Amo candidam hominis confessionem;

sed adeo brevem et obscuram in re tanta non laudo. Vereor siquidem, ut apud attentos lectores candore hujusmodi suo eluere ulla ex parte possit suspicionem pelagianismi alte ebibiti, quem tamen ille amovere se posse fortasse censuit magnificis hisce praemissis vocibus. Certum est, cum Pelagio consentire prorsus Phereponum in inficiando *originali peccato*, in *paedobaptismi* necessitate, et foedae libidinis origine neganda, in notionibus gratiae homini ad aeternam salutem necessariae, in liberi arbitrii viribus extollendis, in oeconomia praedestinationis aliisque horum dogmatum consectariis. Quaenam tandem restant, et quaenam adhuc esse possunt multa illa, quae in Pelagio Pherepouus se improbare fatetur, quando praecipua in eo probat, propter quae pertinacem haereticum illum ecclesia catholica execrata est, atque damnavit? Quem ergo fructum ex hac sua admodum ingeniosa animorum praeoccupatione Pherepouus expectet non video, nisi ut persuadeat, se tantummodo in pelagianis alia multa damnare, quae ipsi concorditer cum catholicis credebant.

Sed his dimissis, audiamus novam Pelagii apologiam, immo totius christiani orbis accusationem gravissimam. *Damnatus quidem ille est*, inquit Pherepouus, pag. 517, *et conviciis exagitatus ab omnibus, etiam quibus ejus dogmata ignota erant, ex quo est ab africanis episcopis infamatus; sed nulla hominum damnatio efficere potest, ut quod verum fuit, falsum fiat, et vice versa nullae hominum laudes ex errore veritatem faciunt.* Posteaquam abunde a tot catholicis scriptoribus, et in hoc etiam libro, demonstratum est, quantum ab erroris periculo absit vera Christi ecclesia, sive in probandis, sive in improbandis dogmatibus ad fidem sanctissimam spectantibus: non est quod nos laboremus in ostendendo, supervacaneum esse

ad Pelagii defensionem postremum hocce Phereponi axioma. Addit: *Praeterea notum est, in magnis coetibus res magnis affectibus djiudicari.* Equidem id notum fateor; sed illud aeque notum est nobis, in episcoporum catholicorum coetibus rite institutis, atque peractis, divinum adesse Spiritum, ejusque interno afflatu fieri ne sacri pastores pravis affectibus in transversum acti veritatem christianae doctrinae dissimulent, aut perdant. *Nec in re satis difficili,* pergit scribere censor, *facile fuit verum a falso secernere omnibus illis africanis episcopis, quorum nonnulli ne scribere quidem potuisse dicuntur in Collat. Carthag., c.* 133, *et doctissimi, praeter dicendi facultatem, pro modulo illius aevi, quid eximium habuerint, non video.* En quei suum candorem exprimat Pherepouus, prodens quo loco habeat ipse tot doctissimos ac illustres Augustiniani aevi patres inter quos ipsi Augustino primas concedere iniquum non fuerit. Quod quum facit confidentissimus homo, necesse profecto est, ut se non judicio minus, quam eruditione praeponat, innumeris aliis celeberrimis tot subsequentium saeculorum theologis, a quibus cum Augustinus, tum Augustiniani aevi patres summo in honore habiti sunt, et eximiis laudibus ornati. Africanis illis episcopis facile fuisse verum a falso discernere in Pelagii causa difficili, senserunt, et sentiunt catholici omnes, neque Pherepouus ulla ratione contrarium suadet. Et quid ad causam Pelagii, si unus aut alter episcopus in causa Donati ne scribendi quidem peritus fuisset, quod tamen contigisse non ajo? Sicuti norunt, qui vel leviter collationem Carthaginiensem perspectam habent, res poscebat, ut vel minus docti episcopi tunc adessent numerum facturi. In causa Pelagii aliter actum est. Non omnium coetus fuit, sed eruditiorum; et siquidem docti simul atque indocti convenissent, praesto omnibus fuisset ex Christi promis-

sis Spiritus veritatis, ne errarent. Praeter quam quod ubi de traditione colligenda res est, vel ipsum vulgus, nedum episcopi, facile doctrinam veram assequi et exponere possunt. Et profecto neque episcopi catholici, neque ipse populus tunc ignorabat, an omnes homines in Adamo peccassent, an parvulorum baptismus necessarius foret, et quanam Christi gratia indigerent homines ad salutaria opera exercenda, atque alia ejusmodi in controversiam a Pelagio adducta. Phereponus autem post haec subjiciens: *Non dicerem haec, nisi viderem, multitudine, et auctoritate multo magis quam rationibus pugnari*, nihil aliud dicit, quam quod quotidie dolor et caecitas eorum dicit, qui in aliqua causa justissime damnati fuere. Innumeris rationibus quae adhuc prostant, pugnatum est a catholicis adversus pelagianos. Nisi externos oculos clausit Phereponus, ne illas legeret, certe clausit internos, ne intelligeret. Sed ipsum audiamus in aliquas ex his catholicorum rationibus pro suo instituto atque odio decertantem.

De Coelestio ac Pelagio haec in laudata ad Innocentium I papam epistola synodica scribunt Carthaginienses patres: *Id agunt isti damnabilibus disputationibus suis, ut non defendendo, sed potius in superbiam sacrilegam extollendo liberum arbitrium, nullum relinquant locum gratiae Dei, qua christiani sumus.* Se non capere inquit Phereponus, pag. 517, quei Pelagius et Coelestius in superbiam extollerent liberum arbitrium, quando fatebantur Deum humanae naturae, omniumque ejus facultatum creatorem, adeo ut ei debeant homines quidquid habent boni, et ab eo quasi ab omnium rerum Domino pendeant, et quando affirmabant, Deum ignoscere voluisse hominibus peccatoribus, et aeternam vitam largiri, si modo evangelio parerent, *misso ad illos, ex mera gratia, Servatore Jesu Christo, qui gratiam illam Dei adnuntiaret hominibus, eosque ad of-*

ficium misericorditer revocaret, miraculis etiam additis quibus fidem sibi vel apud pertinaces faceret. En quam jejune, quam caute de Salvatore nostro Phereponus hic, licet ex sententia pelagianorum, loquatur. Nullum aliud Christi ministerium memorat, quam angeli, seu nuntii et prophetae. Quid ipse hic sentiat, nescio. Certe pelagianos de Christo longe magnificentius sensisse nos facile ostendere possumus: sed pergamus. Deinde ait, Pelagium confessum fuisse internum etiam auxilium a Deo hominibus suppeditari, quo eorum animos illustret et regenerationem per baptismum dari, atque a libero arbitrio pendere, ut possit recte uti, aut abuti tot divinis beneficiis. Tandem his verbis orationem suam concludit: *Est igitur, ex sententia Pelagii, cur Deo gratias agant homines; sed non cur sibi placeant ac plaudeant. Africanae, aut punicae rhetoricae exaggeratio fuit, quum liberum arbitrium in sacrilegam superbiam extollere dictus est.*

At nos respondemus non punicae rhetoricae exaggerationem fuisse illa vocabula, sed quidem phereponianae eloquentiae flosculos esse ista dicteria; atque hic Phereponum satis prodere aut ignorantiam non mediocrem, aut nimis turbidos affectus. Utique multa divinarum gratiarum genera Pelagius, illiusque gregarii agnoscebant, eaque magna verborum pompa extollebant, quo imperitis persuaderetur, se quoque fateri, nos omne bonum Deo optimo ejusque gratiae debere. Et istas gratias Augustinus ceterique catholici agnoscebant; immo effecere ipsius Augustini et catholicorum voces, ut Pelagius nullam primo aliam gratiam confessus quam naturam libero arbitrio praeditam, sensim et istas fateretur. Sed non hic sita erat controversia inter catholicos, atque Pelagium. Aliam gratiam in primis necessariam, aliud illudque praestantissimum super omnia donum, et adjuto-

rium Dei, poscebant catholici, ut confiteretur Pelagius, nempe gratiam illam, quam naturae viribus in nobis efficere non possumus; gratiam, quae in hominum etiam voluntates efficaciter influit; gratiam, quae intacta libertate voluntatis potest, ac solet de nolentibus volentes, et de inutiliter volentibus utiliter volentes facere, quae liberi arbitrii vires nimium infirmas reficit, et caritatem Dei diffundit in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis; sine qua liberum hominis arbitrium nullum optat, nullum incipit, nullum perficit opus bonum, ad salutem aeternam pertinens; quae demum in nobis, et nobiscum operatur, quaecumque veram rationem habent placendi ipsius gratiae auctori ac dispensatori Deo per Jesum Christum Dominum nostrum. Externae dumtaxat gratiae, exteriora tantummodo auxilia erant, quae Pelagius commendabat; si quidem internam etiam intellectus humani illuminationem a Deo fieri is concedebat, certe nullum aliud internum Dei auxilium fatebatur. Illa autem in doctrina, in lege, in miraculis, in suasionibus, in terroribus, aliisque hujusmodi, constituta auxilia, ostendunt solum homini, quid faciendum sit, quid cavendum, non etiam voluntati ad malum pronae, et debilitato, post primi parentis peccatum hominis arbitrio vires praebent, ut salutare bonum reipsa velit, et faciat, malumque detestetur, ac fugiat. Oportet ergo aliam fateri gratiam, quae erigat, et adjuvet jacentem infirmamque mortalium voluntatem, eam videlicet inflammando, eique caritatem inspirando, ut quae per legem atque doctrinam facienda, aut vitanda novimus, per ejus interiorem opem exequamur. Hanc autem gratiam nunquam adducti fuere pelagiani, ut homini confiterentur necessariam.

Nunc ergo a Pherepono petimus, an bene animadverterit, de quali gratia inter catholicos ac pelagianos quaestio verteretur,

Quod si animadvertit, cur hic tam caute dissimulavit? Nimirum post commemorata tot exteriorum gratiarum genera, quae Pelagius agnoscebat, si commemorata quoque fuisset vera Christi gratia, quam inficiantur pelagiani, continuo intellexissent vel imperiti, quam insulsum foret illud in punicam rhetoricam scomma, et quam inepte exaggeratio appellaretur facta a patribus africanis *sacrilegae superbiae* mentio. Nam qui audit, contendere catholicos adversus Pelagium, nihil post Adami lapsum per se valere liberum hominis arbitrium ad salutaria opera salutariter exercenda, ipsumque indigere interno Dei adjutorio, quod voluntati virtutem inspiret, defectumque suppleat naturalis facultatis, qui inquam hoc audit, non intelligere extemplo nequit, recte catholicos etiam affirmare, liberum arbitrium a Pelagio *in sacrilegam superbiam extolli.* Si enim verum est, quod catholici ex manifesta divinarum scripturarum et legitimae traditionis auctoritate, verissimum esse demonstrant, nempe ab hac peculiari interna et efficaci gratia cum libero arbitrio conjuncta non autem a solius liberi arbitrii et naturae viribus, aut meritis, justificationem, caritatem, atque omnia opera bona, virtutesque veras emanare, Pelagium vero contra sentire: non est rhetoricus color, non est exaggeratio, sed naturalis catholicorum deductio affirmare, a Pelagio liberum arbitrium extolli in superbiam, eamque sacrilegam, quia adversus Deum.

Sed inquit Phereponus, commemoratis tot divinis gratiis, quas Pelagius libenter fatebatur: *est ex Pelagii sententia, cur Deo gratias agant homines, sed non cur sibi placeant, ac plaudant.* Jam obsoleta, jam millies protrita est ab Augustino hujusmodi argumentatio. Eadem ingeminabat Pelagius, eadem Julianus. Augustinus autem ostendebat, ne sic quidem veram Dei gratiam illos fateri, quam tamen sine impietate ne-

mo negare potest; neque aliud ab ipsis laudari, quam legem, atque doctrinam, et extrinseca praesidia sub tam speciosis gratiarum vocabulis, et inflari per eos liberum arbitrium, quando ejus viribus id tribuebant, quod gratiae ab iis negatae tribuendum esse divinae literae clamant. Audi quid ille Juliano respondeat lib. III, cap. 106, op. imp. *Tam multa dicis, quibus nos adjuvat Deus, idest praecipiendo, benedicendo, sanctificando, coercendo, provocando, illuminando, et non dicis caritatem dando, quum dicat Johannes apostolus:* Caritas ex Deo est. *Unde item dicit:* Ecce qualem caritatem dedit nobis Pater, ut filii Dei vocemur, et simus. *In hac caritate, quae cordi humano spiritu non litera datur, etiam potestas illa intelligitur, de qua idem ipse in evangelio suo:* Dedit eis, *inquit,* potestatem filios Dei fieri. *Hanc vos ab homine esse dicitis per liberum arbitrium, spiritum habentes hujus mundi, non eum qui ex Deo est, propter quod nescitis, quae a Deo donata sint nobis,* etc. Ita eodem etiam lib. III, cap. 122. *Inter divinae gratiae species,* inquit, *si poneretis dilectionem, quam non ex nobis, sed ex Deo esse, eamque Deum dare filiis suis apertissime legitis, sine qua nemo pie vivit, et cum qua nemo nisi pie vivit, sine qua nullius est bona voluntas, et cum qua nullius est nisi bona voluntas: vere liberum defenderetis, non inflaretis arbitrium.* Invictissima istius sententiae argumenta passim legas in operibus sancti Augustini, aliorumque patrum atque theologorum.

Post haec poena talionis agendum sibi Pherepونus putat; quare etsi nullam sibi hujusmodi accusationis instituendae occasionem praebuerit ista Africanorum patrum epistola, attamen imperterritus ait pag. 518. *Quam facile fuit Pelagio premere contrarias partes invidiosis consectariis, Deum jubere im-*

possibilia, aeternis poenis afficere homines, quod impossibilia non praestitissent, aliisque id genus, quibus excusatur plane homo, ac tota culpa in Deum conjicitur? Non laboret, quaeso, censor iste novitius in colligendis istis aliisve inanibus Augustinianae doctrinae consectariis. Tot sunt, ac tam luculenta sancti Augustini loca et verba, quibus ille docet, Deum sufficientia cunctis hominibus auxilia praebere ad praecepta legis servanda, et impossibilia non jubere, et sola hominum culpa fieri, si aut in infidelitate maneatur, aut in peccata ruatur, aut ab iis non assurgatur, ut patere omnibus possit, tam absurda consectaria non sequi ex Augustini sententia. Quod autem videri possit mirum, illud est, quod Phereponus adjicit. *Hisce permota saecula sequentia, in Pelagii opinionem dilapsa sunt, quam etiam Augustino tribuerunt, cui ipsa Pelagii opuscula adscripserunt: quia non poterant sibi persuadere, tantum virum, quantum eum fuisse ex fama putabant, ejusmodi consectaria potuisse concoquere.* Scitne Phereponus quid hic dicat; an amat vir lepidus pascere fabulis lectores suos? Quaenam sunt saecula illa in opinionem Pelagii dilapsa? Nullum eruditi norunt. Augustini sententia, quod est ad doctrinam gratiae salutaris, peccati originalis, debilitati arbitrii, aliarumque hujusmodi praecipuarum quaestionum, saeculis subsequutis ad nostram usque aetatem perpetuo in honore fuit, et laudata, et propugnata. Nam quod attinet ad alias quasdam *profundiores, difficilioresque partes incurrentium quaestionum*, uti appellantur a Coelestino I papa in ep. ad episcopos Galliarum, sive ab illo, quicumque sit, qui plures definitiones apostolicae sedis adversus pelagianos congessit, liberum hucusque fuit disceptare inter theologos, dum sibi quisque caveat a Pelagii, atque semipelagianorum fermento. Consulat lector recentiores duos scri-

ptores catholicos, a quibus quamquam diversis armis vindicata est Augustini doctrina a calumniis Johannis Launoii, si tamen is est germanus auctor virulentissimi illius atque ineptissimi operis contra sanctum Augustinum, quo maxime delectatum fuisse Phereponum nostrum arbitror. Quod si nomine saeculorum subsequentium in Pelagii opinionem dilapsorum animus Pherepono fuit significare aut catholicae ipsius ecclesiae sententias nunc passim in scholis et conciliis consecratas, aut nonnullas tantummodo privatas catholicorum scholas, a Calvini atque Jansenii deliramentis, longe quam reliquas, remotiores: quei tandem ostendet ille, pelagianismum ab istis fuisse adoptatum? Id quidem effutiunt a doctrina Augustini mirum in modum exorbitantes calviniani atque janseniani, quibus fortasse auctoribus hanc nobis calumniam Phereponus instruxit; sed quantum id a veritate absit, et quam nulla e damnatis Pelagii opinionibus inter catholicos toleretur, jam plurima scripta prodiderunt.

Quod autem ait, subsequutis saeculis *ipsa Pelagii opuscula* ipsimet sancto Augustino fuisse adscripta, et per hyperbolem dicitur et nullius plane momenti est. Non opuscula Pelagii, sed unum tantummodo, hoc est illius epistola ad Demetriadem conscripta, Augustino a quibusdam, sed paucis, sed ineruditis, sed per supinam inconsiderantiam, adscripta fuit. Inter Augustini epistolas eam consulto descripserant nonnulli num. 142, quippe quod illius confutatio in subsequente epistola Alypii et Augustini ad Julianam Demetriadis matrem legeretur. Quid refert, si pauci ex mera oscitantia illam quoque epistolam pro Augustini foetu acceperint? Num continuo etiam pelagianum effecere Augustinum? Num subsequuta saecula dici idcirco possunt *opuscula Pelagii* adscripsisse Augustino? *adscripserunt,* inquit Phereponus, *quia non poterant sibi persuadere, tantum virum e-*

jusmodi consectaria potuisse concoquere. Eximam enim vero rationem, cur Augustinum posteri in Pelagii sententiam debuerint pertrahere. Tot libris, tanta vi rationum, et per tot annos Augustinus in pelagianos decertavit; compluribus etiam in locis invidiosa eadem consectaria, quae nunc Pherepónus, atque ante Phereponum pelagiani objiciebant, a sua sententia ipse removit, et sibi concoquenda non esse demonstravit. Necesse ergo est, in illius libris hospites fuerint, qui eum tandem consensisse pelagianis (si Pherepono fides) sunt arbitrati. Neque nos audire pigeat ipsum Augustinum ita loquentem in lib. de gratia et libero arbitrio, cap. 4, *Homo gratia juvatur, ne sine causa voluntati ejus jubeatur.* Celeberrima autem est altera ejus sententia, quam e lib. de natura et gratia, atque ex aliis Augustini libris desumtam, Tridentina synodus, sess. 6, cap. 11, his verbis expressit: *Deus impossibilia non jubet, sed jubendo monet, et facere quod possis, et petere quod non possis, et adjuvat, ut possis.* Quei ergo dictitat Pherepónus, in Augugustini sententia, *Deum jubere impossibilia?* Et quei alia objicit consectaria, quae jam ipse Augustinus explosit? Sed nos repetimus, et saepe repetendum erit; in tuenda contra Augustinum Pelagii causa non raro criminationum materies prurientem Phereponum defectura fuisset, si Augustini doctrinam ex Augustino ipso, ejusque veris discipulis, hoc est ex theologis catholicis, discere voluisset, non autem ab infido illius interprete Calvino, aliisque personatis Calvini sectatoribus. Sed hic amavit Pherepónus credere inviso sibi in multis Calvino, ut sibi speciosus deinde aliquis esset color debacchandi in invisum sibi aliis de causis Augustinum.

Pergit idem censor Africanis patribus insultare, quorum sunt haec verba: *Qua* (gratia) *nostrae voluntatis arbitrium*

vere sit liberum, dum a carnalium concupiscentiarum dominatione liberatur, dicente Domino: Si vos filius liberaverit, tunc vere liberi eritis: *quod auxilium fides impetrat, quae est in Christo Jesu Domino nostro.* Inquit autem, non dubitasse pelagianos, quin divina gratia homines a peccatis liberarentur, si modo ea recte uterentur; sed putasse, eadem gratia posse homines abuti, ac praeterea neminem esse usque adeo mancipatum peccato, ut gratia illa excitari nequeat ad servitutem illam fugiendam. Tum subdit: *Sed quid sibi volunt boni patres Africani, quando addunt,* quod auxilium fides impetrat? *Id enim auxilium,* quod fides impetrat, *non est gratia,* qua simus christiani, *quae antecedit fidem, non eam sequitur. Nam quando credimus, et fide aliquid a Deo impetramus, jam sumus christiani. Redolent illa verba semipelagianismum, aut simile quidpiam.* Itaque concludit, bonos illos viros nondum satis intellexisse doctrinam Augustini, aut hoc esse additamentum, quum, ut Benedictini adnotant, ea verba desiderentur in duobus codicibus Mss. Sed ne hic quidem censor mentem Africanorum patrum in ea epistola, aut argumentum hoc satis intelligit, multoque minus studet ut intelligat. Chartam implere censuris, homini cura est. Tum nihil pensi, an accurate, vereque accuset. Ut autem ad rem veniamus, multa sunt divinae gratiae munia, multa nomina, ut passim theologi animadvertunt. In nonnullis cum ecclesia catholica Pelagius conveniebat, dissentiebat in aliis. Potissima autem controversia erat, num divina caritas, quae tum gratiae effectus est, tum gratia dicitur, immo gratiarum omnium maxima est, a viribus nativis liberi arbitrii efflueret, an vero e speciali et gratuita Dei in voluntatem spirantis misericordia. Illud Pelagius, hoc affirmabant catholici. Nimirum ajebat ille, in voluntatis nostrae arbitrio posi-

tum esse, viribus nostris concipere, quandocumque lubet, amorem Dei, seu caritatem vivificam, Deo ipso eum amorem eamque caritatem nobis pro sua misericordia non dante, neque in voluntatem inspirante. De hoc impio dogmate primo agunt ea in epistola Africani patres. Inquiunt autem, eam esse Pelagii opinionem, talem videlicet hominis institutam creatamque fuisse naturam, quae legem Dei implere, sive operari ac perficere justitiam, sine alio interno Dei adjutorio possit, quippe sola sibi sufficit in tanto negotio humana natura. Consequens hinc erat, vel gentes sine fide, et sine caritate infusa, amare Deum supranaturaliter, et complere utiliter ac pie legis praecepta posse, et caritatem a nobis, non a Deo, in nobis gigni. Quae omnia quantum a divina revelatione abhorreant, nemo non sentit, si vera est (uti verissimam esse nos dicimus) catholicorum sententia affirmantium, naturam humanam, liberumque arbitrium ob primi hominis peccatum nimium esse debilitatum, et ex se solo non posse, ut ad salutem oportet, credere, peccatum abjicere, ac fugere, virtutes, ac praesertim caritatem induere, atque alia ejusmodi facere, nisi Deus sua gratia, et singulari potentiae suae operatione supranaturales vires eidem largiatur, et voluntati caritatem donet, quae, ut diximus, praecipua est gratia Dei, de qua cum pelagianis lis erat. Hinc Augustinus in libro de gratia Christi, cap. 13, exigit ab iis, ut gratiam confiteantur, quae *non ostendat tantummodo veritatem, verum etiam impertiat caritatem.* Tum lib. III, cap. 114, op. imperf. *Hoc est*, ait, *incrementum, ut unusquisque obediat praeceptis Dei, quod non fit, quando vere fit, nisi caritate. Istam caritatem non dat nisi Deus. Caritas enim ex Deo est. Hanc vos* (pelagiani) *inter adjutoria gratiae, quae commemoratis, nominare non vultis, ne hoc*

ipsum quod obedimus Deo, ejus esse gratiae concedatis etc. Idem saepe Augustinus inculcat aliis in locis.

De hac igitur gratia, de istius caritatis, quae a Deo est, necessitate ad servanda legis mandata, atque ad amandum ipsum Deum, praecipue agunt in ea epistola africani patres. Hac ajunt nos vere *christianos esse; hac* testantur *ipsum nostrae voluntatis arbitrium vere fieri liberum a carnalium concupiscentiarum dominatione;* nam tunc vere liberi sumus a peccati jugo, et ab effectibus peccati, et aptissimi atque expediti efficimur ad divinam legem implendam, si filius nos liberaverit per gratiam Dei, non autem si arbitrium nostrum per vires suas liberaverit nos, ut falso fieri posse arbitrabatur Pelagius. Idcirco frustra animadvertit Phereponus, pelagianos admisisse remissionem peccatorum, sive *divinam gratiam, qua homines a peccatis liberarentur, si modo ea recte uterentur.* An Deus sua gratia peccata hominibus ignosceret, tunc non disputabatur inter catholicos, atque Pelagium, sed quidem an gratia ista hominem justificaret sola remissione peccatorum, an etiam caritatem inferret in hominum voluntates, per quam postea opera pietatis praestarentur. Istam caritatis infusionem confiteri nolebant pelagiani a Deo esse, sed quidem a nobis ipsis. Audi Augustinum, lib. VI, cap. 23, contra Julianum: *Verum,* inquit, *tu a vestro dogmate non recedis, quo putatis gratiam Dei per Jesum Christum Dominum nostrum sic in sola peccatorum remissione versari, ut non adjuvet ad vitanda peccata, et desideria carnalia vincenda, diffundendo caritatem in cordibus nostris.* Vide lib. de natura et gratia, cap. 34, et cap. 55. Hoc idem indicacant ipsi africani patres can. 5 concilii Carthagine habiti a. 418, uti etiam in epistola 95, nunc 177, inter Augustinianas ad Innocentium eumdem romanum pontificem. Ipse Augustinus alibi,

hoc est lib. de gratia et libero arbitrio, cap. 18, ad hoc unum videtur totam controversiam deducere, inquiens: *Unde est in hominibus caritas Dei et proximi, nisi ex ipso Deo? Nam si non ex Deo, sed ex hominibus, vicerunt pelagiani; si autem ex Deo, vicimus pelagianos.* Lege reliqua. Huc igitur africani patres respiciunt, et nihil ad rem facit Pherepơni animadversio monentis, censuisse pelagianos per gratiam divinam homines a peccatis liberari, atque eadem gratia posse abuti. Multo minus locum hic habet altera illa consideratio, qua semipelagianismum iis patribus confidenter objicit propter illa verba: *Quod auxilium fides impetrat.* Nam inquit, *auxilium illud, quod fides impetrat, non est gratia, qua fimus christiani, quae antecedit fidem, non eam sequitur; quando enim credimus, et fide aliquid a Deo impetramus, jam sumus christiani.* Nihil minus cogitarunt hic africani patres, quam quod Phereponus somniat, hoc est, initium fidei, atque ipsam fidem ex naturae viribus, non ex Dei dono, esse posse in hominibus. Auxilium illud, quod fides impetrat, nil aliud est africanis patribus, quam caritas, de qua cum Pelagio disputabatur. Hanc habere sine fide in Christum nemo potest; hanc ipsa fides justificans ex dono Dei in hominis voluntatem invehit. Expressit alibi Augustinus eamdem sententiam in lib. de spiritu et litera, cap. 32, quo tempore certe a semipelagianorum opinione is aberat, suamque doctrinam satis intelligebat. *Unde* inquit, *est dilectio, idest caritas, per quam fides operatur, nisi unde illam fides ipsa impetravit?* Idem prodit in epistola 106, nunc 186, cap. 3. *Sin autem dixerit, quod gratiam bene operandi fides mereatur, negare non possumus, immo vero gratissime confitemur. Hanc enim fidem volumus habeant, qua impetrent caritatem, quae sola vere bene*

operetur, etc. Qui ergo habent fidem qua impetrent justificationem, per Dei gratiam pervenerunt ad legem justitiae, In lib. etiam de praedest. sanctorum, cap. 7. *Ex fide,* inquit, *ideo Apostolus dicit justificari hominem non ex operibus, quia ipsa prima datur, ex qua impetrentur cetera.* Inquiunt ergo africani patres, gratiam istam, videlicet caritatem, eam esse qua christiani sumus, quia gratiam hanc soli christiani et norunt, et habere possunt, quia sola fide praecedente cognosci et recipi potest, eam diffundente Spiritu sancto in cordibus nostris. Ista caritas, ista solius hominis christiani propria gratia, ea est, quae facit, ut non solum nominemur, sed et simus christiani; nam *si habuero omnem fidem,* utinquit Apostolus, 1 ad Cor., XIII, *ita ut montes transferam, caritatem autem non habuero nihil sum.* Eodem anno 416, quo a patribus Carthaginiensibus ad Innocentium primum ea epistola conscripta fuit, alteram ad eumdem pontificem dedere, quae inter Augustinianas olim 95 nunc est 177, Aurelius Carthaginiensis, Alipius, Augustinus, Evodius et Possidius. Eorum verba sunt: *Si intellexissent episcopi* (Diospolitanae synodi) *eam illum* (Pelagium) *dicere gratiam, quam etiam cum impiis habemus, cum quibus homines sumus; negare vero eam, qua christiani et filii Dei sumus; quis eum patienter catholicorum sacerdotum, non dicimus audiret, sed ante oculos suos ferret?* Quaenam autem erat gratia, quam versipellis Pelagius revera negabat, et ut ipse fateretur instabant episcopi Afri? *Sine dubio gratia, qua justificamur ab iniquitate, et qua salvamur ab infirmitate, non qua creati sumus cum propria voluntate;* ita illi. Quibus verbis fidem cum caritate conjunctam, fidem, quae per dilectionem operatur, utramque Dei donum, intelligunt africani patres. Igitur constare jam potest, quam inani

censura Pherepouus laudata illa patrum Carthaginiensium verba solicitarit et semipelagianismi incusarit: quod etiam ut faceret, necesse habuit ipsa pervertere verba, scribens, non ut episcopi posuerunt, *gratia, qua christiani sumus*, sed gratia *qua fimus christiani*, inter quae quale discrimen intercedat facile lector intelligit.

Aegre deinde fert aequissimus iste censor, africanos episcopos tam acerbas in Coelestium absentem dixisse sententias, recitatis dumtaxat accusatorum literis et minime lectis ejus libris. Respicit haec censura eum epistolae synodicae 175, alias 90 locum, ubi de Coelestio et Pelagio episcopi illi scribunt: *Isti autem adserunt sicut a fratribus, qui etiam eorum libros legerunt, cognovimus, in eo Dei gratiam deputandam, etc.* Sed satis est ipsam legere synodicam, ut statim evanescat Phereponi censura. Coelestium in synodo quinquennio ante habita auditum, convictum et confessum anathemate percusserant africani patres, duraturo, donec aperte sibi objecta et ipse execraretur. Sed interposita in speciem appellatione ad apostolicam sedem, judicium illud vaferrimus haeresiarca declinarat. Constat praeterea, ipsum minime prosequutum fuisse appellationem; jusque fuisse patribus africanis rursus adversus illum etiam inauditum dicendi sententiam. Et quidem, quae in ea synodo peracta fuerant, se recensuisse, et prae oculis habuisse, monent iidem episcopi in synodica ad Innocentium. Nihilo tamen secius animadverte, episcopos illos dum ad eumdem Innocentium scribunt, anathema dicere in Pelagium atque Coelestium sub ea tantum conditione, si videlicet isti in perversa illa opinione persisterent. Qua in re vides, africanos patres personis Pelagii atque Coelestii parcere, eorumque tantummodo doctrinam anathemate configere. *Censuimus*, inquiunt, *hujusmodi persuasionis auctores, nisi*

haec apertissime anathematizaverint, ipsos anathematizari oportere. Addunt infra: *Si ergo Pelagius episcopalibus gestis, quae in Oriente confecta dicuntur, etiam tuae venerationi juste visus fuerit absolutus, error tamen ipse et impietas etiam auctoritate apostolicae sedis anathematizanda est.* Animadverte etiam, quae infra leguntur: *Etiamsi Pelagius, Coelestiusque correcti sunt, vel se ista nunquam sensisse dicunt, et quaecumque scripta contra eos prolata fuerint, sua esse negant, nec est quaemadmodum de mendacio convincantur: generaliter tamen quicumque dogmatizat et affirmat, etc. anathema sit.* Ubinam ergo sunt *acerbae* illae *sententiae in Coelestium absentem* dictae ab africanis patribus, quas nobis Phereponus obtrudit? Quae justa causa de tam circumspecto judicio expostulandi? Recensita priore synodo Carthaginiensi, auditis accusatoribus, nihilominus affirmare nolunt, Pelagium atque Coelestium execrandis iis adhaerere opinionibus. Sola ipsis adscripta abominanda dogmata anathemate feriuntur: quo quid aequius et mitius agi posset, nemo qui sit juris ecclesiastici atque naturalis peritus, non videat. Quamobrem nihil opus fuit eorum libros legere. Altera synodus a quinque episcopis Carthagine habita, itidemque Milevitana, ambae eodem anno 416 celebratae, non aliter se gessere erga haeresiarchas eosdem.

Quum deinde in synodica illa 175, alias 90, patres carthaginienses dicant, Pelagium et Coelestium, uti nuntiatum fuerat, affirmare, *in eo Dei gratiam deputandam, quod talem hominis instituit, creavitque naturam, quae per propriam voluntatem legem Dei possit implere. Eamdem quoque legem ad gratiam Dei pertinere, quod illam in adjutorium hominibus dedit:* Phereponus se non capere fatetur, cur spretim

de creatione et lege loquantur africani patres; haec enim sunt longe maxima Dei beneficia. Id autem factum suspicatur, quod unicam illi gratiam Dei arbitrarentur afflatum nescio quem, cui resistere non licet, iisque pauculis concedendum. Quae hic habet Phereponus, quarto quoque verbo infra etiam repetet, de afflatu illo, cui resistere non licet. At aliam esse cum Augustini, tum catholicae ecclesiae sententiam, jam innumeri e scriptoribus nostris contra calvinistas et jansenianos demonstrarunt. Actum agerem, si id in praesentia et ego demonstrandum susciperem. Paratragoediatur vero Phereponus, et se nolle carthaginiensium patrum mentem intelligere ostendit, dum ait, illos contemtim de creatione et lege loqui. Ubinam sunt illorum verba, quae contemtum redoleant? Hoc unum sua illa oratione contendunt africani episcopi, creationem naturae, et legem, non esse gratiam illam, qua christiani sumus, qua ab infidelibus et peccatoribus distinguimur, qua voluntatis arbitrium vere juvatur, ut Deo placeat, aeternamque salutem adipiscamur. Non in lege, non in naturae viribus, sed in interno adjutorio Dei caritatem suam voluntati inspirantis, sitam esse propriam christianorum gratiam ajunt. Quod dum affirmant, quis merito exculpere ex eorum verbis potest, eos naturam et legem non agnovisse, tamquam Dei beneficia? Sunt beneficia, christianis aeque et non christianis, justis et injustis communia; sed ejus non sunt vigoris, ut sola, hoc est sine vera Dei per Christum gratia, ad opera pietatis exercenda, et ad beatam immortalitatem perducere hominem possint. Legem *sine dubitatione laudandam* affirmat alibi non semel Augustinus, et tamen quam parum illa sola possit, contra pelagianos eamdem nimis extollentes, ex auctoritate Apostoli invictissime ostendit. Vide Norisium in vindiciis Augustin., § 6. In epistola quoque 95, nunc 177, hoc eodem anno 416 ad Inno-

centium data ab Augustino et quatuor aliis episcopis, haec leguntur de Pelagio: *Sive enim gratiam dixerit esse liberum arbitrium, sive gratiam esse remissionem peccatorum, sive gratiam esse legis praeceptum, nihil eorum dicit, quae per subministrationem Spiritus sancti pertinent ad concupiscentias, tentationesque vincendas*, etc. Et infra: *Distinguenda est lex, et gratia. Lex jubere novit, gratia juvare*, etc. Tum concedunt, creationem recte appellari *gratiam Dei*, sed addunt: *Alia est tamen gratia, qua praedestinati vocamur, justificamur, glorificamur;* et de ultima ista gratia tum solum disputabatur cum Pelagio.

CAPUT V.

Quae gratia Dei negaretur a Pelagio, olim notissimum. Gratia calviniana ac necessitans ubique a Pherepono perperam afficta Augustino, et patribus Carthaginiensibus. Apostoli loca varia ab iis patribus recte adhibita contra impia Pelagii dogmata. Phereponi interpretationes variae et accusationes repelluntur. Evangelii nuda praedicatio est quidem gratia, sed non gratia, de qua sanctus Paulus, et patres africani agebant.

Queritur post haec Pherepouus, quod africani episcopi in ea epistola gratiam illam suam nusquam definiant, idque etiam fraudi ipsis vertit; quasi suum dogma occultare quam aperire mallent. Nimirum expectasset hic censor, necessitantem fortasse calvinianamque gratiam ab iis per definitionem quampiam nobis obtrudi, in quam postea inveheretur. Sed satis apertum erat inter christianos, quid significaretur nomine gratiae illius, qua christiani sumus, et qua nostrum arbitrium expeditum redditur ad opera pietatis, et sine qua viribus caret humana natura atque voluntas ad amandum Deum, exercendamque veram virtutem. Hanc ipse Augustinus cum quatuor aliis africanis episcopis in

laudata epistola 95, ad Innocentium hoc eodem anno scripta, *christianis fidelibus, catholicisque notissimam* appellat. Neque ipse Pelagius ignorabat, quid a se peterent catholici episcopi, quum instabant, ut fateretur, non solam sibi humanam sufficere naturam ad facienda ac perficienda mandata Dei, sed auxilium divinae gratiae per Christum prorsus eidem opus esse. Vide acta conventus hierosolymitani et concilii diospolitani anno praecedenti 415. Sed inspiciamus, an sacrarum scripturarum loca a patribus africanis producta satis exprimant, quae catholicorum sententia foret, et quid gratiae nomine significaretur.

Gratiam Dei a Pelagio negatam dicebant carthaginienses patres in ep. 175, alias 90, ab Apostolo iis verbis praedicari; *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae, et captivantem me sub lege peccati, quae est in membris meis. Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.* Quid Phereponus ad ista? Si ipsi credimus in Pauli verbis nihil aliud est *gratia Dei,* quam *Dei misericordia,* aut *Dei beneficium;* nemo enim, inquit is, contrarium unquam ex vi nativa vocis usuque probabit. *Non negabat autem Pelagius homines Dei beneficio peccato eripi; sed negabat fieri id afflatu quodam interno, cui reluctari non liceret, et sine quo cetera omnia Dei beneficia inutilia essent.* Haec sunt Phereponi verba pag. 518. Tum repetit, non ausos esse africanos patres perspicue suam exprimere sententiam; longe enim maximam partem christianorum in se concitassent, si aperte dixissent, quod animo versabant, quum ante illa tempora aliter de gratia homines non sensissent, quam sentiret Pelagius. O aureum hominem Pheréponum, qui sinceritate patribus africanis praestat, et quidquid sentit, libere diluci-

deque promit! Sed quei ostendat ille, africanos episcopos non ausos mentem aperire suam, et dolo malo egisse, et pro una gratia ineluctabili tunc decertasse? Hujusmodi gratiam ex entitate sua ineluctabilem, trahentemque necessario ad consensum arbitrium hominis, nunquam catholici, nunquam africani patres tradiderunt, ejusque confessionem nunquam a Pelagio exegerunt, ut in catholicorum hac de re luculentissimis scriptis videre est. Aliud est, Deum per suam gratiam infallibiliter operari salutem electorum, certumque facere per suae gratiae dispensationem propositum suae praedestinationis; aliud, gratiae talem esse vim nativam, ut necessario ad unam partem determinet liberum hominis arbitrium, eique vim dissentiendi eripiat. Sed Phereponum verba defecissent, nisi ubique Augustino et patribus catholicis tam absurdam sententiam affinxisset. Anno 416, quo synodicam istam epistolam ad Innocentium dedere africani patres, in eo sita potissimum erat quaestio de gratia et libero arbitrio, videlicet: num homines per sola naturalia dona, malis et bonis, fidelibus et infidelibus communia, et per solas arbitrii vires, implere justitiam possent, et evitare peccata; an vero peculiare iis adjutorium Dei per Christum Salvatorem necessarium foret, sine quo neque peccata caverentur, neque lex pie impleretur, et sine quo nihil ad salutem pertinens fieret, et cum quo revera efficeretur. Primum affirmabant, atque alterum negabant pelagiani, a catholicis propterea execrandae haeresis postulati. Nulla vero tunc, ne per umbram quidem suborta erat controversia, num hujusmodi auxilio, quod humanae necessarium naturae contendebant catholici, resistere et reluctari posset hominis arbitrium. Ingenio hebeti non erant eorum temporum pelagiani, facileque intellexissent necessitatem gratiae ea ratione excludi posse, quod consentiendi necessitatem voluntati

inferret in catholicorum sententia; attamen ex iis nullus id Augustino objecit. Vide Augustinum ipsum epist. 105, et de gestis Pelagii cap. 18, et Hieronymum dialog. 1, contra Pelagium, ubi constabit, quid catholicis objiceret Pelagius, et ne ipsum quidem invenisse in catholicis necessitantem Calvini gratiam. Et certe animo statim quisque concipit, necessariam homini posse dici gratiam ad bonum, etiamsi non ea asseratur gratiae natura, atque efficacia, ut excuti frustrarique suo effectu a voluntate non possit. Necessariam revera gratiam contendebant catholici, necessitantem negabant. Atque haec non nova africanorum patrum, sed ecclesiae totius vetustissima sententia erat, ut Augustinus aliique toties ostenderunt. Quare nihil confidentius dicere Phereponus potuit, quam christianos ante definitiones africanorum conciliorum non aliter de gratia sensisse, quam sentiret Pelagius.

Ceterum frustra Phereponus africanis patribus eripere conatur locum illum Apostoli ad Roman. VII, 23. *Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum*, quasi gratia ista nihil aliud sit, quam Dei misericordia, aut Dei beneficium; Pelagius vero non negaret, quin Dei beneficio homines a peccato liberarentur. Nam si gratuita misericordia Dei intuitu meritorum Christi hominem a peccato liberat, a peccato servat, invictumque efficit contra cupiditatum pravarum impetum; ergo non operum meritum, non lex foris sonans, non vires naturales humani arbitrii id praestant. Pelagius autem primo sentiebat, solam sibi sufficere naturam humanam ad omnes tentationes superandas, implendamque legem; tum divinae misericordiae auxilium, hoc est, gratiae adjutorium, ideo solum admisit, ut per illud natura facilius evitaret, ac vinceret peccata, virtutesque exequeretur: quam opinionem conceptis verbis ab ipso traditam, concilium africanum A. 418,

can. 5, his verbis execratur: *Quicumque dixerit, ideo nobis gratiam justificationis dari, ut quod facere per liberum jubemur arbitrium, facilius possimus implere per gratiam, tanquam etsi gratia non daretur, non quidem facile, sed tamen possimus etiam sine illa implere divina mandata, anathema sit.* Quamobrem, ut lubet, gratiam ab Apostolo memoratam appellet Phereponus misericordiam, ac beneficium Dei: adhuc certum erit, Apostolo auctore, non vinci concupiscentiam rebellem, non evitari peccata, non impleri legem, non a peccato assurgi, nisi misericordia ista, gratuitumque Dei beneficium intellectui lumen, voluntati infirmae vires divinitus suppeditet, et nobis atque nobiscum faciat, quod solis viribus nostris facere non possemus. Si hoc Pelagius confessus fuisset, quod nunquam confessus est (quidquid Phereponus hic dicat), *nihil de adjutorio gratiae inter Pelagium atque catholicos relictum fuisset controversiae,* ut Augustinus ipse testatur in lib. de gratia Christi, cap. 47.

Mitto, quae mox Phereponus congerit, ostensurus, mandata Dei non esse ejusmodi, ut omni vi destituta sint ad movendos hominum animos: quod ne africani quidem patres negabant; adhuc enim ex Apostoli auctoritate edocemur, solam legem, sola Dei mandata, non convertere hominem ad Deum, ut oportet, nisi accedat gratia Christi, atque internum adjutorium Dei. Inspiciamus potius, quid habeat censor ad loca quaedam scripturarum a patribus memorata, ut contra Pelagium evincant, *ad operandam perficiendamque justitiam, ac Dei mandata complenda, solam sibi humanam sufficere non posse naturam.* Ne unum quidem ex his locis conficere id, quod volebant patres, denuntiat e vestigio Phereponus, quam levissimam facilitatem, atque rationem in suas partes trahendi scripturam, propriam illorum in critica infantium saeculorum vocat. *Scilicet,*

deinde addit, *declamitare, et effutire quidquid in eo veniebat apud plebem excommunicandam, si forte a declamante dissentiret, multo facilius fuit, quam criticae seriam operam dare.* Infelicia plane saecula, quibus defuere unus pluresve Phereponi, quorum critica arte tum solum licuisset arcanam scripturarum assequi mentem, et nugis erroribusque theologiam ac populos eripere. Infeliciorem etiam ecclesiam, cui Christus pollicitus quidem fuerat per omnia tempora doctores, atque interpretes fidos divinarum literarum, immunitatemque ab omni doctrinae errore, et tamen postremis hisce tantum saeculis suam fidem liberavit. Sed praestat argumenta audire Phereponi, ut pateat, jurene an injuria pronuntientur ista de africanis patribus, hoc est, num revera ipsi declamatores levissimi fuerint, an potius conviciator audax sit Pheréponus noster. *Spiritus* qui *adjuvat infirmitatem nostram,* de quo Paulus, Rom. VIII, 26, censore isto interpretante, *est qui est in jam credentibus, eosque in orationibus recte fundendis apud Deum adjuvat.* Utique de Spiritu sancto, qui jam in credentibus habitat, loquitur hic Apostolus. At hinc manifeste intelligimus, humanam naturam auxilio Dei penitus indigere ad opera salutaria, neque ipsam sufficere sibi ad ea praestanda, quando orationes ipsas, quae actiones maxime piae sunt ac salutares, Spiritus sanctus operatur in nobis, dum nos orare ut oportet, efficaci sua atque interna operatione facit; nam *quid oremus sicut oportet nescimus.* Quis ergo effutire audeat, minime ex his Apostoli verbis resultare, quod africani patres volebant? Immo quis contra non intelligat, eam ab episcopis illis depraedicari gratiam, quae jura liberi arbitrii non laedat? est enim gratia, quae *adjuvat nos,* ac proinde non sola, ut Calvinus ejusque gregarii velle videntur, sed nobiscum agit.

Non est volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei, sunt Apostoli celeberrima verba ad Rom. IX, 16, ab afris episcopis commemorata. Iis haec alia Phereponus interpres adnectit: quod *verbum Dei mittitur ad populum quempiam ad cognitionem* ejus vocandum; sed *quid hoc facit ad afflatum singulorum?* Nihil, fateor, hoc facit ad probandum afflatum illum necessitantem, quem in Augustino se deprehendisse Calvinus somniavit; sed quidem apertissime facit ad evincendum, quod patres volebant. Si non hominis currentis, sed miserentis est Dei, quod homo perveniat ad agnitionem veritatis, ac fidei, per quam felicitas aeterna speranda est; quis amplius nisi desipiendo dicat, posse ad fidem atque ad salutem perveniri solis humanae naturae viribus, conatibus ac meritis, uti Pelagius affirmabat? Ceterum hunc locum pro suo potius arbitrio, quam pro veritate explicat Phereponus, quum ait, illic agi tantum *de missione verbi Dei ad populum quempiam ad cognitionem ejus vocandum.* Apostoli verba nihil tale referunt. Eorum sensus est, quod homines nonnulli ad Christi haereditatem, benedictionem et electionem pertineant, id non provenire ex eorum volitione et cursu, neque ex operibus meritisque praecedentibus, sed quidem ex mero nutu, beneplacito, vocatione, et misericordia Dei, sicuti neque cursus neque voluntas Jacobi aut matris ejus in causa fuit, cur Jacobo Isaaci benedictio, et haereditas divinorum munerum contingeret, sed quidem vocatio, et electio gratuita Dei. *Non ex operibus, sed ex vocante dictum est, quia major serviet minori.* Quod si interpretationem Pheréponi et hic admitteremus, eadem nihilominus consectaria inde effluerent, quae catholici docent. Neque apud Deum injustitia est, quod Jacobum dilexerit, Esau autem odio habuerit; hoc est, illi singularia beneficia contulerit, huic autem paria ac tanta

conferre noluerit, etsi et ipse Esau voluerit, atque concurrerit: nam inquit Deus: *Miserebor cujus misereor;* et ejus electio, et gratia non est hominum operibus et conatibus debita, sed a sola ejus misericordia venit. *Ergo cujus vult miseretur, et quem vult indurat;* hoc est, eligit quos vult, et permittit alios suae ipsorum infirmitati atque malitiae, quamquam nulli sufficientia deneget auxilia. Vide locum Apostoli integrum, facilique negotio intelliges, nullum alium esse luculentiorem ad ostendendum, quid per se viribusque suis valeat in negotio salutis corrupta ac infirma hominum natura sine peculiari adjutorio gratiae Dei, et sine misericordi illius praesidio, et (siquidem id etiam velis) sine missione verbi ejus, et potenti et efficaci vocatione ad salutarem fidem, et caritatem Dei, ac proximi.

Unum omnes sumus in Christo; singuli autem alter alterius membra, habentes dona diversa secundum gratiam, quae data est nobis. Ita Apostolus ad Rom. XII, 5. Quae verba a patribus africanis allata his aliis exponit Phereponus; *Gratia secundum quam sunt diversa dona, non est gratia, qua singuli fideles ad Deum conversi sunt, sed beneficentia varia Dei, qualis alias dotes concesserat; seu solita sua providentia, sed extraordinaria spiritualium donorum effusione.* Non de gratia tantum, qua homo ad Deum convertitur, disputatum est interdum cum Pelagio, sed de omnibus aliis gratiarum et auxiliorum generibus, quibus mentem et cor hominis jam conversi aut illustrat, aut perficit Deus. Sine istis auxiliis contendebat Pelagius hominem ex viribus naturae in creatione inditis posse omnia salutaria opera virtutesque praestare, et ad perfectionem, atque ἀναμαρτησίαν pervenire. Hinc illud Coelestii apud Augustinum, lib. de gest. pelag., cap. 14. *Unumquemque*

hominem omnes virtutes posse habere, et gratias, eas videlicet Deo non donante, sed sibi unoquoque comparante viribus arbitrii sui. Quid Apostolus ad haec? Edocet ille, non a nobis esse perfectionem, et virtutes nostras, sed a misericordia Dei, atque ab illius gratia, quam ipse dat quibus vult, et prout vult. Recte interpretari divinas scripturas, ministeria ecclesiastica sancte obire, nosse alios docere doctrinam sanam, et exhortari utiliter, et eleemosynas distribuere bona fide, et praeesse in sollicitudine et misereri in hilaritate, et diligere sine simulatione, et odisse malum, et adhaerere bono, aliaque illa χαρίσματα, seu dona fidelium, quae ab Apostolo hic enumerantur, Deus elargitur, Deus dividit pro suo arbitrio, et *dona* sunt illius. Ergo non ea sibi comparare viribus propriis potest humana natura. Et si hoc non potest, quanto minus poterit fidem, et caritatem, quae omnium maximae virtutes sunt, in se gignere, nisi Deus ex sua misericordia, et per suam gratiam inspiret? Vide s. Hieronym., lib. I, cap. 6, dialog. adversus Pelagium.

Gratia Dei sum id quod sum (inquit Apost., I, Cor. XV) *et gratia ejus in me vacua non fuit, etc. Non ego autem, sed gratia Dei mecum etc. et gratias Deo, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum.* Pherepônus inquit, loqui Paulum de *gratia Dei,* qua erat apostolus, hoc est, de misericordia ac munificentia, qua eum Deus necessariis ad hoc munus donis instruxerat. Tum addit; *Nec quisquam unquam negavit; a Deo per Jesum Christum nobis datam esse de peccato victoriam, ac esse cur propterea ei gratias agamus. Verum hoc factum afflatu interno et ineluctabili, nusquam docet scriptura.* Iterum ludit Pherepônus, Augustino affingens afflatum illum ineluctabilem. Ad primum autem epistolae Paulinae locum quod attinet, ibi apostolus non

commemorat simpliciter dona sibi tamquam apostolo divinitus concessa, sed extollit ac memorat ipsam generalem gratiam Dei, quae de persequutore ecclesiae apostolum fecerat, ipsumque adeo de infidelitate et peccato converterat ad cognitionem fidei verae, et ardentissima caritate Dei, et solicitudine ac virtute ad annuntiandum Christi evangelium instruxerat. *Ego*, inquit, *sum minimus apostolorum, qui non sum dignus vocari apostolus, quoniam persequutus sum ecclesiam Dei. Gratia autem Dei sum id quod sum.* Hinc sanctus Ambrosius quasi pelagianos nondum natos impugnaturus, hanc sententiam accipit de omni bono, quod in Paulo erat, ita scribens lib. I, cap. 7, de Abel et Cain: *Bene Apostolus non gloriabatur in virtute sua, sed minimum apostolorum se esse dicebat, et quidquid esset, gratiae divinae esse, non meriti sui; nihilque nos habere, quod non acceperimus.* Vide et Hieronymum, lib. II, cap. 3, adversus Pelagium. Igitur ex apostoli verbis et exemplo discere poterant pelagiani, omnia nostra bona accepta esse referenda gratiae Dei, quae nobiscum opera salutaria agit, et nos sine necessitate ac sine coactione de nolentibus volentes facit, nihilque nos gloriari debere de virtute nostra, meritisque nostris.

Subinde inquit Phereponus, neminem unquam negasse, quin Deus per Jesum Christum nobis dederit victoriam de peccato. At Coelestius, uti ex actis diospolitanae synodi constat, affirmabat: *Dei gratiam secundum merita nostra dari; quia si peccatoribus illam dat, videtur esse injustus;* quem errorem damnavit ipse Pelagius, nescio animone, an voce tenus, in eadem synodo, cap. 12. Augustinus autem in lib. de haeres., cap. 88, auctor est, in posterioribus suis libris Pelagium instaurasse eamdem sententiam, et scripsisse: *Gratiam Dei, qua liberamur ab impietate, secundum merita nostra dari.* Sed ut mittamus a-

crem illam, quae inter eruditos adhuc vertitur, controversiam, nempe an tandem Pelagius confessus fuerit, gratis Deum remittere hominibus peccata (quod Augustinus non uno in loco factum memorat), et quid per peccatorum remissionem Pelagius significare vellet: potius insistamus apostoli verbis. Victoriam referre de peccato duo significare potest, videlicet vel a se expellere peccatum jam admissum, vel ita repellere, ne admittatur; quod postremum fit, quum tentationibus daemonis, mundi et carnis, nos ad peccandum solicitantibus, resistimus fortunato successu. Utrumque hic ab apostolo dicitur. Cuinam autem debemus laudem et gratias, quod expulerimus a nobis peccatum, illudve in nos intrare non siverimus? Num viribus humanae naturae in creatione inditis, quibus aeque praediti sunt christiani, atque infideles? Nequaquam; sed quidem Deo, qui Filii sui Salvatoris nostri intuitu, peculiari ac supranaturali gratia in eum credentes donat, tum ut liberentur a peccatis commissis, tum ne in nova labantur. Immo animadverte, apostolum de peccatis potius non admittendis, quam de admissis, et de tentationibus, quae quotidie a piis fidelibus superantur, quam de superatis agere videri; ita enim ejus graeca verba se habent: τῷ Θεῷ χάρις τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος. *Deo gratia* (sit) *danti nobis victoriam.* Hinc Deum quotidie rogamus, ne nos induci in tentationem, ne peccatum regnare in nobis sinat, sed nos liberet a malo: quod petere a Deo in Pelagii sententia utile quidem sed necessarium non erat. Ostendat nunc Pherepomus, pelagianos unquam sincere confessos fuisse, non posse humanam naturam liberumque arbitrium sine adjutorio interno Dei, sine gratia Salvatoris, aut assurgere aut abstinere a peccatis. At istud ille nunquam ostendet. Pelagium quod hoc ipsum negaret, his apostoli verbis africani patres aggrediebantur. Hinc Augustinus,

quoties Pelagius gratiam Dei statuere in illo tantum videbatur, ut praeterita peccata auferret, toties ab ipso etiam exigebat ut faterctur, necessariam esse gratiam Dei ne nova peccata committantur. Iterum lege epistolam 95, nunc 177, ubi africani patres ajunt de Pelagio: *Sive gratiam dixerit esse liberum arbitrium, sive gratiam esse remissionem peccatorum, sive gratiam esse legis praeceptum: nihil eorum dicit quae per subministrationem Spiritus sancti pertinent ad concupiscentias tentationesque vincendas, etc. Hinc oramus, ut peccatorum tentationem superare possimus, ut Spiritus Dei, unde pignus accepimus, adjuvet infirmitatem nostram.* Similiter in lib. de natura et gratia, cap. 34, Augustinus ait: *Hanc iste misericordiam, et medicinale Salvatoris auxilium, tantum in hoc ponit, ut ignoscat commissa praeterita, non ut adjuvet ad futura vitanda.* Sed in tanta luce ne Phereponum quidem ipsum futurum fuisse caecum arbitror, nisi unum illum afflatum ineluctabilem, hoc est, calvinianum illud commentum, quod Augustinus atque africani patres nunquam tradidere, ante oculos ipse semper haberet.

Non quia idonei sumus cogitare aliquid, quasi ex nobismetipsis, sed sufficientia nostra ex Deo est. Haec episcopi africani proferunt ex epistola 2, Cor. III, 5. Pherceponus vero ita reponit: *Sufficientia sane omnium christianorum ad cogitandum aliquid evangelio consentaneum, est à Deo; quis enim nescit, evangelium non ingenio hominum, sed Deo deberi? At apostolorum praesertim sufficientia, ad munus ad quod vocati fuerant, sustinendum, non humana, sed divina fuit.* Ergo si fides Pherepono, Apostolus hic significat, ideo non posse dici christianos sufficientes ex se, aut idoneos ad cogitandum aliquid evangelio consentaneum, quia evangelium

non ingenio hominum excogitatum fuit, sed solius Dei. At quis certum fecit criticum istum, nisi de evangelio (quod certe Dei, non hominum opus est) loqui hic Apostolum? Dixerat Paulus, Corinthios epistolam esse vivam, quae in suam ipsius commendationem pateret omnibus hominibus; epistolam, inquam, Christi, quippe Christum palam amplexi fuerant; epistolam ab ipso Paulo ministratam, quia illius ministerio conversi ad Christum fuerant, epistolam scriptam non atramento, sed Spiritu Dei vivi, quippe Spiritus sanctus in eis sua virtute habitabat, atque in eorum cordibus caritatem diffundebat, unde praeclara pietatis opera quotidie effluebant. *Nescitis* (scripserat jam ad eosdem Corinthios Apostolus in priori epistola III, 15) *quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis?* Tum in loco, quem prae manibus habemus, pergit dicere: *Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum;* hoc est: quum dixerim, epistolam Dei vivi vos Corinthios esse, vosque et fide in Christum et caritate, quae in tabulis cordis per Spiritum sanctum inscripta est, conspicuos ita esse factos, ut ab omnibus hominibus laudemini, dixerimque, me instrumentum atque ministrum fuisse, ut ad tantam lucem, atque felicitatem perveneritis; gloriari quidem, sed gloriari in Deo, de fructu praedicationis meae nos debemus per Christum Dominum nostrum; gratia enim Christi, meritis, virtute, atque potentia illius, me suo ministro utentis, et non virtute vestra, neque mea, tales evasistis. Postremum hoc significatur subsequentibus verbis: *Non quod sufficientes* (sive *idonei*) *simus cogitare aliquid a nobis quasi ex nobis, sed sufficientia nostra,* sive etiam velis, *idoneitas nostra ex Deo est.* Id est: quod tales facti sitis ex ministerio nostro, non virtuti meae, non vestrae, id adscribendum est, sed quidem Deo, atque illius misericordiae et gratiae,

nam nos ex propriis naturae nostrae viribus nihil, non dicam facere ac dicere, sed ne cogitare quidem, possumus, quod perducat ad fidem et amicitiam, seu caritatem Dei, nisi Deus ipse per Christum nobis id donet, uti mihi et vobis donasse successus meae praedicationis jam comprobavit.

Haec germana loci illius interpretatio, ad quam confirmandam, afferre etiam possemus sanctorum patrum, hominumque eruditissimorum documenta complura. Quare et sanctus Hieronymus loco eodem contra pelagianos jam usus fuerat lib. III, cap. 3, dialog. Non ergo, ut Phereponus putat, ideo solum Apostolus ait, christianos sufficientes sive idoneos non esse ad cogitandum aliquid evangelio consentaneum, *quia evangelium non ingenio hominum sed Deo debetur.* Cogitare quippe aliquid evangelio consentaneum, duplici modo fieri potest, nempe aut mente solum concipiendo, seu percipiendo, quae evangelium narrat, praecipit, vetat, ac monet, ita ut in homine eorum nuda simplexque apprehensio tantummodo fiat; aut ita concipiendo, ut iis mens adsentiatur, atque ad illa jam apprehensa feratur deliberato rationis judicio et voluntatis intimo affectu. Phereponus priori modo loquutum censet Apostolum, dum inquit, christianos sufficientes non fuisse ad cogitandum per se evangelica praecepta, monita et documenta, nisi Deus per apostolos eisdem adnuntiasset evangelium ipsum, quod certe ipsi Deo, non autem hominum ingenio, debetur. At hoc a Pauli mente abhorret; non enim gloriatur, neque gloriatus fuisset Apostolus in Christo, et per Christum, quod Corinthii tantummodo apprehendissent, atque intellexissent ex ore ac praedicatione sua evangelium, quum constet innumeris aliis populis, tum illo tum subsequutis temporibus annuntiatum fuisse evangelium, qui tamen idcirco neque crediderunt evangelio sibi praedicato et

apprehenso, neque consentanee ad evangelium vixere. Igitur secundo modo Corinthii cogitarunt ea, quae evangelio consentanea erant, hoc est non solum intellectu, sed et voluntate amplexi sunt cum fidem Christi tum caritatem, eoque virtutum splendore inter christianos effulgebant, ut omnibus admirationi essent, atque in iis laudaretur Apostolus ipse. Atque hic sensus iis Pauli verbis. Sufficientia autem, sive idoneitas ad cogitandum hoc pacto ea, quae sunt consentanea evangelio, nequit dici inde profecta, *quia evangelium non ingenio hominum, sed Deo debetur*; nam ut dixi, evangelium ab aliis etiam percipitur, et tamen salubriter non percipitur; et nisi evangelii praedicationem Deus peculiari sua gratia comitetur, homines neque convertuntur, neque divina caritate ad bonas cogitationes, et ad opera pia foecundantur. Hoc idem Apostolus denuntiarat in priore epistola ad eosdem Corinthios, III, 6, ita scribens: *Ego plantavi, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat, Deus.* Hoc est: ego quidem evangelium vobis praedicavi, Apollo vos baptizavit, sive superaddidit christianae disciplinae praecepta. At nemo ex vobis ex solo nostro ministerio profecisset ad fidem et perfectionem christianam, nisi Deus illuminando mentem, et inspirando in voluntatem vestram, vos intimo suae gratiae vigore ad hos fidei et virtutum fructus intacta libertate arbitrii vestri perduxisset. Quibus ex verbis intelligas, sufficientiam ad cogitandum aliquid boni, aliquid quod ad salutem pertineat, aliquid vere consentaneum evangelio, non a nobis esse, non ab evangelii nuda praedicatione, ejusque apprehensione, sed ab ipso Deo, hoc est ab ipsa Dei gratia interiori, intellectum illuminantis, et voluntatem moventis ad bonum. Hoc illud est, quod osten-

dere volebant, et reipsa ostendunt africani patres, laudatis Apostoli verbis, quibus frustra Phereponus alium sensum affingit contra ipsius Apostoli mentem.

Denique ex eadem epistola 2, ad Cor. IV, 7, citant episcopi hunc locum: *Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus ut eminentia virtutis sit Dei, et non ex nobis.* Eodem loco usus est Hieronymus contra Pelagium dial. 3, cap. 3. Thesaurum tamen istum esse dona apostolica ait Phereponus, ideoque nihil pertinere ad gratiam, de qua cum pelagianis disputabatur. Sed inter ista dona apostolica quis docuit Phereponum non computandas esse virtutes omnes, earumque principem in primis, ardentem caritatem Dei, et proximi? Quid reliqua dona apostolis a Deo concessa profuissent, si istam quoque caritatem eisdem non donasset Deus? Idem Apostolus ad Corinthios in priore epist., cap. XIII, 1, jam haec scripserat: *Si linguis hominum loquar, et angelorum; et si habuero prophetiam, et noverim mysteria omnia, et omnem scientiam; et si habuero omnem fidem etc., caritatem autem non babuero, nihil sum, nihil mihi prodest, etc.* In altera vero epistola, quae nunc argumentum nobis disserendi praebet, cap. V, 14, explicat Apostolus, quid se urgeret, impelleretque ad labores pro Corinthiis susceptos. *Caritas*, inquit, *Christi urget nos.* Unde autem *caritas* ista in apostolos venerat? Num ex eorum viribus, num per liberi arbitrii conatus? Nequaquam; sed quidem a Deo, sed quidem per Spiritum sanctum. *Caritas enim ex Deo est*, ut habetur 1, Jo. IV, 9, *et caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*, ut inquit Paulus ipse ad Rom. V, 5, a qua *caritate Dei* non angustia, non fames, non persequutio ulla poterat ipsum ceterosque apostolos separare. Quapropter Apostolus, quod ipse tam fortis esset inter

tot adversitates atque pericula, et quod tantus fructus in populis praedicationem evangelii, suumque apostolicum ministerium subsequeretur, non suis, non auditorum viribus, industriae, ac sapientiae adscribebat, sed potentiae, ac virtuti, idest gratiae divinae, ut *sublimitas, sive eminentia sit virtutis Dei, et non ex nobis.* Quid ergo Phereponus ait, nihil haec verba pertinere ad causam, quam catholici adversus Pelagium tuebantur? Immo quei pronuntiare potuit, ne unum quidem ex iis scripturarum locis, quibus hactenus lucem attulimus, *probare id quod volebant africani patres?* Judicium lectorum appello.

CAPUT VI.

Orandi quidem Dei utilitas in hominibus, sed non necessitas, a Pelagio admissa. Aliae Phereponi accusationes confutantur. Non omnia dona evangelica Pelagius confessus est. Gratia Dei, quum opponitur legi in sacris literis, non semper evangelium merum significat, ut Phereponus et Hammondus putant, sed etiam beneficia Dei per evangelium collata, et praesertim fidem, et caritatem. Deum impossibilia non jubere, Augustini et ecclesiae catholicae sententia est. Pelagiani inimici gratiae Dei.

Pergunt dicere carthaginienses patres in sua ad romanum pontificem synodica ep. 175, alias 90, ex sacrilegis pelagianorum disputationibus *necessario consequi, ut nec orare debeamus, ne intremus in tentationem, quod Dominus et discipulos monuit, et posuit in oratione, quam docuit; aut ne deficiat fides nostra, etc.* Non *necessario* hoc sequi, Phereponus statim notat, nam particula illa orationis dominicae, aut preces Christi pro Petro, *non significant id, quod innuunt patres, quasi hoc sibi vellent: o Deus, fac afflatu interno; cui resistere nequeamus, ut tentationem vincamus.* Ita censor imperterritus patientia lectorum abuti pergit. Sed gratiam, ut his voca-

bulis utar, necessitantem, atque irresistibilem, ubinam africani patres, Augustinus, et catholici tradiderunt? ubinam exegerunt, ut gratiam talem Pelagius confiteretur? Somnium hoc esse, complures catholici jam ostenderunt; et tamen Phereponus id tamquam pro comperto, minimeque dubio passim sumit ac statuit. Ceterum nobis necessarium est ad superandas tentationes auxilium gratiae Dei, etiamsi huic auxilio resistere valeat liberum hominis arbitrium. Catholici reipsa hoc unum tradebant; Pelagius contra necessarium negabat adjutorium Dei, *ne intremus in tentationem ;* qua ex opinione consequitur, nobis non esse opus oratione ad evitanda peccata. Quid autem habet Phereponus, quo istud consectarium a sententia Pelagii tandem avertat? Ait, Pelagium non negasse, neque negare potuisse, quin constitutis in periculo confugiendum sit ad auxilium Dei, etiam extraordinarium; primo, quia *non ita facile contingit,* ut cadamus, inusitato Dei auxilio adjuti, faciliusque hac ratione a periculis evadimus; secundo, quia inter ipsas vires, quas Deus christianis sufficientes largitur, nihil vetat, pro magnitudine periculorum, inusitata auxilia haberi. *Itaque*, concludit in haec verba, *non potuit merito insimulari Pelagius, quasi doctrina sua orationis usum sustulisset.* Ita Phereponus Pelagium facit non stultum, quando facere non potest orthodoxum. Nimium quippe ille delirasset, si eum credens Deum, qui homini in periculis opem ferre possit, utile saltem non censuisset orationibus exposcere illius praesidium. Sed non idcirco recte sentiebat Pelagius; nihilque habet nunc Phereponus, quo africanos patres jure arguat, sed solum quo suam praecedentem sententiam refellat. *Pelagianorum sacrilegas disputationes,* ajebant africani episcopi, *necessario consequitur, ut nec orare debeamus ;* hoc est, ut necesse homini non sit orare. *Non necessarium hoc sequitur,*

reponit Phereponus. Cur? Quia orationis usus ex Pelagii sententia utilis est. At aliud est, utiles esse ad Deum preces, aliud esse necessarias. *Utiles* tantum, Pherepono teste, Pelagius orationes ajebat, non autem necessarias. Ergo jure dicunt carthaginienses patres, e Pelagii systemate consequi, ut orare necesse non sit: quod consectarium negabat modo Phereponus noster.

Sed luculentius videamus, quae vere fuerit catholicorum hac de re cum pelagianis disputatio. Cum primum coepit Pelagius tantas naturae humanae, liberoque arbitrio vires tribuere, ut homo sine adjutorio gratiae Dei agere bonum, et evitare peccatum, quandocumque velit, possit: illico objectum est illi, ita fieri, ut necesse amplius non sit orare Deum; nam quae necessitas ab alio poscendi, quod in tua potestate jam sit? Sanctus Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem, cap. 3, ita in Pelagium ejusque gregarios mature disserebat: *Si non ultra Dei indigemus auxilio, ne si indiguerimus, liberum frangatur arbitrium: ergo nequaquam ultra orare debemus, nec illius clementiam precibus flectere, ut accipiamus quotidie, quod semel acceptum in nostra est potestate, etc.* Tum inquit, ita philosophari et scribere unum ex ipsis pelagianis, nisi sit ipse Pelagius. Idem consectarium ex ejusdem haeretici doctrina jure colligebant carthaginienses patres in laudata synodica ad Innocentium I, et milevitani in altera synodica ad eumdem Innocentium, et Innocentius ipse in suis literis. Ut a se tantam culpam aliqua ratione removeret Pelagius, eo catholicorum objurgationibus adductus tandem est, ut confiteretur, ideo gratiam Dei hominibus dari, *ut quod per liberum facere jubentur arbitrium, facilius possint implere per gratiam.* Ita ille in libris de lib. arbitrio. Ejus verba refert et explicat sanctus Augustinus in lib. de haeres., cap. 88, inquiens: *Dicendo utique ut facilius possint,*

voluit credi, etiamsi difficilius, tamen posse homines sine gratia divina facere jussa divina; et in epistola 186, olim 106, cap. 10. *Utique quum dicit facilius, quid vult intelligi, nisi et gratia si desit, posse per liberum arbitrium vel facile, vel etiam difficile, quae divinitus jubentur, impleri?* Nihil aliud extundi e pertinaci haeretico potuit, quem propterea variis in locis arguit Augustinus, et potissimum in lib. de gratia Christi, cap. 29, dum ad ea verba respiciens scribit: *Tolle facilius, et non solum plenus, verum etiam sanus est sensus si ita dicatur: ut quod per liberum facere homines jubentur arbitrium, possint implere per gratiam.* Africani autem patres in synodo habita Carthagine anno Ch. 418, istud Pelagii dogma anathemate excipiebant: quod et a reliquis catholicis, et ab Augustino in primis est factum. Quid ergo laborat hic Phereponus, nisi ut nos doceat rem jamdiu exploratam, videlicet Pelagium non negasse, quin utile sit orare Deum, quo facilius peccata caveantur? Nihil id ad rem attinebat. Si animus ipsi erat, suum et hic Pelagium defendere, ostendendum fuit, africanos patres frustra conqueri, quod Pelagius doctrina sua orationis necessitatem sustulisset, sive quia revera Pelagius eam fatebatur, sive quia hominibus nulla est proprie necessitas orationis. At neutrum potuit aut poterit ille praestare; adversantem enim sibi reperisset atque reperit cum totam historiam ecclesiasticam, tum apertissima divinarum literarum, et legitimae traditionis monumenta, quibus palam fit, sine adjutorio gratiae Dei vinci non posse tentationes, et necessum esse cuicumque nostrum orare, ne ab ipsis tentationibus vincamur.

Quae sequuntur apud Phereponum § 5, pag. 515, nihil est quod refellamus; versantur enim in illo ineluctabilis afflatus somnio, cui uni tam saepe, tam libenter ille superaedificat. Ni-

hil etiam reponendum arbitror eidem dicenti, *se nomine Pelagii posse objicere afris, ex eorum sententia a Deo nihil potuisse peti* (*debuisse* alter scripsisset), *quum reprobis quidem necessaria negare, electis vero omnia concedere, etiam non petentibus, ab aeterno decrevit.* Nam ignorare ipse nequit, cum Augustinum, tum totam catholicórum ecclesiam, agnovisse semper auxilia sufficientia ad salutem omnibus a Deo praeberi; atque uti ad regnum ex gratuita Dei misericordia electi vocantur, ita etiam reprobos ex propria culpa ac voluntate damnari. Eadem brevitate transcúrrimus, quod infra habet § 6, de paedobaptismo, quem ait ex novo testamento ostendi nullo modo posse necessarium. Subdit autem nonnisi absurde fundamenta fidei ab afris vocari potuisse ea, de quibus altum est in novo testamento silentium. Verum et infantibus necessarium esse sacramentum regenerationis per aquam, supra nos demonstravimus; et patres carthaginienses, quum ajunt, pelagianos affirmare, necessarium non esse neque infantium baptismum, neque orationis usum, quibus impiis dogmatibus *fundamenta christianae fidei conantur evertere*, satis produnt, se inter dogmata quidem catholica referre paedobaptismum, sed non inter fundamenta fidei, qualia sunt, omnes in Adam peccasse, atque indigere gratia Dei, et hominum naturam esse corruptam, et ad bonum per se esse ineptam, et neminem sine gratia Salvatoris ad regnum posse pervenire, atque alia ejusmodi, quae negato paedobaptismo, et orationis necessitate sublata, consequentur evertuntur.

In notis ad epistolam 176 Augustini, olim 92, milevitanos patres arguit Pherepouus, pag. 120, quod haec de pelagianis ad Innocentium I, pontificem maximum scribant: *Quum Dominus docuerit, ut dicamus: dimitte nobis debita nostra, etc.*

Isti dicunt, posse hominem in hac vita, praeceptis Dei cognitis ad tantam perfectionem justitiae, sine adjutorio gratiae Salvatoris, per solum liberum voluntatis arbitrium pervenire, ut ei non sit jam necessarium dicere: dimitte, etc. Ita vero ad haec adnotat Phereponus: *Non dicebant, quemquam per totam vitam immunem prorsus peccatorum vixisse, excepto uno Christo. Unde sequebatur, neminem esse, ex eorum sententia, qui non deberet dicere: dimitte, etc. Nam ad finem usque vitae peccatorum semel admissorum veniam petere omnes necesse habemus. Haec ergo est invidiosa criminatio.* At nos dicimus Pelagium, seu potius Coelestium affirmasse, hominem per totam vitam prorsus sine peccato esse posse: id enim illius argumenta aperte conficiunt. Quod si hominem esse, aut fuisse reipsa sine peccato, praeter Christum, affirmare ille non est ausus: ex primo tamen ejus effato jure colligebatur, *hominem posse in hac vita pervenire ad tantam perfectionem justitiae, ut ei non sit jam necessarium dicere: dimitte, etc.* Quae enim vera necessitas petendae veniae de peccatis homini illi, quem nullius culpae conscientia morderet? Sed utcumque sit de illorum sententia, atque de ejusdem sententiae consectariis, nos Pherepono respondemus, quod Augustinus respondebat Coelestio in lib. de perfectione justitiae, ratioc. 16, cap. 7, nempe: *Nullum cum eis de his verbis esse debere conflictum, quia non est ausus dicere hominem esse sine peccato, vel aliquem, vel seipsum, sed tantummodo esse posse: quod neque nos negamus. Quando autem possit, et per quem possit, hoc quaeritur, etc. Nam si per se ipsum potest homo esse sine peccato, ergo Christus gratis mortuus est. Non autem gratis Christus mortuus est; non igitur potest homo esse sine peccato, etiam si velit, nisi adjuvetur*

gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum, etc. Milevitani autem patres eadem ratione Pelagium, sive Coelestium execrabantur, quod diceret, *sine adjutorio gratiae Salvatoris, per solum liberum arbitrium* posse hominem pervenire in hac vita ad perfectionem justitiae. Reliqua vide apud eumdem Augustinum in laudato libro de perfectione justitiae.

Invidiosam pariter criminationem, si Pherepono credimus, continent haec alia patrum milevitanorum verba: *Non ita intelligendum* (ex sententia Pelagii) *illud, ne nos inferas in tentationem, tamquam divinum adjutorium poscere debeamus, ne in peccatum tentati decidamus, sed hoc* (id est non decidere) *in nostra esse positum potestate.* Inquit enim Pheréponus, gratias coelestes non parum in tentatione juvare, ex ipsius Pelagii sententia. Addit etiam, *ac sine iis in gravibus tentationibus homines succumberent:* quod postremum quandouam Pelagius ad fatendum adductus fuerit, nescio quei ostendere possit illius hyperaspistes Phereponus. Orationis, ac divini adjutorii utilitatem, uti vidimus, praedicavit quidem interdum Pelagius, at nunquam ejus necessitatem; quippe viribus humanae naturae nimium semper indulsit. Ergo jure ex ejus sententia inferebant patres, necessarium non esse divinum poscere adjutorium, ne in peccata cadamus. Duo autem illa e sacris literis excerpta loca, quae ad confirmandam necessitatem auxilii, et gratiae divinae protulere milevitani concilii patres, frustra a Pherepono solicitari intelliget, quisquis et superiorem nostram responsionem legerit, et meminerit ineluctabilem afflatum temere atque injuria ubique Augustino affingi a confidentissimo censore isto.

Non sunt quidem cursim praetereunda, quae idem animadvertit ad Augustini epistolam 177, olim 95. Inquit ibi Augu-

stinus cum suis collegis, Pelagium in diospolitano concilio *gratiam Dei* se agnoscere professum: *Quibus auditis verbis catholici antistites nullam aliam Dei gratiam intelligere potuerunt, nisi quam in libris Dei legere, et populis Dei praedicare consueverunt; eam utique, de qua dicit Apostolus* (Gal. II, 21), non irritam facio gratiam Dei. Nam si per legem justitia, ergo Christus gratis mortuus est. *Sine dubio gratiam, qua justificamur ab iniquitate, et qua salvamur ab infirmitate, non qua creati sumus cum propria voluntate.* Hic insurgit Pherepo-nus, et ait, Pelagium non sola creationis beneficia agnovisse, verum etiam evangelica omnia; sed non *gratiam illam efficacem Augustinianam, ante eum incognitam, praesertim in oriente.* Quid pro *gratia efficaci Augustiniana* hic intelligat Phereponus, nemo non intelligit. At sicuti certum nobis est, hujusmodi gratiam, cui reluctari humana voluntas non possit, et quae non *Augustiniana, sed calviniana* dicenda est, incognitam fuisse plurimis saeculis tum ante Pelagium, tum etiam postea: ita quoque certissimum est, nunquam institisse Augustinum, ut gratiam talem agnosceret Pelagius. Non autem minus fallitur, aliosque fallit Phereponus in hac absurda sententia sancto Augustino tribuenda, quam fallatur et fallat in altera opinione Pelagio adscribenda. Nullus controversiae locus superfuisset inter catholicos atque Pelagium sive Coelestium, *si omnia evangelica dona* is agnovisset, eaque vere *Dei dona,* et non humanarum virium, laborisque nostri fructum, confessus fuisset. Tot autem invisibilia ac interna beneficia, sive auxilia Dei, quibus ad bonum praevenitur, et adjuvatur, sine ulla tamen praevia necessitate, et sine ulla coactione, nostra voluntas, et quibus vitiatae nostrae naturae infirmitas suppletur, atque sanatur, per se, et absque hujusmodi auxilio, praestitura nihil boni ad salutem aeternam pertinens, et

quibus homo ad veram fidem perducitur, et ad verum suorum criminum dolorem excitatur, atque a peccatis liberatur, et caritate divina demum perfunditur, aliaque ejusmodi: utique sunt Dei dona per Christum Salvatorem homini comparata, hominique sive gratis collata, sive gratis, et non ex meritis nostris, conferenda, et peculiari vocabulo *gratiae Dei per Christum* apud sanctos patres celeberrima. Somnia ergo nobis narrat Phereponus, inquiens Pelagium agnovisse *omnia dona evangelica;* nihil enim magis exploratum est in historia ecclesiastica, quam quod ambitiosus humani arbitrii inflator Pelagius alia ex his donis, beneficiis, et auxiliis non agnoverit, alia agnoverit quidem, sed minime necessaria duxerit, aut minime gratis a Deo concessa, sed ita viribus naturae nostrae, atque arbitrii nostri conatibus quaesita ac debita, ut jam dona et gratiae Dei desinerent esse.

At his dimissis, vocat nos Phereponus ad perpendendum locum Apostoli nuper ab Augustino laudatum, hoc est, *non irritam facio gratiam Dei,* cumque nihil facere contra Pelagium sine ulla dubitatione pronuntiat. Audiamus illius rationes: *Nam,* inquit ille, *gratia Dei* est ibi *evangelium, aut evangelica oeconomia, qua Deus justos censet, non eos, qui peccato carent, sed qui evangelio parent: quamvis anteacta eorum vita vitiis inquinata fuerit, nec sine lapsibus variis reliquam aetatem traducant.* Tum addit, eo sensu semper sumi gratiam, quando opponitur legi, quae ex judaeorum sententia summam postulabat perfectionem, ita ut gratia opposita legi et operibus, idem sit ac misericordia opposita rigori, sive imperfecta observatio mandatorum Dei opposita perfectae sanctitati. Et ne quis male tempus terat in ultra inquirendo, an ita se res habeat, hoc luce meridiana clarius esse nos monet, nullumque recentiorum interpretum occurrere, qui rem non viderit. Quis homini tanta

cum securitate talia affirmanti fidem negare audeat? Et tamen patiatur Phereponus nos dicere, nusquam minus quam hic sua verba impetrare posse fidem, nobisque contra esse manifestissimum cum doctrinam evangelicam, tum Apostoli mentem, ejusmodi sua interpretatione mirum in modum corrumpi. Primo falsum est, Deum in evangelica oeconomia censere justos, qui in peccata labuntur, dum tamen evangelio pareant. Secundo inepte et contra veritatem dicitur, obtemperare aliquem evangelio, etiam dum vitiis se inquinat, suisque cupiditatibus pravis indulget. Furfurem istum calvinianae doctrinae catholici jamdudum exploserunt; et quisque per se intelligere potest, justitiam a peccato expelli, et neminem reputandum esse justum, hoc est, virtute praeditum, et amicum Dei, dum Deum offendit, eique non paret, suaeque inobedientiae praeteritae culpam dolore ac poenitentia non eluit. Proinde falsum quoque est, eo sensu, quem Phereponus offert, semper sumi gratiam, quando in scriptis apostolicis legi opposita nobis occurrit.

Ut hoc tamen perspicue appareat, animadvertendum est, contendere paucos quosdam ex recentioribus novi testamenti interpretibus heterodoxis, et Hammondum in primis, caput Pherepono in multis earum, revera nomine gratiae evangelium significari, quum gratia seu χάρις in sacris literis legi opponitur. Quod tamen Hammondus saepe factum ait, Phereponus pro sua liberalitate semper factum pronuntiat. Ex iis autem bene multis locis, quae ad hanc suam opinionem confirmandam corradit undique Hammondus ipse, nonnulla sunt, quae mirum videatur, quomodo conveniant choro. Exemplo sint duo illa desumta ex cap. XX, 24 et 32, act. apost., ubi inquit Paulus, se *testificari evangelium gratiae Dei*; tum ait, se Ephesios commendare *Deo, et verbo gratiae ipsius, etc.* Ευαγγέλιον τῆς χάρι-

τος, et λόγος τῆς χάριτος, nihil aliud sunt Hammondo, quam *praedicatio evangelii.* Non is quidem sum, qui negare velim, quin gratiae nomine evangelium dici interdum possit designatum, quando legi opponitur; sed quidem ajo, constare prius inter nos debere, quid sit vocabulo evangelii tunc intelligendum, et praesertim in loco Apostoli ad Gal. II, 21, quem Augustinus olim citabat, et nunc Augustino eripere Phereponus nititur. Nomine ergo evangelii intelligere possumus aut praedicationem gestorum, doctrinae, ceterorumque donorum, quae Christus in mundum intulit, et infert, aut ipsam rem praedicatam, hoc est, ipsa gesta, doctrinam, et dona Christi. Quamquam praedicatio evangelicae fidei, donum sit, et gratia a Deo veniens; manifestum tamen puto, evangelium non appellari gratiam sub ea significatione, quando opponitur legi in apostolicis literis. Nam praedicatio necessaria quidem est, ut homines audiant, atque amplectantur fidem Christi; ipsa tamen homines meliores feliciores que quam sub judaica lege essent, per se non facit, quum hoc facere spectet ad ipsam rem praedicatam, hoc est ad doctrinam vera fide perceptam, et ad gratias et dona Dei in amplectentes evangelium praedicatum diffusa. Dicimus ergo, evangelium, seu rem praedicatam in evangelio, gratiam potuisse appellari, vel respiciendo ad ipsas Christi res gestas, et ad ejus praecepta, consilia, et exempla (divina quippe misericordia factum est, ut haec audierint, et audiant homines), vel considerando beneficia interna, et dona invisibilia ab ipso Christo procurata hominibus in lege nova evangelium fideliter recipientibus, eique obtemperantibus, per Christum a Deo collata. Sed nudas Christi res gestas, ejusque doctrinam atque exempla, non intelligunt apostoli, quando novi testamenti gratiam legi antiquae opponunt; etenim litera sola homines justificare non potest, nisi accedant

interna illa dona ac beneficia, quae audientibus, recipientibus et observantibus legem evangelicam confert Deus, et quae revera justificationem in nos important.

Hoc ergo postremo titulo proprie ab apostolis atque evangelistis gratiae nomen evangelio tribuitur, et jure opponitur legi. Edocebat lex, quid agendum foret judaeis, ut Deo placerent, virtutesque a vitiis distinguebat; proptereaque fuit et ipsa donum Dei misericordis. Verum quandoquidem ipsa alioqui bona, sancta et utilis non vivificabat, hoc est, per se vim justificandi non habebat, neque virtutem internam judaeis praestabat consequendae justitiae et servandae legis, et Deo vere placendi, ut Apostolus toties nos docuit: ideo causa erat, ut cognosceretur peccatum, vigorem autem non ministrabat, ut peccatum evitaretur, neque satis erat homini ad consequendam aeternam gloriam, nisi Christus ad mundum suá morte et gratia salvandum venisset. Christus autem venit, donaque invisibilia et praestantissima, fidem praesertim, et caritatem, homini comparans, et vires internas naturae vitiatae, infirmoque hominis arbitrio suppeditans, aliaque beneficia ad bonum operandum praebens, quae a lege sola expectari non poterant, eaque dona in eos effundens qui sibi credunt, suaeque legi parent, nunc facit ut justi evadamus, Deoque vere placeamus, coelumque nobis aperit. En igitur causam proximam, cur evangelium proprie gratia appelletur in comparatione judaicae legis. Hinc Jo. I, 16, dicit: *De plenitudine ejus* (videlicet Christi, quem supra *plenum gratiae et veritatis* nuncuparat) *nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia, quia lex per Moysen data est; gratia, et veritas per Jesum Christum facta est.* In verbis autem Apostoli ad Gal. II, 21, commemoratis ab Augustino id aperte innuitur. *Non irritam* (inquit Paulus) *facio gratiam Dei* (sive

non abjicio, ut vulgata versio habet). *Si enim per legem justitia, ergo gratis Christus mortuus est.* A lege Mosis, atque ab operibus, et caeremoniis legis, non expectandam esse justitiam, atque justificationem, clamat Apostolus, sed quidem a fide Christi, quae per dilectionem operatur; alioquin si aliunde, quam per Christum, ejusque dona, obtineri possit justitia : quid necesse erat Christum mori ? Nisi fides in mediatorem venturum vel ipsi judaei habuissent, salutem ex lege sola, atque ex operibus nunquam retulissent. *Scientes* (jam supra Apostolus dixerat) *quod non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi, et nos in Christo Jesu credimus, ut justificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis, etc.* Igitur Apostolus dum *evangelium gratiae Dei*, sive praedicationem divinae et evangelicae gratiae memorat, nihil aliud nomine *gratiae Dei* designat, quam ea dona, ac beneficia, quae ex auditu, et receptione evangelii in homines fluunt, aut fluere possunt per Christum, et quae mosaica lex per se conferre nequibat. Dona haec et beneficia inspiratione potissimum constant Spiritus sancti, qui fidem donat et caritatem diffundit in cordibus nostris, et justitiam, et morum sanctitatem, ceterasque virtutes in nos defert, omniaque bona in nobis et nobiscum operatur. Proinde Apostolus cap. sequ., v. 2, Galatas ita interrogat : *Ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei?* Et infra : *Qui ergo tribuit vobis spiritum, et operatur virtutes in vobis : ex operibus legis, an ex auditu fidei?* De hac autem *gratia* evangelica, quae non a nobis, sed ex Deo est, *qua*, ut ait Augustinus, *justificamur ab impietate, et qua salvamur ab infirmitate*, disputabatur cum Pelagio affirmante illam a viribus nostris esse, easque esse humani arbitrii vires, ut in nobis fidem et caritatem, Deo has virtutes gratis non tri-

buente, excitare possimus. Quamobrem nullo jure Phereponus dicit, *gratiam* sensu Augustiniano hic minime sumi, ut nec usquam alibi in scriptura. Nam si calviniano sensu, quem ipse pro suo more *Augustinianum* appellat, *gratiam* intelligit: id quidem certum sit ex nostra quoque sententia, sed falsissimum est, si ad veram sancti Augustini mentem respicimus, ut ex pluribus divinarum literarum exemplis constat, et praesertim ex eo ad Rom. III, 24. *Justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quae est in Christo Jesu;* et ex altero 2, Cor. XII, 8. *Sufficit tibi gratia mea.* Videat insuper Phereponus, quam opportuno loco pronuntiarit, africanos episcopos et *negligenter* legisse, et *oscitanter* laudasse scripturam, et quam solida ratione hic elevet eorum auctoritatem atque doctrinam. Tandem videat, quibus tabulis fretus affirmare ipse possit, *gratiam* oppositam *legi* in sacris literis idem esse, ac *misericordiam oppositam rigori, et imperfectam observationem mandatorum Dei perfectae sanctitati.* Quasi Deus in veteri testamento rigidus judex nullius judaei misereretur; qui in peccata caderet; misericors autem in novo non exigat a christianis perfectam mandatorum observantiam; et quasi perfecta sanctitas atque justitia obtineri per legem solam potuerit, imperfecta autem in evangelio neminem a salute excludat. Haec dogmata manifeste pugnant in scripturam sacram: quod ostendere nobis facillimum foret, nisi ad alia raperetur oratio. Temperare tamen mihi non possum, quin memorem illa Salvatoris verba ad discipulos suos Matth. V, 20. *Nisi abundaverit justitia vestra plus quam scribarum et pharisaeorum, non intrabitis in regnum coelorum.* Tu reliqua ibi Christi verba perpende.

In lib. de haeres. ad haeresim 88, de pelagianis haec habet

Augustinus: *Dei gratiae qua praedestinati sumus in adoptionem filiorum per Jesum Christum in ipsum, et qua eruimur de potestate tenebrarum, etc. in tantum inimici sunt, ut sine hac posse hominem credunt facere divina mandata etc.* Ubi Pherreponus haec retulit pag. 595, religiosum ardorem praeferens, anathema continuo dicit omnibus, qui divinae gratiae inimici sunt; immo ut putat, Pelagius, si revivisceret, in eadem sententia, atque execratione secum fore consensurum judicat. *Verum* (deinde subdit) *accusatorie dicit Augustinus inimicos gratiae Dei eos, qui internum afflatum ad singulos necessarium actus, eumque ineluctabilem, et ad finem usque vitae solis electis dandum, hoc est, gratiam Augustini, non Dei repudiabant; nam gratiam hunc afflatum, aut gratiam Dei vocari in scriptura nunquam demonstravit.* Tum addit, Deum (utpote justum) impossibilia non imperare, neque sumere poenas de iis, qui non fecerunt impossibilia. Quod si praeter nudum imperium, auxilium aliud divinum necessarium sit (hoc autem si Pherepono credimus, *non negabat Pelagius*), id nemini eorum, quibus aliquid imperat, subtrahit Deus. Tandem ita censor eloquitur. *Sed omnia hic sunt, ut alibi apud Augustinum, ad invidiam faciendam composita.* Liceat et nobis hic dicere, omnia haec Pherreponi verba, ut alibi saepe, hominis esse aut calumniantis aut sibi ignota culpantis. Ita Augustinus scribebat in lib. de gratia et libero arbitrio, cap. 16. *Magnum aliquid pelagiani se scire putant, quando dicunt: Non juberet Deus, quod sciret non posse ab homine fieri. Quis hoc nesciat? Sed ideo jubet aliqua, quae non possumus, ut noverimus quid ab illo petere debeamus. Ipsa est enim fides, quae orando impetrat, quod lex imperat.* Juvat etiam repetere alium celebrem Augustini ejusdem locum in lib. de natura et gratia, cap. 43.

Non igitur Deus impossibilia jubet; sed jubendo admonet, et facere quod possis, et petere quod non possis. Ubi vides duo poni ab eximio viro: nempe Deum *impossibilia non imperare*, simulque Dei auxilium necessarium esse ad ea implenda, quae ipse praecipit: e quibus tertium necessario consequitur, Deum videlicet, sufficienti auxilio hominibus adesse, ut praecepta adimplere possint, eorumque tantum vitio fieri, nisi impleant. Quo vero opera bona virtutesque certo amplectamur legemque velimus implere, et reipsa impleamus, et quo aeterna Dei de electorum suorum praedestinatione decreta certus subsequatur effectus; efficacioribus auxiliis utitur Deus, quae singulis profecto non donari, neque ea obligatione teneri Deum, ut omnibus et singulis donet; tum experientia, tum sacrae literae et sancti patres et rationes innumerae manifestum faciunt. Primo igitur loco quid est quod Phereponus monet, impossibilia a Deo non praecipi, quasi aliter Augustinus sentiret? Deinde quid dubitare videtur, num praeter nudum imperium necessarium sit aliud quodpiam a Deo auxilium, quo lex impleatur? Istius auxilii necessitatem divinae literae luculentissime statuunt. Tertio sentit Phereponus non negasse Pelagium quin sit necessarium istud auxilium. At Augustinus in eod. lib. de haeres. atque ad eamdem haeresim pelagianorum, atque alibi etiam, testis fide dignior quam Phereponus, scribit, nunquam induci potuisse Pelagium, ut divinae gratiae necessitatem admitteret. *Denique* (sunt Augustini verba) *Pelagius a fratribus increpatus, quod nihil tribueret adjutorio gratiae Dei ad ejus mandata facienda, correptioni eorum hactenus cessit, ut non eam libero arbitrio praeponeret, sed infideli calliditate supponeret, dicens, ad hoc eam dari hominibus, ut quae facere per liberum jubentur arbitrium, facilius possint*

implere per gratiam. Dicendo utique ut facilius possint, voluit credi etiamsi difficilius, tamen posse homines sine gratia divina facere jussa divina.

Quae si vera sunt (ut profecto sunt, neque negare Pherepo-nus audeat), quis nos intelligat, rectissime atque verissime pelagianos appellatos ab Augustino fuisse *inimicos divinae gratiae*, et potissimum quum haec de ipsorum prima opinione pronuntiet, quando videlicet nihil aut parum tribuebant auxilio gratiae Dei, sed omnia sinebant liberi arbitrii viribus? Non semel autem monui, rursusque monere cogor, mire decipi Phereponum, dum ejus gratiae, quam sanctus Augustinus tuebatur, notionem nobis obtrudit. Est quidem illa internus Dei afflatus in intellectum et voluntatem hominis; sed ineluctabilis afflatus non est, cui nempe resisti non possit; neque solis electis reservatus est, quum reliquis etiam concedatur, qui ab amore creatarum rerum ad amorem veri Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi revera convertuntur. Calviniana gratia est, quam ubique describit nobis Phereponus, non Augustiniana. Hic ille dudum caecutit; quum tamen ignorare homo tot controversiarum gnarus non possit, num a Calvino, an potius a catholicis stet Augustinus. Et sane afflatum, qualis a Calvino describitur, gratiam Dei nunquam in scriptura vocari, nos quoque libenter concedimus. Verum in scriptura clarissime tradi Augustinianam divinae gratiae notionem atque sententiam, tum aliquibus testimoniis supra ostendimus, tum pluribus aliis evincere possemus. Eo etiam faciunt omnia, quae sacrae literae habent de auxiliis, de adjutorio, et ope, quam Deus homini confert, ut bonum operetur, et sine quo homo operari bonum, et venire ad Christum, et impleri Spiritu sancto et caritate donari non potest. Intime quoque, atque efficaciter (non sine tamen cooperatione ac libertate arbitrii nostri), in a-

nimos voluntatemque hominum auxilia ista influere, multis in locis tradit Apostolus, sed praecipue quum ait ad Philip. II, 13, *Deus est enim, qui operatur in vobis et velle, et perficere pro bona voluntate.* Et in 1, ad Cor. III, 7, *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus.* Atque hoc internum Dei miserentis auxilium *gratia* illa potissimum erat, de qua cum Pelagio disputabatur, quaeque a sancto Augustino ita definitur lib. IV, cap. 5, contra duas epistolas pelag. *inspiratio dilectionis, ut cognita sancto amore faciamus.* Ejus *necessitatem* non agnoscebat Pelagius: Augustinus autem, et ecclesia catholica depraedicabant. Si contendere Pherepouns velit, Pelagio perperam Augustinum affinxisse hujusmodi sententiam: Pelagium faciet ille catholicum. Sin ita Pelagium sensisse fateatur, solumque contendere velit, ejus opinionem immerito a catholicis divexatam fuisse: Augustinum non arguat tamquam pelagianis dogmata ab eisdem repudiata declamatorio more imponentem, sed ipsa arguat ipsius Augustini dogmata. Quod postremum si Pherepono facere placeat, non expectet a nobis confutationem, sed sciat se jamdudum ab innumeris ecclesiae catholicae theologis fuisse confutatum. Ceterum in sententia, sive ut ita dicam, in suppositione Augustini, rectissime semper et sine calumnia vocari potuit Pelagius *inimicus gratiae Dei*, quippe qui illam humanae voluntati necessariam ut fateretur induci nunquam potuit.

CAPUT VII.

Voluntarium et liberum Phereponus putat ab Augustino confusa. Quid sint libertas essentialis, et libertas accidentalis humani arbitrii. Quid necessitas essentialis, quid accidentalis, quid antecedens, quid consequens. Arbitrium hominum semper liberum ab antecedenti necessitate, semper praeditum essentiali libertate. In hac sententia semper fuit sanctus Augustinus, uti ex multis ejus locis ostenditur. Nulla in Deo antecedens necessitas, eique etiam tributa a quibusdam libertas in amore sui, atque virtutis. Praescientia futurorum in Deo non tollit arbitrium homini liberum. Deus praevidet, libere homines peccaturos. Idem in Deo sunt praeteritum, praesens, ac futurum; quare ejus praescientia non laedit arbitrii humani libertatem.

De libero arbitrio agentem Augustinum Phereponus non uno sugillat in loco; sed quanta cum aequitate, nostrum erit deinceps ostendere. Illud vero tamquam ratum certumque statuit ubique Phereponus, aut Augustinum ignorasse, quae inter *liberum et voluntarium* differentia intercedat, aut novisse quidem, sed affirmare non dubitasse, a Deo puniri quaecumque etiam mala ab hominibus, etsi *voluntarie*, non *libere* tamen perpetrantur. In lib. de vera relig., cap. 14, dixerat Augustinus: *Usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut nullo modo sit peccatum si non sit voluntarium.* Haec ita excipit Phereponus pag. 485. *Nempe si voluntarium dicatur liberum, ita ut possit admitti peccatum, aut non, et quidem ab ipso peccante.* Tum addit, omnes prorsus mortales ita sensisse ante controversias pelagianas. *Nec aliter*, ait, *sensisset ipse Augustinus si post mortem ejus natae demum fuissent. Itaque haec frustra cum sententia, quam postea amplexus est, in concordiam redigere conatur, retract, lib. I, cap.* 13, § 5, *quasi voluntarium dicatur tantum, quod insidet voluntati, quamvis liberum non sit.* Istam quaestionem uberius deinde agitat in animadv. ad lib. V, cap. 10, de civ. Dei, inquiens pag. 579, *Augustinus hic, ut*

et alibi, voluntarium, et liberum confundit, quae in omnium hominum sermone distincta sunt; nam voluntate quidem adsentimur evidenti enuntiationi, sed non libere, et voluntate simul cupimus felicitatem, sed non libere; neque enim possumus nolle evidentibus assentiri, aut nolle esse felices. Infra vero haec Augustini verba adfert, simulque per quasdam parentheses commentatur: *Quo circa nullo modo cogimur* (inquit philosophus poenus), *aut retenta praescientia Dei tollere voluntatis arbitrium* (cur non addit *liberum*)? *aut retento voluntatis arbitrio* (addendum erat *libero*, hoc est, in utramque partem flexili) *Deum quod nefas est, negare praescium futurorum. Sed utrumque amplectimur, utrumque fideliter et veraciter confitemur; illud ut bene credamus, hoc ut bene vivamus. Male autem vivitur, si de Deo non bene creditur.* Ita Augustinus cujus sententiam his aliis verbis Phereponus onerat dicens: *Postrema haec libenter amplectimur; sed si aliquis reposuisset Augustino, negasset ab Augustino retineri liberum arbitrium; quod nec ille diffitetur, quum extra controversiae aestum loquitur. Vide enchiridion ad Laurentium, cap. XXX.*

Illud primo nos hic protestamur, firmissimum esse semperque fuisse catholicorum dogma, liberum in homine, vel post Adami lapsum, superesse arbitrium, neque aut peccata, aut divinam gratiam essentiali ista qualitate hominem expoliare posse; Calvinum vero, Lutherum, eorumque similes execramur, et concilii Tridentini diris percutimus, quod in actibus moralibus voluntarium quidem, sive spontaneum homini tribuant, sed liberum arbitrium, sive electivam potestatem eripiant. Secundo addimus, si quid hic extra ecclesiae catholicae sententiam exorbitasset Augustinus, controversiae ardore abreptus, non eum de-

clinantem ad extrema volumus sequi, sed regiam tenere catholicae matris viam. Tertio dicimus, ne ipsum quidem ab hac eadem via veritatis Augustinum deflexisse; et si qua occurrunt in ejus libris de hoc ipso argumento obscura, facili interpretatione, et ex aliis ejus locis explicari, itidemque cum catholico dogmate componi posse, atque debere. Animadvertendum igitur est ante omnia, libertatem, atque necessitatem humani arbitrii, sive humanae voluntatis, diversimode accipi, pluribusque distingui modis. Nos ut brevitati consulamus, bifariam tantummodo ipsas distinguemus. Itaque alia est libertas essentialis, alia accidentalis. Prior voluntatem respicit, uti electiva est, facitque ut homo ex institutione sua possit aut eligere, aut non eligere aliquid sibi propositum. Ideo vero essentialis homini dicitur, quia homo desineret esse animal rationale, et in brutorum animalium naturam concederet, si eidem auferretur hujusmodi libertas, atque potestas, propter quam juste aut injuste operari dicitur, et laude et vituperatione dignus reputatur. Altera libertas accidentalis est, quae voluntati humanae adesse, aut ab eadem abesse potest, salva libertate illa, quam *essentialem* diximus esse rationali naturae. In tot autem libertates hujus postremi generis libertas dividitur, in quot ipsa actionum humanarum ampla respublica, iisque libertatibus privare se ipsemet homo, atque ab aliis quoque externis causis privari potest. Rursus ad instar libertatis alia est necessitas essentialis, alia accidentalis. Illa hominem essentiali libertate, sive naturali facultate eligendi, aut non eligendi, spoliatum, ita determinat ad unum, ut ei aliter eligere aut facere impossibile sit. Accidentalis vero accidentali tantum aliqua libertate hominem spoliat in aliqua singulari actione facienda, aut non facienda. Porro necessitas essentialis id proprium habet, ut ab externa causa atque impressione veniens

et praeveniens omnem rationalis voluntatis nutum, ipsam potentiam ante determinet ad alicujus rei amorem aut odium, sive electionem aut fugam, quam ipsa potentia sese libere moveat ad eligendum aut fugiendum illud objectum; ideoque necessitas antecedens dicitur. Talem necessitatem invexere fati assertores, et impii quidam astrologi, et manichaei, ut alios omittam. Necessitatis vero accidentalis proprium est, subsequi liberum voluntatis nutum, ideoque consequens illa appellatur. Ad haec animadvertendum est, *spontanei,* et *voluntarii* nomine, prout a *libero* haec nomina distinguuntur, id significari, atque intelligi, quod voluntati placet, et gratum est, quocumque modo id fiat, hoc est, sive ipsi voluntati libere eligenti placeat, sive placeat eidem ante suam electionem determinatae, ac necessario motae ad illud objectum amandum. Involuntarium, vis et coactio opponuntur spontaneo, et voluntario. Quamobrem qui lubenter, et voluntarie, atque spontanee agit, is liber a coactione dicitur; et tamen istum eumdem imaginari eodem tempore possumus *non liberum a necessitate essentiali.* Ita animalia bruta eo quod, ut oculis nostris apparet, lubenter, et cum delectatione, aut si mavis dicere non reluctantia, neque repugnantia, cibum, potum, et venerem identidem appetunt, et tamen necessitate id facere dicuntur, libera dici non possunt a necessitate, etiamsi libera sint coactione.

His positis, memoria recolendum, contendi solere a Calvino ejusque gregariis, hominem in actionibus moralibus necessaria quapiam impressione rapi, ac determinari ad unum ante omnem suae voluntatis ac arbitrii motum ac nutum, adeo ut eligendi potestate ac libertate careat. Concupiscentia prava, ac homini innata, praescientia Dei, praedestinatio, gratia, aut aliae hujusmodi causae, secundum ipsos, electivam homini potentiam eri-

piunt, ipsumque adeo liberum arbitrium. At quum fieri possit, ut ad ea, quae homo non facere non potest, (necessitate quippe antecedenti atque secreta raptus) moveatur quoque illius voluntas non coacte, sed spontanee, sive lubenter; hinc liberum hominis arbitrium, si eosdem haereticos audimus, situm est in hac una *libertate a coactione*, non autem in *libertate a necessitate*. Quantum a recta ratione, a divinarum scripturarum documentis, et a sanctorum patrum sententia absit, ac abhorreat hujusmodi commentum, non est hujus loci ostendere. Meminisse tantummodo juvat, nihil a fati assertoribus, a manichaeis, aliisque id genus hominibus, quos tantopere christiana execratur ecclesia, differre istorum opinionem; homines vero hoc pacto in pecudum sortem demitti, nulliusque revera meriti aut demeriti, laudisque aut vituperationis capaces amplius esse dicendos. Augustinum vero in hac sententia sibi praecessisse, jactitant haereticorum recentum scholae, istorumque clamoribus nihil cunctatur adhibere fidem Phereponus noster, ne carpendi Augustini tam bella sibi elabatur occasio. Sed aliter sensisse Augustinum, jam per alios patuit, et adhuc nostra, ut spero, oratione palam fiet.

Arbitrium ergo hominis liberum esse ab antecedenti necessitate, hoc est praeditum sua essentiali libertate, atque electiva potestate, ita ut nihil voluntatem ad suos actus, et ad eligendum ante determinet, atque ut ita dicam necessitet, quam ipsa voluntas libero motu sese ipsa ad unam partem eligendo inclinet: doctrinam semper fuisse sancti Augustini, ea persuadent, quae ipse variis in locis in hanc ipsam rem peculiariter intentus scripta reliquit. Et in primis quod est ad peccandum negat ille omnem in voluntate antecedentem necessitatem. In lib. III, de lib. arb., cap. 18, ait: *Quaecumque ista causa est voluntatis, si non ei potest resisti, sine peccato ei ceditur; si autem po-*

test, non ei cedatur, et non peccabitur. Mox subdit: *Quis enim peccat in eo, quod nullo modo caveri potest? Peccatur autem: caveri igitur potest.* Si secreta necessitate, atque determinatione praevia ad unum, homo aliquod opus pravum agit, utique nullo modo cavere illud potuit. Ergo sine culpa erit quia nulla ex parte liberum ipsi fuit secus agere, neque ipse necessitatem sibi fecit, sed factam aliunde sensit. At certum est Augustino, homines revera peccare saepe ac saepius; ergo certissimum est Augustino, libertatem ab antecedenti necessitate superesse vel post Adami lapsum. Eadem fusius repetit sanctus doctor in lib. de duabus animabus, cap. 12. *Peccati reum teneri quemquam, quia non fecit, quod facere non potuit, summae iniquitatis est, et insaniae. Quamobrem illae animae quidquid faciunt, si natura, non voluntate faciunt, idest, si libero et ad faciendum, et ad non faciendum, motu animi carent; si denique his abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur, peccatum earum tenere non possumus, etc.* Vide et eumdem in lib. de vera rel., cap. 14, et in lib. contra Adimantum, cap. 27, et in lib. II, contra Faustum, cap. 5, et in aliis locis librorum de lib. arb. Quod autem est ad bonum faciendum, ne tunc quidem necessitate ferri hominem, sed quidem sini libere agere, auctor est non uno in loco Augustinus. Celeberrima sunt, quae ille habet in lib. de spiritu et litera, cap. 34. *Misericordia ejus praevenit nos. Consentire autem vocationi Dei, vel ab ea dissentire, propriae voluntatis est.* Iisdem fere verbis de libertate ad malum perpetrandum pronuntiavit in psalm. 91, inquiens: *Non cessat satanas suadere malum; sed nec Deus cessat admonere bonum. Satanas autem non cogit invitum. In tua potestate est consentire, aut non consentire.* Alia omitto loca, quibus sanctus Augusti-

nus, ecclesiae catholicae concors, humanae voluntati facultatem, et non de nomine tantum, sed veram ac innatam potestatem tribuit reluctandi et resistendi divinae gratiae.

Sed quia loca superius aut descripta, aut indicata, quibus *essentialem arbritrii libertatem* Augustinus depraedicat, omnia fere depromta sunt e libris contra manichaeos compositis; Phereponus autem contendere potest, Augustinum hostibus mutatis sententiam quoque mutasse: consulamus et libros Augustini contra pelagianos, ubi eadem repetit atque confirmat. In lib. de natura et gratia, cap. 65, pelagianis sancti Hieronymi auctoritate abutentibus ita respondet: *Item quod ait* (Pelagius) *a memorato dictum esse presbytero: Liberi arbitrii nos condidit Deus, nec ad virtutem, nec ad vitia necessitate trahimur, alioquin ubi necessitas, nec corona est; quis non agnoscat? quis non toto corde suscipiat?* Vide et cap. 64, 66, 32 et 43, ejusdem lib. Ad haec in lib. II, cap. 3, de nuptiis et concupisc. objicienti Pelagio, eos statim infamari, qui liberum affirment arbitrium, respondet Augustinus: *Non itaque, sicut te atque alios fallens loqueris, si quis liberum in hominibus arbitrium dixerit, coelestianus, et pelagianus vocatur: ista quippe catholica fides dicit, etc.* Itidem in lib. de spiritu et litera, cap. 33. *Vult autem Deus, omnes homines salvos facere, et in agnitionem veritatis venire; non sic tamen, ut eis adimat liberum arbitrium, quo vel bene, vel male utentes justissime judicentur.* Vide et cap. 34, ejusdem lib., et cap. 2, 3 et 15, libri de gratia et libero arbitrio, ubi fortiter praedicat humani arbitrii libertatem a necessitate quacumque antecedenti.

Accedamus nunc ad Phereponum, et ab eo petamus, num sibi videatur essentialem homini libertatem eripere, qui consentire, aut dissentire sive ad bonum sive ad malum in potestate

semper relinquit humani arbitrii? qui nos necessitate non trahi fatetur? qui libero arbitrio bene aut male uti nos agnoscit; fatum execratur; liberumque ad faciendum, et non faciendum animis nostris motum facultatemque tribuit? At inquit Pherepouus: cur Augustinus voluntarium dumtaxat exigit, ut actio mala jure dicatur peccatum? Non voluntarie tantum, sed et libere fiant necesse est, quae laudem, aut vituperationem mereri debent. Verum Pherepouus aequiorem se erga Augustinum longe praebuisset, si viam potius intelligendi atque in bonum sensum explicandi Augustini, quam carpendi quaesiisset: sanctus autem doctor terminis, atque vocabulis, quae nunc in scholis obtinent, semper non est usus: et voluntatis, ac voluntarii nomine facultatem electivam interdum significavit. In lib. de vera relig., cap. 14, quo respicit phereponiana censura, inquit Augustinus, *usque adeo peccatum voluntarium esse malum, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium.* Hic nomine *voluntarii mali* significat Augustinus malum, quod a voluntate uti causa vera procedit, et consequenter a libera causa atque electione oritur, omnemque antecedentem necessitatem excludit. Indicat id aperte ipsemet Augustinus infra sic scribens. *Si non voluntate male facimus, nemo objurgandus est omnino, aut monendus: quibus sublatis christiana lex, et disciplina omnis religionis auferatur necesse est. Voluntate ergo peccatur. Et quoniam peccari non dubium est, ne hoc quidem dubitandum video, habere animas liberum voluntatis arbitrium. Tales enim servos suos meliores esse Deus judicavit, si ei servirent liberaliter. Quod nullo modo fieri posset, si non voluntate, sed necessitate servirent.* Vides hic *liberum voluntatis arbitrium*, vides homines Deo, aut peccato servire liberaliter; ergo libera voluntate, non necessitate. Immo ipsemet Augustinus *necessita-*

tem hanc opportune nominans, eam ab arbitrio hominum prorsus exclusit. Lib. autem I, cap. 13, retract., non destruit hujusmodi sententiam, sed rursus confirmat. Peccata quippe quae ipse tantummodo peccata appellat, prorsus a voluntate electiva esse dicit; illa vero quae peccata simul sunt, et poena peccati, atque ab homine perpetrantur suae cupiditati relicto in poenam praecedentium criminum, quamquam non voluntarie facta videantur, sed quidem ex necessitate, attamen et ipsa Augustinus voluntaria esse agnoscit, hoc est a libera voluntatis electione facta. *Quamvis*, inquit, *et illa quae non immerito non voluntaria peccata dicuntur, quia vel a nescientibus, vel a coactis perpetrantur, non omni modo possunt sine voluntate committi; quoniam et ille, qui peccat ignorans, voluntate utique facit, quod quum faciendum non sit, putat esse faciendum. Et ille, qui concupiscente adversus spiritum carne, non ea quae vult facit, concupiscit quidem nolens: et in eo non facit quod vult. Sed si vincitur, concupiscentiae consentit volens, et in eo non facit nisi quod vult, liber scilicet justitiae, servusque peccati.* Ubi patet, sanctum Augustinum etiam in iis, qui concupiscentia illecti ac rapti peccant, nullam agnoscere praecedentem essentialem necessitatem, sed quidem liberam voluntatis inclinationem; si enim nollent, non vincerentur, neque peccarent. Et sane *coactum* pro invito prorsus, ac nullatenus voluntario, neque sancti patres, neque haeretici accipere consueverunt, quum de ipsius voluntatis actionibus agebatur; sed de externis tantum actionibus accepere, in quibus nullae saepe numero possunt esse partes voluntatis. Tam quippe repugnat, actionem sive motionem voluntatis, non esse voluntariam, quam actionem intellectus non esse intellectualem, et facultatis sentientis non esse sensitivam. Itaque etiamsi a concupiscentia cogi ad peccandum videatur homo,

attamen et tunc eligit, et tunc libere agit voluntas; ac proinde ex allatis sancti Augustini verbis inferri nunquam potest, *voluntarium tantummodo id dici, quod insidet voluntati, quamvis liberum non sit.*

Minus morosum sese in Augustinum non prodit Phereponus in notis ad lib. V, cap. 10, de civit. Dei, inquiens, *illic ut et alibi, voluntarium atque liberum ab Augustino confundi, quae in omnium hominum sermone distincta sunt, nam voluntate quidem adsentimur evidenti enuntiationi, sed non libere, et voluntate simul cupimus felicitatem, sed non libere.* Verum si majorem cum patribus et scholae theologis familiaritatem habuisset Phereponus, vel eorum dicta sincere et candide reminisci vellet, intelligeret, et in hisce voluntatis actionibus, quas non liberas ipse Phereponus appellat, multos praeter Augustinum agnovisse libertatem, hoc est libertatem ab antecedenti quacumque essentiali, sive naturali necessitate, determinatione, aut impressione. Hinc dixerunt, Deum libere cognoscere, atque amare justitiam, veritatem et se ipsum, quamquam indifferentiam ad volendum contrarium ab ipso excluderent; nimium quippe soliciti erant, ne turpe necessitatis, ac servitutis nomen Deo tribueretur, neve causam quampiam admitterent, cui subjiceretur Deus; qualem ethnici in fato perperam excogitarant. Itidem creatas mentes, quamquam pro sua conditione ex Dei nutu omnino pendentes, affirmarunt patrum atque theologorum nonnulli, vel tum libertate frui, quum seipsas amant, et felices esse cupiunt, tametsi non amare se ipsas, et felices esse nolle non possint. Quod idcirco affirmatum ab ipsis est, quia nullam praecedentem necessitatem, ac determinationem agnovere, qua ad se amandum, ac beatitudinem volendam rapiantur atque compellantur; in eorum enim sententia dilectio sui, et gaudii quietisque volitio, sunt ipsa

voluntatis facultas, atque ipsi voluntati aliquid ita essentiale, ut sine ipso voluntas nec agere, nec esse possit. Contra alii, inter quos videtur esse sanctus Thomas, libertatem in memoratis actionibus tum Dei, tum hominum non agnovere: quorum utique loquendi ratio praeferenda est, tamquam magis consona ideis atque notionibus communibus, quibus in tantum appellare *liberum* solemus, cui est indifferentia, hoc est, potentia volendi, et non volendi aliquid. Sed hujusmodi contentiones sunt de nominibus potius quam de rebus. Videndum est, an sanctus Augustinus in actionibus moralibus hominum viatorum nullam aliam libertatem statuat, quam quae creatori dicitur inesse in amando cum se ipsum, tum virtutes, aut quae creatis mentibus in generaliter appetendo bono ab ipso Augustino adscribitur; immo an eamdem homini viatori ad actiones malas ac bonas, ad quas indifferentiam Phereponus exigit, exigimus et nos, necessitatem tribuat, quam brutis tribuimus. At certum est, in eodem lib. V, cap. 10, de civit. Dei, Augustinum tradere hujusmodi actiones in potestate esse humani arbitrii, hominemque libere et sine essentiali, praecedenti, sive naturali necessitate ac determinatione, ad eas ferri, ita ut hujusmodi volitiones voluntati non inessent nisi ipsa voluisset, aut vellet. Quod ut pateat, atque ut jansenianis quoque simul respondeatur hoc sancti Augustini loco abutentibus, considerandum prius est, quis ibi sit Augustino scopus.

Contra Ciceronem, et stoicos, in quorum libris negabatur Deo *praescientia futurorum contingentium,* agit Augustinus. Verebantur nempe philosophi illi, ne si divina praescientia admitteretur, pessum iret tota humani arbitrii libertas, et fato invecto, positaque ineluctabili necessitate agendi, nullum superesset laudis aut vituperationis argumentum in hominibus. Eumdem fere timorem ac opinionem ab orco rursum excitavit So-

cinus, eamdemque in illius asseclis fervere adhuc intueor, quibus jamdudum alii accensuere Phereponum nostrum. Contra Augustinus praescientiam futurorum sine magna impietate, et sine sacrarum literarum contemtu, negari non posse Deo, ostendit; inde vero non consequi ait, ut homini libera eripiatur agendi et non agendi, volendi et non volendi electiva potestas. Quamvis enim necesse sit, ut quae Deus praescivit ab aeterno, in tempore fiant, Deus tamen quum simul praesciverit, voluntates hominum libere, quodcumque volunt, praeviso tempore operaturas; sua illa praescientia nihil detrahit essentiali hominis libertati. Quum vero dicatur, nec injuria, necessum esse ut ea quae praescivit Deus, fiant: respondet Augustinus, necessitate hujusmodi non adimi hominibus libertatem arbitrii, quippe cum libertate aliquod etiam necessitatis genus consistere potest, quod Augustinus ostendit quibusdam exemplis. Aliud nimirum necessitas est, *quae non est in nostra potestate*, hoc est, per quam, et propter quam aliquid necessario fit, ita ut eligendi potestatem nobis eripiat, qualis est necessitas mortis. Manifestum autem inquit esse, non huic necessitati humanas voluntates subdi. Aliud est necessitas, secundum quam necessarium simpliciter est, ut aliquid fiat, eamque minime libertati officere, sentit Augustinus. Refert porro ad postremum hoc necessitatis genus, quum dicimus: *Necesse est, ut Deus semper vivat, ac praesciat futura*: quum a nulla antecedenti necessitate eveniat, sed quia Deus nullius necessitatis servus libere ipse vult, id propterea fiat, Deus autem semper sua voluntate id sit voliturus: hinc Augustinus liberum simul et necessarium appellat. Aliud necessitatis exemplum affert Augustinus, quum nempe dicimus: *Necesse est esse, ut quum volumus, libero velimus arbitrio.* Quandoquidem enim nulla necessaria, insuperabilis, ac secreta vis, nulla causa

antecedens ad unum impellit, rapit, aut determinat voluntatem nostram, sed ipsa voluntas nostra hoc unum eligit, quum posset et alterum eligere, si vellet: propterea liberum cognoscimus in nobis esse arbitrium, etiamsi necesse sit, ut quum volumus, libero velimus arbitrio. Istiusmodi necessitas non est causa nostrarum volitionum; sed potius volitiones ipsae, quae aliter esse non possunt, nisi liberae sint, causa sunt istius necessitatis. Quare uti impossibile est, hominem esse, et carere essentiali facultate ac libertate eligendi, ita impossibile est, hominem aliter velle, quam libero velit arbitrio. Necesse ergo est homini voluntate libera velle, vel nolle, quia naturalis et insita est hujusmodi facultas; non est tamen volendi hoc aut illud sive nolendi ipsa actio necessaria.

Hinc Augustinus infert, praescientia Dei posita, libertatem arbitrii nequaquam perire; siquidem Deus, dum determinate praescit ac praevidet futura contingentia, simul praescit, homines ad ea sese determinaturos libera electione, et eos aliter praescire nequit, nisi liberos in eligendo, hoc est nulla antecedenti impulsione sive necessitate praereptos. *Non est autem consequens* (dixerat ille cap. 9, ejusdem lib. V, de civ. Dei); *ut si Deo certus est omnium ordo causarum, ideo nihil sit in nostrae voluntatis arbitrio. Et ipsae quippe nostrae voluntates in causarum ordine sunt, qui certus est Deo, ejusque praescientia continetur, quoniam et humanae voluntates humanorum operum causae sunt.* At quia capit. sequent. uti vidimus, sanctus Augustinus liberum agnoscit Deum, liberos etiam agnoscit homines, quamquam et in illo, et in istis quamdam necessitatis speciem fateatur, vide ne paritatem ac similitudinem hujusmodi in omnibus cohaerere credas; vide ne eamdem ipsissimam, quod est ad opera contingentia, libertatem et necessitatem in homini-

bus suspicere, ac in Deo est ad praescienda futura, ad vivendum, ad amandum se ipsum. Id a mente Augustini plane abhorret. Quamquam liber appelletur Deus ad amandum exempli causa se ipsum, quia nulla et superior necessitas dominatur, quia non caeco modo, non irrationabiliter, ut in brutis accidit, sed cum clarissima visione et consideratione suae naturae ac essentiae amat se ipsum, et vult ab hoc amore nunquam desistere: attamen ea non est in hac parte divina libertas, ut indifferentiam complectatur, possitque, si velit, contraria amplecti. *Necesse est enim Deum semper vivere, et cuncta praescire*, ut inquit ibi Augustinus, cui addimus, *necesse est et amare se ipsum, etc.* Exemplo omnipotentiae id percommode ab eodem Augustino explicatur: *Sicut nec potestas ejus minuitur, quum dicitur mori fallique non posse, sic enim hoc non potest, ut potius si posset, minoris esset utique potestatis.* At hominum libertas, ut ut similis prorsus divinae sit, hoc est, indifferentia careat, in generaliter appetenda felicitate: in actionibus tamen contingentibus, atque singularibus, libertate fruitur indifferente, et minime ad unum determinata, semperque velle et non velle in ejus omnino potestate est. Quod nunc vult, poterat non velle; et velle poterat, quod nunc fugit; neque ab ulla necessitate, quae praecesserit liberam electionem unius potius quam alterius, rapta est ad unum ita eligendum, ac volendum, ut alterum eligere ac velle non posset. Eadem pariter libertas ac indifferentia in Deo est ad facienda extra se opera quaedam, quae facere, et non facere pro sua voluntate potest.

Audi Augustinum hoc idem aperte de hominibus eodem cap. ac lib. testantem: *Sunt igitur nostrae voluntates; et ipsae faciunt, quidquid volendò facimus, quod non fieret si nollemus.* Nulla ergo antecedens necessitas humanae voluntati jugum

imponit, ipsamque secum rapit; sed ipsa voluntas proprie, primitus, simpliciterque, humanarum actionum causa (quamquam ad bonas necessaria sit, ut dicemus, Dei gratia); adeoque libera est, ut potuerit pro sua innata facultate nolle facere quod facit, ipsumque nolle facere futurum fuisset causa, ne illa actio esset. Similis ergo est Deus hominibus, ad imaginem suam creatis, quod tum ille, tum isti libere ab Augustino dicuntur amare se ipsos ac felicitatem, quamvis contrarium amare ac velle non possint, et necessarium sit eorum essentiae ita velle. In altero quoque genere libertatis, quae vere ac proprie libertas est, similes sunt, quia neque Deus, neque homines determinati sunt ad volendum unum potius quam alterum in rebus quibusdam singularibus; atque in hoc ultimo non solum a coactione sed a quocumque *necessitatis* nomine liberi sunt. At nequaquam eodem pacto liber est Deus in generaliter amanda felicitate, virtute et se ipso, ac est homo ad unum potius quam alterum contingens volendum. Nos homines, inquit Augustinus, *si volumus, est; si nolumus, non est.* Quis contra audeat dicere: *Sic Deus amat virtutem, ac se ipsum, ut si nollet, non amaret?* Hinc Augustinus *beatam necessitatem* alibi appellat hoc ipsum in Deo non posse non amare se ipsum. Haec autem necessitas amandi sui ipsius itidem est in homine; at nulla homini necessitas est ad volenda singularia, sive bona, sive mala, uti neque Deo ad volendum extra se hoc potius quam illud. Ea vero necessitas, quae ex praescientia quodammodo provenit, sine libera electione nostra non fit, ideoque diversa est secundum Augustinum ab ea necessitate, quae in nostra potestate non est. Voluntatem quippe hominum, immo et volitiones quarumcumque singularium actionum, liberas, et ad nullam partem determinatas Deus etiam praescit. Quamobrem rectissime Augustinus infert, nullo

modo nos cogi, *aut retenta praescientia Dei, tollere voluntatis arbitrium; aut retento voluntatis arbitrio, Deum, quod nefas est, negare praescium futurorum.* Exigebat supra Phereponus, ut Augustinus memoratum in his verbis arbitrium etiam liberum dixisset, idest in utramque partem flexile, suspicionem ingerens ne forte callide aut imperite eam vocem reticuerit Augustinus, ut nomen arbitrii retineret, rem autem negaret. At quis facile non intelligat, *arbitrii* nomine illic significari ipsum arbitrium liberum, potestatem videlicet electivam homini essentialem? Nonne supra Augustinus hanc vocem cum arbitrio conjunxerat? Plane; inquit enim: *Sicut quum dicimus, necesse esse, ut quum volumus, libero velimus arbitrio, et verum procul dubio dicimus, et non ideo, ipsum liberum arbitrium necessitati subjicimus, quae adimit libertatem.* Quei ergo subdole Augustinus omiserit infra *liberi* vocem, ut liberum esse arbitrium neget, quum ipse in superioribus palam edixerit, *necesse esse, ut quum volumus, libero velimus arbitrio?*

Sed inquit Phereponus, *si ciceronianus aliquis philosophus reposuisset Augustino* (praescientiam futurorum Deo tribuenti), *negasset ab Augustino retineri liberum arbitrium.* Id et ego suspicor Augustino repositurum fuisse ciceronianum aliquem; et hoc idem velle nunc reponere alienis verbis Phereponum ipsum mihi facile persuadeo. At respondere pro Augustino acutus quisque et sincerus homo posset, ciceronianum istum (aut sub ciceroniani persona loquentem Phereponum), nimium confidenter accusare negati liberi arbitrii Augustinum, neque aliunde accusationem hanc oriri quam aut ab ingenio sophistico, aut a solemni incogitantia. Cujus rei argumento sint alia quaedam verba eodem cap. 10, lib. V, de Civ. Dei, quae

quum Phereponus aut legere noluerit, aut satius duxerit omittere, quippe quod ibi Augustinus apertissime statuit essentialem humanae libertatis ac indifferentiae notionem, adferam ego, ut ineptam hominis censuram citius intelligas. *Neque ideo*, inquit Augustinus, *peccat homo, quia Deus illum peccaturum esse praescivit; immo ideo non dubitatur ipsum peccare, quum peccat, quia ille, cujus praescientia falli non potest, non fatum, non fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse praescivit; qui si nolit, utique non peccat, sed si peccare noluerit, etiam hoc ille praescivit.* In eamdem sententiam loquuntur Origenes apud Eusebium, lib. 6 de praepar. evang. Gaudentius Brixianus, Anselmus, et alii. Vis ergo scire, quare homo peccet? quia ipse peccare vult, quum etiam non peccare possit, si velit. Non ergo peccat, quia Deus peccatum hoc praescivit; sed contra Deus praescivit peccatum, quia libere in illud consensura est humani arbitrii libertas. Causa peccati humani arbitrii libertas est, sive voluntas, electiva facultate abutens; peccatum vero hominum causa est praescientiae divinae; ideoque non a praecedenti aliqua causa, sive necessitate, homo ad peccandum adigitur, aut determinatur ad unum, sed ipse sese libere determinat ad unum, quum et facultate naturali fruatur sese etiam ad alterum determinandi. Necessitas autem illa, qua dicimus, necessum esse malas hominum actiones accidere, si Deus illas praescivit, recte *consequens*, non *antecedens* appellatur in scholis. Sed caecutiat hic omnis oportet, qui cubito uno immensam Dei naturam dimetiri audet, neque eo cogitationis aciem perducit, ut aliquo modo concipiat, Deum in tempore non esse, uti creata omnia sunt, sed in eo esse tempus; ideoque praeteritum, futurumque tempus esse divino intellectui, quamquam diversa ratione, praesentia, ita nimirum poscente divinae omni-

praesentiae, ac aeternitatis natura. *Deus omnia praescit, et hoc aeternitati ejus congruit, qui nihil futurum, quasi fiendum, nec aliquid praeteritum quasi transactum novit; sed omnia fienda, et transacta immutabili intuitu praesentia prospicit:* verba sunt Honorii Augustodunensis in lib. de praedest. et lib. arb. A nostra autem infirmitate oritur imaginari in Deo praeteritum ac futurum tempus, unde postea nebulae difficultatesque non leves, occurrunt animis nihil nisi vulgaria et humana meditantibus. Atque ex his etiam confutanda erunt, quae Phereponus adfert pag. 433, animadv. ad lib. III, cap. 3, de lib. arb., ut infra dicemus.

Phereponus tamen animum non despondet, et Augustino docente, *non frustra esse leges, objurgationes, exhortationes etc. et praemia, et poenas,* docet et ipse, frustra haec esse, ubi homines a coactione tantum, et non etiam a necessitate, liberi sint. Quae profecto et nos verissima fatemur, auctoresque Pherepono sumus, ut eadem in gomaristas, calvinianosque rigidiores majori etiam voce tonet, ex quorum sententiis revera consequitur, frustra promulgari leges, injustasque esse poenas ac praemia. At quid haec ad Augustinum tam a Calvini opinione hic distantem, quam Phereponus alibi a religione catholica? Quid rursus ad Augustinum, quae in sequenti animadversione habet Phereponus? De homine dixerat Augustinus, ut vidimus: *qui si nolit, utique non peccat; sed si peccare noluerit, etiam hoc ille praescivit.* At Phereponus: *Certe si nolit homo, non peccat; sed oportet ut possit velle ac nolle, ut sit peccati capax; ostendendumque fuerat contra Ciceronem, Deum posse praescire id futurum, quod poterit nolle is, qui facturus est.* Tum quasi de prostrati Augustini cavillationibus triumphum ducens, sibi plaudens, in haec verba desinit: *Hinc lique-*

re potest, quantum sit discrimen inter rhetoricas argutias, et philosophicas ratiocinationes. Bone Deus! neque veretur Phereponus, ut ne sibi inter gloriosos milites amplissimus aliquis assignetur locus? Quae pauca ille huc adfert, philosophicae ratiocinationes sunt: quae multa Augustinus, rethoricae argutiae.

Quisquis est literaria palaestra aliquantulum exercitatus, continuo intelligat, hasce nebulas, quas rationibus Augustini objicit in hoc loco Phereponus, non aliunde venire, quam ex ignoratione aut dissimulatione theologicae eruditionis. Cum Augustino consentiunt sancti patres, nobilesque theologi, et philosophi vel ex ipsis ethnicis, nedum e recentiorum saeculorum scholis, Deum certo praenoscere futura contingentia. Id catholici omnes immo et acatholici ipsi, si socinianos demas, in suis scholis contra Phereponum ejusque magistros non solum quotidie ac passim docent, certissimumque esse confirmant; sed simul, contra Calvinum, arbitrii humani libertatem nequaquam hinc laedi ostendunt. Nempe Calvinus ac Phereponus in extrema ruunt; catholica vero ecclesia medium tenet, non divinam praescientiam minus, quam humanam libertatem in sacris literis, atque in libris patrum aeque depraedicatam depraedicans atque concilians. Cui ergo e nostris indignationem movere non possit, audire Phereponum tum impie detrahentem Deo scientiam futurorum contingentium, tum Augustino adeo procaciter insultantem, tamquam triobolari declamatori, quod hanc scientiam in Deo, simulque liberum in homine arbitrium praedicet? Et quibus quaeso tam solidis argumentis id facit Phereponus? *Certe,* inquit, *si nolit homo, non peccat; sed oportet ut possit velle ac nolle, ut sit peccati capax.* Rem plane certam edisserit hic scriptor; sed belle contigit, ut ante mille et trecentos annos hoc

idem noverit Augustinus, pluribusque in locis ita se sentire affirmarit. Nonnulla in hanc rem Augustini documenta jam produximus. *Ostendendumque fuerat contra Ciceronem* (pergit dicere Phereponus) *Deum posse praescire id futurum, quod poterit nolle is, qui facturus est.* At hoc idem est, quod sive nolit, sive non possit intelligere Phereponus noster, ostendere conatur, et satis ostendit Augustinus in eo ipso lib. de civ. Dei, et in lib. III, cap. 3, et 4, de lib. arb. ostenduntque tot editis libris, et passim, in catholicorum scholis theologi. Iterum ergo Augustinum legat hic censor, legat et libros dialecticorum, atque theologorum; ediscetque non impediri per divinam praescientiam, quominus homo, qui aliquid mali facturus praevidetur, possit etiam nolle facere aliter quam est facturus, si velit; nam futura quaeque contingentia ab aeternitate praesentia sunt Deo, atque ab eo sciuntur non solum fieri, sed etiam libere fieri a nobis. Et sicuti qui currentem videt, minime aspectu suo currentem potius huc quam illuc facit: ita si humana licet componere divinis, Deus omnia tempora uno intuitu complectens, omnes hominum volitiones futuras videt sibi praesentes; neque ipse est, qui ad unum voluntates addicat, sed ipsae voluntates sunt, quae liberae ad alterutrum, sponte sese ad unam partem determinant, atque in eo statu videntur, ac sciuntur a Deo. Idem nempe est in oculis Dei, videre nunc nos agentes, ac praevidisse, uti nos dicere solemus, ante decem annorum millia agentes; et sicuti qui nunc nos agentes intuetur, non facit, ut sine libertate agamus; ita Deus praevidens ante decem annorum millia nos acturos, sive nos nunc agentes, non fecit, nec facit, ut nos libere nunc non agamus, quum semper nos praeviderit libere acturos, sive ut melius dicam, videat nos libere agentes. Cum his vero hactenus dictis egregie cohaeret, hominem sine

Dei gratia ad bonum salutariter volendum determinare sese non posse, ut infra demonstrabitur.

CAPUT VIII.

S. Augustinus quum deperditum in homine liberum arbitrium ait, solum de libertate accidentali et consequente ad bonum faciendum loquitur, neque essentialem, seu antecedentem necessitatem ad malum homini tribuit, sed accidentalem et consequentem. Quid sint hae necessitates ac libertates, ostenditur. Afferuntur et explicantur varia Augustini loca. De libertate tantum accidentali ad bonum inter catholicos et pelagianos lis fuit. Potestas, non libertas operandi boni in hominibus deperdita post peccatum Adami. Quae similitudo intercedat inter hominem factum in bello servum, et hominem peccato addictum. Arbitrium tunc liberum ad bonum, si liberetur a Deo. Correptio ac oratio utiles ac necessariae in sententia quoque Augustini.

Sed ne quid dissimulemus, intactum hactenus locum reliquimus, ubi Phereponus Augustinum tandem deprehendere sibi visus est apertum liberi arbitrii hostem. In enchiridio ad Laur., cap. 30, sunt verba Augustini: *Libero arbitrio male utens homo et se perdidit, et ipsum.* Et rursus: *Quum libero peccaretur arbitrio, victore peccato, amissum est liberum arbitrium.* En ergo (pag. 579, Phereponus inquit), quum Augustinus extra controversiae aestum loquitur, non diffitetur quin post Adae peccatum prorsus perierit humani arbitrii libertas. Poterat et ille Augustinum referre ita loquentem in lib. de perfect. just., cap. 4. *Victa vitio, in quod cecidit, voluntate, caruit libertate natura.* Et de civ. Dei, lib. XIV, c. 2. *Arbitrium voluntatis tunc est vere liberum, quum vitiis peccatisque non servit. Tale datum est a Deo, quod amissum proprio vitio, nisi a quo dari potuit, reddi non potest.* Vide et lib. de corrept. et gratia, cap. 12, ut alia loca omittam. Sed quid inde? In

his aliisque similibus locis non libertatem homini essentialem, sed accidentalem deperiisse; non necessitatem antecedentem, sed consequentem homini adhaesisse peccanti, Augustinus significat. Jam duplex hoc libertatis, ac necessitatis genus supra indicavimus; nunc opus est edisserere melius, quid sit libertas accidentalis, quid necessitas consequens. Utcumque anima nostra eligendi, hoc est volendi, ac non volendi innata potestate ita sit praedita, ut illa privari nunquam possit, et ne cogi quidem ad unum volendum, si nolle perseveret; attamen ista libertas essentialis, indifferens, atque expedita ad utrumque, et ad amanda, aut non amanda innumera objecta, ipsius identidem voluntatis vitio, aliqua ex parte, immo ex multis imminui in homine potest. Atque ut de moralibus tantum agatur, nunc homo se expeditum ac impulsum sentit ad volendum hoc bonum, ad volendam hanc, aut illam virtutem, nunc impeditum, atque impotentem. Rursus se expeditum, et impulsum nunc sentit ad haec aut illa prava opera volenda, nunc impotentem atque impeditum. Habitus, et affectiones, et cogitationes animi, sive pravae, sive bonae, itemque affectiones corporis, et externae complures causae, ea sunt, quae hujusmodi varias impressiones in hominem faciunt, ipsumque, ut ita dicam, rapiunt modo ad amanda, modo ad fugienda opera spiritus et carnis.

Homo autem aut justitiam amat, aut iniquitatem; atque agit aut ex amore honesto Dei, aut ex amore pravo mundi: quod quum dicimus, non negamus, quin sint medii quidam amores, neque laudis atque virtutis, neque vituperationis atque peccati argumenta. Porro quum amamus justitiam, servi sumus justitiae, eidemque servientes ac obedientes, expedite ac facile volumus, ac facimus, quae generali huic virtuti congrua sunt; difficile vero contraria cupimus, atque operamur. Contra quum iniquitatem

diligimus, servi sumus iniquitatis; eique mancipati, quae illa imperat, mira facilitate volumus atque praestamus; ad contraria vero inertes, atque impotentes nos esse sentimus. Servi quippe faciunt, quae domini praecipiunt. Promtitudinem ergo, vividamque potentiam volendi, et praestandi, quaecumque congrua sunt affectui in homine regnanti, libertatem eatenus appellamus, quatenus nihil illum impedit, quin sectetur et agat desideria domini sui; aut etiam libertatem eo respectu, quo homo liber est et solutus a jugo ac imperio alterius oppositi affectus. Necessitatem vero ac servitutem vicissim dicimus impotentiam parendi contrariis affectibus, aut determinationem ad actus convenientes dominanti affectui. Sed tam libertas, quam necessitas hujusmodi accidentales sunt atque adventitiae. Ab ea libertate essentiali, sine qua esse homo non potest, altera haec libertas differt, quia et homini adesse, et abesse ab homine potest. A necessitate essentiali ac antecedente diversa itidem est altera haec necessitas, siquidem et advenire, et recedere potest; neque antecedit, sed consequitur liberam voluntatis electionem. Quamobrem accidere videmus, ut homo nativam essentialemque sui arbitrii libertatem habeat, et tamen liber et expeditus aeque non sit ad duo contraria, sive opposita, sed necessitate quapiam accidentali compellatur ad unum volendum, et ad alterum fugiendum. Quo vero major est vis dominantis cupiditatis, et affectus, sive recti, sive pravi, eo major etiam libertas, atque necessitas accidentalis; ita tamen ut, quaecumque sint determinationes ad unum, et impedimenta ad alterum, sit semper in potestate hominis retinere aut dare assensum sive honestae solicitationi piorum affectuum, sive turbidis impulsibus iniquae cupiditatis; hoc enim proprium est essentialis illius libertatis, qua ne Deus quidem spoliare hominem valet.

Quae autem diximus, non tam philosophiae melioris consideratione, quam ipsarum scripturarum testimonio confirmantur. En *libertatem*, en *servitutem* ac *necessitatem*, adventitias atque accidentales. *Quum servi essetis peccati, liberi fuistis justitiae*, Rom. VI, 20. Et infra v. 22. *Nunc vero liberati a peccato, servi autem facti Deo.* Item Jo. VIII, 32. *Veritas liberavit vos.* Et v. 36. *Si ergo vos filius liberavit, vere liberi eritis, etc.* De potentia autem, aut impotentia, promtitudine aut difficultate agendi vel non agendi, volendi vel non volendi, quam in homine gignit dominans affectus, haec alia habe: *A fructibus eorum cognoscetis eos etc. Omnis arbor bona fructus bonos facit; mala autem arbor malos fructus facit. Non potest arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala bonos fructus facere*, Matth. VII, 16, 17, 18. Item: *Quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali?* Item: *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab invicem accipitis, et gloriam, quae a solo Deo est non quaeritis?* Item 1, Jo. 3, 9. *Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit, etc.* Alia omitto documenta sacrarum literarum, ubi quid imperii in homine habeat iniquitas et concupiscentia mala, et quid roboris alia ex parte caritas, evidentissime constat.

Nunc ad Augustinum accedamus. Quum ille dicit, *perditum* ac *amissum* fuisse liberum arbitrium, nihil aliud significare vult, nisi ad bonum faciendum, et ad volenda ac praestanda caritatis officia, periisse in homine peccante primaevam libertatem conditionis humanae. Hoc est, hominem, postquam se peccato addixit, et regnantis concupiscentiae jugum subiit, promtitudine illa et facultate destitutum fuisse, qua primus homo pollebat ad amandum incommutabile bonum, divinamque legem implendam, et contra a dominante cupiditate acriter ferri ad amorem mundi

et ad eligenda opera carnis. Nisi ergo divinus reparator nos liberet ab hujusmodi vinculis, nisi gratia sua atque inspiratione caritatis, tyrannidem peccati, et concupiscentiae pravae, ab homine volente depellat: nunquam liber et expeditus homo erit ad virtutem amandam, et ad peragenda opera justitiae, uti, et quatenus opus est ad aeternam salutem consequendam; sed quidem expeditus erit, et liber ad obsequendum legi peccati, et ad prava opera complenda. Ex necessitate autem ista accidentali, sive ex hoc libertatis adventitiae defectu, perire in homine essentialem naturalemque facultatem liberi arbitrii, nunquam Augustinus dixit. Immo eam subsistere semper fatetur. In lib. de gratia et libero arbitrio, cap. 15, *Semper*, inquit, *est in nobis voluntas libera.* Ecce *essentialem* arbitrii humani *libertatem*, quam sola tollit *necessitas antecedens*, ab ethnicis, et a novatoribus excogitata, ab Augustino autem cum execratione negata. Tum pergit: *Sed non semper est bona. Aut enim a justitia libera est, quando servit peccato, et tunc est mala; aut a peccato libera est, quando servit justitiae, et tunc est bona.* Quibus postremis verbis designat Augustinus accidentales illas *libertates, servitutes, necessitates, potentias* ac *impotentias*, quae a pravis rectisve affectibus veniunt, prout quisque affectus malus sive bonus ad malum bonumve hominem sibi servum inclinat ac rapit. Et profecto quum peccator ope divina, seu coelesti gratia se privaverit, et concupiscentiae legibus ac imperio sese addixerit: impedire ipse non potest, quominus potentiam ad ulterius agendum bonum devinctam habeat, suaque voluntas ad solum malum eligendum ac perficiendum, si non absoluta necessitate, certe magno impetu, exinde rapiatur. Fides autem nos docet, non posse homines post Adae calamitatem suis viribus exsurgere e peccato, aut implere salutariter legem, aut vincere varios tenta-

tionum incursus. Ergo homo peccati servus, et in se ipso consideratus, accidentaliter liber ad electionem boni, et ad virtutis opera non est, indigetque Salvatoris gratia, quae ipsius voluntatem a servitute, atque ab accidentali necessitate peccandi liberet, liberamque et expeditam faciat ad amplectendam atque servandam virtutem.

Itaque amissum ac deperditum in homine liberum arbitrium nihil aliud est Augustino, quam ista *libertas*, promtitudo, ac potentia ad bonum, quae sita est in quodam laudabili, sed tamen accidentali statu humani arbitrii, ipsiusque essentiam minime destruit. De hac autem una libertate lis fuit inter Augustinum atque Pelagium, non autem de *essentiali libertate*. Asserebat Pelagius, non liberum minus esse arbitrium filiorum Adami ad bonum faciendum, quam esset ipsius innocentis Adami; ideoque putabat, tales esse humanae voluntatis vires, expeditamque adeo potentiam hominis ad opera caritatis, ut sine adjutorio Dei perficere posset justitiam, vel ad eam tendendo proficere. Concedebat Augustinus, liberum adhuc esse hominis arbitrium, quod est ad immunitatem a *necessitate antecedenti*; at minime in eo statu esse, in quo erat Adami innocentis arbitrium. Nunc enim captivam esse, debilem, infirmam, et peccati jugo attritam voluntatem, et malae concupiscentiae aculeis exagitatam, ideoque adjutorio Dei indigere, atque inspiratione caritatis. *Ad non peccandum*, inquit idem Augustinus una cum quatuor aliis episcopis in epistola olim 95, nunc 177, ad Innocentium I scripta, *idest ad non male faciendum, quamvis esse non dubitetur arbitrium voluntatis* (est ergo in potestate voluntatis negare consensum tentationi, atque non peccare); *tamen ejus potestas non sufficit, nisi adjuvetur infirmitas.* Audi et ipsum ita loquentem lib. I, oper. imperf., cap. 47.

Multa sunt quae agunt homines mala, a quibus eis liberum est abstinere: sed nulli tam liberum est quam illi fuit, qui Deo suo, a quo erat conditus rectus, nullo prorsus vitio depravatus adstabat. Alia sunt in eodem lib. I, quibus apertissimum fit, sensisse Augustinum, superesse adhuc naturalem illam hominum facultatem electivam, quae necessitatis ad unum determinantis est inimica; et esse peccata, *quae committuntur non necessitate; sed voluntate, et a quibus liberum est abstinere.* Quod si peccandi necessitatem in quibusdam hominibus ille agnoscit, non alia est Augustino necessitas hujusmodi, quam consequens, et accidentalis, et a voluntate libera sensim inducta, consuetudine videlicet peccandi, affectionibusque pravis (libera electione, ac volitione) in animum admissis.

Ut ergo regrediamur ad cap. 30, enchiridii Augustiniani, in quod magno molimine insurgit Phereponus, pag. 560, suarum animadversionum, jam palam fecimus, quid sibi velit Augustinus, quum inquit: *Libero arbitrio male utens homo, et se perdidit, et ipsum.* Et infra: *Quum libero peccaretur arbitrio, victore peccato amissum est et liberum arbitrium.* Servus peccati voluntarie peccando factus est homo; hinc ad bona facienda liber, expeditusque non est; ad mala autem victrice cupiditate raptum se sentit. Ab hac servitute consequenti, quae cum naturali ac essentiali libertate voluntatis, ut vidimus, bene consistit, non liberat nisi gratia Dei. Egregie mentem Augustini explicat Fulgentius in respons. ad primam inquisit. Ferrandi, scribens: *Malos habere liberum arbitrium, non liberatum: liberari vero per gratiam. Ex quo enim primus homo libero arbitrio venumdatus est sub peccato, ideo mala coepit esse libertas hominis, quia ipsi libero arbitrio ablata est bonitas voluntatis.* Neque reticere possum praeclarissima Richardi Vi-

ctorini verba, ita scribentis lib. de erudit. inter., cap. 30. *Aliud est arbitrii potestas, atque aliud est arbitrii libertas. Aliud est enim magna posse, atque aliud est liberum esse. Et liber et infirmus esse potes, sicut e contrario et sanus et servus esse potes etc. Quam multi in definitione liberi arbitrii errant, quia inter potestatem, et libertatem distinguere ignorant, vel dissimulant! Vide tamen quid intersit, quum potestatem homo saepe amittat; libertatem vero nunquam amittere possit. Item nemo ad omnia bona accipit potestatem, sed omnis homo ad omnia bona vel mala, accipit libertatem.* Quod Victorino *potestas* dicitur, *libertas* Augustino dicitur in eo enchiridii loco. Hanc potestatem, seu libertatem et expeditam promtitudinem ad operandum bonum, Adamus sibi concessam perdidit peccato suo, fecitque ut ea quoque nos careremus. Neque vero ille, neque nos unquam amisimus insitam vim electivae ac liberae voluntatis, uti neque potestatem, seu libertatem ad operandum malum. Immo et recuperare licet alteram potestatis partem, qua bonum velle et facere salutariter possumus, si liberemur a servitute concupiscentiae atque peccati per gratiam divini Salvatoris. Hinc pelagianos putantes, Augustinum dicere sublatum fuisse liberum arbitrium, quatenus electiva et essentialis animae potentia est, sive facultas, ipse his excipit verbis lib. I, contra duas epist. pelagian, cap. 2. *Quis nostrum dicat, quod primi hominis peccato perierit liberum arbitrium de humano genere? Libertas quidem periit per peccatum, sed quae in paradiso fuit; habendi plenam cum immortalitate justitiam, propter quod natura humana divina indiget gratia etc. Nam liberum arbitrium usque adeo in peccatore non periit, ut per illud peccent etc. Liberi ergo a justitia non sunt, nisi arbitrio voluntatis* (hoc est, ideo solum

iniqui sunt homines, quia tales esse libere voluit eorum voluntas); *liberi autem a peccato non fiunt, nisi gratia Salvatoris.* Vide et infra, ubi eodem vocabulo, quo Richardus supra, utitur Augustinus, Pelagium ita arguens: *Quid est quod iste libero arbitrio vult bene vivendi tribuere potestatem, quum haec potestas non detur nisi gratia Dei? etc.* Vide et nuper laudatam epistolam 177, olim 95, ubi *libertatem* quidem, sed non *potestatem* arbitrii ad non peccandum agnoscunt africani patres. In enchiridio autem cap. 30 eamdem plane et unicam sententiam tradit vir sanctus sub aliis verbis.

Proinde superfluum puto singillatim confutare animadversiones Phereponi in eumdem enrichidii locum: quando aut supposito falso laborant ejus argumenta, dum censet, Augustinum revera, uti somniarunt calviniani, essentialem arbitrii libertatem sustulisse, gratiamque Dei talem depraedicasse, cui resistere amplius hominum non possit arbitrium; aut pelagianis opinionibus undique scatens, ille, servitutem e peccato contractam viribus humani arbitrii, et sine gratuito ac interno Dei adjutorio, vinci posse arbitratur, et nullam agnoscit gratiam Dei, quae intime in voluntates hominum operetur; aliaque ejusmodi dogmata placida cum securitate venditat, quasi non jam millies confutata fuerint in catholicorum scholis. Hoc unum praetermittere nolo, videlicet a Pherepono comparationem quamdam institui, opponique sententiae Augustini, sed ita ut homo ille videatur et hic ignorasse germana scripturarum dogmata, et humanae naturae miseriam. *Ut nemo fit* (sunt ejus verba, pag. 580) *in bello servus, nisi invitus, et quam primum libertatem recuperare potest, occasionem avide arripit: sic quoque hominem qui se a peccato victum animadvertit, ejusque servitutis incommoda sentit, si quis eum melius doceat, peccato libenter*

valedicere. Addit infra : *Vicit quidem peccatum, ejusque servi facti sunt homines, quia ei parere voluerunt sed nihil vetat ut nolint ei obsequi, praeter consuetudinem, quae paulatim vinci potest : ut liquet ex eo, quod Deus omnes homines ad poenitentiam vocet.* Vide quaeso, quam belle adulctur pelagianus hic censor miserae conditioni peccantium. Nemo fit nisi invitus servus peccati, occasionemque recuperandae libertatis avide arripit, et peccato libenter valedicit, ubi quis eum melius doceat. Quis in hominum coetu diu versatus est, quis ethnicorum sapientum vitam et dogmata intellexit, quis populos adhuc a Christo, atque a catholica religione alienos novit, immo se ipsum novit ceterosque aequales suos, et Phereponum non rideat, aut doleat talia pronuntiantem? Peccant homines, neque peccant inviti; immo libere ac libenter in iniquitate volutantur, et ab incredulitate atque a tenebris emergere nequaquam volunt, nequaquam solent, quamvis tanto exhortationum strepitu, tanta praedicatione sanctissimi evangelii incitentur ad amplectendam Christi fidem et ad ejurandam familiaritatem peccati. Nonne agnoscis mancipia peccati et servos erroris, quos unum delectat domini sui imperium, quos liberare nequit suis viribus nimium fractis misera et caeca voluntas? Aut nolunt converti ad verum et bonum; aut si volunt, ineptissime volunt.

Illud certissimum, posse eos converti, dum vivunt; nam libero arbitrio quisque fruitur, et neminem ad peccatum rapit antecedens aliqua atque ineluctabilis necessitas. At aeque certum est, eos nunquam suae naturae, suique arbitrii viribus reipsa a peccato exsurgere, et veram fidem amplecti et amare fontem omnis boni. Necessaria est illius gratia atque adjutorium, qui jam edicit : *Sine me nihil potestis facere. Et nemo potest ad*

me venire, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum, Jo. 6. Et: *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos etc.* Jo. 15. Deus autem, *cujus vult miseretur; et quem vult indurat.* Et: *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei*, Rom. 9, ut innumera alia tum sacrarum literarum, tum sanctorum patrum loca praetermittam, quorum una vox est, non industria ac vigore voluntatis nostrae bonos et salvos homines fieri, sed gratuita misericordia, et forti adjutorio Dei, cui nos libere consentimus. Homini ergo peccatori, ut vincat peccati consuetudinem, et a peccato liberetur, non est sufficiens virtus et vis arbitrii voluntatisque propriae; sed ex divino auxilio sufficientia nostra procedit. Deus vero etsi omnibus pro loco et tempore talibus auxiliis adsit, ut si quis recte iis velit uti, possit et peccata vitare, et ad salutem pervenire, non omnibus tamen validissima illa impertitur auxilia, quibus non ineluctabiliter, sed certissime, salvantur quicumque salvantur. Quamobrem si haberi impius assentator humanae naturae non vult Phereponus, agnoscat in sua comparatione necessariam opem divinae gratiae, aut a comparationibus abstineat, quae rei propositae minime respondent. Ille tamen pergit lectoribus credulis imponere, haec alia scribendo eadem pag. 560. *Ex locutione tralaticia, qualis est servire peccato, non ita ratiocinandum, quasi ut captivus amisit libertatem corporis, quam recuperare nequit, dum vinctus est: sic qui servus est peccati, nunquam ejus dominationem excutere potest. Neque enim hominem captivum, catenisque vinctum, et carcere clausum hortatur quisquam, ut excussis catenis carcere exeat, et nisi faciat indignatur; quia omnes norunt, non esse hoc in ejus potestate.* Utique dominationem peccati excutere homo potest, sed non solo conatu suo, neque suis viribus id faciet (viribus

quippe ad bonum se exuit semel, libere et voluntarie peccando); sed quidem id faciet viribus divinae gratiae, quam Deus sufficientem omnibus praebet. Externis ergo, internisque gratiae suae vocibus vel unumquemque peccatorem Deus, etsi non momentis omnibus, nec influxu pari, identidem a peccato revocat, hortaturque ad bonum, et auxiliatur, ut velit bonum. Quod quis pareat, divino muneri, non suis viribus aut merito homines tribuant; quod alii resistant, eorum pertinaci voluntati in amanda iniquitate ac errore adscribendum est. Audi Apostolum ita scribentem 2, ad Tim. II, 25, 26. *Cum modestia corripientem eos, qui resistunt veritati, ne quando Deus det illis poenitentiam ad cognoscendam veritatem; et resipiscant a diaboli laqueis, a quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem.* Plurimum autem ab homine captivo, catenisque vincto, et carcere incluso, quem ad exeundum horteris, differt homo, catenis peccati illigatus, quem horteris ad virtutem; nam ille quamquam exire de carcere velit, non potest, quippe corpus illius aliena voluntate adhuc detinetur, invitusque propterea servire servitutem, et carcerem non deserere cogitur. Habet velle, non habet posse. Peccatorem vero, quominus exeat ac liberetur, nihil aliud impedit (posita gratia Dei) nisi sua ipsius voluntas. Ut morales istae catenae cadant, huic sufficit, ut velit; sed miser neglecta voce, repulsoque auxilio Dei, perstare vult inter catenas peccati, quarum delectatione tenetur, et quas odisse nescit. Jure ergo indignari Deus captivo huic potest, jure *ira Dei manet super ipsum,* quod is volentem liberare contemnat, quod oblatum auxilium respuat, et ideo solum in peccato perseveret, quod peccatum amare pertinaciter velit, nolitque diligere bonum. Neque justitiae deest ipsemet Deus, si non omnibus momentis solicitat, neque unicuique gratiam illam impertitur efficacem, quae cor

hominis, intacta libertate arbitrii, suavissime ad amorem boni certo convertit; nam homini, qui se libere ac sponte servum fecit, et in carcerem se conclusit, injuriam non facit legitimus dominus si non omnem experitur artem, ut a carcere ac servitute eripiat. Dic ergo, peccatores ad instar hominis illius esse, qui legitimo domino libere ac sponte posthabito, se alteri addicit, atque ab ejus latere, ab hujus aedibus ac hortis divertere amplius nescit. Eum quidem prior dominus misericordia tactus officii debiti saepe monet, saepe minis, ac precibus, et ope oblata ad reditum urget, ac manum praebet, saepe etiam et pericula et exitus ad fugam digito ostendit; et ut se placidissimum ac optimum dominum depraedicat et confirmat, ita et alterum saevissimum ac fallacissimum tyrannum prodit. Verum homo infelix nunquam de proposito dimoveri se patitur, et aut aures avertit, aut hortanti fidem non habet, aut etiam contemtum et contumelias iterum ingerit; et quum recipere se possit ad priorem dominum, alterius tamen delectatione, ac amore dulcissimae catenae tantum tenetur, ut suum tyrannum nolit omnino deserere. Nonne homini ita agenti jure irascaris? Nunc pone, esse priori domino artes alias, quibus certissime, minimeque fallaci successu, et adhuc tamen sine violentia, perducere ad se rursus queat fugitivum servum; his autem artibus ipsum uti ad hunc potius, quam illum servum sibi recuperandum: nonne vides, et misericordiam ejus in hunc esse laudandam, et nihilominus de illius justitia conqueri alterum non posse, quod tam efficaci brachio, artibusque adeo certis, a carcere ac servitute ipsum prior dominus revocare noluerit? Ex his intellige (quantum tamen comparatio ferre potest) oeconomiam, aequitatem, et clementiam Dei in distributione munerum, coelestisque suae gratiae, sine qua nihil ad bonum valet liberum arbitrium, et qua cum omnia potest.

Atque his animadversis, liquebit etiam, quid Pherepono respondendum sit, in librum de correpl. et gratia insurgenti pag. 618, animadvers. Frustra ibi contendit novus Pelagii hyperaspistes, liberum arbitrium ab Augustino auferri, eo quod hic inquiat cap. 1: *In bono liber esse nullus potest, nisi fuerit liberatus, etc.* Arbitrii *libertatem,* ut millies diximus, retinet peccator; sed non retinet vires ad bonum volendum, atque faciendum. Pelagianus noster vellet in homine peccatore indifferentiam primi hominis, et easdem ad operandum bonum et malum vires. At nos expediti fortesque sumus ad iniquitatis opera; infirmi et devincti ad opera justitiae: quam infirmitatem, catenam, atque servitutem maxime peccato servientes in semetipsis sentiunt. Potentiam ergo remotam, atque imperfectas vires habemus ad opera pietatis, non autem proximam atque perfectam; neque habituri sumus, nisi nos liberaverit Deus, sine quo nihil boni facere unquam possumus. Quare Augustinus, lib. I, cap. 22, retract., ajebat: *In potestate hominis est, mutare in melius voluntatem; sed ea potestas nulla est, nisi detur a Deo, de quo dictum est: Dedit eis potestatem filios Dei fieri, etc.* Ac propterea in eodem cap. 1, lib. de correpl., et gratia idem Augustinus *confitendum esse,* ait, *nos liberum arbitrium et ad malum et ad bonum faciendum habere,* quia nulla nos praecedens necessitas ante electionem nostram rapere potest ad bonum aut ad malum. *In bono autem liber* (hoc est, expeditus, robustus, et solutus) *esse nullus potest, nisi fuerit liberatus ab eo, qui dixit: Si vos filius liberaverit, tunc vere liberi eritis. Voluntas* enim, ut in epist. olim 89, nunc 157, cap. 2, inquit idem Augustinus, *tanto liberior, quanto sanior; et tanto sanior, quanto divinae misericordiae gratiaeque subjectior.* Ceterum nescio quid sibi velit Phereponus adjiciens, quasi haec

sit Augustini sententia, homines *ante regenerationem nihil nisi mala facere, bona nulla posse; sed facere mala volentes, et bona omittere nolentes.* Neque necessitate adacti, neque coacti homines ante baptismum aut mala faciunt, aut bona omittunt; immo et bona quaedam in genere morum facere tunc possunt cum generali adjutorio Dei, quamquam non *ut oportet* ea faciant, neque ad supranaturalem felicitatem conducere ea possint sine speciali gratia Dei.

Reliqua vero, quae contra cumdem librum de corrept., et gratia disserit idem Phereponus, aut ex iis opinionibus procedunt, quarum falso Augustinum facit auctorem, aut ex impiis iis opinionibus, quas antea ipse Phereponus adoptavit, Arminium secutus, sive Socinum. Negat enim Deo scientiam futurorum contingentium, negat gratuitam atque infallibilem praedestinationem electorum. Praeterea negat in homine necessitatem gratiae ad bonum, sed ejus utilitatem tantum probat; negat originale peccatum; liberi autem arbitrii vulnera infirmitatemque post Adamum non agnoscit pro merito. Ad haec Augustino affingit non solum ineluctabilis atque necessitantis gratiae necessitatem, sed etiam sublati prorsus liberi arbitrii enormem sententiam. Quid facias homini sine ullis frenis per divina scripturarum mysteria et documenta excurrenti? Equidem meum non est, nec erit in tam angusto campo ostendere, quantum a mente divinarum literarum aberret Phereponus in suis hisce opinionibus. Id jam praestitere contra alios Pherepouos innumeri scriptores. Quod si catholicorum dogmata nituntur hic auctoritate divinae scripturae, atque antiquissima traditione; discendum illi fuerat, intellectum captivare in obsequium revelantis Dei, et argutiis temperare, et difficultates comprimere, quas humani ingenii aut temeritas, aut infirmitas excitare solent adversus exploratam Chri-

sti atque apostolorum doctrinam, intellectu interdum difficilem. Accedit, quod in sententia quoque Augustini (si eam catholicis oculis legas, et catholica interpretatione exponas) utilis est correptio, utiles ac necessariae ad Deum sunt preces: idque ex ipso libro de correpl., et gratia patere potest. De nullius enim salute desperare unquam debemus, donec in ista vita fuerit; et quum libere nunc fiant, quaecumque ad aeternam salutem aut perditionem fiunt, neque aliter a Deo ista praesciantur, quam libere facienda homini: hinc orationi, quam Deus misericors plerumque exaudit, et correptioni sua utilitas est, atque etiam necessitas. Quamquam vero correptionis et orationis fructum sanctus Augustinus sentiat esse tribuendum Dei gratiae, attamen non negat ille, quin hominibus Deus tantam gratiam suppeditet identidem, qua proxime possint, si velint, divina misericordia vires praestante, proficere ex correptione, et oratione ad Deum fusa. Totus ille est in ostendendo, nos de nostro gloriari non posse, sed gloriari in Domino debere. Beneficientiam Dei in omnes non negat ille. Catholica autem ecclesia apertissime depraedicat, veram ac sufficientem gratiam nulli a Deo negatam, ita ut ideo tantum in se beneficii divini fructum non experiantur, qui perduntur, nisi quia Deo vocanti atque auxilianti restiterunt, atque resistunt, causamque in se habeant, cur potentiori voce ac impulsu eos non excitet ac liberet Deus, et cur de se tantum conqueri deinde debeant, quod salutiferae vocationi, et correptioni minime obtemperarint.

Ceterum illo argumento, quod anxios habet non rudes tantum homines, sed ipsos interdum doctissimos et acutissimos viros, utitur etiam Phereponus in Augustinum, dum contendit p. 618, ex istius sententia consequi de futuris orandum non esse; *Nam*, inquit, *Dei decreta erga electos executioni mandabuntur, sive ores, sive*

taceas. Erga reprobos nihil fiet orationibus tuis. Ergo desine fata Dei flecti sperare precando. Iterum dicimus, et Pherepono denuntiamus, hallucinari ipsum, quod aeternam hominum aut praedestinationem aut reprobationem sibi fingat, ab Augustino et catholicis omnibus ita sustineri, ut aut ad efformandum, aut ad complendum divinum decretum nihil rei habeat humana voluntas. At dogma apud Augustinum est, sine libera hominis voluntate, quae peccatum ante eligat, ac praevideatur eligere, neminem a Deo reprobari. Rursus etsi sine nobis, et ex mera sua misericordia, non autem ex meritis nostris, nos praedestinarit Deus, attamen sine consensu nostrae voluntatis, atque adeo ipsa repugnante, compleri divinum illud decretum nequit. Voluntates ergo nostrae, licet in tempore positae, in oeconomia tamen aeterni consilii locum habent, sive mavis dicere, habuerunt. Et praesentia Deo jam ab aeterno fuerunt, ac sunt, quae voluntas nostra identidem facit, et factura est. Ergo non frustra orationes instituuntur in ecclesia de futuris. Electorum voluntas, dum in via est, potest velle malum, et quandoque etiam vult, quamquam in fine invincibiliter, et libera electione, bonum sit amplexura. Reproborum rursus voluntates bonum velle semper possunt, dum in corpore versantur, et quandoque etiam eligunt, quamquam usque in finem culpa sua non sint in bono perseveraturae. Divina autem scientia ab aeterno praevidens, ac divina voluntas ab aeterno volens, aut permittens, contingentiam ac libertatem in tempore non adimunt animis ratione utentibus. Orationibus ergo, et correptionibus nostris fit, ut aeternum Dei decretum, atque praescientia suum consequatur complementum, dum et electi ad bonum illud incitantur, quod eis per adjutorium suae gratiae destinavit Deus, et quod sine concursu libero voluntatis eorum perfici non potest; et reprobi nihil inde proficientes, habent quod

suae pertinacissimae voluntati exprobrare possint, quae contemtis correptionibus et adhortationibus, in nequitiam libere ferri voluit, et a nequitia exsurgere libere noluit.

Audi sanctum Thomam 2, 2, quaest. 83, art. 2. Postquam dixit, *ita inducendam esse orationis utilitatem, ut neque rebus humanis divinae providentiae subjectis necessitatem imponamus, neque etiam divinam dispositionem mutabilem aestimemus*, haec alia subdit: *Considerandum est, quod ex divina providentia non solum disponitur, qui effectus fiant, sed etiam ex quibus causis, et quo ordine proveniant. Inter alias autem causas sunt etiam quorumdam causae actus humani: unde oportet, homines agere aliqua, non ut per suos actus divinam dispositionem immutent, sed ut per actus suos impleant quosdam effectus secundum ordinem a Deo dispositum, etc.* Quamquam vero neque orationes, neque correptiones ex inscrutabili, sed justo Dei consilio, profuturae sint reprobis, ita ut cum perseverantiae dono e vivis decedant; attamen ecclesia Dei non desinit orare pro omnibus, et unumquemque ad orationem solicitat, obtemperans Christi praeceptis. Nequaquam enim noti sunt, quos Deus secundum propositum vocavit, et quos secundum justitiam damnandos praescivit. Propterea inquit sanctus Augustinus in eodem lib. de corrept. et gratia, cap. 15. *Ad nos, qui nescimus, quisnam sit filius pacis, aut non sit, pertinet nullum exceptum facere, nullumque discernere; sed velle omnes salvos fieri, quibus praedicamus hanc pacem.* Idem vero Augustinus in eodem libro agnoscit, voluntatem nostram, dum incitatur per correptiones et adhortationes, libere posse recedere ab iniquitate, et iniquitatem fugere, et orandum ei esse Deum, ut facultatem viresque bene agendi in tempore conferat, atque illud impleat, quod ipse ab aeterno jam statuit

atque praescivit. Nostrum quippe operari in tempore, etsi ab aeterno, semperque praesens Deo fuerit, attamen non desiit esse (quod est ad nos) aliquid futurum, et libere a liberis hominibus faciendum. Neque Deus, nisi voluntatis nostrae consensus accederet, nos bene acturos praevidere potuit, quamquam nos gratia sua praecurrente, et nostra voluntate libero assensu consentiente, bene simus acturi, et ipse facturus sit, ut nos libere consentiamus gratiae suae. Sed nos Deum metimur (ut hoc iterum commemorem) humanis ideis, et ejus aeternitatem, atque aeternam praescientiam concipimus, tamquam cognitionem, quae per infinitos annos operationem nostram praecesserit, quum tamen in Dei praesentia aeternitas unum sit punctum omnia complectens, quae nobis triplici sub idea apparent, nunc praeterita, nunc praesentia, et nunc futura. Vide Augustinum lib. II, quaest. ad Simplicianum, ubi non *praescientiam futurorum*, sed *scientiam* in Deo ponit, quamquam respectu ad nos habito rerum futurarum cognitio *praescientia* in Deo soleat appellari. Quamobrem et bonum semper nobis agendum est, et improbitas evitanda, et fideliter Deo serviendum, et spes collocanda in immensa illius misericordia ac bonitate, neque nimis anxie investiganda est profunda illa praedestinationis abyssus, quae Apostolo ipsi incomprehensibilis videbatur. Neque enim minus certum est, praedestinationem nostram non e praevisis meritis nostris, sed ex misericordia Dei, atque cooperatione nostra, et reprobationem contra e sola praecognita iniquitate nostra ab aeterno fuisse in mente Dei: quam certum est voluntatem nostram in tempore positam nulla essentiali necessitate praevia ferri in bonum, aut in malum; et contingenter operari, sive bonum, Deo adjuvante, sive malum concupiscentia vincente; et nos, dum adulti rationis usum habeamus, non posse aut damnari sine libera electione mali, aut

salvari sine libera electione boni, ad quam praevia et cooperans gratia Dei necessaria est.

CAPUT IX.

Sententia de descensu Christi ad inferos ad fidem spectans a Pherepono improbata. Quid hic certo credendum, quid sit dubium. Psalmi XV locus a sancto Petro laudatus catholicorum sententiam probat. Pherepomus cum Psalmi locum absone interpretatus. Davidis verba ad unum Christum referenda. Vox hebraica *scehol* inferos etiam, et loca animarum post corporis mortem significat. Talem ejus esse sensum in Psalmo laudato vox graeca *hades* a sancto Luca adhibita evincit. Alia argumenta in hanc rem. Sententia hebraeorum de infernis animarum sedibus, et *scehol*, eodem sensu ab interprete syriaco usurpata.

Ad alia nunc transeamus. Dixerat Augustinus in ep. 164, alias 99, *Dominum carne mortificatum venisse in infernum*, idque evicerat verbis psalmi XV, 10, et Petri in actibus apostolorum. *Quis ergo*, tum subdit, *nisi infidelis, negaverit fuisse apud inferos Christum?* Ad haec Phereponus: *Vel hinc intelligere licet, quam periculosum sit, scripturam velle interpretari, si necessariis subsidiis destitutus sis; primum enim in ea invenitur, quod non est, deinde acerbe damnantur, qui ea melius intelligunt.* Tandem Augustinum carpit, quod existimarit, Christi animam in locum suppliciorum descendisse, dum corpus ejus in sepulcro jaceret, simulque illos impietatis arguerit, qui aliter sentirent. Eadem repetit Phereponus ad epistolam 187, olim 57. In notis vero ad cap. V, § 2, lib. de fide et symbolo ait, a symbolo ecclesiae africanae, ut et a romano, aliisque abfuisse caput *de descensu ad inferos quod tamen postea temere conjunctum est.* Non uni ergo Augustino infensus est hac de causa Phereponus, quod ille inferos in psal-

mo et actuum loco, memoratos acceperit pro loco, in quo animae damnatorum hominum poenas luunt, sed reliquis fere patribus irascitur et scriptoribus ecclesiasticis, immo universae catholicae ecclesiae, quae credit, et in symbolo a tot saeculis profitetur descensum Christi ad inferos. Ego quam brevissime potero ecclesiam catholicam potius, quam Augustinum, a confidenti censura Phereponi vindicare conabor.

Primo igitur statuendum est, id tantummodo inter catholicos constare ac ratum esse, videlicet Christum post mortem descendisse ad inferos, et nomine *inferorum* significata diversa quaedam loca, quo omnes hominum vita functorum animae e corpore solutae olim deferebantur pro variis meritis. Suus erat locus justis, Christi adventum et resurrectionem expectantibus. Elysios campos similem locum ethnici appellabant. Suus improbis, qui et adhuc durat, atque aeternum durabit. Orcus, Tartarus, aliaque nomina ei tribuebantur ab eisdem ethnicis. Ad priorem superioremque infernum, in quo patrum atque justorum animae detinebantur, sententia communis est, animam Christi se contulisse. Utrum etiam ad inferiorem infernum, seu ad impiorum loca penetrarit, et ad reliqua inferorum ergastula, quidve ibi egerit, non aeque patet, et magna inter ipsos sanctos patres, nedum inter theologos recentiores, dissensio occurrit. Quod igitur ad Augustinum attinet, ille sententiam ecclesiae de Christi descensu ad inferos sectatus fuit certamque habuit, et a solis infidelibus negari posse ait. In reliquis de Christi descensu ad inferos negandum non est, quin diu fluctuarit mens Augustini. At non omnia, quae ad hunc symboli articulum referuntur, ad ipsam fidem spectant. Phereponus censere videtur, inferos ab ipso accipi pro loco dumtaxat damnatorum. Verum agnovit etiam vir sanctus, inter inferos sinum

Abrahae, quo piorum animae ante Christum e corporeis nexibus expeditae migrabant. Inquit enim lib. XX, cap. 15, de civ. Dei. *Non absurde credi videtur antiquos etiam sanctos, qui venturi Christi tenuerunt fidem, locis quidem a tormentis impiorum remotissimis, sed apud inferos fuisse, donec eos inde sanguis Christi, et ad ea loca descensus erueret.* In enarratione etiam in psalmum 85, idem Augustinus *duo inferna* statuit, *quorum in uno quieverunt animae justorum, in altero torquentur animae impiorum.*

Itaque ostendendum restat, revera Christum ad aliquos *inferos* descendisse, quod ab ecclesia catholica non minus, quam ab Augustino, tanquam certissimum affirmatur, a Pherepono autem tanquam falsum negatur. In actibus apostolorum, cap. II, v. 24, Petrus exponit Christi resurrectionem, eamque a Davide praedictam inquit iis psalmi XV, verbis: *Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* His potissimum verbis innititur ecclesiae fides, dum Christum ad inferos descendisse, atque inde etiam surrexisse tradit. Pherepouus vero aliter locum illius psalmi interpretatur, et pro *inferno* contendit *sepulcrum* esse intelligendum: ita enim significat apud hebraeos vocabulum שאול *scehol,* quo usus est eo in loco David. Habet ille in hac sententia concordes, immo magistros nonnullos e novatoribus, quorum eruditio jam eo pervenit, ut pleraque christianae ecclesiae dogmata, licet antiquissima traditione patrum jamdiu sacrata, arrodat, in dubium revocet, et levibus de causis explodat. *Ante omnia,* inquit Pherepouus, *statuendum est, Petrum non quaesivisse in loco psalmi id quod minime est; ideoque ex loco Psaltae intelligendus Petrus, aeque ac Psaltes ex sermone Petri; nec ullus est inter eos dissensus, quamvis cum Augustino*

nullo modo sentiant. Conditionem accipimus, quam exhibet Pherepomus: nihil enim apud nos certius est, quam sanctum Petrum a Psalte dissentire non potuisse, ipsumque ab omni errore immunem fuisse in psalmi loco interpretando. Sed uti certum est, nullum inter Davidem, seu Psalten, et Petrum esse dissensum, ita quoque exploratum habemus, mentem Petri ac Davidis perspectissimam divinitus esse debuisse actuum scriptori Lucae, adeo ut ne iste quidem falli in ea enarratione potuerit. Videamus igitur, quid David, quid Petrus, quid Lucas habeant. Verba Psaltae in hebraico codice ita se habere scribit Pheréponus. *Non relinques animam meam sepulcro* (לשאול) *nec patieris sanctum tuum videre corruptionem.* Nunc notionem hujus vocabuli hebraici dissimulemus, audituri prius, quid haec omnia Pherepono docente significent. *Liquet,* ait ille dictatoria voce, *hoc velle Psalten, sensu tralatitio, Deum non passurum ut occideretur, nam* relinquere sepulcro, *aut* pati videre corruptionem, *est sinere vulneratum quempiam, aut male affectum mori. Haec tamen verba, sensu proprio, melius in Christum quadrant, quem Deus passus non est in sepulcro diu jacere, neque in eo corrumpi.*

Male Pherepouum non habeat, si dicamus, non solum ipsum et Petro apostolo doctiorem, et judaeis ipsis Petri auditoribus perspicaciorem velle videri: sed etiam velle nobis exhibere Petrum linguae hebraicae non satis peritum, et judaeis imponentem, ipsos judaeos tam suarum rerum ignaros, ut sibi paterentur illudi. Si enim ea verba secundum Davidis mentem significabant, non permissurum Deum, ut ipse David vulneratus aut male affectus moreretur: quam concinne quaeso ad Christum illa referebat Petrus? Christus mille plagis et contumeliis affectus necatus fuerat, et sepulcro datus. Num ergo persuade-

re auditoribus suis potuisset Petrus, haec de Christo necato dici, quae Davidi a morte liberando, et nondum in sepulcrum illato competebant? Quando ipse Petrus instabat, Christum inquiens e mortuis surrexisse, idque a Psalte iis verbis praedictum: infideles ac pervicaces judaei, quos tunc alloquebatur Petrus, continuo respondere poterant, si eis cor et scientia Phereponi fuisset: diversum plane aliumque esse eorum verborum sensum et nihil facere cum resurrectione Christi. Liquebat enim hebraicae linguae vel leviter peritis (si Pherepono credimus) non de mortuo aliquo suscitando, sed de vivo a morte servando loquutum fuisse sanctum regem, idque proprie illum locum sonare, quamquam tralatitiis verbis conceptum. Quid ad haec Petrus? Frustra se contorsisset, arbitror; nihilque profuisset cum Pherepono dicere, ea verba *melius in Christum, sensu proprio, quadrare, quem Deus passus non est in sepulcro diu jacere, neque in eo corrumpi.* Nam primo negare potuissent, haec metaphorica esse; atque ita explicuissent eadem verba: *Quoniam non sines animam meam* descendere, venire (quae verba suppleri non immerito possunt) *in sepulcrum.* לשאול *liscihol; non dabis sanctum tuum videre foveam.* Quae phrases proprio, non tralatitio sensu, etiam in Davidem non moriturum quadrassent. Tum subdere poterant, etiamsi haec metaphorica essent, nihil tamen aliud sonare, quam quod Pherepouus censet, nempe, non permissurum Deum, ut aliquis moreretur, et sepulcro traderetur: quae nullo pacto conveniunt in Salvatorem nostrum. Ac proinde Petrum arguissent, atque irrisissent, quasi in suam rem divinis abuteretur scripturis, et verba neque fortuito, neque consulto congruentia in suam sententiam contorqueret.

At absit ab apostolo tanta ignominia, tanta suae linguae in-

scitia, quibus notis ipsum Phereponus incaute aspergit. Ea erant Davidis in illo psalmo verba, quae unicum germanum sensum haberent in ipsius etiam Davidis mente, et hic sensus uni Christo seu Messiae poterat ac debebat accommodari. Audiamus apostolum ipsum de Jesu loquentem. *Quem*, inquit, *Deus suscitavit, solutis doloribus inferni, juxta quod impossibile erat, teneri illum ab eo. David enim dicit in eum: Providebam, etc. Quoniam non derelinques etc.* Tum ostensurus haec de uno Christo praedicta fuisse, ita loqui pergit: *Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha David, quoniam defunctus est, et sepultus, et sepulcrum ejus est apud nos usque in hodiernum diem. Propheta igitur quum esset, etc. Providens loquutus est de resurrectione Christi, quia neque derelictus est in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem, etc.* Hic meridiano sole clarius est, Petrum pro confesso atque explorato apud omnes judaeos sumere, ea Davidis verba unice significare quempiam vere jam mortuum ad vitam postea revocandum, ejusque carnem in sepulcro non esse corrumpendam. Evidens erat, Davidem e vita concessisse, ejusque cadaver in tumulo ceterorum more fuisse in tabem resolutum, cujus rei testis adhuc erat superstes illius tumulus. Quare non de se propheta loquutus fuerat, sed quidem de Messia, quem apostoli omnes aliique fideles e mortuis resurrexisse compertum habebant. Ac propterea quis non videat, quam longe a Petri mente Phereponus abeat, et quam temere verba psalmi interpretetur.

Sed optimos auctores suae in interpretanda scriptura consuetudinis Phereponus fortasse laudabit. Theodorum videlicet Mopsuestenum, quem in collat. IV, patres concilii Constantinopolitani II, idcirco etiam diris devoverunt, quod hunc eumdem psalmi locum, aliaque de Christo praenuntiata argutis in-

terpretationibus alio referri posse doceret. Hugonem Grotium adferre etiam poterit, virum alioqui eruditissimum (ut nihil de socinianis scriptoribus dicam) cujus ea fuit sententia, universis de Christo prophetiis duplicem inesse sensum, quorum alter et primarius ad historiam temporis, quo prophetae vixerunt, alter et secundarius ad Christum sit referendus. Quae opinio, quia nullo discrimine prophetias omnes complectitur Christo accommodatas, quam absurda sit, et quam male se regat, vel ex hoc loco liquere potest, ut pluribus aliis parcam. Ita enim Davidis prophetiam in Christum e mortuis suscitatum convenire Petrus ait, ut nullo pacto ad historiam regii prophetae referri posse pro re evidenti statuat. Quis autem Petro cum Davide consensus, ubi eisdem verbis unam rem iste, alteram ille penitus diversam significare volunt? Quis judaeorum tunc non potuit frustrari rationem apostoli, si eo tempore aut obtinuisset, aut succurrisset interpretatio Phereponi? Quis adduci ad Christum, cujus resurrectionem a mortuis per adeo dubias, incertas, facileque eludendas prophetias apostolus Petrus probare conabatur? Et tamen ex ipsis judaeis tria millia ad Christum eo die conversa fuere, tantam vim habuere Petri argumenta ex ipsis psalmorum verbis petita. Sed ultra non juvat urgere consectaria et incommoda temerariae istius sententiae, nos enim vocat altera quaestionis nostrae pars.

Stat igitur, locum illum Psaltae ad Christum mortuum esse referendum, cujus animam Deus derelicturus non erat in inferno. At Pherepoņus una cum aliis novatoribus pro *in inferno* contendit vertendum esse *in sepulcro*: vox enim שאול *scehol*, perpetuo linguae hebraicae usu, significat *sepulcrum*. Catholici contra retinendam hic esse *inferni* vocem persuasum habent, qua hic non sepulcrum, sed sedes et loca hominum vita functorum

significantur, sive isti in Abrahae sinu, hoc est in requie, fuerint, sive in gehenna, hoc est in poenis. Vocabulum autem שאול *scehol* non negamus, quin pro *sepulcro* seu loco humatorum corporum, saepe accipiendum sit in sacris libris antiquae legis; sed per illud etiam significari dicimus inferna illa loca, et sedes, quo mortuorum animae deferebantur, Christi adventum, et postremum saeculi judicium expectaturae. Consentire in hanc rem mihi videtur et ipse Phereponus, cui vox ista significat non solum *sepulcrum*, sed etiam *locum aliquem sub terrae superficie, aut certe statum ac conditionem mortuorum, quaecumque sit*, quamvis ipse statim addat, *nunquam locum peculiarem malorum suppliciis attributum* per eam designari, qua de re nunc disputare nolumus. Certe *scehol* indefinita quaedam vox est, et loca subterranea designat, atque adeo mortuorum statum, atque ergastula. Quare non tam erudite quam prudenter illos fecisse reor, qui eam vocem latine reddentes, potius quam *sepulcrum*, semper *inferos* aut *infernum* transtulere, voces indefinitas; has enim postea explicare liberum erat pro corporum, aut pro animarum sede post discessum e vita, prout scripturae sensus, rerumque contextus, et alia argumenta ab interprete poscerent. Nam cur exempli gratia Gen. XXXVII, v. 35, ubi Jacob dicit: *Descendam ad filium meam lugens in scehol*, hanc vocem vertas in *sepulcrum?* Putabat Jacob filium suum mortuum, et a feris devoratum, sepulcro caruisse. Non igitur ad illum sepultum se esse descensurum, suaque ossa cum filii ossibus se esse compositurum sperabat, quum ossa illius nullo sepulcro condita arbitraretur. Inquit ergo Jacob: *Descendam ad filium meum lugens in infernum*, ut post graecam vulgata versio habet, hoc est, eum in locum, quo hominum animi a corpore soluti abeunt, et quo non dubitabat pater, quin suus filius se praecessisset.

Nunc quaeramus, an *scehol* in laudato psalmo XV, vers. 10, accipi debeat pro corporum sepulcro, an pro animarum post mortem ergastulo. Postremam significationem esse praeferendam, totius christianae antiquitatis consensus suadet, et clamat Justinus, Irenaeus, Origenes, Clemens Alexandrinus, Eusebius, Athanasius, Basilius, Nyssenus, Nazianzenus, Epiphanius, Chrysostomus, Cyrillus Hierosolymitanus, et alii e graecis innumeri. Tum Tertullianus, Hilarius, Ambrosius, Hieronymus, Rufinus, Augustinus, et alii inter latinos quamplurimi, tum ipsa concilia, et symbola ab omnibus catholicis, immo christianis omnibus recepta, Christi descensum ad inferna animarum domicilia crediderunt, et per saecula XVI praedicarunt, et ex hoc potissimum loco intellexerunt. Negantes vero talem sententiam, haereticis atque infidelibus omnium ore adjuncti fuere. Tanta, tamque vetusta patrum et christianorum traditio atque consensio, non id solum roboris habet, ut catholicorum quemlibet suae professionis conscium ita sentire jam cogat, sed ipsos etiam traditionis et vetustatis nuperos contemtores, impudentiae ac temeritatis arguit, quod aliter audeant affirmare. Nam quum inter novatores sincerissimi fateantur, significationem vocis *scehol* ambiguam esse, et designari per illam statum quoque et sedes spirituum humanorum post corporis mortem: certe nullam ipsi adferunt urgentem rationem, quare in psalmo XV, vox illa significare non possit id, quod ecclesia catholica omnium temporum censuit. Rursus quum apud omnes aequos rerum aestimatores verisimile sit, antiquissimos ecclesiae patres eam non suo marte procudisse opinionem, sed exposuisse, qualem ab aliis majoribus, atque adeo ab ipsis apostolis, veluti per manus acceperant: quis non videat, potiori jure antiquis illis testibus rem adeo diserte affirmantibus, quam novitiis hisce criticis sine ra-

tione valida negantibus, habendam esse fidem? Accedit, quod ex iis etiam vetustis auctoribus tres saltem hebraeam calluere linguam, Origenes, Hieronymus, et Epiphanius et cum sui aequalibus rabbinis versati, notionem vocis *scehol* ignorasse censendi non sunt. In re autem a nostris temporibus adeo remota, quum de notione vocis agatur, quae ab hominum usu et arbitrio pendet, exigit prudentia, ut vetustioribus potius eruditis, quam recentioribus credamus.

Quod tamen omnem dubitationis causam auferre potest, ac debet, est ipsa sancti Lucae narratio in act. apostolorum cap. 2, v. 27. Verba psalmi graece reddita sic ille exhibet: ὅτι ὀυκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. *Quoniam non derelinques animam meam in hadu neque dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Pro iis εἰς ᾅδου, LXX Interpretes, quorum versionem Lucas usurpasse videtur, habent εἰς ᾅδην, *in haden.* Quid autem sit ᾅδης, quidque eo vocabulo apud graecos omnes significaret, inter ejus linguae peritos constare facile potest. Nativa sua significatione *Plutonem* designabat: Homerus Il. O. Ζεὺς καὶ ἐγὼ, τρίτατος δ' Αΐδης ἐνέροισιν ἀνάσσων, *Jupiter, et ego, tertius autem Pluto inferis imperans.* Quandoquidem in Plutonis ditione subterranea quaeque loca esse credebantur, hinc *hades* inferna ipsa loca appellata sunt, quo ethnici mortuorum animas illabi putabant, judaeis et christianis in ea sententia concordes. Itaque εἰς ᾅδου (quod in citato cap. act. legitur) nihil aliud est, quam *in domo hadis, seu Plutonis,* subintelligendo δόμον, seu οἶκον, pro ἐν οἴκῳ ᾅδου, ut ex aliis exemplis confirmari potest. Idem Homerus Odyss. k. ἱκέσθαι εἰς Αΐδαο δόμους, καὶ ἐπαινῆς Περσεφονείης, *venire in Plutonis domum, et tenebricosae Proserpinae. Domus Plutonis, seu inferni,* pro graecorum more non *sepulcrum,* sed *in-*

feros significat, hoc est geminas illas subterraneas sedes, quibus, uti diximus, animae e corporeis nexibus expeditae claudebantur, quietis loca piis, poenarum vero impiis. Proinde constans regula est, usitatissimam et communem olim ejus nominis *hades* vim *inferos* sonasse, qualem nos descripsimus, aliasque interpretationes aut paucis fuisse, aut nulli cognitas, sive usurpatas. Quibus constitutis, jam qui se christianos dicunt, ac in eo psalmi loco vocem *scehol* pro *sepulcro* proterve accipiunt, nihil minus facere mihi videntur, quam Lucam, scriptorem divino afflatu proculdubio plenum, ignorantiae atque inconsiderantiae arguere, suamque criticam eruditionem scientiae ac judicio apostolorum praeponere. Aut enim perspecta Lucae non fuit notio vocabuli *scehol* et *hades:* et tunc ex opinione novatorum consequitur, hic eum suam eruditionem, et scientiam, immo divinum spiritum defecisse; siquidem, si istis credimus, *scehol sepulcrum* tantummodo significat, *hades* vero ut nos statuimus, pro *inferis* perpetuo linguae graecae usu accipitur. Sin autem Lucas novit, *scehol* significare sepulcrum, quomodo ab inconsiderantiae nota liberari vir *θεόπνευστος* potest, qui quum facile per dictionem graecam *τάφος* hoc est *sepulcrum*, aut per alias graecis usitatas voces, reddere posset hebraicum *scehol*, tamen usurpare voluit vocem *ἅδης*, quae rem aliam a *sepulcro* designat? Nonne hoc erat certissimum errandi fundamentum praebere graecis lectoribus, qui hebraica ignorantes, vocem *hades* pro suo more interpretaturi fuissent? Quod si patres in ea interpretatione errarunt (ut novatores affirmare audent), nonne in Lucam resilit culpa, qui aliis tam facile poterat debebatque sese explicare verbis, dum graecos homines erudiendos susceperat?

Verum, inquit Phereponus, *graeci interpretes, qui LXX dicuntur, gentilibus non una in re sese attemperarunt, et Lu-*

cas versioni graecae adsuetus, et scribens in gratiam graecorum, adhibuit locutiones LXX interpretum. Quasi, si vera sunt, quae de hac quaestione Phereponus habet, minus errarit sanctus Lucas, quam graeci interpretes. Si istorum versio in eo loco psalmi *incommoda* erat (quo honesto vocabulo Phereponus infidelem ac ineptam significare, ut arbitror, voluit): quam fidem amplius ac venerationem debebimus Lucae, sine judicio incommodam nobis ac falsam interpretationem obtrudenti, et praebenti certam nobis ansam erroris? Talia incommoda, talia absurda atque consectaria manifeste devorare coguntur novatores, quoties nihil sibi religioni ducunt, aliter atque ecclesia catholica et sancti patres, illum psalmi et actorum locum explicare. Quodnam vero nomen istos manet, qui tam male consulunt divinorum auctorum dignitati ac fidei, ut ingeniorum suorum libidini et eruditioni, ambitiose non minus quam incaute, satisfaciant? At a christiano interprete tantum crimen absit. Nisi Lucam errantem velimus, nuperam hanc interpretationem abjicere, errorisque accusare necesse est. Dissentire inter se atque errare non possunt Psaltes, Petrus, et Lucas. *Scehol* significare *inferos* potest, seu animarum post corporis mortem subterraneas sedes. Manifeste pro *inferis* idem vocabulum sanctus Lucas accipit. Ergo quin illic *inferi* tantum designentur, nullus christianorum negare potest, ac debet.

Et ista quidem ea sunt, ut vincant christiani hominis animum. Quum tamen argumentum hoc, ut logici ajunt, sit a posteriori, vincere quidem christianorum omnium animos debet, rem tamen nonnullis etiam christianis persuadere fortasse non valet. Certe non continuo persuadebit incredulis atque gentilibus. Quamobrem hos quoque appellamus, judicesque in medio statuimus; certum quippe est nobis, ipsos quoque in nostram sen-

tentiam, si aequos se praebeant, esse concessuros. In laudato psalmo catholici *inferos*, haeretici quidam *sepulcrum* significari contendunt. Quid habent postremi, quo suam opinionem firment? Nihil profecto solidi; quamvis enim *scehol* pro *sepulcro* saepe in sacris literis accipiatur, negare tamen non audent, quin mortuorum etiam statum ac loca aliquando significet, et saepe significare possit. Tum nullum adferunt vetustum scriptorem suae in hoc psalmo interpretationis vindicem ac testem, qui *sepulcrum* potius, quam *inferna animorum a corpore solutorum loca*, hic moneat esse accipiendum. Quid nos contra? Quum hic de linguae jamdiu obsoletae ac mortuae vocabulis agatur, eorumque vim ac notionem veteres magis hebraeae linguae periti, quam recentiores, intellexisse credendi sint, iique potissimum, qui florente adhuc hebraeorum republica vixerunt: nemo non videt, eam esse praeferendam sententiam, quae antiquissimis hisce testibus nitatur. At nos catholici praeter quosdam veteres patres, hebraicae linguae deditos, antiquisque rabbinis in eo studio usos, Lucam ipsum omnium vetustissimum damus, qui in hoc ipsomet laudati psalmi loco *inferos*, non autem *sepulcrum*, vocabulum *scehol* interpretatur, dum per vocem ᾅδης illud reddit, quae, sicuti vidimus, *inferos* constanter pro graecorum more significabat. Numquid vero in Lucam erroris suspicio cadat? Ab omni verisimilitudine id prorsus abhorret. Non hic graecam, uti appellatur LXX, versionem aut laudare aut tueri est animus. Lucam tuemur, non ipsam versionem; nam quum illam in hoc loco suam fecerit Lucas; necessarium est, aut saltem verisimillimum, eam ibi recte expressisse vim vocabuli hebraici, mentemque prophetae; non enim aliter ejus ope sanctus Lucas usus fuisset. Apostoli quoque eamdem saepe versionem usurparunt; quod facientes, ineptum sit suspicari, eos nesciisse, an greca hebrai-

cis vere consentirent. Hebraei erant, suaeque linguae satis periti. Ubi a codicibus hebraicis graeca dissonabant, ignorare isti non poterant; quod si non ignorabant, quis eos versionem pravam adhuc obtrusisse vel suspicetur? Innumeri tunc erant, qui fraudem hanc uti linguae utriusque periti, potuissent, et uti christianorum acerbissimi hostes, voluissent aperire. Aut numquid, ut se graecis attemperarent, errores sibi notos, errorumque causas disseminare voluisse putandi sunt?

Idem de Luca dicendum atque sentiendum. Ut ut literis hebraicis ille operam dederit, profecto nunquam verisimile est, ipsum adeo in illis hospitem fuisse, ut infidam versionem potuerit volueritque usurpare: acta apostolorum memoriae mandabat, idque Pauli ipsius, ut quidam tradunt, consilio ac jussu. Individuus ejusdem apostoli comes diu fuit, versatusque est cum aliis apostolis, ac viris utriusque linguae gnaris; ab apostolis, ac ab ipso Petro audire potuit verba in concione hierosolymitana olim pronunciata. Quei fieri potuit, ut ille neminem unquam interrogarit, nemo illum monuerit, de infida eo in loco versione graecorum? Nemo id credat, et de libro, quem Lucas, et apostoli, et apostolici viri, ad certam christianorum eruditionem relicturi erant, et de scriptore, qui in exordio evangelii sui profitetur, se nihil scribere, quod a principio diligenter assequutus non fuerit, *sicut ei tradiderunt, qui ab initio ipsi viderunt, et ministri fuerunt sermonis.* Accedit, quod Paulus resurrectionem Christi confirmaturus, laudare et ipse solebat psalmum XV, uti enim testis est idem Lucas act. apost. XIII, 34, ita apostolus ajebat: *Quod autem* (Deus) *suscitavit eum* (Christum) *a mortuis, amplius jam non reversurum in corruptionem, ita dixit etc. Non dabis sanctum tuum videre corruptionem. David enim, etc. voluntate Dei dormivit, et appositus est ad*

patres suos, et vidit corruptionem. Quem vero Deus suscitavit a mortuis, non vidit corruptionem. Hic apostolus priorem partem versiculi praetermittit, in qua *hadis*, seu *scehol* mentio habetur. Attamen hinc liquere potest, tritum ore apostolorum eum psalmi versiculum fuisse ad evidenter ostendendam Christi resurrectionem e mortuis, et Paulum etiam eo loco secundum LXX, versionem uti consuevisse, quum hebraeos hellenistas alloquebatur, quales erant habitantes Antiochiae Pisidiae, ad quos fuit memoratus a Luca Pauli sermo. Quare nihil verisimilius, quam quod Lucas illius loci sensum probe perspectum habuerit, atque intellexerit vim eorum verborum tum in graecis tum in hebraicis codicibus. Non video autem, quei cum recti judicii legibus eorum opinio componi possit, qui apostolos a perversa ac falsa versione abstinere consulto noluisse ajunt, ut sese graecis ad eam assuetis attemperarent. Quasi non idem sit ac dicere, apostolos consulto voluisse auditores suos in pristinis erroribus confirmare, aut novis imbuere. Postremo quicquid possit inconsultum adversariorum bellum adversus eruditionem ac judicium sancti Lucae, nihil aliud sibi spondere potest, quam quod ille non satis hebraeam linguam calluerit, aut vim vocabuli *scehol* assequutus non fuerit: quae tamen omnia veri nunquam videbuntur similia. At quando hoc etiam obtinerent, num obtinere etiam poterunt, Lucam ignorasse vim vocabuli *hades*, eique graecae linguae scientiam praeripient? Id quidem non audeant. Verum id satis est nobis, et satis futurum est cuicumque judici aequo. Nam quum Lucas *Christi animam non relictam in hade* affirmet, quae verba graece peritis sonant, Christi animam e corpore solutam ad *inferos* migrasse, ibique diu non permansisse: semper restat, Lucam id credidisse, ac tradidisse, quod nos credimus, et universa semper ecclesia tradidit. Quod, inquam, Lucas

ea de re didicerat ab apostolis, graeca illius verba plane significant, quae ipse procul dubio intelligebat; et quamquam non constaret, scriptori huic sat cognita fuisse hebraica Psaltes verba, id unum sequeretur, Lucam in eo psalmi loco rem inutiliter quaesivisse, ac invenisse, quae illic non erat, sed quam tamen ipse aliunde certam hauserat, atque alte animo praeceperat. Etenim nisi persuasum id ipsi antea fuisset, graecae peritus ab ea locutione sese abstinuisset, quae descensum animae Christi ad inferos graecis lectoribus aperte, atque ex suo instituto, persuadebat, semperque in posterum persuasit. Si ergo saltem constat, Lucam de Christi ad inferos descensu non dubitasse: quid nos amplius ea de re dubitare pergimus? Hoc unum est, quod potissimum quaerimus, et scire volumus, et hinc ediscimus. Haec summa litis nostrae: num Lucas noverit, crediderit, atque tradiderit, animam Christi ad inferna loca migrasse. Id autem credidit sanctus Lucas. Diversa quaestio est, an hebraicas voces scriptor actorum probe intellexerit, et probe reddiderit. Quae tamen moneo, non quod Lucam adversariis in hac altera quaestione relinquam, et hallucinatum putem, aut verear; sed ut quod maxime quaerendum sit, ipsi tandem intelligant, quo facilius a certis constitutis ad incerta explicanda progrediamur.

Sed ne cui scrupulus adhuc et dubitatio supersit, an revera per vocem *hades, inferos* designare sanctus Lucas voluerit, age, rem in meliori lumine collocemus. Quaeramus, quam potestatem notionemque voci illi ᾅδης Lucas, et reliqui judaei graece loquentes, olim subjicerent, hoc est, quid eo nomine intelligerent. Nobilissimus judaeorum historicus Josephus id manifeste nos docebit. Auctor ille est lib. XVIII, cap. 2, antiquit. jud. tres inter hebraeos a multis temporibus extitisse sectas, pharisaeorum nempe, sadducaeorum, atque essenorum. De pharisaeis haec ha-

bet: Ἀθάνατόν τε ἰσχὺν ταῖς ψυχαῖς πίστις αὐτοῖς εἶναι, καὶ ὑπὸ χθονὸς δικαιώσεις τε καὶ τιμὰς, οἷς ἀρετῆς ἢ κακίας ἐπιτήδευσις ἐν τῷ βίῳ. *Animas autem immortales esse credunt, et sub terris earum poenas ac praemia dari, prout virtutis vitiorumve studium illis in vita fuit.* Tum addit, perpetuis carceribus illic improbos constringi, piis autem facilem esse ad vitam reditum. Pharisaei potissima et doctissima judaeorum pars erant. Illis eorumque opinionibus populus adhaerebat, adhaesit et olim Paulus, ita ut quidquid ad solemnes precationes, cultumque divinum attinebat, secundum horum interpretationem ac praescriptum fieri soleret. Hanc etiam de immortalitate animae sententiam tuebantur esseni, solis sadducaeis contradicentibus, quorum et numerus exiguus, et auctoritas contemta. *Sadducaei,* inquit ipse Lucas, act. apost. XXIII, 8, *dicunt non esse resurrectionem, neque angelum, neque spiritum,* hoc est mentes humanas a corpore expeditas amplius non vivere. *Pharisaei autem confitentur utraque.* Quare dubitandum non videtur, quin communis judaeorum sententia foret, animas post corporis mortem in inferna loca deferri, sive ad requiem, sive ad tormenta. Eo pertinent, quae de ipsis judaeis habet Tacitus lib. V, hist. *Corpora condere, quam cremare e more Aegyptio. Eademque cura et de infernis persuasio.* Status ergo animarum, earumque sedes, uti Josephus testabatur, erat ὑπὸ χθονὸς *sub terra,* atque adeo ἐν ᾅδου *in inferis.* Clarius sese explicat idem Josephus alibi. De iisdem sectis loquens lib. II, cap. 12, de bello jud., postquam pharisaeis laudata nuper placita tribuit, haec de sadducaeis subdit: ψυχῆς τε τὴν διαμονὴν, καὶ τὰς καθ' ᾅδου τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιροῦσι. *Animae vero immortalitatem, et in hade, seu inferno, vel supplicia vel praemia negant.* En quid judaeis graece loquentibus esset ᾅδης. Non utique *se-*

pulcrum, sed locus animabus e corpore solutis destinatus, ut ibi vel poenas vel praemia pro meritis reciperent. Eamdem prorsus christianorum sententiam fuisse, omnia antiquitatis monumenta testantur. Paulus ipse in act. apostolorum, cap. 23, cum pharisaeis hac de re se consentire clamabat. Situs erat hic locus ὑπὸ χθονὸς *sub terra*, mirabili plane, et vero, quamquam incognito divinae potentiae artificio. Id quoque christianis persuasum fuit, et aperte ab Apostolo innuitur ad Philipp. II, 10, quum ait: *Ut in nomine Jesu omne genu flectatur, coelestium, terrestrium, et infernorum*, ἐπȣρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων. Ubi vides καταχθονίȣς appellari, hoc est *subterraneos*, eam gentem, cujus animae in geminis inferis, piorum nempe ac impiorum, claudebantur.

Ab antiquis mutuati recentiores cum graeci tum latini significationem istam, vocabulis τȣ̃ ᾅδȣ, atque *inferorum*, uti perrexerunt, ut ea quoque loca exprimerent, quibus piorum animae post mortem purgandae detineri ex orthodoxae ecclesiae traditione creduntur. Quare non satis recte graecos christianos schismate a nobis sejunctos culpare visus est mihi Thomas Smithus in epistola de *graecae ecclesiae hodierno statu*, ubi illos in *errorem origenicum de animabus impiorum ex inferno tandem liberandis prolapsos* suspicatur, eo quod in confessione dogmatica scribant: Βέβαια πολλοὶ ἀπὸ τȣ̃ς ἁμαρτωλȣ̃ς (ita illic scriptum lego) ἐλευθερώνȣνται ἀπό τῶν δεσμῶν τȣ̃ ᾅδȣ, *etc. Certo multi peccatores a vinculis inferni liberantur, etc.* videlicet, uti subdunt, *propter viventium pia opera et eleemosynas, et ecclesiae pro iis fusas orationes, et potissimum propter incruentum sacrificium, etc.* Non est illic ᾅδης proprie *gehenna*, sive aeternus damnatorum locus, sed quidem claustrum illud, quod nos latini *purgatorium* appella-

mus, graeci vero schismatici nomine quidem negant, at cum patribus re affirmant. Quod si etiam pro *gehenna* accipere velis, nihil moramur; adhuc enim apud graecos stare vides catholicum dogma de animabus quibusdam levium peccatorum reis, et post mortem in aliquo tormentorum loco purgandis. Et certe de situ eorumdem locorum disputare adhuc nefas non est. Ceterum potuisset nobis etiam hanc inurere notam Smithus, quum in latina quoque liturgia, quando preces Deo offeruntur pro piis vita functis, dicatur: *Domine Jesu Christe libera animas omnium fidelium defunctorum de poenis inferni, etc.* Verum, uti diximus toties, orientalibus vox ἅδης, occidentalibus vocabulum *inferi* modo piorum, modo impiorum ergastulum post mortem significabant, et adhuc significant.

In alterum autem ex his ergastulis demersum post mortem fuisse *divitem* illum, cujus historiam aut parabolam refert Christus, ex ipso Luca discimus in evang., cap. XVI, 22: *Mortuus est autem et dives, et sepultus est in inferno. Elevans autem oculos suos, quum esset in tormentis, etc.* Ex omnium consensu qui hic memoratur *infernus* a sancto Luca, et vocabulo τοῦ ἅδου exprimitur, nihil aliud est, quam poenarum locus, quo impiorum animae post discessum e vita truduntur. Quare hinc etiam aperte colligitur, quam notionem in auditorum animo excitare soleret ea vox *hades*, quidve per eam significare vellent judaei hellenistae, et quam vim ipsi tribueret sanctus Lucas. Sed ne cui succurrat cavillationibus elevare atque eludere istius loci robur, quasi *infernus* hic pro *sepulcro*, aut pro mera hominis sepultura accipi possit, necesse est animadvertere, hoc in loco non satis respondere graecis exemplaribus versiculos vulgatae versionis, atque inde factum esse, ut hic minus aperta sit evangelistae mens. At in graecis haec ita se habent, v. 22.

'Απέθανε δὲ καὶ ὁ πλȣ́σιος καὶ ἐτάφη. Tum sequitur ver. 23. Καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τȣ̀ς ὀφθαλμȣ̀ς αὐτȣ̃, etc. Hoc est: *Mortuus autem est et dives et sepultus est. Et in hade, seu inferno, elevans oculos suos, etc.* Graeca omnia exemplaria in hanc lectionem consentiunt, tum Clemens Alexandrinus, Origenes, aliique graeci interpretes. Sic etiam nonnulli manuscripti codices latini legunt, et Augustinus, aliique olim legebant. Accedit, et post graecum textum in primis audienda est syriaca versio, cujus verba placet afferre. Ita ergo Lucam exprimit interpres ille: עתירא מית ואתקבר ׃ וכד משתנק בשיול. Idest: *Dives mortuus est, et sepultus est. Et quum cruciaretur in inferno.* Quanta veneratione digna sit haec novi testamenti versio, eruditis compertum est. Ejus antiquitatem ad apostolicum usque aevum referre quidam non dubitarunt. Quare *inferna* impiorum ergastula proculdubio apud sanctum Lucam memorari vides, et per vocem *hades* significari. Sed aliam insuper magni momenti rem nos edocet hic idem syriaci interpretis locus. Nam quod Lucae est ἐν τῷ ᾅδῃ, interpreti est בשיול *besciol*, hoc est, *hades* redditur per *scehol.* Illud autem exploratum est, syriacam hanc linguam, seu syro-chaldaeam, Christi, et apostolorum aevo inter judaeos hierosolymitanos, finitimosque etiam populos vernaculam fuisse. Eadem uti consuerunt Christus ipse, ac apostoli, quum alloquebantur plebem. Haec autem, si serio pensentur, maximo sunt argumento, et Christum in ea narratione *inferos*, seu tormentorum loca per vocem *scehol* expressisse, et sanctum Lucam pro animarum sedibus subterraneis eamdem vocem accepisse tum in laudato psalmo XV, tum in Petri concione, sequutumque in ea interpretatione fuisse traditionem judaici populi syriace loquentis, sicuti in usu vocis *hades* mentem apertam sequebatur judaeorum graece lo-

quentium, et infernas animarum sedes eo vocabulo designantium.

Post quae necesse est protervus sit academicorum discipulus et par infidelibus, non autem christianus, qui negare pergat, constitutum, creditumque a sancto Luca descensum animae Christi ad inferos. Itidemque est hic agnoscere consuetam Phereponi confidentiam, qui temere conjunctum symbolo fuisse ait placitum istud. Talem sententiam nunc nos quaerimus, et evidenter expressam reperimus in verbis et mente illius scriptoris, quem fidum interpretem Christi atque apostolorum interpretem Spiritus sanctus elegit. Tota christianorum antiquitas eamdem illic sententiam vidit et traditioni consonam statuit, et gnosticorum, arianorum, eunomianorum, ac in primis apollinaristarum erroribus opposuit. Eo etiam retulit Apostoli verba ad Ephes. IV, 9, ubi Christus dicitur descendisse *εἰς κατώτερα μέρη τῆς γῆς in infimas seu inferiores partes terrae*, unde et ascendit *captivam ducens captivitatem:* quibus verbis innuit Apostolus, Christum descendisse non in superficiem terrae, ubi degunt mortales, non in sepulcrum paucis ulnis ab hac superficie remotum, sed in profunda terrae penetralia, unde sanctorum animas, quas alibi *καταχθονίους* appellatas ab ipso Paulo vidimus, eduxit, et in coelum subinde intulit. Ad eamdem rem ecclesia docet, pertinere posse alia sacrarum literarum loca, quae vicissim dant accipiuntque lucem ex actorum, cap. 2, et apud catholicos polemicae theologiae illustratores occurrunt. At Pheréponus, ejusdemque gregis alii, vires criticae suae eruditionis exercent atque exhauriunt in hujus articuli *πάρεργα* quaedam. De *doloribus* inferni, quos impie Christo tribuit Calvinus, et de inferorum loco, et de vocabulo נפש *nephesc*, seu *anima*, diu sed frustra disputant. Augustinum dictatorio edicto proscin-

dunt, quod *infernum* in eodem actorum loco memoratum pro impiorum ergastulo accipiat: alias etiam quaestiones miscent, et fere ubique patribus antiquis ignorantiae dicam nullo negotio impingunt; atque, ut mirere magis antiquissimas has opiniones a pontificiis tandem invectas, Lightfootus ait (quo judicio videant alii) ut purgatoria officina apud nos statueretur. Sed quantum lubet illic sibi placeat hoc hominum genus. Nostrum non est hoc pelagus ingredi. Id satis est catholicis, quod nullus patrum Christum ad *inferos*, hoc est, ad invisibiles post corporis mortem animarum sedes descendisse negarit, immo omnes fere cum latini, tum graeci, cum veteres, tum recentiores affirmarint. Hanc nobis veritatem reique arcem eripere, ut vidimus novatores non possunt. Ceterum utram inferorum partem Christus adierit, quidve illic egerit atque alia hujusmodi πάρεργα, etiam apud antiquos patres disputationis argumenta fuerunt. De his inter eos minime constitit, adhuc non satis constat; sed omnium consensus fuit, animam Christi in *hadem* seu in *inferna* penetrasse. Quare quum Augustinus a Pherepono insimulatur, quod *inferos* apud sanctum Lucam, atque in aliis scripturae locis memoratos, pro subterraneo impiorum domicilio accipere semper soleat, quum tamen vox *scehol* id nunquam significet: primo respondere possemus, syriacum interpretem, uti nuper animadvertimus, ea voce uti, *Orcum*, seu *Tartara*, uti loquitur sanctus Petrus, seu locum poenarum designaturus. Secundo in thalmudicis libris, et a Bar Nachmoni, atque ab Aben-Ezra et in libro judaicorum precum, et ab aliis rabbinis, cum recentibus tum vetustissimis, *scehol* non solum pro bonorum post mortem mansione accipi, sed etiam pro gehenna seu tartaro. Tertio Augustinum eam opinionem ita imbuisse, ut contrariam tamen haud quaquam aspernaretur. Immo, uti dixi-

mus, aliis in locis a priore sententia ipse recessit. Tandem Augustini placitum nihil continere, quod Christi ad inferos descendentis dignitati naturae, atque instituto repugnet: a quo scopulo sibi non cavit olim Calvinus. Verum in isto controversiarum campo non juvat ultra evagari. Multa utrinque dici possent; sed quum in obscuris versemur, utrinque demum incerta foret victoria. Nos contenti ostendisse, certam ecclesiae, et patrum et traditionis victoriam esse, dum in symbolo a sepultura Christi distinguunt ejus ad inferos descensum, ad alia properamus.

CAPUT X.

Non apostolica fide, sed apostolica sede legendum in quodam Augustini loco. Phereponi somnia varia hic nobis obtrusa. Alia auctoritas veritatis, alia jurisdictionis. Quid commune cum ceteris ecclesiis catholicis, quid supra ceteras habeat romana ecclesia. Eo in loco Augustinus a Pherepono minime intellectus. Episcoporum continuata successio in cathedra romana inter notas verae ecclesiae computata ab Augustino aliisque vetustioribus sanctis patribus. Tertullianus ejusdem sententiae fuit. Consensus et judicium christiani populi suum quoque robur habet in controversiis de religione.

Catholicam ecclesiam, solam nempe religionis verae custodem atque heredem, Augustinus multis commendat, et manichaeis persuadet in lib. de utilitate credendi. Cap. XVII, haec potissimum habet: *Quum igitur tantum auxilium Dei, tantum profectum, fructumque videamus, dubitabimus nos ejus ecclesiae condere gremio, quae usque ad confessionem generis humani, ab apostolica sede per successores* (*successiones* legendum esse arbitror) *episcoporum, frustra haereticis circumlatrantibus, et partim plebis ipsius judicio, partim conciliorum gravitate, partim etiam miraculorum majestate, damnatis, culmen auctoritatis obtinuit?* Perquam suspecta sunt

Pherepono verba illa *ab apostolica sede; nam sic solebat in occidente sedes romana vocari; cujus auctoritatem omnibus artibus amplificare conati sunt ex scriptores librorum ecclesiasticorum monachi.* Ita scribit Phereponus, pag. 597 animadvers. Verum mirari subit hominem acutum adeo levem infelicemque occasionem arripuisse, qua dum Augustinianos codices emendandos suspicatur, apostolicae sedis auctoritatem ac praestantiam suis dictis impeteret. Censet enim, non *ab apostolica sede*, sed *ab apostolica fide* hic esse legendum. Hujus substitutae vocis eam rationem ille reddit, quod *primam auctoritatem ecclesiae christianae traherent ab apostolica fide;* parem enim cum apostolis sententiam tuebantur. Tum Tertulliani locum e praescriptionum libro in hanc rem adfert, quasi revocari in dubium a christianis tam aperta veritas possit, si epithetum illud *primam* a Pherepono usurpatum excipias, quod explicatione fortassis indigeat. Sed Augustini verbis nulla prorsus adhibenda est emendatio; et inepta est, quam Phereponus proposuit; et ipse Tertullianus Augustini verba rectissime sese habere ostendit.

Totus est Augustinus in eo libro, ut et gentilibus, et haereticis, et manichaeis potissimum, ostendat, religionem catholicam reliquis, si ita appellare licet, religionibus esse praeferendam. Ad hanc veritatem attingendam, brevem praescribit, et commodam, et certam methodum, quae vel ipsis rudioribus esse, ut ita dicam, possit ad manus. Nimirum notas quasdam, et *motiva,* ut ajunt, *credibilitatis* enumerat, quae uni christianae religioni, catholicaeque ecclesiae, conveniunt, ceteris non conveniunt, et ab ipsis quoque imperitis dignosci facile possunt. Quibus ita propositis, vela contrahit, hominemque nondum ab haeresi ad catholicam fidem conversum alloquitur supra laudatis verbis, ubi nonnul-

las repetit ex iis praerogativis ac notis, quae catholicam fidem ecclesiamque supra haereticas evidenter commendant, quales sunt, *confessio generis humani, episcoporum successio in cathedra Petri, miracula,* et hujusmodi alia, quae faciunt, ut credendum sit catholicorum ecclesiae, non autem haereticorum. *Apostolica fides,* quam hic Phereponus excogitat, nihil ad rem fecisset. Nam quotus quisque haereticus est, qui *fidem apostolicam* sibi non arroget ac tribuat? Se nempe cum apostolis sentire omnes cum recentiores, tum veteres haeretici, et vel ipsi pestilentiores dictitant, et persuasum habent. Qua in re etsi omnes ii toto coelo fallantur, ab ea tamen opinione vix removeri possunt, ita ut haec sit omnium maxima inter nos atque heterodoxos controversia, potius quam aliqua verae ecclesiae praerogativa in omnium oculos incurrens. Quamobrem inepta est, et ab Augustini mente aliena, Phereponi correctio.

Verum, inquit censor, *si Augustinus de ecclesia per omnes terras sparsa haec intellexit, falsum est eam ab apostolica sede culmen auctoritatis obtinuisse; omnes enim norunt, orientales ecclesias priores tempore fuisse, nec ullam auctoritatem ab ulla occidentali trahere voluisse. Si quid apostolica sedes habuit auctoritatis, id promanavit ex communione, quae ei fuit cum ceteris ecclesiis christianis, quae omnes simul omnem suam potestatem Christo capiti debent.* Tum addit, ne africanas quidem ecclesias, tempore Cypriani et ipsius Augustini, auctoritatem suam romanae debere voluisse, quamvis eam forte matrem agnoscerent, ut sat liquet ex contentione cum Stephano, et ex altera de transmarinis appellationibus. Porro vel hinc intelligere licet, quid livor et odium possint in criticorum animis. Utique de ecclesia catholica haec scribit Augustinus. In ecclesia autem Dei per omnes terras diffusa considerari potest

duplex *auctoritas;* altera *veritatis* et *sanctitatis;* altera *jurisdictionis,* et *regiminis.* Per priorem comparatur ecclesia catholica cum tot haereticorum et gentilium gregibus. Veritas enim, et sanctitas ita sunt in religione et ecclesia catholica, sive universali, ut ipsa non solum *culmen auctoritatis* merito sibi vendicet supra ceteras religiones, atque ecclesias non catholicas, sed etiam una ipsa vera sit et sancta, reliquae falsitatis et impietatis sint officinae. Per alteram *auctoritatem* comparari potest una singularis ecclesia catholicorum cum altera ecclesia itidem singulari catholicorum. *Jurisdictionis* nomine atque *regiminis* intelligimus potestatem et jus explicandi literas, dirimendi controversias sive fidei, sive morum, conficiendi et ministrandi sacramenta, constituendae disciplinae, docendae, et regendae plebis. Exploratum habemus, postremam istam *auctoritatem* ab ecclesiae capite Christo, tamquam a fonte, per omnes catholicae communionis ecclesias fluere. Quod esse verum non cessat, quamvis illam, non immediate, sed mediate, hoc est per apostolos, per successores Petri, per alios episcopos, atque ecclesias, emanare in posteros, et in alias ecclesias dicamus. Et ejus quidem portionem maximam immediate a Deo in episcopos descendere, catholici fere omnes fatentur. Ceterum partim ex institutione divina, et ex vi ordinis hierarchici, partim ex disciplinae legibus, majorem habent *auctoritatis* portionem episcopi, quam presbyteri; et majorem unus episcopus, aut una ecclesia, quam alter episcopus, et altera ecclesia. In romanis autem pontificibus, sicuti legitimis Petri successoribus, maxima et potissima residet auctoritas, quae tamen suis finibus et disciplinae statutis se circumscribi patitur, neque legitimae reliquorum episcoporum *auctoritati* officere vult, aut quidquam detrahere. Quare a pontifice romano, cui non solum honoris, sed etiam potestatis primas

cum Christus, tum catholici omnes detulerunt, ceterae ecclesiae in multis pendent, ejusque *auctoritati* in multis cedendum et obsequendum noverunt atque fatentur, uti apud ecclesiae patres, ac theologos amplissime patet.

Pherepomus noster, suspicatus Augustinum de *auctoritate* secundi generis loqui, in meridie caecutiens, neque Augustinum, neque rem ipsam intellexit. Proinde pro suo ingenio litem excitat aeream inter jura apostolicae sedis, ceterarumque ecclesiarum; istasque contendit *auctoritatem* suam ab illa minime trahere. Quod etiam ut ostendat, rationes affert atque exempla, quibus qui moveatur, hebeti ingenio sit, et multa ignoret oportet. Quem enim in finem orientales, et africanas ecclesias homo iste producit, quae tantum semper apostolicae sedi supra se detulerunt, uti innumera antiquitatis exempla fidem faciunt? Quantum eidem detulerit gloriosus ipse martyr Cyprianus, constat ex illius scriptis. Quod si in controversia de baptismo morigerum sese non praebuit Stephano romano pontifici: id fecit, quod alii fecere, ac faciunt, suarum opinionum nimis amantes; sed quo jure, qua laude, tota demum catholica ecclesia ostendit, ejus sententiam proscribens. Controversia de *appellationibus* ad disciplinae tribunal deferenda est, hoc est, ad leges quasdam ecclesiasticas sive canones, quibus vel ipsi romani pontifices obnoxii sunt. Utcumque autem Africae episcopi justa aut injusta persequerentur, plurimae his de rebus fuere semper, et semper esse possunt controversiae inter unam et alteram ecclesiam, adeo ut una inferior ecclesia causam obtinere potuerit, ac possit contra superiorem ecclesiam, et contra ipsam apostolorum sedem. Porro hujusmodi victoria nihil potest detrahere potiori *auctoritati*, quam romana sedes supra singulas ecclesias habet. Juvat autem credere, a Pherepono non vigilante ea verba excidisse: *Si quid*

apostolica sedes habuit auctoritatis, id promanavit ex communione, quae ei fuit cum ceteris ecclesiis christianis. Nam quid istis inconsultius? Si ex hujusmodi communione promanare potuisset *auctoritas:* quaenam ecclesia catholicorum vel recens, vel pusilla, immo quis catholicorum sibi tantum non tribuisset ac tribueret *auctoritatis,* quantum apostolicae sedi, romanisque pontificibus semper fuisse, esse, ac fore apud nos constat? Ubinam vero tum foret hierarchicus ordo, et *auctoritatis* diversitas, sive a Christo, sive ab apostolis, sive ab ecclesia ipsa, inter episcopos, et ecclesias constituta? *Communio cum ceteris ecclesiis* catholicis nihil aliud praestat, quam ut catholicus homo, et ecclesia singularis, catholica intra veram ecclesiam sit, et vinculo fidei et caritatis cum reliquis membris uniatur. At illa nihil *auctoritatis* confert. Aliunde manat episcoporum et ecclesiarum *auctoritas,* nempe ab institutione Christi, ac apostolorum, a sacris ordinibus, a disciplina. Quidquid autem *auctoritatis* apostolica sedes habet (amplissimam autem habet), ab eo potissimum descendit, qui supra Petrum fundavit ecclesiam, et ipsi Petro ejusque successoribus pascendum gregem suum dedit, ipsisque primatum in ecclesia universa concessit.

Sed Phereponus cum ventis pugnat, et nos cogit secum longe ab Augustini mente vagari. Nihil de hujusmodi quaestionibus eo in loco Augustinus habet; idque vel leviter attento lectori patere continuo poterat. Nam cur Augustinus de *auctoritate* secundi generis ea occasione loquatur, et jura ecclesiarum singularium cum apostolicae sedis juribus conferat? Quid hoc ad rem qua de agebatur? Contra haereticos erat praelium, atque ostendendum fuit, supra quamlibet aliam religionem et societatem praevalere, culmenque *auctoritatis* obtinuisse catholicam religionem atque ecclesiam, ita ut dubitare nemo amplius deberet, se

istius religionis et ecclesiae gremio condere, ceterisque renuntiare falsis et impiis religionibus. Nihil hic fecisset illa quaestio, an apostolicae sedi suam *auctoritatem*, atque jurisdictionem ceterae singulares catholicorum ecclesiae deberent. Non ecclesiae catholicorum inter se conferendae erant, sed universalis catholicorum ecclesia conferenda erat cum omnium haereticorum ecclesiis. Quamobrem constare facile potest, Augustinum dicentem, ecclesiam catholicam *culmen auctoritatis obtinuisse*, nihil aliud intellexisse, quam *auctoritatem* primi generis, hoc est, *auctoritatem veritatis*, per quam proculdubio religio catholica atque ecclesia quoslibet haereticos post se relinquit, et falsi arguit. Talem *auctoritatem* ex asse possidet quaecumque catholica ecclesia, neque ejus partem potiorem una sibi tribuit, quam altera. Non enim magis orthodoxus est romanus pontifex, quam quilibet alius episcopus, aut etiam quilibet alius homunculus, dum tamen et isti cum ecclesia catholica sentiant, et cum ipsa communionem servent. Neque proprie *auctoritatem* istam ab *apostolica sede* trahunt reliquae catholicorum ecclesiae, multoque minus ipsamet ecclesia universalis, in qua est ipse romanus pontifex; sed a Christo, sed a revelatione divina, quae certos nos facit, ab una religione et ecclesia catholica veritatem stare, errorem vero a ceteris societatibus, quae sibi nomen religionis usurpant.

Quid ergo Augustinus innuere voluit, quum dixit, ecclesiam ab apostolica sede *culmen auctoritatis* obtinuisse? Ad cognoscendam veram Christi ecclesiam, de qua saepe disputatum est, et adhuc disputatur adversus haereticos, ea semper nota praeter alias praesto fuit, ac erit, legitima videlicet in ecclesiis catholicis *episcoporum successio* ab apostolis ad ea usque tempora, quibus disputatur. At quandoquidem romana sedes ceteris antistat, suamque originem sine dubitatione ducit ab apostolorum princi-

pibus: hinc episcoporum in romana sede *successio* potissimum consideratur, et pro verae ecclesiae nota accipi consuevit. Quei enim vera sit Christi ecclesia, quae nullos, aut non veros habet pastores, et episcopos? Illi autem certe falsi et illegitimi pastores sunt, qui a nemine idoneo pastore aut ordinationem, aut missionem, aut successionem trahunt; qui non intrarunt per ostium, neque ad apostolos per legitimam genealogiam referre possunt potestatem, quam usurparunt. Contra nihil vel apud veteres evidentius erat, quam apostolicae sedis antistites ab apostolis per legitimam successionem atque ordinationem descendere; quare in romana ecclesia manifeste aderat ea verae ecclesiae nota, quae olim desiderabatur in omnibus haereticorum conventiculis, et adhuc desideratur in haereticis nostrorum temporum. Cum apostolica sede reliquae ecclesiae catholicae tum doctrinae tum sacramentorum communionem servabant. Omnes autem simul conficiebant ecclesiam catholicam, sive universalem, veram Christi sponsam, cujus veras et evidentes notas ne haeretici quidem poterant negare.

En igitur quod Augustinus ait: dubitabimus ne ejus ecclesiae atque ejus religionis nos condere gremio, in qua tantum auxilium Dei, tantum profectum, fructumque videmus? quam totus terrarum orbis secundum Christi promissa confitetur? quae cum apostolica sede semper consensit, atque consentit, legitimamque episcoporum successionem in cathedra Petri manifestissime ostendit; et quae haereticis, partim plebis ipsius judicio, partim conciliorum gravitate, partim etiam miraculorum majestate, damnatis, *culmen auctoritatis,* hoc est *auctoritatem veritatis,* supra ceteras hominum societates obtinuit? Quod hic Augustinus habet, aliis in locis habet, ut mirum sit Phereponum tam supine hic egisse. In lib. contra epistolam fundamenti, cap. 4, ita ille scirbit:

In ecclesiae catholicae gremio me justissime tenet ab ipsa sede Petri apostoli, cui pascendas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit, usque ad praesentem episcopatum successio sacerdotum. In ep. 165, nunc 53, contra donatistas, *Si*, inquit, *ordo episcoporum sibi succedentium considerandus est, quanto certius et vere salubriter ab ipso Petro numeramus, cui totius ecclesiae figuram gerenti Dominus ait: super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non vincent eam? Petro enim successit Linus, Lino Clemens, etc.* Et in psalmo contra partem Donati: *numerate*, ait, *sacerdotes vel ab ipsa Petri sede, et in ordine illo patrum quis cui successit videte. Ipsa est petra, quam non vincunt superbae inferorum portae.* Augustino praeiverant in hocce argumenti genere non solum Optatus Milevitanus, et Epiphanius Augustini aequalis, sed vetustissimus etiam Irenaeus, qui haereticis frustra solicitatis, ut originem ecclesiarum suarum, successionemque episcoporum ab apostolis ostenderent, romanae postea ecclesiae antistites numerant ab apostolo Petro ad sua usque tempora legitime alterum alteri succedentes.

Sed quando placuit Pherepono Tertullianum huc advocare, hic ipse antiquissimus scriptor Augustinum explicet. Inquit ille in lib. de praescript., cap. 32. *Edant ergo haeretici origines ecclesiarum suarum. Evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiae apostolicae census suos deferunt: sicut smyrnaeorum ecclesia Polycarpum ab Johanne conlocatum referet: sicut romanorum Clementem a Petro ordinatum itidem etc. Confingant tale aliquid haeretici.* Vi-

deat igitur lector, quam nulla necessitate, nullaque ratione Phereponus illum Augustini locum per se clarissimum, et cum tota antiquitate, immo cum aliis Augustini locis consentientem, sibi corrigendum sumserit. Animadvertat etiam velim, romanam ecclesiam alibi, hoc est, in epist. 104, nunc 101, et 105, nunc 194, antonomastice appellari *apostolicam sedem.* Ceterum modestus hic censor non ita sibi fidit, ut hujusmodi telum sibi a nullo eripiendum esse arbitretur. Quare pugnam et arma mutat adversus ipsam apostolicam sedem. *Quod si* (demum addit) *Augustinus omnino scripserit* apostolicam sedem: *voluit manichaeos afros adducere ad ecclesiam catholicam africanam, quae consentiebat cum sede romana. Sed id argumentum levius; nam quis promiserat ecclesiis apostolicis, nunquam eas a Christi doctrina aberraturas? Nemo.* Si petatur, an omnibus ecclesiis apostolicis quisquam singillatim promiserit, immunitatem ab erroribus in doctrina Christi, nos quoque respondebimus: nemo. Et hanc veritatem non arbitror Augustinum expectasse, ut nostris temporibus a Pherepono edoceretur. Sin autem quaeratur an eamdem immunitatem pollicitus quisquam fuerit apostolicae sedi romanae: non est hujus loci illa quaestio. Adhuc enim extra chorum saltat Phereponus, et controversiae statum ignorat. Non inquam, ab Augustino tum quaerebatur, an ex praecipuo Christi munere apostolica romana sedes a doctrina verae fidei nunquam aberratura fuisset ac esset. Ostendebat ille, catholicam ecclesiam esse verum Christi ovile, quod omnes in eam notae concurrerent, per quas vel ab imperita plebe dignosci potest vera Christi ecclesia. Ex his notis ea conspicua fuit, quod haereticis legitima episcoporum successio ab apostolis usque non esset; contra esset ecclesiae catholicae, uti constabat exemplo apostolicae sedis, quacum reliquae omnes ecclesiae catholicae sen-

tiebant atque communicabant, tamquam cum unitatis centro, et ecclesiarum omnium principe ecclesia. Ecclesiae itaque catholicae omnes (inter quas apostolica sedes praecipuis praerogativis eminebat), non hac solum nota, sed aliis etiam verae ecclesiae notis instructae, eam catholicam ecclesiam conflabant, et aperte indicabant, in qua una est veritas atque hereditas Christi, et contra quam inferorum portae nunquam praevalebunt. His notis destitutae haereticorum ecclesiae, nonnisi officinae mendacii appellandae fuerunt.

Porro Phereponus, cujus plurimum interest suum haereticis impertiri patrocinium, tamquam levia argumenta contemnit judicium plebis, conciliorum gravitatem, et miraculorum majestatem, quibus Augustinus ait damnatos fuisse haereticos. Concilia enim (ut ipse nos monet) et plebis consensus, *tam falsis favere possunt, quam veris.* Quod est ad consensum judiciumque christiani populi, si cum gravibus quibusdam circumstantiis et qualitatibus conjungatur, firmissimum etiam potest esse verae doctrinae, germanaeque traditionis, indicium. Quum nempe quispiam in ecclesia Dei nova et inaudita dogmata venditare incipit, quae ipsemet populus contraria deprehendit sententiis a majoribus acceptis, et omnium consensione dudum sacratis. Tunc a doctrina Christi et apostolorum abhorrere nupera illa inventa plurimum persuadet populorum ipsorum consensus eadem execrantium, eorumque propolas una voce damnantium. Nisi enim populus christianus aliqua nova superstitione imbutus demonstretur (quod vix generaliter accidere potest): illum per se antiquitatis, veterisque traditionis tenacissimum, et novitati infensum esse, quotidiana experientia docet. Vix Paulus Samosatenus pestilentissimam suam haeresim exeruit, quum antiochenus populus in ipsum ejusque insaniam exarsit; neque enim sentire non

poterat, quantum ab antiqua et communi Christi doctrina, sibi a primis annis tradita, abesset Samosateni fermentum. Quid autem est, quod in Arii quoque et Nestorii sententiam consentire nolebat christianum vulgus, immo eamdem aversabatur atque damnabat, quamquam multos e suis pastoribus in adversis castris militare videret, nisi quia menti omnium insidebat aliud ab ariano ac nestoriano dogma, et alia omnino contraria traditio? Cur concoquere initio christiana plebs minime potuisset hominum illorum doctrinam, si eam a pastoribus dudum antea accepisset atque imbibisset, tamquam orthodoxae fidei et veritati conformem? Certe ariana labe infecti episcopi errorem dissimulare et fraudibus obtegere cogebantur, ne fidelium animos a se abalienarent, unde celebre illud Hilarii dictum, *sanctiores fuisse aures plebis, quam corda sacerdotum:* quae verba etiam a Hieronymo repetuntur contra Joannem Hierosolymitanum. In his igitur casibus a judicio et consensu christiani populi maximum pondus accedit haereticorum damnationi. Ad concilia catholicorum quod attinet, jam vidimus quanta sit, si rite habeantur, eorum auctoritas adversus haereticos, quum potissimum generalia sunt, et universam ecclesiam repraesentant, quam stabilem aeternum futuram, et nunquam in vera doctrina erraturam apertissime pollicitus est Christus. Haec Augustino memorantur; haec veris favere possunt, non falsis. Sed Phereponus et haeretici nullos in rebus fidei judices amant, nam quum eruditionem tantum suam, et sacras literas in his rebus judices volunt, suum simul arbitrium fallacemque intellectum judices volunt. Eruditio est ipsis fere haereticis, adeo inter se discordibus; est et catholicis. Sacras literas in suam sententiam quisque interpretatur, hominumque infirmitate, atque malitia, possunt hi soli judices tam veris favere, quam falsis. Proinde judices alii necessarii sunt ec-

clesiae Dei ad puritatem, veritatem, atque unionem doctrinae tuendam. Nisi alios judices Christus dedisset, minus quam ipsi homines, hominum et rerum publicarum legislatores, suae ecclesiae cavisset: minus prospexisset novi foederis, quam veteris regimini. Quod si temerarius et demens foret, qui ideo in humanis rebus civilibusque controversiis judicem quemvis detrectaret, quod omnis humanus judex tam veris favere possit, quam falsis: quanto gravius delinquet ille, qui acquiescere suo potius judicio velit in aeternae salutis negotio, quam catholicorum conciliis rite habitis, aliisque legitimis ecclesiae judicibus a Christo constitutis, quibus adfuturum esse Spiritum veritatis ad finem usque mundi Christus ipse nos docuit.

CAPUT XI.

Miracula in ecclesia Dei patrata, a novatoribus, et a Pherepono in dubium revocantur. Excessus prudenti catholico fugiendi in iis credendis. Miracula quaedam certissima fuere. Stratagemata et fucus inique appellantur a Pherepono, cujus sophismata in hanc rem exploduntur. Augustinus mendacio infensissimus; et Phereponi calumnia contrarium insinuantis. Nulla imposturae nota, et omnia veritatis signa confluunt in miracula ab Ambrosio et Augustino narrata. Caeci mediolanensis sanati ad reliquias sanctorum Gervasii et Protasii historia expeditur ab aereis Phereponi objectionibus. Ambrosius in ea narratione fide dignissimus. Daemones ab obsessis corporibus revera depulsi. Phereponus sacras literas per latus oppugnat.

Miraculorum quoque majestate damnatos haereticos Augustinus ait. At ista pariter pro nihilo Phereponus ducit. En potentissimam rationem, cur ea criticus noster exsibilet. *Haec*, inquit, *illo aevo stratagemata erant ecclesiastica, quibus plebeculae fucus fiebat.* Ingeniosam profecto methodum, qua se ab adversariis cito litigator expediat. Quando rationes urgent, nullusque alius exitus datur, facta ipsa, quamquam luce cla-

riora, negantur. Inficiari non audebat Phereponus, quin solidissimum veritatis rectaeque fidei argumentum sint miracula; non enim Deus pro errore mirabilia operatur, utpote qui decipere nos neque possit neque velit. Catholica ecclesia miraculis etiam (quod haereticis non contingebat) suam fidem tuebatur. Ergo ab haereticorum patronis res ipsa neganda fuit. Et ut quidem nihil dissimulem non unus est Phereponus, qui ecclesiae catholicae miraculis fidem detrahere conetur. Socios in eo studio habet, quotquot a catholicorum communione discesserunt. Neque hunc unum locum elegit ille, quo miraculis, et Augustino miracula proferenti, ac memoranti, litem intenderet. Aliis in locis idem praestitit Phereponus, neque ullam abire passus est factam ab Augustino miraculorum mentionem, quam non irrideat aut carpat. Immo vir cetera imitari solitus Erasmum suum, praeterquam in sarcasmis comicoque genio, frenos tamen severitatis tum excutit, quum ventum est ad sermonem Augustini 322, quo Pauli cujusdam ejusque sororis curatio narratur ad sancti Stephani reliquias. Ex hujusmodi narratione comoediam ecclesiasticam conflavit lepidus censor, eamque in suos actus partitus est, tantumque sibi postea propter ejus fabulae inventionem placuit, ut suas in Augustinum animadversiones in bibliotheca selecta ipse recensens, vix a sibi plaudendo temperare potuerit.

Quae sit prudentum catholicorum sententia de miraculis, primo videamus. Fuerunt, ac aeternum erunt in vera ecclesia Dei miracula vera, quae Deus operatur per sanctos suos. Si ista cum aliis verae religionis atque ecclesiae notis conjungantur orthodoxae fidei sunt fidissimi testes. At neque fidelibus exigenda sunt, sive quaerenda: non enim amplius iis indiget vera fides et ecclesia, ut suam veritatem ostendat. Neque supranaturali fide ullum credere cogimur ex iis miraculis, quae extra cano-

nicas scripturas ab historicis, sanctissimisque etiam viris referuntur. In hoc autem negotio duplex animadverti potest excessus: alter eorum, qui nimis multa, alter eorum, qui nimis pauca credunt. Judicio illi, temeritate isti peccant. Nam exploratum est, fuisse olim et adhuc esse, immo eorum sobolem diu duraturam, qui miracula confinxere, sive pravum, sive bonum in finem: aliosque plures fuisse, qui sine ullo criterio atque indiscriminatim tam veris quam fictis mirabilibus adjunxere fidem eaque ad posteros bona fide transmiserunt. Tum crimini, tum nimiae credulitati isti, se perpetuo opposuere sancti patres, romani pontifices, concilia sacra et ecclesia universa Danielis exemplo. Veritas enim falsitate ad sui tutelam non eget; et falsa facere possunt, ut apud suspiciosos homines auctoritatem vera quoque deperdant. *Numquid Deus indiget vestro mendacio, ut pro illo loquamini dolos?* ajebat sanctus vir Job, XIII, 7. Sed et alter excessus est, ideo veris negare fidem, quia falsis deprehenduntur immixta, et aeque stultum est nimis pauca, immo nulla credere certa. Si in alterutram partem peccandum est, pietas et prudentia poscit, ut potius periculo nos exponamus non facta credendi, quam vera negandi. Interim judicio critico hic opus est, et expendenda sunt omnia, ut quantum fieri potest, miracula germana a spuriis, certa ab incertis, vera a falsis distinguantur. Proinde hic quoque praeceptum Apostoli valet 1 ad Thess. V, 21. *Omnia probate: quod bonum est tenete. Ab omni specie mala abstinete vos.*

Accedat nunc Phereponus et dicat, suspecta sibi et conficta videri, quaecumque miracula ex catholicorum parte narrantur. In alterum sane excessum se ille praecipitem dabit priore pejorem, qui et facile ad irreligionem auditores agat, et ab ipsis severioris criticae legibus improbetur. In primis enim quis adeo

desipit, ut omnem religionem suspectam habeat, et ab hominibus excogitatam putet, quod inter tot religiones pleraeque sint hominum commenta, immo praeter unam omnes adulterinae sint atque corruptae, et non facile sit multis veram a falsis discernere? Quis omnia antiquitatis monumenta, quis omnia facta, quae in historiis cum profanis tum ecclesiasticis narrantur pro mendaciis habeat, quod multa iis immixta sint dubia, conficta, et falsa? Recta itaque ratio nos docet, non ideo omnes miraculorum narrationes explodendas esse, quod quaedam, immo complures inter ipsas suspicionem falsitatis ingerant. Deinde verae ecclesiae cultoribus spem et facultatem etiam miracula patrandi, quoties Dei gloria posceret, a Christo ipso relictam fuisse, testis est sanctus Marcus, XVI, 17. *Signa autem eos qui crediderint haec sequentur: In nomine meo daemonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent, etc.* ut alia evangeliorum loca praeteream. Haec et alia mirabilia per servos suos et per omne subinde aevum, reipsa operatum fuisse Deum, docti, pii, oculati viri testantur. Quid igitur causae esse potest, quare in dubium revocemus immo irrideamus, sine ullo discrimine, quaecumque miracula a catholicis facta narrantur? *Stratagemata,* inquit Pherepontus, *haec erant ecclesiastica, quibus plebeculae fucus fiebat.* In notis vero ad lib. IX, cap. 7, conf. Augustini, ubi refertur inventio corporum sanctorum Protasii et Gervasii, ita is loquitur: *Si haec aliaeque hujusmodi inventiones sanctorum cadaverum, non fuissent conjunctae cum ingenti lucro ac emolumento eorum, qui ea effoderunt; multi qui callidorum hominum figmenta haec credunt ad plebeculam in officio continendam fidem eis non facile detraherent.* Tum animadvertit ex hac inventione auctam existimationem auctoritatemque Ambrosii, et arianos eorumque

patronam Justinam Augustam his miraculis fuisse repressos. In notis etiam ad epistolam 78, sancti Augustini, pag. 492, eadem recinit, ac ait: *Ne quid mentiar, quanta mihi facta est fides de miraculis Christi et apostolorum, quae omnia veritatis indicia comitantur; tanta est de recentioribus diffidentia, quum praesertim superstitioni, et lucro, multo magis quam verae virtuti propagandae, ea serviisse videam.* Paria habet pag. 594, animadv. ad lib. XX, cap. 8, de civit. Dei.

Potissima itaque ratio, cur miracula ista Pherepono, ejusque gregariis, suspecta sint, et imposturis accenseantur, ea est, quod non sine ingenti lucro atque emolumento auctorum fierent. Verum, si tanta vis huic argumento inest, quantam opinatur Phereponus, videat ille, quei a suspicione falsi vindicare jam possit tot miracula, quae in libris canonicis, et veteris potissimum testamenti, habentur. Vix ullum ex iis dabit ille, quod in aliquam utilitatem cedere non potuerit sive auctorum, sive historicorum: quum si non aliud, existimatio atque auctoritas cresceret aut ea patrantibus, aut ea pro sua religione narrantibus. Et quis infidelis, phereponiano ingenio, ejusque critica armatus, bellum iis quoque miraculis intendere, et aut imposturae ac impiorum stratagematum arguere non possit eorum auctores, aut mendacii nimiaeve credulitatis eorum scriptores? Quantum vult ille clamet, se in *Christi, et apostolorum miraculis omnia veritatis indicia* reperire: impedire non poterit, quin et in iis, et praecipue in narrationibus mirabilium antiquae legis, fraudem ethnicus suspicetur, ubi legitimum suspicandae fraudis argumentum praebeant emolumenti quaesiti, existimationis, et gloriae aucupandae indicia, sive suspiciones. Equidem nolo vel uno exemplo iniquam incredulorum et perditorum hominum causam juvare; sed

quei Phereponus non juvet suis incautis nimiumque audacibus argumentationibus, non video. Si ergo Phereponus christianus est, a christianorum miraculis improbandis abstineat ea sola temeritatis plena ratione, quod ista in lucrum, aliaque emolumenta sacerdotum vergerent. Non patitur honestas et ratio, ut sine magna causa alienam famam atque conscientiam, tanti criminis, tantaeque ignominiae nota aut superstitione aspergamus. Quanto autem minus in Ambrosium et Augustinum (quos solos nominatim Phereponus hic insectatur, et nos tueri solos volumus) temeraria ista suspicio cadere potest? Gravissimi ac sapientissimi viri erant. Certabat in iis cum pietate eruditio. Ignorare non poterant, quantum flagitium in oculis Dei foret, quantum religioni periculum adduceret, imposturis operam dare, et mentiri et fallere populos, quamquam pro vera doctrina confirmanda id fieret. Quae veri similitudo, ipsos adhuc navasse fraudibus, ut dedita opera gregem sibi a Deo creditum fictis alerent prodigiis, in tanta luce veritatis?

Hic tamen nos interpellat Phereponus, et pag. 559 animadv. significat nobis, *mendacii tam inimicum non fuisse Augustinum, quam volebat videri.* Quam thesim statuit ille, postquam magna confidentia in deteriorem partem accepit quaedam Augustini verba, laudantis in enchiridio, cap. XXI, *benevolentiam,* non autem damnantis *fallaciam eorum, qui pro salute hominis mentiuntur.* Ad quae censor ita scribit: *Videtur Augustinus loqui de salute aeterna, ad quam nonnullis conciliandam multi tunc temporis mentiebantur, innumeris miraculis confictis, cum, ut dicebant, dumtaxat in finem, ut infideles ad fidem adducerentur. Eos non laudat Augustinus, sed facile iis ignoscit: quod frequens, ut quidem videtur, malum esset inter ecclesiasticos homines illius aevi.* At patiatur Pherepo-

nus, nos haec appellare, modesto plane vocabulo, interpretationes hominis parum attente legentis, atque scribentis. Temporariam hominis *salutem*, non autem *aeternam* hic intelligit Augustinus. Si hanc, ut Phereponus suspicatur, designare ille voluisset, non *pro salute hominis, sed pro salute haeretici, aut haereticorum,* aut *infidelium* dixisset, aut saltem non omisisset *salutem* appellare *aeternam.* Aperte vero de mortali vita aliorum servanda se hic agere Augustinus innuit, quum utatur exemplo adulterii, quod peccatum esse non desinit, *quamquam aliqua, nisi ad hoc ei consentiatur, appareat amando moritura,* ut ostendat, ne mendacium quidem licere, *quamquam pro salute quorumdam mentiamur.* Haec autem concinunt cum iis, quae de servanda hominis vita per mendacium habet vir sanctus in lib. de mendacio, cap. XIII. Deinde quis ex istis aliisve Augustini verbis, nisi reclamante ratione, argumentari possit, Augustinum tam inimicum non fuisse *mendacii,* quam volebat videri? Nemo se *mendaciis* Augustino magis infensum prodidit, nemo doctius ipso, nemo acrius, nemo religiosius *mendacia* insectatus fuit, et peccata esse demonstravit, uti ejus libri omnino testantur. Et quod spectat ad *mendacia,* quae ut infideles ad fidem adducerentur, tolerabilia visa fuisse Augustino Phereponus sibi persuadet: eadem ipsa Augustinus aperte execratus est, et fugienda suasit. In lib. contra mendacium, cap. I, *Quid est aliud,* inquit, *mentiamur, ut haereticos mendaces ad veritatem adducamus, nisi faciamus mala, ut veniant bona?* Tum toto libro id unum satagit, ut ostendat, nefas esse mentiri, quo consulatur aeternae hominum saluti. Immo omnium mendaciorum ea statuit esse gravissima, quae pro religione, et in religione fiunt. *Viderint,* inquit cap. 18, *assertores defensoresque mendacii* (res illi cum priscillianistis erat) *quale genus vel qualia*

genera mentiendi eos justificare delectet. Saltem in Dei cultu concedant non esse mentiendum; saltem ubi Dei nomen, ubi Deus testis, ubi Dei sacramentum interponitur, ubi de divina religione sermo promittitur, sive conseritur: nemo mentiatur, nemo laudet, nemo doceat, et praecipiat, nemo justum dicat esse mendacium. Eamdem doctrinam in altero opere de mendacio non minus dilucide ac nervose tradit, cap. 10, ostendens, in rebus fidei locum esse non debere mendacio; et praeter cetera haec habet: *A doctrina religionis, atque ab eis omnino enuntiationibus, quae propter doctrinam religionis enuntiantur, quum illa docetur, et discitur, omnia penitus mendacia removenda sunt. Nec ulla omnino causa inveniri posse credatur, cur in rebus talibus mentiendum sit, quando nec ideo in ea doctrina mentiendum est, ut ad eam ipsam quisque facilius perducatur. Fracta enim, vel leviter diminuta auctoritate veritatis, omnia dubia remanebunt.*

Quam vellem, haec potius tam clara tam aperta considerasset Phereponus, ut quae vera fuisset Augustini sententia, sibi constaret, quam in dubiis illius verbis alienissimam ab Augustino doctrinam exquisiisset. Infra vero cap. XIV, recenset sanctus doctor varia *mendaciorum* genera, omniumque gravissimum vocat, quod religioni obest. *Primum est ad evitandum capitale mendacium* (sunt ejus verba) *longeque fugiendum, quod fit in doctrina religionis, ad quod mendacium nulla conditione quisquam debet adduci.* Et cap. XXI, idem repetit inquiens: *Ad sempiternam salutem nullus ducendus est opitulante mendacio. Non enim malis convertentium moribus ad bonos mores convertendus est.* En pura, en germana Augustini dogmata. Ita discipulus sentiebat: quin idem senserit et Ambrosius illius magister, non est dubitandum. Quare si velimus, tantos vi-

ros miracula confinxisse, et quidem in lucrum ac utilitatem propriam, quo nihil turpius excogitari potest: necesse est, ipsos mortalium et christianorum perditissimos, et hypocritas, et religionis in speciem tantummodo cultores prius credere. Haec enim universa nomina in eos conveniunt, qui tantum pro religione studium prae se ferentes, nihil postea pensi habebant, mendaciis et imposturis operam dare, idque in sui commodum ac utilitatem facere, et religionem praesentissimo periculo exponere, et fallere populos, ac ad superstitionem adducere, et nulla deinde ad errores populi a se corrupti auferendos, fraudis ac poenitentiae suae vestigia relinquere, et quidem pro crimine, quod ipsi certe non ignorabant capitale, plebique perniciosissimum, sibique a Deo sine publica poenitentia minime condonandum. Verum quis ex meris tantum suspicionibus fallacibusque conjecturis tam abominanda ac inusitata opinetur de viris, quos nulla non admirata est aetas, doctrina pariter ac solidissimis virtutibus, et sanctissimo potissimum religionis zelo, conspicuos atque spectatissimos? Quaenam criticae leges iniquissimis hujusmodi opinionibus faveant, equidem non video. Immo totus criticorum chorus clamet, incredibile plane esse, hoc hominum gravissimorum genus in ea vitia deflexisse, atque ad eas artes se contulisse, quibus hominum deterrimi impie sibi lucrum comparant et religionem produnt. Numquid vero hisce dolis indigebat Ambrosius, ad *plebeculam in officio continendam*, uti Phereponus ait? Ab ore Ambrosii totus populus mediolanensis pendebat, seque paratissimum ad dandum pro fide majorum servanda jugulum non semel ostenderat. Multoque minus ad auctoritatem, atque existimationem suam, fidemque catholicam protegendam, atque augendam, haec figmenta sibi concinnanda censuit Ambrosius, quum tanta existimatio atque auctoritas illi esset, ut ei propterea apud

imperatorem invidiam quotidie facere non cessarent ariani. Deinde vir intrepidus, et invicta constantia celebris, et mori, quam foedari, toties paratus, ut sese atque ecclesiam florentissimam minis haereticorum eriperet, ad execrandum illud stratagema nunquam confugere sustinuisset.

Accedit, quod miracula ab Ambrosio atque Augustino memorata nullas imposturae notas secum adferunt; immo tot habent veritatis indicia, ut quando ea falsi postulare aut suspicari liceat, nihil certi jam supersit in humana divinaque historia, nihil quod fraudem et mendacium redolere non possit. Divino monitu revelata sunt Ambrosio sacra corpora Gervasii ac Protasii. Jussit ille in media basilica ante cancellos sanctorum Felicis atque Naboris eruderari terram, formidantibus clericis, ne spes Ambrosii frustraretur. Signa martyribus convenientia apparuerunt; deinde ipsa martyrum ossa, et sanguinis plurimum in ipso tumulo. Quum sacra pignora transferrentur, caecus *civitati mediolanensi* notissimus visum, debiles non pauci salutem, ad contactum sanctarum vestium recuperarunt, pulsique daemones de multorum corporibus. Tota legatur epistola Ambrosii 22, ad Marcellinam sororem classe I, et ubi affectus absint, nihil a stratagemate ac fraude remotius apparebit, contra quam censori videatur. Ceterum non dissimulabo, arianos tum temporis adeo evidenti luce perculsos, eo statim confugisse, ut et martyres et miracula negarent. Facile valuit apud nostrorum temporum novatores eorum calumnia, quum nempe statutum fuit sanctorum reliquiis denuntiare bellum. Multo plus etiam valuit apud Pherepouum, qui arianos ipsos eorumque dogmata sibi cordi plurimum esse non semel prodidit. Sed juvat hic tantisper immorari, dum aliqua saltem ex parte palam fiat, quam sine ratione ac pudore nunc instauretur vetusta ejusmodi cantio.

Protasii et Gervasii martyrum ut nomina, ita etiam sepulcra incognita erant, in tantum ut supra ipsorum sepulcra ambularent omnes, qui vellent ad cancellos sanctorum Naboris et Felicis pervenire. Utor verbis Paulini illius, qui Ambrosii vitam memoriae prodidit, et oculatus omnium testis fuit. Illic ergo reperta sunt sacra corpora, ubi fraus praecedere nisi difficillime non potuit. Nam quis loci superficiem non noverat, ac saepe vestigiis non terebat? quis dum eruderari terram cerneret, signa aliqua imposturae non collegisset? Clero ac populo praesente peracta sunt omnia. Subsequuta deinde miracula Ambrosius his refert verbis, concionem ad populum habens: *Cognovistis, immo vidistis ipsi multos a daemoniis purgatos; plurimos etiam, ubi vestem sanctorum manibus contigerunt, iis, quibus laborabant, debilitatibus absolutos: reparata vetusti temporis miracula, quo se per adventum Domini Jesu gratia terris major infuderat; umbra quadam sanctorum corporum plerosque sanatos cernitis.* Si quid sinceritatis ac bonae fidei est, videat Phereponus, quei negare ista possit. Oculis suis mediolanensis populus viderat tot aegros ac debiles pristinae saluti divinitus restitutos. Fidentissime id palam Ambrosius repetit. Quis credat, haec omnia commenta, fraudes, ac illusiones fuisse? Num adeo stupidi ac bardi tum fuere populi, ut sibi haec obtrudi paterentur, et suosmet oculos miraculorum et curationum testes appellari audirent, quae tamen ipsi nequaquam aspexissent? Num impudens adeo episcopus, ut tanta securitate coram tot testibus appellatis rem invisam visam pronuntiaret? Ceteris autem curationibus praestitit, ac illustrior fuit, uti dicebam, ab homine urbi amplissimae notissimo depulsa caecitas. Quum sacra martyrum corpora (utar Augustini testis oculati verbis lib. IX, cap. 7, conf.) *propalata et effossa digno*

cum honore transferrentur ad Ambrosianam basilicam, non solum quos immundi vexabant spiritus confessis eisdem daemonibus sanabantur, verum etiam quidam plures annos caecus civis, civitatique notissimus, quum populi tumultuantis laetitiae causam quaesisset, atque audisset, exilivit, eoque se ut duceret, suum ducem rogavit. Quo perductus, impetravit admitti, ut sudario tangeret pheretrum. Quod ubi fecit, atque admovit oculis, confestim aperti sunt. Eadem repetit Aug. lib. XXII, cap. 8, de civ. Dei, illudque miraculum ait *ad multorum notitiam potuisse pervenire, quia et grandis est civitas, et ibi erat tunc imperator, et immenso populo teste res gesta est, concurrente ad corpora martyrum Protasii et Gervasii.* Vide et lib. de unit. eccl., cap. 17. At ariani caecum illuminatum negabant. Nempe homines in catholicam ecclesiam odio internecino excaecati, homines pauci numero prae immani catholicorum testium multitudine, homines plerique in urbe mediolanensi hospites, illuc ab ariana Augusta perducti, qui caecum hominem nequaquam, aut non satis perspectum habebant. Contra catholici innumeri, civesque mediolanenses, tot annos antea hominem probe agnoverant, viderant, aluerant caecum, et luce ad martyrum corpora repente donatum cognoscebant, videbant, affirmabant. Utri quaeso parti fides adjungenda? Unquamne credibile sit, tantum populum, per tot annos, eaque potissimum occasione fuisse deceptum, ac tamdiu credidisse aut caecum, qui non erat, aut ei restituta lumina, quae clausâ tenebrisque obsita adhuc erant? Si haec devorare queunt haeretici, nescio quid in posterum credibile non sit, immo nescio quid amplius credendum sit.

Porro audiamus, quam nervose ac sapienter invidentiam arianorum, et renovatam nunc calumniam Ambrosius ipse jam

tum repulerit in laudata epistola 22, classe I, olim 54. *Negant, inquit, caecum illuminatum; sed ille non negat se sanatum. Ille dicit: video, qui non videbam. Ille dicit: caecus esse desivi; et probat facto. Isti beneficium negant, qui factum negare non possunt. Notus homo est, publicis quum valeret, mancipatus obsequiis, Severus nomine, lanius ministerio. Deposuerat officium, postquam inciderat impedimentum. Vocat ad testimonium homines, quorum ante sustentabatur obsequiis: eos indices suae visitationis arcessit, quos habebat testes et arbitros caecitatis.* Sub haec opportune arianos judaeis comparat, pari impudentia calumniantibus atque negantibus evidentia Christi ac apostolorum prodigia. Et profecto, postquam Phereponus ejusque sodales, Ambrosiani caeci *miraculum stratagema* nuncupare fas putant, quomodo et increduli non idem quoque licere sibi licitum arbitrentur de caeco evangelico? *Interrogabant,* inquit Ambrosius, *judaei parentes, quomodo videt filius vester? Quum ille diceret: caecus quum essem, modo video. Interrogate alios, si mihi non creditis. Interrogate extraneos, ne adstipulari mihi parentes putetis. Detestabilior istorum, quam judaeorum pertinacia. Illi quum dubitarent, vel parentes interrogabant. Isti occulte interrogant, palam negant, jam non operi increduli, sed auctori.* Verum excusatione etiam minus digni sunt nuperi hagiomachi, quam veteres Arii et Eunomii sectatores. Isti enim recentiores post jam repressas evidentia rei illorum calumnias, ex putidis adhuc suspicionibus testatissima ea prodigia ludibriis et dolis accensere pergunt. Si locum fraus habuit in illa inventione, in iis martyribus, atque miraculis: quei tam felix fraus esse potuit, ut detegi nunquam potuerit, eamque deprehendere nunquam licuerit arianis praesentibus? Sine multorum ope neque inventio, neque

miracula confingi potuere. Sine totius populi conspiratione caecus simulari non poterat subita oculorum luce donatus. Ariani tum rerum potiebantur; praesentes erant; imperatoris auctoritate in suae haeresis patrocinium abutebatur praesens et ipsa Justina augusta. Quis commodior locus, quodnam opportunius tempus, quo imposturam ac figmenta Ambrosii detegerent ariani; atque aeterna ignominia episcopum ejusque ecclesiam operirent, suam vero fidem ab eo periculo vindicatam gloriosius extollerent? Poterant minis, tormentis, ac praemiis extorquere veritatis confessionem a Severo, totque aliis, quos ab Ambrosio pecunia corruptos dictitabant. Necesse est veritas et evidentia miraculorum longe fortiores fuerint, quam arianorum maligni conatus, atque calumniae. Neque porro segnes in inquisitione rei ac testium fuerunt haeretici. *Isti occulte interrogant, palam negant,* inquit Ambrosius. Immo tanta fuit vis et lux veritatis, ut factum ipsum negare ne ipsos quidem arianos potuisse, sanctus vir innuere videatur.

Quae vero hactenus dicta, vim quoque habere debent pro tuenda veritate complurium aliorum prodigiorum, quae sanctorum martyrum et confessorum ope variis temporibus peracta narrantur a gravissimis episcopis, et oculatis atque incorruptis viris, et a prudentibus historicis, quos neque ab ignorantia, neque a nimia credulitate, neque a pravis affectibus ad ea confingenda, temereve credenda fuisse pertractos appareat. Non enim hic agitur de universis miraculis a censura vindicandis, quae neque ecclesia probavit, et quae credere vel non credere nihil refert, et quorum non modicam partem ab hominibus nullius judicii ac nominis, dubiaeque ac sublestae fidei, literis proditam catholici ipsi aut abjiciunt, aut sibi tam facile credendam non putant. Miracula tantum defendimus testatae fidei, et ad sanioris criticae leges e-

xacta. Ita nemo nisi petulans fidem illis prodigiis negabit, quae sanctus Augustinus in lib. XXII, de civ. Dei refert, quum ex iis pleraque ab omni fraudis ac fabulae suspicione longe absint. Alia contigisse miracula ad sanctorum tumulos atque reliquias, testantur Basilius, Gregorii duo, Nazianzenus et Nyssenus, Hilarius, Hieronymus, Chrysostomus, Isidorus Pelusiota, Basilius Seleuciensis, Theodoretus, Maximus Taurinensis, Asterius Amasenus, Aeneas Gazaeus, ut innumeros alios episcopos et patres praeteream. Rei seriem non ab incertis rumoribus, sed aut oculis suis ipsimet, aut ab aliis fide dignissimis testibus acceperunt. Tales ecclesiae proceres mentitos hic omnes fuisse, et in imposturas consensisse, fidem omnem superat. Falsa ac temere credita posteris narrasse, incredibile pariter est. Certe ab his erroribus atque criminibus sua se auctoritate, doctrina, integritate vitae, prudentia, ac zelo religionis, facile ipsi defendunt, et iniquissimas haereticorum suspiciones avertunt.

Sed mihi temperare non possum, quin insigne illud argumentum commemorem, quo sibi visus est Phereponus historiam sanctorum martyrum Protasii ac Gervasii enervare posse. Ait enim, ita Ambrosium rem describere, ut narrationem suspectam reddat. *Invenimus*, inquit Ambrosius, *mirae magnitudinis viros duos, ut prisca aetas ferebat. Quae vero aetas? Heroicane, postquam homines decrescere coeperunt?*

Nam genus hoc vivo jam decrescebat Homero.

An etiam tribus saeculis, quae a Christo nato ad Constantini tempora fluxerunt, grandioris erant staturae homines, quam quarto aut quinto saeculo? An augustior erat statura martyrum, quam aliorum, aut major fiebat post mortem? Nemo, ut opinor, credet. At nemo etiam, ut opinor, non mi-

retur, Pherepouum critices peritum, et non vulgaris ingenii hominem, tam levia nobis propinasse. Sed quid non facit litigandi prurigo? Quando solida argumenta desunt, verba saltem ac sophismata dentur. *Ante annos prope mille, vates ille Homerus non cessavit minora corpora mortalium, quam prisca, conqueri:* sunt Plinii verba lib. VII, cap. 16, nat. hist. Id quoque Juvenalis a Pherepono laudatus, Solinus, Phlegon, sanctus Augustinus, aliique scriptores memoriae tradidere. Virgilius etiam lib. XII aeneid. de ingenti saxo, quod Turnus in Aeneam intorsit, haec habet:

Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.

Ea itaque opinio invaluerat, procerioris staturae omnes fere homines fuisse heroicis, quam subsequutis temporibus. Et fidem opinioni conciliabant corpora mirae magnitudinis subinde humi reperta, de quibus legendi Plinius ipse, Virgilius in georg., Pausanias, Plutarchus, Gellius, et alii, immo recentiores etiam scriptores; nam et proxime praeteritis saeculis eorum quaedam deprehensa fuerunt. Aliqui, sed admodum rari, subinde visi, qui ad gigantaeam molem excrescerent, iique idcirco priscae aetatis hominibus dicebantur similes. Ad eum ergo morem respexit Ambrosius. Quum sacra martyrum corpora recens effossa communem hominum staturam multum excedere vidisset, talia et ipse appellavit, qualia priscae aetatis corpora fuisse ferebantur. Quid ergo hic sibi velit Pherepo-nus, nemo facile intelligat. An homericae opinioni sese opponere? Id per nos ipsi liceat. Non idcirco minus verum erit, inusitatae magnitudinis fuisse corpora Gervasii ac Protasii? Istamne sacrorum martyrum proceritatem in dubium revocare? At innumeri mediolanenses praeter Ambrosium ejus rei testes fuerant, quibus per

duos dies martyrum ossa exposita scimus. Num dubitat, an primis tribus a Christo nato saeculis ejus proceritatis homines exsistere potuerint? Certe Pherepomum de hac re dubitare quamplurimi historici non sinunt, atque experientia ipsa; nam raros quidem, sed tamen aliquos, saeculo quovis, hujus staturae homines vixisse constat. Augustinus ipse Ambrosii aequalis lib. XV, cap. 9, de civit. Dei affirmat, se incredibilis magnitudinis ossa vidisse. Tum haec addit: *Nostris temporibus rari quidem, sed nunquam ferme defuerunt, qui modum aliorum plurimum excederent.* Nunquid tandem suspicatur Pherepomus, ab Ambrosio corporum illorum magnitudinem tamquam coeleste prodigium atque mysterium venditatam fuisse? Ille hercle insulsus et ridendus, qui Ambrosium adeo infantem atque delirum suspicari audeat. Quae martyrum statura foret, et an illa major post mortem fieret, certe non ignorabat vir magnus, qui nempe Romae et alibi innumera conspexerat martyrum ossa. Neque ab ullo docendus erat, aliane hominum statura fuerit tribus primis christianae epochae saeculis, quam saeculo suo, quum priscae dumtaxat aetati, videlicet temporibus ante Homerum transactis, proceritatem corporum, tamquam rem cunctis hominibus eo aevo communem, ipse tribuat. Nullum hic ergo mysterium, nullum coeleste miraculum Ambrosius considerat; sed quia rarum esse noverat, saeculo suo homines reperire tantae proceritatis, quanta in martyrum illorum corporibus apparuerat, raram hanc istorum qualitatem tacendam non putat, illamque quasi obiter memorat. Solus cavillator alia in Ambrosii verbis somniare poterat; solus pessimus logicus affirmare, Ambrosium ipsum narrationem suam suspectam reddidisse.

Graviora in speciem videntur, sed aeque imbecilla sunt et confidentiae plena revera, quae post haec subdit Pherepomus. E dae-

moniacis, ad sacra λείψανα confluentibus, nonnulli contra arianos, eorumque haeresim clamarunt. Id herculeum Aristarcho fulcrum est, ut sub aliorum sententia dicat, non amplius esse dubitandum, quin Ambrosius rete illud per fraudem concinnarit. *Lege*, inquit, *cetera, ubi torti diaboli, ope horum martyrum arianos opportunissime damnant; nec amplius miraberis esse, qui stratagema hoc Ambrosianum fuisse censeat, quo plebem sibi devinciret, Justinamque et arianos perterrefaceret, excogitatum.* Gemina huic argumentationi sunt, quae ipse alibi disserit, ideo ementita appellans ad martyrum tumulos peracta miracula, quod ista superstitioni propagandae inservirent. Verum quidnam aliud hoc est, quam obvias quaestiones praejudicatis opinionibus, quamquam falsis, confidentissime dirimere? quod quantum a ratione abhorreat, non ita pridem edidicisse Phereponum ipsum arbitror. Quum animo istius antea insederit, superstitionem esse sacrarum reliquiarum cultum (qua in opinione reliquos novatores concordes habet), immo etiam crediderit, arianos, quamvis tot conciliis et rationibus profligatos, propius ad veritatem, quam catholici, accessisse: non immerito se inde argumentari ita posse sibi persuasit: ergo miracula ad sanctorum reliquias confici nequeunt; ergo divinitus extorqueri a daemonibus confessio non potuit adversus arianos; ergo nonnisi fraudulentis artibus Ambrosii, tota illa scena peracta est. Quid si falsissimae forent, ut eas esse nos reipsa dicimus, praeceptae animo Pheroponi opiniones? Nonne tota illius machina e vestigio ruit? et potissimum quum nulla verisimilitudo sit, ea miracula conficta fuisse, aut potuisse confingi? Nam, quod est *ad plebem sibi devinciendam*, arianisque timorem incutiendum, jam vidimus, Ambrosii auctoritatem, sapientiam, pietatem, atque constantiam tam periculosis ac impiis non indiguisse prae-

sidiis; ipsumque, etiamsi indiguisset, non fuisse usurum ad fidem tuendam, quam sanguine et veritate, non pravis artibus atque imposturis propugnandam esse sciebat.

Ergo nudam, ac inanem, nullisque solidis rationibus stipatam, immo temerariam quoque et impiam esse suspicionem suam, Phereponus ipse, si criticus bonus, si christianus est, deprehendet. Quaenam enim narrationes, quae facta vultum veritatis amittere jam non possunt, si tantam vim habere debet haec argumentandi ratio? Videlicet auctori aut historico id utilitati, atque existimationi est: ergo confictum id, falsumque est, aut certe in auctore, sive in narrante fraudem suspicari licet. Si valere debent hujusmodi suspiciones, ethnicorum nomine imposturae notam pariter objicere possit Phereponus Tertulliano, Origeni, Cypriano, Lactantio, et ceteris christianae fidei defensoribus, qui confessione daemonum in ethnicos ipsos tam saepe utuntur. Quid autem scriptores illos ab hujusmodi accusatione defendit, quod similiter in Ambrosii defensionem non congruat? Deinde nonne Christi ac apostolorum prodigia ad sanctissimae doctrinae veritatem confirmandam, et Christi missionem probandam adhibita fuere, ut habetur Jo. V, 36, X, 38, et XIV, 12? Mirabiliter igitur Christo, ejusque causae prodigia per ipsum patrata inserviebant. Quid si incredulus quispiam stratagemata et illa suspicetur, quibus judaicam plebem sibi Christus devinciret, ac pharisaeos sibi infensissimos, de auctoritatis solio dejiceret? Id quidem jam faciet incredulus, auctore ac praeceptore Pherepono; sed iniquissime faciet. Multo etiam magis instabit iste; nam et in evangeliis Marci et Lucae daemones mali se ab Jesu tortos conqueruntur, ejusque coelestem potentiam fatentur, filiumque Dei altissimi appellant. Nolebant his habere fidem pervicacissimi judaei, quorum patrocinium quis non videat

a Pherepono incautissime tandem susceptum, et perfidiam excusatam? Poterant enim et illi objicere adversum Christi prodigia, quae Pherepouus contra Ambrosii historiam objecit. Sed tam illi temere ac perperam egissent, quam iste. Hujusmodi quippe suspiciones quando gravioribus aliis malae fidei indiciis destituuntur, et praecipue quum ab aliis refelluntur gravissimis bonae fidei indiciis, id unum praestare possunt, ut in suspiciosis hominibus malignitatem, livorem, et obfirmatum contra veritatem animum prodant.

Pherepono itaque nos non injuria crimini vertimus, quod arma ethnicis atque incredulis ministret. Quod religioni et ecclesiae christianae eripiat potentissimum illud argumentum veritatis a Christi, apostolorum, aliorumque sanctorum hominum prodigiosis operibus petitum. Quod suspecta faciat tum ad mortui Elisaei cadaver in veteri foedere peractum insigne miraculum, de quo in libro IV regum mentio habetur, tum curationum prodigia in novo foedere facta per Pauli sudaria ac semicinctia aegris admota, dum eadem mirabilia ad sacra quoque martyrum ossa, testibus viris incorruptis facta, fieri ipse posse negat, virtutemque ejiciendi daemones, a Christo sanctis suis in evangelio promissam, suspectam ipse faciat. Crimini etiam vertimus, quod ex meris tantum ac fallacissimis suspicionibus denigrare ac lacerare famam non erubescat virorum gravissimorum, et omnium fere sanctorum patrum, quos quum ille impostores velit, nescio cui amplius in posterum credendum sit, et nescient increduli, quid amplius putandum sit de religione et ecclesia Christi. Propterea prudentiae, famae, ac religioni suae melius consuluisset Phereponus, si ab hisce abstinuisset, quae quid ab ejus critica aliis in locis sperandum sit, satis ostendunt. Sed nos jam alia expectant, et vocant.

CAPUT XII.

Cultus religiosus, angelis ac beatis hominibus adhibitus, contra Phereponum defenditur. Superstitionis suspicio frustra hic a Pherepono injecta. Preces pro piis defunctis auctoritate scripturae sanctae, traditionisque nituntur. Non aliter sentit sanctus Cyprianus, cui Tertullianus praeivit. Votum sacrae virginitatis praestantius, quam nuptiae. Phereponi objectiones repelluntur. Apostoli apertum suffragium pro dogmate isto.

Non solis sanctorum miraculis, sed eorum etiam cultui religioso bellum indicit batavus, sive tigurinus censor; quodque mirandum magis est, id facit auctore ipsomet Augustino. Dixerat hic in lib. de vera relig., cap. 55, de angelis loquens: *honoramus eos caritate, non servitute; nec eis templa construimus, nolunt enim se sic honorari a nobis, etc.* Phereponus ista expendenda relinquit iis, qui volunt angelos cultu δυλείας, hoc est *servitutis, coli. Videant* (inquit pag. 485) *quomodo se sentire et loqui cum Augustino, dicere possint.* At quantopere cum Augustino consentiant catholici in colendis cum beatis angelis, tum reliquis sanctis, ipse Phereponus nullo negotio didicisset, nisi ea tantum corrogaret, quae suo sunt consentanea ingenio. Agit hic Augustinus de illa *servitute*, quae supremum numinis cultum significat, atque a graecis appellatur λατρεία. Non autem negat alterum illud *servitutis* genus, cui δυλεία nomen est, a mortalibus exhiberi debere coeli proceribus, et certissimis Dei amicis. Audi Augustinum libro X, cap. 1, de civ. Dei: Λατρείαν, inquit, *nostri, ubicumque sanctarum scripturarum positum est, interpretati sunt servitutem. Sed ea servitus, quae debetur hominibus, secundum quam praecipit Apostolus, servos dominis suis subditos esse debere, alio nomine graece nuncupari solet.* Λατρεία *vero, etc. aut semper*

aut tam frequenter, ut paene semper, ea dicitur servitus, quae pertinet ad colendum Deum, etc. Idem aliis verbis alibi scribit, sed potissimum lib. XX, contra Faustum, cap. 21, ubi simul docet, colendos esse religioso cultu beatos Dei famulos. *Illo cultu,* inquit, *qui graece λατρεία dicitur, latine uno verbo dici non potest, quum sit quaedam proprie divinitati debita servitus, nec colimus, nec colendum docemus, nisi unum Deum.* De sanctis vero martyribus ita loquitur: *Colimus ergo martyres eo cultu dilectionis, et societatis, quo et in hac vita coluntur sancti homines Dei, etc.* Erigere templa, offerre sacrificium, aliaque hujusmodi, uni reservata Deo, nefas est impendere in angelorum, martyrumque cultum; sed aliam *servitutis* honorariae speciem, quam *duliam* appellamus non prohibemur, sed jubemur praestare sanctis, quos tamen conservos Dei simul agnoscimus. Cui hoc nomen non arrideat, alio utatur, dummodo rem teneat.

Quod vero Phereponus subdit, nimirum jam Augustini aevo quaedam coepta esse fieri, quae quamquam a prudentioribus damnata, paulatim intromissa fuere: inquit enim idem Augustinus in lib. I, de morib. eccl. cathol., cap. 34: *Novi multos esse sepulcrorum, et picturarum adoratores:* haec, inquam, Pherepони monita, nescio quid prodesse possint novatorum scholae. Nam quis certo affirmare possit, Augustinum ibi de sepulchris et picturis christianorum loqui, et non potius de paganorum? Quod si de christianis talia inter suos agentibus scribit Augustinus: quid mirum? Superstitio locum habere potuit ac potest in ecclesiae catholicae ritibus, ac praecipue in sanctorum atque imaginum cultu, dum fideles sint quidem, ut ipsius Augustini verbis utar, *professores nominis christiani, sed professionis suae vim nescientes, neque exhibentes.* Ab his ar-

cessendam non esse doctrinam orthodoxae religionis, neque ex istorum exemplo expendendam esse praestantiam catholicae ecclesiae, rectissime ajebat Augustinus in eo libro. Id et nos nunc repetimus. Quod faciendum et credendum praescribit ecclesia nostra, hoc intuere, non vero quod in ista ecclesia fit, aut creditur ab imperitis et impiis. In eo veritas et sanctitas: in hoc superstitio et falsitas. Et revera ipsemet Augustinus tum alibi, tum lib. VIII, cap. ult. de civ. Dei, memorias, sive sepulcra martyrum, et eorum reliquias honorandas esse docet, significatque apertissime, qualis opinio induenda sit catholicis, quum quaedam in honorem cultumque martyrum fiunt. Ea autem Augustini verba quum in oculos et ipsius Phereponi incurrerint, non sine aliqua animadversione dimittenda esse ipse judicavit. Inquit igitur pag. 581. *At pompa, qua ferebantur reliquiae, honor, qui iis genuum flexione deferebatur, invocationes sanctorum, etc. persuadebant ethnicis, martyres coli, quasi quoddam genus inferiorum deorum*. Tum addit neque ethnicos multum a vero aberrasse, nam et christianos nonnullos offendebat hic idem cultus. Quamobrem censet, Augustinum hic rhetorum more dissimulatis his, quae ab ethnicis objiciebantur, respondisse. Nonnullorum christianorum nomine, quos male habebat martyrum cultus, unum Vigilantium et alterum Eunomium indicare voluisse, ac potuisse, Phereponus mihi videtur. At quota, quaeso, christianorum pars duo homines sunt et quales, amabo, ut eorum suffragium universae christianorum ecclesiae opponi possit? Nil facilius, quam in quacumque republica duos, immo etiam plures invenire, quibus fastidio sint patrii mores, suaeque religionis ritus. Atqui hujusmodi fastidiosos, et audacissimos homines statim compressere viri sanctitate atque eruditione clarissimi, quibus certe ignotum non erat, quid esset

Deo, quid beatis ejus famulis debitum, et quid foret idolorum, deorumque falsorum cultus.

Subit autem censoris nostri confidentem eloquentiam demirari, quando is dissimulatam ait ab Augustino ethnicorum hac in re accusationem, idque rhetorum more. Nam quid aliud in eo cap. ultimo lib. VIII de civ. Dei praestat Augustinus, quam ostendere quantum intersit inter cultum divinum hominibus mortuis ab ethnica superstitione delatum, et religiosum honorem delatum martyribus a religione christiana? Primo differre ait honorum et rituum genus; nam et sacrificia et delubra mortuis offerebant ethnici, a quo tanquam a peculiari divinitatis signo abhorrebat christiana respublica. Deinde ostendit ab animo illorum differre omnino in iis ritibus atque honoribus animum istorum. Ethnici tanquam deos veros et adoratione uni Deo debita, suos mortuos prosequebantur; christiani contra nunquam suos mortuos apotheosi donarunt, nunquam deos censuere; et quos honores habuere suis martyribus, fuere quidem signa religiosae venerationis, non autem divini cultus, et mentis ad latriam propensae. Animus autem atque intima persuasio ea est, quae ritus, et sermones honoris causa conceptos ad bonum aut malum trahit. Decernere vero, qui ritus superstitioni, aut verae pietati conveniant, quive tolerandi sint et probandi, aut improbandi, sive non ferendi, ad ecclesiam et ad apostolicam sedem pertinet. Et hanc in rem volo Pherepomus noster audiat, quid forte Theophilus quidam Alethinus (hominem puto per quam carum Pherepono ipsi) scripserit in notulis ad tom. 3, theolog. dogm. Dionisii Petavii, lib. XV, cap. 2 de Incarn. *Ut verba*, inquit, *valent usu, ita et gestus qui modo sunt civiles, modo religiosi, pro temporibus, et locis, possuntque Deo colendo et hominibus aeque pro consuetudine adhiberi. At*

interna illa adoratio, qua id quod colimus consideramus ut unicum ac summum numen, propertereaque reveremur ac precamur, ad unum illud numen pertinet. Sed possunt esse, et sunt alii inferiores cultus dignitati rei, quae colitur, attemperati, absque idololatria ulla. Quod semper probe observandum. Vide et ibi Petavium.

Augustinus ergo in eo loco postquam dixit, honorari quidem martyres, eorumque memorias, a Christi fidelibus ethnicorum accusationem atque suspicionem omnem evertit, monens, neque sacerdotibus, neque templis, neque sacrificiis (quae uni Deo tantummodo sunt debita) honorari sanctos martyres; reliqua vero venerationis signa eisdem exhibita, ex obsequio religioso, non autem ex opinione divinitatis descendere, immo in ipsius Dei gloriam concedere, quicumque honor sanctis defertur. Quod quum dicit, occupat una responsione quidquid unquam aut objecerant, aut objicere poterant ethnici adversus martyrum cultum. *Quaecumque,* ait, *adhibentur religiosorum obsequia in martyrum locis, ornamenta sunt memoriarum, non sacra, vel sacrificia mortuorum, tamquam deorum.* Dixerat supra: *Honoramus memorias eorum tamquam sanctorum hominum Dei, etc. ut ea celebritate et Deo vero de illorum victoriis gratias agamus, et nos ad imitationem talium coronarum adhortemur, etc.* Quapropter quid objicere ethnici potuerant, aut poterant, ut apud christianos polytheismum ostenderent, quod suo sermone et explicata mente christianorum, Augustinus jam non contriverit? Et ne quis martyres saltem *quasi quoddam genus inferiorum deorum* coli putaret, addidit ille: *Non ipsi, sed Deus eorum nobis est Deus.* Et infra: *Nos itaque martyres nostros nec divinis honoribus, nec humanis criminibus colimus, sicut colunt illi deos suos, etc.* Quod Augu-

stinus olim pronuntiabat, nunc etiam ecclesia catholica profitetur, idololatriae a nostrorum temporum haereticis insimulata, sed ab hujusmodi calumnia vel a sincerissimis inter ipsos haereticos jamdudum liberata.

Ab angelis aliisque beatis coeli civibus ad reliquos christianos, qui decesserunt in signo fidei, et dormiunt in somno pacis, transit Phereponus noster: atque ut illis religiosum honorem habendum negat, ita istis nihil prodesse fidelium preces affirmat. In lib. de cura pro mortuis habenda auctor est sanctus Augustinus, consuevisse christianos offerre Deo preces pro mortuis fidelibus, quod officium ipsis profuturum sperabant apud Deum. Phereponus hic insurgit, inquiens: *Sed locum aliquem scripturae, aut revelationem certam hanc in rem proferri oportuit; qui enim norat Augustinus hoc velle Deum, ut preces ecclesiae prosint post mortem nonnullis, cum altum sit ea de re silentium, etc. Non enim satis est ut possit hoc fieri, quam multa enim Deus non vult, quae potuisset velle?* Sed Augustinus laudaverat locum 2, Machab. XII, 43, ubi *legimus oblatum pro mortuis sacrificium.* Nihil refert: pergit enim Phereponus interrogare: *Sed ubi lex talia sacrificia jussit, aut ubi Deus se adinventis ab hominibus sacris propitium fore promisit?* Percontor ego a Pherepono, utrum sibi computentur inter canonicas scripturas priores duo Machabaeorum libri, an non. Si postremum, videat ille, quei tot alios divinarum scripturarum libros demonstrare contra gentem incredulam possit coelo probatos. Tolle ecclesiae auctoritatem atque traditionem, ruat necesse est potissimum argumentum, quo nititur divina origo literarum sacrarum. Sin, uti videtur, canonicus est Pherepono is Machabaeorum liber: quem universa olim ecclesia canonicum habuit, et catholica nunc habet: quid est, quod illic

non legit Pherepomus haec verba: *Sancta ergo* (sicuti vulgata legit) *et salubris est cogitatio pro defunctis exorare, ut a peccatis solvantur?* Hinc novit Augustinus et noscere Pherepomus potuit, velle Deum, ut preces ecclesiae prosint post mortem nonnullis: divino quippe oraculo probatur illa Judae Machabaei actio atque opinio.

Praeter scripturae sacrae documentum illud, cui quaedam alia, etsi non adeo perspicua accenseri possunt, adhibet Augustinus auctoritatem ecclesiae universae, quae usum precum pro mortuis habet, et habendo utilem piumque, et ab apostolis descendentem ostendit. Rursus ergo Pherepomus in ista erumpit: *At quis docuerat Augustinum, a temporibus apostolorum nullas pravas opiniones, ac consuetudines, sensim irrepere potuisse? Nullum Dei legitur, hanc in rem, promissum, eademque est ratio hominum in rempublicam ecclesiasticam, ac in civilem coeuntium; nec in hanc magis quam in alteram, malae consuetudines sensim irrepere possunt.* At quis docuit Pherepomum, eamdem esse ac fuisse rationem civilis atque ecclesiasticae reipublicae in perversis consuetudinibus admittendis? Deinde hanc consuetudinem, qua de agimus, esse perversam, nullumque hanc in rem legi promissum Dei? Nos jam vidimus, in Machabaeorum libris probari Deo preces et sacrificia pro mortuis. Quod si ne ullis quidem in libris canonicis expressa legeretur divina revelatio istius doctrinae: attamen satis esset, traditionem certam haberi de ista revelatione in ecclesia Dei. At istud procul dubio revelatum fuisse, atque probatum ab apostolis hinc discimus, quod Augustini aevo *universa pro defunctis ecclesia supplicare consuevit*, ut ait idem in eodem libro. Hic autem locum habet regula celebris ejusdem sancti Augustini lib. IV, capitul. 24, de baptismo contra donatistas: *Quod universa te-*

net ecclesia, nec conciliis institutum, sed semper retentum est, nonnisi auctoritate apostolica traditum rectissime creditur. Ab ecclesiastica vero nimium quantum differt civilis respublica. Nihil ibi impensius commendatur, ac ingeritur auribus tum episcoporum, et cleri totius, cum reliquae etiam plebis, quam nihil esse innovandum; et pravas opiniones, perversasque consuetudines impediendas, atque averruncandas; et imminere certum salutis periculum dissimulanti, silenti, et sinenti aliquid novi aut sentiri aut fieri, quod aperte aut tacite doctrinam Christi atque apostolorum aliqua ex parte laedat. Tam religiose, tam solicite huic suo muneri hucusque ecclesia catholica respondit, ut vix nova quaepiam falsa opinio, nova aliqua mala consuetudo emerserit, quam aut concilia, aut romani pontifices, aut alii episcopi, patres, scriptoresqne pii atque eruditi non represserint, non damnarint. Aliter se gerit civilis respublica.

Et ostendat, si potis est, Phereponus ipse originem consuetudinis istius; quamvis enim quod ait: *de origine precum pro mortuis vide Johann. Fellum ad ep.* 1 *Cypriani,* lectoribus spem, aut metum ingerat hujusce originis inveniendae: lectores tamen se deceptos sentient, ubi ejusdem Felli notas atque argumenta pensabunt; et cum ipsis sancti Cypriani verbis conferent. De Victore quodam ait sanctus episcopus: *Nos est quod pro dormitione ejus apud vos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine ejus in ecclesia frequentetur.* Quid refert, quod Fellus ostendere contendat, pro martyribus non oratum fuisse olim? Id certissimum est; at illic res minime erat de martyre quopiam. Nullis vero tabulis Fellus prodit, pro ceteris fidelibus cum signo fidei vita defunctis preces ad Deum non fuisse praestitas, neque speratum inde ipsorum refrigerium. Immo idem ille Cypriani locus evidenter ostendit, preces pro fidelibus mortuis tunc

in more ecclesiae fuisse, quando intercedit, ne pro homine illo fiant. Deinde cedo magistrum Cypriani, Tertullianum videlicet, qui ecclesiae suorumque temporum hac in re consuetudinem nobis edisserat. Inquit is in lib. de monogamia, c. 10, de vidua; *Enim vero et pro anima ejus* (mariti) *orat, et refrigerium interim adpostulat ei, et in prima resurrectione consortium, et offert annuis diebus dormitionis ejus.* In cap. seq. *Orabit,* inquit, *pro maritis tuis novo et vetere.* Quibus ex verbis intelligis, quid etiam senserit sanctus Cyprianus, quantumque ab ejus mente abhorreat Felli sententia, et rursus quam antiqua sit formula illa, qua etiamnum in sacro faciendo *locum refrigerii, lucis ac pacis* fidelibus catholicis vita functis a Deo precamur. Et quum Tertulliani aevo, hoc est, uno aut altero saeculo post mortem apostolorum, ista passim in ecclesia peragerentur, uti ex aliis etiam ejusdem Tertulliani locis confirmari potest; quumque in eam rem consentiant tum concilia, tum graeci latinique patres; tandem intelligere cogimur, non aliunde quam ex apostolica traditione venisse hujusmodi consuetudinem. Quod si *magnum et certum lucrum ecclesiasticorum* Phereponus (pro more suae gentis) hic objicit nobis: rogandus ille primo est, ut ostendat, hujus opinionis ope jam tum ab Augustini, Cypriani, ac Tertulliani aetate clerum sibi quaesivisse divitias. Tum animadvertendum, aliud esse perversitatem, aut bonitatem opinionis alicujus, aliud vero lucrum, quod ex eadem opinione educi potest; nam homines improbi tam bona quam mala doctrina abuti possunt in sui commodum atque utilitatem. Necesse est igitur, ut ipsam opinionem Phereponus recta aggrediatur, christianoque dogmati contrariam ostendat: quod tamen denuntiamus, ipsi nunquam possibile futurum, quando tam antiquis legitimisque fundamentis nostra sententia nititur, et ad aliud considerationis

genus spectant, quaecumque aut laudandae, aut vituperandae consuetudines in usum istius opinionis invectae hucusque fuerunt.

Ad haec litem non Augustino tantum, sed universae catholicae ecclesiae indicit Phereponus, quod apud nos majori sit in pretio ac laude studium sanctae virginitatis, quam honestae nuptiae. Catholicam sententiam expresserat atque illustrarat Augustinus in lib. de sancta virginitate. Phereponus vero in animadversionibus ad eumdem librum, pag. 563, monet, conjugium opus esse, quod sine magna virtute peragi ac sustineri non possit. *Pericula enim multa imminent conjugatis, multae tentationes incumbunt, ex quibus sese, ut christianos decet, expedire semper non est facile.* Tum enumeratis hisce periculis atque laboribus, subdit: *At qui coelibem vitam agunt, nullius curam gerunt nisi sui, nec indigent tanta virtute ad se solos sustentandos, et viam virtutis calcandam, quae multo minoribus periculis cincta est.* Quibus ex verbis concludit, coelibatum non solum non esse rem, quae per se magis Deo placeat, quam matrimonium, sed etiam esse rem minoris quam matrimonium virtutis. Augustino autem id semper infortunii accidit, ut quae ipse profert, rhetoricae tantum argutiae sint; quae vero Phereponus, solidissimae omnino rationes. Quare censor monendos lectores tandem arbitratur his verbis: *Qui haec probe expenderit, non multum movebitur rhetoricis argumentis, quae in hoc libro deinceps sequuntur.* Felicem hominem, cui exiguo verborum apparatu semper datur immensam disjicere aliorum loquacitatem.

Quum inter virginitatem Deo dicatam, et christianas nuptias comparatio instituitur, quaeri potest, utrum facilius per illam, quam per istas, aeterna salus obtineatur: deinde utrum virginitas ipsa per se praestantior, et gratior Deo sit, quam

conjugium. Vide nunc amabo, quo vergant censoris nostri verba: ad ostendendum nempe, majora esse pericula atque incommoda conjugii, quam coelibis vitae, majoremque idcirco esse in illo statu, quam in isto, necessitatem virtutis. Quod quum facit utique strictim dicit, quod Hieronymus, Tertullianus, Basilius, Nazianzenus, Chrysostomus, aliique fusissime scripserunt, et passim experientia testatur, sed simul contra suam mentem extollit praestantiam virginitatis, quae eligatur intuitu Dei. Hinc enim constat, difficilius esse conjugatis, quam virginibus sacris, iter ad coelum, proptereaque praeferendum esse conjugali coelibem statum, uti faciliorem tutioremque viam ad salutem. Quod autem inquit Phereponus, majori virtute ad conjugium opus esse, quam ad virginitatem: (quando hoc etiam illi daremus) nihil minuit, immo valde auget sacrae virginitatis splendorem. Necessitas majoris virtutis in conjugatis, ut saeculi tentationes superent, coelumque obtineant, infirmitatem prodit medii, videlicet conjugii, quo utuntur ad tam eximium finem consequendum. Ex multis enim itineribus, per quae ab infelici hoc exsilio ad beatissimam patriam conscendi potest, illa minus laudanda, minusque eligenda sunt, quae magis dubiam faciunt consequutionem finis, facileque longius a patria deviare valent. Aliter inter hominum status praeferendus ille foret, per quem difficilius ad regnum coelorum devenitur, qualis est militia, mercatura, aliave instituta, negotii saecularis plena, et mille periculis ac tentationibus obnoxia, majorique idcirco virtute indiga, ne salus aeterna perdatur.

Audi nunc Pherepônum in haec verba loquentem: *Coelibatum non esse rem, quae per se magis placeat Deo, quam matrimonium, sed eum esse demum illi gratiorem, in alterutro sit statu, qui praeceptorum ejus est observantior.* Nempe

non considerat homo, alioqui non hebes, eo ipso gratiorem Deo futurum, qui virginitatem illi dicavit, non solum quod hunc uti aptiorem divinae legi observandae elegerit statum, sed etiam quod bonum animi potius, quam corporis quaerat, et quod ea, quae sunt saeculi, repudiet, carnisque voluptatem ideo contemnat, uti spiritu promptiore ea quae sunt Dei meditetur ac faciat. Deinde praeter illam difficilem atque laudabilem in virginitate abstinentiam a voluptatibus venereis, considerandum est votum, animusque hominis ipsam Deo virginitatem voventis. Hic sita virtus praestantior, hic major laus virginis. Excelso animo vilia, et periculosa, et belluina oblectamenta mundi rejicit: magnum hoc est. Majus est rejicere, ut Deo expeditius vacare possit. Confer igitur nuptias, et sacram virginitatem. Sunt illae humanae fragilitatis, atque infirmitatis subsidium, laudabile et sanctum profecto, et Christi gratia in matrimonii sacramento consecratum. Votum autem virginitatis non sine magna virtute est, immo est magna virtus. Illic delicias, sive oblectamenta quaerimus, illic desideria concupiscentiae implentur; hic vero fortiter superantur ipsae carnis illecebrae, hic pietatis simul ac temperantiae heroicae vires exercentur; et castitas, mensque cum corpore Deo dicantur, ut eo pacto liberioribus pennis evolare homo possit ad Deum, vitamque imitari angelorum.

Atque haec sunt, quae Apostolo non experientia solum, sed coelesti etiam prudentia edocto in 1, Corint. VII, persuasere, ut *virginitatis*, studium nuptiis apertissime, neque uno in loco, praeferret. *Qui sine uxore est* (inter cetera ait) *solicitus est quae Domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cum uxore est, solicitus est quae sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est. Et mulier innupta, et virgo cogitat, quae Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu etc.* Infra addit: *I-*

gitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit; et qui non jungit, melius facit. Quae verba non ignoravit ipse Phereponus, sed eludere se posse speravit, inquiens, Apostolum professum se ita loqui *propter instantem necessitatem,* hoc est; propter tempora illa, quibus graves persequutiones fervebant. Nescio quas eo tempore persequutiones Phereponus ostendere posset inter Corinthios, quum certe rem praesentem, non futuram indicare videatur Apostolus per vocabulum *ἐνεστῶσαν*. Deinde verba illa plerique tum graeci tum latini interpretes aliter exponenda censent, ut nempe loquatur illic Apostolus sive de saeculi molestiis, et incommodis, quae conjugalem statum consequuntur, et *carnis tribulationes* infra appellantur, sive de angustia mortalis hujus vitae, sive de aliis hujusmodi necessitatibus. Sed quid plura? Virginitatis praeferendae rationem non ad ullas persequutiones tunc ferventes, sed plane ad generaliorem causam, quae cuique tempori conveniat, Paulus aperte refert: nempe quia necessitates conjugalis vitae, impedimenta sunt, quominus expedite libereque Deo homines serviant et placeant. Id constat e verbis nuper laudatis. Ipse itidem Apostolus agnoscit in virginibus sacris excellentem quamdam sanctitatis speciem, quae earum statui, non autem conjugali, convenit. Inquit enim: *et virgo cogitat, quae Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu.* Quibus verbis laudat, propriamque virginum dicit non solum immaculatam puritatem carnis, sed etiam abstinentiam ab opere et voluptate carnali. Ceterum negare nemo potest, quin homo conjugali vitae addictus Deo magis interdum placeat, majorique virtute abundare possit, quam alius quisquam sacrae virginitatis cultor, uti neque negare quisquam audebit, quin temere nonnunquam, suisque viribus parum perpensis homines coelibatum Deo voveant. At quorsum haec? Non est in culpa thesaurus, si ille expiletur,

qui se ad custodiendum obtulerat. Quod si conjugato cuipiam major interdum probitas sit, quam virgini alicui: tribuenda est hujusmodi praestantia aliis virtutibus in illo homine conjunctis, quae faciunt, ut in conjugio sancte vivatur, et salutare homini fiat ipsum conjugium. Rursus aut vitia, aut ipsarum defectus virtutum in causa esse possunt, ne virginitas Deo dicata meliores majoresque in homine fructus probitatis ferat. Verum paribus circumstantiis positis, procul dubio virginitas sacra, quam conjugium, aptior atque efficacior erit, ut quis Deo placeat, ipsaque proinde virginitas ex ipsius Dei amore electa Deo placere plus debet, quam nuptiae.

CAPUT XIII.

Mendacium semper malum. Ejus patrocinium a Pherepono susceptum positis quibusdam circumstantiis; sed sine ulla valida ratione. Joci nonnulli ex mendaciorum familia excludendi. Phereponi calumnia dictitantis, patres tam rigide fuisse infensos mendacio, ut ipsi postea tutius mentirentur.

In libris de mendacio, et contra mendacium, atque alibi etiam, pluribus ostendit sanctus Augustinus, peccatum esse quodlibet mendacium, cui revera mendacii nomen conveniat, quum nempe causa atque intentione alterius fallendi enuntiatur falsum. Phereponus autem aliqua mendacia agnoscit, quae culpa careant. In animadvers. ad cap. 5, lib. de mendacio, *ponenda sunt,* inquit, *tantum tria, quae diximus. Primum est, nullum esse oportere animum nocendi mendacio; alterum ejusmodi debere esse mendacium, quod nocere revera non possit; tertium denique, non esse aliam viam, qua imminens malum vitetur.* Eadem repetit Phereponus in animadvers. ad cap. 18, lib. contra mendacium. Et in ista quidem sententia praeivere

censori nostro cum ex ethnicis philosophis atque scriptoribus nonnulli, tum nonnulli etiam e christianis, ex iis praecipue, qui scientiae politicae praecepta literis consignarunt. Inter hosce potissimum recensere juvat duo carissima Pherepono capita, Erasmum videlicet, et Grotium, et nostris etiam temporibus Samuelem Pufendorfium in libris *de jure naturae et gentium.* Quicumque autem ii sunt mendaciorum patroni, ita saecularem quamdam respexisse utilitatem mihi videntur, ut naturam dignitatemque veritatis tunc obliti fuerint. Illa scilicet sublimis, ac innata Deo virtus, immo Deo ipsimet adeo congenita, ut Deus sit ipsa veritas, delicata pulchritudine constat, omnemque abhorret atque exhorrescit oppositae falsitatis speciem. Etenim quum simul verum et falsum consistere non possint, necesse est, ut qui falsum velit, quacumque tandem e causa id velit, veritatem eodem tempore, quantum in se est, perdat, atque pessumdet. Nihil medium occurrit. Atque hinc fit, ut velle falsum in alterius hominis mente (quod profecto vult quicumque mentitur), idem sit ac velle veritatis necem, propterea que velle malum eligere.

Mendacium ergo intrinsece malum est, sicuti et *omne falsum est secundum se malum, et fugiendum,* ut Aristoteles ait. Ejusmodi autem quum sit mendacium, nullo colore dealbari, melioremque naturam induere nunquam potest. Porro duplici jure mendax homo injurium se praebet, divino, ac naturali. Divino; Deum quippe ipsum offendit, dum veritatem ipsam, seu veracitatem mendaci lingua laedit. Naturali; jus quippe naturae exigit, ut nemo sponte alterum fallat, sive in errorem inducat, nemo falsum decipiendi alterius causa tradat, nemo sermonis humani mirabili instrumento ac praestantissima institutione abutatur ad labefactandam fidem in hominum commercio. Ac propterea philosophorum nobilissimi, et plerique sanctorum patrum,

quorum dux Augustinus, omnesque catholicae scholae theologi, nullum esse casum statuerunt, in quo mendacium, dum revera sit mendacium, non sit etiam malum, et culpae insimulandus mendax non sit, quamquam ea in mentiendo esse culpae levitas interdum possit, ut ei veniam facillime sperare liceat. Huc faciunt divinarum scripturarum documenta, nempe Proverb. XIII, 5. *Verbum mendax justus detestabitur.* Et Proverb. XXX, 8. *Vanitatem, et verba mendacia longe fac a me.* Et Coloss. III, 9. *Nolite mentiri invicem.* Et psal. V, 7. *Perdes omnes, qui loquuntur mendacium.* Et Ecclesiastici VII, 14. *Noli velle mentiri omne mendacium,* quod idem est ac edicere, ut nullum proferamus mendacium. Mitto alia scripturarum loca.

Videamus nunc, quibus rationibus ducatur Phereponus in contrariam sententiam. Sed ille nullas affert. Haec tantum addit ad ea, quae supra retulimus: *In hisce sane circumstantiis licitum esse debet mentiri, si non illicitum sit joco mentiri, quod per Augustinum licet. Vide cap. 2.* Utique auctor est Augustinus cap. 2, lib. de mendacio, joca nunquam putata fuisse mendacia; *habent enim,* inquit is, *evidentissimam ex pronuntiatione, atque ipso jocantis affectu, significationem animi nequaquam fallentis, etsi non vera enuntiantis.* Sed nescio, quei hinc inferre potuerit Phereponus, licitum quoque esse mentiri, positis circumstantiis a se enumeratis. Malitia mendacio insita eam habet originem et causam, quod animus mentientis vult verum corrumpere, dicere falsum, et alterum hominem fallere. In jocis hic animus perversus, atque inordinatus abesse potest, et plerumque revere abest; nam qui jocatur, saepe ac saepius alterius decipiendi voluntate caret, idque pronuntiat falsum, quod probe scit ab audientibus sive legentibus esse detegendum, et accipiendum tamquam falsum, non tamquam verum.

Quare neque veritatem jocator hujusmodi laedit, neque proximum fallit: ideoque e mendaciorum numero joca ita composita excluduntur, et culpae notam effugiunt. Verum in casibus a Pherepono propositis manifestissimum est, et decipi alterum, et veritatem laedi, et falsum ita enuntiari, ut mentiens directe, aut indirecte velit alterum fallere. *Ex hoc ipso, quod aliquis scienter falsum loquitur, falsitatem intendit significare: ideo completivum in definitione mendacii ponitur intentio fallendi; sed quasi materiale falsa vocis significatio.* Ita sanctus Thomas in 3, d. 38, 9, 1, art. 1, in corp. Mendacium igitur in iis casibus locum habet, atque adeo turpitudo illa, quae mendacium consequitur, inde excludi non potest. Sed, inquies, mendaci tunc nullus est nocendi animus, et mendacium ipsum obesse per se ipsum nequit, nullaque alia homini via restat evadendi periculi. Quis de ita mentiente queratur? Cui injuria tunc infertur? At non solum animadvertendum est, per illum semper noceri, qui mentiatur; mendax enim, quantum fert ejus actio, errorem semper et falsum in alterius ingerit aut vult ingerere mentem: sed etiam statuendum est, internam e mendacio turpitudinem ex eo non tolli, quod neque sit in mentiente nocendi voluntas, neque vis nocendi in ipso mendacio, dum falsum enuntietur animo alterius fallendi. Nam ut ut concedamus, mentientem in eo casu, alterius vitae, honori, ac rebus nihil officere, attamen juri ipsius veritatis adversatur, quam ille, quantum in se est, offendit, atque conculcat, et facit, ut in proximo pereat. Eodem pacto invisum Deo pergit esse adulterium cum femina, quamvis ipsius vir in eam actionem consentiat, et quamvis non aliter vel ipsius vitae periculo te eidem actioni subducere nequeas. Idem dicas de aliis operibus, aut dictis, ex sua natura atque intrinsece malis, quae illa ratione minime excusan-

tur, quod neque alteri noceant, neque alia sit imminentis periculi effugiendi via. Recte propterea Aug. quaest. 68, in Levitic. *Mendacium*, inquit, *non possumus dicere tunc tantummodo esse, quando proximus laeditur; quum enim falsum ab sciente dicitur, procul dubio mendacium est, sive illo quisquam, sive nemo laedatur.*

Quod si reponas, jocos etiam dari, quibus falsiloquium subest, atque intentio alterius fallendi: ego isthaec peccati nomine accusabo, quia tum reipsa mendacia erunt, et veritati inimica. Ubi tum quaeso est *evidentissima* illa ex *pronuntiatione, atque ipso jocantis affectu significatio animi nequaquam fallentis, etsi non vera enuntiantis*, quam Augustinus deprehendit in reliquis jocis a se excusatis? Et revera sentiunt complures, iique praestantes theologi, inter quos sanctus Thomas, joca etiam, quibus mendacii nomen convenire possit, referenda esse in catalogum culparum, modo quidem gravium, sed fere semper levium. Ipsemet Augustinus post verba a nobis nuper recitata haec addit: *quo genere* (jocorum) *utrum sit utendum perfectis animis, alia quaestio est, quam modo enodandam non suscepimus.* Quibus ex verbis intelligis, vel ipsa illa joca quae sancto Augustino mendacia non putantur, ejus tamen esse naturae, ut jure dubitetur num homini ad perfectam vitam anhelanti convenire possint. Quanto magis idem dicas de jocis intentione fallendi, et veritatis adulterandae causa prolatis, quae revera mendaciis accensenda veniunt?

Sed novam scenam, novam peripetiam repente huc inducit Pherepouus noster. Qui nobis nuper Augustinum exhibuerat nimis rigidiusculum in execrando quocumque mendacio, en eumdem rursus deprehendit mendacem et quidem basilice. *Nec putes*, inquit censor, *qui usque adeo ab utili et necessario men-*

dacio abhorrere se dictitabant, tam rigidos fuisse veri satellites ut nunquam emolumenti causa mentirentur. Contrarium persuadent tot ficta miracula ad venerationem plebis quibusdam ecclesiis et basilicis conciliandam, totque rhetoricae fictiones, etc. Neque hic sistit acutissima Phereponi acies. Causam quoque perspexit, quare tantum odium adversus mendacium catholici episcopi prae se ferrent. *Si liceat,* addit, *id quod suspicamur proloqui, non alia de causa multi in licita mendacia, qualia descripsimus, tam acriter invehebantur, quam ut postea in rem suam fructuosius mentirentur. Simpliciores enim homines non suspicabantur ab iis fucum fieri, qui tam infensos profitebantur se mendacio.* Si et nobis licet hic, non quod suspicamur, sed quod nobis certum videtur proloqui; dum haec Phereponus ait, non bonum, sed perversum se prodit criticum, ut gravioribus parcam nominibus in ipsum jure convenientibus. Age enim edicat nobis suspiciosus iste vir, num inter protestantes quoque adulterium, et reliqua libidinis experimenta, avaritia, fraus, aliaque ejusmodi scelera locum habeant, aut unquam habuerint. Non negabit puto, immo inter aliquos ex ipsis eorum sacerdotibus atque theologis, si verax esse amet, fatebitur istam pestem et olim, et nunc vigere. At qui non dubito, quin ii quoque theologi tum voce tum scriptis in ipsissima illa scelera invehantur. Quae si ita sunt, quid quaeso reponeret Phereponus homini religionis nullius vinculis obligato (quales fortasse multos ipse novit sibi vicinos) dicenti, non alia de causa protestantium pastores, atque theologos ea flagitia detestari, quam ut alienis feminis tutius abutantur, et fraudibus rem suam utilius promoveant? Rideret, irasceretur ve Phereponus. Nihil enim magis in comperto est, quam hujusmodi vitia et simul ab iis cognosci ac praedicari Deo rectaeque rationi in-

visa, et nihilominus vel ab ipsis noscentibus atque praedicantibus, vitio humanae naturae interdum eligi atque amari.

Eadem et Phereponus, et quisquis alius, de Augustino reliquisque catholicis necesse est dicat. Objiciat ille nobis, quaecumque vult, miracula ficta, aliaque religiosorum hominum mendacia. In criminum istorum auctoribus damnandis, si qui sunt, nos quoque concordes habebit. At quo argumento persuadere sibi aliisque poterit, eum in finem mendacia quaelibet, tum ab Augustino, tum ab aliis catholicis affectato odio fuisse proscripta, ut ipsi liberius deinde atque utilius mentiri possent? Homines fuere. Quam aliam quaeris causam, cur mentiti nonnunquam ex iis quidam fuerint? Scilicet meliora videmus, melioraque aliis suademus, ac deteriora saepe nos sequimur. Quamquam quid dico? Quum mitiora semper sentire de omnibus hominibus nos jubeat recta ratio, et prohibeamur suspicionibus nulla ratione innixis alienam gravare famam: quanto minus id nobis liceat, quum de Augustino, episcopis, theologis, aliisque tum sanctitate morum, tum doctrinae soliditate eminentibus viris, sermo occurrit? Neque tanta simplicitas ac inopia mentis in Augustino ejusque similibus erat, ut mendacia detestari, simulque in religione mentiri tutum putarent, quum unusquispiam emunctae naris homo posset sacrilegam fraudem deprehendere, ejusque auctores exsibilandos detegere. Praeterea neque tanta in iis malitiae atque iniquitatis copia excogitari potest, ut qui publice praedicarent, uti *magnum scelus* (sunt haec Augustini verba) *et primum genus detestabilis mendacii*, mentiri in religione et pro religione, hac arte eadem sibi tutiorem utilioremque ad mentiendum viam aperirent. Demum quaenam ab Augustino illiusque similibus conficta miracula Phereponus rite demonstret? Immo nemo acrius quam sanctus Augustinus

(quod et fecere ceteri sancti patres atque concilia) execratus est pias hujusmodi et sacrilegas fraudes. Videat igitur Phereponus dum talia de tantis viris suspicatur, dumque adeo temere tam horrenda illis crimina affingit, cur perversi accusatoris nota inurendus non sit. Certe maligni declamatoris nomen non effugiet.

CAPUT XIV.

Criticae artis abusus non unus, et Pherepono potissimum familiaris. Quae de conversione sua ad Deum Augustinus narrat, superstitionis ac fraudis inique insimulantur ab eodem censore. Depulsa ab Augustino inanis gloriae quaesitae accusatio, a Pherepono in ipsum concinnata propter libros confessionum. Ejusdem Augustini virtutes et sanctitas variis Phereponi calumniis et sophismatibus ereptae. In Manlio Theodoro laudando an excesserit Augustinus. Sinceritas ejusdem vindicata ab objectionibus Phereponi. Non in controversia cum sancto Hieronymo, non in cooptatione sua ad episcopatum, non in declarando Heraclio successore suo Augustinus peccavit.

Sed quando in hanc arenam ingressi sumus, dimittendus tam facile non est Phereponus, majorique cura exigendus est ad normam criticae artis homo ille, qui inter criticos et criticae magistros non bonam quidem, sed magnam sibi jamdudum comparavit famam. Criticam hic latiori significatione capio, quam ab eruditis nonnullis capiatur; hoc est, criticam artem illam, studiumque intelligo, quo alienos in literis, sive in doctrina, errores acute investigamus et deprehensos censoria virga percutimus. Id licitum, id honestum, id reipublicae perquam utile, simulque necessarium est. Nam unde tot errores, ac fabulae, et dogmata stolida, nisi e criticae inopia? Unde recti judicii meliorisque eruditionis restitutio, nisi e critica restituta? Sed quasdam hujusce artis leges ac praecepta percurramus oportet. Ejus finis est, veritatem sive theologicam, sive physicam, histo-

ricam, etc. invenire, et falsum persequi, aliisque vitandum ostendere. Sed tam solicite cauteque veritas investiganda atque prodenda est, ut christianae simul caritatis, ut modestiae, ut justitiae maxima ratio habeatur. Quamobrem a maledictis et conviciis perpetuo abstinendum; calumniae non segnius quam pestis fugiendae; hominem gravem ars mimica, virulentae irrisiones, declamationesque minime decent; in errores vero potius quam in errantes dimicandum; tibique, vel quum triumphas de errore deprehenso, exuenda omnis ambitio. Non ita aliorum vituperationi insistere, ut quae in adversario laudem promerentur obliviscaris, multoque minus in illius probrum retorqueas. Tum dumtaxat acri ac subirato stylo aut venia, aut licentia erit, quum in perditos impios, et effrontes, sive iniquitatis, sive impietatis sibi notae amatores, et in apertos calumniatores, hoc est, in conclamatos aut religionis verae, aut veritatis, aut virtutis hostes pugnandum erit. Ceterum placide agere decet adversus illos, quos non perversus animus, sed humani intellectus, atque naturae infirmitas, a bono et vero deviavit. Quo modulo si quando utendum, tum potissimum uti opus est quum accusandos et corrigendos suscipis magnos celebresque viros; et tum quoque lenitati adjungenda reverentia erit, quum christianae religionis patribus et episcopis, non doctrinae minus quam sanctitatis fama per omnium ora commendatis, dicenda dies erit, veritatis causa id exigente nonnunquam. Ita veritati laboranti simul succurras, ut neque tuae, neque aliorum dignitati quidquam detrahatur. Si secus fiat, non perversae tantummodo indolis et ambitus, et malevolentiae, aliorumque vitiorum specimen dabis, sed ipsam plerumque veritatem, ut ut solertissime quaeras, in itinere perdes.

Atque hae quidem praecipuae forsitan leges morum in arte

critica, quas nunc, ut puto, nihil interest rationibus, aliisve documentis confirmare atque tueri. Juvat potius experiri novis exemplis num Phereponus se talem hic prodiderit criticum, qualem postulat recta ratio. Narrat Augustinus lib. VIII, cap. 12 confess., improvisa vocis *tolle, lege, tolle, lege,* admonitione totum se fuisse conversum ad Deum. Primo *superstitionem ethnicam, ex fortuitis vocibus omina captantem,* reperit hic Phereponus. Deinde subdit, si cui singulari providentia divina id factum videatur, oportere ut ostendat, *opus fuisse ejusmodi miraculo, quo Augustinus intelligere posset sibi legendam scripturam sacram, ut ex ea resciret, quid sibi agendum esset.* Quod quum quotidie audiret a catholicis, non videt censor, cur confugiendum sit ad miraculum. Tandem ait, *rhetorem nostrum omnia exaggerare, quibus persuadere poterat non agi hic de homine vulgari, sed singulari vocatione divinitus ad ecclesiam allecto: quae tamen ex alius calamo rectius fluxissent.* En ergo Augustinum superstisiosum dum omnia captat; en ridendum, quod fortuitam vocem audiens, miraculum putet, atque id aggrediatur, quod tam crebrae catholicorum adhortationes obtinere ab ipso nondum quiverant; en denique rhetorem et callidum quidem, qui omnia exaggerat, ut se tanquam coelestem hominem venditet.

Gratiae Pherepono, qui non et impostorem, fictaeque narrationis propolam nobis hic Augustinum exhibuerit. Sed postquam ne ipse quidem censor eo usque progredi est ausus: oculos mentemque omnium appello, ut perspiciant, quibus oculis hunc Augustini locum Phereponus legerit. Improvisam illam vocem audit Augustinus, ignorat auctorem; et dum concupiscentiae, divinaeque gratiae pugna in ejus corde acrius aestuaret, vocem ipsam interpretatur tamquam divinum oraculum, quod ad

repetendam sacrarum scripturarum lectionem incitetur. Paret inspirationi, perculsusque Apostoli verbis, sibi primum forte objectis totum se Deo exinde dicat. Haec narratio Augustini. Quid hic quaeso rhetorici artificii? quaenam *exaggeratio?* quaenam calliditas? Lege verba Augustini. Historicam narrationem puram putam illic deprehendes; quam si veram putas, mirum est quei accusare possis rhetorico aliquo colore sive figmento corruptam. Sed vitio vertendum est Augustino, quod talia narret, quum haec *rectius ex aliorum calamo fluxissent.* Ipsum Augustinum nequaquam dedecuisse hujusmodi narrationem, ille idem fatetur, qui adverbio *rectius* est usus. Multoque magis id perspiciet lector, nihil in ea narratione inveniens, quod laudem Augustini vel leviter insinuet. Non suas illic virtutes, non sanctitatem, non miracula evidentia commemorat ille; sed fortuitam tantum vocem, unde consummata est conversio sua, dicit se acceptam retulisse, singulari divinae gratiae auxilio. Quis hominem arguat, quod misericordias Domini in aeternum cantet? *Ignorare tua bona,* utar Erasmi verbis in praefatione ad ipsas confessiones sancti Augustini, *stupiditatis est; non praedicare Domini benignitatem, ingratitudinis est; non expendere in utilitatem proximi, quod acceperis, impietas est.* Visiones, ac revelationes propheticas, coelo auctore, experti sunt clarissimi et sanctissimi viri, iidemque etiam evulgarunt. Vide Ignatii martyris epist. ad Philadelph. et Dionysii Alexandrini epistolas apud Euseb. et Cypriani loca multa a Dodwello collecta, et Ambrosii epistolas, ut alios omittam testes, quos bene multos in haec et similia haberem.

Inquit autem Pherepomus, non videre se, cur confugiendum hic sit ad miraculum, quum prodigio nihil opus esset, ut intelligeret Augustinus sibi legendam esse sacram scripturam, quan-

do toties id a catholicis audiverat. Neque videt acutissimus iste censor quam inter se differant, nosse utilitatem ac necessitatem coelestis illius lectionis, et ad ipsam lectionem sese reipsa convertere. Nemo nostrum ignorat, quam periculosa sit ac misera peccatoris servitus; et non exinde tamen ad sortem honestatemque justorum consurgimus. Illud facere ad intellectum, hoc ad voluntatem spectat. Tum vero ipsa quoque voluntas vincula disrumpit ac abjicit, quum interna Dei gratia nos adjuvans concupiscentiam vincit, torpentemque animum fortiter ad se rapit. Innumeris autem modis aversos a se homines Deus ad virtutem vocat, atque perducit. Non fuerit miraculum id, quod Augustino contigit: num propterea non licuit Augustino insuetam illam ac repentinam vocem singulari providentiae Dei tribuere, quae illum juberet consulere codices sacros? nunquid nefas fuit interpretari tamquam peculiare Dei munus, in ea Apostoli verba statim incidisse, quae morbum Augustini protinus ac tandem confecere? Immo et christianae pietatis est, et humilitatis, haec ita interpretari, totumque hoc tribuere immensae numinis clementiae. Atque ita faceret quicumque alius sana doctrina ac religione vera imbutus, et a Phereponi schola alienus, eodem loco fuisset, quo Augustinus, dum sibi non absimilia contigissent.

At quod magis prodit, Pherepónum unice illuc inhiare, ut quantum fieri potest, in Augustinum congerat probra, illud est, quod primo loco objecit, nempe opus hoc Augustini *redolere superstitionem ethnicam, ex fortuitis vocibus omina captantem*. Utique in nullius animum unquam tam delicata religio intravit, ut superstitionem atque ethnicismum objiciendos hic putaret Augustino. Ideo ethnicam aruspicinam, et omina gentilibus dudum usitata, neque satis adhuc e medio sublata, nos execramur, quia e causis omnino incongruis ediscere se posse homo

putat futuros rerum eventus Deo soli perspectos; et curiositate perversa ac temeraria ad ominandum, auguriisque fidem habendam, se abripi sinit: et superos ipsos hujus delirii sui auctores sibi aliisve fingit. Quid simile in Augustini facto? Hinc tumultus concupiscentiae, illinc dulcissima gratiae vox incertum et anxium faciunt. Ad inopinatam illam vocem suas aures percutientem assurgit Augustinus; eamdem pro coeli causa interpretatur; ad legendas Pauli epistolas accurrens locum sibi opportunissimum offendit; et fructus interpretationi respondet. Curiositatem nocentem hic mihi, si potes, inveni; aut causam prorsus ab effectu absonam; aut in interpretante stoliditatem, immo propriam aliquam ominis faciem. Compertum habemus, Deum velle nos omnes salvos facere, ipsumque adeo quorumdam salutem conversionemve curare, ut eos non internis tantum externisque stimulis, sed patentibus prodigiis ad se rapiat. Vim quoque adhibuit Saulo spiranti minas et caedem in discipulos Domini. Alios etiam ad episcopatum, ad eremum, ad monasteria, ad bonam denique frugem hujusmodi arte solicitavit, quorum exempla si congerere huc velimus, facile abuteremur lectorum patientia. Ipse Augustinus memorat hoc loco sancto Antonio anachoretae similia contigisse. Quapropter etsi ne tam aperta quidem sit plerumque vox coeli in hisce circumstantiis, attamen pie sapienterque ii perpetuo faciunt, qui ita omnes eventus interpretantur, ut sibi persuadeant, se per illos divinitus a peccato revocari, et ad justitiae amorem impelli. Tantum proinde abest, ut superstitione laborarit, quod Augustinus egit, ut contra commendandus sit, quod e voce, si ita etiam vis, omnino fortuita, occasionem arripuerit instituendae vitae christianae. Atque utinam Augustinum in pari casu imitarentur coelo obsequentem, quicumque eum imitantur contra coelum peccantem.

Quid mihi est ergo cum hominibus, ut audiant confessiones meas, etc. Sunt verba Augustini lib. X, cap. 3, confess. Ansam hinc sumit Phereponus carpendi Augustini, quod confessionum libros scripserit: *Sunt qui suspicentur* (censoris verba sunt) *quum multa Augustino, ob priorem vitam, ab adversariis, quos non paucos habuit, objicerentur, eum confessiones hasce scripsisse, quasi apologiam quamdam obliquiorem in qua fateretur, veluti apud Deum, quod negare non poterat; cetera vero praetermitteret, aut emolliret, et quaecumque ad honorem suum facerent quasi aliud agens exaggeraret. Quae suspiciones, quamvis forte iniquiores sunt, ex inusitata tamen nascuntur ratione, qua Augustinus cum Deo garrit atque argutatur, rhetoricoque fuco, quo pictae sunt hae confessiones.* Mirabar, si non et hic rhetoricorum fucum Augustino Phereponus objiceret, intercalaris quippe haec apud illum accusatio necesse est, sive opportuna, sive inopportuna, saepe recurrat. Sed quinam sunt isti, quos talia de Augustino suspicari Phereponus ait? Ego neminem alium novi praeter Erasmum, qui in praefat. ad lib. retractat. et confess. aliqua hujusmodi suspicionum semina injecit, inquiens, Augustinum tam diligenter in confessionum libris vitam omnem suam depinxisse, *ut iniquior aliquis suspicari possit, non prorsus abfuisse humanum affectum* κενοδοξία, seu φιλαυτία *cuipiam affinem.* At Erasmus ipse, quamquam homo prurientis linguae, multus est in purgando Augustino ab ista accusatione, idque tam solide atque ex animo facit, ut laudatorem eximium, non vituperatorem Augustini sese hic praestet. Quinam ergo sunt ii, quos non solum suspicari posse, uti Erasmus ajebat, sed revera nunc suspicari, Phereponus fatetur, latere simul atque apparere ambitionem Augustini in confessionibus istis? Patiatur ergo Phereponus, hic non alio-

rum, sed meas me quoque prodere suspiciones. Si Phereponum excipias, nemo talia de Augustino est suspicatus, sive suspicatur. Rhetoricus iste color est, quo invidiam Augustino conflare se posse putavit Phereponus, simulque a se amoliri injustae criminationis, malignique judicii invidiam. Nempe qui toties, atque iniquissime, rhetoricam Augustini culpat, subinde religioni sibi non ducit, ejus artis coloribus abuti, ut sanctissimum et clarissimum virum infamia oneret.

Habemus ipsos confessionum libros. Huc volo sinceros judices. Ego vero nihil dubito, quin cordatus quisque sentiat ac fateatur, longe nimium abesse Augustinum eo in opere ab inanis gloriae siti, atque ab amore sui. Immo paucos mihi ostendas libros, quibus in amorem Dei vehementius excitentur legentium animi atque affectus. Ad haec passim, et minime conquisita modestia, et germana humilitas, et fervens pietas scriptoris elucent, ut pium quemque simul aedificare soleant, et impios convertere ad Deum possint. Nulla autem minus aeque, immo magis perfidiosa suspicio est, quam quae sibi fingit, Augustinum conscribere ista voluisse, partim ut nonnullis, quae sibi objiciebantur, enarratis, cetera aut praetermitteret, aut emolliret, et partim ut quaecumque ad honorem suum facerent, quasi aliud agens, exaggeraret. Necesse est enim, qui ita suspicatur, judicium totius antiquitatis de Augustini pietate damnet, et oculos omnium rideat, qui in ejus libris scriptorem sanctissimum, et pietate nulli secundum, adhuc inveniunt. Deo, non hominibus, loquitur pius ille vir in confessionibus, Deo, inquam, ut Erasmi verba describam, *confitetur, cui mentiri nec pium est, nec tutum.* Ergo Augustinus, si suspicionem pheretponianam auscultamus, credidit, se Deum atque homines decipere posse confessionibus illis. Horret animus talia cogitare de tanto viro, et de libris iis, qui contra-

rium omnino sonant. Sed ipse quoque Phereponus iniquitatem suspicionis istius tandem agnovit et confessus est; nam postquam temperare sibi non potuit, quin adderet *esse multos* (quinam quaeso?) *qui φιλαυτίαν ingentem, religionis specie tactam, hic videre se putant;* subdit tamen, hosce homines ex eorum numero esse, qui sunt *proniores ad male judicandum;* et nimiam indulgentiam potius, quam nimiam severitatem, hic esse adhibendam. Quo verborum lenocinio, fucoque rhetorico quid aliud vult Phereponus, quam uno eodemque tempore calumniari, et calumniatorem parum intentis oculis subducere?

Nunc autem repetendum est, ingeniis malevolis, et affectu occaecatis nihil aeque facile occurrere, quam omnia adversariorum dicta et facta in deteriorem partem accipere, et denigrare, et ridenda exhibere. Quantum id absit a *christiana caritate,* a *justitia,* atque a legibus germanae criticae, nemo probus atque eruditus est, qui non e vestigio intelligat. An id Phereponus ignoret, non quaeram; certe se hic ignarum hujus doctrinae apertissime prodit. Et quod magis mirere, in hoc eodem loco Phereponus, magistrum evangelii agens, meminisse nos jubet, *in evangelio, ejusque auctore Christo, quaerendam esse vivendi normam, non in hominibus.* Utique optimis suis praeceptis pessime homo iste utitur, qui tot calumniosis suspicionibus, tantoque livore famam Augustini aggreditur, judiciumque ceterorum hominum despiciens, in eodem facinora et vitia aut praetermissa, aut emollita fingit, et hanc ipsam, aliasque accusationes sibi alieno nomine perquam subdole proponit. Neque accusationibus contentus, sannas, derisionemque adjungit, inquiens, Augustinum *inusitato modo garrire cum Deo atque argutari.* Sed ab hujusmodi ingeniis caveant sibi Job, David, ceterique prophetae; non enim video quid impedire id genus homines amplius possit, quo-

minus et iis divinis scriptoribus cum Deo disserentibus insultent, aut exemplo sint aliis, ut insultent, quando sibi jam licitum censent irridere Augustinum tam piis affectibus cum Deo colloquentem. Ego multa huc pro Augustino afferre possem: sed tantummodo rogabo Phereponum ipsum, ut christiano pacatoque animo legat, quidquid idem Augustinus ad alios calumniatores obtrectatoresque suos respondit variis in locis, sed potissimum enarr. 3, in ps. 36, et lib. III, contra epistolas Petiliani. Nisi enim tum incipiat et minus amare semetipsum, et magis revereri pietatem ac modestiam Augustini, aut unus ipse sapere dicendus erit, aut de illius ingenio erit prorsus desperandum.

Levissima tamen videantur hactenus memorata, si cum iis conferantur, quae criticus iste habet ad cap. 38, lib. X, confess. Miratur (pag. 476, animadvers.) Augustino *in mentem non venisse, fore ut donatistae, manichaei, aliique ejus adversarii dicerent, eum non displicere sibi, qui tamdiu non tam apud Deum, quam apud homines, de se et suis loquatur; et dum gravia peccata, quae negari non poterant, at minutiora ambitiose prosequitur, laudes suas interea minime omittit.* Miratur etiam, *eum veritum non esse, ne iidem adversarii hic desiderarent confessiones eorum, quae baptismum ejus sequuta sunt, et quae in ejus vita habentur.* Tum laxatis habenis acrius urget Augustini famam, inquiens, malignos homines facile dicere potuisse, non esse mirum, si arti rhetoricae inter pueros venditandae valedixerit, ut majorem utilitatem, amplioresque honores in ecclesiasticis muneribus sibi quaereret, et ambitioni suae, atque impotenti cupiditati inserviret. Fuisse etiam, cur a Deo veniam peteret, quod sacras scripturas interpretari sit aggressus, et tot volumina de iis scribere, quum necessariis subsidiis careret. Quod si paupertatem, aliasque virtu-

tes Augustini quisquam memorasset, iidem dixissent, partim simulatas fuisse, partim falsas; ipsumque Augustinum iis artibus ad summam irrepsisse potentiam, quibus alii illustres utuntur. Et haec quidem maligni illi homines dixissent, aut dicere potuissent; nam quod est ad Phereponum, quamquam is accusationes hasce proponat, teterrimisque coloribus pingat, atque amplissimo sermone prosequatur, non iis tamen fidem habet. *Ad me quidem quod attinet* (postrema sunt Phereponi verba), *ut non sum credulus ejusmodi criminationibus; sic non diffiteor me defensiones Augustini hisce de rebus, libenter lecturum fuisse.*

Modestiam hominis hujus erunt forte qui mirentur; ego rhetoricam potius, illiusque artificia. Sed libentius quoque, quam Phereponus, legerem fateor, quei haec adeo ingeniosa oratio a maledicentiae, et quidem impudentis, culpa excusari, atque defendi possit. Nisi nos cucurbitas ille velit, sciat nos probe intelligere, Phereponum eum esse, qui hic alienis verbis Augustinum acerbissime criminatur, atque etiam tacite significat, nihil magis sibi cordi esse, quam jure vel injuria, opportunis atque inopportunis locis, et cum propriae etiam famae periculo divexare nomen ac libros sanctissimi hujus et incomparabilis viri. Verum quis hominem ferat tam iniquis armis insidiantem Augustino? Si ex ejus sententia maligni tantum homines haec dicere potuissent, quo nomine ipsum compellabimus, qui has accusationes et revera struxit, et callide proponit; atque inculcat?

Rem tamen ipsam levi brachio attingamus. Quae hic Augustino opponuntur, objicere potuissent manichaei, donatistae aliique ejus adversarii, si Pherepono credimus. Potuissent, puto; nam quid odium et ira comminisci, et eructare non possunt? Non tamen objecerunt, quamquam irati, quamquam in Augu-

stini vitam, nedum famam furiose animati, quamquam aliis in ipsum accusationibus usi. Cur tanta in iis temperantia, atque modestia? Non alia sane de causa, quam quod haereticis iis in mentem venire non potuit, criminationibus ejusmodi speciem aliquam veri subesse. Et cur *desiderarent ab Augustino confessionem eorum, quae post ejus baptismum sequuta sunt,* quando nihil audire poterant, quod in confitentis gloriam non concessisset? Novus campus carpendi Augustini Pherepono sese aperuisset, si ea quoque facta, quae certe laude non caruissent, prosequutus fuisset Augustinus. Sed ab aliis sese discat jam Phereponus. Multis criminibus objectis Augustinum Petilianus donatista etiam invaserat. Ad eum palam haec inter cetera vir piissimus respondebat lib. III, cap. 2, contra lit. Petil. *Jam quod sequitur, etsi mihi non audeo coaptare ut dicam: Nihil enim mihi conscius sum: fidenter tamen in conspectu Dei dico, nihil eorum quibus Petilianus tempus vitae meae, postquam in Christo baptizatus sum, criminatus est, mihi conscius sum, etc.* Infra idem repetit cap. 10, et in suae innocentiae testimonium fidenter appellat quoscumque suae vitae conscios habere poterat. *De tempore,* ait, *vitae meae, quod est post baptismum, vobis quicumque me nostis, superfluo loquor ex eis, quae nota esse hominibus possunt. Hi vero, qui me non noverunt, non ita iniqui esse debent in me, ut magis de me credant Petiliano, quam vobis.*

Quod est ad accusationem Augustini scripturas sacras interpretantis, respondebimus infra, uno quippe ictu totum sanctorum patrum chorum, et universa antiquitatis ingenia Phereponus noster hic ferit. Quum vero ille, sive maligni nescio qui homines Phereponi ore loquentes, nil mirum esse dicunt, Augustinum valedixisse exiguis rhetoricae scholae emolumentis; ut in ecclesia,

hoc est in ampliore theatro, uberiorique cum fructu artem ipsam exerceret, suaeque ambitioni lora felicius laxaret: superfluum puto calumniae et maledicentiae notas in ista accusatione conquirere, quippe id in omnium oculos incurrere mihi videtur. Diceres, mirabili ingenio Augustini expellendae famis defuturam fuisse rationem, nisi ad ecclesiastica munia sibi aditum aperuisset. Nemo est tam parum in Augustini vita versatus, qui nesciat, quam longe vir ille piissimus abierit a pravis hisce affectibus, et cur magisterii mediolanensis onus abjecerit. Repetita autem Africa nihil ille antiquius habuit, quam saeculares curas, atque omne honorum genus effugere. Suis facultatibus in pauperes distributis monasticam vitam amplexus est, jejuniis, orationibus, bonisque operibus vacans, donec post exactum triennium in eo sanctissimo vitae instituto, invitus, et nihil tale cogitans ad gradum presbyteri ab universo populo raptus fuit. Episcopatus sarcinam reluctans deinde suscepit; quo in munere quamdiu vixit eam sanctitatem morum, fugam divitiarum, continentiam, humilitatem, zelum, aliasque virtutes in se conjunxit, ut facile mirari debeas, difficile vèro possis imitari.

Sed vide, quei se ab adeo evidenti luce Phereponus expediat. *Ea*, inquit, *maligni homines dixissent, partim simulationem esse, partim satis esse divitem qui haberet, quod aliis largiretur, etc.* Malignos utique ac effrontes esse necesse est, qui talia blaterant, et quicumque alius non solum ista in Augustinum confingere non erubescit, sed etiam placido animo tantam veritatis injuriam proferre sustinet. Cedo tabulas, testes, argumenta, quibus accusationem hanc fulcias. Ciceronis verba sunt in orat. pro M. Coelio: *Aliud est maledicère, aliud accusare. Accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumento probet, teste confirmet.*

Hic certe nihil habent, quo maligni criminationem confirment; immo innumera sunt nobis, quae accusatoribus os obstruant. Et illud in primis certum est, simulatorem virtutis, non eo pietatis, humilitatis, ac veritatis affectu scripturum fuisse, quae ubique legimus in Augustini libris, neque facturum, quae ab Augustino facta fuisse dubitat nemo. Sed ut vetus verbum habet: *Nil probat calumniator, criminatur omnia.* Interest autem hominum omnium non ferre ludibrium tale veritatis, et alienae famae; quotus enim quisque in posterum erit bonus, pius, ac honestus, quem dejicere de loco, et execrationi quorumcumque exponere non valeas, si hypocrisim ac simulationem virtutis, quando aliud non occurrit, objicere et promtum sit, et non illaudabile? Attamen habet hic Augustinus quo se consoletur, exemplum videlicet divini Salvatoris nostri, quem paribus calumniis excipiebant olim pharisaei. Quale vero exemplum habituri sint hujusmodi censores, quo se defendant a crimine sycophantiae videant ipsi. Ego non video.

Neque parum lepida est Phereponi exceptio contra Augustini paupertatem. *Satis divitem fuisse,* inquit, *qui haberet, quod aliis largiretur, et inde tantum sibi sumeret, quantum vellet.* Honestissimae et christianae paupertatis idea caret, qui haec scribit. Dives ille profecto dicendus est, Christi sectator, qui, ut Minutii verbis utar, *non eget, qui non inhiat alieno, qui Deo dives est.* Hic inquam, dives germanam in se paupertatem fovet; nam non opum defectus, sed animus pauperem facit. Homo videlicet nihil cupiens, necessariis tantum contentus, et parcus sibi, et in egenos effusus, et pro Christo nihil proprium possidens: ille vere est pauper. Et mirum est, quei Phereponus ab aliis novatoribus discedens, non solum non damnat mendicitatem monasticam, sed eamdem quoque talem exigit, ut nihil

habeat pauper evangelicus, quod aliis pauperibus distribuat. Quasi non habuerit Christus, non habuerint apostoli, quae sibi ad victum atque vestitum necessaria forent, et quae egenis identidem dispensarent. Episcopum vero in primis hospitalem Paulus desiderat; quod fieri nequit, si nihil ei supersit in alios distribuendum. Illud etiam constat, episcopos non dominos, non possessores esse bonorum ecclesiasticorum, sed ministros, atque oeconomos, eorumque caritati potissimum commendatam esse pauperum curam. *Gloria episcopi est pauperum inopiae providere*, inquit sanctus Hieronymus ad Nepotian. de vita cler. Qua ergo ratione Phereponus et paupertatis gloria Augustinum spoliat, eumque non patitur aliquid habere, quo hospitalem se praebeat, et aliorum indigentiae succurrat? Minus autem excusandus ille mihi videtur, dum et legere potuerit, et falsi arguere non potuerit, quae de monastico Augustini instituto, vel post episcopatum servato, scribit eruditissimus ille monachus Benedictinus e congregatione sancti Mauri, cui debemus novissimam et accuratissimam vitam Augustini. Liceat mihi pauca quaedam describere, quae ille ex variis documentis collecta habet. Lib. III, cap. 2, § 8. *Quum Augustinus in episcopii domo secum clericos suos haberet, cum iisdem formam primorum christianorum Hierosolymis degentium, quibus erant omnia communia, nihil proprium, quantum poterat, sectabatur. In illius societate nulli licebat suum aliquid dicere, sed omnia omnibus erant communia; et quotquot in eam admittebantur hanc sibi legem sciebant impositam, etc. Sic omnes clerici cum eo pauperes erant, simul praestolantes misericordiam Dei ex reditibus possessionum ecclesiae; vel ex oblationibus fidelium, quae singulis pro cujusque indigentia distribuebantur.* Lege reliqua, uti et cap. seq. 3 et 4, tibique palam

fiet, quantum alienus ab omni cupiditate Augustinus foret, et quam praeter jus, quamque inopportune Phereponus virtutes illius suspectas hic facere velit.

Pergit censor gnaviter quaerere, ubicumque potest, Augustini crimina, et ubi non invenit, liberaliter ipse somniat ac facit. In animadvers. ad lib. I, cap. 11, de ordine, pag. 478, vellet ille nunc exstaret opusculum *Theodori de origine et natura mundi.* Cur natum sit Pherepono tale desiderium, divinent quaeso eruditi. Omnia puto excogitabunt; sed germanam fortasse causam non attingent, quam tamen sincerissime nobis censor exponit. *Ex eo enim*, inquit, *intelligere liceret, an hic ei adulctur (quod sane suspicor) Augustinus pro more saeculi sui, quo, si unquam alias, immodicae laudes in usu vulgari fuere.* Votum profecto dignum tali critico, ut si non aliunde certi nimiumque certi essemus de illius odio atque livore contra Augustinum, facile vel ex hoc vestigio intelligere possimus. Et quaenam tandem sunt, quae hic Pherepono suspicionem adulationis ingessere? De Theodoro haec scribit Augustinus: *Vir et ingenio, et eloquentia et ipsis insignibus muneribusque fortunae, et quod ante omnia est, mente praestantissimus Theodorus, id agit, ut et nunc, et apud posteros, nullum genus hominum de literis nostrorum temporum jure conqueratur.* Dic obsecro, quid hic feriat lectorem vel delicatissimum? Etiam si incomparabili ingenio, studioque literarum non excelluisset Theodorus ille, nihilominus ea est ipsi ab Augustino tributa laus, ut neque laudatorem poenitere, neque laudato pudorem incutere deberet. Ad haec non alius est hic Theodorus, quam Fl. Manlius Theodorus, qui a Claudiano, et Symmacho summis extollitur laudibus, et eloquentiae potissimum ac eruditionis gloria commendatur. Memorat ipse Phereponus dissertationem Ru-

benii de vita istius Theodori, quo ex libello elucet, quantus vir quantusque philosophus ille fuerit. Sed praecipue legendus est ejusdem insignis panegyricus inter Claudiani carmina. Attamen ne quid hic dissimulem illustrem egomet auctorem Pherepono indicare volo, hujusmodi suspicioni faventem. Is Augustinus appellatur, episcopus Hipponensis, cujus verba sunt lib. I, cap. 2, retract. *Displicet autem illic* (idest in libro *de vita beata*) *quod Manlio Theodoro, ad quem librum ipsum scripsi, quamvis docto et christiano viro, plus tribui, quam deberem.* Sed hinc volo Pherepouus ipse discat, num pronus ad assentandum foret Augustinus, et an parum rigidus sui ipsius censor esset, quando ne hic quidem sibi ignoscit. Aequi autem ac honesti critici erat, ex hac potius retractatione capere consilium laudandi Augustini, quam ex elogio illo occasionem arripere vituperandi. Quamquam quid dico? Ita me Deus amet, elogium illud retractandum Augustino non erat, quum tale sit, ut lividis tantummodo hominibus assentatorius videri possit. Et revera ab Augustino improbatum minime fuit. Retractationum verba cadunt super librum *de vita beata* inscriptum ipsi Theodoro, non super elogium Theodori in lib. II, *de ordine,* insertum. Deinde nihil aliud emendare in animum induxit Augustinus, quam quaedam in praefatione ad eum librum *de vita beata* non satis graviter dicta, quae cum delicata pietate non bene componi posse putabat: cujusmodi sunt: *Ad id, quod desidero* (hoc est ad obtinendam vitam beatam) *te unum intueor, teque aptissimum semper admiror, etc. Accipe, cujusmodi auxilium abs te certus expectem.* Eadem repetit infra, inquiens, *obsecro te per virtutem tuam, per humanitatem, per animarum inter se vinculum, atque commercium, ut dexteram porrigas. Hoc autem est, ut me ames et a me vicis-*

sim te amari credas , carumque haberi. Quod si impetravero, ad ipsam beatam vitam, cui te jam haerere praesumo, parvo conatu facillime accedam. En quae Augustino librum illum emendaturo non amplius ferenda videbantur. Nam ad ingenium, ac eruditionem Theodori quod attinet, nihil in eo libro Augustinus habet, quod spongia indigeat, quum et in retractationibus ipsum Theodorum *doctum et christianum virum* appellare pergat. Eademque de causa in retractandis libris de *ordine* obelo nullo confixit Augustinus memoratum elogium Theodori, confixurus, si per illud veritatem laesam animadvertisset.

Praestare tamen nolim, placitura haec esse Pherepono, quando ne ipsi quidem *retractationum libri* ab eo gratiam iniere. Pag. 484 animadv. ad lib. II, cap. 29, de Genesi, *Locos,* inquit, *lib. III, de lib. arb. indictos praetermisit Augustinus, dum alios qui multo minus torqueri poterant, explicat. Qua in re an ars aliqua fuerit judicent alii. Candorem quidem et modestiam prae se ferunt retractationes ; sed debent ingenue fieri, retractatis, quaecumque falsa putantur, non paucis quibusdam exigui momenti, relictis gravioribus, ne forte adversarii objiciant se similia sentire. Sed Augustini animum noverat Deus.* Tria contingere hic potuere. Primum est, falsa in Augustini libris ea non esse, quae nunc falsa Pherepono videntur. Proximum est, etiamsi veritati ea adversentur, Augustinum tamen id nequaquam animadvertisse. Tertium denique, animadvertisse quidem, sed noluisse retractare, atque corrigere. Catholicorum sententia est, Augustinum in doctrina *de libero arbitrio* nequaquam aberrasse ; sed quando censori nostro, non secus ac pelagianis tum antiquis, tum recentibus, aliter visum est, nos in iis infelicitatem ac tenebras ingenii misereamur, per-

versam voluntatem non facile accusemus. Errant nimirum, sed se errore duci non putant. Catholicos contra in errore versari sibi persuadent pelagiani; sed et ipsi nos contra votum nostrum caecutire intelligant. Nam et justitia et caritas poscunt, ut in iis similibusque quaestionibus contra animi sententiam a veritate deflexisse putetur, quisquis deflectit, nisi aliter credere nos jubeant contraria argumenta. Atque ita sane de Augustino credendum, ii etiam fateantur, quibus Augustini doctrina quaelibet nondum probatur. Nam quis in animum inducat, usque adeo desipuisse, et a rationis, atque conscientiae legibus descivisse Augustinum, ut sciens prudens erraverit, erroresque in religione turpissimos ac perniciosissimos agnoverit quidem, sed venditare perrexerit? Necesse plane foret, virum excogitare basilice impostorem, ac postremae iniquitatis reum.

Attamen, si quid intelligimus, non alio collineant Phereponi tela, quam ut Augustinum nobis exhibeant hominum nequissimum. Callidissime nempe dubitare censor nos vult, an ars aliqua in augustinianis retractationibus fuerit; ingenuitatem ibi desiderat: et Augustini animum ita in medio relinquit, ut suspicari possimus, num veritatis amore, an consilio illudendi orbis, retractationes scripserit, videlicet ut solis exigui momenti erroribus dispunctis, eam sinceritatis famam sibi pararet, quae fidem postea apud praesentes ac posteros conciliaret gravissimis erroribus intactis, sibique probe perspectis. Equidem non dubito, quin atrocitatem suspicionis, sive calumniae istius, quisque intelligat, simulque miretur, quei batavo, seu helvetio homini tanta adversus Augustinum confidentia esse potuerit, ubi non de opinionibus, sed de interno Augustini animo res agitur. Quas enim criticas leges hic pro se Pherepouus laudet, contra clamantibus cunctis justitiae, caritatis, et honestatis legibus? Quae argumen-

ta adhibere potest, ut crimine temeritatis atque improbitatis sese absolvat? Neque vero tam sui, atque dialecticae oblitum ipsum reor, ut ideo Augustinum fraude hac usum fuisse argumentetur, quia uti is potuit. Nullum crimen esset, cujus et ego reum facere Phereponum, et quemcumque alium deinceps non possem, si vim ullam habere deberet iniqua adeo argumentandi ratio. Conscientiae ergo suae Phereponus consulat, redeatque illuc, ut tantummodo dicat, errasse Augustinum. Errabit vel sic quidem talia affirmans accusator, mea et omnium catholicorum sententia; sed infamiam saltem evadet, quam nunc inurere dum vult Augustino, nescio quei declinare ipse jam possit.

Auctor est Augustinus in epist. 71, olim 10, quae est ad Hieronymum, episcopum quemdam, quod utens hieronymiana sacrorum codicum interpretatione dictionem unam aliter exposuisset, quam antiquus mos haberet, ingentes excitasse turbas in populo, ita ut *coactus demum fuerit velut mendositatem corrigere, volens post magnum periculum non remanere sine plebe.* Insurgit hic Phereponus, et inquit pag. 491: *Mala sane fuisset afra plebs, quae tantilla de causa episcopum suum deserere parata fuit; sed videtur esse, ut probe olfecit Hieronymus, fabella punica, qua hominem terrere voluit Hipponensis episcopus.* Equidem in istam controversiam aegre me rapi sentio, quam non ita dirimere pro uno possum, ut alterum simul non arguam et culpem. Immo liceat mihi dicere, aliquid habeo, quod illic tam in Hieronymo, quam in Augustino desiderem, sive statum controversiae spectem, sive modum. Attamen quod est ad narrationem Augustini de episcopo illo in discrimen adducto ob interpretationem Hieronymi, nihil me solicitat, quod ipse Hieronymus ad Augustinum ea de re scribens, inquit: *Hujuscemodi in epistola tua texis fabulam: quidam frater no-*

ster coepiscopus, etc. Novimus Hieronymi viri alioquin sanctissimi stylum aculeatum, stylum irarum plenum, ac potissimum dum sibi pugnat. Quid mirum, si irato ferventique viro excidit, hujusmodi exceptione se suosque libros, et utilem certe laborem tueri? Cordatus nemo propterea credat, Augustinum fabellae atque imposturae tam gravis in Hieronymi caput auctorem. Quod vero tolerandum fuit in Hieronymo aegre ferente, optimum consilium suum pessime acceptum ab Augustino fuisse, id nescio quei nos tolerare nunc debeamus in Pherepono, quem Augustinus nusquam laesit, quique non irritatus, acrius tamen quam ipse Hieronymus Augustinum accusat. Nimia nempe hominis hujus est confidentia, dum ex arbitrio atque imperio fabulatorem facit virum aeque pium ac doctum, et quantum ejus mores et dogmata docent, a dolis atque imposturis alienissimum. Fac etiam fabella haec fuerit: at aequi honestique censoris erat, Augustinum potius suspicari a ficto rumore deceptum, quam eumdem venditare certissimum ipsius commenti artificem, quum praesertim alio sub coelo ea res contigisse dicatur. Sed ne fabulam quidem fuisse ubi nos contendamus, quis Phereponus contrarium ostendat? Vix etiam evincere possis, Augustinum illic agere de *cucurbita* atque *hedera.* Enim vero numquid mirum est, paratam fuisse plebem illam recedere ab episcopo suo *tantilla de causa?* Etsi levis error futurus ille fuisset, attamen quum videretur episcopus idem sine causa divinas adulterare scripturas: nimio zelo adversus ipsum accendi potuit religiosa populorum cura de veteri traditione tuenda. Jam patet, quibus diris divini scriptores absterruerint homines ne vel unum verbum adderent, detraherent, aut immutarent in codicibus sacris. Patet etiam, quantopere christianis antiquis cordi fuerit, scripturae sacrae exemplaria a corruptoribus tueri. Ad haec Paulo Samosa-

teno antiochenus populus, Nestorio, et iconoclastis constantinopolitanus, arianis populi alii summo studio restitere, ita ut sanctus Hilarius aevo suo diceret, *religiosiores fuisse aures populi, quam corda sacerdotum.* Ipse vero Hieronymus in epist. 81, olim 18, inter augustinianas acrem hanc accusationem delinire postea visus est, ad Augustinum rescribens, et inquiens: *Si legisti librum explanationum in Jonam, puto quod ridiculam cucurbitae non recipias quaestionem. Si autem amicus, qui me primus gladio petiit, stylo repulsus est, sit humanitatis tuae atque justitiae accusantem reprehendere, non respondentem.*

Pag. 522, animadv. in epist. 213, alias 110, Phereponus Augustinum sugillat, quod se episcopum Hipponensem ordinari passus fuerit, vivente adhuc Valerio civitatis illius episcopo. Id Nicaeno canone octavo interdictum memorat, tum subdit: *Non intelligo, quei usus ipse ecclesiae, ex quo constabat, unum in singulis urbibus episcopum esse oportere, non monuerit Hipponensem, hoc illicitum esse. Nam si collegam unum sibi adjungere licuit, quidni et plures? Quam magnam hoc aperuit fenestram adversariis Augustini, dicendi, hominem saepe in utilitatem suam errasse?* Abstinuissent ab hujusmodi calumnia adversarii Augustini, quos inter nunc primas ducit Phereponus, si diligentius perpendissent rem ipsam. Ignorabat Valerius, ignorabat Augustinus, Nicaenum canonem obstare. Cujus rei fidem facit in laudata epistola Augustinus. Immo nihil contra canones tunc agi censuerunt alii Africae episcopi, iique omnium praestantissimi. Audi Possidium in Augustini vita, cap. 8. *Egit Valerius secretis literis apud* (Aurelium) *Primatem episcoporum Carthaginiensem, allegans imbecillitatem corporis sui, aetatisque gravitatem, et obse-*

crans, ut Hipponensi ecclesiae ordinaretur episcopus, quo suae cathedrae non tam succederet, sed consacerdos accederet Augustinus. Quae igitur beatus Valerius optavit, et rogavit satagens, rescripto impetravit. Audi et alia Possidii verba: *Post quam petitionem ad visitandum adveniente, ad ecclesiam Hipponensem tunc Primate Numidiae Megalio Calamensi episcopo, Valerius antistes episcopis, qui forte tunc aderant, et clericis omnibus Hipponensibus, et universae plebi inopinatam cunctis suam insinuat tunc voluntatem; omnibusque audientibus, gratulantibus, atque id fieri perficique ingenti desiderio clamantibus, episcopatum suspicere, contra morem ecclesiae, suo vivente episcopo, presbyter Augustinus recusabat.* Vides Augustinum, quamquam ignoraret, Nicaeno canone hujusmodi ordinationes prohiberi, probe tamen recogitasse, ab ea ordinatione abhorrere consuetudinem catholicae ecclesiae, ipsumque adeo Augustinum obstitisse episcopis, ne se episcopum sacrarent. Sed vicit plurium sententia. Immo exempla similium ordinationum in medium allata fuere. *Dumque illi fieri solere ab omnibus suaderetur* (inquit idem Possidius), *atque id ignaro transmarinis, et africanis ecclesiae exemplis probaretur, compulsus atque coactus succubuit, et episcopatus curam, et majoris loci ordinationem suscepit.* Augustinus ipse ad Paulinum ep. 31, alias 34, de sarcina coepiscopatus sibi a Valerio imposita scribens, hoc idem confirmat, inquiens: *Quod quidem, quia tanta ejus caritate, tantoque populi studio Dominum id velle credidi, nonnullis jam exemplis praecedentibus, quibus omnis mihi excusatio claudebatur, vehementer timui excusare.*

Quem ergo errorem apertis oculis admissum, quam errandi voluntatem ad proprium commodum in Augustino demonstres?

Detrectabat ipse honorificum munus; compulsus a Valerio, ab aliis episcopis, a clero toto, ab universa plebe, se passus est vinci, annuente etiam Aurelio Carthaginiensi, Africae primate. Ex iis nemo suspicabatur, violatum iri propterea canones Nicaenos; et quamquam ecclesiae consuetudo secus agendum moneret, exemplorum tamen ingesta copia rationem omnem cunctandi et recusandi sustulit. Rem ego non probo; neque subinde probavit ipsemet Augustinus, ubi intellexit, Nicaenam synodum aliter sanxisse. Verum eae tunc circumstantiae in Augustini ordinationem confluxere, ut non solum excusatione dignum ille se praebeat, sed iniquae accusationis accusari mereatur, qui tacite nobis persuadere cupit, Augustinum scienter atque lubenter tunc errasse, quod error ipse cederet in suam ipsius utilitatem. Quum vero inquit Phereponus: *Si collegam unum sibi adjungere licuit, quidni et plures?* non videt homo acutus, frustra id peti; nam qui collegam, sive coadjutorem sibi adsciscebat, ea ratione movebatur, quod ipse aut senio aut morbis ad obeunda ecclesiastica munia ineptus jam esset, et collegam hunc sibi successorem deligebat, consentiente clero, populo, ipsisque provincialibus episcopis. Atqui unus collega id implere valebat, quod episcopus senescens implere amplius non poterat; atque unus episcopo morienti successor erat dandus. Quamobrem et superfluum, et incommodum consilium fuisset plures adligere uno tempore coadjutores; nullaque necessitas, nulla potens ratio succurrisset, quae aut suaderet, aut excusaret ut unius, ita et plurium cooptationem.

Alia tamen habet Phereponus, quae in memorata epist. 213, olim 110, sibi non arrident; quippe illic Augustinus Heraclium sibi successorem in episcopatu designat iis verbis: *Presbyterum Heraclium mihi successorem volo.* Canonem LXXVI

apostolorum, et synodi Antiochenae sub Constantio habitae decreta hic violata Phereponus clamat; stupetque, ignorasse Augustinum, illicitum hoc fuisse, quum praesertim consensum coepiscoporum ille non exquisierit, quem tamen exigebat synodus Nicaena. Profecto interdixere canones (et jure maximo interdixere), ne sacri antistites sibi successorem deligerent, atque constituerent. Sic occursum ambitioni, et propriae utilitatis studio, quibus affectibus occaecati interdum episcopi indignos eligere, et episcopis provincialibus, clero, ac populo libertatem electionis praeripere poterant. Sed hoc ad disciplinam spectat, eamque eligendi successoris libertatem eadem ecclesia modo permittere, modo prohibere potest, prout conducibilius videatur. Nam idem quoque periculum quandoque imminet, si episcopi, clerus et populus eligant, ac si unus episcopus, et pius simul episcopus gregi suo, dum vivit, melius consulere interdum potest, quam plures. Illud vero dubium esse non debet, quin Augustinus optimum successorem ecclesiae suae dederit, omni ambitionis, atque utilitatis propriae affectu sublato. Immo id unice a se praestari palam testatus est Augustinus, ne per *ambitiosos et contentiosos* ecclesia Hipponensis perturbaretur post mortem suam, ut aliis in ecclesiis acciderat. Cleri etiam, et populi, duorumque episcoporum suffragio res acta. Sed quod in primis huc facit, illud est, iis temporibus nequaquam obtinuisse in Africa prohibitionem illam de successore sibi instituendo. Suppetunt illic exempla, immo et in nonnullis aliis provinciis, quae adferre non est hujus loci, quippe a Justello, Beveregio, Thomassino, aliisque congesta. Antiochenis autem canonibus Africa se obligari fortasse non censuit; incertumque est, an iidem ipsi canones afris essent satis perspecti. Eadem dici possunt de canone, ut ajunt, apostolorum, cui etiam alia explicatio convenire po-

test. Quare nemo ex africanis patribus ea tempestate illicitum, prohibitumve putabat, sibi idoneos eligere successores, dum cleri, et populi consensus rogaretur, atque obtineretur, et electus episcopalem consecrationem post eligentis mortem expectaret: quae omnia Augustinus praestitit in eligendo sibi successore Heraclio quem Eradium corrupti codices appellant.

CAPUT XV.

Nimius sui amor falso objectus a Pherepono sancto Augustino, cujus conatus in Pelagium ejusque errores fluxerunt ab amore unius catholicae veritatis. Ficta mansuetudo in haereticos perperam afflicta catholicis episcopis. Comprimendae haereses vix ortae, neque erroribus concedendus nimia lenitate aditus. Convicia et contumeliae variae Phereponi in sanctum Augustinum. Quam haec hominem christianum et criticum dedeceant. Quanto contemtu feratur ille in omnes sanctos patres.

Circiter annum Christi 394, *expositionem epistolae ad Romanos* elucubravit Augustinus nondum episcopatu initiatus. Nonnulla ibi occurrunt semipelagianis postea natis faventia; sed emendavit vir sanctus lib. I, cap. 23, retract. confessus, se eo tempore *nondum diligentius quaesivisse, nec adhuc invenisse, qualis sit electio gratiae.* Miratur Phereponus pag. 538, animadv. quei Augustinus sponte, ac a nullo damnatus, dogmata eadem subinde fuerit execratus. Tum oculo in intima Augustini praecordia conjecto, *si nunquam tamen,* ait, *exortae fuissent rixae pelagianae, in iis sententiis mortuus esset. Immo vero fortasse nunquam ita invectus in eas fuisset, nisi Pelagius aliquid in ejus scriptis carpsisset.* Primam vero indignandi in Pelagium occasionem Augustino fuisse subdit, quod Pelagius Romae dum esset, ferre non potuerit ea Augustini ad Deum verba: *Da quod jubes, et jube quod vis,* quae in con-

fessionum libris adhuc leguntur. *Hinc prima origo mali*, inquit censor, *nam nihil magis irritabile est scriptoribus, qui pro scriptis postea tamquam pro aris et focis pugnant.* Qui ne de nomine quidem Augustinum nosset, haec tamen audiens non ignoraret, quam parum fidei debeatur accusationi hujusmodi, ad quam nempe confirmandam nulla ratio accedit. Quis censori huic narravit, irritatum fuisse Augustinum, et ad sententiam mutandam odio adversantis Pelagii fuisse compulsum? Nimium dictatorie ista dicuntur. Sed hujus criminationis iniquitas longe melius se prodet, ubi recogites, quantum a caeco suarum opinionum amore abesset Augustinus. Nihil aliud sunt retractationum libri, quam illustre argumentum ardoris illius, quo Augustinus veritati uni supra suos affectus obsequebatur. Deinde vix alium reperias, qui demissius Augustino se emendari pateretur, et mitius haberet adversarios suos, quamquam interdum procacissimos, et palam rationi ac veritati injurios. Onerare possem librum, si necessitas posceret, exemplis ejusmodi et humilitatis, et modestiae. Denique tam parum cum veritate congruit, Augustinum in iram et odium adversus Pelagium fuisse concitatum, quod hic verba quaedam confessionum moleste tulerit, ut quum Pelagius longe post illa tempora humanissimis literis ad Augustinum datis, responsionem accepisset amicitiae plenam, Augustinus deinde necesse habuerit se purgare, quasi haereticum hominem supra meritum commendasset.

Quod ergo Augustinum armavit in Pelagium, apostolicae doctrinae, veraeque religionis cura fuit. Eadem et armavit in manichaeos, in donatistas, in arianos. A veteri autem christianorum traditione abhorruisse dogmata Pelagii, atque Coelestii, jamdudum ostenderunt eruditi viri, ostendit Augustinus ipse, et ejus temporis ecclesia: quod ne ipsum quidem Pelagium fugie-

bat, qui non aliter quam clanculum, et sub mille verborum ambagibus, ingentique cum simulatione suam huc illuc novitatem disseminavit. Quid faceret Augustinus zelo domus Dei supra quamplurimos ardens? Africanae, atque orientales ecclesiae, sanctus Hieronymus, Paulinus Ambrosii discipulus, aliique classicum protinus cecinere in erumpentem haeresim. In publicam rem tunc et ipse Augustinus operam suam conferendam esse putavit. Quamobrem en veras causas, cur Pelagium, sive ut melius dicam, Pelagii dogmata exagitare coepit Augustinus. Quas commentus est pro suo arbitrio Phereponus, si nos levitatis saltem arguamus, aequo jure proculdubio agemus. Quod si Augustinus procedente tempore renuntiavit sententiis nonnullis, iisque paucis: ex ipsius testimonio, et rei evidentia constat esse factum, quod attentius subinde investigaverit cum scripturarum sacrarum mentem, tum ecclesiasticae traditionis vocem. An vero crimen est meliora discere, et melius sentire? Et nunquid Augustinus pro suis sententiis tamquam pro aris et focis pugnare paratus fuit, qui sententias priores reipsa deserere non dubitavit, statim ac veritas explorata id ab ipso exegit?

Retractavit quoque vir sanctus quoddam aliud effatum suum in expos. cap. VII, 19, 20, ad Rom. uti semipelagianum. Hinc Pherepono ansa praebetur traducendi Augustini tamquam *summopere temerarii* hominis, qui ea olim scriberet, quae, ut ipse deinde contendit, in ecclesia minime tradebantur. Quod si tradebantur, non capit Phereponus p. 536 animadv. *quei damnari potuerint quasi novatores et exitiales haeretici, qui id docebant, quod antea ubique docebatur, et quod cum laude scripserat Augustinus.* Sed frustra invidiam Augustino creare, frustra pelagianam novitatem tueri molitur Phereponus, parum hic se versatum exhibens in ecclesiastici juris oeconomia, immo

et in eorum temporum historia. Esse possunt dogmata quaedam adhuc inter scriptores dubia, atque ab ecclesia nondum calculis postremis definita. Haereticum nomen alterutram partem tuentibus tunc tribuere non licet. Ubi ecclesia sententiam tulit, tunc aliter sentire quam ecclesia, nefas est. Ita fuit tempus, quo sententia de iterum baptizandis haereticis inter haereticas referenda forte non erat. Idem semipelagianis dogmatibus accidit. Non idcirco laesisse fidem dicti sunt Vincentius Lirinensis, Hilarius Arelatensis, Cassianus, Faustus, Gennadius, Sidonius, aliique aut lirinenses, aut massilienses, quod semipelagianismum foverint. Tunc solum execranda coepit esse eorum doctrina de initiis fidei, quum synodus arausicana exposuit, quid hic sentiret, sentiendumque mandaret ecclesia verax. Plerisque autem e patribus nonnulla excidisse videmus, quae deinde sacris conciliis divina oracula promentibus minime probata fuere. Sed illi incaute, inculpateque ita sensere, paratissimi consentire cum ecclesia, si haec in diversam abiisset sententiam; et ideo illis opinionibus addicti fuerunt, quod nondum satis diligenter exquisierant quid apostolica de iis traditio haberet.

Quod ergo ad pelagianos errores attinet, eos sua novitas in oculos omnium incurrens execrabiles statim fecit. Tum protinus in eorum damnationem consensit ecclesia, et concilia non semel ab afris episcopis habita, synodi Hierosolymis, Diospoli, Romae, Antiochiae, aliisque in urbibus celebratae, praetereaque romani pontifices, aliique celeberrimi patrum adversus pelagianam doctrinam illico anathemata exeruere. Quid miratur ergo Phereponus quod execrationi esse in ecclesia catholica Pelagius, ejusque sectatores continuo coeperint? Novam, insuetam atque a traditione abhorrentem doctrinam invehere tentabat id hominum genus; deinde ecclesiae germanam fidem statuenti erroresque proscribenti resi-

stere pertinaciter non dubitavit, mentemque in errore obfirmatam prodere. Hic haereseos stat cardo; hae causae justissimae anathematum. At semipelagiana dogmata, si qua Augustinus tradidit (nam vere pelagiana ex ejus calamo certum est excidisse nunquam) nondum Augustini aevo, immo ne per integrum quidem saeculum ab illius morte, ea fuerunt, ut ipsorum patrocinio laederetur fides. Eidem quoque doctrinae adhaesere piissimi viri, nullo sanctitatis dispendio; quippe traditio ab ipsis nondum satis diligenter consulta fuerat, et controversiae omnes de gratia liberoque arbitrio nondum satis fuerant pertractatae, atque ecclesiastica concilia quid pro certo iis de rebus affirmandum foret, nondum constituerant. Proinde incautus et si etiam velis negligens, sed sine culpa, non autem *summopere temerarius* dici potuit Augustinus, quod non mala fide olim docuerit, quae postea re melius consulta correxit. Innumerae occurrunt controversiae adhuc ferventes, magnis piisque auctoribus utrinque stantibus. Quamdiu ecclesia ambiguam rem in medio relinquat, quamcumque velis partem tueri licitum erit. Sic Augustinus pelagianos haereticis primo non accensuit, ut patet ex ejus sermone 294. Deinde vero pertinaces in errore, et conciliis palam resistentes haeresis incusavit, quod Pherepono nec novum, nec iniquum videri debebat in animadv. ad laudatum sermonem pag. 550. Sed quoniam illuc nostra delapsa est oratio, alia videamus quae Pherepnus carpit in eodem sermone.

Multi jam fuimus alibi in propugnando jure cum ecclesiae, tum principum catholicorum adversus homines haereticos, quos poenis castigare reluctantesque ad meliorem sententiam incitare fas esse diximus. Pherepnus audiens Augustinum ibi de pelagianis ita loquentem: *Sustineat eos mater piis visceribus sanandos, portet docendos, ne plangat mortuos, etc.* mellita

haec appellat, sed statim adjungit: *dehonestata fuisse sequentium temporum incredibili acerbitate; ut propemodum suspicari quis possit, mansuetudinem hanc data opera simulatam, ut major invidia miseris hominibus conflaretur, nisi cederent, utque homines imperiti magis in illos postea exardescerent.* Ut ut modestus cautusque videri et hic velit Phereponus, suspicionem hanc teterrimam non sibi tribuens, sed aliis affingens, eamque illo suo *propemodum* temperans: non impetrabit tamen, quin ipsum tamquam atrocis calumniae auctorem aequo jure hic postulemus. Satis ipse prodit sibi accusationem hujusmodi probari, sibique in votis esse, ut in reliquorum mentibus radices agat. Attamen quantum a caritate et veritate longe abeat ista suspicio facile intelligere potuisset ipsemet Phereponus, si minori odio atque livore suas aggressus fuisset scribere animadversiones. Placide primo erga errantes agere ecclesia solet, et placide monet agendum. Tum si nihil miti adhortatione proficitur, ipsa caritas suadet, ut aspera arripiantur, quo tandem revocentur devii in veritatis et salutis viam. Erga filios in vitia deflectentes non aliter se gerunt amantissimi patres: non aliter erga aegrotos sapientissimi medici. Quis et parentibus et medicis *simulatam mansuetudinem* ea de causa adscribat, quod inutiles eorum blanditias efficaciora deinde remedia subsequantur? Et parentis et medici loco ecclesia est erga errantes in fide. Praeterea quis Augustinum, quis certam fecerat ecclesiam, austeritate solum vincendos erumpentes errores, ut fingenda prius mansuetudo foret? Denique nulla fere emersit haeresis, cui non obstiterint pari methodo ecclesiastici praesules, nihil aliud cupientes, quam rigore abstinere dummodo sanarentur filii. Temere, ne dicam stulte in his omnibus suspicaretur quispiam et animum crudelem, et fictam lenitatem.

At inquit Phereponus, ut ostendat non solum inanem non esse hanc suspicionem, sed suum quoque ipsi se adjungere suffragium : *Has artes a sacrorum praesidibus saepe adhibitas nemo nescit, ejusque rei insigne exemplum videmus in damnatione donatistarum.* Talem criticum, tanta confidentia non dedecet. *Nemo nescit.* Et quibusnam quaeso eruditis haec edisserit Phereponus? Europaeis non puto ; Indis fortasse. Quotus enim quisque est inter nos, qui aut audierit, aut legerit non dicam saepe, sed semel tantum; simulatam a catholicis episcopis mansuetudinem erga haereticos, ut acerbitati, quam solam animo versabant, major deinde excusatio et pervicacibus gravior invidia crearetur? Unos donatistas tamquam insigne exemplum nobis memorat censor, eos nempe quos tot veracibus amicitiae, patientiae et caritatis exemplis ad unitatem ecclesiae reducere conati sunt catholici, ut suas ipsas cathedras iis, etiam si e lite caderent, communes facere non dubitarint. Haeccine simulata lenitas? Nusquam fortassis quam in donatistarum historia, evidentiora habeas ecclesiasticae mansuetudinis documenta. Severissimis profecto legibus postea adversus illos actum est, sed postquam incredibilis pertinacia et immanitas insolita ad schisma et ad errores accessere, nullumque aliud remedium supererat sanandae furiosae gentis.

Profecto, pergit dicere Phereponus, *cum ejusmodi initiis minime consentiunt viginti minimum synodorum intra paucos annos festinatae, pelagianorum dogmatum damnationes, ut episcopis saepius ad damnandos pelagianos adductis, nulla iniri posset amplius ratio audiendarum partium tam saepe damnatarum. Quum enim synodi quempiam damnarunt, honoris esse sui putant, hominem videri jure damnatum, nec patiuntur decreta sua iterum expendi.* Neque pri-

mus fuit, neque postremus erit Phereponus, qui catholicorum praesulum solicitudinem in damnandis et suffocandis, si fieri potest, nascentibus haeresibus, moleste ferat, minimeque probet. Familiare hoc fuit recentiorum quoque temporum novatoribus, immo reliquis fere aetatum omnium haereticis; idemque nascituri haeretici conquerendo sonabunt. Commodissimum sane effugium, et praesidium errori, si liber ipsi aditus per medios populos, per gentem ignaram diutius permittatur. Et certe hic quoque patronus haereticis quibuscumque deerat, quo auctore ipsorum deliriis tuum solum frena offerentur, quum longe lateque diffusa, pluriumque animis recepta, non amplius frenum pati didicissent. Oculos aperiat tandem Phereponus, et catholicorum personam parumper induat. Nullus dubito, quin et ipse tunc nobiscum sentiat, adversus nascentes haereses armandam et muniendam protinus esse plebem Christi. Hoc ipsum statuere veram ecclesiae doctrinam, hoc ipsum oppositam falsi damnare, ac damnatam prodere arma sunt, quae populo sano per vigilantes pastores ministranda novimus. Principiis obstandum est, ne sero medicina paretur. Si contra ecclesiastici praesules agerent, si secus enascenti morbo sese opponerent, ministerium suum, salutemque gregis foedissime proderent.

Inquiat vero Phereponus: At qui putantur errores, fortasse non sint: neque praecipitanda sententia, quam revocare nequeas, et rationibus potius, quam edictis vincendi sunt contra sentientes. Quid porro aliud Phereponus dicat, quam quod singuli novatores dicere hucusque potuerunt, et dicere poterunt deinceps? Ergo nullius erroribus, si audienda Phereponi consilia praecludendum est iter damnatione opportuna, et res in medio relinquendae, dum controversia mature, hoc est post multos annos, expensa appareat, quo in loco sit veritas. Ita nimirum fiet,

ut haereses commodissime serpant, et aut nunquam, aut frustra deinde anathemate percellantur. Ignorare nequit Phereponus ipse, quanta sit hominum in hisce casibus pertinacia, quantumque possit anticipata opinio. Perquam rarissime solis rationibus profligantur haeretici. Atque utinam istius infelicitatis innumera exempla non prostarent adhuc. Quamobrem contra errores pullulantes exerenda confestim incruenta synodorum arma, nihilque cunctandum. Quae via quum expedita et utilis sit, praeterea quoque fallere nos nequit. Nam in catholica ecclesia qui sint errores, facile apparere potest, si videlicet nova doctrina ingeratur, cui obstet antiqua ecclesiarum traditio. Id autem in pelagianorum causa plane accidit; nam ut daremus aliqua in ea controversia fuisse, quae nondum satis liquerent (sunt enim et adhuc nonnulla, quae ad fidem pertinere inter catholicos non creduntur, quamquam sanctus Augustinus eas sententias foverit): attamen quae praecipua erant in pelagianis dogmatibus, a traditione aperta, et consensu ecclesiarum abhorrere deprehensa illico fuerunt, ita ut nulla pars catholici orbis haesitaverit in Pelagio statim, ejusque sectatoribus damnandis. Quae omnia eo quoque faciunt, ut Phereponum ostendant male calculos ineuntem, dum ait, *cum ejusmodi initiis*, idest cum priori mansuetudine, *minime consensisse festinatam dogmatum pelagianorum damnationem*. Nimium perniciosam ac damnabilem lenitatem exigit hic homo, ne ferens quidem opinionibus perversis haereticorum theta nigrum solicite praefigi, nulla interim in eorum personas castigatione adhibita. Iterum dico: nihil differenda est damnatio errorum serpentium ut cancer. Hoc poscit christiani gregis cura; hoc semper in more fuit vel apud ipsos haereticos, ubi in eorum sinu coepit aliquis nova dogmata promulgare. Dudum vero palam factum est, ecclesiam decipi hic non posse. Sat placidi fuere, sat

officio suo sunt functi pastores, qui errantem Pelagium toties monuere, et auctoritate scripturarum aeque ac traditionis compressum ad diverticula confugere coegerunt, et tamdiu sustinuere, ut errori valediceret, si vellet.

Ad alia transeamus. Parum Pherepono fuit, calumniosis suspicionibus Augustini famam impetere; conviciis quoque ac dicteriis in eum saepe ac saepius invehitur. Ipsum modo ait *in declamando probabilia sequi, non explorata, solitum fuisse;* eique *academicum ingenium sibi non satis constans* tribuit: modo ejus rationes ita contemnit, ut inquiat: *Profecto non sophista tantum, sed propemodum ineptus haberetur, qui talia hodie scriberet.* Alibi addit: *Mirum est, quam Augustinus calluerit artem pauca et perspicua dogmata philosophica aut theologica multis verbis et obscuris dicendi, atque impediendi.* Ad haec *proletarium interpretem* appellat *et rhetorem numidam, et rhetorem semiplatonicum, criticae plane imperitum,* et irridendi causa, *oraculum Numidiae et philosophum poenum et Aristotelem,* quamquam alibi *Carneadem poenum, et Carneadem nostrum* potius vocandum affirmet. Ridet Augustini quaestiones in evangelia, et ait: *Unde intelligere licet, finem Augustini in hisce libris non fuisse inquisitionem veri sensus sed commentitiarum allegoriarum, ad quas inviti evangelistae torquerentur;* quam censuram acutis hisce salibus concludit: *O cerebri felices, qui in tam levibus argutiis acquiescebant!* En alteram alibi exclamationem non minus gravem: *O felices homines qui tantam eruditionis famam tam facile sibi pepererunt! Sed o stipites, qui talibus olim plaudebant, aut etiamnum serio favent!* Accipe et aliam: *O vacuam studiosis scripturae Africam! O stupidos, quibus haec admirationi erant, et qui tam verbosas disputationes, ut nihil di-*

scerent legere sustinebant! Alio loco nos monet, *argutandi immodicam et intempestivam cupiditatem, et Africanam ἀπεραντολογίαν obstitisse, ne Augustinus judicio suo uteretur.* Eadem alibi repetit his verbis: *Si quid occurreret, quod speciosae declamatiunculae occasionem praeberet, aut praebere videretur, id vero avide arripiebat, et punicae eloquentiae vela pandebat.* Plus etiam veneni intus habet, quam in cortice appareat, id quod censor idem alibi scribit. *Dolendum est,* inquit, *Augustinum non quod verum esse accurato examine compererat, sed quod expediebat dici et ῥητορικωτέρως apud imperitum vulgus poterat tractari protulisse.* A prioribus non abludit, quod animadvertit idem criticus alio in loco inquiens: *Augustinus adsuetus platonicis argutiis, plura saepe scribit, quam intelligit, consequentiasque passim admittit quasi bonas, quae si negentur, statim corruunt omnes ejus ratiocinationes; neque enim ullo modo probari possunt.* His, et aliis bene multis, quae congerere non est opus, Augustinum Phereponus liberalissime vexat, atque hoc sale perfricat.

Memini me ante paucos annos legere librum, cui titulus est *Parrhasiana.* Ejus auctor pag. 250 de eruditis viris eorumque vitiis scite agit, indicans cur id hominum genus in multorum odium incurrat et despicatissimum habeatur interdum. Gallicis ergo verbis optare se ille ait, *ut non modestiae minus quam eruditionis gloriam in suis libris quaerant; ne animose affirment nisi quidquid evidenter probari potest; ut lenitate invicem ac indulgentia ceteros homines antecellant; ne aliis armis se tueantur, aut alios aggrediantur, quam rationibus, et sine felle, sine petulantia; ut tantum denique elegantiae et venustatis suis in moribus prodant, quantum in stylo praeclarissimorum scriptorum apparet, cui verisimile est respondisse*

etiam vitae rationem. Quis ejusmodi viros non diligeret, immo non omnibus quae in manu sua forent, beneficiis cumularet? Haec ille non graviter minus quam vere. Cum hisce legibus atque consiliis, quae non dubito quin probet ipse Phereponus confer nunc phereponianas exclamationes, convicia, dicteria in sanctum Augustinum effusa. Quod quum feceris quam opinionem induas de homine tam impotenter ferociente in sanctissimum ac ingeniosissimum virum, omnium saeculorum ceterorumque hominum memoria commendatum? Addo: quodnam judicium habendum foret de *Parrhasianorum* scriptore, si tanta asperitate, felle, ac supercilio in tam illustrem virum is, et nihil quidem ab ipso laesus, ea scriberet quae nunc in eumdem Phereponus et scribit, et publica esse jubet? Quid si idem unusque esset *Parrhasianorum* auctor et Augustini conviciator Phereponus? Equidem puto longiori sermone hic opus non esse, ut appareat, quam pessimo exemplo Phereponus haec fuerit ausus, quaeve poenae homini tanta maledicentia utenti apud cordatos viros debitae sint. Neque vero is sum, qui velim praeclarissimos scriptores nullius censura attingi, quive errores magnorum virorum et sanctorum potissime patrum dissimulatos semper cupiam, aut caeca veneratione exceptos. Non is profecto sum; censoriam artem probo; ingeniorum libertatem qua decet moderatione adhibitam laudo; adeoque me comparatum sentio erga verum, bonum et pulchrum, ut quidquid iis adversari mihi videatur, ne in Augustino quidem feram; et porro si res posceret, ne dissimularem quidem. At ipsi eruditorum censurae sunt suae leges, est suus modus. Nunquam in censura contumeliis aperiendae fores; rabies, acerbitas, ac turbulentae animorum perturbationes et calumniae potissimum eliminandae; modestia, aequitas, caritas quam fieri potest accuratissime, et

perpetuo ante oculos habendae. Sed tum praecipue urgent hae leges, quum censura exercenda est in viros illustres, pietate spectabiles, ingenio admirandos, pluriumque saeculorum consensu commendatos, et praesertim si bona fide in errorem prolapsi deprehendantur. Si secus fiat non eos quidem risu dignos efficiemus, sed nos omnium execrationi exponemus. Quid enim aliud promereatur tanta censoris ambitio, audacia, atque inverecundia? Cur autem has poenas referre non debeat in Augustino tam acriter insectando Phereponus, ego sane non video.

Hic tamen familiaris est Phereponi stylus. Immo ut Augustinus habeat, unde se consoletur, reliquos sanctos patres eidem Phereponus adjungit, omnesque uno colore denigrat, una voce exsibilat. Pag. 491, animadv. in epist. 71, alias 10 Augustini inquit, eos *voluisse videri egregios interpretes scripturarum, quas non intelligebant, quum ex sola versione saepe obscura et vitiosa penderent.* In notis ad epist. 175, olim 90, pag. 519, africanos patres declamatoribus infirmis accenset, eosque tamquam criticae prorsus imperitos irridet, quod etiam de patribus graecis scribit pag. 599, *quum constet* (sunt ejus verba) *propemodum omnes imperitos criticae sacrae, et infelices scripturae interpretes fuisse: quidquid dictitent qui nec eos nec scripturam sat studiose legerunt.* Tum addit in notis ad epist. 117, de sanctis patribus: *Qui tam negligenter legebant scripturam, et tam oscitanter laudabant, eos nobis quasi egregiorum interpretum exemplaria proponi quis ferat?* Ad haec illos passim arguit, quod anathematum potius terrore, minisque edictorum, quam rationibus et scientia plebem regerent, instruerent atque in officio continerent. Suspicatur etiam pag. 590 in notis ad cap. 23, lib. XVIII de civ. Dei, multos patrum olfecisse quidem suppositionem sybillinorum carminum,

sed quia rudis plebecula tam levibus capiebatur rationibus, quam gravibus, eos arripuisse hoc argumentum, ut alia multa, quia conducebat causae, non quia verum iis videbatur. Deinde in notis ad cap. 43, libri ejusdem, quod Augustinus, aliique eorum temporum episcopi non paterentur hieronymianam bibliorum interpretationem anteferri versioni τῶν LXX, dolet is, *tot ac tanta apud veteres inveniri specimina non fidei circumspectae, et firmis rationibus nixae, sed credulitatis inconsultae et omnia temere arripientis ; nisi quis politicam calliditatem, ut nunc loquimur, malit haec haberi.* Qua ex re infert, *praeter Christum et apostolos non esse quaerendos magistros, in quorum auctoritate adquiescamus.* Quae quum audis, audire etiam tibi videris Johannem Clericum paria in quaestionibus hieronymianis declamantem. Sacris quoque conciliis pag. 605 animadv., auctoritatem omnem Pherepónus adimit, atque ignorantiam, factiosos affectus, et ad errandum facilitatem dictatorio more tribuit; immo quid non tribuit? Alia omitto, multa uno verbo conclusurus. Sordent Phepono omnes sancti patres; infantes sunt prae recentioribus; nemo inter illos tolerabilis scripturae interpres; et ne ipse quidem Hieronymus hic multum eminet; mille denique vitiis et infirmitatibus abundant, ut stulti sint, qui eorum auctoritati adquiescant, eorumque scientiam suspiciant ac ament. Ita se ille aquilam, ceteros fere omnes reputat noctuas.

CAPUT XVI.

In sanctorum patrum libris distinguenda *scientia dogmatum, legumque moralium*, ac *pietatis*, a *parergis*, hoc est, a rebus ad artes profanas spectantibus. In his nihil interest, an interdum defecerint, imperitique deprehendantur. At in illa praecipua scientia eximii fuere, ideoque veneratione ac laude digni. Allegoricae sacrarum literarum interpretationes non vituperandae apud sanctos patres, et quando utiles illae, aut inutiles sint. Phereponi artes, ut Augustinum deprimat. Lumen a coelo rogandum, ut veritas capiatur, errores evitentur. Hebraicae linguae peritia an et ubi necessaria theologiae cultoribus. Drusii et Grotii exempla catholicae religionis veritatem confirmant.

Sed quando istam camarinam movere aggressi sumus, juvat etiam addere, quae in Augustinum hac potissimum de causa Pherepouus effudit. Pag. 479, miram confusionem in libris *de ordine* invenit, oratque lectorem, *ut conetur ex iis quae libro II, cap. 4, habentur apud Augustinum, conflare disputationem perspicuam, et via ac ratione dispositam; quod si praestet erit illi magnus Apollo.* In animadvers. ad quaest. in heptateuchum, pag. 530, dicam eidem grandem impingit, quod sibi versiones Aquilae, Symmachi, aliorumque satis notas, non compararit; quod tot quaestiones in sacram scripturam proposuerit; tot etiam libros conscripserit, necessariis destitutus subsidiis. *Credo,* inquit, *excitatum fuisse adulationibus, aut stulta admiratione afrorum suorum, ut non desineret dictare, dum illa dictata sua tam avide excipi videbat. Sic homines putant se magnos ac eruditos, non quia sunt, sed quia ab aliis putantur, sumuntque inde audaciam, quae persaepe male eis cedit.* Aeque acerba legas in notis ad enchiridion, pag. 559, et pag. 586, et alibi ad nauseam usque. Haec autem in unum compellere locum placuit, ut homini nulla moderatione scribenti, simulque censurae illius petulantissimae

uno responso obviam eamus, pacato tamen, si fieri id poterit, animo; non quod nobis spes sit vertendi ad meliora Pherepuni, quem nimium aestimatione sui aliorumque contemtu occupatum video, sed ut habeant minus periti e nostris, quo vel apud se, vel apud alios tueri valeant contra hujusmodi caecos impetus veritatem, et Augustinum non minus, quam ecclesiam catholicam.

Multa sunt, quae in libris sancti Augustini ceterorumque patrum exquiri possunt, grammatica videlicet, rhetorica, didactica, logica, physica, eruditio, linguarum peritia, critica, chronologia, et aliae id genus disciplinae, quae nunc excoluntur magna animi contentione a literatis hominibus. In his omnibus non negamus immo sincerissime fatemur, reperiri posse et revera offendi multos nonnunquam patrum defectus, et si etiam velis, postremam quandoque imperitiam. Accurata critices scientia in plerisque desideratur; severam eloquentiam in nonnullis frustra quaeras; si Origenem, Hieronymum, et Epiphanium excipias, vix alium inter ipsos habebis hebraicae linguae gnarum. Declamant interdum; alibi parum recte ratiocinantur. Apocryphis quandoque utuntur, aliaque peccant, quae temporibus istis, ac in tanto lumine scientiarum et artium, in homine philologo aut non feras, aut saltem non laudes. Sed praeter has artes ac scientias alia est scientia libris sanctorum patrum consideranda, nempe divinorum dogmatum, legumque moralium cognitio, atque traditio, per quam aut exponuntur, aut suadentur, quae Deus per scripturas sacras et voce Unigeniti sui credenda atque agenda mandavit ecclesiae suae, suisque fidelibus. In hac autem scientia nos dicimus excelluisse, atque excellere illos, qui nomine sanctorum patrum ab ecclesia tamen, non a vulgo donati sunt. Intercedit quippe non exiguum discrimen inter eosdem, quum vulgo sancti patres appellen-

tur, quicumque christiani scriptores doctrina, vel antiquitate conspicui fuerunt, ut Tertullianus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Lactantius, Eusebius; nos vero eos hic tantum intelligamus, quos ecclesia ipsa probavit, atque sinceros, ac eruditos suae, seu potius apostolicae, et christianae doctrinae testes, magistros, et judices esse declarat, quales sine controversia sunt Athanasius, Basilius, Nazianzenus, Nyssenus, Chrysostomus, Cyrillus Alexandrinus, Cyprianus, Hilarius, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, Leo, Gregorius, aliique similes sanctissimi aeque et doctissimi viri.

Monitos autem lectores volo, tum in scripturis sacris, tum in libris patrum, distinguendam esse materiam praecipuam et propriam, quae ἔργον dicitur, ab aliis rebus, quae illic habentur praeter praecipuum argumentum, et πάρεργα dicuntur. Proprium eorum librorum argumentum est coelestis illa scientia, per quam constat hominibus divina revelatio, legesque omnes et consilia tum credendi, tum operandi produntur. *Parerga* sunt, quod est, ad scripturam sacram, et ad ipsos patres, alia omnia, ex quibus haec hominum erga Deum officia minime pendent, cujusmodi sunt scientia temporum, locorum, numerorum, astronomiae, linguarum, criticees, physicees, aliarumque artium. Nihil ergo aut parum refert christianae rei, quod in *parergis* interdum, et saepe etiam, deficiant patres, dum in praecipuo negotio procedat certissimo gressu illorum chorus. Dic ergo ipsos declamatores; id temere plerumque dices; attamen sinam te dicere, nobis sanctos patres non esse perfectioris eloquentiae magistros. Dic ignaros criticae, dic physicae imperitos, parum in logicae usu accuratos, in astronomiae, eruditionis, et geographiae scientia hospites, dic plura ejusmodi. Non moramur. *Parerga* sunt isthaec in patrum libris, neque hinc accessit laus ipsis, neque ob eam causam

tanti aestimantur, et commendantur in ecclesia. Evangelica doctrina fideliter ac religiose ab ipsis tradita, per quam ducimur tum ad sanam fidem, tum ad perfectam morum disciplinam, ea est, quam apud sanctos patres plurimi facimus. Linguarum, aliarumque artium studio excelluerunt utique duo proxime praeterita saecula, ut collati cum recentioribus scriptoribus veteres patres, infantes in ea eruditione (si duos excipias) nunnunquam deprehendantur. Verum nemo superavit, pauci etiam aequare possunt beatos illos viros in praecipuae eruditionis christianae scientia, hoc est, in divinorum dogmatum et legum peritia. Ad hanc enim aptiores ipsi fuere, et in eamdem incubuere diligentius, tum quod propiores essent apostolis, et longius latiusque diffusam traditionem colligere ipsis tunc facile foret, tum etiam quod iis animi virtutibus abundarent, et coelestibus donis illustrarentur, quae ad rectam christianae doctrinae conservationem atque intelligentiam in primis exiguntur. Perspicacia profecto ingenii, et criticum judicium, et linguarum cognitio, aliaeque artes, non parum conducunt, et interdum etiam necessariae sunt ad explicanda, ac intelligenda scripturarum, divinaeque fidei *parerga*. At ad coelestem illam scientiam, circa quam scriptura sacra, sicut circa materiam propriam, versatur, et quam Christus apostolis, et per apostolos ecclesiae suae tradidit, plus conducit, magisque necessaria est ingenii utique non vulgaris assidua meditatio, animus pravis cupiditatibus et opinionibus liber, sincerus Dei amor, pietas, humilitas, aliaeque virtutes, quas sanctis patribus non defuisse historia nos docet.

Quod si in plerisque patrum desiderata est hebraicae linguae peritia, quam nempe omnium maxime necessariam nonnulli clamitant ad intelligendos codices sacros: primo respondemus, evangelicam doctrinam graece propositam fuisse ab apo-

stolis ac discipulis Christi, adeoque graecam linguam satis fuisse, ut divina dogmata, sacrataeque Christi ac apostolorum leges recte a patribus perciperentur, ac traderentur. Secundo, quod est ad vetus testamentum, vulgata versio τῶν LXX, ab apostolis ipsis usurpata, et vulgata latinorum satis atque abunde exhibebant omnia scripturae loca, quae alicujus momenti sint sive ad imbuendos fideles tota scripturarum doctrina ac historia, sive ad judaeos, haereticosque refellendos. Quae illic indigere videntur ea linguarum et critices scientia, quam tantopere quidam efferunt, *parerga* sunt, hoc est ad ecclesiae aedificationem minime necessaria. Et si qua supersunt ad doctrinam spectantia neque satis perspicue in graecum latinumve sermonem conversa, haec ipsa ex multis aliis locis, quae in vulgaribus versionibus aperta sunt, illustrata, obscuritatem omnem jam posuere, et saltem de fide versionis nulla in iis locis controversia fuit; aut si fuit ad peritos linguarum res deferebatur. Quamobrem constanter affirmare licet, nullum vel de Deo, divinisque legibus, et decretis, vel de Christo, ejusque adventu, operibus ac documentis e sacra scriptura dictum produci posse, ad quod intelligendum, explicandum et propugnandum non pervenerint sancti patres, et satis non sit ac perpetuo satis non fuerit ad ejus intelligentiam graeci aut latini textus vulgati fides.

Tertio, experientia ipsa constat, judaeos, ethnicos, atque haereticos validissime confutatos, et victos, et ad fidem Christi conversos ea dumtaxat methodo ac scientia, quae in patrum libris apparet, quaeque nunc sordet ingeniis non tam criticis, quam ambitiosis. Ea quoque methodo, ea scientia usi sunt apostoli ipsi, atque apostolorum discipuli. Nihil autem, quod sit momenti alicujus, proferri potest ex hebraicae linguae, criticesque peritia, quo non sint usi patres graece latineque solum eruditi ad christia-

nae doctrinae amplificationem, atque tutelam. Nam quaecumque a recentioribus tanto cum fastu et discutiuntur et illustrantur in scripturis, felicius profecto, quam praestitum olim fuerit, ea propemodum omnia nihil aliud quam *parerga* scripturarum sunt, nihilque magni momenti per illa adjungitur ad illustrationem doctrinae, ac religionis christianae. Utilia sunt, laudanda sunt, non nego; at nunquam ejus necessitatis, quam sibi nonnulli somniant. Eamque ob causam apostoli nunquam aut praecepto aut consilio commendarunt tamquam necessariam christianis hebraicae linguae peritiam; et qui eos viventes auscultarunt, istius aut praecepti aut consilii nunquam meminere. Immo fuere inter ipsos Christi discipulos, quos non novimus in eo idiomate excultos, quum et pateat ipsos graeca versione τῶν LXX, fere semper usos, et primos episcopos ac patres ecclesiae in sola graeca lingua fuisse versatos. Aliud ergo est, in veteri testamento vim alicujus dictionis, chronologiam, genealogias, pondera, mensuras, chorographiam, idiotismos, eruditionem historicam, aliaque id genus difficilia explicare diligenter, ad quod judaicae linguae cognitio necessaria est, ibique sancti patres aperte vincuntur a recentioribus; aliud vero est ad aedificationem fidelium ex iisdem sacris codicibus dogmata fidei ac morum elicere, eaque secundum Christi mentem exponere; hic enim praecellere, aut saltem maximi faciendam esse patrum scientiam nos affirmamus, eamque solis vulgatis versionibus, et meditatione, et traditionis collatione, aliisque ingenii ac animi virtutibus comparari potuisse.

Quarto irascuntur quidem ac rident neoterici non pauci sed immerito, quod allegoriis nimium indulgeant sancti patres, dimisso literali sensu, qui procul dubio et praestat allegorico, et rem vere conficit in investigatione ac tutela veritatis contra inimicos christiani aut catholici nominis, et quem prae aliis sequutus est incompara-

bilis ingenii vir sanctus Johannes Chrysostomus. Non est, quod hic nos ostendamus, mystice multa esse dicta in divinis scripturis, sanamque esse, atque ab ipsis apostolis exemplo comprobatam methodum interpretandae quoque atque exponendae per allegorias et tropologias sacrae scripturae. Id esset actum agere. Ibi solum laude carere potest, aut etiam culpari, immodicus atque inopportunus mysticorum sensuum usus, et ad eos lepide violenterve contorquere sacras historias. Quod quum contingit, is et ego sum, qui indignatione commoveor, et moleste fero inutilem plane laborem illum. Et quamquam reliquae etiam allegoriae vel probe deductae, neque in libris, neque in concionibus sacris me multum afficiant, eo tamen confidentiae nunquam veniendum esse sentio, ut cum Pherepono pagina 477 animadvers., dicamus: *Allegorica figmenta qui probet, neminem eruditum nunc inventum iri puto.* Suus quippe et allegoriarum est bonus usus apud populum, quem hujusmodi quoque argumentis ad officia pietatis, et ad reverentiam mysteriorum impelli cernimus. Patres autem, ceterique veteres episcopi, quibus familiare ac necessarium tunc erat plebi suae explicare divina eloquia, allegoricos quoque sensus interdum adhibendos esse arbitrati sunt, quod illos etiam ad utilitatem populorum facere intelligerent. Allegoriis autem sunt usi iis in locis, in quibus et critica subtilitas, et literalis sensus nihil per se ad informationem pietatis conferre videbantur, uti in historicis rebus non raro accidit: idque eo maxime placuit, quod tricae criticorum locum dumtaxat habent inter eruditos, aut inter homines in religione discordes. Apostolus vero non uno in loco agnovit, totam scripturam ad institutionem ac aedificationem nostram tendere. Rom. XV, 4. *Quaecumque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per patientiam, et consolationem*

scripturarum, spem habeamus. Rursus 2, Tim. III, 16, *omnis scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in justitia, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.* At multa in scripturis habentur, quae nisi mystice et allegorice exponas, ad eruditionem justitiae solo sensu literali difficile inservire possint. Vide Augustinum in libris de doctrina christ.

Quod ergo hic prae omnibus animadvertendum censeo, illud est: hisce mysticis atque allegoricis interpretationibus tum solum indulsisse Augustinum, et reliquos propemodum patres, cum ad populum verba faciebant, aut suas elucubrationes in institutionem et aedificationem plebis emittebant. Quod si res erat adversus haereticos, ethnicos, atque judaeos, tum maxima, immo unica cura iis de literali sensu fuit, cujus vim atque necessitatem tunc omnes intelligebant. Si allegoriis tantum productis dogmata statuere, ac tueri se posse credidissent patres, non immerito nunc aspere exciperentur a censore Pherepono. At literalis sensus arma tunc ministravit. Si quando allegoricus in ea dissidia irrepsit, uti ornamentum accessit, non autem ut argumentum veritatis; et tum solum accessit, quum aliunde confirmata valide ac evidenter fuerant ecclesiae dogmata, aut quum literalis sensus aliquid sonaret a dignitate numinis, atque a constante fidei doctrina dissonum. Alium testem hic nolo, quam Augustinum ipsum in tot disputationibus susceptis contra arianos, donatistas, manichaeos, pelagianos. Immo eumdem audi in epistola 48, nunc 93, ad Vincentium, cap. 8. *Quis non impudentissime*, ait, *nitatur aliquid in allegoria positum pro se interpretari, nisi habeat et manifesta testimonia, quorum lumine illustrentur obscura?* Ad haec in lib. de gen. contra manich., lib. II, cap. 3, literalem sensum, dum fieri potest, re-

tinendum, et praeferendum docet, in haec verba scribens; *Sane quisquis voluerit omnia, quae dicta sunt, secundum literam accipere, id est non aliter intelligere, quam litera sonat, et potuerit evitare blasphemias, et omnia congruentia fidei catholicae praedicare; non solum ei non est invidendum, sed praecipuus multumque laudabilis intellector habendus est.* Lege et reliqua. Sed luculentius, quae sua mens hic fuerit, Augustinus prodit lib. XVII, cap. 3, de civ. Dei. *Mihi*, ait, *sicut multum videntur errare, qui nullas res gestas in eo genere literarum aliquid aliud praeter id quod eo modo gestae sunt, significare arbitrantur; ita multum audere, qui prorsus ibi omnia significationibus allegoricis involuta esse contendunt, etc.* Infra addit: *Hoc enim existimo, non tamen culpans eos, qui potuerit illic de quacumque re gesta sensum intelligentiae spiritalis exculpere, servata primitus dumtaxat historiae veritate. Ceterum quae ita dicuntur, ut rebus humanitus, seu divinitus gestis, sive gerendis, convenire non possint: quis fidelis dubitet, non esse inaniter dicta?* Atque ita Augustinus sentiebat.

Quae profecto unicuique persuadere jam debent, nimium excessisse Phereponum, dum propter allegorias et linguarum inopiam, toties ac tantopere cum fastu insultat Augustino. Eum vero potissimum audias, pag. 476, animadv. perpendentem haec Augustini verba confess. lib. XI, cap. 2. *O Domine perfice me, et revela mihi,* scilicet scripturarum secreta atque obscura. Orationem hanc quidem religiosam, et dignam episcopo agnoscit Phereponus, sed cum ea conjungendum fuisse ait studium linguarum, quibus conscripta erat scriptura, et comparanda cetera praesidia, quibus demum adhibitis, scriptura intelligi potest. *Sed quum ea Augustinus neglexerit, illa dumtaxat in scriptura*

intellexit, quae potuit homo linguarum et criticae imperitus intelligere. In ceteris ἀκροβατεῖ, et platonismum nobis pro doctrina apostolorum propinat, aut argutias inanes magna verborum pompa nobis obtrudit. Quam verborum acrimoniam ut aliquo pacto emolliat, subdit: *Quae non eo dico, quod eloquentiam, et acumen in rebus praesertim metaphysicis, Augustino detraham, aut quod meritas laudes minus libenter tribuam; sed quia video multos ejus auctoritate abuti, et eos prae illo contemnere, quibus nulla ratione conferri potest.* En ergo bona tandem verba impetravimus a censore, modesto in speciem, sed fortassis acerbitate nulli secundo. Quae enim contemtus signa atque dicteria congesserit in Augustinum, specimina superius adducta satis nos docent. Sed quota quaeso est laus ista, quae Pherepono sibi de sua maledicentia timenti extorta esse, aut tandem excidisse videtur? Aliquid est, eloquentiam et acumen in Augustino agnoscere, postquam ejus eloquentiam et acumen toties irrisisti. Aliquid est, eum laudibus dignum fateri, quem ubicumque possis vituperandum tibi statuisti. Sed (uti nemo cordatus non fateatur) censoris honesti atque germani erat, non minori cura atque sinceritate has edisserere laudes, quae vere Augustino conveniant, quam maculas in ipso, ut sibi videtur, detegere, et grandi etiam ore incusare. Ita factum fuisset, ut non odio viri sanctissimi, sed amore veritatis videri multis posset contra eumdem militare Phereponus. Saltem in ejus censura aequitatem, ac modestiam tam saepe desiderare non cogeremur. Omnium autem eruditorum consessum hic appello, et peto, an non eae sint virtutes tum intellectuales, tum morales in libris Augustini, ut auctorem exhibeant omnium amore ac veneratione dignissimum? Erraverit quidem; nonnulla ignoraverit; magnis quoque viris ea calamitas familiaris deprehenditur.

In aliis excusemus, quod nobis condonatum vellemus. Et quamquam nefas minime sit, immo potius sit commendandum, magnorum etiam virorum errores ac defectus diligenter investigare, et interdum etiam prodere in communem utilitatem; ferendi tamen ii non sunt, qui nulla reverentia, multoque supercilio, ac ira id praestant, et propter naevos quosdam non excusatione indignos tam effuse debacchantur, ut quantum ad ipsos pertinet, reliqua ingentia merita, illustresque dotes denigrare ac penitus tollere velle videantur. Neque vero quod alii nimiis laudibus extulerint Augustinum, ejusque auctoritate abutantur, tibi in oppositum excessum proruendum est, ut vitio tuo illos sui vitii commoneas. Utrinque peccatur. Sed Augustinum prae reliquis tot virtutes commendant, tot merita illustrant, ut qui in tantis laudandi causis, ejus vituperationem unice persequi amet, jam malevolentiae insignis, et iniquae censurae poenas evadere apud aequitatis amantes non possit.

Repete nunc laudes a Pherepono superius tributas hipponensi episcopo; levissimas sane, ac nullas, dum Augustino eripias verae theologiae scientiam, scripturarum sacrarum intelligentiam, eidemque contra objicias tamquam familiares aereas pugnas, et platonicae doctrinae abusum, quam nempe pro evangelicis dogmatibus obtrudebat credulae plebi. Nam quid atrocius de Augustino proferre possis, quando eidem violatae religionis christianae notam inuris, et ignorantiam omnium deterrimam? Post tantum dedecus nihil fere laudandum superest in Augustino. Proinde nemo non videat, meras haec esse calumnias, quum constet, Augustinum neque tam turpiter offendisse, neque caruisse scientia et praesidiis necessariis ad rectam interpretationem christianae doctrinae, sacrarumque literarum. In parergis exponendis negare nolim, quin quandoque Augustinus frustra sudaverit ingenio suo, eaque

protulerit, quae criticis atque eruditis nostrorum temporum parum, neque injuria, arrideant. At in notionibus verae virtutis, in explicatione evangelicae veritatis, atque in tradenda illa scientia, quam praecipuam diximus esse divinarum scripturarum materiam, in iisque locis exponendis, quibus ista nititur, et confirmatur, aut contrarii errores damnantur: non falso minus, quam impudenter aberrasse dicitur Augustinus. Locum unum proferat Phereponus, quo apertum fiat, tradidisse Augustinum contraria apostolicae fidei. Sed ille puto nihil aliud adferet, quam quae ab arianis, socinianis, remonstrantibus, calvinianis, aliisque ejus gregis hominibus perperam non tam in Augustino improbantur, quam in ecclesia catholica. At virum, non alia quam ista Augustino objicientem, meminisse decebat, jam millies a catholicis protritas fuisse hujusmodi accusationes, et quamvis se victos non dent haereticis, non id nostro, sed haereticorum vitio ac pertinacia fieri. Nostrum certe omnium ea de re judicium ita habet.

Atque hoc potissimum fuit, quod in laudatis supra confessionum verbis exposcebat a Deo vir sanctus et humilis, ne a fidei ac morum doctrina coelesti aberraret unquam, dum eam in sacris literis abditam scrutaretur. Nam ut ut in parergis pertractandis te eruditio deficiat, atque hallucineris (quod maximis etiam viris iisque ad miraculum criticis interdum accidit, et porro accidet): neque religio ipsa tum laeditur, neque perit hominis errantis fides. Tum solum errare pessimum est, quum fidei morumque doctrinam aliqua ex parte errando labefactas. Et quamquam nos quoque fateamur, validius atque efficacius per ea praesidia defendi, suaderi, confirmarique posse religionem et ecclesiam veram Christi, quamquam etiam non negemus ad multa scripturarum loca necessariam utilemque esse linguae hebraeae peritiam: attamen addimus non esse illam ca-

tholico interpreti aut homini christiano absolute necessariam, positis fidis versionibus, in ea parte, quae spectat ad propriam sacrorum codicum intentionem sive materiam. Denique animadvertendum, hanc ipsam aciem ingenii et criticam artem, et reliqua praesidia, et praestantiorem methodum, neque ad interpretationem faciendam numeris omnibus absolutam, neque ad germanam Christi doctrinam intelligendam prodesse, nisi e coelo virtus interpretandi, atque intelligendi descendat. Certe hebraeorum linguam callebat regius propheta, et tamen is in psalmo 118, Deum rogat, ut ad rem tantam sibi sit praesto. *Da mihi intellectum, et scrutabor legem tuam.* Et ibidem : *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia tua.* Et rursus : *Faciem tuam illumina super servum tuum, et doce me justificationes tuas.* Hinc sanctus Hieronymus in epistola ad Paulinum : *Si tantus,* inquit, *propheta tenebras ignorantiae confitetur : qua nos putas parvulos et paene lactentes inscitiae nocte circumdari?* Qua ex re intelligat quisque theologus precandi Dei atque animi a vitiis purgandi necessitatem, quo intellectus ad assequendam mentem ac voluntatem Dei suam legem proponentis expeditus, aptusque fiat. Facilius vero contingit, ut humiles corde, licet semidocti, quam summe docti, sed ambitione turgentes pravisque cupiditatibus addicti penetrent in sacrarium coelestis revelationis. Audi magistrum ipsum nostrum ita ad pharisaeos legisque peritos loquentem, Luc. XI, 52. *Vae vobis legisperitis, quia tulistis clavem scientiae, ipsi non introistis.*

Accedat demum experientia ipsa. Non plus olim in cognitione christianae legis tum ad mores tum ad dogma spectantis excelluere patres criticae, et linguarum gnari, quam reliqui patres solis versionibus et traditione contenti. Catholicis vero nostrae

aetatis non paucis, Phereponus ut puto, eruditionem, criticam, studiumque orientalium linguarum non negabit. At isti, quod est ad dogmata fidei ac morum, et in praecipuis disciplinae ecclesiasticae capitibus consonant cum antiquis patribus, neque eos errasse agnoscunt propter ignorantiam linguae, neque constituisse pro Christi et apostolorum documenta somnia Platonis. Rursus qui tantum sibi de critices linguarumque peritia plaudunt, in gravissimos errores, teterrimasque haereses concessere, atque inde ad catholicam veramque fidem exsurgere nequeunt, et exsurgendum non putant. Quid quaeso tam ambitiosa haec scientia valet (grammaticae tamen potius, quam germanae theologiae speciem referens) si ab ecclesia orthodoxa avertit, et in maximis erroribus tam pertinaciter quiescit? Et ne nobis romano-catholicis nos blandiri ac tribuere nimium dicant: sese, gregemque omnium haereticorum, qui nunc in septemtrionalibus regionibus tanto numero, tanta diversitate regnant, tandem contemplentur. Non inter se minus turgidi isti critici atque heterodoxi pugnant, quam cum catholicis, et alter alterum haeresis et abdicatae evangelicae doctrinae incusat. Melius, inquiunt, quam inerudili patres, eruditio nostra divinas interpretatur scripturas. Bene est; at cur dissident in praecipuis evangelii dogmatibus? Quci alter alterum non vincit? Cur non dicam gregales sucs, sed ne ipsos quidem catholicos, quamquam sinceros et de puritate fidei, suaque salute solicitos, quidquam e priori sententia dimovent? Discant ergo, quid possit critica, et peritia linguarum ad intelligendam veram Christi et apostolorum doctrinam; discant se potius grammaticos egregios, quam theologos orthodoxos ea eruditione saepe fieri; et tandem intelligant, se quidem in sacris codicibus multa melius, quam patres exponere posse in ea eruditione, quae ad salutem non ducit; at in prae-

cipua ac regia sacrorum codicum materia, quae ad veram fidem, salutemque deducit, plus potuisse ac posse ingenium catholicum, meditatione constanti excitatum, pietate ac humilitate coelo carum, traditione suffultum, et probatis ab ecclesia versionibus contentum, quam potuerit unquam, sive possit tota criticorum jactantia.

Accipe nunc, quid Phereponus ferat pag. 605 animadv. ad lib. II, cap. 3, de baptis. contra donatistas. *Si omnes,* inquit, *omnino Africae episcopos congregasses ad judicium ferendum de sensu loci veteris, aut novi testamenti; quorum nullus hebraice sciebat, et perpauci graece norant: ingens illa imperitorum multitudo ineptior erat ad recte judicandum, quam vir unus peritus utriusque linguae; exempli causa, quam solus Hieronymus Stridonensis, quamvis tanta non fuerit ejus peritia, quam vulgo putatur.* Miseram plane Christi ecclesiam, cui expectanda fuere duo proxime praeterita saecula, hoc est fortunati illi dies qui tot nobis dedere acutissimos criticos in heterodoxorum coetu, ut recte ac sine erroris periculo interpretari posset coelestia legis nostrae volumina. Et si quidem Pherepono sordet ipsemet sanctus Hieronymus, quid de reliquis patribus eidem imparibus dicendum erit? Equidem incertus haereo, num plus in contemtum hominum ista sententia vergat, quam in contumeliam Dei, qui et statim ab aedificatione, et tandiu suam deseruit ecclesiam; et ignorantiae omnium perniciosissimae evertendam dedit, neque inculcavit unquam per filium suum, aut per apostolos hebraicae linguae necessitatem, omniumque versionum insufficientiam ad salutem, et frustra nos hortatus fuit, ut ecclesiam audiremus, eique ecclesiae immunitatem ab errore pollicitus est. At quis haec absurda facile somniet aut concoquat in religione Christi? Satis fidae versiones in iis,

quae ad christianum dogma spectant, semper fuere, sufficiens eruditio semper fuit in ecclesia Dei; et quod in primis huc facit, longe lateque diffusa traditio non sinebat errare pios, accuratosque interpretes, quamvis in locis minime necessariis exponendis deficerent interdum nonnulli, et methodo nonnunquam minus commoda uterentur. Quod si ex ipsis patribus aliquis in re quapiam gravi erravit, ejus errores minime adoptavit ecclesia, sed correxit, traditionem et consensum reliquorum fideliter sequuta.

Pergit deinde Phereponus: *Quis dubitet etiam superiore saeculo XVII unum Hugonem Grotium, aut unum Joannem Drusium, rectius potuisse scripturam veteris et novi testamenti interpretari, quam omnes Italiae, ac Hispaniae episcopos simul, capita conferentes?* Nolo ne vel tantillum quidem expendere, num haberet proxime praeterito saeculo Italia atque Hispania, qui hebraice et graece docti possent divinas recte interpretari scripturas. Satius erit aliquid afferre in exemplaria sacrorum intrepretum nobis a Pherepono proposita. *Drusius* inter protestantes hebraica certe ac rabbinica eruditione illustris, talem se praebuit, ut vel a catholicis scriptoribus tulerit eximias laudes. De illo Richardus Simonius in sua historia critica paucis ingentem panegyricum exhibet. Animus autem mihi non est, totam ejus laudem inter grammaticae pomoeria concludere, quum et propterea *divinus grammaticus* apud suos audierit. Tibi liceat hominem illum theologis etiam addere. Sed memineris etiam, in theologicis controversiis, atque in interpretatione divinorum codicum supra quamplurimos e suis moderatione atque modestia excelluisse. Immo et abstinuit a subscribenda calvinianorum suorum confessione, et graecorum patrum, ac Hieronymi scripta in honore habuit; et aliis in multis ca-

tholice sentire visus est: quae agendi ratio homini peperit odium suorum gregalium.

Quantus vir inter eosdem protestantes fuerit *Grotius*, nihil attinet in praesentia commemorare; ejus enim libri ac fama tanta celebritate feruntur, ut nostro plane non indigeant elogio. Eum arminianis totum adhaesisse et multis erroribus ejus libros scatere, nemo nescit: an et socinianis in praecipuo illorum deliramento sese junxerit, non ita certum: multaque in idem argumentum Bossuetus vir clariss. scripsit. Sunt qui istius criminis notam ab ipso abstergere conantur. Verum illud pro comperto est apud eruditos, *Grotium* impense admodum inclinasse in catholicorum partes, immo nisi mors immatura ejus consilia praevertisset, nomen suum ecclesiae catholicae daturus erat. Luculentum in hanc rem testem habemus virum clariss. Henricum Valesium in oratione habita in funere incomparabilis viri Dionysii Petavii soc. Jesu. Ita ille de eodem Petavio: *Quid non praestitit, ut clarissimum virum Hugonem Grotium ad catholicorum communionem adduceret? Erat ille quidem minime a nobis alienus, ac paene noster; quippe qui doctrinam Tridentini concilii in omnibus sese amplecti palam profiteretur. Id unum supererat, ut ecclesiae sacrarium ingressus communioni nostrae sociaretur; quod ille nescio quas ob causas, dum ad catholicae fidei unitatem plurimos secum sperat adducere, consulto differebat, etc.* Cum Valesio consonat Petrus Jurius in gallico libro, cui titulus *ingenium Antonii Arnoldi*. Postquam, dixit, Isaacum Casaubonum, si quid fuit, fuisse papistam, addit, *Grotium* quoque se conjecisse in papismum: expresse quippe is statuit in postremo opere suo adversus Rivetum, *solam sacram scripturam nequaquam sufficere, sed opus etiam esse traditionem sequi; atque ut perci-*

piatur ista traditio, confugiendum esse ad consensum veterum scriptorum; praecipue vero certam esse viam ipsius colligendae ex universali concilio etc. Illic etiam episcopis ingentem tribuit auctoritatem in decernenda fidei doctrina, et praesertim episcopo romano, quem ad conservationem veritatis atque unitatis consulendum esse in dubiis rebus affirmat. Ad haec testatur Jurius, obligasse *Grotium* fidem suam Bignonio, se post reditum e Suecia catholicam in ecclesiam palam ingressurum. Vide etiam peculiarem commentationem Grotii *de Antichristo et viam ad pacem ecclesiasticam, seu annotationes ad consultationes Cassandri*, ubi quantum romano-catholicis assentiatur, palam fiet. Quae res Jacobum Laurentium calvinianae gentis ministrum jam olim incitavit, ut librum emitteret, cui *papissantis Grotii* titulum fecit. Sed epistolas grotianas omnium maxime hic perpendendas lectori relinquimus, quum toties in iis edisserat *Grotius*, quae sibi de catholica ecclesia foret amica opinio, et quanti a se aestimarentur et colerentur probatissimi ecclesiae patres.

Atque ista quidem de *Drusio* et *Grotio*, non ut ea quasi ignota narrem protestantibus, sed ut alicui e nostris non satis rerum perito subveniam, atque in nostram omnium utilitatem pauca demum ista convertam. Si *Drusius* et *Grotius*, quos ut divini verbi praestantissimos interpretes nobis objicit Phereponus, tam bene de antiquis patribus sensere, eosque sanae doctrinae testes amplissimos suspexere: ergo sancti patres in eo, quod maximi refert, hoc est in dogmatica theologia, atque in interpretanda coelestium librorum doctrina, alii ex opinione *Drusii* et *Grotii* fuerunt, quam nobis persuadere nunc velit Phereponus. Deinde si celebres illi duo protestantes, quo magis linguarum orientalium peritia ac eruditione excelluerunt, eo magis in sententiam

et communionem catholicae ecclesiae inclinarunt: ex eorum exemplo conjicere quisque potest ac debet, quid sit ecclesia nostra, et quam sana sint illius dogmata, in quibus sita praecipue est religionis verae substantia. Intelligas etiam, quam non contemnendi patres, licet minus in critica, et in linguis versati, quoties eos ecclesia ista traditionis testes adhibet, et in scientia dogmatum in sacris literis descriptorum fideles agnoscit interpretes, et sequitur. Eamque nostram methodum, atque sententiam de patribus placere video multis etiam eruditissimis ex ipso protestantium numero. Vide, quae scriptores nonnulli anglicanae ecclesiae adhaerentes, de ipsis patribus, eorumque auctoritate fateantur. Unus praecipue ex iis mihi nominandus est Thomas Milles, qui ante paucos annos in novissima editione operum sancti Cyrilli Hierosolymitani contendit, sola traditione et auctoritate patrum convinci debere nuperos arianos, sectatoresque Socini. Quamobrem ex iisdem exemplis, quae in medium Phereponus protulit, intelligat tandem ipse, si potis est, sine injuria Augustinum ceterosque patres a se explodi non posse, et maledicentiam potius quam justam censuram sapere, quaecumque tanta asperitate, et sine ulla exceptione, et sine ullo rerum delectu, adversus eosdem ipse conscripsit. Denique rideas turgidam quorumdam jactantiam, qui quod hebraicis literis operam dederint, religionis magistros jam se evasisse arbitrantur, ceterosque contemnunt. Nihil enim ex iis literis pendet verae religionis christianae scientia atque tutela.

CAPUT XVII.

An loquentibus de divinis rebus novas voces adhibere liceat, ac licuerit. Necessitate compulsi ecclesiae patres tot quaestiones pertractarunt, ut ab haereticorum technis ac erroribus catholicam veritatem liberarent. Injusta criminatio Phereponi contra Augustinum tribuentem Monicae matri suae quaedam in libris de ordine. Iidem libri a Pherepono nullo jure contemti. Ad ordinem politicum spectat in urbibus tolerare meretrices, ne pejora mala subsequantur. A fanatismo ac enthusiasmo quam longe abfuerit Augustinus. Quibusdam hominibus non necessarii codices sacrae scripturae. Sapientiae liber cur Salomoni adscriptus, et nihilominus canonicus reputatus. Augustinus de Ghotis agens in vastatione urbis nihil dissimulavit. Alia Phereponi tela in sanctum Augustinum repulsa.

Congerere nunc juvat nonnulla alia, quae in Phereponi animadversionibus sparsa occurrunt. Pag. 477, ad lib. 13, cap. 11, confess. auctor est, de Trinitate esse parcissime disputandum uti de aliis hujusmodi mysteriis; *si enim de iis loqueremur dumtaxat, quatenus nobis sunt revelata, atque loquutionibus scripturae contenti, ignota Deo relinqueremus, non tot essent contentiones etc.* Paria habet pag. 561, ad cap. 20, libri de agone christiano, ubi theologos culpat, quod post exortas Nestorii controversias audacter explicare velint, quod nesciunt de Incarnatione Verbi: sed fusius hac de re mentem suam explicat pag. 600 animadv. ad lib. I, cap. 4, et pag. 602, ad librum VII, cap. 4, de Trinitate, *valde ambigue* loquutos esse veteres de Deo uno et trino ait: id quod piaculo proximum putat. Tum laudat posteriorum saeculorum ecclesias, quae veterum audaciam emendarint. *Nos ergo,* deinde subdit, *de unitate Dei, deque Patre, Filio et Spiritu sancto ex scriptura quoque loquamur, atque sentiamus, nec putemus id posse a nobis perspicue explicari, quod perspicue revelatum non est; aut melius exprimi verbis nostris, quod non assequimur, quam ver-*

bis Christi et apostolorum, etc. Si veteribus ignoscimus, quod de unitate specifica divinae naturae in Patre et Filio et Spiritu sancto docuerunt; ne immisericordes simus in eos, qui hac de re aliter quam nos nunc forte sentiunt, si modo scripturam sacram normam fidei suae habeant, praeceptorum evangelii sint observantes, reditumque a coelo Domini nostri Jesu Christi vivos et mortuos judicaturi nobiscum praestolentur. Qui hic loquitur, arminianus est, et pro se ac pro arminianis perorat, cujus sectae libri et praecipue confessio cap. 3, et apologia cap. 3, et Limburchius variis in locis, hoc idem docent; nempe in proponendo Trinitatis mysterio abstinendum esse a vocibus, quas humana auctoritas induxit. Gratissima utique socinianis sententia. Immo Episcopius atque alii gregis illius, abstinendum quoque dixerunt a sententia et vocibus, quibus Deum *unum in essentia, trinum in personis* affirmamus; fidem quippe Trinitatis (si iis credimus) necessariam ad salutem non censuerunt priora tria epochae christianae saecula. Iisdem numeris canentem nunc audimus Phereponum, et insultantem aliis in locis Augustino, tamquam de eodem immenso mysterio inepta narranti.

Equidem omnia, quae in libris *de Trinitate* edisseruit sanctus Augustinus, in me non reciperem ostendere talia esse, quae unicuique placeant, quum ei aliqua sint, quae Augustinus ipsemet probasse non videtur. Sed sive elumbia sint illic argumenta, sive multiloquium, et ornamenta superflua pro dignitate ineffabilis argumenti ibi occurrant: nihilominus illud certum esse debet nobis, quod est ad nucleum dogmatis, nihil ea in re hallucinatum fuisse Augustinum, ejusque orationem a crimine audaciae prorsus abesse: neque secus judicandum de reliquis patribus, qui Augustinum praecessere. Invecta sunt quidem in theo-

logiam, de Deo uno ac trino loquentem, vocabula nonnulla, quaestionesque non paucae, quorum nusquam expresse meminit divina scriptura. Sed quod iis vocibus novis significatur iisque de controversiis ecclesia decrevit, veterem et apostolicam nihilo secius doctrinam continet, quippe ex aliis evidentibus scripturae placitis rite deductum, aut per traditionem certissimam a Christo ecclesiae suae revelatum. Fecerunt autem subinde pullulantes haereses, grande illud mysterium variis erroribus vexantes, ut ipsi quoque patres coacti vocabulis novis uti, scientiam divinarum rerum uberius explicarent, et ab haereticorum erroribus, atque cavillationibus, multiplicata quaestionum segete, fortius tuerentur. Augustinum ipsum audi lib. VII, cap. 4, de Trin. *Fateamur loquendi necessitate parta haec vocabula, quum opus esset copiosa disputatione adversus insidias, vel errores haereticorum. Quum enim conaretur humana inopia loquendo proferre ad hominum sensus, quod in secretario mentis pro captu tenet, de Domino Deo creatore suo, sive per piam fidem, sive per qualemcumque intelligentiam, timuit dicere tres essentias, ne intelligeretur in illa summa aequalitate ulla diversitas. Rursus non esse tria quaedam, non poterat dicere; quod Sabellius quia dixit, in haeresim lapsus est, etc.*

Quod vero *ambigue* hisce vocabulis loquuti sint veteres, etiamsi id concedere vellemus, non tamen admirationis aut accusationis justa causa Pherepono foret. Linguarum diversitas obstabat interdum, ne christiani unius linguae, voces alterius, caussa novarum controversiarum in theologiam illatas, expedite intelligerent. Tum varias notiones uni atque eidem voci subjiciebant nonnulli; rursusque unam rem diversis vocibus significabant alii. Sed haereticorum in primis arte accidit, ut *ambiguae*

viderentur voces, dum suam illi doctrinam aut celare, aut dealbare niterentur, ne erroris accusaretur. At collatis, et probe expensis et in conciliis potissimum, catholicorum patrum sententiis, explorata quoque diligentius haereticorum mente: demum constabat, verbis tantum, non rebus, inter se discrepare catholicos, et dogmata per eos certissima tradi, et falli haereticorum novitatem. Ait Phereponus, abjiciendas loquutiones novas de Trinitate, et iis contentos nos esse debere, quae in scripturis sacris habentur. Catholici quoque hoc faciendum suadent, ne novam doctrinam sub vocibus novis in ecclesiam inferamus. Basilius, Nazianzenus, Cyrillus, ac alii complures modum ac sobrietatem laudant, in loquendo de rebus divinis, jubentque nos temperare temerariis quaestionibus. Sed quum nos cogunt haeretici per alia verba explicare mentem ac voces divinarum literarum, nihilque aliud quam vetus doctrina proponitur, vel per legitima consectaria ex iisdem sacris literis derivata, vel per accuratam investigationem e traditione patrum hausta: tunc licet, ac interdum etiam necesse est, nova verba a scholis et linguis mutuari. Filiis autem ecclesiae verae uti nefas est aliquid proferre, quod sacris scripturis adversetur; ita crimen est aut negare, aut damnare, atque rejicere quidquid rite per ecclesiam deducitur ex eisdem scripturis, ac traditione fideli. Sabellius ita unitatem Dei depraedicat, ut Trinitatem excludat. Ecce necessitas novarum vocum, ut apostolorum doctrina melius innotescat, et novus error profligetur. Divinitatem Filii Arius negat; sancti Spiritus Macedonius; in Christo duas naturas impie disjungit Nestorius, pessime confundit Eutyches: en quod patres adigit ad loquutiones novas in theologicis usurpandas, quo quid credendum moneat fides, clarius intelligatur in populo.

Et fallitur Pherepouus, quum dogmata hujusmodi *non per-*

spicue revelata ait; nam etsi non semper apertissime verbo Dei scripto, certe revelato per traditionem, ea omnia perspicue constant. Frustra quoque invidiam facere conatur catholicis, quasi melius exprimi posse putemus *nostris verbis, quod non assequimur, quam verbis Christi, et apostolorum.* Id enim necessitate fit, et ad eruditionem indoctae gentis, et ad confutationem errorum; et in hunc finem Christus ecclesiae suae, ut Apostolus ait Ephes. IV, 2, *dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores, et doctores.* Quamobrem si divinae essentiae unitas, et divinarum personarum trinitas innituntur, ut nos contendimus, certa auctoritate scripturae ac traditionis: quid est, quod veniam Phereponus, nescio an arminianis, certe socinianis, impetrare nunc velit, praecipua haec dògmata aut negantibus, aut recipere recusantibus? Et quum in ecclesia Dei talia negare, immo non asserere, inexpiabile crimen haeresis semper fuerit, uti jam doctissimi viri tum ex catholicis, tum ex protestantibus, et òmnium novissime Georgius Bullus anglus contra Episcopium ostenderunt: quei nunc licentiam credendi hic, quidquid suae tantummodo menti arridet, Augustini censor deposcit? Si qui ex veteribus a catholica sententia discrepasse videntur, iis sane indulgendum, vel quod minus acute, multumque perfunctorie, et sine dolo malo, de sublimibus mysteriis egerint, vel quod solo usu loquendi a reliquis christianis dissenserint, idemque vocibus diversis significarint: vel etiam quod iis temporibus scripserint, quibus nondum aut disputatio cum haereticis, aut sacra concilia falli nescia splendidissimam facem veritatis praetulerant. At quam quaeso indulgentiam debeamus novatoribus quibusdam ingenio suo revelationem accommodantibus, et ecclesiae auctoritatem, et patrum omnium traditionem nunc unicuique notam, et in con-

ciliis stabilitam, miro fastidio atque ambitione nostro hoc aevo despicientibus? Hoc hominum genus fugiendum clamat Apostolus. Hanc superbiam, non cautionem damnandam esse, cum ratio recta, tum disciplina ecclesiae satis aperte nos docent.

Regrediamur nunc ad Augustini libros *de ordine,* in quibus quum vir sanctus ingenium Monicae parentis suae commendasset, Pherepouus, pag. 478 animadv., accusationis novae ansam arripit, inquiens: *Si haec in sermone familiari matri dixisset Augustinus, vituperari sane non posset, immo forte laudaretur pietatis causa: sed haec nescio quomodo scribere sustinuerit ad virum eruditum, atque edere.* Legamus, quaenam tandem sint immodica ista encomia in suam matrem ab Augustino congesta. *Nobiscum* (inquit lib. II, cap. 1, de ord.) *erat etiam mater nostra, cujus ingenium; atque in res divinas inflammatum animum, cum antea convictu diuturno, et diligenti consideratione perspexeram, tum vero in quadam disputatione non parvae rei etc. tanta mihi mens ejus apparuerat, ut nihil aptius verae philosophiae videretur.* Necesse est nimium delicatus sit, aut nimis adversus Augustinum animatus censor iste, quando hac de causa vituperandum putat Augustinum. Lege tot dialogos, tot libros excellentium virorum; similia et longe majora ubique reperies, quae aut veritas confirmat, aut certe amor honestissimus displicere auditoribus non sinit. Quod si Pherepono judice vel foret laudandus Augustinus, ubi eadem suae matri in familiari sermone dixisset: cur idem praestitisse in edito lib. flagitium fuit? Immo si falsa ea laus reputanda est, gravius peccasset filius, quod matri suae in faciem adulatus fuisset, falsamque persuasionem bonae anui ingessisset. Quamquam quis in ea laude sobrietatem desidereret? Inquit Augustinus, se *ingenium* illud, eamque mentem, et cum in *res divinas inflammatum ani-*

num (quae verba sibi reticenda Phereponus non sine causa duxit) *ut nihil aptius verae philosophiae videretur.* Non exhibet ille nobis egregiam quampiam in Monica (liceat ita mihi dicere) philosophissam, sed ejus mentem ingenio ejusmodi instructam, et ardore in res divinas ita accensam commemorat, ut aptissima esset ad veram philosophiam. Quae laus piis etiam nonnullis feminis nostra hac aetate convenire potest, quamvis nullam unquam philosophiae dederint operam. Quanto autem magis in Monicam cadere eadem laus potuit, cujus prudentiam, pietatem, et reliquas cordis et mentis virtutes sincere exposita habemus in confessionum libris?

Sed inquit Phereponus, se nescire quomodo haec scribere atque edere Augustinus sustinuerit, *quum praesertim liber de vita beata, ubi eximia illa Monicae responsa leguntur, edendus etiam esset: eum enim si quis legat, facile intelliget, filium prae amore matris ingenium invenisse in verbis bonae anus, quod alii non facile animadvertant.* Nisi sit hoc abuti otio et literis, quid aliud jam erit? Censorem agere volumus: et quidquid occurrit, censoriam protinus virgam meretur. Scilicet non desunt unquam verba jurgari, et laedere cupientibus. Habemus librum, seu dialogum *de vita beata*, ibique suae sunt partes Monicae matri. Certe videtur ignorare Phereponus quei dialogos contexere soleant eruditi viri. Interlocutores pro libito inducunt, iisque sine ulla culpa tribuunt atque affingunt orationem moribus ac ingenio illorum conformem. Quare ne ego quidem intelligo quei dicatur Augustinus *ingenium invenisse in verbis bonae anus*, quando haec eadem verba Augustino sunt tribuenda, et subtiliora melioraque Augustinus eidem suae matri potuisset adscribere. Deinde consule ipsum librum *de vita beata*, intelligesque an insulsa sive vulgaria adeo sint pauca illa

quae Monicae tribuuntur, ut ea contemnere Pherepono licuerit, immo his aliis coeptam onerare censuram: *Quae*, inquit, *mulier nunc paulo liberalius educata, talia et meliora etiam aliud agens non effundat?* At nos dicimus, si qua mulier talia melioraque etiam aliud agens effunderet, qualia legimus in libro *de vita beata*; sique pari ardore in res divinas ferretur, ac Monica ferebatur, jure mentem quoque illius feminae *aptissimam verae philosophiae* affirmare possemus. Ceterum non ita facile ignoscendum videtur Pherepono nostro Monicae ingenium, ejusque laudes confidentissime ridenti, quasi censori nupero ex ejus *convictu diuturno, et diligenti consideratione* constitisse, illam ingenii perspicacia caruisse, et *bonam* tantummodo *anum* fuisse dicendam. Non uno argumento deprehenderat Augustinus, quanta mens matri suae foret. Tanto ac tam pio viro quisquis fidem sine ulla ratione, et pro solo arbitrio suo neget, non video cùr impudentiae non sit arcessendus.

Porro eodem stomacho libros *de ordine* Phereponus legit. Nullam quippe ibi definitionem paulo accuratiorem reperit, *sed tantum descriptiones rethoricas, re descripta saepe obscuriores, aut certe aeque ac eam obscuras*: quod exemplo uno ostendere non inutile putat. Tum haec addit: *Si talia hodie conscribillarentur, et in publicam lucem protruderentur, profecto eruditorum plausum non ferrent, uti nec innumerae inanes argutiae, quibus haec opuscula scatent. Sed illo aevo verba pluris multo fiebant, quam res ipsae; quo vitio et nostrum saeculum, plus quam optandum esset, etiamnum laborat.* Bono animo volo sit Augustinus, quando Phereponus tot reos cum illo, ejusque aetate conjungit. Saeculum nostrum iisdem laborat vitiis, ac saeculum Augustinianum; quum tamen eruditionis gloria, et methodi in literarum studiis eximiae fama commendetur,

et Pheroponum non unum luci dederit. Itaque tanto exemplo se consoletur Augustinus. Interim tamen nescio quam multis lectoribus persuasurus sit Phereponus, opuscula illa Augustini, quamquam primos illius foetus, verbis dumtaxat, et non rebus, abundare, et innumeris, iisque inanibus argutiis ita scatere, ut nullum eruditorum plausum polliceri sibi debeant. Equidem non ea dicere auderem absoluta, aut summe commendanda Augustini opera; sed quidem talia affirmare ausim, ut neque Augustinum, quod elucubrarit, ac edi passus fuerit, neque nos si legerimus, poenitere unquam possit aut debeat. Vel ipse Phereponus illa pluris aestimasset, minusve contemsisset, nisi tunc fuisset oblitus, quae licentia, quae leges, qui finis sit dialogorum scriptori. Alioqui vel in Platonis libris nimium habebit Phereponus, quod rideat, atque accuset. Ego vero censori huic non succenseo, quod exquisitam accuratamque argumentorum pertractationem in quibusque libris desideret, sed quod ita ab unoquoque exigat optima, ut nihil ferat, omnia flocci faciat, quae istum pulchritudinis apicem forte non attigerint. Lege opuscula illa Augustini, et tu perpende, num inepta ipsa sint, an eorum censor iniquus.

Quid sordidius, quid inanius, decoris ac turpitudinis plenius, meretricibus, lenonibus, ceterisque hoc genus pestibus dici potest? Aufer meretrices de rebus humanis, turbaveris omnia libidinibus. Verba sunt Augustini lib. II, c. 4, de ordine. Optandum esset Augustino, ne talia unquam effudisset; adeo quippe absona a ratione videntur Pherepono, ut pag. 479, exclamet: *Si talia hodie scriberemus, nunquam sat graves poenas dare possemus iis, qui ea in veteribus mirantur.* Et quidni? *quum si Augustini judicium sequamur, recte faciant legislatores et principes, qui lupanaria esse patiuntur; nam*

praestat paucas domos pollui, quam omnes libidinibus turbari. Audiat porro Augustinus, et quando bene silere non didicit, discat jam a Pherepono nostro consona et vera loqui. *Quanto,* inquit ille, *satius erat dicere, malas mulieres et libidinosos juvenes abuti libertate a Deo accepta, et alia quae ab eruditis nunc dici solent!* Dicat quaeso Pheroponus, num rara atque inaudita se narrare nobis putet, quum talia de meretricibus scribit. Equidem non puto; nam cui christiano discendum adhuc est, peccare malas mulieres, et libidinosos juvenes, dum in vetitam luxuriam se abripi sinunt? Praeterea non libidini tantum, sed cuicumque alii peccato indulgens homo, abutitur libertate a Deo accepta. Addo, me nequaquam intelligere, quid ad rem praesentem faciat animadversio Phereponi. Augustinus quaerit, an ad *ordinem* pertineat, permittere meretrices in urbibus; et Pherepomus reponit, se laudaturum fuisse dicentem, id feminarum genus abuti libertate a Deo accepta. Sed rem intimius perscrutemur. Arguere Augustinum videtur Pherepomus, quasi meretriciam artem is probet; propterea que forsitan subdit, peccare juvenes ac feminas huic libidini obsequentes. Verum Augustino nulla alia opinio fuit, quam sit Pherepono; quippe meretriciam artem *sordidam, turpitudinis plenam* supra ceteras appellat, et *pestibus* accenset, et *hoc hominum genus per suos mores impurissimum vita* agnoscit. Igitur Pherepono dumtaxat animus esse potuit sugillandi Augustini, quod dixerit, non male permitti in civitatibus meretrices, idque ad *ordinem* pertinere. At Augustinum rectissime hoc pronuntiasse, nemo negaverit, nisi qui minora mala negat esse toleranda in urbibus, quando aliter evitari majora non possunt. Hoc autem axioma politicum quisque sapiens amplectitur, et omnium maxime amplecti Pherepomus debuit, qui tantum abest ut vitia quaedam hominum

castigata a principibus velit, ut vel impune errare in religione unicuique permittendum censeat. Quod si meretrices ab urbibus non eliminat saecularis magistratus, non idcirco earum artem licere apud Deum arbitratur. Christiana vero lex, ejusque doctores in illam tamquam pestem Deo plane invisam quotidie perorant, ac proinde constare potest, *ordinis* esse, ut mala ac vitia quaedam ferantur, neque politice puniantur in hominum commercio, ne si omnia auferre velis, periculosius deinde a gravioribus malis ac vitiis reipublicae ordo turbetur. Quod et medici faciunt in corpore male sano, ipsaque fecisse videtur judaeorum respublica, et ceterae nationes, non libenter quidem, sed necessitate quadam coactae.

Pauca in librum *de immortalitate animae* habet Pherepouus: ut ut tamen sint pauca, pauciora tamen sunt, quae Augustinus ipse lib. I, cap. 5, retract. scripta reliquit, et nos repetenda hic existimamus, quum satis sint ad obstruendum os obloquenti censori, qui ingenuam Augustini confessionem ac sententiam de hoc libro dissimulare voluit. Inquit ergo Augustinus de libro eodem: *Sed nescio quomodo me invito exiit in manus hominum, et inter mea opuscula nominatur. Qui primo ratiocinationum contortione atque brevitate sic obscurus est, ut fatiget, quum legitur, etiam intentionem meam, vixque intelligatur a me ipso.* Ejusdem Augustini verba sunt haec alia in prologo ad libros de doctrina christiana: *Haec tradere institui volentibus, et valentibus discere, si Deus ac Dominus noster ea, quae de hac re cogitanti solet suggerere, etiam scribenti mihi non deneget.* Pherepono ista nequaquam probantur pag. 524, animadv. *Quamvis*, inquit ille, *bonas omnes cogitationes ad Deum, quasi ad bonorum omnium primam causam, referre debeamus; non ita tamen loquendum, quasi Deus nos af-*

flaret, et quidquid bonum esse credimus, veluti dictaret. Tum incommoda nonnulla recenset, quae hinc nascerentur, et quae mirari se ait, cur in mentem Augustino non venerint. Tandem in haec verba desinit: *Profecto hodie nemo est inter eruditos, qui velit sub nomine suo edi, quae suggestiones divinae ab auctore putabantur.* Quam vera sint postrema haec verba, videant alii, quibus ignota non sit calviniani gregis, et anabaptistarum, et quakerorum, aliorumque id genus hominum historia.

Quod nostrum est dicimus, bene hic habere doctrinam Phereponi, temporibusque istis usui esse posse, quando recentiora schismata peperere tot in Anglia, Germania, Belgio, aliisque provinciis, *visionarios*, ut vocant. Cavendum autem, ne stulti abutantur nomine ac verbis Augustini, neve revelationes atque inspirationes tamquam coelitus delapsas nimium credulis obtrudentes, fallant, simulque fallantur. Ceterum si Pherepono animus est, Augustinum hic tacite *fanaticis*, ut ajunt, seu *enthusiastis*, accensere, eidemque saltem ex his verbis invidiam creare, nequeo quin desiderem in ejus consilio aequitatem. Nemo longius abfuit, quam Augustinus, a revelationibus venditandis; nemo luculentius expressit, qualem sibimet ipsi fidem haberi vellet. Se quippe ille noverat non prophetam, non doctorem ab omni erroris periculo immunem. Non ille tantum sibi tribuebat ut vellet sibi credi quaecumque diceret, quasi nihil non coelo auctore loqueretur in interpretandis divinis literis. Sed qui sciret ab homine privato expectandam non esse certissimam doctrinae christianae explicationem, et sitam esse immunitatem ab omni errore in unius tantummodo ecclesiae auctoritate: sua proinde accipi volebat, tamquam dogmata hominis, veritatem quidem quaerentis, sed non auctoritate coelesti proponentis. Vulgatissima

sunt, et tamen hic referenda, quae ille in epist. 36, ad Fortunatianum, olim 111, scribit. *Neque enim*, ait, *quorumlibet disputationes quamvis catholicorum, et laudatorum hominum velut scripturas canonicas, habere debemus, etc. Talis ego sum in scriptis aliorum; tales esse volo intellectores meorum.* Et ad sanctum Hieronymum ita scripserat epist. 82 alias 19. *Solis scripturarum libris didici hunc deferre honorem, ut nullum auctorem eorum in scribendo errasse aliquid, firmissime teneam. Alios autem ita lego, ut quantalibet sanctitate praepolleant, non ideo verum putem, quod ipsi ita senserunt et scripserunt.* Reliqua Augustini hac de re documenta omitto. Quamobrem tollitur suspicio omnis, voluisse unquam Augustinum aliquid novi tradere, tamquam sibi coelitus revelatum, dictisque suis hac arte comparare certissimam fidem.

Quae ergo mens Augustino, quum ait, *Deum ac Dominum nostrum sibi de praeceptis tractandarum scripturarum cogitanti, nonnulla suggerere consuevisse?* Nihil aliud ille vult, nisi se Deo accepta referre, quaecumque bona, utilia, ac vera eam in rem sibi adinvenisse et excogitasse videbatur. Nempe a Deo venit quidquid boni in homine nascitur; et quaelibet cogitatio bona ad Deum, hoc est, ad ejus proprium ac praecipuum auctorem, referenda est; *non enim sumus sufficientes cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est.* Quae sententia illustrata est ab integro sanctorum patrum choro, sed ab Augustino potissimum innumeris in locis. In iisdem libris *de doctrina christiana* auctor ipse est oratoribus sacris, ut preces ante concionem ad Deum fundant, et ab ipso deposcant, quid et quomodo dicendum; nam ut est Sap. VII, 16. *In manu illius, et nos, et sermones nostri, et omnis sapientia, et operum scientia et disciplina.* Ad pre-

ces tamen adjungendum esse ait studium necessarium; et hoc enim Deus exigit a nobis: quae etiam valere puto ad retundenda Pherepooni dicteria pag. 348, animadv. ad serm. 244, Augustini, ubi sanctum virum non sine legentium stupore quodammodo ridet, quod auxilium divinum imploraverit, quum ad populum verba faceret. Nomine itaque divinae *suggestionis* et *revelationis* sibi factae quoties utitur Augustinus, aut populum erudiens, aut libros conscribens, id tantum sibi vult, se divino boni cujuscumque auctori tribuere, atque acceptum referre, quidquid boni ac veri calamo aut ore prolaturus est. Neque illi animus jactitandae revelationis cujuspiam, cui fidem non habere certissimam piaculum sit; multoque minus quidquam profert tamquam novum dogma sibi a Deo revelatione peculiari detectum. Immo his ipsis verbis (quae de prologo ad libros de doctr. christ. Phereponus sumsit) satis prodit Augustinus, se nihil tradere supra hominis privati jus, dum humilis aeque ac modestus dubitat, num *Deus scribenti sibi* ea tunc sit suggesturus, an denegaturus, quae volentibus et valentibus discere, utilia deprehendantur.

Eadem pag. 524 animadv. configit Phereponus haec alia Augustini verba: *Homo itaque fide, spe, et caritate subnixus, eaque inconcusse retinens, non indiget scripturis, nisi ad alios instruendos. Itaque multi per haec tria etiam in solitudine sine codicibus vivunt.* Ita Augustinus lib. I, cap. 39, de doctrina christiana, ad quae Phereponus: *Nemo,* inquit, *tam est peritus scripturae, quin indigeat codicibus, quos consulat et legat subinde. Quod si quis literas nesciat, ibi potius debet vivere, ubi leguntur, quam in solitudine; si quis sciat, protervia est, et negligentia non ignoscenda, si codicibus sibi non comparet.* Tum Augustini sententiam egregio decreto per-

cellit inquiens: *Haec merum enthusiasmum redolent.* Pherepo-num laudo, quod scripturae sanctae necessitatem atque utilitatem christiano populo commendet. Ne apud nos quidem ullus est, qui divinas literas veluti summum Dei munus non extollat: nemo est, qui earum lectionem atque meditationem non suadeat; et impietate non careret, quicumque ab eo studio christianorum gregem averteret, easque superfluas reipublicae catholicae arbitraretur. Quantum quoque in iis laudandis, et suspiciendis sedulus fuit Augustinus, tantum quoque alienus fuit a minuenda earum utilitate. Id ostendere facile quidem, sed etiam supervacaneum foret in tanta rei evidentia. Haec tamen generalis regula suas patitur exceptiones; nam ad consequendam vitam aeternam, et ad recte vivendum atque credendum, hominibus singulis necessaria non est divina scriptura; interdum etiam non utilis, immo perniciosa esse potest, non ex se ipsa, sed ex ignorantia, aut perversis hominum affectibus. Certe fuere tempora, quibus codices sacri novae legis non erant, et aliquid nondum fuerat literis divinitus commendatum. Ita nempe se habuere priores anni christianae reipublicae. Praeterea diu caruere sacris literis provinciae quaedam Christum amplexae, quum in earum linguam conversa nondum fuissent prophetarum et apostolorum monumenta. Audiendus est in hanc rem sanctus Irenaeus lib. III, cap. 4. *Quid autem,* inquit ille, *si neque apostoli quidem scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat sequi ordinem traditionis, quam tradiderunt iis quibus committebant ecclesias? Cui ordinationi assentiunt multae gentes barbarorum eorum, qui in Christum credunt, sine charactere, vel atramento scriptam habentes per spiritum in cordibus suis, et veterem traditionem diligenter custodientes.* Infra vero addit: *Hanc fidem qui sine literis crediderunt, quantum ad sermonem nostrum*

barbari sunt: quantum autem ad sententiam, et consuetudinem, et conversationem propter fidem, per quam sapientissimi sunt, placent Deo, conversantes in omni justitia, et castitate et sapientia.

Nolo hic innuere, quibus hominibus, et quomodo et quando necessaria non sit divina scriptura, immo etiam esse possit, quibusdam conditionibus positis, perniciosa. Insistere tantummodo placet verbis sancti Irenaei. Etiam sine sacris literis placere Deo possunt homines, dum *in omni justitia, et castitate, et sapientia* versentur. Nam cur coeleste hoc eruditionis patrimonium ecclesiae suae dedit Deus, nisi ut nos veritatem revelatam edoceret, eamque mutationis ac depravationis periculo eriperet, simulque nos ad amorem sui et proximi, et justitiae incitaret? Atqui certissimum est, vel sine lectione divinarum scripturarum posse homines consequi id, quod per easdem tribuere Deus solet, nempe abundare fide, spe et caritate, operibusque pietatis atque justitiae fideliter vacare: id quotidie faciunt tot illiterati ac rudes. Bona institutio, pia meditatio, pastorum vox, praedicatio atque traditio non raro satis sunt homini divina gratia adjuto, ad placendum plus Deo, quam placeant eruditi nonnulli in sacrarum literarum studium perpetuo intenti. Ergo in his casibus non indigent homines codicibus sacris, quos legant, multoque minus si legere nesciant. Jam aliunde habent, quod ex eorum librorum lectione expectare alii possunt. Ergo iis tunc necessaria non est lectio sacrorum librorum. Quod si quis dicat: erit saltem utilis, immo necessaria quodammodo; nam fides, et spes et caritas sine meditatione coelestium codicum servari vix queunt: respondebimus, nunquam negasse Augustinum, quin semper utilis esse possit lectio divinorum librorum, sed tantum ejus necessitatem negasse in hominibus jam fide, spe et caritate abundantibus.

Deinde Augustinum loqui de iis, qui has virtutes *inconcusse retineant*, ac servent; nam eo saltem tempore necessitas nulla est legendae, aut audiendae divinae scripturae. Tandem quum certum sit, uti diximus, aliter quam per lectionem codicum sacrorum, fidem, spem et caritatem obtineri posse, certum pariter esse debet, sine eadem lectione servari ac retineri posse easdem virtutes.

Quibus ex rebus intelligas, perperam, ac intoleranda censure *enthusiasmum* somniari in Augustini sententia, quasi auctor sit sanctus doctor, nihil generaliter referre, habeatne christianus homo, aut non habeat, legatne an non legat scripturam sacram. Aequivocatione rursus non carent Phereponi verba, dum ait: *Nemo tam est peritus scripturae, quin indigeat codicibus, quos consulat et legat subinde.* Explicare debuit censor quem in finem quisque indigeat codicibus sacris: si ad alios erudiendos; utique vera est Phereponi sententia: sed ipse ab Augustino prius didicit, ita scribente, ut vidimus: *Non indiget scripturis, nisi ad alios instruendos.* Si ad eruditionem sui, ut recte credat, ac recte operetur; jam ostendimus id immerito a censore affirmari, quum et Augustini tempore multi homines piissimi fide, spe et caritate subnixi, *etiam in solitudine sine codicibus viverent*, et nostris etiam temporibus multi vivant fide, pietate, bonisque operibus conspicui, et tamen literarum prorsus ignari. In reliquis item Phereponi verbis eadem aequivocatio latet. *Qui nescit literas, ibi potius debet vivere ubi leguntur sacri codices, quam in solitudine:* id verum est, nisi jam inscriptam in corde suo habeat, et solicite servet legem, et doctrinam eorumdem codicum; at eadem necessitas minime urget, ubi jam teneat, credat, et re perficiat, quod sacri codices tradunt, praecipiunt et suadent. Similiter *protervíae et negligentiae* intolerandae damnandus continuo non est, qui literarum gnarus *codices sacros*

sibi minime comparet: fieri enim potest, ut hic jam ipsos legerit et ex ipsis, aut aliunde didicerit, aut discere pergat, et foveat, et exerceat legem Dei in omni pietate atque justitia. Tabulae autem lapideae, et codices scripti eo dumtaxat tendunt, ut in cordibus hominum legem veritatis et caritatis inscribant: quod quum factum est, et ea lex *inconcusse retinetur,* tum necessitas tollitur comparandi sibi codices materiales, sine quibus nemo dubitare potest, quin multi ad veram pietatem, et salutem aeternam pervenerint, atque perveniant. Itaque necessaria quibusdam non est, quamquam generaliter loquendo nunquam desinat esse utilis ex natura sua divinorum librorum lectio.

Cap. 8, lib. II, de doctrina christ. scripserat Augustinus: *Illi duo libri, unus qui sapientia, et alius, qui ecclesiasticus inscribitur, de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur: nam Jesus Sirach eos scripsisse constantissime perhibetur.* Tum retract. lib. II, cap. 4, sententiam hanc suam de auctore libri sapientiae corrigit, aitque se didicisse postea, non esse illum Sirachidi tribuendum. Ad haec Phereponus pag. 524, animadv. *Mirum esse,* ait, *episcopum tanti nominis rem tantillam ignorasse aliquamdiu, quam a catechumenis disci oportuisset. Numquam studiose eum legerat librum, quum haec scriberet: nam auctor libri se non ait Jesum esse filium Sirach, sed regem Israelis cap. IX,* 7, 8. *Quod quum ita sit, non capio, quei inter propheticos libros censeri posset opusculum, cujus auctor prae se fert se regem fuisse, quum minime fuerit.* Auctorem libri *sapientiae* nemo certissime novit huc usque; et variae de ipso opiniones fuere apud veteres, quamquam plerique in Salomonem conjectura ferrentur, et quidem gravissima. Quare mirum esse non debet, quod Jesum Sirachidem Augustinus quondam censuerit libri auctorem, aliorum fa-

mam sequutus. Neque piaculum fuit id aliquamdiu ignorasse, cum ne nunc quidem ad fidem spectet nosse, quis auctor ille fuerit, et profecto incertus sit auctor. Deinde verum quidem est, ejus auctorem se dicere regem, et conditorem etiam templi, quae certe non conveniunt Jesu filio Sirach. Attamen mirum potius esse debet, quod Phereponus non intellexerit, quei simul credere Augustinus potuerit Jesum libri auctorem, et librum ipsum inter propheticos connumerandum. Hoc intellectu assequi non difficile fuisset homini erudito, si aliud quam causas accusandi Augustini apud Augustinum quaesiisset.

Quicumque Salomoni abjudicant canonicum hunc librum, certe norunt, quid cap. IX, 7, 8, legatur, et tamen alium a Salomone faciunt illius auctorem, compertum videlicet habentes, nihil idcirco vacillare auctoritatem propheticam libri illius. Auctor enim, quicumque is fuit, creditus est sapientissimi Salomonis sensa, atque sententias collegisse in unum ex aliis libris, quos elucubratos a Salomone scimus, atque deperditos, et ex iis librum consarcinasse sub titulo *Sapientiae Salomonis*. Librum quoque *Ecclesiastici* ex ethnicis scriptionibus Salomonis per Sirachidem fuisse excerptum, verisimile videtur eruditis: idemque de *Proverbiorum* parte conjiciunt alii. Deinde auctor librum concinnare potuit sub nomine Salomonis, ejusque personam induere, ipsumque loquentem et docentem facere; quod familiare fuit antiquis scriptoribus. Nempe Salomon omnium mortalium sapientissimus est habitus apud hebraeos. Id innuisse videtur Eusebius Caesaraeensis libro XI, capo 7, praeparationis evangelicae, ubi postquam Salomonis sapientiam laudavit, haec subdit: *Ἐντεῦθεν ὁρμώμενος καί ὁ τὴν πανάρετον σοφίαν εἰς αὐτȣ̃ πρόσωπον ἀναθεὶς, ἔφη.* Quae ita vertere possumus latine: *Hac ratione commotus et ille, qui omnium virtutum paren-*

tem sapientiam sub ejus nomine exposuit, inquit, etc. Tum alia citat Eusebius ex cap. VII, 5, libri Sapientiae. Idem sensisse videntur Origenes in Johannem tomo XX, et sanctus Thomas, aliique tum veterum patrum, tum recentiorum eruditorum, quibus incertus ille auctor creditur sub Salomonis persona loquutus. Quamobrem nulla esse Pherepono causa potuit mirandi cur Augustinus librum *sapientiae* canonicum duceret, simulque ejus auctorem olim suspicaretur filium Sirach. Non haec pugnant invicem. Et ipse Augustinus in ea semper sententia fuit, librum Salomoni non esse tribuendum, sed a quopiam fuisse conscriptum, qui Salomonem fuerit imitatus, quare et *de quadam similitudine Salomonis esse dicebatur* a multis.

Mirari semel coepit Phereponus, tam facile nescit desinere. Itaque pag. 524, mirari pergit, quei lib. II, c. 11, de doct. christiana Augustinus commendet hebraicae linguae studium ad scripturarum divinarum cognitionem, quum in Hieronymo improbarit consilium vertendi hebraica latine, et septuagintaviralem veteris instrumenti interpretationem, divino Spiritu afflante factam crediderit. Magis etiam miratur, cur Augustinus commendato hebraicae linguae studio, idem ipse neglexerit: immo cur nullus alius iis temporibus eidem linguae operam inter christianos dederit. Sed ne hic quidem ulla suberat justa mirandi causa. Magni versionem τῶν LXX faciebat Augustinus, ne dicam pluris etiam quam oportebat. Porro et minime necessariam, et periculi plenam operam arbitrabatur, novam scripturae interpretationem ex hebraeis codicibus deducere, et in ecclesiam inferre, et veterem antiquare ab apostolis, et a patribus usu receptam. Erant et aliae rationes Augustino, quas certe nunc infirmas et inanes ipse etiam intelligeret, si in vivis esset, sed tunc fortes et gravissimas adeo arbitrabatur, ut

intercesserit consilio suo, ne sanctus Hieronymus in proposito pergeret. Verum aliud est novam scripturae sanctae versionem inutilem ac periculosam suspicari; aliud hebraicae linguae studium cognitionemque improbare. Illud fecit Augustinus, hoc nusquam; immo et propter eruditionem ejusmodi summo in honore habuit Hieronymum, ejusque versionem tandem deprehensam utilem, sua laude non fraudavit. Auctor item fuit aliis, uti ex ejus libris constat, ut eidem linguae addiscendae operam darent, quum apprime utilem cognosceret ad sacrarum literarum perfectam intelligentiam, atque tutelam. Non edidicit ipse, quia sero ejus utilitatem intellexit; non ediscebant alii, quia ingens magistrorum inopia erat, et a solis judaeis expectandum erat ejusmodi beneficium, quos tamen aut livor a christianis alienabat, aut christiani ipsi fugiebant, quum scandalum pusillis foret arctum cum iisdem habere commercium. Sed haec Phereponi oculos facile fugiunt, et is potius amat suspicari interpolationes in Augustini libris, immo *ad accademicum ingenium Augustini, sibi non satis constans referre* hasce contrarias, ut ille sibi fingit, ejusdem sententias.

Quod habet idem Pherepouus pag. 558 animadv. ad cap. 7, libri de fide et oper. nos diu non morabitur. Ex Augustini sententia: *Quidquid homo veluti recte fecerit, nisi ad pietatem, quae ad Deum est, referatur, rectum dici non oportet*, censet Phereponus monstrum esse *ex contendendi, et paradoxa defendendi libidine natum*, arbitrari vel ipsas infidelium virtutes esse peccata. Sed meminisse debuit censor iste praeter cardinalem Norisium V. C. quem et ipse laudat, complures catholicos luculentissime ostendisse, quae hic fuerit mens Augustini, alia sane quam Calvinus et Jansenius putarunt. Opera ergo bona in ipsis infidelibus agnovit sanctus do-

ctor; agnovisse etiam videtur affectus medios inter cupiditatem et caritatem; sed ipsa illorum opera, naturaliter bona, recte docuit tribuenda esse Deo, qui et in a se aversis bonas voluntates operatur. Tu consule celeberrimos theologos in hoc argumentum, quod etiam proxime praeteritis annis pie versavit Lescius Croudernmus lib. II, cap. 9, in libro, cui titulus, *elucidatio Augustiniana de divina gratia doctrinae.*

Quid est aliud quod malum dicitur, nisi privatio boni? Verba sunt Augustini cap. 11, enchiridii. Hanc sententiam quamplurimis aliis in locis ab Augustino propositam Pherepónus, pag. 559 et 584 animadvers., ineptam judicat, multis deridet et triumphatoris in morem proculcat atque proscribit. Sed ne hic quidem placet detinere lectorem eruditum, quando nemo nescit, quam anxie subtiliterque a scholasticis theologis, immo et ab ipsis philosophis agitata fuerit et agitetur adhuc hujusmodi quaestio. Graeci latinique patres fere omnes cum Augustino consentiunt. Nobilissimi autem ac innumeri theologi, ipsique etiam philosophi sentiunt et ostendunt, *formale malitiae actus moralis, seu peccati, essentialiter in privatione debitae rectitudinis consistere.* Est itidem materiale, et positivum in peccato, quod etiam agnoscunt ipsi theologi. Porro videat Pheréponus, quibus nominibus sit dignus, dum tanto contemtu, et quibusdam ratiunculis, aggreditur, et nullo negotio conterere se posse putat, quaecumque validissima argumenta congesserunt tot egregii theologi atque philosophi, in primis vero cartesiani, ut malum et peccatum statuant in aliqua privatione, sive negatione ordinis ac bonitatis. Contrarium tuentur nonnulli, at certe non sine modestia, quam tamen frustra in Pherepono quaeras, controversiae difficultatem aut dissumulante, aut fortassis etiam minime intelligente.

Lib. I, cap. 1, de civitate Dei haec scribit Augustinus: *An non etiam illi romani Christi nomini infesti sunt, quibus propter Christum barbari pepercerunt? Testantur hoc martyrum loca et basilicae apostolorum, quae in illa vastatione urbis ad se confugientes suos alienosque receperunt.* Quin ita res habuerit, nemo dubitare potest, et tamen in his Augustini certissimis verbis habet Phereponus noster, quod carpat pag. 576 animadv. *Non erat,* inquit, *dissimulandum hosce barbaros fuisse christianos, quamvis Arii sectam sequerentur. Sed laudandi fuissent haeretici et rei admirabilitas minuenda: quod simplicior quidem scriptor facere potuisset, sed non callidus rhetor.* Do libens gothos fuisse christianos, quamquam id de Alarico quidem eorum duce constet, non autem de universa gothorum natione; nam et Rhadagaisus alter eorum dux, paganorum superstitioni addictus fuerat. Do, inquam, id libens, habemus enim non unum hujus rei testem: at cur hujus mentionem facere Augustinus debuit? Num ignorabant ethnici romani, gothos christianam religionem fuisse professos? minime vero. Id vulgatissimum erat, prodideratque longe antea cognitus romanis Alaricus, qui et ipsam urbem non semel obsederat, et pacis foedera cum romanis inierat, iis etiam coactis, imperatorem creare Attalum arianae sectae hominem, gentilibus propterea atque arianis ipse carus. Igitur nihil erat, cur notissimam rem dissimulare vellet Augustinus. *Sed,* inquit Phereponus, *laudandi erant haeretici, et rei admirabilitas minuenda.* Res erat Augustino cum romanis, captae, direptaeque urbis calamitatem tribuentibus religioni christianae; non erat cum gothis. Pepercerant barbari christianis aeque ac ethnicis qui ad basilicas apostolorum et martyrum confugerant. Ergo Christi causa effugerunt poenas praesentis exitii gentiles roma-

ni, non evitaturi, nisi nomen et religio Christi barbarorum feritatem adeo evidenter mitigasset, atque cohibuisset. Hic igitur insistit Augustinus, et ingrati animi romanos ethnicos arguit, qui fateri nollent, se mitissime habitos non alia de causa quam quod sacra loca propter Christum barbari revererentur. Quamquam vero gothi christiani essent, non desiit tamen admiranda esse illorum mansuetudo erga romanos. Moribus quippe barbari, immanitate feri, victoriae ardore furentes, spem nullam reliquerant tantae erga victos clementiae, quum ne ipsi quidem romani, nedum efferatae gentes victis parcere solerent ad templa inanium deorum confugientibus.

Quod tamen animadvertas velim, Augustinus ipse hanc barbarorum insuetam humanitatem, *misericordiam et humilitatem* multis commemorat: quod quum facit, certe ipsos haereticos de laudando facinore laudat. Deinde lib. V, cap. 23, ejusdem operis de civitate Dei refert insignem christianorum victoriam de Rhadagaiso gothorum rege reportatam quinque ante captam ab Alarico urbem annis. Auctor et ipse est, fuisse Rhadagaisum falsis diis addictum, quibus etiam immolare quotidie ferebatur. Quamobrem inquit Augustinus: *Si ille tam impius, cum tantis et tam impiis copiis Romam fuisset ingressus, cui pepercisset? quibus honorem locis martyrum detulisset? in qua persona Deum timeret? cujus non sanguinem effusum, cujus pudicitiam vellet intactam?* Tum romanos arguit, quod Deo non agant gratias, *qui quum statuisset irruptione barbarica graviore dignos mores hominum castigare;* victum tamen voluit Rhadagaisum daemonum cultorem, ne ipsis daemonibus gloria, romanis vero acerbissima clades contingeret. *Deinde quum ab his barbaris* (hoc est ab Alarico ejusque copiis) *Roma caperetur, qui contra omnem consuetudinem bellorum*

ante gestorum ad loca sancta confugientes, christianae religionis reverentia tuerentur, ipsisque daemonibus, atque impiorum sacrificiorum ritibus, de quibus ille praesumserat, sic adversarentur pro nomine christiano, ut longe atrocius bellum cum iis, quam cum hominibus gerere viderentur, etc. Quae verba tam aperta mihi videntur ut non dubitem, quin Phereponus ipse intelligere demum possit, non dissimulatam ab Augustino religionem gothorum, quamquam alioqui notissimam et commendatum eorum facinus ab ipso fuisse: cujus tamen rei laudem ad Christum Deum tamquam ad praecipuum auctorem referendam esse prudenter monet. Sed ego fortasse ineptus, quod omnia vestigia consectari velim censoris nostri, qui hic tam facile Augustinum nobis exhibet veluti rhetorem callidum. Vae libris atque scriptoribus, si hujusmodi nebulas excitare licet adversus illos; nam quis in uno stans pede magnus statim criticus evadere, quum lubet, non possit?

Ejusdem ponderis est alia Phereponi adnotatio in ea Augustini verba lib. VII, cap. 14, de civit. Dei: *Si ergo Mercurius ipse sermo est, etiam ipsis* (ethnicis) *confitentibus Deus non est.* Quae sic Phereponus illustrat, dicens: *Miror non timuisse Augustinum, ne sibi objiceretur, quod passim habet de Verbo; nam similis objectio potuit fieri, responsioque Augustini pariter eludi.* Facile profecto miratur Phereponus ejusque admirationem atque adnotationem quibusdam gregalibus suis hic placituram mihi persuadeo. Verum quisquis rem serio perpendat, e vestigio intelliget, hominem hunc nihil pensi habuisse interdum quid scriberet, dum contra Augustinum scriberet. Et sane ille ridendus, qui miratur non timuisse Augustinum, ne hic in se ipsum sua tela converterentur. Ex Augustini sententia *Mercurius* dicebatur esse hominum *sermo*. En ejus verba. *Quod si*

77°

sermo ipse dicitur esse Mercurius, sicut ea, quae de illo interpretantur, ostendunt: nam ideo Mercurius, quasi medius currens dicitur appellatus, quod sermo currat inter homines medius, etc. Ideo et mercibus praeesse, quia inter vendentes et ementes sermo fit medius, etc. Quis autem sanus, et non ludens, hominum *sermonem* nonnunquam stultum, deceptorium, et falsa narrantem, semper vero creaturae filium, et subsistentia carentem, velit appellare, et credere Deum? At catholici, quando Dei Filium appellant *Verbum,* cui etiam nonnulli *sermonis* vocabulum accommodarunt, Verbum intelligunt divinum, Verbum Dei prolem, Verbum non exterius sonans et fugiens, sed interius manens, et ex divina essentia, et ab aeterno productum, et cum ipso Patre, atque in ipso Patre subsistens; Verbum denique (ut loquar cum auctore libri de quinque haeresib. quem olim Augustino tribuebant) quod *melius gracae dicitur λογος; logos quippe verbum significat, atque rationem,* ac propterea Dei Patris aeterna ratio atque sapientia. Quare nihil erat, cur sibi, et sententiae catholicorum timeret Augustinus, dum ideo argumentatur, *Mercurium* non esse Deum, quod ipse dicatur esse *hominum sermo;* nimia quippe intercedit differentia inter hominum sermonem, et Verbum Dei aeternum, immutabile, increatum, quod idem est ac ratio divina. Immo videas plerosque patrum, cum gaecorum tum latinorum, et Augustinum praecipue in libris de Trin. et in Johannis evang. et alibi, fuisse usos exemplo verbi humani atque creati, ad explicandam aliqua ex parte rationem divini et increati Verbi. Sed simul explicarunt quam immane duo ista verba invicem distarent, probe nimirum intelligentes, solos sophistas ea comparatione abuti posse contra divinam naturam Verbi coelestis. Consule Petavium tom. II, lib. VI, cap. 2, dogm. theolog.

Plura alia supersunt in censoriis Phereponi animadversionibus, quibus sua deberetur censura. Sed si persequi singula velimus, vix erit scribendi modus. Paucis ergo orationi nostrae finem faciamus. Quod Augustinum, ubi opus aut justa causa occurrebat, Pherepomus sibi corrigendum susceperit, moleste non ferimus: immo aliqua etiam ratione laudandum consentimus. Quod male toties correxerit, quod tam impotenti odio in ipsum exarserit, quod nullum denique non moverit lapidem, quo incomparabilis viri famam pro viribus prosterneret, hoc dolemus, hoc in perniciem non modo sanctae religionis, sed et bonarum artium, atque literarum tendere clamamus. Certe immodica veneratio nos in transversum agat, aut livor nos urat, si contendere velimus, nunquam Augustinum errasse, nunquam meliora tradere potuisse, nunquam scribere accuratius debuisse; Phereponum vero iniquis semper censuris adversus ipsum fuisse proeliatum. Magnorum virorum in literis lapsus ac vitia non dissimulari, tum veritati apprime gratum est, tum religionis ac reipublicae interest, ne sub magnis nominibus major errori fastus, nocendique licentia obveniat. Verum et immensae Augustini virtutes sincerius erant exprimendae, ejusque naevi tam fuscis coloribus, tantaque bile exaggerandi et amplificandi non erant, ut sanctissimum aeque et doctissimum episcopum, si licuisset, nativo suo splendore Pherepomus omnino exspoliaret. Immo si quisquam dignus erat, qui placide haberetur, is Augustinus erat, quem summa pietas atque doctrina ingeniis omnium saeculorum, et ecclesiae verae perpetuo commendavit. Phereponi tamen censuram inofficiosam simul, et ab aequitate alienam, quanto magis execremur, postquam, ni mea me fallit opinio, tot iniquas accusationes audivimus, et tantam segetem errorum deprehendimus, in ipso Augustini censore? Reliquum igitur est, ut homini illi meliorem ingenii et eru-

ditionis non vulgaris usum a Deo precemur. Lectores vero moneamus, ut si minus periti sunt, ab ejus librorum lectione abstineant; sin docti sunt, caute versentur cum dictatore critico. Interim vero stet ille tamquam exemplum quid possit in inquisitione veritatis humana ratio sibi relicta sine salutaribus frenis, de quibus, uti et de juribus ingeniorum, hactenus oratio nostra pro viribus egit.

INDEX CAPITUM

QUAE IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS.

LIBER TERTIUS.

